

સમરાદિત્ય ભવ ચોથો [અપાંતર કથા]

યશોધર મુનિ ચરિત્ર

—પૂ.આચાર્ય શ્રી વિજયભુવનભાગુદ્ગરીશ્વરજી મહારાજ

સૌમ્યમૂર્તિશ્રી સુરેન્દ્રભાઈ જીવણભાઈ ઝવેરીના
સૌજન્યથી પ્રકાશિત

સમરાદિત્ય ભવ ચોથો [અવાંતર કથા]

યશોધર મુનિ ચરિત્ર

લેખક

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી

પ્રાપ્તિ સ્થાન

દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ

૬૮, ગુલામવાડી

મુંબઈ-૪૦૦૦૦૪

પ્રકાશક

દિવ્ય દર્શન સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ

કાળુશીની પોળ, કાળુપુર

અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

સંપાદક

પરમ પૂજ્ય મુનિશ્રી જયસુંદર વિઠ્ઠલજી મહારાજ

મૂલ્ય

૧૨-૦૦

પ્રાપ્તિ સ્થાન

જયેશ ચંપકલાલ ભાણુશાળી

૧૧૯૪, લક્ષ્મીનારાયણની પોળ

રાજ મહેતાની પોળ

કાળુપુર

અમદાવાદ-૧

સુદેક

કિશોરભાઈ જાતી

શ્રી સરચૂ પ્રિન્ટરી,

સ્ટેશન રોડ

સોનગઢ

૩૬૪૨૫૦

યશોધર ચરિતની ઝીરવગાથા

[પ્રકાશક તરફથી]

ઝીરવગાથા સાહિત્ય એટલે એક મહાસમુદ્ર. જેના પંદાળમાં અનેક કથાગ્રન્થોનાં રત્નો હસુ પણ છુપાઈને પડ્યા છે. ક્યારેક કોઈ બહાદુર તરવૈયો સરળવૈયો બનીને એમાં ફાંપકી સારે છે તો કંઈકને કંઈક ઉત્તમ રત્ન મેળવીને જ પ્રાયઃ બહાર આવે છે. સગભગ ૧૫૦૦ થી ૧૬૦૦ વર્ષ પૂર્વે યુરંધર તર્ક સમ્રાટ સમર્થ સામ્રાજ્યકાર શ્રી હરિભદ્રસૂરિષ્ઠ મહારાજે સ્વચરુદેવની અસીમ કરુણાથી પ્રાપ્ત થયેલ 'ગુણસેળ અગ્નિસમ્મા' વગેરે ત્રણગાથાનાં સ્મૃતિપ્રબોધ દેહણ એક બેનમૂન કથા રત્ન સમુદ્રનું ઊંડાણ દર્શાવીને સપાટી ઉપર આણી દીધું. આજે સમરાદિત્ય કથા નામે આ અન્નેક કથા ગ્રન્થ સમગ્ર કથા સાહિત્યમાં મોખરાનું સ્થાન ભોગવી રહ્યું છે. કથાનાયક 'સમરાદિત્ય' નાં ૬ ભવોનાં અદ્ભુત વર્ણનમાં શ્રી હરિભદ્ર સૂરિષ્ઠએ પાતાનું સમગ્ર કલાકૌશલ નિઃસંકોચ કાલવી દાધું છે. એને એમની તવપ્રત અનુભવગર્ભિત કલમે આલેખાયેલ આ સમરાદિત્ય કથાએ સાંભળનાર અને વાંચનારાઓનાં હૈયાને હચમચાવી મૂક્યા છે એના હૈયામાં રહેલી કૃપાસનાઓને વળગરદસ્ત ધક્કો લગાવ્યો છે અને

ચિત્તુપુત્ર ક્રમાદિ ચદ્યુગાને દ્વિગીતે જ્ઞયત કયાં છે. એએશ્રીએ તો પ્રારંભમાં સંવેગજનનના સ્વયન દ્વારા સાદ સાદ જણાવી દીધું છે કે આ કથા વાંચનાર સાંભળનારનાં દિલમાં જે વૈરાગ્ય સાવના જન્મત ન થઈ તો સમજી લેવું કે તે કાં તો અભગ્ય દુર્ભવ્ય કે ભરિકમીં જીવ છે. એમાંનું કલ્પણ હજુએ એનાથી યોજનાનાં યોજનો દૂર છે.

જૈન શાસનની પરંપરામાં વર્ષોવર્ષ કેર કેર વ્યાખ્યાન આદિમાં આ કથા સેકડોવાર વાંચાઈને ખુબજ પ્રસિદ્ધિમાં આવી ગઈ છે. પરંતુ કોઈ વાણીને જાદુગર બ્યારે આ કથામાં એક એક પાત્રોને જાણે કે સાચેસાચ કોઈ નાટક ભજવાઈ રહ્યું હોય તેમ સંવેગ વૈરાગ્ય ભર્યા દિલની વાણીના જાદુથી સજીવન કરીને એનો તાદ્દશ ચિતાર શ્રોતાની નજર સમક્ષ ખડો કરી દે છે ત્યારે શ્રોતાવર્ગને કોઈ અજ્ઞયપ દુનિયામાં આવી ગયા હોવાની સચોટ પ્રતીતિ થાય છે. વૈરાગ્યનાં રસેયાથી જાણે કોઈ અંતર વલોવી રહ્યું હોય અને એમાંથી તરી આવતા સમભાવનાં માખણને કોઈ પીરસી રહ્યું હોય અને પોતે એનો આસ્વાદ કરતાં કરતાં જાણે કે સર્વ દુઃખોને ભૂલી ગયો હોય એવી સ્પષ્ટ વર્ણનાતીત દશાને અનુભવતો થઈ જાય છે.

વિ. સં. ૨૦૦૫ માં મુંગઈની મોહવાસિત પ્રજ્ઞએ પણ લગભગ એવોજ અનુભવ કર્યો. પૂજ્યપાદ આ. શ્રી વિજય ભુવનભાનુ સ્મરિજ એ વખતે મુનિવર્ય શ્રી ભાનુવિજય મહારાજે વ્યાખ્યાનમાં સમરાદિત્યની કથાનાં પાત્રોનું રોમ રોમ દ્રૂબની મૂકે એવું સચોટ વર્ણન કરવા માંડ્યું. શ્રોતાઓ તો દિડ-મૂઠ થઈ ગયા. કેવી અદ્ભુત કથા ! વૈર અને ક્ષમાનો કેવો શીષણ સંગ્રામ ! અને આખરે વૈર અને ક્ષમાભાવનો કેવો ઝગઢળતો વિજય ! આ બંધી રોમાંચક વાતોથી ભરપૂર સમરાદિત્ય કેવળીનાં પૂર્વ ભવો અને એમાંનાં અવાંતર ચરિત્રો સાંભળતાં સાંભળતાં મોમાસુ ક્યારે પૂરું થઈ ગયું એની કોઈને ગમ પણ પડી નહીં. અનેક શ્રોતાઓ શર્યાતથી જ નોટ-પેન્સીલ

લઈને આગળ આવી બેસી જાય અને પૂજ્યશ્રીના મુખે ઝરતી અમૃત-
વાણીને અક્ષરોનાં ખીખામાં ઢાળી લેતા હતા. એ લેખનમાંથી ‘ સમરા-
દિત્ય કથા ’ એ જગેરે કે એક નવોજ આધુનિક શૈલીથી અલંકૃત અવ-
તાર ધારણ કર્યો.

‘ યુગુસેન. અગ્નિશર્મા ’ (પ્રથમભવ) છપાઈને બહાર પડતાંજ
માંચકોની માંગણીએ જોર પકડ્યું અને ટૂંકા ગાળામાં ત્યારબાદ ‘ સિંહ
અને આનંદ ’ (દ્વિતીયભવ) પણ છપાઈ ગયો. તે પછી ‘ શિખા
અને જાલિની ’ (ત્રીજોભવ) પણ મુદ્રિત થઈ ચુક્યો અને ચોથાભવનાં
પુસ્તકનાં મુદ્રણનો પ્રારંભ થયો. સમગ્ર સમરાદિત્ય કથામાં આ ચોથા
ભવનું વર્ણન તો હૈયું હચમચાવી મૂકે એવું થયેલું છે. કારણકે એમાં
અવાંતર ચરિત્ર રૂપે યશોધર નામનાં મહર્ષિનું ચરિત્ર આલેખાયું છે.
અ. મહર્ષિનાં પણ નવ ભવો અને એમાંય પહેલા ભવમાં કરેલી
એક નાનકડી પણ ગોઝારી ભૂલનાં પાપે ખીજ-ત્રીજા વગેરે ભવોમાં
તે અસહ્ય શાતનાઓ અને પીડાઓ એમનાં જીવને વેડવી પડે છે.
એ અધું વાંચ્યા પછી પડકાર સાથે કહી શકાય તેમ છે કે વાંચનાર
જીવનાં પરિણામે અંધ્યવસાયે પ્રાયઃ કોમળ બન્યા વિના રહે નહીં.
નિર્દયમાં નિર્દય હત્યારાને પણ પશ્ચાતાપનો ભાવ સ્પર્શ્યા વિના
કમળ રહે નહીં. પાપીમાં પાપી જીવનાં કઠોર હૈયામાં પણ બે ત્રણ
ગોતેરો શિખામગ્ગો ઉપસી આવે તો નવાઈ નહીં.

શ્રી યશોધર મહર્ષિનાં ચારિત્રમાં સમરાદિત્ય ચોથાભવમાં
અવાંતર કથામાં નવજીવનાં વર્ણનમાં મનુષ્યનાં પતિત જીવનને ઉન્નત
કરવા માટેની એટલી બધી ભરપૂર સામગ્રી ભરેલી પડી છે કે એનો
સમાવેશ એક પુસ્તકમાં થાય એટલો સંક્ષેપ કરીને પણ કરવાનું
અમારા માટે સંભવિત નહું નહીં પરિણામે હાલ માત્ર ચાર ભવનું
વર્ણન ગૂંથી લેતો એક ભાગજ પ્રસ્તુત કરી રહ્યા છીએ અને નજીકનાં
ભવિષ્યમાં ખીજ ભાગે પણ પ્રસ્તુત કરવાની તમન્ના છે.

મહર્ષિનાં જીવનનું કોઈ એકાદ પૃષ્ઠ પણ સામાન્ય મનુષ્યને
 કેવું સ્પર્શી જાય છે એ પણ એક જાણવા જેવી હકીકત આવી
 પડતી મુકાય તેમ નથી. શિષ્યા અને જાલિની પુસ્તકનું પ્રકાશન
 થયા બાદ શ્રી યશોધર ચરિત્રનાં મુદ્રણનો પ્રારંભ થયો તે દરમ્યાન
 પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ શ્રામદ્ધ વિજય જીવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજ
 સાહેબ અમલનેર મુકામે ૨૬-૨૬ ભવ્યાત્માઓનાં દિક્ષા સમારોહ
 દ્વારા સમગ્ર મહારાષ્ટ્રમાં જૈન શાસનનો જયનાદ ગૂંજતો કરી
 સંઘની વિનંતીથી મુંબઈ પધાર્યા. તે કાળે મુંબઈનાં પ્રસિદ્ધ જૈન
 અગ્રણી સૌમ્યમૂર્તિ શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ જીવણભાઈ ઝવેરીને ત્યાં કોઈ
 નિમિત્ત પોતાના નિવાસ સ્થાને પૂજાભક્તિનો કાર્યક્રમ હોતો. તે
 અવસરે પૂજામાં તેડી ગયાં. પૂજ્યશ્રીના નિશ્રામાં પૂજા ખૂબજ સુંદર
 જમી. ત્યારબાદ તેમની ઘણી વિનંતીથી પૂજ્યશ્રીએ તેમનાં નિવાસ
 ગ્રહમાં પગલાં કર્યાં. ઉચિત સેવા ભક્તિનો લાભ લીધા બાદ પૂજ્યશ્રી
 ને કોઈ મોટી જરૂરી કામસેવા સૂચવવા ખૂબ આગ્રહ કર્યો આચાર્યશ્રી
 એ તો સહજ કહ્યું કે તમારે તો જૈન શાસનનાં નાનાં મોટા કામો
 તન-મન-ધનથી કરવાનું લગભગ ચાલુજ હોય છે તમને શાનું
 સૂચવવાનું હોય ? પણ...સુરેન્દ્રભાઈનું દિલ માન્યું નહીં. એમને થયું
 કે આવા મહાન આચાર્ય ભગવંત મારે ઘેર પધારે એનું મને
 સંભરાણું રહે એવા કોઈ સુકૃતને લાભ મને ન મળે ! ખૂબજ આગ્રહ
 કર્યો એટલે પૂજ્યપાદશ્રીએ સમરાદિત્ય ચોથેભવ અને અવંતર ચરિત્રના
 નાયકશ્રી યશોધર મહર્ષિના નામોદ્દેશ્ય કરી સાથે પરિણામ શુદ્ધિ
 અને અધ્યવસાનિર્મળતા માટે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર રતનત્રયાની આરાધ-
 નામાં પ્રગતિ કરવા જણાવ્યું. શ્રી સુરેન્દ્રભાઈ ઝવેરીએ વિનમ્રભાવ
 સાથે તરતજ એ મહાન શાસ્ત્રરતનના મુદ્રણમાં આર્થિક સહયોગ
 આપવાનું આનંદ સ્વીકાર કર્યો. એમના આ સહયોગ બદલ અમે
 અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

‘સમરાદિત્ય કેવળ’ મહાપુરુષનાં ચરિત્રે આજ્ઞદિન સુધી અનેક ભવ્યાત્મા એને ક્ષમાધર્મની અદ્ભુત ભેટ આપી છે. સમભાવનું નીતરતુ પાન કરાવ્યું છે. ભૌતિક દૃષ્ટિને આઘાતિક દૃષ્ટિમાં પલટી નાંખી છે. એના પ્રકાશિત થયેલાં ત્રણ ભવોના ત્રણ પુસ્તકોએ વાંચકને સુકૃત, સદ્ગુણ, સદાચારોની ભવ્ય પ્રેરણાઓનો રસથાળ આપ્યો છે. આ ત્રણભવનાં વર્ણનમાં અવાંતર ચરિત્ર રૂપે આલેખાયેલ ‘શ્રી યશોધર મહર્ષિ’ [ત્રણભવ સુધી] નાં અદ્ભુત જીવન સત્યોને આત્મસાત કરી મુમુક્ષુ આત્માઓ આત્મકલ્યાણનાં પુનિત પંથે આગેકૂચ કરે એજ મંગલકામના

લી.

કુમારપાળ વી. શાહ

સમરાદિત્યકેવળી-ચરિત્રમાં ૪ થા ભવની

અંતર્ગત અવાંતર કથા

મહાત્મા યશોધરમહર્ષિ

[સમર્થ શાસ્ત્રકાર આચાર્યલગવાન શ્રી હરીભદ્ર-
સૂરીશ્વરજી મહારાજએ રચેલી સંવેગ-વૈશ્યવસ્થાથી તરખોળ
શ્રી સમરાદિત્ય-કેવળી મહર્ષિના નવ ભવની મહાકથામાં
શ્રીસમરાદિત્યના જીવને ભવેભવ પ્રતિબોધ થવામાં નિમિત્તભૂત
થાય છે એકેક ચરિત્રનું શ્રવણ. એમનો ચોથો ભવ છે
ધનકુમાર ઔઠિપુત્રનો. એ ધનકુમારને ભવિતબ્યતાના ચોરો
પત્ની મળી છે ધનશ્રી નામની, જે વૈરી અગ્નિશમાં તાપસનો
જીવ છે. સમરાદિત્યનો પહેલો ભવ ગુણસેન રાજાનો, ત્યાં
'આ ગુણસેનને જન્મ-જન્મ મારું' એવી એના પ્રત્યે
દુશ્મનાવટવાળો અગ્નિશમાં તાપસ બનેલો. તે હવે અહીં
સમરાદિત્યના જીવ ધનકુમારની ધનશ્રી નામની પત્ની બની.
પરદેશ વેપારઅર્થે સુસુદ્રમવાસે ગયેલ ધનકુમારને ધનશ્રીએ
દરિયામાં ધકેલી દીધેલ, છતાં પુણ્યયોગે મળેલ પાટિયાના
આધારે બચી કંમશઃ અનેક ઊંચા-નીચી અનુભવતો ધન-
કુમાર ઘરે આવીને પછી ઉદ્યાને જાય છે, ત્યાં જીવનમાં
Turning Point પરિવર્તન યોગ આવે એવું પ્રબળ શુભ
નિમિત્ત મળે છે. એ નિમિત્ત છે મહાત્મા યશોધરમુનિ-
મહર્ષિનો સમાગમ અને એમની આત્મકથાનું શ્રવણ.
એ નિમિત્ત કેવી રીતે મળે છે, યશોધર મહાત્માની
આદ્યકથા સી છે, એ અહીં રહું થાય છે. —પ્રજશક]

૧ : યશોધર મહાત્મા કેવા ?

ધનકુમાર જમ્યા પછી ઉઘાનમાં જાય છે...ત્યાં ચમત્કારિક વસ્તુ જોવા મળે છે... અશોકવૃક્ષના હેઠળ યશોધર નામના શ્રમણ-સિંહ બિરાજમાન છે... તે કેવા છે ? મુનિઓમાં સિંહસમા ! શાથી સિંહસમા ? મુનિપણના પરાક્રમથી ! એ પરાક્રમ એમનું સુંદર સ્વરૂપ બતાવે છે...આમ તો એ કોશલદેશના વિજયધર રાજાના પુત્ર હતા, રાજપુત્ર એટલે સમૃદ્ધિ-વૈભવમાં કમીના ન હોય, માનપાન-લાલનપાલન-ગળચટાં મળતાં હોય, લાઇને અછો-અછો થતું હોય, છતાં એ બધું અકાંચ લાગ્યું. કેમ ? એની મોટી કથા છે. એ જાણે પછી લાગશે કે આમ થાય એ જ બરાબર છે. નાની ઉંમરમાં જ તેઓ ત્યાગ કરી દીક્ષા લઈ મુનિ બન્યા હતા. મુનિ બન્યા પછી સાધનામાં એટલા બધા ઓતપ્રોત બની ગયા હતા કે એમના દર્શન કરતાં દેખાય કે જાણે મૂર્તિમંત સાધનાનું દર્શન કરી રહ્યા છીએ ! મુનિ સાધનમય બની ગયા છે ! તે શી સાધનાઓ છે મુનિપણના ? ધ્યાનસમિતિ વગેરે પાંચ સમિતિ, એના એ ત્રિવિધ ઉપયોગવાળા છે. મન-વચન ને કાયાની ગુપ્તિથી એ ગુપ્ત છે...માનસિકવિચારણા સૌમ્ય છે એ જોઈ ન શકીએ પણ મુદ્રા અનુમાન કરાવે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે કંઈપી શકીએ કે એમના વિચારમાં પણ એટલી સૌમ્યતા ચાલતી હશે !

આંતરિક વિચારમાં જેને સૌમ્યતા વરેલી નથી તે મોઢું બનાવટથી સૌમ્ય રાખે, પણ એ સૌમ્યતા ઝાઝી ટકતી નથી.

કલાકની વચ્ચે એક મિનિટ પણ કોઈ એવી આવશે કે જ્યાં આંતરિક અસૌમ્યતાનું સુખ પર પ્રદર્શન થઈ જવાનું ! આ મહાત્મા તો ચોપાસે કલાક મનગુસિના સાધક છે. મનને ગોપવનારા છે. અશુભ વૃત્તિમાંથી બચાવી એને ઉચ્ચતા, ઉકળાટ, ઉન્માદ, ઉછાંછળાપણાની અસૌમ્યતામાં એ જવા દેતા નથી; સદા સૌમ્ય રહે છે, હંમેશાં પ્રસન્ન મુદ્રાવાળા દેખાય છે.

તમારાથી બને ? તમે કહેશો, ‘શું કરીએ ? અમે તો સંસારી, તે અમે શું વધારે કરી શકીએ ?’ પણ એ કસૌમ્યધર્મમાંથી

છુટકખારો મેળવવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે; અથવા આ સમજની ખામી છે કે, ‘ધર્મ’ કરવો છે તારે? તો તારા સંસારનું બળવવા સાથે ય આ ‘ધર્મ’ થઈ શકે છે. એ ‘ધર્મ’ આ છે કે વિચારણામાં સૌમ્યતા રાખ.’

‘કદી પણ મારી વિચારણામાં અસૌમ્યતા, ઉકળાટ, હલકા-પણું’, ઉન્માદ, ને ઉછાંછળાપણું ન આવવા દઉં!’ આ નિર્ધાર જોઈએ-તમન્ના જોઈએ. અવસરે સામાને કડક શબ્દ કહેવો ય હોય, છતાં વિચારણા પર સૌમ્યતાનો કાબૂ રાખીને કહે. અંદરથી સમજવાનું કે, ‘આપણે એને દબાવવાનો છે જ નહિ. કર્મ, મોહ, કાળ, સંયોગો, અનાદીઓ, શેઠ, રાજ વગેરેના આપણે ક્યાં ઓછા દબાવેલા છીએ?’ કહેવા પડે એવા શબ્દ, તો પણ અંદરથી કલેજનું ઠંડું રહે...રહી શકે? હા, એ માણસો બેઠા છે, મિત્ર છે, ત્રીજાને ચકાસવાની વાતો કરે છે, એમાં ત્રીજો બહારથી આવ્યો. પેલા બંનેએ સંતલસ કરી છે કે, ‘આને આને ઠીક-ઠીક દબાવો! જોઈએ શું કરે છે એ?’ છે ને કૌતુક? બપર નથી કે આવા કુતૂહલ-મશ્કરી વગેરેમાં બગડ્યું તો? ખેર! સંતલસ મુજબ પેલાને આ બંને ઉધડો લે છે, પણ અંદરથી પૂરી ઠંડક છે. જેવી રીતે સામાનું પારખું કરવા હૃદયમાં જે ભાવ ન હોય છતાં વર્તમાનમાં તેવો ભાવ બતાવવામાં આવે છે. એમ અહીં હૈયે પૂરી સૌમ્યતા જાળવીને જ બહાર જરૂરી કડવો શબ્દ કાઢવાનો છે. સમકિતી દેવતા પણ પરીક્ષા કરે છે સાધકોની. પણ મિથ્યાત્વી દેવ પરીક્ષા કરે ત્યારે હૃદયમાં સામાને પાડવાના ભાવ છે; પણ સમકિતી દેવનો અંદરથી આવો ભાવ નહિ!

એનો અર્થ એ છે કે હૃદયમાં સૌમ્યતાનો ભાવ હોય, કડકાઈ ન હોય; છતાં કડકાઈ બહારથી દેખાડો એમાં અંદરની સૌમ્યતા જાળવી શકાય. આપણે અનિવાર્ય સઘળા પ્રસંગોમાં બહારથી ઉગ્રતા છતાં અંદરમાં સૌમ્યતા રાખવાની છે. સંસારના તે તે પ્રસંગમાં હૃદય સલામત રાખીને જ, બહાર કડકાઈ બતાવવી પડે તો બતાવવાની; પણ હૃદય બરાબર સૌમ્ય રાખવાનું. આંતરિક વિચારણામાં જો સૌમ્યતા કેળવાય, ઉકળાટ અટકાવી શકાય, ઉછાંછળાપણું દાખી શકાય, પછી એ અભ્યાસ ચાલુ થયા પછી

તો આપણે દેવના દૂત, સંત બની જઈએ ! આમાં કંઈ રાતી પાઈનો ખર્ચ છે ? ના. લાલ કેટલો છે, વિચારણામાં સૌમ્યતા ફેળવી એટલે મામુલી પ્રસંગોમાં ઊંચા-નીચા થવાનું રહે નહિ. જીવને ઉકળાટ કેમ થાય છે ? માને છે ‘પ્રતીકાર ન કરીએ તો બધું બગડી જાય.’ પણ આ અજ્ઞાનતા છે.

સમજતો નથી કે તારા પ્રતિકારથી જ બધું સુધરે તેમ સમજ મા. જો લલાટ તારું સલામત છે તો પછી તારે મામુલી વાતમાં ઊંચા-નીચા થવાની જરૂર નથી !

સૌમ્યતામાં ઉકળાટ ન જોઈએ. ઉકળાટ રોષનો ય હોય, ઉકળાટ અક્કડતાનો ય હોય. પ્રપંચ, કપટ અને તૃષ્ણાનો પણ હોય. સૌમ્યતા જોઈતી હોય તો આ ઉકળાટ શમાવવા જોઈએ. રોષ-રોફ-ધમ્ક કંઈ નહિ. ‘મારે આ સૌમ્યતા જોઈએ, આના વિના ન ચાલે, મારે કોઈપણ જાતનો ઉકળાટ વિચારણામાં લાવવાની જરૂર નહિ !’ આ નિર્ધાર જોઈએ.

‘નશીબની ગાડીમાં બેડા છીએ. એ ગાડી આપણા કહ્યા મુજબ ચાલે તેમ નથી, પણ તે ચાલે તેમ આપણે વર્તવું પડવાનું છે.’

માટે કોઈ ઉકળાટ શા સારું કરું ? ઉકળાટથી કંઈએ ગાડી ફરે એવી નથી. એને ફેરવવા કરતાં હું જ ફરી બેસું; અર્થાત્ પ્રણયતા ઉદયમાં બેસવી જીવન રાખ્યું હવું, હવે કર્મ કર્યા તો સાદું જીવન જીવું’-આ વિચારો.

હવે તદ્દન સાદું જીવન બનાવી એમાં પણ પહેલાં જેટલી મસ્તી અનુભવવાની.

સંયોગોને ફેરવવા મથવું એના કરતાં આપણે એને અનુકૂળ થવું એમાં ડહાપણ છે. એ માટે ઉકળાટ મિટાવો. એમ,

ઉન્માદ ન જોઈએ. ઉન્માદ શું ? ઈન્દ્રિયોના રજિયામણા વિષયો દેખી ઘેઘેછ થવી અને અજ્ઞાનતા વિષયો દેખી તેના

તરફ ઉદ્વેગ થવો તે ઉન્માદ. વળી ભારે ઉન્માદ નિરાશામાં છે, વિચારણાને મલિન કરનાર પણ તે છે. ઉકળાટ, ઉન્માદ ને ઉછાંછળાપણું; આ ત્રિપુટી આપણી આંતરિક વિચારણામાં સૌમ્યતા નથી રહેવા દેતી. આ બહુ સમજવા જેવું છે. માત્ર ગુસ્સો ન કરીએ એટલી જ સૌમ્યતા નહિ, પરંતુ સાથે ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોમાં ઉન્માદ-ઉદ્વેગ ન હોય એ પણ જરૂરી છે. ઉછાંછળાપણાને બદલે ગંભીરતા હોય એ પણ જરૂરી છે. તે જ સંગીન સૌમ્યતા આવે.

આ સૌમ્યતા ન હોય તો વિચારણા બહુ જ ગંદી, સત્ત્વહીન, તામસી અને ભયંકર અપાયોને સર્જનારી અને છે. ઉકળાટ આ કામ કરે છે, રોષ ને રોકે! ‘આ જોઈએ ને તે જોઈએ!’ ‘ફલાણો શાનો દાબી ભય?’ આ માનસિક વલોપાત રહે છે! આપણી વિચારણામાં સૌમ્યતા રાખવા ઉન્માદને ઓછો કરવો જોઈએ, નહિતર જો ઉન્માદ ચાલુ છે તો સૌમ્યતા બનાવટી અને છે. મુખ, મુદ્રા, વાણી ને વિચારમાં અસૌમ્યતા આવતાં વાર નહીં લાગે. માટે ‘વિચારસરણીમાં ઉન્માદનો એક પણ ડાઘો ન લાગવા દઉં.’-આ નિર્ધાર રાખી એ પ્રમાણે પુરુષાર્થ કરો.

‘નશીબની ગાડીમાં બેઠો છું તે કોઈ ખાડામાં પણ ચાલે અને ટેકરા પર પણ ચઢે! ગમતા વિષયો આન્યા, કે અણુગમતા, પણ આપણે સીધા ચાલો. ઠીક છે બધું. સાફ હોય તો હાંશના ઊભરા નહિ, નરસું હોય તો દીનતાના ધૂમાડા નહિ. જે છે તે બધું બરાબર સારું છે.’

‘સારું-બરાબર’ એટલે કે સમાધિ અને ધર્મસાધનામાં ઉપયોગી થાય એવું. નરસું છે તે ઠીક છે, એટલા માટે કે પાપ ઓછા થશે.

મન સ્વસ્થ કેવુંકે હોય, નશીબની ગાડી એના ધોરણે જ ચાલવાની. એમાં આપણી વિશેષતા એ કે મન કહે, ‘તું ગમે તે રસ્તે ચલાવ, મારે બધું જ ઠીક છે,’-આ જે આત્મસંતોષ, હૃદયનો ઉદારસીનભાવ, મન એના ધરતું જોઈએ ‘બધું ઠીક છે બરાબર છે’ એવી ઉન્માદને ટાળવા રટણ કરવી જોઈએ. જેમ

મનગમતામાં હોંશ, ધગશ, કે મહાન આશાઓ નહિ, તેમ અણ-
ગમતામાં ઉદ્વેગ, શોક, યા નિરાશા નહિ.

૩ પ્રકારની અસૌમ્યતા

(૧) એક અસૌમ્યતા એવા પ્રકારની છે કે એમાં દેખીતી સ્વસ્થતા જેવું લાગે, પણ હોય અસ્વસ્થતા. એ છે હઠાચ્છ, દુરાચ્છ. એ પોતાની અસત તત્ત્વની પકડમાં સ્થિર રાખે છે. લાગે છે સ્થિરતા જેવું, - ‘મને જે લાગે છે તે ખરાખર છે, હું જે માનું છું તે ખરાખર છે,’ પણ હોય મિથ્યાત્વની પકડ; એ હઠાચ્છની પકડ કહેવાય. જ્યાં આ હઠાચ્છ છે ત્યાં સૌમ્યતા નથી. પછી દેખીતી સૌમ્યતા પણ રાફડા નીચે છુપાયેલા સર્પ જેવી છે, રાખોડા નીચે છુપાયેલા અગ્નિસમાન છે. (૨) મિથ્યાત્વની સૌમ્યતા સર્પ જેવી સૌમ્યતા છે. આંગળી લગાડે કે ડાબ મારે. ડાંસીલી સૌમ્યતા એ પણ અસૌમ્યતા છે. આને ઉન્માદ કહી શકાય. અગર ત્યાં ગંભીરતા નથી માટે ઉછાંછળાપણું કહી શકાય. (૩) ત્રીજી ઉછાંછળાપણાની અસૌમ્યતામાં હૃદયની ગંભીરતા, ધીરતા કે પરિણત દશા નહિ ! ઉછાંછળો એટલે ઉપલક્રીયો વિચાર કરે, દુઃકો વિચાર કરે, મિનિટ પણ થોભ્યા વિના તરત ઉછળી પડવાની વાત ! અસૌમ્યને વિચારણામાં ઉકળાટ, ઉન્માદ ને ઉછાંછળાપણું લહેરાવા માંડે છે. સૌમ્યતા માટે આ ત્રણેને દાખવા પડે. પ્રસંગ કાંક ખન્યો, જોયો કે સાંભળ્યો, ત્યાં તરત તોલ નહિ બાંધવાનો. સૌમ્યતા જાળવીએ તો અહીં ધીરતાથી વિચાર થાય.

ઉતાવળે અભિપ્રાય બાંધી દેવામાં, ઉતાવળથી લાગણી ઉછળવા દેવામાં, અને જટપટ બોલી નાખવામાં, ઉછાંછળાપણું થાય છે. ઉછાંછળાપણામાં માણસ પાર વિનાના નુકશાન કરી નાખે છે. વગર વિચાર્યે ‘ધંધો-સોદો’ લગાવી દીધો, સવાયું દોડું વેતરી લીધું. આમાં, ખસ, જરાક આગળ જાય કે પસ્તાય ! પછી બીજો કોઈ રસ્તો જ નથી રહેતો. પાંચ મિનિટની ભૂલની પાછળ પાંચ માસ નહિ, પણ પાંચ-પાંચ વર્ષ સુધી હૈયું ખાળ્યા કરશે ! હૃદયની ગંભીરતા-વિશાળતા-નિપુણતા નહોતી, એટલે શું કરે ?

ઉકળાટ, ઉન્માદ ને ઉછાંછળાપણું તે વિચારસરણીને ઉકરડો ખનાવનાર છે ! એ ત્રણેને ટાળીએ તો સંગીન સૌમ્યતા આવે, અને વિચારસરણી ખગીચા જેવી બને ! ખગીચો એટલે આરામ ! તે આત્માને અનહદ આરામ આપે ! ખસ, આ ધંધો રાખવાનો, આ ગુણોને જીવનમાં ગોઠવવાના ને પ્રવૃત્તિએ-પ્રવૃત્તિએ એનો ઉપયોગ કરવાનો ! વિચારણામાં દેખાયું કે ‘પોલીસીથી વર્તીએ તો સાફ !’ આ માયાનો ઉકળાટ છે. સામે હજુ એ વાક્યો બોલ્યો છે, ને ‘જવાબ આપી દઉ’ એમ થયું, ત્યાં ઉછાંછળાપણું છે. સૌમ્યતા કેળવી હોય. તો અહીં ખમવાની, થોભવાની જરૂર છે. ખોટા હિસાબ પડતા મૂકવા જોઈએ. મનને થશે કે-‘એમ ઠંડક રાખીએ તો આમાં મોટું જ અંધ થઈ જાય, ને કહેવાનું રહી જાય !’ ખસ એ કહેવાનું રહી જાય એ જે વિચારણા આવે છે તે ઉછાંછળાપણું છે.

કહેવાનું રહી જાય તે મોટું નુકશાન નથી, પણ અનવસરનું કહી નાખવામાં નુકશાન અપરંપાર થશે !

ખાજી ખલાસ ! શેઠ ને નોકર, સાસુ ને વહુ, બાપ ને દીકરો, બહુ બોલવાની ઉતાવળ ન કરે તો દેવના સંબંધો બાંધે; ને જે બોલવાને ઉતાવળિયા બની જાય છે તે દેવને બદલે દાનવ જેવા લાગે છે. આજે કેઈ બાપ-દીકરાના, સાસુ-વહુના, ગુરુ-શિષ્યના, પતિ-પત્નીના સંબંધોમાં આ બધું વર્તીતું હોય છે. એટલે ખાજી ખલાસ ! સ્વભાવમાં સૌમ્યતા, સ્વસ્થતા હોય તો આ ન બને. ઘણા કાર્યો મન ખગડયાં પછી ખગડે છે ! માટે ચોવીસે કલાકના જગી પુરુષાર્થથી મન ન ખગડવા દઈએ. મનમાં તો શાન્તિ જાળવવાની અને સાથે બાહ્ય સૌમ્યતા જાળવીયે. આ બે કેળવવા માટે આપણે સાત્ત્વિક, ગંભીર ને ધીર બનવાનું.

ધર્મની સાધનાનો સ્વાદ પણ ધીર બની સૌમ્ય, શીતળ, અને ઠરેલા દિલમાં ધર્મ પરિણમે ત્યારે આવે છે. વિહ્વળતામાં આ ન બને.

મન સૌમ્ય બન્યું હોય પછી પ્રસંગે બોલતાં અમૃત બોલ નીકળે ! દિવ્ય વર્તાવ હશે ! માનવજીવન એટલે ચોવીસ કલાકની

પ્રયોગશાળા, પ્રયોગ કંઈ જ જવાનું. શાનો ? ઉકળાટ, ઉન્માદ ને ઉછાંછળાપણું દૂર ધકેલવાના અને એની જગ્યાએ સૌમ્યતા, સ્વસ્થતાને સ્થિર કરવાનો પ્રયોગ. એનું નામ પણ ધર્મ. કોઈના જીવનનો સૌમ્યતા-સ્વસ્થતાભર્યો પ્રસંગ જોઈને આપણામાં એમ ગોઠવી દેવાનું કે આપણે પણ એવું અને તો આપણે સૌમ્યતા રાખીએ. આનું મંથન હોય, તો અવસર પર ઉકળાટ વગેરે ન આવે. ‘આપણે એટલે નશીબની ગાડીમાં બેઢેલા’ ‘લલાટ સલામત છે ત્યાંસુધી બધું ખરાખર!’ જો લલાટ સલામત નથી તો આપણું ધાયું કંઈ જ અને નહીં. આવી બધી હૃદયને આસ્વાસન આપનારી ચાવીઓ લગાડીને પ્રયોગ કરીએ તો સૌમ્યતા સિદ્ધ થઈ જાય. પ્રયોગમાં વચન અને કાયાની સૌમ્યતા-સ્વસ્થતા મન મારીને પણ કેળવવી જોઈએ; એ જાળવીએ તો મનમાં સૌમ્યતા આવતી જાય.

‘આ તો નાલાયક છે, આ હરામીઓ છે,’ એમ બોલ્યા કરીએ તો આપણું મન એવું બને છે. વાતવાતમાં ગધેડા ને બેવકુફ બોલ્યા તો વિચારણા પણ ગધેડા ને બેવકુફ જેવી બને. વચનની પ્રવૃત્તિ પણ સૌમ્ય જ રાખો. મનમાં હજી સૌમ્યતા-સ્વસ્થતાગુણ ઘડાયા નથી, પણ વચન-કાયાને ગુણમાં વર્તાવિઃ તો કમે સૌમ્યતા-સ્વસ્થતા મનમાં આવતી જશે.

પછી જો વિચારણામાં ય સૌમ્યતા છે તો ઇન્દ્રિયો પણ ઘણી સૌમ્ય બની ગઈ સમજો. મન જો શાન્ત છે ‘આ જોવું જ નથીને ?, દુનિયાનું કંઈ જોવા જેવું જ નથી,’ પછી આંખ શાની દોડે ?

સુલસાની આગળ બીજ સ્ત્રીઓએ ઘણું યે કયું’ કે, ‘ઊઠ-ઊઠ, ખુદ શંકરભગવાન આવ્યા છે, માટે ચાલ જોવા.’

‘ના, મારા માટે કંઈ જોવાનું જ નથી.’

‘કંઈ નથી ?’ ‘ના, છે. માત્ર મહાવીરભગવાનને જોવાનું.’

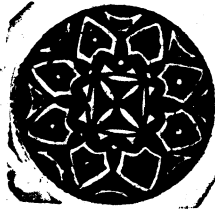
‘અરે ! જો આ તો કહે છે, વિષ્ણુભગવાન ખુદ ઊતર્યા ! અતુસ્તુ ખ્રીષ્ણ પધાર્યા છે ! ચાલ, જોવા.’

‘ના, મહાવીરપ્રભુ મળ્યાથી ધરાઈ ગઈ છું.’ સુલસાને પેટનું

પાણીએ હાલતું નથી ! કેમ ? સમ્યક્ત્વનો રંગ અને પરમાત્મા પર અથાગ પ્રીતિ-ભક્તિએ મન એટલું બધું ઠંડગાર, સૌમ્ય અને સ્વસ્થ બનાવી દીધું છે કે કોઈ ખોટા અભાવો નથી.

મનની ઉચ્ચતા, ઉન્માદ અને ઉછાંછળી વૃત્તિ દબાઈ ગઈ તો જગતનું કાંઈ સાંભળવા-જોવાના ઉભરા-ઉછાળો નહિ જાય. ‘એમાં જોવા-સાંભળવા જેવું છે શું ?’ એમ જ લાગશે. પછી ઇન્દ્રિયો ખિચારી કરે શું ? ઇન્દ્રિયો તો બહુ ડાહી છે જેલું મન તોફાની છે. અરે ! મન પણ શું કરે ? આત્મા પોતે ઉચ્છ્રાંબલ ઉકળતો છે, તે ખિચારા મન અને ઇન્દ્રિયોને જેમ દોડાવે તેમ એ દોડે. ઇન્દ્રિયો ગાડીના ડબ્બા જેવી છે, ને મન એન્જિન છે. એનો ડાઈવર આત્મા છે, તે ખેંચી જાય તેમ ધમધમ કરતાં દોડે. માટે પહેલો આત્માને ઠંડો કરો, સૌમ્ય બનાવો. સંસાર તો કચરાપટ્ટી છે, એમાં સારું શું જોવાનું હતું ? આત્મા સૌમ્ય બને, મન સૌમ્ય બને, પછી ઇન્દ્રિયોની ખણજ મરતાં વાર નહિ.

ઉચ્ચતા, રાગાદિના ઉન્માદ, અને ઉતાવળ-ઉછાંછળાપણું ટાળી સૌમ્યતા કેળવાય એ એક મહાન ગુણ છે, અનેક બીજા ગુણોની ખાણ છે.

યશોધર મહાત્માની વિશેષતાઓ

એક કુપ્રસંગ દીર્ઘકાળના સુસંસ્કરણને ધક્કો લગાડે.

સમિતિ-ગુપ્તિ :

મહાત્મા યશોધરમુનિ ઇરિયાસમિતિ આદિ પાંચ સમિતિને ધારણ કરનારા છે; અર્થાત્ ગમનાગમનમાં જીવરક્ષાથી ચોક્કસ ખ્યાલવાળા છે; બોલવામાં પણ અસત્ય, પાપોપદેશ, કર્કશતા વગેરે ન થઈ જાય, ને ઉઘાડે મોઢે ન બોલાઈ જાય, તેના ઉપયોગવાળા છે; શિક્ષાચર્યા અને આહારવિધિમાં નિર્દોષતાના પાકા લક્ષણવાળા છે. વસ્તુ લેવા-મૂકવામાં તેમજ મળમૂત્રાદિના વિસર્જનમાં પણ જીવરક્ષાદિનો પૂરો ખ્યાલ રાખનારા છે. એજ રીતે આ મહાત્મા મન-વચન-કાયા, ત્રણની ગુપ્તિથી ગુપ્ત છે. એટલે અસદ્ વિચાર-વાણી-વર્તાવને અટકાવી સદ્ વિચાર, વાણી અને વર્તાવ પ્રવર્તીવનારા છે.

ઉપદેશ પછી, આચાર પહેલો :

જીવન જોવા જેવું છે. પોતાના જ જીવનની પવિત્રતાની પરવા ન હોય એ બીજાનો શો ઉપકાર કરી શકે? બીજાને વારનારા કેવી રીતે બની શકે? જૈનમુનિ-જીવનની અલિહારી છે. એનાં દર્શને પણ પાપી જીવ ધક્કી અને છે. સો ઉપદેશ અને એક આચાર. અહંકે આચાર વિનાનો ઉપદેશ તો ફેટલીયવાર એજે જાય છે.

વિષયરૂપી કૂવામાં ઇન્દ્રિયોને પડવા ન દો :

યશોધર મહાત્મા ઇન્દ્રિયોને ગોપવનારા છે, એટલે એને વિષયોના કૂવામાં પડવા દેતા નથી, વિષયોથી એને અચાવી લેનારા છે. મહાન્ આંતરતૃપ્તિ કેળવી લીધાથી આ બને છે. આત્મા એટલો બધો ધરાયેલો કે હવે વિષયોમાં કાંઈ જોવા-સાંભળવા-આખવા-સૂંઘવા કે રૂપશીવાનું છે જ નહિ. જેમ, આકંઠ

જમી લીધા પછી ગમે તેવાં પકવાન સામે હોય છતાં મન કહે છે, ‘ઘણું ખાધું, ખસ, હવે આમાં શું ખાવું?’ ખસ, આ દષ્ટાન્તથી અહીં મન કહેવા માંડે, ‘ઘણું જોયું, ઘણું સાંભળ્યું, હવે શું જોવા-સાંભળવા જેવું રહ્યું જ છે? કંઈ જ નહિ,’ આમ-

આકાંઠ જન્મેલાનાં દૃષ્ટાન્તથી વિષયોમાં ભારે ધરપત, તૃપ્તિ આવી જાય, તો ઇન્દ્રિયોને વિષયપતનમાંથી ગોપવવી -રક્ષવી સહેલી છે.

વળી મહાત્મા ગુપ્ત બ્રહ્મચારી છે, નવવાડના પાલને કરીને વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્યને ધરનારા છે. નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી એટલે બ્રહ્મચર્યની પાકી નિષ્ઠાવાળા; હૈયું બ્રહ્મચર્યમય. સ્ત્રીઓનાં ટોળામાં ફરવાની છુટ નહિ, રસકંસ ઉડાવવાની છુટ નહિ. તીર્થકરદેવ જેવા પણ ચારિત્ર પાળે તે પણ નવવાડ-વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય જાળવીને, તો બીજાઓ માટે પૂછવાનું જ શું?

ખરાબ પ્રસંગની ઘેરી અસર :

મહિનાઓની સારી મહેનત ડુલ ? :

ધ્યાન રાખજો, બહારના તેવા-તેવા પ્રસંગ-વાતાવરણનો અંતરમાં ફોટો પડે છે. શરૂશરૂમાં એની અસરની ખબર ન પડે. પણ કાળક્રમે મોટી અસર દેખા દે છે. ત્યારે આશ્ચર્ય થાય કે, ‘અરે! આ શું?’ એમાંય પાછી એ ખૂબી છે કે છ-છ મહિના મનોનિરોધ કરી કરી ગુણ કેળવ્યો હોય, પરંતુ એક પણ દિવસ અનુચિત પ્રસંગમાં રસ લેતાં પૂર્વની દીર્ઘકાળની કેટલીય સારી અસર મારી જાય છે. દા. ત. છ મહિના સુધી સ્ત્રીનું મુખ સરખું ન જોયું, પણ પછી એક જ દિવસ કોઈ લટકાળીના હાવભાવ, કટાક્ષ નિહાળ્યા, ને એમાં સહેજ થોભ્યા, તો ખલાસ! પૂર્વની મહાક્રમાઈને ધક્કો મોટો લાગવાનો! એમ મહિનાઓ સુધી કોઈની નિન્દા ન કરી, પરંતુ પછી એક જ દિવસ નિન્દામાં રસ લીધો, તો એથી દિવસોની સારી અસર રદખાતલ! એમ એક જ સિનેમા-દર્શન, નોવેલ-વાંચન, અભિનયલક્ષણ, ઝેધ, ધમધમાટ, ઇત્યાદિ

કર્યા, તો તો એની બહુ ઘેરી અસર આત્મા ઉપર પડે છે; દિવસોની-મહિનાઓની સારા સંસ્કરણની મહેનત ઉપર એ પાણી ફેરવી નાખે ! માટેજ બહુ સાવધાન બનવા જેવું છે. જ્યારે એવો અનિચ્છનીય પ્રસંગ ઊભો થવાનું લાગે ત્યાંજ ચોંકી જવું જોઈએ, વિચારવું જોઈએ કે ‘જો આ એકવાર પણ ખોટું રહેતે ચાલ્યો તો પ્રલોભન તો ફાલનું, સુખ જરાક શુ, પરંતુ ઘેરી અસર ભયંકર ઊભી થશે ! એને પાછી સુધારવા કેટલી જહેમત જોઈશે ! એના કરતાં અત્યારેજ મન મારીને પાછો કાં ન વળી જાઉં ?’ યશોધર મહાત્મા સતત અસ્ખલિતધારાએ નવ વાડનું જતન કરવા સાથે બ્રહ્મચર્ય પાળે છે.

મમતાનાં વિષયાન મૂકો :

વળી એ મહાત્મા અમમ છે. મમત્વ વિનાના છે; કેમકે અકિંચન છે, પાસે કાંઈ પરિગ્રહ નથી. પાસે કશું ધર્મસાધન વિના, રાખ્યું હોય, તો મમત્વ કરડું પડે ને ? કંઈ રાખ્યું જ નથી ને, પછી કોના પર મમતા ?

આત્માથી બધુંજ પર છે. એને પાસે રાખવામાં આ મોડું તુકસાન, કે આત્માને મમત્વના પાશમાં ફંસાવું પડે છે.

એ મમતાનો પાશ ઊભો કર્યા પછી તારક દેવ-ગુરુ-ધર્મને એકાંતે સમર્પિત રહી શકાવું નથી; આત્માના હિતાના જ એકમાત્ર રહેતે ચાલી શકાવું નથી. ચીજ પારકી; પોતાની કરવા જાઓ તો ય અંતે પર જ રહેવાની. એનો ભુદ્ધ કેટલો ? મમતાનાં અદૃશ્ય વિષયાન કરાવે અને સમતાના પ્રાણ ગુંજાયાવે.

ધર્મોપકરણ એ પરિગ્રહ કેમ નહિ ? :

મહાત્માએ કાંઈ પરિગ્રહ રાખ્યો નથી, તો શું કપડું, પાત્ર, જેવું પણ પાસે કાંઈ નથી ? પાસે છે, પરંતુ એ પરિગ્રહરૂપ નથી, કેમકે એ ધર્મનાં ઉપકરણ છે, ધર્મને ઉપકાર પૂરતાં છે. ‘આ મારું, સારું, કોઈને ન આપું, એવો કોઈ ભાવ નથી રહેતો,

માટે પરિગ્રહરૂપ નથી. માત્ર એનાથી દર્શન-જ્ઞાન-આરિત્રની સાધના કરતો જાઉં એ ભાવ રહે છે. કોઈ ઉપાડી ન જાય એ ખ્યાલ જો પરંપરાએ પણ રહેતો હોય તો તે મમતાના લીધે નહિ, પરંતુ ‘લઈ જનાર એનો જીવહિંસાદિ પાપના કાર્યમાં ઉપયોગ કરે તે મારું નહિ,’ માટે એવો ખ્યાલ રહે છે. આમાં ધર્મનું મમત્વ છે, ગુણનું મમત્વ છે, એ દોષરૂપ નથી. એમ તો સામાન્ય રીતે અભિનિવેશ દોષરૂપ ગણાય છે, ત્યાજ્ય છે, પરંતુ તત્ત્વનો અભિનિવેશ તો ખાસ રાખવાનો કહ્યો છે; તોજ તત્ત્વની પકડ રહીને અતત્ત્વની રુચિ જ ન થાય, અને સમ્યગ્દર્શન આવે અને ટકે. ‘ગુણનું મમત્વ દોષરૂપ નહિ.’ ‘મારે ખોટું બોલવુંજ નથી, હું તો સત્યનેજ વળગી રહીશ’-આ અભિનિવેશથી સત્યમાં દઢતા રહે.

રાગાદિ સાથે અણખેનાવ:

મહાત્મા યશોધરમુનિ અર્કિચત્ર કેમ છે? તો કે છિન્ન-અન્ય છે, મોહના સંબંધો એમણે છેદી નાખ્યા છે, ધનકુટુંબ વગેરે બધાના પરિગ્રહ મૂકી દીધા છે. મળ્યા તા તો રાજવૈભવ ને રાજવી કુટુંબીઓ; પરંતુ બધું હેઠું મૂકી નીકળી ગયા. માત્ર બહારથી આ પરિગ્રહ મૂક્યા એમ નહિ, પરંતુ અંતરથી રાગાદિના પરિગ્રહ પણ નોડી નાખ્યા છે. ‘શું રાગ કે શું દ્વેષ, શું ક્રોધ કે શું લોભ શું મદ કે શું માયા, બધાને આજસુધી હૃદયધરે બહુ મહત્તાવ્યા. ખસ, હવે નહિ. એ કોઇનેય હવે પોતાના કરવા નથી.’ એ નિર્ધારથી એની સાથે છુટાછેડા, અણખનાવ. ખનાવ, અણખનાવ સમજો છો ને? આપણે રાગાદિ સાથે બહુ ખનાવ, બહુ મેળ, જટ જરૂર પડે કે કાંઈ પ્રસંગ આવે એટલે જટ એને નોંતરીએ, મહલાવીએ, ચિરકાળ રાખી લઈએ. ત્યારે આ મહાત્માને અણખનાવ અણખેળ છે, એટલે ગમે તેવા પ્રસંગ આવો ને? એ રાગને નોંતરવાની વાત નહિ. ‘આધો રહે, મારે ને તારે કોઈ મેળ નહિ. મારે ગમે તે થાય મારે તારી જરૂર નથી.’-આ પડકાર આંતર-શત્રુને! આમ તો સૂક્ષ્મ પણ આંતરશત્રુ તુકસાન કરનારા છે, પરંતુ વિશેષરૂપે જે પીડતા હોય એવાની સામે આવા પડકારનો અખતરો-અભ્યાસ કરવા જેવો છે, આત્મ કાંઈક કરતા રહેશો તોજ

તીખો સ્વભાવ, કપટી વૃત્તિ, અહંકાર, વિષયલંબતા, વગેરેને દાખી શકશો.

કર્મકાદવ ને ભોગજળના લેપ નહિ :

મુનિ યશોધર મહાત્મા ખાદ્ય આભ્યન્તર પરિગ્રહથી રહિત બન્યા હોવાથી નિરુપલેપ છે, કર્મળની જેમ તેવા કર્મકાદવ અને ભોગજળનો લેપ એમને લાગતો નથી. લેપના કારણે જ તોડી નાખ્યા, લેપ શાનો લાગે ? કેટલું વિશુદ્ધ જીવન !

પ્રસંગોથી હર્ષ-ખેદ ન થાય એ માટે ૪ વિચાર :

અંતરાત્માને ઠંડોગાર કરી દીધો, નિર્વિકાર બનાવી દીધો, એટલે કષાયના ઉકળાટ નથી જાગતા, ને કર્મના લેપ નથી લાગતા. એ માટે મહાત્માનું ‘આત્માના શુદ્ધ સ્થિતિ સ્વભાવ તરફ પ્રબળ ધ્યાન છે.’ પછી ત્યાં વિકાર કે ઉછાળા ઊઠવાને જગા જ નથી. હું સંસ્થાદાનદંધન છું, નિર્વિકાર છું, મેરુની જેમ નિઃપ્રકંપ છું, - એની મનને વારંવાર ભાવના આપવાથી, વિકારો સામે બચાવ મળે છે. ઈન્દ્રિયમનમાં કોઈ વિકાર જાગવાનો પ્રસંગ દેખાય ત્યાં આત્મા ચોંકી જાય છે, જાગ્રત બની જાય છે. પેલી ભાવનાના વારંવારના અભ્યાસથી પછી પ્રસંગ પર એમ ઝંટ થાય છે.

(૧) મારો ઊંચા-નીચા થવાનો, કે લહેવાઈ જવા કે કરમાવાનો સ્વભાવ જ ક્યાં છે ? હું તો અડોલ, અફર, વજ્ર જેવો સ્થિર છું. હું શું કામ કંપુ ? શા માટે અસર લઉં ? ચાલવા દો બહારેનું જેમ ચાલે એમ, હું વિકૃત નહિ થાઉં.

(૨) કેવળજ્ઞાનીની જેમ પ્રસંગ માત્ર જોઈશ.

(૩) ટેઠ લાંબે સુધીના કાર્યકારણભાવનો વિચાર કરીશ.

(૪) જડપુદ્ગલ કે મોહાંધ જીવોના સ્વભાવ વિચારીશ. પછી શાની કોઈ અસર લાગવાની હોય ?

આવી કોઈ વિચારણા રખાય તો બધા નહિ તો થોડા પણ પ્રસંગમાં અલિસ રહેવાનું બળ મળે છે. આમાં આત્માએ પોતાના નિર્વિકાર, સ્વભાવ અસ્તેષ્ઠ-અલેષ્ઠ સ્વભાવ ઉપરાંત એ સુખ્ય વાત

નિર્વિકાર સ્વભાવ, અચ્છેદ-અલેદ સ્વભાવ ઉપરાંત એ મુખ્ય વાત આવી, એક તો જડ-પુદ્ગલ અને મોહાંધ જીવોના સ્વભાવની વિચારણા, તથા બીજી ઠેક લાંબા ઉતારીને કાર્યકારણભાવની વિચારણા, આ એ સમજવા જેવી છે. કેમકે પછી એનો ઉપયોગ બહુ રાહત આપે છે.

(૧) ‘જડ પુદ્ગલનો સ્વભાવ’ સડન, પડન, વિધ્વંસનનો છે. મજબૂત પાયાની પત્થરી ઈમારતો પણ સમય જતાં નાશ પામી જાય છે. અરે! શાશ્વત મેરુ જેવા પદાર્થોના પણ અણુઓ અસંખ્ય કાળે બદલાઈ જાય છે. પુદ્ગલ સ્કંધોની અસંખ્ય કાળથી વધુ ટકવાની સ્થિતિ જ હોતી નથી. હવે વિચાર કરો કે જીવને લહેવાઈ કે કરમાઈ જવાનું જે પુદ્ગલ ઉપર થાય છે, એ પુદ્ગલનો આ સ્વભાવ વિચારીએ તો એકદમ લહેવાઈ કે કરમાઈ જવાનું શા માટે હોય? રસ્તે જતાં કોઈનો બગલો ભેયો, ઝટ ખુશ થયા, શા સારું ભાઈ? બગલો જડ-પુદ્ગલ છે; આજે જેવો સુંદર દેખાય છે; તેવો એ ટકવાનો નથી. એમાં ફેરફાર થયા કરવાનો છે, અંતે નાશ પામવાનો છે. હવે એના પર ખુશ શું થવાનું? એમ, કાંઈ ગંદવાડ જોવામાં આવ્યો ત્યાં મોં બગાડી નારાજ શી કરવી? કેમકે એય પુદ્ગલ હોઈ પરાવર્તનશીલ છે. આજે ગંદા દેખાતા પુદ્ગલ કાળક્રમે ફેરફાર થઈ સારાં બની ઠેક ખાવા સુધીમા આવે છે. લોકોના મળના પુદ્ગલો ખેતરમાં ખાતરરૂપે પડી માટી ભેગાં ભળીને બીજમાંથી સારો પાક થવામાં ટેકો પૂરે છે ને? આખા વિશ્વમાં પુદ્ગલના પરિવર્તન ચાલુ છે. એ સડે છે, તૂટે છે, નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે. એને લક્ષમાં રાખીએ તો પછી એના તત્કાલના ભાવ પર આપણે કોઈ અસર શા માટે લઈએ?

જેમ જડસ્વભાવ, એમ ‘મોહાંધ જીવોના સ્વભાવનો વિચાર’ પણ અલિસ રહેવાને બળ આપે છે. જીવનમાં કેટલાય જીવોના પ્રસંગમાં આવવું પડે છે, એના તરફથી આપણને અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ વર્તીવ થતાં આપણે સુખી-દુઃખી થઈએ છીએ, રાગ-દ્વેષ કરીએ છીએ, આ અસર લીધી, લેપાયા. હવે જો ત્યાં એ લક્ષમાં હોય, કે ‘શા સારું આ લેપ, આ અસર લેવી?’ કેમકે સામોને અનુકૂળ

વતે' છે તો એના કંઈક સ્વાર્થે; ને પ્રતિકૂળ વતે' છે તો એના કષાયે. સ્વાર્થબુદ્ધિ અને કષાય એ મોહની ઘટના છે. મોહાંધતાનો સ્વભાવ છે કે તેવા-તેવા વર્તાવ કરાવે. એમાં આપણે બહુ ઓવારી જવાની કે દુઃખ કરવાની શી જરૂર? સામો કદાચ સ્વાર્થથી નહિ પણ સજ્જનતાથી આપણી સેવા કરે છે, તો પણ એના પર ઉપકારસ્પર્શ, કૃતજ્ઞતા, અને ગુણકદર કરીએ, પરંતુ 'ઓહો!' ને 'વાહા! કેવી સરસ અનુકૂળતા મળી!' એમ કરીને કૂલાતું 'તું' શું? એ રીતે પ્રતિકૂળ વતે' ત્યાં કરમાતું 'શું'? મોહ-મૂઢતાનો સ્વભાવ જ એવો છે કે એમ વર્તાવે.

આમ, જડપુદ્ગલના અને જીવોની કારલી મોહમૂઢતાના સ્વભાવ વિચારવાથી આપણે વાતમાં રાગ-દ્વેષ અને હર્ષ-ઉદ્વેગ કરતા શકીએ, કે એ રાગાદિ વિકારો ન જાગવા દઈએ. આ એક વિચારણા.

(૨) બીજી વિચારણા કેંડે જાંબે સુધી કાર્યકારણભાવની કરવાની છે. કાંઈ દેખતાં, સાંભળતાં, કે જાતમાં અનુભવતાં કેટલીક વાર આશ્ચર્ય થાય છે, ખેદ થાય છે, કે ખુશ-ખુશ થઈ જવાય છે. શા માટે ભાઈ? ત્યાં જો એટલું વિચારાય કે આ જે જોયું, સાંભળ્યું કે અનુભવ્યું, તેમ બનવા પાછળ કારણ કોણ છે? કાં તો સમમાનું મરકરી કરવાનું મોહનીયકર્મ કારણ છે, અગર કોઈ આશ્ચર્યકારી ભૂલ કરવા પાછળ જ્ઞાનાવરણકર્મ કારણ છે; એમ બીજાં-બીજાં પણ કારણ કાંમ કરી રહ્યાં હોય છે. એમ આપણાં પણ પૂર્વકર્મનો ઉદય કારણભૂત હોય છે; તે સુજળ અનુકૂળ પ્રતિકૂળ બની આવે છે. એમ, કાર્યકારણભાવની વિચારણા કરવાથી પછી આશ્ચર્ય ખેદ કે હર્ષ કરવાની જરૂર નથી. કારણ હોય એટલે કાર્ય બને એમાં આશ્ચર્ય શું? પાણીમાંથી નહિ અને દૂધમાંથી દહીં બન્યું એ જોઈ કોણ આશ્ચર્ય કરે છે? જાણીએ જ છીએ કે દૂધમાંથી દહીં બને. એમ બીજાં પણ કાર્ય-કારણભાવનો નિશ્ચય કરીએ, પછી આશ્ચર્ય-ચમકારો કરવાની જરૂર નથી. એમ ખેદ કે હર્ષ પણ નહિ કરવાના. એ માટે પણ આ કાર્યકારણભાવનો વિચાર ઉપયોગી છે. કોઈએ કાંઈ પ્રતિકૂળ આદ્યું, ત્યાં ચંદ

આપણે 'એની પાછળ મુખ્યપણે આપણાં પાપોદય કામ કરી રહ્યા છે,'-એમ જોઈએ તો ખેદ સામા ઉપર નહિ, પરંતુ આપણાં કર્મ ઉપર થશે. અરે! કર્મ પર પણ શો ખેદ? એથીય ઊંડા ઉતરે; જીઓ, એનું પણ કારણ કોણ? આપણો આત્મા. એણે હીન આચરણ કર્યાં તોજ એવાં કર્મ નીપજ્યાં. એટલે મૂળ કારણ તો અધમ કૃત્યકારી મારો આત્મા જ છે. માટે જીગૃહ્સા કરું તો મારી ભતતની કરું. બીજા કોઈ પર ખેદ કરવાની જરૂર નથી.

આમ લાંબાણથી વિચારીશું તો જીવનના પ્રસંગોમાં કંઈ કંઈ કારણો જડી આવશે. કારણ વિના કાર્ય બનેજ નહિ, ને કારણથી અવશ્ય એ થાય. ત્યાં પછી આશ્ચર્ય ખેદ કે હર્ષ શા? પેલી રાણીએ લેંસ ઊંચકીને ઉપર ચઢાવી દીધાની વાતની ખબર છે ને? નાની પાડી હતી ત્યારથી એને રાણીએ રોજ ૨-૪ વાર ગરદન પર ઊંચકીને ઉપર ચઢાવવા માંડેલી; એમ પેલી મોટી લેંસ થઈ તોય એને રોજના અભ્યાસથી ગરદન પર સહેલાઈથી ઊંચકી ચઢાવી દીધી, રાજા પાછળનું આ કારણ નહોતો બાણતો તેથી આ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો; પરંતુ પછી રાણીએ લેંસ સમજાવતાં આશ્ચર્ય ઉતરી ગયું. ખસ, આ વાત છે કે કારણનો, કારણના કારણનો, એનાય કારણનો...વિચાર કરવાથી આશ્ચર્ય-ખેદ-હર્ષના વિકારોથી ખચી શકાય. યશોધરમુનિ આવા કોઈ પદાર્થસ્વભાવ કે કાર્ય-કારણભાવના તત્ત્વજ્ઞાનવાળા હતા તેથી નિર્વિકાર બન્યા રહેતા. એટલે જ એમને કર્મનો લેપ લાગતો નહોતો. વળી, યશોધર-મહર્ષિ અઢારહજાર શીલાંગ-રથના ગુણોના ધારક છે; અનેક મુનિઓથી પરિવરેલા છે. કોશલદેશના રાજા વિનયધરના એ પુત્ર હતા. એમાંથી ભવદૈરાગ્યની વૃદ્ધિએ શ્રમણસિંહ બનેલા છે.

ધનકુમાર ઉદાનમાં ગયેલો, એણે આમને જોયા, તેથી તેને આનંદ પ્રગટ્યો અને ચિત્તમાં ધર્મવ્યવસાય સ્ફૂરવા લાગ્યો. લાયક જીવને આવાં દર્શન પણ પ્રમોદ-આનંદ પેદા કરનારાં બને છે અને ધર્મભાવનાને ભગતી કરી દે છે.

યશોધરમહર્ષિને જોતાં ધનને વિચાર આવ્યો, કે 'અહો, શું

આમનું રૂપ છે! કેવું શુદ્ધ ચરિત્ર છે! અહો કાન્તિ! અહો સૌમ્યતા! અહો આમનો પુરુષાર્થ! અહો મૃદુતા! અહો એમનું લાવણ્ય! વાહ! કેવી વિષય પ્રત્યે નિઃસ્પૃહા! અહો એમનું યૌવન! કેવો સુંદર કામવિજય!’...ઉપરાઉપર વિશેષતાઓ જોતો ચક્રિત થતો જાય આમાં એને થયું ‘અહો, મુનિની કેવી કાન્તિ!’

કાન્તિ એટલે બીજાને દબાવી દેનાર તેજ નહિ, મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવી ઉચ્ચતા નહિ. માટે કેટલાક જે આક્ષેપ કરે છે કે, ‘સાધુ બ્રહ્મચારી છતાં મોઢે તેજ કેમ નથી દેખાતું?’ એ આક્ષેપ ખોટો છે. આ પ્રશ્ન શા માટે પૂછાય છે? એ સમજે છે કે મોઢા પર લાલિમા તે તેજ! આ શાના જેવો પ્રશ્ન છે?

એક સતી હોય, બહુ જ મૃદુ હૃદયવાળી હોય, સુશીલ હોય, મર્યાદાશીલ હોય, એનો વેશ પણ મર્યાદાબદ્ધ હોય; ત્યાં કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-‘આ સતી છે તો તેના મોઢા પર તેજ કેમ દેખાતું નથી?’ એ પ્રશ્ન શું સમજીને કરે છે? એ સમજીને કે તેજ એટલે પાવર દેખાવો જોઈએ, વર્તિત્વમાં ઝાકઝમાલતા જોઈએ! શી ઝાકઝમાલતા? ગમે તેની સાથે છુટથી બોલે તે? રસ્તા પર ઉઘાડા માથે ધમ-ધમ કરતી ચાલી જાય તે? આ તેજ તો છુટીનાં, સતીનાં નહિ. સતીપણનાં તેજ એટલે ગમે તેવો રૂપાળો કે અનુકૂળ પુરુષ સામે આવે છતાં ઊંચી આંખે નહીં જોવાનું દઢ સત્ત્વ! આપત્તિમાં પણ પતિશરણુની જ દઢ ટેક! આ સતીનાં તેજ કહેવાય.

તપ-બ્રહ્મચર્યનાં તેજનું માપ હુષ્ટપુષ્ટતાથી કાઢે તેને તેજની ગમ નથી. એને ખબર નથી, કે તપ-તેજ એટલે? હાડ ને માંસ સુકાવી નાખ્યાં હોય છતાં આહાર-વિષયની દુષ્ટ સંજ્ઞાની ગુલામી તોડી નાખી સત્ત્વ પ્રગટ કર્યા હોય. આહાર અને વિષયોની સામે વિજયવંતા સત્ત્વ, નિરીહતા, અને અનાસક્તિ એવાં પ્રગટ કર્યાં હોય કે એની જરાય અંજામણુ-લલચામણુ નહિ એટલી તપમાં મરતી. તપ એટલે વિકારમાં ઉછળતી અંતર્ધાતુઓને તપરચાથી તપી તપીને શાંત કરવાની. ને આત્માની સુખશીલતાના સ્વભાવ પર અંકુશ મૂકવો તે તપનું તેજ! ધન્દ્રિયો પર પાકો અંકુશ મૂકી

દેવો, અંતર્વૃત્તિઓને શાંત કરી દેવી, મેરુ તૂટી પડતાં પશુ મન સાધનામાંથી ચલિત ન થાય તેવું બનાવી દેવું, તે તપનું તેજ. તે જોવા મળે ? હા, અવસરે જોવા મળે ! આવું તેજ ન માને તો ભગવાન મહાવીરને તેજસ્વી ન કહેવા જોઈએ ! કેમકે પેલો ગોવાળીઓ ખીલા ઠોકવા આવ્યો તો એને ન રોકતાં ઊભા રહ્યા ! ‘માયકાંગલા ! તપનું તેજ એટલે તો શૂરવીરતા, સામાને ડાંટવાનું, દબાવવાનું, કાન પકડીને રાડ પડાવીએ, તે તપનું તેજ છે,’-આવી વ્યાખ્યા જૈન-શાસનની નહિ.

બ્રહ્મચર્યનું તેજ એટલે ? શરીરના વિષયરંગના તેજ એના પર તો ધાતુ વીર્ય તે નીચે ઊતરી જાય છે. વાસનાના વિકાર શાન્ત કરી, તેને મસ્તકે બ્રહ્મપ્રદેશમાં સ્થગિત રાખવું, ઈન્દ્રિયોમાં સત્ત્વ-રૂપે વહેતું રાખવું, એ સાચું તેજ. એ તેજ કેવું હોય ? બ્રહ્મપ્રદેશમાં વીર્ય સ્થગિત હોય એટલે કર્તવ્યનો નિર્ધાર જખરદસ્ત હોય ! ગમે તેવા પ્રસંગે અડગ રહેવાની ધીરતા અજબ હોય ! સ્ત્રીઓ સામે આવે એના મોઢાં સામે જોવામાં, હસીને વાત કરવામાં વાંધો નહિ, એ તેજ ? ના તેજ તો એ કે સામાન્ય સ્ત્રીઓ શું, મોટી ઈન્દ્રાણીઓ આવે તેની સામે પણ જોવાની પરવા નહિ. તાકાત નથી કે એ દષ્ટિ ખેંચાવે ! ઘણું કયું સીતેન્દ્રે રામને ચલાયમાન કરવા ! પણ રામ રંચ માત્ર ચસકયા નહિ ! મનને મોહથી જરાય આકુળ-વ્યાકુળ કયું નહિ ! તત્ત્વ અને પરમાત્માના ધ્યાનમાં લીન બન્યા રહેવાનું, એ એક જ કામ ! તપ-બ્રહ્મચર્યનું તેજ આ છે ! અદ્ભુત સહિષ્ણુતા ! મન પર અજોડ અંકુશ ! અપૂર્વ કોટિની અંતર્વૃત્તિની તૃપ્તિ ! ક્યાંય લોભાય નહિ ! એવી સ્વસ્થતા. આનું નામ છે તપ ને બ્રહ્મચર્યનું તેજ ! સતીપણાનું તેજ હોય ત્યાં બહાર લટકાયટકાનું મન ન થાય ! બહાર જો એક પણ લટકે કરવાનું કે ઠસ્સો દેખાડવાનું થાય તો એ તેજ નહિ પણ વિષય-કષાયથી પરાજય છે, નિસ્તેજતા છે.

એમ સંયમનાં તેજ-બ્રહ્મચર્યનાં તેજ એટલે દુનિયાના વૈભવ-વિલાસ અને મોટા વૈભવી કે સત્તાધીશોની સામે સમ્રાટની જેમ અણુઅંજયા ખડા રહે.

મુનિપણની અનુમોદના :

ધન વિચારે છે કે, ‘ઓહો, શું આમનું તેજ! અરે એમનો પુરુષાર્થ કેવો જખરજસ્ત! આ અવસ્થામાં આવો માર્ગ લીધો છે? આવો કપરો માર્ગ લીધો છે તે એ માર્ગની સુવાળા મનથી જોરદાર સાધના ન થાય. સાધનામાં તો મન કઠોર હોય. વળી શી એમની માર્દવતા છે! લાવણ્ય કેવું સરસ! જગતના વિષયો તરફ કેવી એમની નિઃસ્પૃહતા છે! દેવતાઈ વિષયો સામે આવે ભલે ને, પણ પરવા નથી; ને આ બધું પાધું ખીલતી યુવાનીમાં છે! આ ખીલતી યુવાનીમાં કામદેવ પર કેવો જખરજસ્ત વિજય મેળવ્યો છે! ધન્ય જીવન! ધન્ય આત્મા! ધન્ય કુળ! ધન્ય દેશ! ખરેખર એ દર્શનીય છે! ઉપાસનીય છે! ધરાયા વગર ઓવીસ કલાક સેવા કરવા લાયક છે!’ આંખ ને કાયા ધરાઈ ગઈ પછી તો કદાચ દર્શન થાય તો તે થવાનું બળાતકારે.

પરમાત્માનાં દર્શન કેવાં જોઈએ? વગર ધરાએલી આંખે થવાં જોઈએ. માત્ર પહેલી બે મિનિટ ચાર મિનિટ નહિ, પણ જોઈએ-જોઈએ ને જોવાની લાલસા વધતી જાય. તમને થશે, ‘એ કેમ બને?’ બને. પ્રભુમાં નવું-નવું પરાક્રમ વિચારો, મોહદર્શનના ભયંકર અનર્થ સમજો, અથવા યોગબળ વધારવાની ભૂખ જગાડો તો પ્રભુ દર્શનમાં ધરાઈ નહિ જવાય. કવિ કહે છે,

‘અમીય-ભરી મૂર્તિ રચી રે,

નિરખત તૃપ્તિ ન હોય!’

અમૃતનો કુંડ જોતાં આંખ ધરાતી નથી, એમ વગર થાકેલી કાયાએ જોવાલાયક આ મહાત્મા છે, એમ આ ધનના હૃદયમાં વસી ગયું. આંખો નજીક, વંદના કરી, બીજા મુનિઓને પણ વંદના કરી, સૌએ ધર્મલાભની આશિષ આપી.

ધનકુમારનો યશોધરમહર્ષિને પ્રશ્ન : સંસાર કેવો ?

પછી ગુરુમહારાજ પાસે એ બેઠો, ને સાચવીને પ્રશ્ન પૂછે છે:—‘ભગવંત ! આપને આ સંસાર પર અરુચિ ને વૈરાગ્ય થવાનું કારણ શું કે જેથી કામદેવ સરખી કાયા, ને સુખોની મળેલી પુણ્યાર્થ, એ બધાંને અવગણીને આવો કઠોરચારિત્ર્યમાર્ગ લીધો ? આપની કામદેવ સરખી કાયા જ કહી રહી છે કે પુણ્ય જખરદસ્ત હશે ! વિષયસુખ ભરપૂર મળ્યાં હશે ! તો એને આપે કેમ છોડી દીધાં ? કૃપા કરીને ફરમાવો કે એવું શું કારણ મધ્યું કે કંટાળો આવ્યો સંસાર પર !’

પ્રશ્નની પાછળ ધનના હૃદયનું શું વલણ દેખાય છે ? હૃદયની ઉત્તમતા કેવી દેખાય છે ? ધનકુમાર મહાશ્રીમંત છે, પણ શ્રીમંતાઈનો એને કેફ નથી, એવી કોઈ બહુમૂલ્યતા એની એને મન નથી, તેથી મહાત્યાગ પર આકર્ષાય છે. લક્ષ્મીને બહુ માનનારા માણસો ત્યાગ પર ઓવારી નહિ જાય. અર્થ અને કામ, વિષયો, અને એનાં સાધન, એની લંપટતા તો ત્યાગધર્મને તુચ્છ લેખાવે છે. ખોટી દયા કે ઠેકડી કરવાનું મન થાય કે ‘દેખાય છે રૂડા રૂપાળા, પણ ખિચારા કોઈ બાવા-જોગીની અડફેટે ચઢી ગયા લાગે છે !’ આ કેવી વૃત્તિ ? ‘બધું મધ્યું છે માટે ઉડાવો મેવામિષ્ટાન ! બધું મધ્યું છે માટે કરો લીલાલહેર !’ આ જ ને ! આજે ધર્માત્માને જીતવાણી કહેનારા છે ! રૂઝલ-કોલેજમાં જનારા મામડાની બાઈની મશ્કરી કરે છે ! કહે છે, ‘ગુલામડી દશામાં પડેલી ! માથું આમ ઢાંકો ! ને કપડાં આમ પહેરો ! વોટનો-સેન્સ ! કેવું ધર્તિંગ !’ આમ બોલે છે.

ધનકુમાર યશોધરના વૈરાગ્યગુણ પર આકર્ષાઈ એ વૈરાગ્યની મહાકંઠર કરે છે, તે સતયુગની વાતો ! આજે સામાના સદાચાર અને વૈરાગ્યના ગુણ પર ઠેકડી થાય છે, તે કળિયુગની વાત ! ધનકુમાર કહે છે, ‘આપે ઉમદા કયું’ છે, પણ જરૂર કોઈ નિમિત્ત મધ્યું હશે અદ્ભુત, તો એ કૃપા કરીને જણાવો.’

યશોધર મુનિરાજ ઉત્તર કરે છે, ‘અરે ! એકાન્તે કંટાળાનું કુલધર એવો આ સંસાર. એ સંસાર પરથી મન ઊડી જવાનું

વળી બીજું કોઈ કારણ પૂછે છે? કારણ તો ઠામ-ઠામ પડેલાં છે.’

સંસાર એ ઉદ્દેગનું કુલધર :

એટલે? સંસાર કંટાળો ઉપજે એવા પદાર્થ-પ્રસંગોથી તર-બોળ ભરેલો છે; એ જોઈ કેમ એના પર વૈરાગ્ય ન થાય? સંસારના પદાર્થ કયા? ઈન્દ્રિયના વિષયો શબ્દ-રૂપ-રસ વગેરે, લક્ષ્મી-લાડી, વાડી, ગાડી, સામ્રાજ્ય, સદ્ગતિ, ... આ બધાંને વિવેકથી જુઓ તો કંટાળાનાં ઘર દેખાશે. કેમકે એમાં અહીં અશાન્તિ, રંતાપાદિ અને પરભવે ભયંકર દુઃખ! ત્યારે પ્રસંગો કેવા બને છે? પ્રેમની સામે દગો! ઉપકારની સામે અપકાર! ધારી રાખેલી સુખશાન્તિ સામે અણધારી આફતો! આરંભ-પરિગ્રહની ભારી મહેનતની નિષ્ફળતા! અનેક રોગો! ક્લેશ-કંકાસ! સર્વશૂન્યકારી મૃત્યુનો અચૂક ડંડો! આમાં વૈરાગ્ય થાય એમાં આશ્ચર્ય શું? પાણીમાં રહેતું અને ‘હે’ મગરમચ્છ આવ્યો!’ એમ આશ્ચર્ય કરવું? અરે! સમુદ્ર એટલે મગરમચ્છ હોય જ. સંસાર એટલે એમાં અરુચિકારી પદાર્થ-પ્રસંગ હોય જ; એ જ હોય. ત્યાં વૈરાગ્ય સહેજે થાય. સંસાર પદાર્થ પ્રસંગો તો સંતાપની ભેટ કરનારા છે. એનાથી વૈરાગ્ય સહજ છે...સંતાપ હોય ત્યાં રાગ થાય? હૂંફ રહે? આસ્થા-બહુ-માન હોય? પણ કહેશો, ‘સુખ પણ મળે છે! પરંતુ એ ભ્રાન્તિ છે.

સુખની ભ્રાન્તિનું નિદાન :

સુનિ શું કહે છે? એમને રગરગમાં સંસારની વિષમતાની ઓળખ થઈ ગઈ છે એથી એ ધનકુમારને કહે છે, ‘અરે મહાત્મ-ભાવ! એકાંતે જે કંટાળાનું ઘર, નકરા ખેદનું ઘર, એવા સંસારને વિષે વૈરાગ્યનું બીજું કોઈ કારણ પૂછે છે?

સંસાર એટલા એકાંતે ઉદ્દેવેગનું કુલધર! ઉદ્દેગ તો ત્યાં બાપના ઘરની જેમ રહે.

તમે કહેશો-‘અમને તો આનંદ દેખાય છે’, ને જ્ઞાની કહે છે, ‘ઉદ્દેવેગનું કુલધર,’ અહીં કોણ સાચું, તમે કે જ્ઞાની? જ્ઞાની સાચા, તમે ભ્રાન્ત. જ્ઞાનીઓ ભ્રાન્તિનું નિદાન બતાવે છે. દારૂના કેફમાં ચઢ્યો હોય તેને ગટર ખગીચા જેવી લાગે છે! ઘોલ ખાઈને હસે

છે ! પછી કેફ ઉતર્યા પછી સાચું સમભય છે. એમ આ સંસારના વિષે વાસનાને લીધે પ્રસંગે આનંદ થયો, પણ વસ્તુતઃ, ‘એ ખેદનું સ્વરૂપ છે,’-એમ વાસના ઉતર્યા પછી સમભય છે ખરું ?

જગતના પદાર્થમાં સુખ કેમ નહિ ?

વળી દુન્યવી પદાર્થમાં સુખ નામનો ધર્મ નથી. (૧) હોત તો તે હરેક વખતે એનો અનુભવ થાત; પણ તેવું થતું નથી. ભૂખ્યા જમતાં લાડુ સુખભર્યો લાગે છે. ધરાયા પછી ઉદ્વેગભર્યો લાગે છે. (૨) એમ પદાર્થમાં સુખ હોત તો પદાર્થનું પ્રમાણ વધારે ભોગવવાથી સુખનું પ્રમાણ વધારે અનુભવાત; પણ એવું ક્યાં બને છે ? એવું અનુભવાય છે ? એક લાડુથી જેટલું સુખ અનુભવો એના કરતાં ચારગણું સુખ શું ચાર લાડુથી અનુભવી શકો ? ના, ચાર ખાવા જતાં તે ઊખકા ને ઊલટીનાં દુઃખ થાય છે. એનો અર્થ જ એ કે લાડુમાં ખરેખર સુખ નામનો ધર્મ નથી. ખાંડમાં સાચોસાચ મીઠાશ છે તો પાશીર નાખતાં જેટલી મધુરતા આવે, શીર નાખતાં એથી ચારગણી આવે છે. એવું વિષયોમાં જો સાચોસાચ સુખ હોય તો વિષયપ્રમાણ વધતાં સુખપ્રમાણ વધત.

પ્ર૦ તો પછી સુખ ક્યાંનું દેખાય છે ?

ઉ૦ સુખ વાસનાના કેફનું અનુભવમાં આવે છે. વાસના ઇન્દ્રિયની ખણજ છે, એટલે સુખનો ભાસ થાય છે, ને એ ઉતરી જતાં સુખ નથી દેખાતું. દારૂના કેફમાં આનંદ; કેફ ઉતરી જતાં આનંદ ગુમ ! એમ વાસનાથી સુખનો આભાસ માત્ર છે. બાકી સંસારના પદાર્થોમાં સુખ નથી.

થાક છતાં કેફમાં થાક ન લાગે.

મહર્ષિ યશોભદ્ર મહારાજ સાફ કહે છે, ‘સંસાર ઉદ્વેગનું ધર;’ કેમકે સુખના ભ્રમમાં રાખી રોવરાવે છે. હોંશમાં માણસ ઊઘરાણીએ દશ માઈલ જાય છે; એને ‘પાંચસો રૂા. લઈ આવું,’ એવી હોંશ છે. ખખર પડી, કે ‘ધરાક છ વાગે પકડાય તેમ છે, તો હજી ચાર વાગ્યા છે, માટે જરૂર પકડી પાડું;’ એમ હોંશથી દોડતો જાય છે,

પણ ત્યાં પહોંચ્યા પછી ડેલીનું ખારણું ઠોકી પૂછે, ‘અંદર કોણ છે? નાથાભાઈ છે ને?’ ના, બહારગામ ગયા છે.’ એમ સાંભળે, ત્યાં શું થાય? દશ માઈલનો થાક લાગે છે! ‘હાય, ગોટલા ચડી ગયા! મરી ગયા જેવી દશા થઈ!’ અહીં કોઈ સુવાને ખાટલો આપે, તોય વસ્તુગત્યા ખેદ કંટાળો ઉપજ્યો છે એટલે એથી સુખ નથી લાગતું. પણ જો પૈસા ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ અને બહુમાન સત્કાર સાથે પાછા વળ્યા હોત, તો એના કેફમાં પેલો થાક ન લાગત. એમ અહીં મોહના કેફમાં સંસાર ખેદકારી નથી લાગતો.

મુનિ કહે છે તેમાં શું ખોટું છે? સંસારનું આવું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં રાખી રહે તો સંસારમાં રહેવાની હોંશ ન હોય. સંસાર તો દુશ્મનનું ઘર છે; અને મોક્ષ દુશ્મનનું ઘર નથી. દુશ્મનના ઘરમાં ભય હોય, કંટાળો હોય, સંસારઅકાળે વિચિત્રતા સર્જે છે, આપત્તિ ઊભી કરે છે, માટે ભય થાય; અને સરવાળે ભવભ્રમણ છે, માટે ખેદ થાય. ઊંડાણથી તપાસો.

આ સંસારમાં દુઃખ, વિંટબણા, ત્રાસ, અપરાધ, પરાધીનતા, પરતંત્રતા, ગુલામી, ભય, વગેરે કેટલું? એના આણુએ આણુમાં એ જ છે. હવે એમાં કાંઈ ઠરવા જેવું?

આવા સંસાર માટે કોઈ રગડાઝગડા-ભૂંડ-અનીતિ, વૈર-ઈર્ષ્યા, મદ-માયા, વગેરે કોઈ પણ પાપ કરવા જેવાં છે? કોની ખાતર કરવાં? દુઃખમય-વિંટબણામય સાંસારિક પદાર્થો ખાતર?

ધન કહે છે, ‘પણ પ્રભુ! આ સંસાર તો સર્વસાધારણ છે, છતાં ક્યાં સૌને ખેદ છે? એટલે માનં છું કે આપને વિશેષ કારણ મળ્યું હશે. એ જાણવા માગું છું.’

મુનિ કહે, ‘તું વિશેષ પૂછે છે એ સામાન્યની અંતર્ગત છે. તો પણ તારી જિજ્ઞાસા છે તો હું કહું છું કે મારું પોતાનું ચરિત્ર સંસાર પર વૈરાગ્ય કરાવવાવાળું બન્યું.’

ત્યારે ભગવન! આપને કંઈ બાધા ન હોય તો વૈરાગ્યકારક એ આપનું ચરિત્ર કૃપા કરી કહો.’

ધનકુમાર કેટલોય ત્રાસ વેડીને હમણાંજ ઘરે આવ્યો છે. હવે વૈભવી ઘરમાં ઠરી ઠામ બેસી આનંદમાં મહાલવાનો અવસર આવ્યો છે, છતાં કેવી જિજ્ઞાસા એને થાય છે. એ જોવા જેલું છે. ધનકુમારના આત્માની કક્ષા ઊંચી છે, તેથી ઊંચી જિજ્ઞાસા જાગે છે. કક્ષા ઊંચી લાવવા આ પણ એક ઉપાય છે કે જિજ્ઞાસા-આતુરતાઓ સુધારો.

આત્માની કક્ષા ઊંચી લાવવા આતુરતાઓ સુધારો

આત્માની કક્ષાનું માપ આતુરતાની જાત પરથી:

આપણા આત્માની કેવી કક્ષા છે, ઉન્નતિની કે અવનતિની, એનું માપ જિજ્ઞાસા કેવી ઊઠે છે એના ઉપરથી મપાય છે. કેટલાકને એવી જિજ્ઞાસા થાય છે, કે ‘ફલાણા થિયેટરમાં કંઈ ફિલ્મ આવી છે?’ એવા આત્માની કક્ષા કંઈ? એજ કે ‘આંખે રૂકુ રૂપાળું’ જોવા મળે તો ખસ’, આ ઇન્દ્રિય-ગુલામીની કક્ષા. એમ સંગીત-શોખીનને રેડિયા વગેરેની ગુલામીની કક્ષા; ને વ્યાપારીને ખજારની જિજ્ઞાસા તેથી ખજારની ગુલામીની કક્ષા. આજે માણસનું ‘પારખું’ કરવું સહેલું છે. ન્યુઝપેપર એની આગળ સૂકે, જીઆ પાતું ખોલે એ. કોઈ ખજાર-ભાવવાળું, ન્યુયોર્ક શું, એનું પાતું જોશે. કોઈ દવાની જાહેરાત જોશે. પોતાની આજ સુધી જેવી જેવી જિજ્ઞાસા છે, એવું પાતું ખોલાવાનું. અથવા વાત સાંભળવા બેસાડો; ખખર પડશે આ ભાઈ કેટલામાં છે.

આપણને દિવસમાં તુરંત પદાર્થની આતુરતા, જિજ્ઞાસા કેટલીય ઊઠે છે. સાધુ મળી જાય, તો પણ તત્ત્વની કે ધર્મની જ જિજ્ઞાસા જાગે, એવું નથી. ભાગ્યશાળીને તો જરૂર થાય કે ‘સાધુ પાસેથી આત્મહિતની વસ્તુ સાંભળું.’ એને સત્ તત્ત્વની, સન્માર્ગની વિવિધ જિજ્ઞાસા થાય. પણ એ તો ઊંચી કક્ષાવાળાને. નીચી કક્ષાવાળો તો કહેશે, ‘મહારાજ! વખત ખરાબ છે. કહો ક્યારે સારો આવશે?’ સારો એટલે પૈસે-ટકે સુખ-શાંતિ અને આનંદથી રહીએ એવો, અથવા કહેશે, ‘આપનો વાસેક્ષેપ બહુજ ચમત્કારિક છે! ઘણા વખતથી હું માંદો રહું છું’...વગેરે. ઊંચી

કક્ષાવાળાને તો જિનવાણી સાંભળવી છે, પૂછશે, ‘અમારા આ સંયોગ છે; કોઈ સાધના શક્ય છે?’ ધર્મીપણુનો, સમજદાર-પણુનો ઠેકો રાખતાં પહેલાં માપ કાઢવાની જરૂર છે કે આપણને જિજ્ઞાસા કંઈ ઉઠે છે? કેવી આતુરતા થાય છે?

ધનકુમારે એમ ન પતાવ્યું, કે ‘માન્ય છે, આપ કહો છો એ. ઠીક, બાપજી! મત્થએણ વંદામિ,’ એમ નહિ; પૂરી જિજ્ઞાસા છે, કહે છે, ‘હરકત ન હોય તો એ વૈરાગ્યપ્રેરક ચરિત્ર સંભળાવો.’ ઊંચી જિજ્ઞાસા હોય તો જ તાંત પકડાય કે આની પાછળ તત્ત્વ શું છે?

આત્માનું લેવલ (સપાટી) ઊંચે લાવવા આ કરવાની જરૂર છે કે અતત્ત્વની, તુચ્છ વસ્તુની, બીજાના દોષોની વગેરે જિજ્ઞાસા બંધ કરી તત્ત્વ, ઉદાર વસ્તુ, અન્યના ગુણ, વગેરેની જિજ્ઞાસા કેળવતા જવી.

જેવી જિજ્ઞાસા કરાશે તેના પર પોતાનું ઘડતર થશે. વારેવારે ખાનપાનની થતી આતુરતા સૂચવે છે કે હૈયાને ખાનપાનનાં વસ્તુ બહુ ગમે છે. પૈસા ક્યાંથી મળે તેની જ જિજ્ઞાસા એટલે અર્થકામની ભારે લાલસા સૂચવે છે. વાતવાતમાં બીજાની ભૂલ દેખાય તો સમજવું કે અંદરમાં ઇર્ષ્યાનો અગ્નિ સળગી રહેતો હોય છે. ઇર્ષ્યાનો કેટલો અગ્નિ સળગી રહેતો હોય ત્યારે પ્રતિક્રમણાદિ ક્રિયામાં મહાન સૂત્રોના ભાવ આત્મામાં ઓતપ્રોત કરવાના અવસરે નાદાન જીવને બીજાની ભૂલો જોવાનું સૂઝે! આપણી જિજ્ઞાસાઓ-આપણી ઉન્નતિ અવગતિનું માપક ચંત્ર છે! મસાણના નાકે ઊભેલા મસાણીઆને મડદાનું કંઈન મળતું હોય તો તેને શી જિજ્ઞાસા હોય? ‘હજી એક વાગ્યો પણ મડદું કેમ આવ્યું નહિ?’ આવી જ ને?

એક ચામડાનો વેપારી અને એક ધીનો વેપારી વ્યાપારાથે પરદેશ નીકળ્યા. ચાલતાં-ચાલતાં એક ગામમાં પહોંચ્યા. જમવું ક્યાં એનાં ફાંફાં મારતા હતા ત્યાં એક બાઇએ જોયું અને બોલાવ્યા, આવકાર આપ્યો. બાઇઓનાં હૃદય કોમળ હોય છે. પેલા બેને

તો ભાવતું જ હતું, આઠ્યા, ખાઈએ બેસાડ્યા અને પૂછ્યું,
'ક્યાંથી પધારતું થયું?'

'અમુક નગરથી.'

'ક્યાં જવાના?'

'આ, અમે ચામડાંના અને ઘીના વેપારી છીએ, તે માલ લેવા જઈએ છીએ.'

'ભલે, અહીં રોકાઓ. અહીં કંઈ ખોટ નથી. તમારું જ ઘર સમજજો!'

'ના, ના, રોકાવાનું તો ના બને, પેટ લઈને બેઠા છીએ.'

'ખરું. પણ મારે મન થાય કે અતિથિદેવનાં મારે ઘેર પગલાં ક્યાંથી? જેટલું રહેશે તેથી અમને આનંદ થશે!' હૃદય કેટલાં કોરાં હોય તો એમ થાય કે 'આ બે મફતનું ખાઈ જશે.' પણ આ કંઈ કાળા સીસા જેવા હૃદયની વાતો છે. ફેરા-ઉજળા-ઉદાર હૃદયને તો લાગે, કે 'મારું લેખે લાગ્યું' અતિથિના પેટે પડ્યું તો! અમારી પાપલક્ષ્મી સફળ થઈ.' ખાવાનો રાજીયો નહિ, પણ ખવરાવવાનો રાજીયો! ભૂંટવાનો રાજીયો નહિ, પણ દેવાનો રાજીયો! આનું જ નામ આર્ય, અને ઊંધું કરે એ અનાર્ય. અંદરમાં માખી લેવું કે શામાં આપણો રાજીયો છે? ખાઈએ રસોઈ બનાવી, જમવા બોલાવ્યા. એકને અંદર બેસાડ્યો, બીજાને બહાર, લોજન પીરસ્યું, બન્ને ખુશ થયા, જમ્યા. જમીને કહે છે, 'હવે જઈશું બહેન!'

'અમારાથી શું બોલાય? ઘરમાંથી દેવતાનો વાસ જાય તેમાં 'સારું, ભલે' કેમ બોલાય?' 'અતિથિ એટલે દેવ', આ કલ્પના પર જ છે ને? એ યુગ હતો કે દીકરા-દીકરીને માતા-પિતાની, દેવ સમજી, તન તોડીને સેવા કરવાની લગતીઓ હતી! કલ્પના ફરી ગઈ. આજે તો કહેશે 'માતા-પિતા એટલે દેવ? કયા શાસ્ત્રમાંથી લઈ આવ્યા?' ખબર નથી, ખાળોતિયાં સાફ કરીને મોટા કર્યા, સમજદાર કર્યા, ખવરાવ્યા પીવરાવ્યા ને પછી પરણાવ્યા. આ ઉપકાર ઓછો છે? એ ક્યાં લક્ષમાં લેવો છે? એને

તો મા-બાપ એની વહાલી નવી વહુને માનભેર સાચવે તો દેવતા જેવા. વાસનાના ગુલામને બીજી શી કલ્પના હોય?

બાઈ અફસોસ સાથે કહે છે, ‘ભલે જાઓ એમ તો કેમ કહું? પણ પાછા વળો ત્યારે અહીં જરૂર પધારજો, રોકાજો. કહો કબૂલ ને?’ કબૂલ કરવું પડે છે; બાઈ વળાવું કરે છે. પેલા બંને વિચારે છે, ‘શું જગતમાં દેવ જેવા માણસો મળે છે!’ ખરીદી કરીને પાછા આવ્યા. બાઈએ પાછા આવકાર્યા અને જમાડયા, પણ ‘પૂવે’ બહાર બેસાડેલાને આ વખતે અંદર બેસાડયો, અંદર બેસાડેલાને બહાર બેસાડયો. આટલો ફેર કર્યો! કોણ બહાર ને કોણ અંદર? જતી વખતે ધીના વેપારીને અંદર, ને ચામડાંના વેપારીને બહાર; ખરીદીને પાછા આવતાં ઊંધું ક્યું. જમીને બેઠા એટલે પૂછે છે, ‘બેન! આ એક ખખર ન પડી કે ઊલટ-સૂલટ કેમ બેસાડયા?’

‘અરે! તમે તો વેપારી, હું તો અભણ સ્ત્રી! તમે આટલુંય સમજી શક્યા નહિ?’

‘ના, ન સમજાયું!’

‘સામાન્ય વાત છે, તમારી જિજ્ઞાસાના અનુસારે તમને સ્થાન આપ્યું હતું. જતી વખતે તમારા મનમાં શું હતું? જેને ધી ખરીદવું હતું તેને એમ હતું; કે ‘જ્યાં વરસાદ ખૂબ પડે ત્યાં જઈએ તો ઠાંક, જાનવરને ઘાસ બહુ હોય તેથી ત્યાં ધી સસ્તું મળે. ભાવના હતી તેથી એને અંદર બેસાડેલા. ચામડાના વેપારીને શું હતું? ‘જ્યાં દુકાળ પડયો હોય ત્યાં જાનવર બહુ મર્યા હોય; તો ખૂબ સસ્તા ચામડાં મળે!’ નેથી તેને ભાવના ખરાબ હોઈ બહાર બેસાડયો હતો! હવે જિજ્ઞાસા ફરી. ધીના વેપારીને થયું કે આપણા દેશમાં દુકાળ પડે તો સારું, જેથી ધી મોંઘું થાય, માટે નાણાં સારા ઊપજે.’ ચામડાના વેપારીને એમ થયું કે દુકાળ થાય તો સારું, જાનવર મરે નહિ, ચામડાં મોંઘાં થાય, તો મારા ચામડાંના પૈસા સારા આવે. ખસ, નરસી-સારી ભાવનાના હિસાબે ઊલટા-સુલટા બેસાડયા.’

આ સાંભળી બન્ને કાતપટ્ટી પકડી ગયા! કહે છે, ‘આ શું કહો છો તમે!’

‘એ જ કે ધીની ખરીદી વખતે દેવનું હૈયું હતું, ને ધીનું વેચાણ કરવું છે ત્યારે હૃદય દાનવ જેવું. ચામડાની ખરીદી વખતે કસાઈ જેવું હૃદય, અને વેચાણ કરતાં દેવનું હૃદય.’ ચોવીસ કલાકમાં આપણને કેવી-કેવી જિજ્ઞાસાઓ ઊડે છે, તેના પર દેવનું દિલ કે દાનવનું એનું માપ નીકળે! માણસ એનો એ, જીવવાનું એનું એ, પણ કલ્પના ફરી માટે ભાવના સારી-નરસી થાય છે. ધીનો વેપારી જાણે કે ધીની તંગી થવા માટે કેમ વરસાદ ઓછો પડે! અને ચામડાંવાળાને નાણું વધારે ઉપજાવવાં છે, તો ઠોર જીવતાં હોય તો જ ઉપજે, એટલે એના મનને એમ રહે છે કે કેમ વરસાદ-પાણી સારાં થાય. આપણે જ આપણી જાતનું માપ કાઢી શકીએ છીએ. જિજ્ઞાસાઓ કેવી જાગે છે તેના પર માપ કાઢો કે આપણી કક્ષા કયું? કેક સાધુનો વેશ લેવા સુધી પહોંચવા માત્રથી આત્માની ઉન્નતિનું સર્ટિફિકેટ મળે નહિ! જોવું પડે કે ‘આપણામાં આતુરતા કેવી ઊડે છે?’ જે શાસ્ત્ર વાંચતાં એમ થાય કે ‘દાદરે કોણ ચઢ્યું?’ જે આવું થતું હોય તો સમજવું પડે કે હૈયામાં શાસ્ત્રની જોરદાર ભૂખ નથી, તત્ત્વરમણતા નથી, પણ બાહ્યવૃત્તિ છે. બાહ્યવૃત્તિને દેશવટો દેવો હોય ને જ્ઞાનની ભૂખ જગાડવી હોય, તત્ત્વોને સદા મનમાં રમતા રાખવાં હોય, તો ‘કોણ આવ્યું? કોણ ગયું? આ શું કરે છે? પેલો શું કરે છે? પૈસા ક્યારે મળશે? માણસ ક્યારે આવશે?’ વગેરે તુચ્છ જિજ્ઞાસાઓને પહેલી તકે દૂર કરવી જોઈએ.

તમે પૂછશો; ‘આવા તરંગો આટલા જાણે તે આપણા હાથની વાત છે?’

તુચ્છ જિજ્ઞાસાઓ કેમ મીટે? :-

હા. જીવને કહીએ કે ‘ઘણી કક્ષાઓ વટાવી તું ઊંચે આવી ગયો છે! નિગોદ, એકેન્દ્રિયાદિ, પંચેન્દ્રિય, સંસ્કૃત્તિ, ગર્ભજ તિય’આદિની કક્ષા વટાવી, હવે તું મનુષ્ય, તેમાંય આર્ય, તેમાં પણ જૈનકુળે, તેમાંય દેવ-ગુરુના સંયોગમાં તું આવેલો! ઘણી

ઉંચી કક્ષા ને ? ત્યાં પુરુષ-મલિન વિચાર કરવાના ? કે આત્માના ગુણો કેમ કેળવાય તેના વિચાર કરવાના ? અવસર સારો મલ્યો, ત્યારે તારી ઉંચી કક્ષાને યોગ્ય જ વિચાર-ઈત્યાદિ વિચારણા રાખવાથી અધમ જિજ્ઞાસા-આપુરતાઓ રોકી શકાય. નહિ રોકે તો દસમિનિટના ચૈત્યવંદનમાં અડધી મિનિટ ભગવાન સામે જોવાનું થશે, બાકીની સાડા નવ મિનિટ બીજું જોવાનું થશે. આત્માની ખાડામાં કુબેલી સ્થિતિ હોય ત્યારે આવી જિજ્ઞાસાઓ રમતી હોય; ને ઉંચે આવેલી હોય તો આવી જિજ્ઞાસાઓ મરવા પડી હોય. હલકી જિજ્ઞાસાઓ દાખવા માટે નિર્ધાર કરો, ‘પ્રભુનાં દર્શન-ચૈત્યવંદન આખામાં પ્રભુ સિવાય બીજું કંઈ નહિ જોઉં,’ ને તે પ્રમાણે કડક મનથી અમલ કરો. એવું બીજા શાસ્ત્રાદિ સારાં આલંબનને સ્થિર દૃષ્ટિએ જોવાં.

પ્રભુને જોવામાં ખૂટે એવું નથી. અનંત વાતો છે પ્રભુની જોવા જેવી ! ‘પ્રભુ કેવા સ્વરૂપના ? પ્રભુનું જીવન કેવી કેવી સર્વોચ્ચ સાધનાના પ્રખર પુરૂષાર્થમય ને પ્રબલ પરાક્રમમય ? પ્રભુના ગુણો કયા કયા અને કેવા ઉચ્ચ ? પ્રભુની શક્તિ, અતિશયો કયા ? એ કેવા અચિન્ત્ય ? પ્રભુના સાક્ષાત્ અને તત્ત્વદેશના દ્વારા કેવા અગાધ ઉપકાર ?’ આડું બધું ઘણું જોવા જેવું છે. મનને થાય ‘અહો ! પ્રભુ કેવા ? અને પ્રભુની સામે હું કયાં ?’ ઉપાશ્રયમાં પેઠા, જિનાજ્ઞા શી હોય ?

આ વારંવાર વિચારો કે ‘મારા આત્માને શું જોઈએ છે ?’ જડની દુકાન ભૂલો તો ઉપરની દુકાને જવાય.

જેમ ધર્મની બીજી સાધનાઓ સમજો છો તેમ આ પણ એક સમજી લ્યો કે આપણા જીવનમાંથી પાપી, નિરૂપયોગી ને ક્ષુદ્ર વિચારણાઓ કાઢી નાખવી. હલકી જિજ્ઞાસામાં જ મરીએ છીએ, મન આહટ્ટેહાહટ્ટ રહે છે ! એટલે જેમ જે દૂધમાંથી ઘી નીકળે એવું હોય, તે દૂધને જો વારે વારે માંહી હાથ નાખી હલાવ્યા કરે, તો તે દૂધ ફેદા ! ઉકરડે નાખવા જેવું થાય. જે બીજામાંથી સુંદર પાક થાય એવું હોય તે બીજાનો નાનો છોડ થતાં જ તેને

ઉંચકી-ઉંચકીને બીજે દાટે એમ ચાર મહિના સુધી ફેરવ્યા કરે તો તે ચાર મહિને ખતમ થઈ જાય! ખસ, એમ આપણું આ આહટ્ટદાહટ્ટ મન તેવું છે. કંઈ વળે નહિ એમાં. એ ચરવળા-
-ઓધાનેય નબળા બનાવી દેશે!

તમારું મન આવું નથી ને? મામુલી જિજ્ઞાસા ઊઠતી નથી ને? વીતરાગનું દર્શન, જિનવાણીનું શ્રવણ ને પરમેષ્ઠીનું ધ્યાન, તે કોહીનૂર હીરા જેવી વસ્તુઓ છે, એ જો માન્યું હોય, તો મનમાં બીજી ફળુલ વિચારણા ઊઠવા જગા ન રહે. કોઈને કોહીનૂર હીરા જડી જાય કે મળી જાય, તો મન એની જ વિચારણામાં કેટલું બધું સ્થિર બની જાય! ફળુલ વિચારણાઓ કેવીક બધે થઈ જાય! તો અહીં પણ ઊંચાં આલંબનો બહુ બહુ કિંમતી છે, એવી ભાવના વારંવાર ભાવ્યા કરો. એથી એનું ભારે મમત્વ થતાં તુચ્છ જિજ્ઞાસાઓ રવાના થશે. સામે વીતરાગની મૂર્તિ છે, યા જિનવાણીનું શ્રવણ છે, કે અરિહંતનું ધ્યાન છે, તે વખતે બીજું કંઈ શ્રવણ, દર્શન, ને ધ્યાન પ્રવેશ ન પામી શકે. ‘દર્શનાદિ વખતે બીજું કંઈ જોવું નહિ; દર્શન, પૂજન અને ચૈત્યવદન વખતે ધ્યાન વીતરાગ સિવાય બીજાનું નહિ’,-આટલું ખતરો? એલો. વ્યાખ્યાનમાંથી કંઈ લેવા આવો છો ને! કે માત્ર સાંભળવા? આમાં ક્યાં કઠીન છે? ભગવંતના દર્શનાદિ વખતે બીજી જિજ્ઞાસા-આતુરતા સેવી ફાંફાં મારવામાં શું મળે છે?

જીવની જિજ્ઞાસા કેટલી ભૂંડી હોય છે! દસ વર્ષ સુધી તાવ આવ્યો ન હોય, પણ રાત્રિભોજનના ત્યાગની વાત આવે તો જટ જિજ્ઞાસા થશે ‘કદાચ માંદો પડું તો? તાવ આવે તો શું થાય?’ ખોટી જિજ્ઞાસાઓને દાટો; મેલીધેલા જિજ્ઞાસાઓની ઘેલછા છોડો.

તુચ્છ જિજ્ઞાસાના ભયંકર નુકસાનો :-

ધ્યાન રાખજો આ મેલી કે તુચ્છ જિજ્ઞાસા-આતુરતાઓએ નુકશાન ઓછું નથી કર્યું. (૧) એણે અનેક કુસંસ્કારોને પુષ્ટ રાખ્યા છે, (૨) એથી મેલા આકર્ષણો, કુવિકલ્પો, દુર્ધ્યાન-દુર્ભાવનાઓની પરંપરા ચાલુ રહી છે, તેથી (૩) પાપ, દુષ્કર્મ તથા દુઃખનો

પ્રવાહ ચાલ્યો આઠ્યો છે, એટલું જ નહિ પણ (૪) તુચ્છ જિજ્ઞાસામાં તત્ત્વજ્ઞાન, પરમાત્મધ્યાન, શુભલાવનાઓ વગેરેની ધારા ચાલી શકતી નથી. કદાચ સદુપદેશ સાંભળ્યો, સત્શાસ્ત્ર વાંચ્યું; પ્રભુનાં દર્શન-સ્તવન કર્યાં પણ બંધ મગજે કર્યાં, અથવા એમાં કદાચ ચિત્ત પરોવી મગજ ખૂદલું રાખ્યું તો પણ એ ક્રિયા બંધ થતાં તો મગજ એના માટે બંધ થઈ જાય; ને પેલી કુજિજ્ઞાસાઓ પાછળ મગજમાં એની ગડમથલ ચાલુ થઈ જાય. આ સ્થિતિમાં એ દર્શન-શ્રવણ-વાંચન-સ્તવનનો મગજમાં પ્રવાહ ક્યાંથી ચાલે? વિચારો દુર્ગા!

દુન્યવી વાત-વસ્તુનાં દર્શન-શ્રવણ-વાંચન બંધ થવા છતાં મગજ એના માં ઊઘાડું રહે છે. ત્યારે આત્મહિતની વંતુ મા તો એ બંધ થતાં મગજ પણ બંધ થઈ જાય છે! આમાં ક્યાંથી ઉદ્ધાર થાય?

ક્રિયા બંધ પછી પણ મગજ એના માટે ખુદલું રાખો:

ખસ, આ કરવાની જરૂર છે, શુભ ક્રિયા ભલે બંધ થઈ પણ મગજ ખૂદલું રહેતું જોઈએ. એ તો જ બને કે મેલી અને તુચ્છ જિજ્ઞાસાઓને રોકવામાં આવે. એ રોકવા માટે પણ આજ ઉપાય છે કે ક્રિયા બંધ પડે છતાં મગજ ખુદલું રાખવાનો અભ્યાસ કરીએ દર્શન કરેલી મૂર્તિ, સાંભળેલી ઉપદેશની વસ્તુઓ, વાંચેલી શાસ્ત્રની વાતો, કે ગાયેલા સ્તવનસ્તોત્રના ભાવ મગજમાં ઘુસાવ્યા કરીએ, રાખવાનો અભ્યાસ કર્યો જઈએ.

સાથે આ પણ કરીએ કે હલકી-મેલી જિજ્ઞાસાઓને બદલે સારી ઉમદા પવિત્ર જિજ્ઞાસાઓનો અભ્યાસ કર્યો જઈએ. એ કેવી હોય? આવી, કે ભગવાન અરિહંતપ્રભુ દીક્ષા લઈને એવા કેવા ધ્યાનમાં રહેતા હશે કે એમની આબુખાબુ જગતમાં શું ચાલી રહ્યું છે, યાવત પોતાની કાયા પર કેવા ભારે પણ બુદ્ધિમ વરસી રહ્યા છે, એનોય કોઈ ખ્યાલ નહિ! એ ધ્યાનમાં શું ચિંતવતા હશે? ભગવાન કેવળજ્ઞાનથી પાસે રહેનારતા આંતરિક ભાવો, દોષો

સાક્ષાત્ દેખતા હોય, છતાં એમની સાથે પ્રભુ ગંભીરતાથી શી રીતે રહેતા હશે? અરહિંતાદિ નવપદનાં, સાક્ષાત્ આપણા જીવનને સંપર્શે, મનને ઉદ્ભસિત કરે એવાં શાં રહસ્ય હશે?... ‘નવપદ, નવતાત્વ, ચૌદ ગુણરૂપાનક, ક્ષમાદિ દશ ધર્મ’, વગેરેના એમા જ કેમ કેમ? એના વિસ્તારમાં શું આવે?... ‘દુનિયાના પદાર્થો જે નજરમાં કે અનુભવમાં આવે છે, એમાં ઊંડા પરિણામ કેવાં છે? એ કેમ સુખ-દુઃખરૂપ લાગે છે? શું ખરેખર એમાં સુખ-દુઃખ છે કે કોઈ ધીભળ નિમિત્તે સુખ-દુઃખની કલ્પના થાય છે? એ પદાર્થોનો ભૂતકાળનો દીર્ઘ ઇતિહાસ શી હશે?... એવું જ જીવનમાં બનતી ઘટનાઓમાં ઊંડા કારણ શા છે? એના પરિણામ શા છે?... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ જિજ્ઞાસાઓ કેળવાય, એની પાછળ તત્ત્વ ખોળાય, તો હૈયું નિર્મળ અને ફાઈ બનતું આવે, તત્ત્વ-ચિંતન લાધે, મેલી અને તુચ્છ જિજ્ઞાસાઓને દેશવટો મળે.

ધનકુમાર આવી જિજ્ઞાસાથી પૂછે છે ‘ભગવન્ આપને મહાન વૈભવ-વિદ્યાસની સ્થિતિમાં વૈરાગ્ય કેમ થયો? એનું વિશેષ કારણ આપનું અરિત કહો છો, તો તે કેવું છે? કૃપા કરીને સંભળાવો.’

સુનિ જિજ્ઞાસે છે કે ‘આ કલ્યાણ આકૃતિ અને પ્રસાદના મુદ્રાવાળો છે, તો ઊંચી વસ્તુ જે વૈરાગ્ય, એ પાત્રવાની યોગ્યતા ગણાય, તો ખજી અરિત સંભળાવવા કે; એથી તથી ને સંભળીને વૈરાગ્ય પામી જાય.’

આવો આત્માજોઈ સુનિને શી ભાવના થઈ? ‘આને તો સાડું.’ સંસાર પર વૈરાગ્ય થઈ જાય, સુનિ તો આપું જ ઇચ્છે, ‘એ અક્ષર કહીએ, પરિચયમાં આવવા દઇએ, જેથી કોઈપણ હિસાબે એને સંસાર-સ્વરૂપનું જ્ઞાન થઈ જાય.’

સમ્યક્ત્વમાં ય વૈરાગ્ય જરૂરી :-

વૈરાગ્ય કયાં જોઈએ? માત્ર ચારિત્ર, વ્રત, નિયમમાં જ? ના, સમ્યક્ત્વની ભૂમિકા સર્જવામાં ય વૈરાગ્ય જોઈએ. જીવ અરમાવર્તમાં

આવે, ત્યાં જોકર્મલધુતા થાય તો ત્યાં વૈરાગ્ય પામે, પછી સમકિત આવે. ત્યારે આજે આવી કેટલી ગેરસમભૂતી છે કે ‘ચારિત્ર લીધું’ કે ‘લેવું’ છે, એને જ વૈરાગ્ય હોય, બાકી નહીં.’ જોજો, વૈરાગ્ય નહીં તો ધર્માત્મા નહિ. વૈરાગ્ય વિના આવક બન્યો હોય એમ બને? ના. વૈરાગ્ય તો સમકિતના ય નીચે પગથિયે જરૂરી છે. સંસાર ખટક્યો, મોક્ષની રુચિ જાગી, એ તો મિથ્યાદષ્ટિને પણ હોય. એને ય સંસાર પરથી ભાવ ઉઠી ગયો. માત્ર હવે સમકિત માટે એમાં સર્વજ્ઞ શ્રી જિનેશ્વરદેવો પ્રત્યે અથાગ પ્રીતિ, અને એમના શાસન ઉપર એમની આજ્ઞા ઉપર અનન્ય વિશ્વાસ થવો બાકી છે. વૈરાગ્ય જ એ તાણી લાવશે.

સંસાર પર આસ્થા, પક્ષપાત, હુંક હશે, ત્યાં સુધી જિનવચન નહિ જાય.

સંસારવાસ અસંગત લાગે, અસંમત બને, અર્થાત્ એના પર વિરાગ જન્મે અને વીતરાગના વચન પર હાદિકે શ્રદ્ધા જાગે, ત્યારે જીવને સમકિતની મહેર છાપ લાગે, ને એથી ગુણકાણે આવે. એમાં પુરુષાર્થબળે કથૂળપ્રાણ્ણાતિપાત-વિરમણમત વગેરેમાં આવે, તો દેશવિરતિ પાંચમું ગુણકાણું પામે. આગળ વધતાં અહિંસાદિ મહાવ્રતો આવ્યે સર્વવિરતિ પામે વૈરાગ્ય પહેલે ગુણકાણે, સમકિત એથી, દેશવિરતિ પાંચમે, અને સર્વવિરતિ છઠ્ઠું ગુણકાણે પામે. સમકિતનાં પાંચ લક્ષણોમાં નિર્વેદ છે, એ શું છે? વૈરાગ્ય. જો વૈરાગ્ય નહિ, તો સમકિત કેટલું રહે? જરાય નહિ. જેનપણું એટલે સમકિત. જિનનો અનુયાયી જિનના કહેલા અક્ષરે અક્ષરને માનનારો હોય. જિન કહે છે ‘સંસાર અસાર, મોક્ષ એ જ સાર, મોક્ષનું સાધન ધર્મ એ જ સાર.’

નારક ચારક સમ ભવ ઉભયો, તારક જાણીને ધર્મ;

ચાહે નીકળવું-નિર્વેદ તે, એહિ જ પ્રવચન મર્મ.

અર્થાત્ કુલ સંસારને નારકી જેવો, ચારક-જેલખાના જેવો સમજી ઉભગી ગયો અને ધર્મને જ તારક સમજ્યો, અને એટલે

જ સંસારવાસમાંથી નીકળી જવાનું ઇચ્છે છે.એ નિર્વેદ, વૈરાગ્ય એ જ પ્રવચનનો મર્મ છે. જૈનશાસ્ત્રોનું રહસ્ય છે.

કહો, વૈરાગ્ય કયાં આપ્યો ? સમ્યક્ત્વમાં આપ્યો ને ? એ વૈરાગ્યની માત્રા વધતી જાય અને આત્માનો વીર્યોદ્ધાસ ખીલી ઉઠે, ત્યાં ચારિત્રનાં પરિણામ જાગી જાય. મહર્ષિ યશોધરમુનિ ધનકુમારમાં એ ઇચ્છે છે. માટે પોતાનું ચરિત્ર કહેવા તૈયાર થાય છે.

યશોધર મુનિને પહેલો ભવ:

રાજા સુરેન્દ્રદત્ત

સમરાહિત્યનો જીવ યોથા ભવમાં ધનકુમાર સુન્દર નિજાસા બતાવે છે. તેથી મહાત્મા યશોધર મુનિને લાગે છે કે 'કુલ્યાણ આકૃતિવાળો અને પ્રસાંત મુદ્રાવાળો જીવ કદાચ મારું ચરિત્ર સાંભળીને ગૌરાગ્ય પામી જાય' એ સાચું છે કે ઉદ્ધત આકૃતિવાળો અને ઉકળાટની મુદ્રાવાળો ગૌરાગ્ય પામે એ આશા ઓછી. મુનિ ધનકુમારને કહે છે કે જો તારે મારા ગૌરાગ્યનું વિશેષ કારણ જાણ્યું છે, તો સાંભળ.' એમ કહીને મુનિ પોતાની આત્મકથા કહે છે.

‘આ જ ક્ષેત્રમાં વિશાલા નામની નગરી છે. એમાં એક અમરદત્ત નામે રાજા થઈ ગયા. એમની રાણી હતી યશોધરા. આજથી નવમા ભવે હું એમનો પુત્ર હતો. મારું નામ હતું સુરેન્દ્રદત્ત. યુવાન થતાં મારા લગ્ન થયા. પત્નીનું નામ નયનાવલિ હતું. સંસારની ઘટના મુજબ મને પત્ની પર અથાગ રાગ હતો. પિતાએ મને રાજ્ય આપીને આરિત્ર લીધું. હું પણ સમકિતના રંગથી વાસિત થયો.

સમ્યક્ત્વનો રંગ એટલે ?

રામ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા ને આસ્તિક્યનો રંગ ! એમાં સંસાર અગર જેવો ખરો, જેર જેવો કટુ દેખાયો છતાં મારી પત્ની નયનાવલિ પર મારું મન ઘણું મોહિત હતું. સમજતો હતો કે ખોટું થાય છે. છતાં હું વાસનાને વશ હતો ! વિકારોથી ઘેરાયેલો હતો ! એક બાજુ પરમાત્મા અને એમના વચન પર તો અવિહ્વલ ધર્મરાગ, ને બીજી બાજુ પત્ની પર મોહરાગ ! તેથી અંતરમાં ધર્મશ્રદ્ધા છતાં રાજ્યવૈભવ સાથે નયાનાવલિના વિષય મુખે ભોગવતો હતો.

એમાં એકવાર ધર્મદૂત આવ્યો ! કેણુ ? માણસનારૂપે નહીં, પણ પળિયારૂપે-ધોળા વાળના રૂપે આવ્યો, ને મારી રાણીની ખાસ દાસી સારસિકાએ મને તે બતાવ્યો, ત્યાં હું ચોકચો ! આહો ! હું શું ધારતો હતો ? મારું રાજ્યપાટ ! આવી ત્રાણધારી મહા-રૂપાળી પત્ની ! સાથે વૈભવ-વિલાસ ! ખૂબ આનંદ છે. એવી નિરાંતવાળો હું, મારે જાણે આ બધું શાશ્વતુ ! પણ આ પળિયો આવ્યો ?

રાત્રી ભડક લાગી ? પળિયો આવ્યાની ! ડાક્ટર ટી.બી. ક્ષય લાગ્યાનું કહે તો કેવી ભડક લાગે છે ! ત્યારે પળિયોય શું છે ? ઘસારો, ક્ષય જ ને ? એની ભડક નહિ ? સાંભળો, એ જાણે કહે છે, ‘હવે આ ડેરા-તંબુ ઉપાડવાની તૈયારી કરો ! દુશ્મન મૃત્યુનો હું દૂત ચેતવવા આવ્યો છું, પણ ધર્મ કરી લેવા કહેવા આવ્યો છું માટે હું ધર્મદૂત !’

મુનિ કહે છે. ‘પળિયો જોતાં જ મારા અંતરનો વૈરાગ્ય વધી ગયો. મને થયું, અરે આ જીવતર આવું અંચળ ? પુદ્ગલનું આ પરિવર્તન ? માનવ જન્મ પણ અંતે ક્ષય ? છતાં મહામોહનો આ પ્રભાવ ! મારી તો છાતી જ બેસી જવા જેવું થઈ ગયું.’

થાય જ ને ? જીવને લાગે છે, કે ‘હજી તો મારે ઘણું જીવવાનું છે,’ પણ ના, પળિયો તો કહે છે, ‘હવે તો નજીકમાં જ મરવાનું !’ પુદ્ગલની કેવી વિચિત્રતા ! જે સ્થાને કાળા ભરમર જેવા વાળ ઊગતા હતા, તેની તે જ કાયા હોવા છતાં એમાંથી ધોળા વાળ ઊગ્યા ! ફેર કયાં પડયો ? ખોરાક ફેરવ્યે જો ફેરતું હોય, તો ખોરાક બદલે જ નહિ. માણસ કાચો નથી, પણ એનું ચાલતું નથી. વાળ ધોળા થવા, દાંત પડવાથી બાબા થવું, ચામડીમાં કરચલી વળવી, આંખમાં ઝાંખાશ આવે, મોઢાના દરિયામાં દાંતની નૈયા ડોલવા માંડે શું આ બધું ગમે છે ? ના, જરાય નહિ, પરંતુ એ આવી પડે છે. શાસ્ત્રકારો તો બાલપણથી ધર્મ સેવવાનું કહે છે, જ્યારે મૂર્ખ માનવ યસની નોટિસો આવી ત્યારે પણ વિશ્વાસી ચાલ્યો જાય છે. એ સમજતો નથી કે હજી ય હું મૂઠ ગમાર બેસી રહ્યો છું ? આ તો મને કહે છે,-

‘ચેત તો ચેતાવું તને રે, પામર પ્રાણી !’ જો નહિ ચેતે તો સમજી રાખજે કે એકી કલ્પમે ડહબા મુલ ! જીવનનો દીવો ખુઝાવી નાખીશ. જે કાયા પર ૮૮મી સાલગીરી જોવાનો વિશ્વાસ હશે, તે કાયા ૬૮મી સાલ જોવા નહિ પામી શકે ! મધમાખીઓ મધપૂડાને ઘણું ચ વળગીને બેસી ભય છે, પણ ખડું એવું ધાયું થાય છે ? કોણ એને ચેતાવે કે ‘તું ખાઈ લે ને ભડી ભ’ ? કોઈ નહિ. એ તો ખિચારી ભેગું કરવાનું ને ત્યાં જ ચોંટી રહેવાનું જ સમજે છે ! પછી ? વાઘસીના સકંભમાં !

સુરેન્દ્રદત્ત રાજા વિચારે છે, ‘પળિયો આંચો ? પુદ્ગલની આ વિચિત્રતા ! જીવનની આ ચંચળતા ! મારી આંખ આગળ ઘણાંને ઊપડી જતા જોયા ને હું પણ એક દિવસ જમરાજથી ઉપડાઈ જઈશ. છતાં હું હજી પાપમાં પડી રહ્યો છું ? પાપ તો પિશાચ છે, તેની દોસ્તી જીવતા જીવે ન છુટે તો હું ધર્મી પિતાનો પુત્ર શાનો ? માનવભવે ય ધર્મ નહિ ? મનુષ્ય જીવનની ય આ અસારતા ? મનુષ્ય તરીકે જન્મીને શું કર્યું ?

વિચારો, ઇન્દ્રિયો ચળી તો કેવા મદમસ્તાન બન્યા ! આંખ મલ્લી, શા માટે રસીલી બાચડી સામે ધારી ધારીને ન જોઉં ? જીભ મલ્લી છે, તો શા માટે મેવા-પકવાન ન ઉડાવું ? કાન મલ્યા છે, તો ગજીકાનાં ગીત કેમ ન સાંભળી લઉં ? નાસિકા બળવાન છે તો સુગંધી પદાર્થ કેમ ન સુંધી જોઉં ? સ્પર્શનેન્દ્રિય છે, તો સુગંધી સ્પર્શ શા માટે છોડું ? ઇન્દ્રિયો છુટી હોત તો જીતી વાત હતી.’ આ કેટલી ભયંકર ઘેલછા કરી ? મનુષ્ય જીવનમાં મળેલી અણુમોલ શક્તિઓ, જખરદસ્ત કાયા, લોખંડી મન, આ બધાંનો ઉપયોગ વીતરાગની આજ્ઞાની આરાધનામાં કરવો હોત તો થઈ શકત, પણ બધું મેં ગટરમાં નાખ્યું ! મારી પાસે જે મન છે; તેનાથી મેં જેવી રિથર ક્ષમા ને કમળ જેવી કોમળ નમ્રતા રાખી શકાય.

આ બળ છે મનનું. ક્ષમામાં બળ ગુસ્સો કરવાના બળ કરતાં વધુ જોઇએ. કોંઈ મન નિર્મળ છે; ક્ષમાશીલ

મન બહાદુર છે. અભિમાની મન નબળું કહેવાય. નમ્ર-
વિનયી-કૌમળ મન બળવાન કહેવાય.

કેમકે એમાં વધારે બળ આપવું પડે છે. જેવું મનમાં, તેવું
વચન કાયામાં. સ્વાર્થની ભારે મજૂરી કરતાં પરની નિઃસ્વાર્થ
સેવા કરનારી કાયા વધુ બળવાન છે. માટે વિચારે, કે મનુષ્ય-
જીવનનાં તન-મન મદ્યાં છે તો એનાથી સંઘને સાધમિકની
જેટલી સેવા અને તેટલી કરી લઉં! જીવદયા જેટલી પળાય
તેટલી પાળી લઉં! ઊંચી ત્યાગ-તપસ્યાની અને તેટલી આરાધના
કરી લઉં! કાયા તપમાં બહાદુર બનાવવા માટે મળી છે, મહા-
મુસીબતે મળી છે. ઉત્તમ દેવ-ગુરુના યોગ મળ્યા છે તો રેંબડા-
ચેંબડા વિચાર નહીં કરવાના! બધું પોતાની કલ્પના પર છે.
સુરેન્દ્રદત્ત વિચારે છે, ‘મારું મનુષ્યપણું કેવું! ધણું તો જેમ તેમ
તણાઈ ગયું, હાથ! છતાં હજી જે બચત છે તેનો મારે સદુપયોગ
કરી લેવો જોઈએ.’

સદુપયોગ કયાં ?

વીતરાગની અને એમની આજ્ઞાની સેવા કરી લેવામાં.
એનાં બહુ ઊંચા ફળ છે! આના ઉપર ચોંટ નથી હોતી એટલે
શુભયોગની સાધનામાં એટલો ઉછરંગ-ઉત્સાહ નથી હોતો,
કંટાળો આવે છે! શાસ્ત્ર તો થોડી પછુ સાધનાના મહાલાભ
કહે છે. માત્ર પાંચ મિનિટ પછુ જેથી પરમાત્મા પ્રત્યે જોવાઈ
જાય, તે દષ્ટિએ આપણને અઢળક પુણ્ય આપ્યું! જે કાનથી
જિનવાણી થોડી પછુ સંભળાઈ ગઈ, તેણે પછુ અઢળક પુણ્ય
આપ્યું! જે જીભેથી પ્રભુનું નામ રટણ થઈ ગયું, એ જીભે પછુ
અઢળક પુણ્ય આપ્યું! જે હૃદયમાં પરમાત્માને બે મિનિટ
વસાવ્યા, એટલા વખતમાં આપણને અઢળક પુણ્ય મળ્યું! જે
નાસિકાએ દૂરથી સુવાસ લીધી, કે આ નૈવેદ્ય ભગવાન પાસે લઈ
જવા લાયક છે કે નહિ? તો આ નાસિકાએ અઢળક પુણ્ય આપ્યું!
ઢુંકમાં એક જ લત જોઈએ કે મારી ધન્દિયો-મન-વચન-કાયા
અને સામગ્રીને ધર્મ-સાધનાના માર્ગે કેમ જોડું? સેવકને સેવ્યની
સેવામાં કેમ ન યોજું!’ હજી અમલની વાત પછી, પછુ તેના
મનોરથ કરવા લાગ્યા, ત્યારથી અઢળક પુણ્ય!

રાજા વિચારે છે, ‘મહામોહનો મારા પર પ્રભાવ કેવો ઉઘાડો દીવા જેવો દેખાય છે! જો એ ન હોત તો મારા જિનની જ શરણાગતિ મેં લીધી હોત; જીવન મંગળમય ચરિત્રધર્મને જ સોંપ્યું હોત! પાપી મહામોહથી કેહિનુર છોડી કાચના દુકડાને વળગી બેઠો છું?’

જો મહામોહનો પ્રભાવ ન હોત તો રોજ ને રોજ લોક આ દિવસ અને રાત્રિ રૂપી દુકડા આયુષ્યમાંથી પડી જતા કેમ ન જીએ? જાણે જીવરૂપી કૂવામાં આયુષ્યરૂપી પાણી છે, અને એના માથે અંદ્ર અને સૂર્ય રૂપી બળદ કાળનું અરઘટ ફેરવી રહ્યા છે. એ દિવસ અને રાત્રિરૂપી ધડીઓ વડે આયુષ્યનું પાણી ખાલી કર્યું જ જાય છે, કર્યું જ જાય છે! આયુષ્યમાંથી ઓછું થઈ થઈને બ્યારે તદ્દન ફીણ બની જાય છે, ત્યારે લીલાછમ રહેતું શરીરરૂપી વૃક્ષ સુકાઈ જાય છે. આયુષ્યનું પાણી મળતું હતું ત્યાં સુધી તો શરીર પર અંગોપંગનાં હલનચલન ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ, અંદર હૃદય, લોહી, નાડીઓ, વાયુ તથા મન આદિનું સંચાલન, વગેરે કળા નીપજતાં હતાં. પરંતુ આયુષ્યનાં સિંચન બંધ થઈ ગયાં પછી તો શરીરની સુકવણી એવી થઈ જાય, કે હવે એના પર પેલા કળમાંનું કંઈ બેસવા પામતું નથી. મુખ્ય આયુષ્યરૂપી પાણી જ ખલાસ પછી તો કોઈ ઉપાય શરીરને ઊંચું રાખવા, ને એમાં ઇન્દ્રિયો વગેરેનું કાર્ય નિપજાવવા ઉભો નથી રહેતો, બગીચામાં પાણી જ બંધ થઈ ગયું, અને ઝાડ સૂકુંબંધ થઈ ગયાં, પછી એને લીલાછમ કરવા શો ઉપાય? ત્યાં તો હજી થોડા લીલાં હોય તો બીજું પાણી ચ મળી આવે અને ફેર તાજાં માળાં થાય, પરંતુ અહીં તો આયુષ્ય એક વાર પતી ગયું તે પતી ગયું, અને હવે શરીરને સૂકુંબંધ થયે છુટકો. નવા આયુષ્યનું પાણી જૂના શરીરને કામ લાગતું નથી.

ગમે તેવી આજની વિકસેલી ડાક્ટરી વિદ્યા પણ અહીં હાથ બેઠે છે. અરે! ત્રયાં પછી તો શું, પરંતુ જીવતા જીવે પણ મહા દી. બી., કે કેન્સર જેવા દરદમાં કહી દે છે, કે ‘અમારી પાસે એનો ઉપાય નથી, કુદરતના આધારે હવે તો રહેવાનું.’ એટલે? એ જિવાડે એટલું જીવવાનું. ડાક્ટરો શું, પણ મોટો ધનવંતરિ

દેવ પણ નિર્ધારિત મહા અસાધ્ય વ્યાધિઓ મિટાવવા સમર્થ નથી; પછી ખૂટેલા આયુષ્યે આવેલ મૃત્યુ પર શી અસર કરી શકે? ખસ, આ આયુષ્યને ખુટાડનાર કાળ છે.

યશોધરમુનિ ધનકુમારને કહી રહ્યા છે, કે પ્રથમ ભવમાં હું સુરેન્દ્રદત્ત રાજા માથામાં પળિયો આવવા ઉપર વિચાર કરી રહ્યો, કે ‘દિવસ-રાત્રિઓ પસાર થતાં આયુષ્ય રોજ ને રોજ સરકી રહ્યું છે, એવું પ્રત્યક્ષ જોવા છતાં આશ્ચર્ય છે, કે જીવ એના પર ધ્યાન લઈ જતો નથી! જેમ જેમ આયુષ્ય જાય તેમ તેમ માને છે, કે હું મોટો થયો! ‘અરે! મોટો થયો કે મોતની વધુ નજીક થયો?’ આયુષ્ય જે ઓછું થાય છે તે દેખાતું નથી, ને ખાડીવામાં હજી હિતશક્તિ છે તે વિચારતો નથી! જો એ લક્ષમાં આવે તો જીવનમાં પાપો જેમ પૂર્વે જગજગતાં, તેમ પછીથી શું જગજગે? આત્માનો ક્યાસ કઢાય તો દેખાય, કે આત્મામ કચરો એટલો ભર્યો છે, કે કંમે લોગવવા બેસીએ તો પાર આવે નહિ. ધર્મ સાધનાથી કર્મોનો શીઘ્ર પાર પમાય છે અને આત્માનો સારો ખચાવ થાય છે. દુનિયાના પદાર્થ ખચાવવા માટે જીવ શું કરવા તૈયાર નથી? ત્યારે આત્માના ખચાવ માટે કેટલું કરવા તૈયાર?

મુનિ કહે છે, ‘ધર્મદૂતે મને જાણત કર્યો, મને વિચાર કરતો કરી દીધો, અરે! જ્યાં કોઈ પ્રતિકાર નથી એવા આયુષ્યક્ષયને નજરે દેખવા છતાં, એ પહેલાં ‘હાવ આત્માનો ખચાવ કરી લઉં’, એવું મને સૂઝતું નથી? જ્યાં મહારોગમાં જીવતા શરીરેય ખચવાના ઉપાય નથી, તો મડદું થયે તો કોઈ ખચવાની ખારી જ ક્યાં? ‘ખાળી આવો ખસ!’ જીવની જગતમાં આ પરિસ્થિતિ છે, છતાં જીવ પાપ આચર્યે જાય છે! આ એક મહાન આશ્ચર્ય-કારી ઘટના છે!

એ ઓક્કસ વાત છે કે પાપની ગમે તેવી યોજના કે ફેટકા પણ આયુષ્યનું પાણી પહોંચે છે ત્યાં સુધી જ ચાલે; પાણી ખતમ થઈ ગયા પછી કંઈ ન વળે! એનો શો અર્થ? શું એ, કે ‘આપણે જીવતા છીએ તો પછી એ જીવનશક્તિનો ઉપયોગ પાપમાં

કેમ ન કરવો? શક્તિ ખૂંચવાઈ જશે ત્યારે પછી પાપ નહિ કરીએ?" એમ? પાપ કરવા ઉપર જો કોઈ અમરપટ્ટો હોત, પાપ કરવા પર મહાન આખાદી હોત, ને જીવ પાપ કરતો હોત, તો જીવી વાત હતી; પણ નિશ્ચિત છે, કે અમરપણું છે નહિ, કિંતુ કાળરૂપી રેંટ આયુષ્યના પાણીને ખાલી કરતાં કરતાં સાવ ખાલી કરવાનો. પછી આજે જે કાયાથી પાપમાં દોડાદોડ કરાય છે તે કાયા તો સુકાઈને નીચે પડવાની, ને જીવને આખાદી નહિ, કિંતુ પાપનાં ફળરૂપે બરખાદી દેખવાની! તે પાપ કરવાનો અર્થ શો છે? સુરૂ માણસને આ વિચાર રહે કે 'મારે જીવનમાં પાપ ન જોઈએ! કેમ? જીવનનું પાણી ખતમ થઈ રહ્યું છે. બધું ખતમ થઈ ગયા પછી ઇચ્છીશ તો પણ આ પાપો નહીં કરી શકું. તો હાલ પણ સા માટે પાપનો ઉપાડો કરું?'

જગતનાં કેટલાંક આકર્ષક પાપોથી બચવા માટે આ એક વિચારણા છે, કેવી? નાસ્તિત્વની; ઇંગ્લિશમાં જોને *Non existancee* કહેવાય, અર્થાત્ કોઈ સારામાં સારી રૂપાળી ચીજ જોવામાં આવી પણ જીવ માની લે કે 'આ ચીજ સામે ન આવી હોત તો જોવાનું પાપ કરત? ના. તો પછી માન કે વસ્તુ તારી સામે નથી.' બેદાંતી કહે છે કે 'જગત રૂવેનવત છે!' આ વસ્તુ સાચી ખોટી છે તે વાત ન જોતાં આપણે તેની ભાવનાનો ઊપયોગ કરીએ. અરે! આ તો રૂવેનની માયા! અને તેની પછી જાણ્યા ત્યાં મીડું છે! તો પછી કંઈ રમત કડું છું? રૂવેનના રૂપિયાને જાણ્યા પછી ગણવા બેસે તો? એવું જ ઇંદ્રિયોના વિષયો સામે આવે ત્યારે માનવાનું કે રૂવેનની માયા શી જોવી? જોવામાં એ ન આવ્યા હોત તો શું જોવત? કંઈજ નહિ. માટે કંઈ છે જ નહિ એમ માનીને એના તરફ જરાય આકર્ષાયા વિના મારા રસ્તે ચાલવા દે.'

અબજુ પણ પોતાના જીવનમાં આ ઉતારી શકે તેવી વાત છે, - માનવાનું કે 'ચીજ મારી સામે આવી જ નથી.' દુકાને ધરાક આવ્યો, કુળાઈ કરવાનું મન થાય તે પહેલાં વિચારવાનું, કે 'આ ધરાક લોળો નહિ પણ ચકોર આવ્યો હોત તો શું એકના બમણા

ભઈ શકત? માટે સીધી રીતે વેપાર કરવા દે. કપટ કરવાનો ધરાક જ ન મળ્યો હોત તો શું કરી શકત? માન કે અત્યારે એવો ધરાક મળ્યો છતાં નથી મળ્યો!’

ભાવનાનું બળ ઊભું કરવાનું છે. બિન્ન બિન્ન દર્શનો આ કરાવી શકે છે. છતાં એકાંતવાદી દર્શનો ખોટાં એટલે માટે છે કે એ ભાવનાની વાતને એકાંતે વસ્તુસ્થિતિ માને છે. બાકી તો વસ્તુમાં ક્ષણિકતાનું પણ દર્શન ઉપયોગી છે અને નિત્યતાનું દર્શન પણ ભાવના માટે ઉપયોગી બનાવી શકાય એમ જગત મિથ્યા હોવાની ભાવનાય ઉપયોગી, તેમજ સત્ય હોવાની ભાવના પણ ઉપયોગી છે.

એકાંત દર્શનો કેમ ખોટાં?

એકાંતે ક્ષણિકતા યા નિત્યતા, તેમ એકાંતે મિથ્યાપણું યા સત્યપણું એ ખોટું છે. કેમકે,

એકાંતે ક્ષણિક હોય તો માટી ને ઘડો, સોનું ને આભૂષણ, પાપ અને ફળ, વગેરેનો પરસ્પર મેળ જ એસે નહિ. અધ્યયન પૂર્ણ કરનાર તદ્દન નષ્ટ થઈ ગયો અને વિદ્વાન નવો જ જન્મેલો થયો, એવું મેહુંદુ થાય.

એકાંતે નિત્ય હોય તોય ખોટું; કેમકે એકાંતે નિત્ય એટલે તદ્દન પરિવર્તન શૂન્ય; પછી વિવિધ અવસ્થાઓ શાની? એમ,

જગત એકાંતે મિથ્યા હોય તો વાસ્તવિક ચાંદી અને કાલ્પનિક ચાંદી બેમાં શો ફરક? માટીમાંથી જ ઘડો, અને સૂતરમાંથી નહિ, એવું શાથી? બધું મિથ્યા જ છે તો ઓક્સ વ્યવસ્થા શાની? વળી એ મિથ્યા ઊભું જ ક્યાંથી થયું? કોને ભાર્યું? શુદ્ધ આત્માને ભાસે નહિ, અશુદ્ધને ભાસે. પણ આત્મા સિવાય કોઈ ચીજ જ નથી તેથી આત્માને અશુદ્ધ કરનાર કોઈ ચીજ જ નથી. એકાંત મિથ્યાવાદમાં આ બધી આપત્તિ છે.

ત્યારે, એકાંતે સત્ય હોય અર્થાત્ વસ્તુસ્વરૂપે તો સત્ છે જ એટલે કે સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી તો સત્ છે જ, પરંતુ પરસ્પર

પર દ્રવ્યક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી પણ જો સત જ હોય, કિન્તુ અસત ન હોય મિથ્યા ન હોય તો, જંગલની દરેક વસ્તુ બધી જ વસ્તુ સ્વરૂપ બની જાય! પરિણામે અભાવરૂપ જ થઈ જાય. માટે કહેા, સત પણ એકાંતે નથી.

એકાંતદર્શનો અહીં ભૂલાં પડે છે. ખોટો એકાંતે ક્ષણિક આત્મા માને છે. નૈયાયિક-વૈશેષિકો એકાંતે નિત્ય આત્મા માને છે. વૈદાન્ટીઓ જંગલને એકાંતે મિથ્યા કહે છે, ત્યારે ન્યાય વૈશેષિક દર્શનો એકાંતે સત્ય સત કહે છે.

વળી જુઓ, સાંખ્ય-યોગવાળા એકાંતે શુદ્ધ નિરંજન આત્મા માને છે; ત્યારે બીજાઓ સંસારી જીવને એકાંતે અશુદ્ધ અને બંધાયેલો માને છે. આ એકાંત દર્શનો પણ ભૂલાં પડ્યાં છે. સાંખ્ય યોગ દર્શનવાળા કહે છે તેમ,

આત્મા જો અનાદિકાળથી એકાંતે શુદ્ધ હોય, તો બંધ, મોક્ષ, વગેરે કોનાં? એ પ્રશ્ન આવીને ઊભો રહે છે. આત્માને બંધાવાનું જ જો નહિ, તો સંસાર કોનો? દેવ કોણુ, મનુષ્ય કોણુ, પશુ કોણુ, કીટો કોણુ, નારક કોણુ? જીવતો યજ્ઞાનો અને મરતો યજ્ઞાનો? જીવ તદ્દન શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર જ હોય, તો મૂર્ખ કોણુ, જ્ઞાની કોણુ, સુખી શાનો ને દુઃખી શાનો? ક્રોધી, ક્ષમાશીલ, નમ્ર, અભિમાની, ભુચ્ચો, શાહુકાર, બદમાશ સદાચારી...આ બધું કોણુ? તેમ શુદ્ધ એટલે બંધાયેલો જ નહિ, પછી મોક્ષ કોને પામવાનો? અને મોક્ષના ઊપાય શાના યોગવાના? એ નહિ, તો એ માટેના શાસ્ત્રની ય શી જરૂર? અને શાસ્ત્રો રમ્યાં જ કોણુ?

ત્યારે જો આત્મા એકાંતે અશુદ્ધ હોય, અર્થાત એના મૂળ સ્વરૂપમાં ય શુદ્ધ ન હોય શુદ્ધ જ્ઞાન-સુખાદિ સ્વભાવવાળો હોય જ નહિ, તો (૧) ગમે તેટલા પ્રયત્ન મોક્ષ માટે કરવામાં આવે તેથી શું વળે? જેમકે, પૃથ્વી, પાણી, વગેરે જડપદાર્થો મૂળમાં જ જ્ઞાનાદિ સ્વભાવવાળા નથી, તો ત્યાં કોઈ એનો અનંતજ્ઞાનાદિમય મોક્ષ થવાની વાત નથી. (૨) વળી જીવને મૂળમાં જ જો જ્ઞાન-સ્વભાવ નહિ, તો સંસાર-અવસ્થામાં પણ લેશમાત્ર જ્ઞાન શાનું થઈ શકે? મહાદેવે આંખો તો છે, ખુલ્લી પણ છે, પરંતુ એ જડ

સરીરનો જ્ઞાનસ્વભાવ જ ન હોવાને લીધે એને કશું જ્ઞાન થતું નથી, માટે છપને મૂળમાં જ્ઞાનસ્વભાવ છે તો તેનાં આવરણ દૂર થતાં તેના તેલલા અંશમાં જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, એમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે જે જ્ઞાનસ્વભાવ છે, તો કેટલું ભણવાનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે.

“આ મૂળનો જ્ઞાનસ્વભાવ મર્યાદિત હોઈ શકે નહિ;” કેમકે જ્ઞાનમાં આટલીજ મર્યાદા માનવી એ શી રીતે કહી શકાય? તેથી જ્ઞાન અનંત જ માનવું જોઈએ, એ એની મૂળમાં શુદ્ધતા ગણાય. તો બુદ્ધો,

આ રીતે એકાંતવાદી દર્શનો ક્ષણિકતા, નિત્યતા, શુદ્ધતા, સત્યતા વગેરે એકાંત વસ્તુસ્થિતિનું પ્રતિપાદન કરે છે તે ખોટું છે, પરંતુ એ કથયિત વસ્તુસ્થિતિ સાચી છે, એટલે એની ભાવના કરી શકાય. આત્માને ઉત્થાનમાં એ ઉપયોગી બને છે. એ કેવી રીતે એ જરા જોઈએ.

“ક્ષણિકતાની ભાવનાઘૌરાગ્યને પ્રેરે છે.” ‘જો હું જ ક્ષણિક છું તો શા માટે કોઈ પર મમત્વ કરું? શા માટે રાગ કરું? તેમ જો વસ્તુ પણ ક્ષણિક છે, તો એના પર રાગ-મમત્વ કર્યાં શા કામના?

“નિત્યતાની ભાવના” એ વિચારણા કરાવે છે કે જડ પુદ્ગલમાં પરમાણુ નિત્ય છે, અને ગમે તેટલા હર્ષ કે શોક કરો પણ, એ તો એ જ રહે છે. ‘જહી હર્ષ-શોકથી શી વકાઈ? વળી, આત્મા પણ દ્રવ્યરૂપે નિત્ય છે, કદી એનો નાશ કે નષ્ટ ઉત્પત્તિ થતી નથી; જહી પાંચ કર્વાનાં કે દોષ-દુર્ગુણ સ્વેવવાનાં આંધળિયાં શા સારુ કરવાં? શું એમ કર્યે આત્મા તદ્દન નષ્ટ થવાનો છે કે જેથી એ પાપો કે દુર્ગુણોનાં દુઃખદ કંડ પરિણામથી એ છુટી શકે? આત્મા નિત્ય હોવાથી કરેલ દુષ્ટત્યનાં રજેરજનાં ફળ એને ભોગવવાં જ પડશે. એમ બીજા આત્મા પણ નિત્ય હોવાથી એના પર આપણે મોહ કરીએ ને એને જે દુષ્ટત્યમાં, પાપમાં, દુર્ગુણમાં, કે કપાયમાં ધસડીએ, તેનું એ બિચારાને દુઃખદ પરિણામ ભોગવવું જ પડશે, માટે શા સારુ એવી સ્થિતિ ઉભી કરવી?’

વળી એ જુઓ કે જગત સ્વરૂપે સત્ હોવા છતાં પરસ્પરે અસત્ છે, મિથ્યા છે. તો “મિથ્યાપણાની ભાવના” કેવી સરસ પ્રેરણા આપે છે!-જો ખરું મિથ્યા છે, સ્વપ્નની માયા છે, તો એના મનગમતી વિપુલતા કેમી એને ગણી ગણીને શું કુલાવું? સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી સ્વપ્નના રૂપિયા ગણી હું અટલા કમાયો એમ કોણ કુલાય? એમ તત્ત્વબોધથી જાગૃતિ આવ્યા પછી મિથ્યા માયા પર શા અભિમાન કે આનંદ? માયા મિથ્યા એટલા માટે, કે આત્મસ્વરૂપમાં એ કશી વૃદ્ધિ નથી કરતી. અર્થાત્ ગરીબીમાં આત્મસમૃદ્ધિ કાંઈ ન્યૂન નથી, કે તવંગરતામાં કાંઈ વધેલી નથી. આ ‘જગન્મિથ્યા’ની ભાવના.

“ત્યારે જગત સત્ય હોવા”ની ભાવનામાં એ વિચારવાનું કે આ જગતના અનિષ્ટ ભાવો કાલ્પનિક નહિ પણ એનાં કારણોથી ખરેખર નીપજનારા છે, ત્યાં અનિષ્ટની ગભરામણથી એવું શા માટે ધરેલું કે એ મિથ્યા થાઓ? એ ન બને? પૂર્વપાપોનો જો ઉદય છે, તો આપત્તિ અવશ્ય આવવાની હતી તે આવી, એના પ્રત્યે દુર્ધર્મનું શું કરવું કે ‘આમ કર્યું’ હોત તો એ ન આવત?’ એના કારણ હોય તો એ મિથ્યા નહિ. અથવા એમ વિચારાય કે જગત સાચું છે તો એનાં પૂર્વાપર રૂપક પણ ખરેખર છે જ, એટલે એ અનાદિઅનંત છે. એવા અનાદિઅનંત સત્ય જગત પર ગફલતમાં શા માટે રહેવું? એણે કેઈ માલિક ખદ્દયા, જૂના કેન્સલ કર્યા, નવા ઊભા થવા દીધા!, તો હું પણ નવો ઊભો થયેલો કેન્સલ થઈ જવાનો અને જગત ઊભું રહેવાનું. ત્યાં શા રાગ-મમત્વ-અહંકાર ધરવા, કે હિંસા-જુઠું-અનીતિ આચરવા?

“એવી રીતે તદ્દન શુદ્ધ નિરંજન-નિરાકાર આત્મા”ની ભાવના સુખ-દુઃખમાં ઉદાસીનભાવ, સહિષ્ણુભાવ અને સમભાવને પ્રેરે છે; તે એમ વિચારીને કે ‘હું આત્મા શુદ્ધ, નિરંજન, એટલે ગગન જેવો, એને ખહારની ઊંચીનીચીમાં શા લેપ ધરવા? શુદ્ધને શું લાગેવળે? કોઈની ગાળ કે કોઈના માનસન્માન સાથે શુદ્ધને શી નિરખત?’

“એવી રીતે આમાની અશુદ્ધતા પર” એ ભાવના કરવાની કે

‘હું મારી ભત્રે જ શા માટે અશુદ્ધ થઈ રહ્યો છું? શા સારું ભત્રેને ખગાડી રહ્યો છું? કર્મ’ અને મોહથી અશુદ્ધ-મલિન-ખરાખરાત હું! શાના ધમંડ કરું? કેમજ ભત્રની અશુદ્ધિ ભૂલી જગતની આળખ પાળમાં પડું? માનવજીવન મળ્યું છે તે મારી ખેતાની અશુદ્ધિ ટાળવા માટે. અહીં મને ખરેખરા એ માટેના સંયોગ-સામગ્રી મળેલા છે, જે ખીજે ન મળે. માટે ભત્રની અશુદ્ધિ ટાળવા માટે મથું. એ કંઈ? અનુચિત વર્તણૂક, કૃતજ્ઞતાનું વિવ્રમરણ, કંઠોરતા-નિહુરતા, અસત્ય, અનીતિ, મદ, માયા, ક્રોધ, ક્ષોભ, વાસના, વિકાર,—આ બધી અશુદ્ધિ છે ને એ હકીકત છે, કલ્પનારૂપ નથી. એને ટાળવાના પ્રથમ પ્રયત્નમાં રહું’.

આપણી વાત એ હતી કે

વિષય-ક્રપાએમાં ઘસડાઇ ન જવા, નાસ્તિત્વની ભાવના કરવી.

‘માન કે સામાએ ગાળ નથી દીધી, પછી ક્રોધ શા માટે કરવો?’ ઘરની બહાર નીકળે તો જ ચાર માણસો સલામ ભરવાના મલતાં હોયું કુલાય છે. ત્યાં જો માને કે ‘ધારો કે મને સલામ ભરનારા મલ્યા જ નથી. પછી કુલાવાનું શાના પર?’ જલ્પચાવનારા, તૃષ્ણા જગાડનારા, ગુમાન કરાવનારા સંયોગો મલ્યા એની કલ્પનાઓ માણસને મારે છે. પણ ત્યાં વિચારે કે ‘મને કંઈ મલ્યું જ નથી’ તો ગુમાન ન કરતાં, તૃષ્ણા ન કરતાં, ઉદાસીન ભાવ રખાય.

‘જીવ! તું જીવંત છે ને આયુષ્ય મોજી છે માટે જ પાપ કરવાનું સૂઝે છે ને? ખસ, માન કે પાપ માટે હું જીવતો જ નથી. આયુષ્ય ખૂટી ગયું છે! તો હવે પાપ શી રીતે કરત?’ આ માત્ર ભાવના ઊભી કરવાની, તત્ત્વ નહિ ઊભું કરવાનું, વસ્તુસ્થિતિ નહિ.

પ્રશ્ન:-શું આવી ભાવના અસત્ય વિચારણા ન થાય? તત્ત્વ અસત્ય ન ઠરે માટે શું તત્ત્વ ઊભું ન કરાય? વિના તત્ત્વે ભાવના ઊભી કરવાથી અસત્ય વિચારણા નહિ?

જવાબ:-ભાવનામાં શું છે? એની આગળ પાછળ ચોક્કી છે, જે એને અસત્યમાં ન જવા દે. આપણે ભાવના શી કરીએ છીએ?

‘માન કે વું જીવતો નહિત તો ઘોરી કરી શકત ?’ આમાં ‘માન કે’ જીવતો નથી,—આ ‘માન કે’ જે ધાતુ, એ એની અસત્યતાને ટાળીને સત્યતાનું રક્ષણ કરે છે. બીજી પક્ષ માત્ર છે કે એનું પરિણામ સત્યતામાં છે. આવી ભાવનાથી વિચારસરણી શ્રીકૃષ્ણ થાય છે, વાણી પવિત્ર બને છે, માટે ભાવનાને અસત્યતામાં દોષ નથી.

ભાવના એ તો અમૃતસ્થાન છે ! આત્માને વાસનાનાં વિષ ચઢી ગયાં છે તેને આ ભાવનાના અમૃતમાં જિહ્વાવીએ એટલે વિષ નીકળી જાય, પણ તે વારંવાર ભાવના ભવાય તો બને. આત્મામાં સાંસારિક ધોરણો-મનોરથો, એ બધું વારંવારના વાસનાના અભ્યાસથી મજબૂત થયેલું છે ! હવે જો આત્માને વિષ ચઢી જાય વારંવાર ભાવનાના અભ્યાસમાં પહોંટાવીએ, તો પેલાં વિષ ભ્રમ, મોળાં પડે ! ત્યારે જ પેલી સાંસારિક યોજનાઓનાં ધોરણો-મનોરથો દૂર થવા માંડે અને આત્મિક મનોરથાદિ સ્થિર થાય. તે સ્થિર કરતાર ભાવના, તેને જીવનમાં ઓતપ્રોત કરવા આ એકસાધન, ‘વિચાર્યું’ માન, આ ચીજ તારી સામે ન હોત તો ? આ ચીજ તમે ન મઠી હોત તો ? વું પાપ કરવા જીવતો ન હોત તો ? તારા બાપાજી વહેલા મરી ગયા માટે અહીંનાં પાપ નથી આવરતામે ? વું જીવે છે માટે આવરે છે મેં ? ને તે પણ એક માનવ જીવનમાં ? તો આ જીવવાનું શું પાપ કરવામાં પૂરું કરવું છે ? સિંહ અને વાઘમાં પણ ફેર હોય છે. વાઘ જંગલો હોય તો ગાય : એક સિંહાર પણ જતો ન કરે ! સિંહ જીવતો જીવતો છે છતાં પ્રેમ ભરેલું છે તો પછી તેની પાસેથી કોઈ હરણિયાં જીવતા જ પ્રજાર થઈ જાય ! શું કરે પડ્યો ? વાઘ જીવતો છે માટે ને ? શક્તિ છે માટે સંહાર કરવાનો સિંહને માટે આ તહિ ! તો પછી હું તો માનવ ! હવે ચાલે માથા કુચે જવાનાં એવો નિયમ મારે માટે તહિ. આ પ્રકારનું જીવન જીવવા માટે આ વિચારવાનું છે, કોઈ ભૂત-અનીતિ આપરવાના પ્રસંગે, માની લે કે ‘મારી પાસે આયુષ્ય નથી કે સામે તેવા સંભોગ નથી’ આ ચાવી ગાંઠે વાળી રાખજો મહાન ચાવી છે મહાન પ્રભા-ભનના બખતે આ વિચારવાનું, ‘પાપ કરવા માટે હું જીવતો નથી, પાપ માટે મને સંયોગ મલ્યો નથી.’

રાણી વૈરાગ્ય ઝીલે છે, પણ.....

સુરેન્દ્રદત્ત રાજા વિચારે છે કે આયુષ્ય સપાટામાં 'પૂરું' થઈ જશે! છતાં જીવો પાપો કર્યે' જાય છે તે આશ્ચર્ય છે! પણ હવે મારે, હું જીવતો છું ત્યાં સુધી, પાપ ને પ્રમાદથી સચું' તો જ મારી જાગૃતિ ગણાય. નહિ તો ઘોર નિદ્રામાં પડ્યો છું. પછી શું કરી શકાવાનું? મહાપુરુષોએ લીધેલું સંયમ અંગીકાર કરી લઉં

એક પળિઓ જોવા મળ્યો તે પર સાધુ ખનવાની દૃઢ વિચારણા થઈ ગઈ! એ પણ આત્મા છે, ને આપણો ય આત્મા છે. ત્યાં માપવાનું કે એમના અને આપણા આત્માનું મૂલ્ય કયું? એમને મન મળ્યું હતું તેણે આપણને પણ મન નથી મળ્યું એમ નથી. પણ એક પળિયે શું, આખું ધોળું થાય તો ય ભડક ખરી? એમણે શા વિચાર કર્યા? અને આપણે શું કરીએ છીએ? એક પળિયા પર સમગ્ર સંસારની તારવણી કેવી? કાળા ભરખર ઊગતા કેશના દિવસો ગયા! આખા જગતનાં પુદ્ગલોનાં પણ તે જ પરિણામ! જીવન જેમ તેમ પાપમાં વહી ગયું!' સંસારની તારવણી પર સાધુ ખનવાની ભાવના!

વાત નયનાવલિ પત્નીને જણાવી. પત્ની પર ખુબ રોષ છે એને પોતાનું અત્યંત નિકટનું અંગત માણસ માનીને પોતાનો ચારિત્ર લેવાનો અભિપ્રાય કહ્યો.

પત્ની કહે છે-‘આર્યપુત્ર! આપને જેમ રહે તેમ કરો! હું કાંઈ આપને પ્રતિકૂળ આચરણ કરનારી નથી, આપના કાર્યમાં વિઘ્ન નાખનારી નહિ; અને આપ ચારિત્ર લેશો તો પછી મારે પણ સંસારમાં રહેવાનું શું કામ છે! હું પણ ચારિત્ર લઈશ.’

આત્મ સાંભળતાં કેટલો આનંદ થાય? સુરેન્દ્રદત્ત વિચારે છે. ‘ખરેખર! આ દેવી મારા પર ગાઢ અનુરાગવાળી છે! મને જે

ગમે છે તે એને પણ ગમે છે ! તે અત્યંત કપરૂં છતાં એમાં એ પણ તૈયાર. અહો ! એનામાં કેવી મહેશ્શા છે ! અદ્ભુત વિવેક છે ! ચારિત્રની મને ભાવના છે, તો એને પોતાનાં સંસારનાં સુખ ભય છે, છતાં ચારિત્ર કેમ ન લેવું, એ વિવેક છે. મને સંસારમાં રોકી દુઃખી કરવો નથી તે એનો સાચો રાગ સૂચવે છે !' સાચો રાગ એનું નામ કે સામાને દુઃખી ન કરીએ.

કોઇના પર સાચો રાગ આપણે ધરીએ છીએ, તેનું પ્રતીક શું ? એ, કે એમના પર એવો પ્રેમ છે કે તમે ખૂબ સુખ ને આનંદમાં રહો ! તમને સહેજ પણ દુઃખ-ઉદ્વેગ ન રહે. 'આજ ભાવ હોય ને ? માને દીકરો કહે, 'મને પ્રેમ છે તારા પર' પછી માતા પર દુઃખો પડે તેની ચિંતા ન કરે તો ?

રાગનો અર્થ એ કે 'રાગના પાત્રને જરાપણ દુભામણ ન થાય' એવી લાગણી હોય.

સામાની દુભામણ ટાળવા શક્ય ચત્ન કરીએ, તો આપણે રાગ સાચો. આ દુભામણ વ્યાજખી જોઇએ. મા દીકરાના મોંમાં વેલણ ધાલીને દવા પાય છે, ત્યાં દીકરાને થતી દુભામણ વ્યાજખી નથી, -તો પ્રેમ સાચો જ છે. વિરાગી જીવ સંસારીના રાગને ખોટા કેમ ગણે છે ? જુએ છે કે આ સંસારી અમારા પર રાગ કરે છે, પણ અમારે જે હૈયું સળગી ઊઠ્યું છે કે 'આ જીવનનાં વર્ષો પાપની સેવનામાં એળે કાઢ્યાં ! હવે અમારું શું થશે ? કર્મ અમને ક્યાં ફેંટી દેશે ?' આ જે દુભામણ અમને થાય છે તેની આ સંસારીઓને જરાય પડી નથી ! માટે એમનો રાગ ખોટો ! ભલે મોઢેથી કહે બધું. એ મૂંઝવણ સ્વાર્થની છે, મોહની છે. શું સામાને ચરિત્ર તો દુઃખ આપશે. તેની મૂંઝવણ છે ? ના, એની નથી. કેમકે એમણે સામાનું અંતર ક્યાં તપાસ્યું છે ? ગૂમડું પાકીને જ્યાં ફૂટવું ન હોય ને રનેહીઓ સલાહ આપે કે કપાવતા નહિ, કેમકે દુઃખ થશે !' પણ પોતે ડોકટર પાસે જઈને ગૂમડું કપાવી નામે છે. ગૂમડું કપાવવામાં એને મહાસુખ લાગે છે !

સુરેન્દ્રદત્ત એ માપ કાઢે છે, કે 'હું હવે આ સંસારવાસમાં

હુભાઉં છું એ જાણી મારી પત્ની ‘ભલે હુભાતા પડી રહો સંસારમાં’
-એમ નથી કહેતી! એ તો હુભામણુ હટાવવા ઈચ્છે છે; કહે છે, કે
‘આપને ચારિત્ર ગમે છે, તો ખુશીથી લ્યો! મારો વિરોધ નથી.’
માટે એ સાચા રાગ અને ઊંચી વિવેકભરી દષ્ટિવાળી છે! સામાન્ય
જનતાની જેમ તુરંચ દષ્ટિવાળી નથી. પાછી પોતે ય ચારિત્ર
લેવા કહે છે. આમાં ય એનો વિવેક દેખાય છે.

વિવેક એટલે અસારને છોડીને સારને પકડે તે.

એ સમજી ગઈ છે, કે ઇન્દ્રિય-સુખની રમત અસાર છે; ચારિત્ર
એ સાર છે. તો અસાર છોડીને સારને પકડો. આ એનો મહા-
વિવેક છે! હું એકલો ચારિત્રના સારને લઉં એમ નહિ, પોતે પણ
લેવા તૈયાર છે, -એ એનું અનુસરવાપણું મને ગળખ લાગે છે!
મારી આજ્ઞામાં વર્તવાનું પ્રશંસનીય છે! મારા સુખે સુખી અને
મારા દુઃખે દુઃખી આ એનાં સુખ-દુઃખનાં સમસંવેદન જરૂર
અભિનંદનીય છે! અને શો એનો સ્વભાવ! મારો જે સ્વભાવ
તે જ તેનો!’

આમ સુરેન્દ્રદત્ત ખુશ થાય છે, ત્યાં તો સાયંકાળનો ઘંટ
વાગ્યો! એક શ્લોક મંગળપાઠકોએ લાણ્યો. શું કહ્યું એમાં? ‘કુદરતે
જીવનમાં જાગૃતિ રાખવા માટે કેવી સુંદર યોજના રોજિંદા જીવનમાં
ગોઠવી દીધી છે, તે જાણવું છે! જુઓ પહેલાં તો સૂર્ય સમુદ્રના
પાણીનો સ્વાદ કરીને પ્રભાતકાળે બહાર આવ્યો. ક્રમે એણે ગગન-
મંડળના પ્રવાસને ખેડીને જગતને પ્રતાપ બતાવ્યો, જગતને પ્રકા-
શથી ઉજ્જવલિત કરી દીધું! હવે એ સૂર્ય સાંયકાળે અસ્તને
પામી જાય છે!’

આ વર્ણન જાગૃતિ આપે છે, ધમંડ કરશો નહિ. સારા જગતને
ઉદ્યોતિત કરનારા અને,

પોતાની એકની સત્તાથી કરોડો તારાઓને નિસ્તેજ
કરનારા સૂર્યનો પણ અસ્ત થાય છે.

માટે તમને મળેલી શક્તિઓ પર ધમંડ કરશો મા!

કોઈને વળી એમ થાય કે ભલું એ પ્રભાત ! પ્રકાશ મલ્યો ! પણ તેના પર સંતોષ વાળીને બેસી ન રહેતા. એ ચપટીમાં ઊડી જવાતું ! એક જ દિવસમાં સૂર્યના કેવા રંગ ? અને અંતે ? તદ્દન અસ્ત ! મડદાની આગળ હાંડલી ખોખરી શા માટે ? આખી ન ચાલે ? ચાલે, પણ દેખાડવા માટે કે જગતનું પરિણામ આખર ખોખરી હાંડલી સાર છે ! કહો, જાત તથા માટે આ બધું શું કમ છે ? અહીં મળેલા કિંમતી મનનો સદુપયોગ આ વિચારવામાં કરાય તો ડગલે પગલે જાગૃતિ મળે.

સુરેન્દ્રદત્તનું સાંજના મંગળપાઠકના બોલ ઉપર મન કામ કરતું થઈ જાય છે. એ જાત તથા બને છે, વિચારે છે, કે ‘અરે ! આ શું કરી રહ્યો છે ? આ મોટા સૂર્યની પણ એક જ દિવસમાં આવી અવસ્થા ! આટલી અવસ્થાઓ ! એને પણ મધ્યાહ્ને વિશ્વપ્રકાશી જગમગાટ અનુભવ્યા પછી એ જ સાંજે તદ્દન અસ્ત અનુભવવો પડે ? ત્યારે બીજાનાં શાં લેખાં ? ધિક્કાર છે આ જગતના જીવનને કે જ્યાં ઊંચે ચઢ્યા પછી અદ્ય કાળમાં નીચે પટકાતું પડે છે ! એવા જીવનને પામી હું ક્યાં ઊંચમાં ઊંચું છું ! કોના ભરોસે, ક્યા વિશ્વાસે બેઠો છું ?’

મહેલની ઝાકઝમાળતા :

યશોધરમુનિ ધનકુમારને કહે છે, કે ‘હું સુરેન્દ્રદત્ત ત્યાં વિરકત ચિત્તે કેટલોક સમય સભામંડપમાં પસાર કરી ઊઠ્યો. સંધ્યા થઈ ગઈ હતી. ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાએ વિશ્વધર જગમગાવી દીધું હતું ! મદભરી સ્ત્રીજાતે કામદેવના પ્રસાર શરૂ કરી દીધા હતા ! એવા અવસરે હું પ્રિયા નયનાવલિના વાસભવનમાં પહોંચ્યો. આહાહા ! મને તો હવે લગની લાગી હતી વરાગ્યની; ત્યારે આ મહેલ મણિ-રત્ન જડેલા મંગળદીપકોથી ઝાકઝમાળ હતો ! ભૂમિ-તલ છુટા મૂકેલા સુગંધદાર પુષ્પપુજેથી વ્યાપ્ત હતું ! ઉજ્જવલ રત્નજડિત ભીંતો જાડા કસ્તૂરીલેપથી લીંપેલી હતી ! સુવર્ણસ્તંભોએ નવવધૂની જેમ દેવદુષ્યો પાંગરેલા હતા ! ઉપર સફેદ ચિત્રવિચિત્ર વસ્ત્રોના ચંદરવા શીભી રહ્યા હતા ! વચમાં પરવાળાંના જેવા

કંઈક લાલ પલંગ ઢાંગેલા હતાં ! એના પર સુંદર મુદાયમ સગા ભરાવદાર ઓશિડા સાથે બિછાવેલી હતી ! પાસે નિર્મળ સુવર્ણ-મય પાત્ર ત્યાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં ! પલંગની ઉપર સુગંધ-મય પુષ્પોની માળાના સમૂહ લટકી રહ્યા હતા ! મહેલમાં આભુ-ખાભુ સુવર્ણની ધૂપદાનીઓમાંથી મધમધાયમાન ધૂપ આછો આછો પ્રસરી રહ્યો હતો ! વિચિત્ર રંગે શોભતી સુંદર અગરબત્તીઓ સળગી રહી હતી ! ચપળ હંસ, પંરેવાનાં ભુગ્રો પક્ષુ ત્યાં શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યાં હતાં ! ખરાસનાં બીડાંની સાથે તાંબૂલનાં પાન ત્યાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં ! બારીઓમાં વાટેલાં ચંદનાદિ વિલેપનોથી ભરી રતનની ફૂંડીઓ મૂકવામાં આવી હતી ! વળી મનોહર સુવર્ણનાં કચોળાં સુગંધદાર ચૂંચુ ભરી સ્થાપિત કરવામાં આવ્યાં હતાં ! ઊંચી મદિરા અને સુગંધિત પુષ્પોથી કામદેવને અર્ધ્ય અર્પવામાં આવ્યો હતો ! એવા વાસભવનમાં હું આવ્યો !

ક્યાં વૈરાગ્ય ને ક્યાં આ રાગોત્તોજક ભવન ! ત્યાં આવીને હું પલંગ પર બેઠો. રાણી પરિવાર, સખીજન દાસીવર્ગ સાથે બેઠી છે. થોડીવાર પછી બધાં રવાના થઈ ગયાં ને રાણી સૂઈ ગઈ. હું હવે એ વિચાર કરું છું કે હવે મને કોઈ વિષયમોહ તો નથી, વિષયની પિપાસા નથી. હવે વહેલી તકે ઉત્તમ કોટિના ચરિત્રની આરાધના કરવી છે ! પણ આટલું દુષ્કર લાગે છે કે આવી સારી રાણીને ત્યાગ કરવો પડશે ! આટલી રનેહાળ અને મમતાળુ રાણી ! તેનો ત્યાગ કરવાનો ?

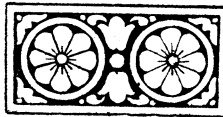
રાણી રાતમાં બહાર જાય છે :

પોતે આ વિચારણામાં છે, પણ ઘટના આખી ભુદી બને છે ! આમાં કેવી વિષમતા ઊભી થાય છે તે જોવાનું છે. રાણી ભગતી જ પડી છે ! ઊંચી નથી ! રાત પલંગમાં સૂતો છે. થોડીવાર પછી એ ર-સ્વાન જોઈ લે છે કે રાત ઊંચે છે કે કેમ ? ત્યારે રાત સૂતેલો ભગતો જ પડ્યો હતો એટલે એને એમ થયું કે આ આમ કેમ કરે છે ? લાવ ત્યારે મને આંખ ખીચી લેવા દે. બેઉં એ શું કરે છે. આમ આંખ ખીચી એટલે રાણીને લાગ્યું કે રાત ઊંચમાં છે. તેથી

પોતે બેઠી થઈ! પલંગ પરથી ઊઠીને દ્વાર તરફ ધીરે પગલે જવા લાગી ત્યાં રાજાએ આંખ ખોલી જુએ છે તો રાણી દરવાજા ખોલીને બહાર નીકળે છે! મુનિ કહે છે, મને વિચાર આવ્યો, અરે! અકાળે ખારણું ઉઘાડી આ ક્યાં જાય છે? સ્ત્રીજાત છે; અત્યારે જવાનો અવસર નથી તો તે ક્યાં જાય છે? ના, ના, જરૂર આને ચારિત્રની ભાવના તો થઈ, પણ વિહ્વળ અને કાયર બનેલા એના હૃદયે મારા વિયોગની વાત મંજુર ન કરી! માટે નથી ને તે આત્મહત્યા કરવા જતી હશે! શી રીતે આત્મહત્યા કરે! ફાંસો ખાઈને. માટે મારે હમણાં ને હમણાં તલવાર લઈને જવું જોઈએ! ફાંસો કાપીને મારે તેને ખાવાની લેવી જોઈએ, ને સમજાવી લેવી જોઈએ’

આવા આવા તરંગો સુરેન્દ્રદત્તની મનોભૂમિમાં પસાર થવા લાગ્યા, ત્યારે ત્યાં વસ્તુસ્થિતિ જુદી જ હતી! એમાં રાજા ભૂલો પડે છે.

જે જે ભાવના તો ઉંચી ગૌરાગ્યની કરી, પરંતુ એના પ્રતિ-રૂપધી દરેક તત્ત્વને ખરાબર ઓળખી લઈએના પ્રત્યેનાં આકર્ષણ હૃદય પરથી ઉતારી ન નાખ્યાં અને થયેલી સારી ભાવના પછીનું એકમાત્ર કર્તવ્ય નક્કી ન કરી લીધું, તો ભાવના ઠેકાણે પડી જતાં વાર નહિ લાગે!

રાણીનું દુશ્વરિત

આ જીવનનું કર્તવ્ય શું હોય? એ જ કે સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની ઉચ્ચ કોટિની સાધના કરી લેવી ને એ રિથિતિએ ન પહોંચાય ત્યાંસુધી એને અનુકુળ માર્ગાનુસારી ન્યાયસંપન્નતાદિ ગુણો તથા દાનાદિ ધર્મોની આરાધના શક્ય એટલા અધિકાધિક પ્રમાણમાં કરી લેવી. આ કર્તવ્યના નિર્ધાર હશે તો જ પછી કદાચ તેવા પ્રકારની પ્રતિકૂળતાઓ કે ઉપાધિઓ કાચિક પ્રયત્નને વિધ્નરૂપ થશે છતાં, માનસિક પુરુષાર્થ અખંડ ચાલુ રહેશે. અખંડ પુરુષાર્થ સમજો છો ?

દાનનો માનસિક અખંડ પુરુષાર્થ એટલો

ગમે તેટલી ગરીબી છતાં, જીવનનિર્વાહના ખર્ચ માટે તંગી હોવા છતાં, એ જાંખના વાતવાતમાં રહે કે ‘કેમ હું જ્ઞાનભક્તિ, પાત્રભક્તિ અને અનુકંપામાં કાંઈ ને કાંઈ દેતો રહું!’ દાનધર્મની મહાન કદયાણુકારિતા મન પર આઘ્યા કરે. એની સામે સ્વાર્થની રમત, જાતને ગમે તેવી ભોગ-વિલાસ અને માનસન્માન પોષનારી છતાં, તુચ્છ લાગ્યા કરે, ખાલિશ અજ્ઞાન એટા લાગ્યા કરે. ગરીબીમાં તો એવા ભોગવિલાસ નથી મળતા, પરંતુ ખહુ સામાન્ય અને જીવન ટકાવવા જેટલું જ મળે છે, પણ તેમાંય આનંદ ન હોય, કિન્તુ દાન-પરોપકાર ઔચિત્ય વગેરે ન કરી શકવાનો ખેદ હોય. પરની સેવા, પરનું ભણું, એમ પરનું કાંઈ પણ કરી છુટયા વિનાનું જીવન શું? એમ લાગ્યા કરે. મનને વિચાર રહે કે,

‘લગવાન અરહિંત પરમાત્માનો અનંત ઉપકાર છે; વળી એ અનંત ગુણોની ભૂતિ છે, તેમ ભવિષ્યમાં આપણું અનંત કદયાણુ એ કરનારા છે. માટે એમની સેવામાં આપણું સર્વદેવ

સમર્પીએ તોય ઓછું છે; છતાં કમમાં કમ કંઈને કંઈ મારે મારું એમની ભક્તિમાં અર્પણું જ જોઈએ, તો જ એ પરમ ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા, એ અનંતગુણીના ગુણોનો અનુરાગ, અને એ અનંત કલ્યાણકરનું શરણ્યહણ સાર્થક કર્યું ગણાય. રોજ જાત અને કુટુંબનું ભરણું કરવામાં તો ખાનપાન ને કપડાંલત્તા બહુ મળે છે, પણ અહીં ભક્તિ માટે કશું નથી દેવું, તો ત્યાં કૃતજ્ઞતા, ગુણાનુરાગ, અને શરણસ્વીકાર શા રહ્યા? પછી સમ્યક્દર્શન શી રીતે આવે, ટકે અને દીપે ?

ખસ, માનવજીવનના ઉચ્ચ કર્તવ્યનો કોઈ નિર્ધાર નથી, એટલે જીવનમાં નિયમિત અને અધિકાધિક ગુણવૃદ્ધિ-ધર્મવૃદ્ધિ થતી નથી. પ્રભાતે ઉઠતાંવેત પરમાત્માનું, પંચ પરમેષ્ઠીનું નામસ્મરણ અને નમસ્કાર શા માટે છે? મહાગુણભંડારને વહેલી સવારે સમરીએ, એટલે જાતમાં એ ગુણો મેળવવાની તાલાવેલી જાગે. એ જાગે એટલે મહાન ગુણો, -વીતરાગ દશા, નિષ્કામતા, અનાસક્ત પાણું, અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-અહમ્ય-અપરિચ્છ, ઉચ્ચ ક્ષમા-મૃદુતાદિ, સમતા-સમાધિ-સહિષ્ણુતા, સર્વભૈરવી, મહાકરુણા વગેરે અનેકાનેક મહાગુણોની અપેક્ષાએ કમમાં કમ અદ્ય ગુણોનો પ્રયત્ન તો જરૂર કરાય.

ત્યારે શું એમ લાગે છે કે પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ-અનુરાગ અને એ આદર્શથી લેશ પણ ગુણનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ ઉદ્ધાર થઈ જશે? પ્રભુને યાદ કરતાં પ્રભુનું દર્શન કરતાં કોઈ ગુણાનુરાગ અને પ્રાર્થના પણ નહિ હોય તો ય શું તરી જવાશે? એક નવકારમંત્રનું સ્મરણ કરતાં પણ આ જોઈશે કે આપણે એમાં જે પંચ પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કરીએ છીએ, ત્યાં એમના ગુણોની અનુમોદના અને ગુણોની પ્રાર્થના સાથે રાખીએ.

નમસ્કાર કર્યો આવ્યો ત્યારે કહેવાય કે નમસ્કરણીયની ઉચ્ચતા પર સદ્ભાવ હોય, બહુમાન હોય.

અહીં નમસ્કરણીય પંચ પરમેષ્ઠીમાં ઉચ્ચ ગુણો છે એના પર સદ્ભાવ-બહુમાન જોઈએ જ, સાથે એની પ્રાર્થનાય જોઈએ.

યશોધર મુનિ ધનકુમારને કહી રહ્યા છે, “પ્રથમ ભવમાં મુરેન્દ્રદત્ત રાજા તરીકે હું મોટા ઝાકઝમાળ મહેલમાં આવ્યો છું, પણ મને હવે એનાં કોઈ આકર્ષણ નથી. કેશના પરિવર્તન ઉપર અને પ્રાહરિકના સ્લોકનું શ્રવણ કરીને ચિત્ત વિષયોથી પરંમુખ થઈ ગયું છે, છતાં માત્ર રાણી નયનાવલિ તરફ મારું ચિત્ત સ્નેહાનુરાગથી ખેંચાઈ રહ્યું છે. મને એમ થાય છે, કે ‘અરે! આ રાણીને છોડવી પડશે એટલું જ દુઃકર છે. મોટા રાજ્યગૌભવ અને વિષયોનાં મુખ છોડવાનું તો કાંઈ કઠિન નથી!’ આમ વિચાર કરતો શય્યામાં પડ્યો છું, ત્યાં ઘોડીવારમાં ૨-૩ વાર રાણી ઊઠે છે, અને જોયા કરે છે કે ‘રાજા ઉઘે છે ને’ એ કેમ આમ કરે છે એવી જિજ્ઞાસાથી ખાલી ખાલી હું તો આંખ મીચીને પડ્યો છું, ને એ મને ઉઘતો જાણી પલંગમાંથી નીચે ઉતરી. આંખ ખોલીને હું જોઉં છું તો એ શક્તિ પગલે ખારણા તરફ જઈ રહી છે, ને ખારણું ખાલે છે.

નયનાવલિ રાતના કુખડાની પાસે :-

મને ફાળ પડી કે આ અકાળે ક્યાં જઈ રહી છે! જરૂર આણું ચારિત્રની હા તો પાડી, પણ એને લાગ્યું હશે કે હવે પતિનો વિયોગ થવાનો તે અસહ્ય થશે. ભવિષ્યના વિયોગની ચિંતામાં એ ક્યાંક આપઘાત કરવા ન જતી હોય! માટે મને ઊંડવા દે. એમ કરીને ઊઠ્યો. તેની પાછળ તલવાર લઈને જાઉં છું. કદાચ ફાંસો ખાય તો ફાંસો ઝટ તલવાર વડે કાપી નખાય. ધીમા પગલે ચાલી રહ્યો છું. મેં જોયું તો એ દરવાજામાંથી નીકળ્યા પછી મહેલના નીચેના ભાગમાં ગઈ, મહેલનો રખેવાળ જ્યાં સૂઈ જાય છે ત્યાં ગઈ. રખેવાળ કૂખડો, રૂપ-રંગમાં ઢંગ-ધડા વગરનો છે. તેને રાણીએ ઉઠાડ્યો.

ત્યારે મને વિચાર આવ્યો કે રખેવાળને ઉઠાડવાનો શો ઇરાદો હશે? હા, એને કહીને પોતાનું ઇચ્છિત પ્રાણત્યાગનું કાર્ય કરવું હશે!

હજી તો હું આ વિચારમાં છું, ત્યાં તો કૂખડો ઊઠ્યો, ગુસ્સે

થઈ ગયો. ભ્રમર ચઢાવી આંખ ભમાવીને ગુસ્સામાં કહે છે, ‘અરે કેમ આજે આટલી વેળાએ?’

ત્યાં હું ચોકચો, ‘કેમ આ ‘આજે’ કહે છે? શો મતલબ હશે? રોજ આવતી હશે?’ પણ હજી હું એના પર આંધળા રાગવાળો હતો. મનમાં સમાધાન કર્યું કે અત્યારે રાણીને આવવાનો અવસર નથી, આ વેળાએ અનુચિત આવવું છે, તેથી એમ કહેતો હશે! ઠીક જોઉં છું રાણી શો જવાબ આપે છે. મારે એકદમ કદપના કરવાની જરૂર નથી! એમ કહીને ત્યાં ઉપર ગુપ્તપણે હું ઉભો છું તો મેં ગજબનું જોયું! શું?

રાણી ફૂંપડાને કહે છે, ‘શું કરું? આજે મહારાજાને શરીર સ્વસ્થ નહીં હોય તેથી મોડા સૂતા, એટલે આજે મારે આટલી વાર લાગી.’ આ સાંભળતાં મને થયું, ‘અરે, આ શું? જરૂર આ રોજનો પ્રસંગ લાગે છે!’ ક્યાં આ એક મોટા મહારાજાની રાણી અને ક્યાં આ ફૂંપડો! શી કમીના છે આ મહારાણીને? શું નથી ભોગવ્યું એણે? ફૂંપડામાં ભલીવાર પણ શો છે?’

જેવું આશ્ચર્ય સદાચારી માણસને આવા પ્રસંગ ઉપર થાય તેવું જ્ઞાની ગુરુને જૈનકુળમાં જન્મેલા પણ કેવળ મોહમાં તણાતા આત્મા ઉપર લાગે છે. આવું વીતરાગનું શાસન મળ્યું છે.

ચક્રવર્તી આત્માઓ, રાજા-મહારાજાઓ, શેઠ-શાહુકારોય એક માત્ર સમ્યક્-જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્રની તત્ત્વમયતા લાગવી મોક્ષનાં સુખ મેળવી લે છે, તો પછી આ મનુષ્ય જીવનનાં સામાન્ય સુખ પામેલા જીવો ગલીચ એવા વિષયો અને મળ-મૂત્ર ભરેલી કાયા-માયામાં લપટાય છે! આ આશ્ચર્ય લાગે.

રાજા વિચાર કરે છે એટલામાં ફૂંપડો કક્કશ કકિન હાથથી રાણીના વાળને પકડીને નીચે પછાડે છે. રાણી કામરાગથી મંત્તૂર કરે છે. કોઈ પ્રતિકાર કરતી નથી, આકુલ-વ્યાકુલ થતી નથી. ખન્ને નિર્લજ્જ હતા, ગુસ્સો કૃત્રિમ હતો. રાણીને કંઈ ખરાબ અસર નથી. મોહની ચેષ્ટા કરવા આવી હતી, મુનિ કહે છે, ‘હું સુરેન્દ્રદત્ત ધૂંવા-પૂવાં થઈ ગયો. આવું ભયંકર દશ્ય જોઈ મને

અસહ્ય થઈ ગયું, ગુસ્સો આવી ગયો, તલવાર હાથમાં હતી. વિચાર આવ્યો, બન્ને પાપી છે તો તલવારના એક જ ઝડકે બન્નેને મારું! કોણ જાણે આ પાપ કેટલા વખતથી ચાલતું હશે? આજ સુધી મારા પર કૃત્રિમ સ્નેહ? આ બધું ભૂઠ, ગાઢ અધારે મારા મહેલમાં? મન ચકાવે ચડ્યું.

રાજા સુરેન્દ્રદત્ત આજસુધી શું માનતો હતો? ‘મારી અનન્ય-રાગી પત્ની.’ એથી જાતને બહુ સુખી સમજતો હતો.

માણસ સંસારમાં સુખી ક્યાં સુધી? અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી.

અજ્ઞાન ગયું તો સુખનાં વાદળ ઊડી જાય. ધતૂરો પીધો હોય ત્યાં પીળી ઇંટને સોનું માને! આ જગતનાં સુખ ક્યાં સુધી? જીવ આગળ-પાછળના ઇતિહાસ જાણતો નથી ત્યાંસુધી! રાજા સમજતો હતો, ‘શો એનો એકાકાર પ્રેમ! કેટલું મારું પુણ્યબળ!’ અજ્ઞાન દશા! બખર નથી.

જેને ઢાંગ કરવા હોય. કુડ કપટ કરવા હોય, તેને આડંબર વધારે રાખવો પડે છે.

રાણી પણ આમ કરે છે. રાજાની સરભરા એવી કરે કે આવો સ્નેહ દુનિયામાં જોવા ન મળે. કેવી ખૂબી છે! રાણીને કુખડા સાથે સંબંધ છે. રાણી રાજા પર બેવડો ત્રણગુણો સ્નેહ બતાવે છે. રાજા સ્નેહનો ભૂખ્યો છે. દુનિયા તરફથી સ્નેહ મળતો હોય એ કરતાં રાણી પાસેથી કંઈગુણો સ્નેહ મળવાનું રાજા માને છે. રાજા લોભિયો અને રાણી ધુતારી! સ્નેહનો છાંટો નહિ હોય, પણ સાગર દેખાડયો! રાજા બનાવટી સાગરને સાચો માને છે!

જે ઝાંઝવામાં પાણીનું ટીપું નથી, તેની પાછળ ઢોડ-વાથી શું? થાકીને લોથ! એમ જ્યાં કરંચન-કુટુંબની માયામાં સુખ નથી, વિષયોમાં સુખ નથી, એની પાછળ અનંતા જન્મારા ઢોડયે રાખ્યું, આજે સારમાં શું? કર્મના

કંગાળ કેદી ! અને પાછી એ જ દોડ કરનારા મૂર્ખ કે બીજી કાંઈ ?

અજ્ઞાનનાં પડળ આ સમજવા હેતાં નથી. કૃત્રિમ રેનેહ સેવા-ચાકરીની માની લીધેલ સમ્બાધ ઉપર જીવને માથું ઊઘડવાનો અવકાશ નથી! જેટલું પીળું તેટલું સોનું નહીં. તું માની બેઠો છે, ‘આ ઘર મારું છે, કુટુંબ મારું છે, શરીર મારું’ ઠીક કામ આપે છે.’ આ અજ્ઞાન દશા કારમી છે. અંદર બેઠેલી એ સળગાવે છે, વિસ્વાસઘાતી છે. તે અજ્ઞાન પાછળ જીવ દોડે છે, પણ જ્યારે અજ્ઞાનનો પરપોટો કુટે છે ત્યારે તેને ભારે આકુલતા થાય છે કે આ શું ? કબૂલ, પરપોટામાં ચિત્રો સારાં દેખાય છે, પણ તેને કપાટમાં મૂકી શકાય ? અજ્ઞાનના પણ પરપોટા જ છે.

રાજા વિચારમાં પડી ગયો, ‘આ તે કોણ ? ક્યાં જન્મેલી ? આ સારા કુળમાં જન્મેલી રાજકન્યા, મારા જેવાના સંસર્ગમાં આવેલી એટલે ઘડીભર આ માનવામાં પણ ન આવે. પણ આ તો હમણાં પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. આ સ્વપ્ન-જાળ નથી કે ઈન્દ્રજાળ નથી. ખરે-ખર દેખાય છે. તેને ખાનદાનીની પરવા નથી, શું આજ સુધી કાંઈ લોગવ્યું નથી ? કેમ તૃપ્તિ નહીં ? તૃપ્તિ ન રહી, તો કેટલે નીચે સુધી પહોંચી !! શરખતના ગદાસ પીધા હોય, હજીય પીવા મળે છે, છતાં ગટરનું પાણી પીવા તૈયાર થાય છે ? હું એની સુકોમળતાને યોગ્ય વ્યવહાર કરું છું, ત્યારે અહીં એને કેશનો જથ્થો એંચી નીચે પછાડે છે.

વિષયસુખોની અતૃપ્તિ માનવ જેવા માનવને હેવાન બનાવે છે.

પછી છતી બુદ્ધિએ બેલ જેવો. ક્યાં રાજા ? અને ક્યાં કુખડો ? જીવની વાસના કેટલી ? જેમ ઈલેક્ટ્રિકનો પાવર ચારસો વોલ્ટ હોય-હજાર વોલ્ટ હોય, તેમ જીવની વાસનાનો વોલ્ટેજ કેટલો ? અમાપ ! અમર્યાદિત ! જગતનાં સુખોની ભૂખ જ્યાં સુધી ઊભી હોય ત્યાં સુધી સ્વપ્નામાં ય ત્યાગ આવે ? આટલા બધા રૂપિયા

મારે શું કરવા છે ? એક ભાણામાં આટલી બધી ચીજો શું કરવી છે ? લાવ બહાર મુકું, આવું થાય ?

એક જ કર્તવ્ય છે, મન માને કે ન માને તો પણ જીવનની પ્રવૃત્તિમાં જ્યાં જ્યાં શક્ય હોય ત્યાં ત્યાં કંઈ ને કંઈ ત્યાગ કરવો, નહીં તો જગતના પદાર્થોની કારમી ભૂખો ઓછી નહીં થાય.

નિયમ-બાધા વિના આ ત્યાગ ખરાબર નહીં પળી શકે. આપણું મન કંઈ એટલું મજબૂત નથી કે નિયમ ન કર્યો હોય તો ત્યાગ અવશ્ય પાળી શકીએ. પ્રભુ મહાવીર દેવનું તો મન ભારે મજબૂત હતું છતાં ય એમણે સંસારત્યાગની પાપમાત્રના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી, અને તે પછી પણ કોઈ અભિયત્નો કર્યા. કેમ વાર ?

પ્રતિજ્ઞા વિના, વિરતિ વિના, પાપનો ભાર ટળતો નથી અવિરતિના યોગે અઠળક પાપ બંધાય છે.

એટલે નિયમનો આ લાભ તો છે જ કે પાપના મોટા ભારમાંથી છુટીએ, ખાટી આ પણ એક મહાન લાભ છે કે મન અંકુશમાંથી આવે છે. સવારથી પરચક્રખાણુ કર્યા વિના વિના વિચાર રાખ્યો કે જોઈ ધું આજે ઉપવાસ કરીશ, તો સંભવ છે ખપેર થતાં, ત્યારે કંઈ પરચક્રખાણુ તો લીધું નથી, તો ખાઈ લેવા દે'-એમ મન થાય. એ જ સુચવે છે કે પરચક્રખાણુ કર્યું હોત તો તો ખંભાતી તાળું લાગ્યું કે 'બસ, આજે ખાવાની વાત નહિ.' લાંબા સમયના ન બને તો ઢુંકા ઢુંકા સમયના પણ નિયમો કરતા ચાલવું જોઈએ.

શાસ્ત્રકાર તો ત્યાંચુધી કહે છે કે પોતાનામાં જે દોષ જોર કરતા હોય તેને કાબૂમાં લેવા માટે નિયમોનો આદર કરવો જોઈએ.

નિયમ ભાંગી જવાનો ભય શાથી ?

પ્ર-પણ પછી નિયમ ભાંગી જાય તો ?

ઉ-આ પરણ્યા પહેલાં રાંડવાની વાત કાં કરો ? આમ ઉંચે

ચઢાશે? અંતરમાં જો પાપો અત્યે, વિષયો અત્યે અત્યંત નફરત છે, એમાં ભારે આત્મ-નાશ દેખાય છે, તો આવો માયકાંગલો, મુડદાલ, મુફલિસ વિચાર જ શાનો ઉઠે? ‘આ વિષયોએ મને ભવભવ ભટકાવ્યો છે, નરક-નિગોદનાં દુઃખોમાં રેંસી નાખ્યો છે. એને તો કેમય કરીને ફગાવીને જ‘પુ’,-આવી જો મનમાં કોઈ તમન્ના હોય, હૈયામાં આગ સળગતી હોય, તો તો એમ થાય કે એક નહિ તો બીજી રીતે પણ નિયમ કરીને એ દુષ્ટ વિષયોની માનસિક અપેક્ષાથી બચું! એ દુષ્ટ વિષયોના સંગથી બચું! એની ગુલામીમાંથી ઓછો વધતો છુટું!

પાલનનું સામર્થ્ય નક્કી કરીને નિયમ લેવાનો:-

અલબત્ત, નિયમના પાલનનું સામર્થ્ય પહેલેથી મનમાં વસેલું જોઈએ. ‘કોને ખબર ભાઈ! મારાથી પળી શકે કે નહિ? પળશે તો પાળીશ. નહિતર કંઈ નહિ’-આવા વિચારથી નિયમ ન લેવાય. નિયમ લેતાં પહેલાં મનને નક્કી જોઈએ કે ‘અવશ્ય પાળીશ’. આ કઠિન નથી જો વિષયસંગ તથા હિંસાદિ પાપ અને ક્રોધાદિ કપાયોથી થતી માનવજીવનની ખરબાદી તેમજ કચડાઈ જતી સોનેરી તક અકળાવી નાખતી હોય.

નિયમ વિનાના સ્થાને પણ ત્યાગ:-

આ પણ એક ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે જ્યાં નિયમ નથી ત્યાં પણ બને તેટલું ઓછું સેવવાનું, બને તેટલું બચવાનું. દા. ત. છ વિગઈમાંથી ૨ વિગઈના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરી; તો એનો હવે એ અર્થ ન હોવો જોઈએ કે બાકીની ચાર વિગઈઓમાં પાછું વાળીને જોવાનું નહિ. આવું ન કરાય, નહિતર અમુક વિષયોના ત્યાગ કર્યાનું સાદું વાળવાથી જોરદાર વિષયધૂણા નહિ ઊભી થાય. માટે વગર નિયમમાં પણ બને તેટલું છોડતા આવવાનું.

જીવનમાં એક બાબતમાં નહિ, પણ પાપનાં અનેક સ્થળો નિયંત્રણની પ્રવૃત્તિ જોઈએ. બાલવા બેઠા તો ઓછો શખ્દે પતાવવાનું,

ભલે નિયમ નથી લીધો. માત્ર નિયમ પૂર્વક તપ અને ત્યાગધર્મ પાળે એટલેથી નહીં ચાલે; જ્યાં નિયમ નથી ત્યાં પણ જીવનની વિવિધ બાબતોમાં ત્યાગ આવે ત્યારે જ વિષયોની કારમી ભૂખ ઉપર કાંપ આવે; નહિતર જીવનમાં અસંગત કે અત્યંત ખરાબ પ્રવૃત્તિના ક્યારેક ભોગ બનતાં વાર ન લાગે. આ કથાઓ આપણને જગાડે છે ! મનુષ્ય જીવનમાં ઉન્નતિ કરવી હોય તો જીવને હાલતાં ચાલતાં ત્યાગથી વાસિત કરવો પડશે. જીવને બહારની લાગતી ઠંડક ત્યારે ઓછી થશે જ્યારે ભોગીની તરફ ધણીની દૃષ્ટિએ જોવાય. 'કેટલા કંગાળ ! મનુષ્ય હોવા છતાં પણ જેવી રમત કરી રહ્યા છે !'

યશોધર મુનિ કહે છે, -રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરીકે મને જ્યાં આ તલવારથી બન્ને પાપીઓને મારી નાખું; -એમ વિચાર આવે છે તેજ વખતે મને અવિવેકનો અધિકાર ભાગી ગયો; અને એ વિચાર પડતો મૂક્યો !'

પાપીને સજ્જના વિચારમાં અવિવેક કેમ ?

જીરાણી પાપી છે, કુખડો પાપી છે, તો પાપીઓને સજ્જ કરવામાં શો વાંધો શો અવિવેક ?' એમ લાગે; પણ તું સમજે તારી રાણી દુરાચારી છે; પણ તું મારી નાખવાનો વિચાર કરે છે તો તું ઘાતકી નહીં ? એણે તારું શું બગાડ્યું ?

મનમાં વિવેકનો વિચાર એ આઠ્યો 'અરે ! હું લડાઈમાં ચઢેલો મોટા મોટા રાજકેસરી જેવા સિંહ કે યુધ્ધમાં હાથીઓને કાપી નાખીને વિજય મેળવવા તત્પર થયેલાને મેં જીત્યા ! એવો હું આ કૂતરા જેવા માનવીને મારું ? સિંહનો શિકાર થઈ ગયો. હવે હરણોનો ? ના. કુખડો તો કુતરા જેવો છે, ને રાણી દુરાચારી મર્યા જેવી છે. તેથી તેને મારવામાં લાજ આવે છે. આ તલવાર તેના પર નહીં ચાલી શકે. વિચારણા આવે છે ક્ષત્રિયવટની ! ગમે તેમ પણ મારી સાથે વિશ્વાસમાં આ રાણીએ કીડા કરી છે, એક ભાણમાં ભોજન ક્યું છે; તો મારે તો વિશ્વાસભંગ નહિ કરવો. સ્ત્રી એટલે અવિવેક સહેજે હોય. હું તો મોટું ચારિત્ર લેવા માટે

તૈયાર થયો છું, અને હું. મારી નાખું? એથી તો મારા પુત્રને પણ કલંક લાગે, લઘુતા લાગે. બાપ સારો, પણ મા ખરાબ હતી એમ લોક કહે. ‘હીન માતાનો આ પુત્ર’ એમ કલંક લાગે. રાજા બિભો રહી જાય છે, તલવાર થોભાવી દે છે, - ‘કંઈ નહિ, જવાદે!’ એમ કરી મારવા જતાં અટકી જાય છે. એને રાણી પરથી રાગ ઉઠી ગયો. સમ્યક્ત્વ હતું, પણ રાણી પર રાગ હતો. હવે રાણી કેવી છે તેની ખબર પડી, રાગ ઉઠી ગયો. મારવાનો ઠૂર વિચાર આવ્યો હતો, પણ ચારિત્રનો વિચાર આવ્યો દયા પાળવી છે, તો દોષિત અપરાધી જીવોની ઉપેક્ષા કરવાની છે, તેમ રાણીની પણ ઉપેક્ષા.

ધર્મ કરવો હશે તો પરદોષની ઉપેક્ષા જોઈશે. પરચિંતા અધમ ધમ છે.

એમાં મોટા ભાગે બીજાનું હલકું જોવાની જ વાત હોય છે. એટલે દ્વેષનો અગ્નિ સળગતો રહે છે. ખરું જોતાં ત્યાં દયા ચિંતવવાની છે; ને અસાધ્ય હોય તો ઉપેક્ષા કરવાની છે, જેથી આપણું ચિત્ત ન ખગડે. સુરેન્દ્રદત્ત રાજાને જે રાણી નયનાવલિએ દીક્ષાની ભાવનામાં સંમતિ આપી હતી, અને જે પોતે પણ દીક્ષા લેવાની તૈયારી ખતાવતી હતી, તેના દુશ્ચરિત્રને નજરોનજર નિહાળવાનો અવસર આવ્યો, ત્યાં ભયંકર ગુરસો થાય કે નહિ? પણ આ પોતે ગુણિયલ આત્મા છે, પોતાનો ક્રોધ કબજે કરે છે. માથાના એક ધોળા વાળ ઉપરથી આખા સંસાર ઉપર વરાળ થઈ આવ્યો, એટલી ઉન્નત દશાએ પહોંચ્યો છે! હવે બીજા બાળુ, જે સ્ત્રી ધણો રનેહ ખતાવતી હતી તેનામાં દુરાચાર દેખાય છે, તો શું એના પર તૂટી પડવાનું?

આપણી પાસે એકાદ ગુણ આવ્યા પછી સામા આત્મામાં દોષનું દર્શન થાય, દા. ત. આપણે કોઈના પ્રત્યે વફાદાર રહ્યા પછી એ વિશ્વાસઘાતી દેખાય તો ‘દગો? ખસ, દગો?’ એ પ્રમાણે મનમાં આવેશ સાથે આશ્ચર્ય લાગે છે. અલખત રાજાને પણ આવેશ આવ્યો ખરો, કિન્તુ આવેશને કાણુમાં લે છે.

વિવેક : સ્ત્રીજાતની ઓળખ

ધનકુમાર યશોધર મહાત્મા કહે છે, કે ‘અંદ્રના અજવાળામાં મેં બનેલા કુકર્મ’ જોતાં ભાન ગુમાવ્યું, અંતરમાં ક્રોધ ધમધમી ઊઠ્યો અને બંને પાપીઓને મારી નાખું એવો વિચાર આવવા સાથે તલવાર ઊંચી કરી. પરંતુ તલવારના ચળકતા તેજથી જાણે મારો અવિવેકરૂપી અધિકાર નષ્ટ થઈ ગયો, અને મને થયું કે ‘અરે! જે આ તલવાર મોટા નરકેસરી રાજાઓ ઉપર ખેલાવી છે, એને આ કુતરા જેવા કુબડા પુરુષ તથા શીલપ્રાણ વિહોણી બનેલી આ સ્ત્રી ઉપર શી ખેલાવવી ?

બીજું એ પણ છે કે ઠેક બાળકાળથી આ સ્ત્રીએ મારી સાથે વિશ્વાસ રાખીને વાતો કરી છે, કીડા કરી છે, રનેહલર્યા દિલે સાથે ભોજન કર્યા છે, અને મારા જેવા પુત્રને જન્મ આપ્યો છે, તો હવે આને મારી નાખવાના વિચારથી શું વિશેષ ? એ કદાચ નાદાનિચત કરે, પરંતુ એની પૂર્વ વિશેષતાઓને જાણતા એવા મારાથી આંધળિયાં કેમ કરાય ?’

વળી હે મહાનુભાવ ! મને એમ થયું, કે

જે વસ્તુનું સ્વરૂપ જ હલકું હોય ત્યાં એ પ્રગટ દેખાય એમાં આશ્ચર્ય કે આવેશ શા કરવા ?

મરચું સ્વભાવે તીખું હોય છે તો એની તીખાશ ઉપર થોડું જ આશ્ચર્ય થાય છે ? ગાંડાનો સ્વભાવ જેમ લવારો કરવાનો હોય છે, તો એનો લવારો જોઈ કોણ સુઝ માણસ આશ્ચર્ય કે આવેશ કરે છે ? એમ સ્ત્રીજાત મોટા ભાગે અવિવેકથી ભરેલી હોય છે, ત્યાં એનો અવિવેક પ્રગટ દેખાય એમાં આકળા ઉતાવળા શું થયું

હતું ? એમાં વળી હું શ્રમજીપણું લેવા તૈયાર થયો છું ત્યાં તો મહાગંભીર અને તાત્ત્વિક વિચારસરણી હોય.

મારે જે આ સંસારનો ત્યાગ કરવો છે, એ એટલા જ માટે કે સંસાર આવા અનુચિત પ્રસંગો, અગ્રપકારી પદાર્થો અને અશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓથી ભર્યો પડ્યો છે ! તો હવે મારે અનુચિત કાર્યમાં કેમ પડાય ?

તેમ બીજું એ પણ છે કે આ સ્ત્રીના આ કારણે મારી નખાવાનું જાહેર થવાથી પુત્ર ગુણધરકુમાર પર પણ કલંક લાગે. લોકમાં એની લઘુતા થાય, કે ‘જીઓ આ કેવી દુરાચારી માતાનો પુત્ર !’ એવું બહાર જાહેર થવામાં મને પણ લઘુતા લાગે; અને એમાં તો મારે પ્રસ્તુત ચારિત્ર લેવાના મહાન શુભકાર્યમાં અંતરાય ઊભો થાય. ત્યારે આ બધું જોતાં મારી સંયમ-યોગ્ય વિચારકતા ક્યાં રહી ?

હું ચોંક્યો ! તરત ત્યાં મને મારી જાત પર શરમ આવી ગઈ, મારા અનુચિત વ્યવસાય ઉપર હું લજવાયો, તરત મેં ઉગામેલી તલવાર પાછી વાળી લીધી, અને ઘડી પહેલાં એ પત્ની ઉપર ઓવારી જતું માઈ દિલ હવે એના ઉપરથી ઊડી ગયું, અને શુદ્ધ ધર્મવિચારણામાં પરોવાઈ ગયું.

યશોધર મુનિ, પોતાનો પહેલો ભવ સુરેન્દ્રદત્ત રાજાનો, એનો આ અધિકાર કહીને સમરાદિત્યજીવ ધનકુમારને કહે છે.

‘હે ભાગ્યવાન ! જગતના દનેહ ખોટા કેમ છે ?’

આ એક પ્રબળ કારણ છે કે એ તકવાદી છે. ગમે તેટલા મજબૂત એને બાંધ્યા હોય, સજ્જડ સાંધ્યા હોય અને કલેજથી કેળવ્યા હોય, પરંતુ કોઈ એક એવો પથરો પડતાં એના ભાંગીને ભૂકા થાય છે. વર્ષોના સંભાળેલા એ કાચી મિનિટમાં નષ્ટ-બ્રષ્ટ થઈ જાય છે. એવો કોઈ સામાનો અજીવનો બોલ કે અનુચિત વર્તાવ, દનેહની મોટી ઈમારતને પણ ધરતીકંપનો આંચકો લગાવી

જમીનદોસ્ત કરે છે. ત્યારે આવા ક્ષણભંગુર દનેહમાં માણસ શું તણાતો હશે? એવા દનેહને જગાડવા-જાળવવા અને વધારવા માટે શું જોધને જીવનભર શ્રમ કરી કરી પૂર્વના પુણ્યસંચયની ખુવારી અને મોંઘેરી માનવજીવનની તકની ખરખાદી કરતો હશે? એક દનેહરાગને મચક ન આપે તો અમૂલ્ય પુણ્યધન અને માનવસમય-શક્તિઓને પરમાત્માના ચરણે ધરી સાર્થક કરી દેવા ભાગ્યશાળી થાય.'

સ્ત્રી જાતની વિવિધ ઓળખ :-

સુનિ મહાત્મા ધનકુમારને કહે છે, કે 'હું' ત્યાંથી ઊઠીને રચનધરમાં આવી ગયો અને પલંગ પર પડ્યો પડ્યો વિચાર કરવા લાગ્યો કે,

અહો! આ જગતમાં સ્ત્રી એ કેવી વિચિત્ર વસ્તુ છે! વિષ-વેલડીને તો ઊગવા માટે જમીન જોઈએ, એ ભૂમિમાંથી ઊગી-વધી દેખાય છે; ત્યારે સ્ત્રીરૂપી વિષવેલડી તો વિના ભૂમિ ઊગેલી નજરે ચઢે છે. આ વિલક્ષણુ વિષવેલડી પણ કેવી? કેટલાય ભલે સુધી એની વિષમય અસર પહોંચાડે એવી! અને એની અસરમાં ખદું જ સત્કર્તવ્ય-સદ્વિચારણા-સદ્વાણીનું ચૈતન્ય સાવ નષ્ટ ભ્રષ્ટ!

હે મહાભાગ! વિષવેલડી જ શું, સ્ત્રી એ નવીન જાતની ઉદકા છે, જાળ છે, કેમકે વિના અગ્નિ એ પ્રગટેલી છે! એ ધીખતી જ્વાલામાં ભલભલા રણજોદ્ધાઓ પણ એક પતંગિયાની જેમ આકર્ષાઈ એની આસપાસ ઘુમી ઘુમીને અંતે ખળીને ખાખ થઈ જાય છે!

વળી, હે નરોત્તમ! તું એ જો, કે આ સ્ત્રી એ કોઈ લોજન નથી કે એને ખાઈએ તો જ અજીર્ણ થાય, એ તો સહજ અજીર્ણ છે. ખસ, એનું ચિંતન માત્ર કરો, એના ઉપર રુચિ-અભિલાષા કરો અને આત્મામાં અજીર્ણ ઉભું થાય. ખજી એમાં ધર્મઅંગ તૂટે, ગંદા વિચારના ઓડકાર આવે, ઉન્મત્તતાનું પેટ ફૂલે, ઘેલા બોલના વા-સંચાર થયા કરે, શુભ પરિણતિની ધાતુઓ વિકૃત થઈ જાય.

હે ઉત્તમ પુરુષ! અટલું જ શું, સ્ત્રી એ તો એક વિચિત્ર વ્યાધિ છે. આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં કેઈ વ્યાધિઓનાં નામ નોંધાયેલાં પડ્યાં છે, પરંતુ એમાં શોધ, તો 'સ્ત્રી' એવું રોગનું નામ ક્યાંય નહિ જડે! જો નામ જ નહિ, તો પછી ચિકિત્સાની તો વાતે ચ શેની મળે? ત્યારે તું પૂછ કે સ્ત્રી તો કોઈ માનવપ્રાણી છે કે રોગ છે? હું કહું છું કે એ રોગ છે રોગ! એ એવો મહાવ્યાધિ છે કે એની આગળ મોટા રાજરોગ, ક્ષય જેવા રોગ પણ વિસા-તમાં નથી. આ વ્યાધિ જેને લાગુ પડ્યો એને ભારે સંતાપનાં શૂળ, ગુણોના ક્ષય, પરલોકની નરક સુધીની પીડાઓ, અનેક મદ-મૂર્છા-દીનતા, -વગેરેની આકુળવ્યાકુળતાઓની રિખામણનો પાર નહિ !

હે મહામાનવ! બીજી મૂર્છાઓ તો વેદનારૂપ લાગે, પણ આ સ્ત્રીજાત એક એવી મૂર્છા વળગે છે કે જ્યાં છતી વેદના વેદનારૂપ નથી લાગતી, ઉઠટી સુખશાંતિરૂપ લાગે છે! આ ભ્રમણા છે, પરંતુ એમાં તણાયો માનવી વેદનાનો અનુભવ જ ન કરે ત્યાં એ મૂર્છા શે છુટે? એ મૂર્છામાં જે ભાનભૂલાપણું ઊભું થાય છે એમાં ક્યાંથી એ નિજના આત્માના અનંત જ્ઞાન-સુખાદિની સમૃદ્ધિ અને સ્વતંત્રતાનો આછો ચ ખ્યાલ કરી શકે?'

હે વિચારક માનવ! તું જો કે સ્ત્રી એ તો એક જાતની એવી વિચિત્ર મરકી છે કે જ્યાં 'પૂર્વ'ઉપદ્રવ કાંઈ દેખાય નહિ, જેના યોગમાં જીવતાનાં મડદાં પડતાં જણાય નહિ, છતાં એ મરકીમાં ભાવપ્રાણના નાશ નિશ્ચિત! પ્રત્યક્ષ ઉપદ્રવ વિનાની આ મરકીનો ફેલાવો એટલો બધો વ્યાપક છે કે શું અજ્ઞાન પશુ-પંખી કે શું સમજદાર દેવ-મનુષ્ય, બધાને એ લાગુ પડી છે!

હે ભવ્યાત્મા! મારા મનમાં તો ઉપરાપર વિચારો સ્ત્રીજાતિ અંગે આવવા લાગ્યા. મને થયું કે અહો! એ કેવી જાતની! કેદ! કે જ્યાં કોઈ બેડી નહિ છતાં એની ફસામણમાંથી છુટવાની, ભાગી જવાની, તાકાત ન મળે. વિના બેડીએ પણ એનાં બંધન એવાં હાડ ભાંગે, ને આત્માને અકડાવી દે કે જેથી ધર્મપુરુષાર્થનાં કોઈ જોમ ન રહેવા દે. બેડીનાં બંધન નહિ એટલે માણસ ગમે ત્યાં

હરે ક્રે પણ અંતરથી એની ફસામણ-ગૂંગળામણમાં હોય! અહાહા! ક્યાં આત્માની તત્ત્વરમણતામાં યથેચ્છ વિહરણની શક્તિ, અને ક્યાં આ સ્ત્રીજાતની કેદમાં ફસાયે એની સંપૂર્ણ નિષ્ક્રિયતા! એને આ મહામાયાની કેવી કારમી આધીનતા!

હે સૌમ્ય પુરુષ! મારી વિચારણા હજી અટકતી નથી. વિચારું છું કે સ્ત્રીજાત એ તો એક ફાંસો છે, પણ ખૂબી એ કે એનાં દોરડાં નથી; રસ્તી વિનાનો એ ફાંસો છે! રસ્તી હોય અને એથી પુરુષ ખંધાતો હોય તો તો એમ લાગે કે હાય! હું ખંધાયો! હવે કેમ છુટીશ? પરંતુ એવાં કોઈ દોરડાનાં ખંધન નહિ તેથી શાનું લાગે કે આ સ્ત્રીમાં હું ફસાયો? બાકી એ ફાંસો તો એવો કે ત્યાં પછી બ્રહ્મચર્યનાં કૌવત બલાસ! ધર્મવીર્યના શ્વાસને ગૂંગળામણ! સમ્યક્જ્ઞાન-ક્રિયા રૂપી હાથપગની પ્રવૃત્તિ એની જડામણના યોગે ખંધ!

હે વિચક્ષણ માનવ! વિશેષ કેટલું વિચારવું? મેં જોયું કે જગતમાં મૃત્યુ આવે એ તો આયુષ્યક્ષયના કારણે આવે, તેમ કોઈ અસાય વ્યાધિ, ભયંકર અકસ્માત કે તેવા કોઈ બનાવના આઘાતના કારણે આવે; પરંતુ સ્ત્રી એક એવું મૃત્યુ છે કે જે વિના કારણ મળ્યે હુમલો કરે છે. મૃત્યુનાં એ પ્રસિદ્ધ કારણોમાંનું કોઈ કારણ નહિ, છતાં સ્ત્રી મૃત્યુનું કાર્ય કરે છે. જ્યારથી સ્ત્રીનો સંસર્ગ ત્યારથી મૃત્યુ ચાલુ! તને થશે, મૃત્યુ? હા, એ ભાવથી મૃત્યુ છે, જીવન પછીના મૃત્યુમાં તો પ્રાણનો નાશ અને શરીરનો વિયોગ છે, પરંતુ આ સ્ત્રીરૂપી મૃત્યુના યોગમાં તો પૂર્વની પુણ્યમૂર્તિનો નાશ અને પુણ્યમાર્ગનો વિયોગ, સુસંસ્કારનો નાશ, નિઃસ્પૃહતાદિ ગુણોનો નાશ, પરોપકારનો વિયોગ, સુકૃતનો વિયોગ, વગેરે કેટલુંયે ભયંકર નીપજે છે!

સ્ત્રીના સ્વરૂપ પર બે વિચારણા—

સમરાદિત્ય કેવલી મહર્ષિના જીવ ધનકુમારને યશોધરમુનિ પોતાના પહેલા ભવનો અધિકાર કહી રહ્યા છે. એમાં પોતે રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરીકે પોતાની રાણીના દુરાચારના પ્રસંગથી

સ્ત્રીતત્ત્વ ઉપર કેવી કેવી વિચારણાઓ કરી તે બતાવી.
આમાંથી બે વસ્તુઓ લેવાની છે.

એક તો સ્ત્રી એટલે માત્ર જોળિયે સ્ત્રી સમજવાની નથી, પરંતુ કામવાસના, અવિવેક, મોહાંધતા, વગેરે સમજવાનાં છે. એ બે પુરુષમાં છે તો પુરુષને પણ એ બંધી ઉપમાઓ લાગુ પડે છે, માટે તમે પુરુષ હો એટલા માત્રથી કુલાઈ જતા નહિ કે એ તો સ્ત્રીજાત એવી, અમે તો બહુ હાહ્યાડમરા !

બીજી વાત એ સમજવાની છે કે સ્ત્રી બે વગર લોજનનું અજીણું, નામ વગરનો વ્યાધિ, વગેરે છે, તો એના મોહમાં ફસાતું નહિ. રાજાની વિચારણા આ માટે શું કમ છે? કેવી કેવી સ્ત્રીસ્વરૂપની માહિતી આપી? જરાક ઉપસંહાર કરી લઈએ,—

સ્ત્રી એ લોજન નથી કે જે ખાવાથી જ વિસૂચિકા આવે; પણ એ વગર લોજનનું અજીણું છે. આયુર્વેદમાં હજારો રોગોનાં નામ આવે છે તેમાં સ્ત્રી એ રોગ છે એમ નથી જણાવ્યું, છતાં સ્ત્રી એ કેઈ નેદના દેનારો રોગ છે! સ્ત્રી એ વિતા ઉપદ્રવનો લેગ છે! વગર સાંકળનું બંધન છતાં જબરૂં બંધન છે! ફાંસો તો દોરડાથી પડે છે, પરંતુ વગર દોરડાનો ફાંસો સ્ત્રી છે! જગતમાં મોત આવવાનાં નિમિત્ત હોય છે, પરંતુ સ્ત્રી વગર નિમિત્તનું મોત છે, સ્ત્રી કહેવાથી વાસનાને વશ જીવની વાત છે.

પુરુષ વાસનામાં અંધ હોય તો તે પણ તેટલું ભયંકર મૂલ્ય છે.

વાસનાવશ પુરુષો પણ કેટલા દારુણ અનર્થ મચાવે છે! રાજા રાવણે મહાસતી સીતા પર કેટકેટલું વરસાવ્યું છે! એવાના પનારે પડ્યા એટલે ખાર વાગ્યા! એ મોહમૂઢ અને કામાંધ પતિનો સંયોગ શું પાય? નકરૂં મોહનું ઝેર કે બીજું કંઈ? જેટલા જગતના રનેહી, રાગના રનેહી, એ શું ધર્મના અમૃત પાય છે? કે રાગનાં ઝેર પાય છે? ભાઈ હોય કે જીહેન હોય પરંતુ મોહમૂઢ અનેલા એ શું પાય છે? મુખે સમાધિએ જીવન જીવતો હોય અને

ઓધું ખાઇને એ પૈસા કમાઇને પરમાર્થ કરતો હોય, તેને લગ્નાદિ પ્રસંગે દૂરની સગાઈની કાકી પણ આવીને શું પાય? પરમાર્થ તો ઘર ગયો, પરંતુ એવો ચડાવે અને શક્તિ બહાર ખરચાવી એવો દેવામાં કુબાડી દે કે ઊભો થવાની શક્તિ જ ન રહે! ભૂમિ વિનાની વિષય-વેલડીરૂપ સ્નેહીઓ અને કામનું પાત્ર સ્ત્રી એટલે હદ આવી! ધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી દે. સામે આવીને કહેશે, ‘આજે ઉપવાસ નહીં કરાય, એ પૈગાનું દાન નહીં કરાય.’ ખસ! થઈ રહ્યું, તેલમાં માખ ગરી ગઈ, ભાઈ કાં તો પ્રેમવશ, યા ઘરમાં જાગરો થવાના ભયથી તપ નહિ કરે, દાન નહિ દે.

રાજા સુરેન્દ્રદત્ત એટલા માટે જ વિચારી રહ્યો છે કે દુન્વયી સ્નેહીઓના સ્નેહ ખોટા છે, એ સ્નેહના ઓઠા હેઠળ બળાતકારે ધર્મમાં ઢીલા કરી દે અને પાપમાં પ્રવીણ બનાવે.

આ જ હિસાબે આવા ધાતક સ્નેહને પડતા મૂકી જિનશાસનનું શરણું લેવા જેવું છે. શરણું લેવું એટલે જિનશાસને કહેલ તત્ત્વો અને બતાવેલ મોક્ષમાર્ગને જ કલ્યાણકારી માનવા, એ જો મનાય તો તો પછી જગતના સ્નેહ કૃત્રિમ અને આત્મહિતધાતક હોવાનું હૃદયમાં અંકિત રહે નહીં. શાસનનું શરણું મગજમાં કાયમી ખૂંજવું રહે એ માટે શાસ્ત્રે શ્રી નવકારમંત્રને શ્વાસોચ્છવાસમાં વણી લેવા જેવું મહત્ત્વ આપ્યું છે.

નવકારમાં જિનશાસન :

માનવભવ ધર્મનું સાધન

મહાજ્ઞાની ભગવંતો નવકારમંત્રને જિનશાસનનો સાર કહે છે. શાથી? જિનશાસનમાં મુખ્ય બે વસ્તુઓ છે, શ્રુતધર્મ અને ચારિત્રધર્મ; બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો તત્ત્વજ્ઞાન ને મોક્ષમાર્ગ. જિનેશ્વર ભગવાન ધર્મના દાતા છે, એટલે કે આ બે પ્રકારના ધર્મનું દાન કરનારા શાસન (ઉપદેશ) કરનારા છે. માટે જિન-શાસનનો સાર મોક્ષમાર્ગ અને તત્ત્વજ્ઞાન. નવકાર એટલે પરમેષ્ઠી નમસ્કાર. એમાં આ બે સમાવિષ્ટ છે; નમસ્કારમાં મોક્ષ માર્ગ છે, પરમેષ્ઠીમાં તત્ત્વજ્ઞાન છે.

નમસ્કારમાં મોક્ષમાર્ગ આ રીતે :—

નમસ્કાર કરવામાં બે વસ્તુઓ કરવી પડે છે, ૧. દ્રવ્યસંકોચ અને ૨. ભાવસંકોચ.

દ્રવ્ય સંકોચમાં,—

શરીરના અવયવો, ઇન્દ્રિયો અને મન રૂપી દ્રવ્યોનો સંકોચ કરવાનો હોય છે. અવયવોનો સંકોચ એટલે એને બીજી ત્રીજી હીલચાલ કે અવસ્થાનમાંથી સંકોચી અમુક ચોક્કસ સ્થિતિમાં સ્થિર રાખવા. દા.ત. મસ્તક જરા નમેલું રાખવાનું, હાથઅંજલિ જોડી મુખની આગળ રાખવા; ચક્ષુ નમસ્કરણીય પરમેષ્ઠી પર લગાવવી, બેઠા હોઈએ, ત્યારે આગળ બે ઢીંચણ અને પાછળ બે પગનાં આંગળાં જમીનને અડે, અથવા ઊભા હોઈએ ત્યારે બે પગની વચ્ચેમાં આંતરે આગળ ચાર આંગળી અને પાછળ ચાર આંગળીથી ઓછું રહે. મન નમસ્કાર ક્રિયામાં જ સ્થિર રહે. આ બધો દ્રવ્ય-સંકોચ કહેવાય.

ભાવસંકોચમાં,—

હૃદયના ભાવને બહાર વિષયો વગેરે પરથી સંકોચી નમસ્કરણીય પર સ્થાપિત કરવાનો; અથવા રાગ-દ્વેષ-મોહ-મદ-મત્સર વગેરે અશુભ ભાવોનો સંકોચ કરી શુભ ભાવમાં આવવાનું, નમસ્કાર સંબંધી શુભભાવ જાગૃત રાખવાનો.

આ ભાવસંકોચની પાયાથી માંડીને ઉપર ઉપર અનેક કક્ષાઓ છે. એમ અપુનર્બંધક અવસ્થાના ભાવથી ઠેઠ વીતરાગ અવસ્થાના ભાવ સુધીના ભાવો પામવાના આવે. એ બધો મોક્ષમાર્ગ છે, મોક્ષ પામવાના ઉપાય છે. માટે કહેવાય કે નમસ્કારમાં મોક્ષમાર્ગ છે.

(૨) પંચ પરમેષ્ઠીમાં તત્ત્વજ્ઞાન છે તે આ રીતે,—

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચનું સ્વરૂપ વિચારવામાં જીવ, અજીવ આદિ તત્ત્વોની વિચારણા જરૂરી બને છે. દા. ત. સાધુ સૂક્ષ્મ-બાહ્ય જીવોની હિંસાથી ત્રિવિધ-ત્રિવિધે વિરામ પામેલા છે, તો તે જીવો કયા કયા, એની સમજ કરવી જ પડે. એમ સાધુ આશ્રવના ત્યાગી અને સંવરના ઉપાસક છે, એમાં આશ્રવ-સંવર તત્ત્વની સમજ આવે. સાધુમાં જ્ઞાનાચારાદિ પંચાચાર છે. એમાં તપાચાર આવ્યો એ નિર્જરા તત્ત્વ આવ્યું. સિદ્ધ ભગવાન મોક્ષ પામેલા છે, ત્યાં મોક્ષ તત્ત્વની સમજ આવી. એમ એમનામાં આઠ કર્મના ક્ષયથી આઠ ગુણ પ્રગટ થયેલા છે, તો ત્યાં આઠેય કર્મ, એનો બંધ, વગેરે બંધ તત્ત્વાદિનું સ્વરૂપ સમજવાનું આવે. દુઃકમાં પાંચેય પરમેષ્ઠીની ઓળખમાં તત્ત્વોની ઓળખ આવે.

એટલે કહેવાય કે—

નવકાર મંત્રમાં જિનશાસનનું હાઈ જે મોક્ષમાર્ગ અને તત્ત્વજ્ઞાન, તે સમાયેલું છે. માટે

નવકાર એ જિનશાસનનો સાર છે.

એવા મહાસાર રૂપ નવકારની આરાધના મળે એ કેટલો મહાન ભાગ્યોદય ! તો એની આરાધના કેવા દિલે, કેવી પદ્ધતિથી અને કેટલીવાર થવી જોઈએ ?

અહીં એ જુઓ કે આપણે ફરિયાદ કરીએ છીએ કે

પ્ર०—નવકાર કે બીજી ધર્મક્રિયામાં મન કેમ સ્થિર રહેતું નથી ?

અથવા પ્રશ્ન આ છે કે

૩૦—આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પૂર્વે જે રીતે અમારાથી નવ-કારસ્મરણ આદિ ધર્મસાધનાઓ થતી, તે એવી ને એવી રીતે જ થાય છે, એમાં બહુ સુધારો નથી થયો, ૨૫-૨૫ વર્ષ થવા છતાં તનમયતા, એકાકારતા, એને યોગ્ય લેશ્યા અધ્યવસાય, સ્થિતરચિત્તતા, વગેરે બહુ ઓછું દેખાય છે, તો એ સુધારો ન થવાનું શું કારણ ?

૩૦—આ કારણ સમજવા માટે તો અનેક વસ્તુઓ વિચારવી પડે; પરંતુ અહીં એક સારો ઉપયોગી મુદ્દો વિચારીશું. તે એ છે કે સાધ્ય-સાધનનો વિવેક નથી; એ તરફ કોઈ લક્ષ નથી;—એની આ વિચારણા આ રીતે કરાય.

માનવજીવન સાધન છે : કેનું ? ધર્મ-આરાધનાનું :—

મનુષ્યજીવન શા માટે ? જન્મ જન્મતા ફેરા ટાળનારા ધર્મની સાધના માટે. આનો અર્થ એ થયો કે મનુષ્યજીવન એક સાધન, અને ધર્મસાધના એનું સાધ્ય છે. આને ખરેખર માનતા હોઈએ તો સાધ્યને ભૂલીને એકલા સાધનમાં ન અટવાઈ જઈએ. ધર્મ-સાધનાને ભૂલી કે ગૌણ બનાવી ધનોપાર્જન ખાનપાન વગેરેના જીવનનેજ મુખ્ય ન બનાવી બેસીએ. આ બધું જીવન તો સાધન છે, પંજી ધનોપાર્જન-ખાનપાનાઈનું સાધન નહિ, કિન્તુ ધર્મ-આરાધનાનું સાધન; એટલે આ જીવન ધર્મ-આરાધના રૂપી સાધ્ય સિદ્ધ કરવા માટે જીવીએ. એના બદલે કમાવું અને લોગવવું એ જ સાધ્ય બની જાય તો પશુજીવનમાં ને માનવજીવનમાં ફરક ક્યાં રહ્યો ?

વેપારી દુકાન ખોલે છે, શણગારે છે, માલ ભરે છે, સારી રીતે એને ગોઠવે છે...પણ આ બધું કરવામાં જો સમજે છે કે આ બધું સાધન છે, સાધ્ય તો કમાણી છે; તો જ જો વકરો ન થાય, યા થાય તો ખાસ વળતર ન રહે, તો ભારે ચિંતામાં પડી જાય છે કે ‘મહેનત માથે પડી રહી છે!’ ગમારે છોકરાને દુકાનની ગાદીએ બેસાડયો અને છોકરો દુકાનનો શણગાર, માલની આકર્ષક ગોઠવણ, ધરાકોની સાથે મીઠી મીઠી વાતચીત,...વગેરેમાં પડી ગયો અને સાંજ પડે કાંઈ વેપાર ન કર્યો, કે પાઈની કમાણી ન

કરી, તો બાપ રુએ છે, છોકરાને ઠપકો દે છે, -ગમાર! આ શી ધંધા કર્યાં? બધો શણગાર અને ઠીકઠાક ક્યું? તેથી શું? આ માટે દુકાન ખોલી છે? મૂરખ! કમાણી શી કરી? આમ ચલાવીશ તો બીબ માગીશ બીબ! એક દિ' દુકાન ને મૂડી બધું ઊડી જશે!' આમ બાપ કહે ને?

એમ, તમે મનુષ્યજીવનમાં પૈસા કમાયા, સારું ઘર બનાવ્યું, સરસામાન વસાવ્યા, સારું ખાધું પીધું, અને લોગવ્યું, પણ ધર્મસાધના ન કરી, પુણ્ય ન કમાયા, તો તમને ગમાર કહેનાર કોઈ છે? મૂરખ રહ્યા સમજાય? એમ ને એમ ચલાવ્યું તો અતે બીબ માગવાનો અવસર આવે, જીવન અને પુણ્ય મૂડી, બધું ઊડી જશે!' એમ લાગે ખરું?

જીતી બાજી હારી ગયા:-

ઋષભદાસ કવિ કહે છે.

મુખ બોલ્યો મીઠી વાણી, ધન કીધું ધૂળધાણી;
જીતી બાજી ગયો હારી રે,....સસારિયામાં.

મોઢે મીઠું મીઠું બોલ્યા, બીજને સારું લગાડ્યું, વાહવાહ મેળવી, અને એ ધંધામાં પૂરવતું પુણ્યધન ધૂળધાણી ક્યું! પરિણામ? ઠેક એકેન્દ્રિયપણામાંથી જીવનની બાજી જીતતાં જીતતાં જે આજે માનવલવના થાળા સુધી આવ્યા, તે હવે જીતેલી બાજી હારી ગયા! કેમ વારૂ આમ? માનવજીવન તો ધર્મઆરાધનાનું સાધન હતું, તે સાધન હાથમાં આવ્યા પછી સાધ્ય ધર્મસાધવાનું ભૂલી સાધનરૂપ જીવનમાં જ અટવાઈ ગયા. ન્યારે પ્રશ્ન આવે કે કેમ આટલા બધા શરીર-સેવામાં અને કંચન-કુટુંબની સેવામાં ગયા છો? ત્યારે શું કહો છો? એ જ કે 'શરીરમાઘ' ખલુ ધર્મ સાધનમ-શરીર વગેરે બધું સરખું હશે તો ધર્મની સાધના થઈ શકશે.' આ ઉત્તર શાના જેવો છે? પેલો ગમાર છોકરો બાપને કહે, કે 'પણ આ દુકાન સુધડ, માલ ગોઠવેલો, અને ધરડ સાથે વાતોની મિઠાશ બરાબર હશે, તો વેપાર અને કમાણી થશે ને?'

એના જેવો ઉત્તર છે, ઉડાઉ ઉત્તર છે, સાધ્યની ચિંતા વિનાની વાત છે.

‘સાધ્ય માટે જ સાધન’-એ જો ખરાબર હૈયે અંકિત થઈ ગયું હોય, તો સાધન ઊભું કરવા સાથે જ ચિંતા રહે કે સાધ્ય સધાતું આવે છે ને?’

(૧) ચૂલો ચાલુ કર્યા પછી ઉપર તરત તપેલી વગેરે ચડાવાય છે.

(૨) સારો નિશાળિયો નિશાળે જઈ જીએ જ છે કે, ‘આજે કાંઈ જ્ઞાન મળે છે કે નહિ?’ માસ્તર ખાલી વાતો કરી જાય તો દહાડો નિષ્ફળ માને છે.

(૩) વૈદ-ડાક્ટરની દવા ખાતાં જોવાય જ છે કે ‘રોગ ઓછો થયોને?’ ના, ૮-૮ દિવસ થયા ફેર નથી દેખાતો, તો તરત થાય છે કે ‘આ દવા મૂકી દો.’

(૪) નોકરને ખવરાવો, પગાર આપો, પણ ખરાબર ધ્યાન રાખો છો કે ‘એ કામ આપે છે ને?’

આ બધે સાધનની અગત્ય માની સાધન ઊભું કરાય છે ખરું, પરંતુ સાધ્ય માટે સાધન એ ખરાબર લક્ષમાં રાખીને; એમ અહીં ‘આ જીવન, શરીર, ખાનપાન કમાઈ વગેરે હશે તો ધર્મ થશે,’ એમ ઝોલો ત્યાં, કહો જો, પાકું લક્ષ છે ને કે ‘એ બધું ય સાધ્ય માટે જ છે, તો સુખ્ય કામ સાધ્ય ધર્મ કર્યે’ જવાનું રાખું?’

ધર્મ કરવામાં જ્યાં ઓછપ રહી ત્યાં ખેદ થયો ને? નિસાસો પડ્યો ને ‘હાય! આ જીવન અને શરીર-પોષણ નકાસું ગયું!’

સાધ્ય ન સધાયાના સંતાપ :—

એલું થયા કરે છે ખરું કે ‘અરે! (૧) આ ધનથી દાન ન થયું? ધન દેવ-ગુરુના ચરણે ન ગયું? ધન કમાવું માથે પડ્યું! (૨) પ્રતિક્રમણ-સામાયિક ન થયું, શરીરને ખવરાવેલું ફેગટ ગયું!

(૩) કુટુંબીને સારું ખિલાવ્યું-પિલાવ્યું પણ એ ધર્મમાં નહીં લાગ્યા, તો ખધું ભારે પડી ગયું ! (૪) થાકેલા શરીરને રાત્રિભર આરામ કરાવ્યો, પણ સવારે વહેલા ઊઠીને કંઈ પ્રતિક્રમણ સામાયિક સ્વાધ્યાયન કર્યો, આરામ કરાવેલો એળે ગયો !...’ આવા ખધા, સાધ્ય ન સીધ્યા અંગેના, સંતાપ અનુભવાય છે ખરા ? મનને ચટ પકડો ખરા ને કે આ તેં હુઆઈ કરી ?

એક માત્ર સાધ્ય સાધવાની તમન્નાથી સાધન સંભાળો છો ? :—

વિચારજો, માનવજીવન, આજીવિકા, અને શરીર-પોષણ એ સાધન છે, ધર્મ સાધ્ય છે. તો સાધનની સંભાળમાં વારે વારે સાધ્યની ચિંતા-કાળજી રહે છે ને ? સાધ્ય ધર્મની જ એકમાત્ર તમન્નાથી સાધનને સંભાળો છો ને ? જ્યાં જ્યાં ધર્મ સાધવામાં વાંધો આવે ત્યાં જીવ બેચેની અનુભવે છે ને ? ત્યાં એને એમ લાગે છે ને કે ‘હાય ! આ સાધનની મહેનત એળે ગઈ ! ખરી કમાણીનો અવસર ગયો ?’ જો આ નહિ તો એકલી સાધનની ગડમથલમાં રમ્યાપર્યા રહીને ભાવી શું ધાયું છે ? કે પછી ભવિષ્ય કાંઈ આવવાનું જ નથી એમ લાગે છે ?

મોહ રાજની આ જ ખૂબી છે કે જીવની સદ્ગુણ ઉપર, વિચારશક્તિ ઉપર આવરણ નાખીને જીવને મળેલા ઉત્તમ ધર્મ સાધનમાં એવો મૂઠ એવો લીન બનાવી દે છે કે જે સાધ્યનું આ સાધન છે તે મુખ્ય સાધ્યવસ્તુને જ જીવ અવગણે છે ! કેઈ દયાળુએ પાંચ હજારની મદદ આપી મુખ્ય વેપાર માટે મોકલેલ માણસ જે રીતે એ પાંચ હજારમાં જ મૂઠ બની જાય, અને અમન ચમનમાં એનો ઉપયોગ કરી નાખે, તેવી દિશ્વતિ આ જીવની છે. પુણ્યે ધર્મ માટે આપેલા ઉત્તમ માનવ-જીવન અને સગવડ-સામગ્રીથી સાધનમાં જ જીવ અટવાઈ જાય છે, એને જ અંતિમ માની લે છે, ને આખું આયુષ્ય એમાં જ મસ્ત બની પૂરું કરે છે ! પછી જેમ પેલાને પાંચ હજાર ચટણી થઈ ગયા આદિ લિખારીપણું, હડધૂત દશા, તેવી રીતે આ માનવજીવન ચટણી

થયા પછી ભવાંતરે ભિખારી જેવી હડધૂત દશા ! માટે જ કહેવાય છે કે ધર્મના સાધનને સાધ્ય નહિ પણ સાધનની કક્ષામાં રાખી સાધ્ય ધર્મને સાધી લેવામાં બુદ્ધિમત્તા છે.

(૨) સાધ્યનું સાધ્ય:—

માનવભવનું સાધ્ય ધર્મ—આરાધના પણ સાધન છે, તે કોનું? ધર્મપરિણતિનું, અંતરની શુભ પરિણતિનું.

હવે જરા આગળ વધો. માનવભવનું સાધ્ય ધર્મઆરાધના કહી. પરંતુ આ ધર્મઆરાધના પણ અંતિમ સાધ્ય સમજતા નહિ; કેમકે એ પણ એક સાધન છે, કોનું? શુભ ભાવ, શુભ પરિણતિ, શુભ અધ્યવસાયની જાગૃતિ અને વૃદ્ધિનું. તે બન્યું સાધ્ય, અને ધર્મઆરાધના બની. સાધન તો અહીં પણ એકલા સાધનમાં લીન બની સાધ્યને વિસારી નહિ મૂકવાનું ધર્મ આરાધના કરતાં કરતાં અંતરમાં શુભ પરિણતિ જામતી આવે એજોવાનું.

લાખ રૂપિયાની ધર્મક્રિયા કરીએ ને શુભ ભાવોદભાસ ન જગાવીએ કે એમાં વૃદ્ધિ ન કરતા જઈએ, તો એકલી ધર્મક્રિયા શી રીતે આત્માને ઊંચા ગુણસ્થાનકે ચઢાવે? શી રીતે ભવ્ય પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય કમાવી આપે? ઊંચા ઊંચા ગુણસ્થાનકે ચડવાનું અધિકાધિક શુભભાવ દ્વારા ભાવની શુદ્ધિ કર્યે જવાથી થાય છે. સુંદર પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય નિર્મળ શુભ ભાવોદભાસના જોર પર પેદા થાય છે,

ધર્મક્રિયા એ શુભ ભાવનું અહ્ભુત સાધન છે.

કહ્યું છે કે

‘ચૈત્યવન્દનતઃ સમ્યક્ શુભો ભાવઃ પ્રજાયતે’ ॥

ચૈત્યવન્દનથી સારી રીતે શુભ ભાવ, શુભ અધ્યવસાય, ઉત્પન્ન થાય છે. તો ચૈત્યવન્દન શુભ ભાવનું મહાન સાધન બન્યું. એમ જ બીજી ધર્મક્રિયાઓ, દાનાદિ ધર્મ સાધનાઓ, એ કરવાનું પ્રયોજન આ કે સાધ્ય ‘શુભ ભાવ’ જન્મે; માટે ધર્મ કરતાં એ જગાડવાનો વધારવાનો.

નવકારનો જાપ, નવકારનું સ્મરણ, એ પણ ધર્મ સાધના છે; તો એ સેવતાં એનું સાધ્ય જે શુભભાવ એ ખીલવવા તરફ પૂરું લક્ષ્ય જોઈએ.

જ્યારે જ્યારે નવકાર સમરીએ ત્યારે ત્યારે સાથે જોવાનું કે હૈયામાં શુભ ભાવોહવાસ જાગતા ખની જાય; શુભ પરિણતિ હોય એ વધુ વિકસેવર ખને. અને ન હોય તો જાગતી થઈ જાય. એ ફળ, શું નવકાર સ્મરણ કે શું ખીજી ધર્મસાધના, એમાંથી ઊભું કરવાનું છે, એ માટે જ ધર્મસાધના છે, એ માટે ધર્મસાધના જ સમર્થ છે. કર્મસાધનાઓ, સંસારની પાપક્રિયાઓ, પાપવ્યવહારો તો અશુભ ભાવને ઉત્તેજિત કરે છે, શુભ ભાવને નહિ. માટે શુભ ભાવ ન જાગ્યા ત્યાં એમ નહિ કહેવાનું ધર્મસાધના નકામી છે? કેમકે જ્યારે પણ શુભ ભાવ જગાવવા હશે ત્યારે ધર્મસાધનાથી જાગશે, કર્મસાધનાથી નહિ. જગત પર દષ્ટિ નાખતાં અને આપણા જીવનને જોતાં એ સ્પષ્ટ દેખાય છે.

કર્મ સાધનાથી અશુભ ભાવ.

ધર્મ સાધનાથી શુભ ભાવ.

પરંતુ સાધ્યનું લક્ષ્ય રાખે એને આ ફળ. બાકી એકલી ધર્મસાધના કષે જાય ને સાધ્યનો કોઈ તલવાટ કોઈ તમન્ના ન રાખે તોએ ફળ ન જન્મે. પરમેષ્ઠી નમસ્કારમાં કર્મ તાકાત નથી, ભારે શુભ અધ્યાવસાય જગાડી આપે, વધારી આપે, એવી તાકાત એનામાં છે. મનને થવું જોઈએ કે ‘કેમ એવાં મહાન ફળને ન પેદા કરું! કેમ એ સાધ્ય ન સાધું? નવકાર ગણું ગણું ને શુભ અધ્યાવસાય ન સાધતો આવું તો તો સાધના એળે જ જાય ને?’ આ વિચાર જોઈએ નહિતર તો એકલું સાધનમાં અટવાઈ જવાનું થાય, સાધનને જ સાધ્ય ખતાવી દેવાનું થાય!

ધ્યાનમાં રહે, ‘શું નવકારસ્મરણ કે શું નવસ્મરણ કે શું ખીજી ધર્મક્રિયા, એ અંતિમસાધ્ય નથી કે હવે ખીજી કોઈસાધ્યનો

વિચાર ન કરવાનો હોય.’ ધર્મક્રિયા માનવજીવનનું સાધ્ય છે ખરૂં, પરંતુ શુભલાભનું એ સાધન છે; તો એ સાધ્યને સાધવા તરફ પાકું લક્ષ રહેવું જોઈએ. એટલે ‘ના, આપણે નવકારનો જાપ કરો’ આમ ઉદ્દેશ વિના ન ગબડાવાય. ધ્યાનમાં રહે કે તે આંધળિયા જ છે કે જ્યાં વિચાર નથી, કે ‘હું જે કરું છું’ તે શા માટે? ક્યાં પ્રયોજનથી?’

અલખત એક ઉદ્દેશ એવો પણ હોય છે, કે ‘ભાઈ! આપણે બીજી કંઈ વધારે નથી સમજતા, પણ નવકાર સારો છે પવિત્ર છે, માટે ગણવાનો;’ આ ઉદ્દેશ સારો છે.

પણ પ્રશ્ન આ રહે છે કે ‘એનાથી તારે કંઈ જોઈએ છે?’

‘ના કોઈ લાલસા અપેક્ષા નથી, ખસ જીવનમાં જેટલું સારું થાય એટલું કરવું, એ હિસાબે નવકાર ઉત્તમ છે માટે ગણવાનો.’

શું નવકાર જાપ સમર્થ છે?—

તો આવે આશય તો સારો છે. હવે આપણે એ જુઓ કે એમાં શું દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ થાય છે? વાત સાચી છે નવકારનો મહિમા કમ નથી, નવકાર ખરું સારું કરવા સમર્થ છે; પણ જો એકલા નવકાર-જાપથી સૌ સારું થઈ જતું હોય, આત્મા વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની જતો હોય, તો તો શારત્રે અનેકાનેક આવશ્યક ક્રિયાઓ, દાનાદિ કર્તવ્યો, વ્રતનિયમો વગેરે કિંઈ સાધનાઓ ફરમાવી છે, તેની શી જરૂર? દિનપ્રતિદિન પરિણતિનું વિશુદ્ધીકરણ ફરમાવ્યું તે શા માટે? નવકાર-માત્રથી એ શી રીતે સિદ્ધ થાય?

માટે કહો નવકારનો મહિમા એ છે કે બીજી સાધનાઓથી થતા આત્મવિકાસમાં નવકાર બહુ સહાયક છે, પ્રેરક છે.

નવકાર એ વિધોને દૂર અને મનને નિર્મળ કરી આપવા દ્વારા સાધનાઓમાંની કારણશક્તિને લારે બળવતી બતાવે છે.

માટે જ કાર્યમાત્રના પ્રારંભે નવકાર યાદ કરવાનો છે. શાસ્ત્રવાચન નવકાર પૂર્વક થાય છે. તો વાત આ આવીને ઉભી

રહી કે નવકાર પરમ પ્રભાવી હોવા છતાં એના ઉદ્દેશ વિનાના જાપમાત્રથી વિશિષ્ટ પ્રગતિ નહિ થાય.

નવકાર જ પતાં શું લક્ષ રહે ? :—

નવકારસ્મરણ પણ એક સાધન છે, એનું સાધ્ય ભાવોદ્ભાસની વૃદ્ધિ અને શુભ પરિણતિનો વિકાસ છે. માટે જેવી રીતે માનવ-જીવનનું સાધ્ય ધર્મસાધના છે, તે જીવન જીવતાં ધર્મસાધના કરતા રહેવાની તાલાવેલી અને પુરુષાર્થ મુખ્યપણે જોઈએ; તેવી રીતે નવકાર-સ્મરણાદિ ધર્મસાધનાનું સાધ્ય શુભ પરિણતિનો વિકાસ છે. તે એ કરતાં કરતાં શુભપરિણતિની જાગૃતિ અને વિકાસ કરતા રહેવું જોઈએ. જ્યારે જ્યારે નવકાર સમરીએ ત્યારે ત્યારે આ ઉદ્દેશ-આ સાધ્ય લક્ષમાં હોય એટલે નવકાર સ્મરતાં જઈએ અને ભાવોદ્ભાસ ખીલવતા જઈએ, તથા આત્માની શુભ પરિણતિને વિકસાવતા જઈએ.

નવકારમાં પરિણતિ વિકસાવનારી કઈ ભાવના ? :—

નવકારસ્મરણમાં ભાવોદ્ભાસ અને શુભ પરિણતિ વિકસાવવા માટે આ ભાવનાઓ ઉપયોગી છે કે ‘અહો ! જગતની ખુબ જ થોડી અને અતિદુર્લભ તથા પરમ કિંમતી વસ્તુઓ પૈકીનો કેવો આ પરમેષ્ઠી નમસ્કાર ! ત્યારે શ્રેષ્ઠ ગુણમૂર્તિ અને શ્રેષ્ઠ વાસ્તવિક પરોપકારમાં રક્ત કેવાકે આ પરમેષ્ઠી ! આ મને શું મળી ગયું ? ક્યાં મળે આ ?

પરમેષ્ઠી સમાન જગતમાં કોઈ ખીજી વ્યક્તિ નથી; ને એવી પરમેષ્ઠી ભગવાન આગળ હું કોઈ વિસાતમાં નથી.

‘હું’ તે મહાપતિત, મહાનાલાયક, મહાપાપલયો ! મારો અને પરમેષ્ઠીનો યોગ બને જ શાનો ? પણ આ બની ગયો છે ! એ કોઈ મારા ભાગ્યોદયની અવધિ નથી. પ્રભુ ! દયા કરજો આ અનંતકાળના દીનદુઃખિયારા પામર પ્રાણી ઉપર. આપ તે તરી ગયા, હું રખડો છું. તમને નમસ્કાર કરવાથી મારાં તન-મન

પવિત્ર થાય છે! વિકારભરી ઇન્દ્રિયો શાન્ત થાય છે! વાહ કેવો નમસ્કાર! કેવો નવકાર! કોરોની સંપત્તિ ઉપકાર નહિ કરી શકે એ આ નવકાર કરી શકે છે... કેવા અરિહંત! કેવા સિદ્ધ! નવકારના અક્ષરો કેટલા પવિત્ર! કેવા અમત્કારિક! સર્પને રણેન્દ્ર ખનાવ્યા! સમડીને રાજકુમારી ખનાવી! ... બસ, આવી આવી ભાવનાઓ ભાવોદલાસ અને શુભ પરિણતિ વિકસાવવામાં સહાયક બને છે.

(૩) સાધનના સાધ્યનું સાધ્ય :—

તો એ સાધ્યનો વિચાર કર્યો. હવે છેલ્લો ત્રીજા સાધ્યનો વિચાર કરીએ.

પ્ર—શુભ પરિણતિ વિકસ્વર કરવી, શુભ ભાવોદલાસ વિકસ્વર કરવા એ તો નવકાર-સ્મરણાદિ ધર્મસાધનાનું સાધ્ય થયું, પરંતુ એ વળી કોઈનું સાન છે? એનાથી કોઈ સાધ્ય સાધાનું બાકી રહે છે?

ઉ—હા, એ શુભ ભાવોદલાસથી આત્મામાં અનાદિના પેઢેલા રાગ-દ્વેષ, મોહ-મદ-મત્સર, વિષયલાલસા-લંપટતા વગેરે દોષો ઓછા કરી નાખવાના છે. માટે દોષોનો હાસ એનું સાધ્ય બન્યું. આ મહાસાધ્ય છે, કેમકે એની પરાકાષ્ઠાએ જીવ વીતરાગ સર્વજ્ઞ બની મોક્ષે સિાવે છે. એટલે હવે શુભ ભાવોદલાસરૂપી સાધનનીય પ્રવૃત્તિ આ દોષહાસના ઉદ્દેશથી જોઈએ. અર્થાત્ માત્ર સાધનથી ખુશ ન થતાં કે સાનમાં જ અટવાઈ ન જતાં એનાથી સાધ્ય સંધાનું આવે છે ને, એ લક્ષ પાકું રાખવાનું છે.

ભાવોદલાસ છતાં વિટંબણા :—

કેટલીકવાર કહીએ તો છીએ કે ‘આજ પ્રતિક્રમણમાં બહુ ઉદલાસ આવ્યો! સ્નાત્રમાં ભારે ભક્તિ-રમજટ જામી! ઉપવાસમાં બહુ આનંદ આવ્યો!...’ ઇત્યાદિ; પરંતુ પછી એની જીવન પર કોઈ અસર પડી? એ ખાસ જોવાનું છે. પ્રતિક્રમણ એટલે પાપનો બળાપો કરી પાપના ભારને હલકા કરવાનો. એમાં ઉદલાસ આવ્યો

તો પછી પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર ઊભો થયો ? રાગ, દ્વેષ, હિંસા, જૂઠું-અનીતિ, ક્લેશકંડાસ વગેરે પાપો હવે ઓછાં કરવાના દંઢ નિર્ધાર થયા ? એટલે પોમાં થોડોય હાસ કર્યો ? એમ સ્નાત્રાદિ પ્રભુભક્તિમાં બહુ ઉદ્દાસ આવ્યો, આદેસરદાદાની યાત્રા કરી ખૂબ આનંદ અનુભવ્યો, તો પછીથી ઈન્દ્રિયના વિષયોના રાગ મોળા પડ્યા ? પછી પક્વાન્ન-પુરી પર પહેલાના જેમ રાગ, આનંદ ન રહ્યા ? પૈસાની મોહ મૂંઝાણને ધક્કો લાગ્યો ? બળદે ગયા પણ ગોઠયું નહિ ? કમાયા તો ખરા પણ પેલી ભક્તિની કમાઈ આગળ પૈસાની કમાઈ ફિક્કી લાગી ? આવું કંઈ બન્યું ? વ્યાખ્યાન સાંભળવામાં બહુ મજા આવી, તો એ ભાવોદલાસે પછીથી કામ-હોધ-લોભ મદ-મત્સર-ભોગતૃષ્ણા-સ્વાર્થાંતા વગેરે પર કાપ પાડ્યો ? આવું બન્યું જોતું જોઈએ, મંસાના ભાવથી કરનારનું જીવન પાપભર્યું રહે ? જૂઠું, અનીતિ, નિંદા, વગેરે ન મટે ? સ્વાર્થ તૃષ્ણા વગેરે મંદ ઓછા ન થાય ? ધર્મક્રિયાના ભાવોદલાસથી આત્માના દોષ-દુર્ગુણો અને દુષ્કૃત્યોના વેગ ઘટાડવાના છે, માપ ઘટાડવાના છે, કહો કે એને ક્ષય લગાડવાનો છે. આ સાધ્ય છે ભાવોદલાસનું. એની બેપરવા ન થાય, એકલા સાધનમાં જ દષ્ટિ સમાપ્ત ન કરાય. નહિતર એકબાજુ ભાવોદલાસ થતો રહેશે. બીજી બાજુ દોષ-દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યો એમ જ તાગડધિન્ના કરતા રહેશે ! પરિણામ શું ? એ કે

ભાવોદલાસ મરી ધર્મ-સાધનાનું પુણ્ય પરલોકમાં સાથે ગાવશે. એની સાથે પેલા દોષ-દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યોનાં પાપ અને કુસંસ્કારો પણ પૂઠે પડશે !

એટલે પુણ્યથી ઊંચી સગવડ મળવા છતાં દુષ્કૃત્યનાં પાપો વચમાં કોઈ અગવડ-કષ્ટોના ગર્તામાં નાખશે, તેમજ કુસંસ્કારોથી કામ-હોધ, લોભ-મદ-મત્સર વગેરે મહાલતા રહેશે. એ નવી પાપની કમાઈ કરાવતા રહી, અહીંથી શરુ કરેલ મારાને ત્યાં તોડી નાખશે ! એટલે ભવના ફેરા પાછા ઊભા ને ઊભા !

ધર્મસાધનાની જીવન પર અસર :-

માટે ખૂ એકે મંસાનાની છાયા

અને ધર્મસાધનાનાં ભાવોદ્ભાસની છાયાસમય જીવન પર પડવી જોઈએ. તે એવી કે એ આત્માના દોષ-દુર્ગુણ- દુષ્ટકૃત્યો પર ઘા કરે, એમાંઓછપ લાવે, જીવનવ્યવહાર શુદ્ધતર બનાવે. એ શુદ્ધિ વધતાં સહજ સ્વાભાવિક ભવવિરાગ અને ખરેખરી તત્ત્વરુચિ જગાવી મિથ્યાત્વનો નાશ કરે, વિરાગવધારી અવિરતિ મૂકાવે, અહિંસા ઈત્યાદિ વધારે; ક્ષમાદિ વધારી કષાયોને સાવ મોળા પાડી દે. એમ પ્રમાદ, અજ્ઞાન, વગેરે દોષોનો નાશ કરે. આ બધું કરવાની તાકાત ધર્મસાધનાની ને ભાવોદ્ભાસની છાયામાં છે.

સારાંશ ત્રણ સાધન, ત્રણ સાધ્ય :-

- (૧) માનવજીવન એ સાધન, ધર્મસાધના એ સાધ્ય;
(૨) ધર્મ-સાધના એ સાધના, શુભ પરિણતિ એનું સાધ્ય; (૩) શુભ ભાવોદ્ભાસ એ સાધન, અને દોષ-દુર્ગુણ-દુષ્ટકૃત્યોનો ઘાસ એ સાધ્ય.

સાધ્ય-સાધનનો વિવેક કરી, માત્ર સાધનમાં અટવાઈ ન જતાં સાધનની સગવડમાં સાધ્ય સાધતા આવવાનું લક્ષ રહેતું જોઈએ, (૧) જીવન જીવતાં જીવતાં ધર્મ ન ભૂલીએ, (૨) ધર્મ કરતાં કરતાં ભાવ ન વિસરીએ, ને (૩) ભાવ ઊલસવા સાથે જીવનમાંથી દોષો અને પાપો ઓછા કરતાં ચાલવાનું ન ચૂકીએ.

નવકારમંત્રનું સ્મરણ એક મહાન ધર્મસાધના છે, તે જીવનની દરેક પ્રવૃત્તિમાં એને પ્રધાન સ્થાન આપીએ; તે નવકાર-સ્મરણ પણ ખૂબ ભાવોદ્ભાસ અને શુભ પરિણતિ વિકસતી રાખીને કરીએ; અને એની પણ છાયા ઝીલી દોષ-દુર્ગુણો અને પાપો ઓછા કરતા જઈએ. એનું વીતરાગ પ્રભુનું નામસ્મરણ દર્શન-પૂજન ગુણગાન વગેરે ધર્મસાધના જીવનનું સાધ્ય બને.

પ્રભુનું નામ શા માટે લેવું ?

સવારે ઉઠી પહેલાં જીવનમાં સાધ્ય તરીકે પરમાત્માનું નામ શા માટે લેવાનું? પ્રભુ બહુ સારા છે માટે? સારા હોય, પણ આપણે યાદ કરવાની રીત જરૂર? કહો, એટલા જ માટે કે એમને

યાદ કરતાં શુભ પરિણતિ જાગી આપણા તન-મન પાવન થાય છે, સમ્યગ્દર્શન નિર્મળ થાય છે.

સમ્યગ્દર્શન એ વીતરાગ અરિહંત પ્રભુ પ્રત્યેનો આત્માનો ઝોક છે.

એ એમનાં દેશરણુ, ગુણગાન કે પૂજન વંદનથી વધુ દઢ, વધુ નિર્મળ બને છે. ખાડી એ અનંત ઊપકારી પ્રભુના પ્રભાવે અહીં માનવલવ અને ધર્મ પામ્યા છીએ માટે એ અનંત ઊપકારની સામે કૃતજ્ઞતારૂપે ડગલે પગલે એમનું દેશરણુ તો સહેજે થઈ જાય, થવું જ જોઈએ. એથી આપણી ભાવનિદ્રા ઊડે છે, ચિત્ત-અધ્યવસાય શુદ્ધ બને છે. નવી ધર્મપ્રેરણા, ધર્મબળ મળે છે. કાયામાં પિશાચી કુષ્કૃત્યને બદલે દેવી સુકૃતનો ચતંગનાટ ઊભો થાય છે.

અરિહંત-દેશરણુ અને પરમેષ્ઠિ-દેશરણુની તથા મહામંત્ર નવકારદેશરણુની ખલિહારી છે, અથવા શ્રદ્ધાબળ જોઈએ કે અરિહંત-પંચપરમેષ્ઠી-નમસ્કાર મહામંત્રની અચિંત્ય તાકાત છે. ખસ, પછી આમનાં દેશરણુ, જાપ, ધ્યાન, ગુણગાન વગેરે સાધના કુર્યે જાઓ, એટલે લાભના લેખા નહિ. જગતના સમસ્ત મંત્રમાં શિરોમણિ નમસ્કાર મહામંત્ર છે. ‘પઢમં હવર્ધ મંગલ’ આ અનાદિ વચન છે એટલે કે અનંતા તીર્થંકર ભગવાન આ કહેતા આવ્યા છે. એના અનંત સામર્થ્યની શ્રદ્ધાપૂર્વક એની સાધના મળે એ પણ અનંત પુણ્યના ઉદયે મળે. આ પુણ્યોદયની કદર હોય તો સાધના કેવી થાય ?

અહિં ધ્યાનમાં રહે,

મહામંત્ર નવકારની સફળ સાધના કરી જવી હોય તો આ બે વસ્તુ બરાબર સાથે રાખો, એક એમના ગુણોની હૃદયભરી અનુમોદના અને બીજી એની પ્રાર્થના.

અનુમોદના અને પ્રાર્થનાનું શું એવું મહત્ત્વ છે ?

અનુમોદના એ પ્રશંસા છે અને શાસ્ત્રકારો તે તે ધર્મની

પ્રશંસાને તે તે ધર્મનું બીજ કહે છે. અહિંસાદિ ધર્મ કે ક્ષમાદિ ગુણ સિદ્ધ કરવા હોય તો પ્રથમ નંબરે એની પ્રશંસા કરો. એ બીજ છે, પછી એમાંથી એની તીવ્ર અભિલાષારૂપી અંકુર કૂટશે અને આગળ આગળ એમાંથી ક્રમશઃ થડ, લાળપાંખડાં-મહોર થઇને તે તે ધર્મ કે ગુણસિદ્ધિનું ફળ નીપજશે. પરમેષ્ઠી ભગવં-તોના ગુણોની અનુમોદના એ બીજ છે, એમાંથી ઠેઠ ગુણસિદ્ધિ રૂપ ફળ આવવાની શક્યતા ઊભી થાય છે અને સ્વયં-પરમેષ્ઠી બનવાનું સાંપડે છે.

ત્યારે પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ તો એટલું બધું છે કે શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે કે ‘ઇત્યમેવઙ્ગફલસિદ્ધયેઃ’ અર્થાત્ પ્રાર્થનાથી જ ઇષ્ટ ફળની સિદ્ધિ થાય છે. જો આપણે પરમેષ્ઠી બનવા માટે પરમેષ્ઠીને નમીએ છીએ તો સમજી રાખવું જોઈએ કે પરમેષ્ઠી-પણ માટેના આવશ્યક ગુણોની સિદ્ધિ એની પ્રાર્થના કરવાથી જ થશે. જ્યાં ઇષ્ટદેવ આગળ પ્રાર્થના નથી, ત્યાં ધર્મડ છે; ભલે વસ્તુપ્રાપ્તિની અભિલાષા હોય તો પણ કેવળ આત્મશક્તિ ઉપર તે પ્રાપ્તિ કરવી છે એટલે એ સ્વશક્તિનો ખોટો વિશ્વાસ છે. ઇષ્ટદેવની કૃપા સંપાદન કર્યા વિના કોઈ સિદ્ધિ થઈ શકે નહિ. ખોટા ગણધર ભગવાનો પણ ‘નમોત્યુજ્યં અરિહંતાજ્યં ભગવંતાજ્યં’ કહીને સામર્થ્યયોગનો નમસ્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રાર્થના કરતા જ રહે છે. તે શું રાખેતો સાચવવા ? કે સારું દેખાડવા ? ના, ખરેખર ઉપાય સમજીને. એવા સ્વયં દ્વાદશાંગી રચનારા મહાપુરુષ પણ સમજે જ છે કે પ્રાર્થનાથી જ ઇષ્ટસિદ્ધિ થાય. તો આપણા માટે શું તે વિના જ થશે ? ના, પ્રાર્થનાથી જ થશે. માટે

પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર એમના ગુણોની અનુમોદનાની જેમ એ ગુણો માટેની પ્રાર્થનાવાળો જોઈએ.

અહીં એટલું ધ્યાનમાં રહે કે પ્રાર્થના એટલે યાચના છે, બીજ છે, તે પણ પરમેષ્ઠીના ગુણોની. ત્યારે એ તો સમજે જ છે કે એ ગુણોમાં શું આવે ? ક્યાંય વિષયાસક્તિ, કપાયોનું સેવન, હિંસાદિ પાપો, રાગ-દ્વેષ, ઇન્દ્રિય-ગુલામી વગેરે નહિ આવે;

એનું પ્રતિપક્ષી આવશે. માટે જો પરમેષ્ઠીના ગુણોની ભીખ માગવી છે, તો વિષયોની ભીખના નિરંકુશ નિર્મર્યાદ વ્યાપાર પર ઘણા થવી જોઈશે.

જુઓ, જીવ અનાદિ અનંતકાળથી શું કરતો આવ્યો છે ? એ જ ને કે ઈન્દ્રિયોરૂપી શકોરા જે જે મદ્યા તેના દ્વારા વિષયોની ભીખ માગ્યા કરવી ? ‘સારું રૂપ ! તું મારી આંખના ચપ્પણિયામાં આવ ને !’ અરે પણ ! એ તો દૂર છે ! તો કોઈ ફિકર નહિ, આંખ ચુંચરી ઝીણી કરીને પણ એને એમાં લાવીશ અને આસ્વાદ અનુભવીશ.’ આવું જ ને ? એવું જ બીજી પણ ઈન્દ્રિયોનું ચ શું ચાલી રહ્યું છે ? પોત-પોતાના ઈષ્ટ વિષયોની ભીખ જ ને ? એમાં કોઈ દિ’ ધરપત લાળી ? કાલે બહુ ભીખ મળી હતી માટે આજે એ માગવામાં સુસ્ત છે એવો કોઈ દિવસ દેખ્યો ? ના એ તો સદાની ભિખારણુ !

પણ એને બિચારીને શી નિંદવી ? આત્મા પોતે જ ભિખારી છે. અને એમાં આવી પડતા એ વિષયોને ચાટવામાં મસ્તી અનુભવે છે ! મસ્તાનખને છે ! બીજા કરતાં વધારે ચાટવાનું મખતાં જાતને જાણે બાદશાહ સમજે છે ! જીવનનો કસ મળી ગયો માને છે ! ખસ જીવનભર વિષયોનું તુરંચ ચાટવાનું મળી ગયું એટલે સર્વસ્વ મળી ગયું ; હવે એને કાંઈ ન્યૂનતા લાગતી નથી ! આવા ઈન્દ્રિયશકોરાથી ભીખ માગવાના અને વિષયો ચાટવાના અનંતા જન્મ વિતાવ્યા ! આ જીવનમાં પણ એવા હજારો દિવસો પસાર કર્યા, છતાં આજે પણ બેશરમ ભીખ માગવાની અને તુરંચ ચાટવાની રાંકડાગીરી હજી છુટી નથી ! છોડવી નથી ! એમાં કોઈ સંકોચ, ખેદ, ગ્લાનિ કે શરમ-નાલેશીનો અનુભવ નથી ! કેવી કેટલી દુર્દશા ! આત્મા ક્યાં એના અસલી સ્વરૂપમાં તદ્દન સ્વતંત્ર નિરીહ, શુદ્ધ જ્ઞાતા અને દષ્ટા ! કોઈ જ ભૂખ નહિ, ભીખ નહિ, ઈન્દ્રિયોની ગુલામીમાં એની પાછળ ઘસડાવાનું નહિ ! ત્યારે ક્યાં આ મૂળ સ્વરૂપથી વિરુદ્ધ એનું ભૂખ-ભીખ-ગુલામીભર્યું સ્વરૂપ !

આનો કોઈ વિચાર, ચમકારો, ગ્લાનિ થાય, વિષય-ભીખની

સરમ અને ભડક ઊભી થાય તો પરમેષ્ઠીના ગુણોની ભીખ માગવાનું, પ્રાર્થના કરવાનું થાય, કે 'હે નાથ ! હે દયાળુ ! વિષયોની ભીખ, ઈન્દ્રિયોની ગુલામી, કષાયના ઉકળાટ, વાસનાના ઉન્માદ અને પરિણામે ભવનાં ભ્રમણુ ટાળવા, મને પરમેષ્ઠીના ગુણો આપજો.' વારંવારની આ હાર્દિક પ્રાર્થના હોય, તો નમસ્કારમંત્રની આરાધનામાં એ અંતર્ગત વ્યાપતા રહે; અનુમોદના અને પ્રાર્થનાયુક્ત નમસ્કાર થાય.

જૈન શાસનમાં સમાધિ

નવકાર મંત્ર એ જિનશાસનનો સાર છે, કેમકે જિનશાસનની આરાધનાથી જીવનના સારરૂપે ઉચ્ચ સમાધિ પ્રાપ્ત કરવાની છે, અને નવકારથી સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

જીવનમાં સમાધિ એ અતિ મહત્વની વસ્તુ છે. ‘વીતરાગ અરહિંત પરમાત્મા એ જ મારા ઈષ્ટ દેવ છે, નિર્ઘ્ન થી સાધુ ભગવંતો એ જ ગુરુ, અને સર્વજ્ઞકથિત ધર્મ એ જ મોક્ષમાર્ગ,’ આ શ્રદ્ધા કરીને ધર્માત્મા બન્યા તો ધર્મનાં સાક્ષાત્ કૃણ તરીકે સમાધિ અનુભવવાની છે, અને તે જીવનબ્યાપી બનાવવાની છે, માટે ‘આરુઝ-બોહિલાલ’ પછી ‘સમાધિવરમુત્તમ’ દિવસે માગીએ છીએ.

સમાધિનાં ઊંચાં મૂલ્ય સમજાય તો લાગે કે સમાધિના જેડું બીબું સુખ નથી. બોલીએ છીએ ને ? કે

‘જ્ઞાનસમું કોઈ ધન નહિ, સમતા સમું નહિ સુખ,
જીવિતસમ આશા નહિ, લોભ સમું નહિ દુઃખ.’

આમાં ‘સમતા’ કહી તે સમતા-સમાધિ એકરૂપ ગણીને કહેલી સમજવાની છે. સમાધિ તો ઉત્કૃષ્ટ સુખ છે, અને તે ધર્મ-સાધનામાં પ્રત્યક્ષ એટલે તરતના કૃણ તરીકે મેળવવાની છે. માટે કહેવાય કે

ધર્મનું પ્રત્યક્ષ કૃણ સમાધિ એ ઉત્કૃષ્ટ સુખ છે.

આ સમાધિ એટલે શું ? ગુફામાં કે બીજે જઈને સમાધિ ચડાવે છે તે નહિ, કેમકે એ સમાધિમાં તો માત્ર નિષ્ક્રિયતા છે; ત્યાં આંતરશાન્તિ પર વિજય નક્કી નથી.’

એક બાવો હતો, કોઈ રાત્રીનો અસાધારણ ઘોડો ભેઠ એના

મનને થયું કે ‘આ ઘોડો જો મને મળી જાય, તો પછી ઠેક હિમાલય, અને પછી કાશ્મીર, પછી વિદ્યાચલ વગેરે જુદે જુદે સ્થળો જઈ ધ્યાનસમાધિ લગાવી શકું’ એ માટે આવો રાત્ર પાસે જઈ પહોંચ્યો.

રાત્ર સંત-સાધુનો પૂજક છે. તરત પ્રણામ કરી પૂછે છે ‘કહિયે, આપકી મેં કયા સેવા કરે ?’

આવો કહે છે ‘સેવા કરેજો ?’

‘અવશ્ય.’

‘તો તેરા પ્રધાન અશ્વ દે દે.’

‘મેં દૂસરા અશ્વ અશ્વ દૂં તો ?’

‘નહીં નહીં, વહી પ્રધાન અશ્વ દે’

રાત્ર પૂછે છે, ‘કિસસે આપ કયા કરેજો ?’

આવો કહે છે, ‘મેં હિમાલય, કાશ્મીર, વિદ્યાચલ વગેરે સુંદર સ્થાનોં મેં જા કર ધ્યાન કરેંગા.’

રાત્રએ જોયું કે આ ખાવાજી ભૂલ્યા પડ્યા લાગે છે. રાત્ર કહે છે, ‘તબ ખાવાજી ! ક્ષમા કીજિયે, યું તો પીછે ધ્યાન અશ્વકા હી મુખ્ય હો જાયગા.’

વાત સાચી છે જ્યારે એમ જ લાગ્યું કે ‘ઘોડો હોય તો સારાં સારાં ધ્યાન થઈ શકે,’ પછી એ ચોરાઈ ન જાય, ભાગી ન જાય, એ માટે મન સાવધાન રહેવાનું, ઘોડાનું ધ્યાન ખરાબર રખાવાનું.

માયા ચીજ એવી છે કે જે પરમાત્માના ધ્યાનને મોળું પાડી દે છે.

પ્ર૦—તો પછી મંદિરમાં સારાં ઉપકરણ ન લઈ જવાં જોઈએ ને? કેમકે ધ્યાન એમાં રહે.

ઉ૦—પણ એક બીજી દૃષ્ટિ કેમ ભૂલ્યા ? ત્યાં તો ઘોડો હોય તો જ ધ્યાન થાય, એ માન્યતા છે; ત્યારે અહીં લક્ષ્મી કરવી

છે એમાં સારી ચીજ પાસે છે તે લઈ જઈને ભક્તિ કરવી,' એવું દેવાધિદેવ પ્રયે બહુમાન છે, આવા મહાન ફરક છે ભક્તને ભગવાન પર હૈયામાં એટલું બધું બહુમાન છે કે એમની ભક્તિ પોતાની સારામાં સારી ચીજ-ઉપકરણ વેશ વગેરેથી કર્યા વિના રહેવાય જ નહીં. હાં, એ પ્રશ્ન જરૂર છે કે પાછું ધ્યાન એવું રહેતાં મુખ્ય કાર્ય પરમાત્માનું ધ્યાન મોળું પડી ન જાય? આ માટે આટલું હૃદયમાં લખી રાખવાનું છે કે ભગવાનની ભક્તિ સારામાં સારી વસ્તુ-સરંજામથી શા માટે કરવાની છે? એટલા જ માટે કે ભગવાન સૌથી સારા છે. કહો જો, મોટા કિંમતી હીરામાણેક કરતાં પણ ભગવાન કેટલા સારા? તુલ્ય? અમણા? દસગુણા? ના, અનંત ગુણ સારા. માટે જ મોટી ઝવેરાતની સુંદર આંગી જોઈને 'આંગી બહુ સારી' એ અનુમોદના કરવાની સાથે એ ભાવના જરૂર કરજો કે 'વાહ! કેમ ન હોય? મારા ભગવાન વિશ્વશ્રેષ્ઠ છે; એમને સારામાં સારી આંગી હોય જ. આંગી બહુ સારી, પણ ભગવાન તો અનંત ગુણ સારા છે! વિશ્વદયાના ભરેલા અનંત-ગુણોના સ્વામી! ઈન્દ્રોને પણ પૂજ્ય! ભયંકર ભવમાંથી મુક્ત કરનારા, સદ્ગતિના દાતા...વાહ! કેવા અનુપમ પરમાત્મા!' આ ભાવના પણ સાથે જ કરવાની છે, કે જેથી ચિત્ત આંગીનું નિમિત્ત પામી મુખ્ય પ્રભુ ઉપર લાગી જાય.

હવે જો આ ભાન જાય છે કે 'ભગવાન સર્વશ્રેષ્ઠ છે,' તો એમની આગળ સારી ચીજ-વસ્તુ તુરંત લાગશે; તેથી એ ચીજો ભગવાનના ધ્યાનમાં દખલ નહિ કરી શકે. મનને એકું છે કે 'ચીજ-વસ્તુ તો લલાટમાં લખ્યા પ્રમાણે મળવા-ટકવાની છે, પણ આવા ભગવાન ક્યાં મળે?'

‘જગતના માલ એ માલ નથી, માર છે,’

એવું ધર્માત્માને હૈયે સચોટ વસેલું હોય, નહિતર મહાપુરુષો ધર્મકાર્યમાં હજારો-લાખો-કરોડો શી રીતે ખર્ચી શક્યા હશે? એ સમજતા હશે કે 'આ લાખો-કરોડો તિજોરીમાં પડ્યા માલ નથી માર છે; આત્માને પ્રત્યક્ષમાં કેટલાય રાગ-દ્વેષ-મોહ, મદ-મત્સર, હિંસા-ભૂંડ વગેરેના સોટા લગાવે છે, અને પરલોકમાં નરક-નિગોદ

સુધીની કારમી વિટંબણા-ત્રાસ રિખામણના સોટા લગાવનારા છે! માટે જગતના માલ એ માલ નથી, માર છે. એ મારથી ખચવા માટે એને ધર્મક્ષેત્રમાં વહેવડાવી દઈ સાચા માલ કેમ ન બનાવી દઉં?’

સોનાની ધર્મશાળા :-

મહાપુરુષોએ શું આ સમજ વિના, શું આ હિસાબ વિના, ધન ધર્મમાર્ગે વહેવડાવ્યું હશે? પેથડશાનો ખાપ એક નગરમાં ગયો ત્યાં જોયું તો સંઘ લેગો થયો હતો, ને ધર્મશાળા ખંધાવવા માટે ટીપ થતી હતી; પરંતુ ખેંચાખેંચ ચાલતી હતી. તેથી પેથડશાનો પિતા સંઘને વિનંતી કરે છે, આ ધર્મશાળા ખંધાવવાનો લાલ મને આપો!’

ત્યાં કેટલાક જીવાનિયા કહે છે, ‘શું અહીં સંઘ ખંધાવી શકે એમ નથી તે તમને લાલ આપે?’

આ એમ નથી કહેતો કે ‘ખંધાવી શકો કે નહિ એ તમારાં આ લક્ષણ આ રીતભાત પરથી દેખો ને? ના, મારા પાંચસો નહિ, અઢીસો નહિ, સવાસો... આ ખંધાવવાનાં લક્ષણ છે?’ આશુ કાંઈ આણું ન કહ્યું, કેમકે ધર્મનો લાલ લેવા આગળ આવ્યો છે, પણ સાથે સંઘ-અવજ્ઞાનું ખાપ લેવા નહિ. આ તો કહે છે,

‘સંઘ એક તો શું દશ ધર્મશાળા ખંધાવી શકે છે. પરંતુ મને લાલ આપવા સંઘ દયા કરે એ મારી સંઘને પ્રાર્થના છે.’

જીવાનિયા કહે છે, તે શું તમે સોનાની ધર્મશાળા ખંધાવી દેવાના હતા?’

વિચારજો, જગતના માલને જો માર સમજ્યા નહિ, તો અહીં જખાન અટકી પડે. આ તો ભયંકર માર સમજનારો છે. જગતનો માલ એટલે જીવને માર છે, એમ સમજે છે. એટલે મોકો મળતાં એ માલને ધર્મક્ષેત્રે વહેવડાવી દઈ માલ કમાઈ લેવા ફૂટી પડે છે! કહે છે,

‘સંઘની દયા છે, તો મારે સોનાની ધર્મશાળા ખંધાવી દેવાનું નક્કી. બોલો આદેસર ભગવાનકી જય’.

આણે તો કહી દીધું, પરંતુ ડાહ્યા માણસોને લાગ્યું કે આ સોનાની ધર્મશાળા તો બહારવટિયાઓને એક જાતના આમંત્રણરૂપ થશે, એટલે કહે છે ‘બરાબર, તમારી ભાવના સાચી અને ઘણી ઊંચી ! પરંતુ સોનાની નહિ, સાદી ધર્મશાળા બંધાવી દેજો.’

આ કહે છે, ‘ના રે ના, એ તો જે ઓલ નીકળ્યા તે નીકળ્યા, સંઘને આપેલું વચન ફેરક ન કરાય. વીતરાગના સેવકનું વચન મિથ્યા ન થાય. આવો મહાન લાભ મને ક્યાંથી મળે !’

શું ? જૂઠું ઓલવાનું મન થાય ત્યાં વિચારવું કે ‘વીતરાગના સેવકનું વચન ફેરફારવાળું ન કરાય.’ જુઓ દુનિયામાં રકઝક શાની ચાલે ? ત્યારે ત્યાં આવી રકઝક ! છેવટે ગુરુ મહારાજની દરમિયાન-ગીરીથી કેશરની ધર્મશાળા બનાવી આપવાનું નક્કી થયું. નવી ઇંટો પાડવાની માટીમાં ભારોભાર કેશર નખાયાં ! તે ધર્મશાળા તૈયાર થઈ ! આજે પણ એના ખંડિયેરમાંની ઇંટોમાં કેશરના તાંતણા જણાય છે ! લોકો પાણીમાં નાખીને પરખે છે ! જોઈ

ઉદારતા ?

જગતના માલને માલ તરીકે સમજ્યા હોત તો હાથેથી છુટત નહિ.

રાજ સંપ્રત્તિ, કુમારપાળ, વસ્તુપાળ, વિમળશા, ધનાપોરવાડ, જગદુશા, દયાળશા, ભામાશા વગેરેની ઉદારતા વિચારો ! કેમ એટલું બધું છુટયું ! પૈસાને માલ નહોતા સમજતા, માર સમજતા માટે છુટયું.

આવો ભૂલો પડ્યો છે, ધ્યાનની અનુકૂળતા માટે ઘોડો જોઈએ છે. રાજને એની દયા આવે છે, કહે છે,

“મહારાજ ! એસા અમુક હી ઘોડા ચાહિયે યું હિસાબ રખેજે ઐર કદાચિત વહ મિલ જી ગયા, તખ ધ્યાન પરમાત્મા કા નહીં, ઘોડે કા બન જાયગા,—શાયદ કભી કોઈ ઉસે લે ન જાય ! ઉસકો ખાનેકા અવસર હુઆ...” ઇત્યાદિ ધ્યાન રહા કરેગા.”

રાજાએ વાત તો સુદ્ધાની સમજાવી, પણ આવોને ગળે શાની

ઊતરે? મનમાં માયાએ ઘર કયું છે, એટલે સાધ્યને બદલે સાધનમાં અટવાઈ ગયો છે, ધ્યાન માટે ઘોડાની મુખ્યતા કરી રહ્યો છે.

આ ધ્યાન રાખવાનું છે કે સાધ્ય માટે સાધન જરૂરી હોય, પણ સાધન એવું મુખ્ય ન થઈ જાય કે સાધ્ય વિસ્મૃત યા ગૌણ જ થઈ જાય.

સાધ્ય તે સાધ્ય

સાધનનો પ્રયોગ કરતાં પણ નજર સામે સાધ્યને સિદ્ધ કરવાની વસ્તુ મુખ્ય હોય. ખાવાએ માન્યું કે ‘સારો ઘોડો પાસે હોય તો બુદ્ધા બુદ્ધા સ્થળે જઈ ધ્યાન સારું કરી શકાય,’ પણ આ માનવામાં સારા ઘોડાનો આગ્રહ હોવાથી પછી ધ્યાન કરવા એસશે તોય હૈયામાં સારો ઘોડો મુખ્ય થશે, ને પરમાત્મા ગૌણ.

સાધ્ય સિદ્ધ કરવા સાધન વિના ન ચાલે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ સાધ્યને વિસરાવી દે એટલી હદ સુધી તો સાધનની જાળમાં ન પડાય ને? અગ્નિ વિના રસોઈ ન થાય એમ સમજ્યા એટલે અગ્નિ ઊભો કર્યો, પરંતુ મુખ્ય દષ્ટિ રસોઈ પર રહે છે, ને અડધો પડધો અગ્નિ સળગતાં ઉપર રસોઈનું ભાકું તરત ચઢાવાય છે. મસાલા ચૂલામાં નહિ પણ રસોઈમાં નખાય છે. સાધ્ય તરફ લક્ષ્ય છે માટે. ભાત કરવો છે માટે ચૂલામાં ભાકડાં વધુ રખાય છે, અને દાળ કરવી છે તો ભાકડાં ઓછાં ધણાય છે. મતલબ દષ્ટિ સાધ્ય પર રહે છે. ભાત કે દાળ ચઢવા આવ્યાં કે નહિ એ જ મુખ્ય જોવાય છે.

એમ ચીજ-વસ્તુ-ઉપકરણ સારી ધર્મક્રિયાનું સાધન છે, પણ એમાં એવા ભૂક્ષા તો ન જ પડી જવાય કે સાધ્ય જ ધર્મક્રિયા ભૂલે. ક્રિયા પણ મનની શુભ એકાગ્રતા અને શુભ ભાવવૃદ્ધિનું સાધન છે, તો ત્યાં પણ એકલું ધર્મક્રિયા કરે એટલું ન જોવાય, મુખ્ય તો આ ધર્મક્રિયા કરતાં કરતાં શુભ એકાગ્રતા ને ભાવવૃદ્ધિ થતી આવે છે ને? એ જોતા રહેવું પડે, ધર્મક્રિયાનું સાધ્ય શુભ એકાગ્રતા અને ભાવવૃદ્ધિ છે.

એમ શુભ ભાવનાની વૃદ્ધિ એ આત્માની ધનમૂર્છા, ભોગશક્તિ

રાગ-દ્વેષ-કામ, ક્રોધ, હિંસા—અસત્ય અનીતિનાં વલણુ વગેરે દોષોનો હાસ કરવા માટે છે, તે એ દોષત્યાગ સાધ્ય બન્યું. માટે ધર્મક્રિયામાં શુભ ભાવની વૃદ્ધિ થઈ એટલાથી સંતોષ ન મનાય, એનું સાધ્ય દોષહાસ નજર સામે જોઈએ. ધર્મમાં ઉલ્લાસ અનુભવતાં અનુભવતાં એ જોતા રહેવું જોઈએ કે માનવ જીવનમાં કલંક-ભૂત દોષો ઓછા થતા આવે છે ને ?

રાત્રીએ આવ્યાની દયાથી ઘોડો ન આવ્યો. આવો કહે છે,
'નહિ દેતા હૈ ? દેખ લેતા.'

કહીને આવો ગયો ગામ બહાર, સમાધિ લગાવી ! શરીર જડ-નિષ્ક્રિય બની ગયું. વાવંટોળથી ધીમે ધીમે એના પર ધૂળનો ધફો ચઢી ગયો. કેટલાક દિવસ એમ રહ્યો. એવામાં પવનથી ધૂળ ઉતરી. કોઈએ જોયો એને, જાણુકારને બોલાવી સમાધિ ઉતારાવી. ત્યારે પહેલું વાક્ય એ શું બોલ્યો જાણો છો ?

એજ, કે 'ઘોડો દેતા હૈયા નહીં' ?

કહો, આ સમાધિ કેવી ? આપણે આવી સમાધિ નથી જોઈતી. જિનશાસનના સારભૂત સમાધિ એવી જોઈએ છે કે જેમાં દુન્યવી ઈષ્ટના હર્ષોન્માદ અને અનિષ્ટના ઉદ્ભાવ આપણને પીડે નહિ, સ્પર્શે નહિ. નવકારમાં આ સમાધિ ભરી પડી છે, માટે હવાય છે કે 'નવકાર એ જિનશાસનનો સાર છે.' પૂછો,

પ્ર० નવકારમાં સમાધિ શી રીતે ભરી પડી છે ?

ઉ० પહેલું તો એ જુઓ કે નવકાર મહામંત્રમાં એવા પવિત્ર, પતિતપાવનકારી, ૬૮ અક્ષરો ગોઠવાયેલા છે કે શાસ્ત્ર કહે છે કે એનો માત્ર પહેલો અક્ષર 'ન' બોલતાં સાત સાગરોપમની પાપ-કર્મની સ્થિતિ તૂટે છે ! 'નમો અરિહંતાણુ' બોલતાં ૫૦ સાગરોપમની કર્મસ્થિતિ તૂટે છે ! સંપૂર્ણ નવકાર બોલી રહેતાં ૫૦૦ સાગરોપમની પાપ-સ્થિતિ તૂટે છે ! સ્થિતિ તૂટવા સાથે રસ પણ મંદ પડે છે, તેથી એ પાપકર્મની અસમાધિ કરાવવાની શક્તિ તૂટે છે; એટલે સમાધિને અવકાશ મળે છે. જો એકવારના નવકારથી આમ, તો અનેકવારના નવકારથી કેટલો લાભ ?

(૨) બીજી રીતે જોઈએ તો નવકારથી પુણ્ય વધે છે; એ સમાધિ-પ્રેરક સંગવડ-સામગ્રી આપે છે, તેથી સમાધિ સુલભ બને છે.

(૩) એક નક્કી હકીકત છે કે ચિત્ત ગમે તેટલું વિહ્વળ થયું હોય, અસમાધિમાં પડ્યું હોય તો પણ કમશઃ નવકારના પ્રત્યેક અક્ષર અને પદ ઉપર મન કેન્દ્રિત કરી ચલાવવાથી પેલી અસમાધિ ભુલાઈને સમાધિને સ્થાન મળે છે.

(૪) ત્યારે નવકારમાં પરમેષ્ટીને નમસ્કાર જે કરાય છે તે ભારે વિનયકર્મ છે, તેનાથી તેવા દુષ્ટ કર્મોનું નિયમન, અપનયન, દૂરી-કરણ થાય છે. તે થઈ જવાના લીધે સમાધિ સુલભ બને છે.

(૫) નમસ્કારમાં અરિહંતાદિ પાંચ પરમેષ્ટી ભગવંતોનું પ્રણિધાન થાય છે. એક અરિહંતમાત્રમાં ક્ષણ વાર પણ લાગેલું ચિત્ત પ્રબળ કર્મક્ષય કરી ભવ્ય સ્ફૂર્તિ આપે છે, તો પછી પાંચેય પરમેષ્ટીમાં પરોવાયેલ ચિત્તના ફળનું 'પૂછવું જ શું?' એનાથી સુંદર સમાધિ મળે જ.

(૬) નવકારમંત્રમાં પાંચ પરમેષ્ટીના ગુણો યાદ કરતાં એ ગુણોની મમતા જાગે છે, ને એ ગુણોમાં ક્ષમા, સમતા, મહા-વિરાગ, આત્મરમણતા વગેરે છે, એટલે એની યાદ આપણને સમાધિનું પ્રોત્સાહન આપે એ સ્વાભાવિક છે.

(૭) પરમેષ્ટીને નમસ્કાર એ પરમેષ્ટીના ગુણોની અનુમોદના, એની અભિલાષા અને પ્રાર્થનાની મહાન સાધના આપે છે; એ પશુ સમાધિને પ્રેરનાર બને છે...ઇત્યાદિ.

આ બધું સૂચવે છે કે નવકારમાં સમાધિ ભરી પડી છે, માત્ર એને પ્રાપ્ત કરતાં આવડતું જોઈએ, પામવાની ગરજ જોઈએ, એને પ્રબળ પુણ્યાર્થ જોઈએ.

કર્મના ઉદય આપણા કાળમાં નથી, પણ સમાધિ આપણા હાથમાં છે.

જીવનમાં સમાધિની મોટી કિંમત છે :—

ગમે તેવા પ્રસંગ ઉપસ્થિતિ થાય, પણ હૃદયમાં અસમાધિ

અર્થાત્ ઉર્ષ કે ઉદ્વેગનાં આંદોલનો ન ઊછળે અને સમાધિ, સ્વસ્થતા, સ્થિતપ્રજ્ઞતા જળવાઈ રહે એ કમાવાની જરૂર છે. સારા ભાવીનું નિર્માણ એના ઉપર થાય છે. વર્તમાન કર્મ-ઉદય આપણા હાથમાં નથી, કાબૂમાં નથી. કેમકે એ ખંધાઈ ચૂકેલાં પૂર્વકર્મને આધીન છે. પરંતુ ભાવિ કેવું સર્જવું, શુભ કે અશુભ, એનો આધાર વર્તમાનમાં આપણે સમાધિ રાખીએ કે અસમાધિ, એના ઉપર છે. સમાધિ આપણા હાથમાં છે. વર્તમાનમાં અશાતા આવે, અપમાન આવે, ગરીબી આવે, એ કંઈ આપણા કાબૂમાં નથી કે એને અટકાવી શકીએ જ. પરંતુ સમાધિ આપણા કાબૂમાં છે, એને રાખવી કે ગુમાવવી એ આપણા માનસિક પુરુષાર્થ ઉપર અવલંબે છે.

સાધનની સમાધિ :—

અને, અસમાધિ શા સારુ કરીએ? ભગવાન જિનેશ્વર દેવોએ તત્ત્વવ્યવસ્થા એવી સુંદર આપી છે, અનંતકાળનું એવું મજેનું ભાન કરાવ્યું છે, ચૌદ રાજલોકના એવા યથાર્થ અદ્ભુત ભાવો ખતાવ્યા છે, કે એનો વિચાર રાખીએ, તો સમાધિ જળાવવી સહેલી બને છે. ‘ભાવી ભાવ પ્રખળ છે’, એમ વિચારીએ તોય સમાધિ બની રહે છે.

સમાધિ માટે ‘પાસે છે તે ઘણું’ માનો...

સમાધિમાં તો સુખ પણ અનન્ય છે. અસમાધિવાળાને લાખો-કરોડોથી જે સુખ નથી, તે સમાધિવાળા ગરીબને પાસે છે... પૂણિયા શ્રાવક પાસે કયું ધન હતું? કઈ શ્રીમંતાઈ હતી? કશી નહિ, છતાં સમાધિ સુંદર હતી તો રાજા શ્રેષ્ઠિક કરતાં વધુ સુખી હતો, સ્વસ્થ હતો! સમાધિ છે એટલે તો હવે વિષાદની સતામણી નથી, જે કંઈ બીજાની દૃષ્ટિએ ઓછું પણ મળ્યું છે તેય ઘણું લાગે છે. આપત્તિ આવતાં, કર્મના નિર્ધારિત ઉદય સમજ કોઈ વિષાદ કરવાની તૈયારી નથી. તાત્પર્ય, સમાધિમાં જન મસ્ત રહે છે. ત્યારે,

અસમાધિમાં બેવડો માર છે :—

એક તો કર્મનાં દુઃખ ઉપરાંત શોક-ઉદ્વેગનું દુઃખ વધી જાય છે, અને બીજું એની આકુલવ્યાકુલતામાં તથા એનાથી જટ છૂટવાની હાલસામાં કેઈ જૂઠું, એનીતિ, માયા, પ્રપંચ, રોષ, રોફ વગેરે દુર્ગુણો-દુષ્કૃત્યો દાખલ થઈ જાય છે. એથી બાવી દુઃખ નક્કી થાય છે... આમ બેવડો માર પડે છે. હર્ષની અસમાધિમાં પણ મદમત્સર, અકડાઈ-અતડાઈ સ્વાર્થાધતા-સમારંભ, વગેરેની બાકી રહેતી નથી. વિચાર કરી જુઓ કે માનવ માનવ મટી દાનવ કેમ બને છે? સદ્ગુણો કમાવાની તક વેડફી નાખી દુર્ગુણો કેમ અપનાવે છે? એટલા જ માટે કે અસમાધિ એને વિડંબી રહી છે.

નવકારમંત્રથી અપૂર્વ સમાધિ મળે છે :—

(૧) સમાધિ એ,—જીવનનો સાર છે,

(૨) પ્રત્યક્ષ સુખ હાલ છે...

(૩) સદ્ગતિની ક્ષતી છે, ને

(૪) વીતરાગતાની નિઃસરણી છે.

માટે નવકાર-સ્મરણ દ્વારા એ ખબ કમાઈ લેવી જોઈએ...

પાપ સેવતાં હૈયે કેવો ફફડાટ ?

સુખ શી રીતે મળે ?

જીવોના ઉપર દયાભાવ ન હોય ? ‘આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ’ બીજા જીવોને આપણા જેવા જ સમજવાથી સહેજે દયાભાવ, સહાનુભૂતિ-ભાવ આવે. મનને એમ થાય કે—

‘બીજાને દુઃખ દેવાથી સુખ મળતું હોય એવા સુખની કરી જ કિંમત નથી.

એવું સુખ જહનનમમાં જાઓ, મારે ન જોઈએ; અને એમ સુખ મળે જ એવો ક્યાં નિયમ છે ? ઘણાય અભદ્ય ખાનારા ને જીવોની હિંસા કરનારા દુઃખમાં પીડાય છે. સુખ તો પુણ્યને આધીન છે. એવા પુણ્ય-પરાધીન સુખને કાંઈ પરપીડનથી નહિ આંચકી શકાય. ૮

જૂઠ-અનીતિથી સુખ મળવાની ભ્રમણા :—

માણસ અનીતિ-અન્યાય કરી માને છે કે ‘સુખ મળશે,’ જૂઠ ખોલી સુખ મેળવવા જાંબે છે પણ ખખર નથી કે સુખનો એ ઉપાય જ નથી. ‘કાગનું બેસતું’ ને તાડતું ‘પડતું’ એ ન્યાયે જૂઠ-અનીતિ કરી અને સુખ મળ્યું કદાચ દેખાય, છતાં ત્યાં સમજવા જેવું છે કે સુખ તો પૂર્વનું પુણ્ય હતું તો મળ્યું. ખાકી હિંસા-જૂઠ-અનીતિથી સુખ મળે નહિ. એમાં લલચાતા પહેલાં એ વિચારવું જોઈએ કે ‘જરા ખમ, આ હિંસાદિ કરવા છતાં રોગ ન ગયો તો ? જૂઠ-અનીતિ કરવા છતાં પૈસા ન મળ્યા કે મળવા છતાં બીજે રસ્તે પૈસા ગયા તો ? માનવતાને લજવે એવાં પાપ, ને પરલોક લય કર કરે એવાં દુષ્કૃત્ય, માથે

જ પડશે ને? માટે, નિર્ધાર કર કે અસત્ય બોલીને, અનીતિ કરીને દુઃખ નથી ટાળવાં, ને સુખ નથી ખપતાં. પરને પીડા આપીને રોગ કે પ્રતિકૂલતા નથી મિટાવવાં. રોગ સહી હર્ષશ, પ્રતિકૂલતા વેડી હર્ષશ, એછે પૈસે ચલાવીશ, પણ—

મારું પોતાનું જ હૃદય કાળું નહિ કરું. ચંચળ બોળિયાની ખુશામત ખાતર મારા સનાતન આત્માને નહિ વેચું, દુર્ગતિના હવાલે નહિ કરું.

કુવાસનાઓ, મહિન લેશ્યાઓ અને બેસુમાર પાપોથી ખરાબખસ્ત નહિ કરું.’

શું દેહને ખાતર બધું કરવું પડે?

જૈનત્વનાં ગૌરવ નથી, જૈનશાસન પામ્યાની કિંમત નથી, અરે! આર્યત્વ પામ્યાની કદર નહિ, તેથી સિદ્ધાંત બંધાય છે કે દેહને ખાતર બધું થાય. આ તો પિશાચી સિદ્ધાંત છે, દિવ્ય નહિ, માનવતાનો સિદ્ધાંત ન કહેવાય. જમાનો કેવો આવ્યો છે! કહે છે ‘માણસ માટે જન્તુને મારો, જતાવરને મારો!’ કોડલીવર એઈલ, લીવર એક્સટ્રેક્ટ,... એ આજની દવા! ઈંડાં-માછલી શક્તિદાતા હોવાની આજની કેળવણી! આજના રાક્ષસી કાળને એળખો તો પણ સાવધાની-ભગૃતિ વધી જાય એવું ભૂલેચૂકે આજના ખતરામાં તણાતા નહિ. અભક્ષ્ય દવાઓ ખાઓ ને માનો, કે ‘આપણે ક્યાં હિંસા કરી છે? આ તો બળરમાં તૈયાર મળે જ છે, તે હર્ષ આવ્યા ને ખાધું,’ પણ એ ભ્રાન્તિ છે. જીવોને મારનારા, મારવાનું કહેનારા, માંસ વેચનારા, માંસ ખાનારા, એ પીરસનારા,—બધા જ હિંસક છે. ત્યાં લેશ્યા કૂર થાય છે, પરિણામ નિષ્કુર બને છે.

ત્યારે જીવન જીવતાં આ સાચવવાનું મુખ્ય છે કે પરિણામ નિષ્કુર ન બનાવીએ.

એક ફક્લની છાલ છોલતાં પણ જો એમ થયું કે ‘ઓહ!

કેવી સરસ છોલાઈ છે !’ તો એ પણ નિઠુર પડિણામ છે. શ્રાવક છો, આ ખ્યાલ રહેવો ઘટે કે ‘એ એકેન્દ્રિય જીવ છે. કમલાગ્રયે એનો હું આરંભ-સમારંભ કર્યા વિના નથી રહેતો, પરંતુ એમાં કશું ખુશી થવા જેવું કે બહાદુરી માનવા જેવું નથી.’ પાકિસ્તાનમાં કોઈ હિન્દુ ફસાઈ ગયો ને પેલા દુષ્ટે કહે ‘આ મરઘી માર, નહિતર તારી કતલ કરીશું,’ આ કહે ‘નહિ મારું,’ પેલા બળાત્કારે આના હાથમાં છરી પકડાવી મરાવે, તો આને શું લાગે? બહાદુરી લાગે? ખુશી થાય? ના, એમ થાય કે ‘આ ક્યાં ફસાયો? હિંસા કરવાનું મારે હૃદય નથી છતાં હિંસા કરાવવાનો આ કેવો બળાત્કાર? પ્રભુ કેવી આ ફસામણી!’ બસ, શ્રાવકને સ્થાવરની હિંસા કરવી પડે એમાં પણ આ થાય કે ‘પ્રભુ! ક્યાં આ સંસારમાં ફસાયો? સંસાર મારા પર આવા આરંભ સમારંભ કરાવવાના કેવો બળાત્કાર કરે છે? હે પ્રભુ! આ કેવી ફસામણી? ક્યારે આમાંથી છૂટીશ? ક્યારે મારા બંધુતુલ્ય સમસ્ત જીવોને અભયદાન દઈશ!’

બપ એનો શોષ ? :—

શ્રાવકનું આ હૃદય જોઈએ, ત્યાં ‘બપ એનો શોષ (અફસોસ) નહિ’ કેમ કરાય? મનમનામણી કેમ ચાલે? ‘દેહને અને કુટુંબને માટે બધું કરાય,’ આમ ખોટું ખોટું મનામણું કરી લેવાથી પાપથી બચાતું નથી. ‘અપણું નથી મારતા. એ તો તૈયાર દવા આવે છે તે વાપરીએ છીએ, એટલે એમાં પાપ નહિ’—આ ખોટું મનમનામણું છે. હૃદય એમાં નિઠુર બને છે. દિલ તો એવું બનાવવું જોઈએ કે થોડી પણ હિંસા કરી હોય, થોડું પણ પાપ કર્યું હોય ત્યાં બહુ લાગે. ‘કેવો હું પાપી! કેવાં ઘોર પાપ કરું છું!’ એમ થાય. તો જ એમાંથી છૂટવાને અવકાશ રહે છે. ઉપદેશ એવાને ફળે છે; કેમકે પાપ કરવા છતાં કોમળતા છે. બાકી તો ઉપદેશ સાંભળવાની હાલકાત નથી. સાંભળીને ઊલટું કહેશે, ‘જોયું? આમાં પાપ, આમાં પાપ, બસ! બધે જ પાપ! પાપ, પાપ

નેપાપ !’ આ કોણુ ખોણવેલું છે ? ‘જેનો ખપ એનો સોસ, અફસોસ નહિ’ એ માન્યતા.

પરંતુ જોને કે આ તો શાસ્ત્રની વાત આવે ત્યાં એમ થાય છે કે રોજ પાપ સેવવાં છે પછી અફસોસ શાનો ? બાકી દુન્યવી તો કેટલીય બાબતોમાં એવું રાખ્યું હોય છે કે ખપ છે છતાં અફસોસ ચાલુ છે. રોજના માંદાને રોજ દવાનો ખપ પડે છે, છતાં એક પણ દિવસ દવા લેવામાં આનંદ નથી; રોજ અફસોસી થાય છે કે ‘આ પંચાતી ક્યાં સુધી ? કેવો અભાગિયો કે દવાથી જ જીવવું પડે !’ એમ શું સમજીતીને અફસોસી ન થયા કરે કે ‘અરેરે ! આ આરંભ-પરિચ્છેદની પંચાતી ક્યાં સુધી કે પાપથી જ જીવવું પડે ?’

નોકરિયાતને જિંદગી સુધી નોકરીનો ખપ રહે છે છતાં એની અફસોસી રહ્યા કરે છે. જુએ છે ‘મારી હોશિયારી પર શેઠ કમાય છે, ને મને ૧૦-૨૦ મા ભાગનું નથી મળતું ! કેવી આ નીચ નોકરી !’ નોકરી વિના ચાલવાનું છે ? ના, છતાં દિલની દુભામણ રોજ ચાલુ છે.

પતિની નિંદા કરનારી કે કર્કશા સ્ત્રીને કાઢી નથી સુકાતી, કે બેસાડી નથી રખાતી, રોજ એની સેવાનો ખપ પડે છે; છતાં પતિને રોજ અફસોસી રહે છે ને ?

બસ, શાસ્ત્રની બાબતમાં ખપ એનો સોસ નહિ એ સિદ્ધાન્ત કાઢી નાખો તો શાસ્ત્રનાં મહાકિંમતી તત્ત્વો જિહાય-નહિતર તો શાસ્ત્ર કહે કે ‘આ પાપ છે,’ ત્યાં શાસ્ત્ર પર અભાવ થશે. અને ઉપદેશની ને ઉપદેશકની ઠેકડી ઉડાવાશે કે ‘વાહ ! હ્યો જુએ, રોજ ધંધો તો કરો પણ એને ખોટું માનો, —આ ખોટું તત્ત્વ !’

દિલની કઠોરતા અને નિષ્ઠુરતા મહાકલ્યાણકારી શાસ્ત્રો અને કલ્યાણમાર્ગને નહિવત્ લેખાવે છે ! જમાના-માહ્ય મનાવે છે ! કલ્યાણગુરુઓને અણસમજી કે દુશ્મન તરીકે જોવાવે છે !

શ્રાવકનો એક મહાન ગુણ ‘મર્યાપનીયતા, એટલે કે સમજવા તો સમજવાની ને સ્વીકારવાની યોગ્યતા’—એ ગુણનું દેવાણું નીકળે છે. કારણ ? પાપમાં કઠોરતા અને નિંહુરતા.

હૈયામાં ફફડાટ :—

વીતરાજની તારક વાણીના અને પવિત્ર સાધુપુરુષોના સમાગમના ઊંચા લાલ લેવા હોય તો આ કઠોરતા-નિંહુરતાને પહેલાં રવાના કરી દેવી જોઈએ. પાપની વાતમાં હૈયું ફફડતું રહેતું જોઈએ, ફફડાટ હશે તો પાપ કરેલું બહુ કયું લાગશે. પાપમાં હૈયાનો ફફડાટ હશે તો પાપ પર કર્તવ્યનો સિદ્ધો મારવાનું નહિ કરાય, એ રાચીમાચીને કરવાનું નહિ થાય. ગભરાશો નહિ, હૈયાનો ફફડાટ રાખવાથી સંસાર, દુકાન, ઘર, આરોગ્ય બધું અટકી નહિ પડે; ઊલટું એ બધામાં આત્મા જાગતો રહેશે; બિનજરૂરી પાપોથી બચવાનું કરશે, ને જરૂરી પાપ રાચીમાચીને નહિ કરે, પણ બળતા દિલે કરશે, ન કરવું પડે તો સારું એમ માનશે. આ જાગૃતિ છે. તો આ તો કરવું જ છે ને ? જાગતા રહેવું છે કે ઊંઘતા ? પાપો ઓછાં કરવાં છે કે ભરચક રાખવાં છે ?

કહો ને ‘જાગતા જ છીએ.’ કે ‘પાપ કરતાં જ નથી’
—આવું કહેવું છે ?

તો પછી એ સંસારમાં રાગદ્વેષ નથી થતા ને ? જૂઠું નથી બોલતા ને ? ઇર્ષ્યા, વેરઝેર, કલેશ, કંકાસ નથી કરતા ? સ્વાર્થ-લીલામાં બીજનું ઉખેડી નથી નાખતા ? સીદાતા સાધર્મીને છતી શક્તિએ ઉવેખો છો ? પૈસા-પરિવાર-પ્રતિષ્ઠા ઉપર સાધર્મિકના અપમાન-તિરસ્કાર કરો છો ? નિંદા વિનાનો, બીજનું ઘસાતું બોલ્યા સિવાયનો, એક પણ દહાડો પસાર થાય છે ? નિંદામાં આગળ વધીને ક્યારેક સાધુ-સાધ્વીજનું ‘હલકું’ બોલવા-સાંભળવાનું રસપૂર્વક નથી કરતા ?

તપાસો, તપાસો, રોજિંદા જીવનમાં પણ કેટકેટલાં પાપો સેવી રહ્યા છો ? જાગતા છો કે મોહની ઘોર નિદ્રામાં ઊંઘતા ? જીવનમાંથી પાપો ઓછાં કરવાનાં લક્ષણ છે કે બેફિકર ચાલુ

રાખવાનાં લક્ષણ? પાપનો ફફડાટ હૈયે નહિ વસે તો બચવું મુશ્કેલ છે. ફફડાટ રાખો તો ઘણો બચાવ મળે એમ છે. એથી જીવનમાં કેટલાંય પાપો એાછાં થઈ જાય, કેટલીય મહિનતા, મહિન વાસના-વિકારો શાન્ત થઈ જાય; ને જે પાપો કરવાં પડતાં હશે, એમાં ય કર્મ બંધનમાં મોટો ફરક પડી જશે !

જૈન શાસનની આ બલિહારી છે કે પાપમાં ફસાયેલાને પણ એમાં કર્મની ફસામણ એાછી કરી આપે છે.

પાપથી કમેકમે પાછા હટવાનું કરી આપે છે, ધર્મમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરાવે છે, મોક્ષની નજીક નજીક લઈ જાય છે. પણ શાસન પહેલું આ માગે છે કે પાપની વાત આવે ત્યાં હૈયામાં ફફડાટ રાખો.

ફફડાટનાં દૃષ્ટાંત :—

બજાર બેસતો દેખાય ત્યાં હજી સોદો નથી કાપ્યો છતાં ખોટની આગાહી માત્રથી હૈયું ફફડે છે ! પરીક્ષાનો પેપર અધરો દેખાતાં છોકરાનું કલેજું ફફડાટ અનુભવે છે. ‘કેવું લખારો ! પાસ થવારો કે નહિ ?’ ડી.બી., કેન્સરની આગાહી કોઈ ડોક્ટર કરે ત્યાં હૃદયમાં ફફડાટ થાય છે. છોકરો સામું બોલતો થાય ત્યાં ફફડાટ થાય છે. ક્યાં ક્યાં ફફડાટનો અનુભવ નથી ? પણ પાપ વધી રહ્યાં છે, કપાય સેવાઈ રહ્યા છે, લેશ્યા બગડી રહી છે, જૂઠ બોલાઈ ગયું, અનીતિનું-અનાચારનું મન થઈ ગયું, મૂર્ખાં ચોટી પડી છે, ત્યાં ફફડાટ નહિ ! ‘છતે શરીરે ત્યાગ, તપ નથી કરતો, છતે ધને દાન કે પ્રભુલક્ષિત નથી કરતો, છતે સમયે સામાયિક-સ્વાધ્યાયાદિ નથી કરતો, શું થશે મારું ?’ આવો કોઈ ફફડાટ ખરો ? ‘ઈન્દ્રિયોરૂપી ભાવદુશ્મનોને હજીય પોષી રહ્યો છું ?’ ‘હલ્લાવી રહ્યો છું ? શી દશા થશે મારી ?’ આનો કોઈ ક’પારો કલેજે ?

ધર્મ ચોથા આરાને કેમ સોંપાય છે ? :—

ત્યારે સમજી રાખો કે હૈયે ફફડાટ નથી, કલેજું ક’પતું નથી, ને પાપ ચલાવ્યે રાખવાં છે, મન-મનામણું કયે રાખવું છે કે

‘આલે, પંડની ખાતર બધું કરાય.’ ત્યાં પછી પાપ છૂટવાં, એાછાં થવાં કે એનો રસ ઘટવો બહુ કઠિન છે. ભલકું પાપ પર ‘કરાય’નો સિક્કો મારવાથી પાપ વધે છે, ને એની અસરરૂપે બીજી બાજુ ધર્મ એાથા આરાને સોંપાય છે કે ‘ભાઈ! ધર્મ તો એાથા આરામાં થાય. આવા પાપભર્યા પાંચમા આરામાં ધર્મ શે થાય?’ પાછું મન માની છે કે ‘ધર્મ કરનાર ટોંગી કરતાં અમે સારા છીએ; ને અમે કાંઈ કસાઈગીરી કે બદમાશી નથી કરતા, તેથી અમે ખરાબ નથી!’ આમ પાપમાં કંપ નહિ, બળાપો નહિ, ને ધર્મની રુચિ નહિ, એવી દશા છે.

નહિ આલે આ. પાપનો કંપારો અને ધર્મનો ખૂબ પ્રેમ, બંને જોઈશે. છોકરાનાં હિતૈષી માખાપ હો, તો એને પણ પાપ એાછા કરાવો, ધર્મ બહુ કરાવો.

એક ગામમાં એક વાણિયાનો છોકરો દુકાને જતો થયેલો. બાપ મરી ગયા. છોકરાએ દુકાન સમાલી. શ્રાવિકા મા જીએ છે, કે એના દિલમાં ધર્મની કાળજી નથી દેખાતી. માને થયા કરે છે, ‘છોકરાનું શું થશે! મારા જેવી માતા છતાં છોકરો એકલો દુકાન ને પૈસાનો જંજળી!’ માને આ ચિંતા થઈ એટલે ઉપાયથી-યુક્તિથી ધર્મમાં જોડવા બબ ચીવટ કરે છે. મનન મનાવ્યું કે ‘એકલાને બધું સંભાળવાનું છે તો પ્રતિકંમણુ-સામાયિક-વ્યાખ્યાન સાંભળવાનું કેવી રીતે બને?’ કદાચ પૂજા ય કરે, એટલા પર પણ માએ એમ માની લીધું નહીં કે ‘છોકરો ધર્મ કરે છે.’

સંસાર તો આખી દુનિયા કરે છે. એનાથી જો બચાવ મળવાનો હોત તો આખી દુનિયા બચી જાત. એના પર માંડવાળ વાળીએ કે ‘કપડાંની દુકાન, ક્યાં મોટું પાપ છે? ગળા રેંસ-વાનું પાપ નથી,’ આમ મન વાળવાનું આવડે. પણ વિચારવું જોઈએ કે ‘આ મોહમાયામાંથી ઉદ્ધાર શી રીતે?’

કેટલાકને કહીએ ‘કેમ? આત્માની સાધના, વીતરાગ ભક્તિ, સૂત્ર-પાઠ, ધાર્મિક વાંચન, દાન-શીલ-તપ શું કરો છો?’

એ કહે છે, ‘સાહેબ! અમે લાંબું સમજતા નથી. એક

વાત, ‘કાળું-ધોળું’ કરતા નથી, એવાં જૂઠું-ડફાણુ હાંકતા નથી, ચોરી-ઉઠાવગીરી કરતા નથી, પૈસાની બહુ મમતા રાખી નથી. સીધા ઘરેથી બળદે, બળદેથી-ઘરે. સીધી વાત. બાકી અમે તમારા ધર્મ કરનારને ઓળખીએ છીએ કે એ કેવા છે.’

સીધા સાદા કબૂતરાનો મોક્ષ કેમ નહિ ?

આને કહીએ, ‘કબૂતરાનો જે ધંધો છે એમાં જૂઠું-કપટ ક્યાં છે ? એને વહેલો મોક્ષ થવાનો ? તેને ચણુ નાખો, તે જીવાત-વાળું લે નહિ. કપટ-પ્રપંચ નહીં, જીવ રે‘સવાળું’ નહીં, તો ત્યાં એનો જટ મોક્ષ થાય ને ?’ એમ પૂછવાનું મન થાય તો શો જવાબ છે ? ભૂલા ન પડતા. અલબત્ત જીવનમાં આ જરૂરી છે, કે કપટ વિગેરે નહીં કરવાનાં. પણ સાથે માયા-મમતા ઓછી કરવા ત્યાગ, તપ ને દેવ-ગુરુની ભક્તિની જરૂર છે. આગળ વધીને સંસાર-ત્યાગની પણ જરૂર છે. મન મનામણું થતું હોય તો કબૂતરને સામે રાખવું.

પેલી શ્રાવિકા મા સમજતી કે ‘હું’ મારા પુત્ર માટે આટલું વિચારી બેસું તે ઠીક નહીં.’ તમે તો તરત બચાવ કરો ‘કરશે, મોટો થશે, બધો ધર્મ કરશે.’ પરવા નથી વીતરાગને ઓળખવાની. દર્શન તો ઘણું કર્યાં, પણ અંતરમાં પૂછો, ક્યારે વીતરાગને જોયા પછી ધક્કો લાગ્યો ? હૈયું ક્યારે કહે છે : ‘આ વીતરાગ આવા અને હું અકર્મી આવો પાક્યો ? હજી આવો લક્ષ્મી-લાડી-વાડીનો ગુલામ ? હજી ય મને ધર્મની કંકડીને ભૂખ નથી લાગી ?’

રાગદ્વેષને ધક્કો એટલો ? :-

વીતરાગની ઓળખ થાય તો વીતરાગ પ્રભુને જોતાં કે ચાહ કરતાં અંતરના રાગદ્વેષ અને મોહમૂઢતાને ધક્કો લાગે.

મનને એમ થાય કે ‘આ મને કઈ વિભૂતિ મળી ? આ વિરાટ વિશ્વમાં ક્યાં મળે આવા પરમાત્મા ? ત્યારે મારામાં હજી એવા ને એવા રાગ, દ્વેષ અને મૂઢતા ?’ આ શું થયું ? જે રાગાદિ આંતર શત્રુઓ તરફ કોઈ અણગમો જ નહોતો, વિરોધ,

અજાણો નહોતો, તે હવે અરુચિ, વ્યાકુલતા, વિરોધ, અજાણો ઊભા થયાં. એ જ એને ધક્કો લાગ્યો કહેવાય. રાગાદિ તરફ નિશ્ચિન્તતા હતી, નિશ્ચિન્તપણે એનું સેવન હતું, કોઈ ભય, અનુગતાપણું ને વ્યાકુલતા થતી નહોતી, એ એની સ્થિતિ, દૃઢમૂળ જમાવટ હતી. હવે એના મત્તે ચિન્તા ઊભી થઈ, ભય લાગ્યો, વ્યાકુલતા-વિરોધ થયા તે એને ધક્કો લાગ્યો કહેવાય; એના પાયા હચમચ્યા કહેવાય. હજી એ જતા રહ્યા નથી, કદાચ એછા પણ નથી થયા, પરંતુ એની પાપ તરીકે સાચી ઓળખ થઈ, એના તરફ વસવસો ઊભો થયો એ એની ઇમારત હવે કંપી કહેવાય. વીતરાગનાં દર્શને કમમાં કમ આટલું તો થવું જ જોઈએ. આટલું પણ જો થાય તો મનને લાગે કે—

સંસારપારગામીના ભક્તની ભાવના :—

‘અરે ! આવા સંસારથી મુક્ત મહાન દેવાધિદેવની સંગત હું પામ્યો, તે હવે સંસારને બહુ ગણું ? તે એટલે સુધી કે નાથની ભક્તિમાં થોડો ય સંસારનો ભોગ આપવા મને તલસાદ ન થાય ? સંસારપારગામીને ભજનારો હું, અને સંસારમગ્ન ? શું સંસાર મને એટલો બધો પકડી રાખે કે એમાંનું કશું, રાત્રી પાઈ જેવું ય નાથના ચરણે ન ધરું ? હે નાથ ! તારા કરતાં આ ધન-માલને બહુ કિંમતી લેખું છું ત્યાં સુધી મને તારા પર રાગ પ્રેમ શાનો ? ક્યારે એવો ધન્ય દિવસ આવે કે બધું તારી ભક્તિમાં નોછાવર કરી દઉં ? એટલી હદ સુધી એ બધું ક્યારે મને તારી આગળ તુચ્છ લાગે ?’

રેડીમેઇડ ભગવાન :-

આવું કાંક રુકુરે પછી બધું તો શું પણ થોડું તો જરૂર વીત-રાગના ચરણે ધરવાનું રોજ બને. એના વિના એન ન પડે, ખાવું ન ભાવે, ઊંઘ ન આવે. કહો, જો મંદિરે જાઓ છો, છોવટે અગરબત્તીનો તાનો દુકડો ય ખીસામાં લઈને જ જાઓ છો ને ? ‘કંઈ નહિ ભાઈ ! વધુ કાંઈ નથી કરતો પણ મલુની આગળ જરા વાતાવરણ તો આનાથી સુગંધિત કરું. એટલો તો મલુભક્તિમાં ખર્ચ રાખું, ધનનો ભોગ આપું !’ આવા સુરાસુરેન્દ્રોને પણ પૂજ્ય અને આપણા

અનંત ઉપકારક પરમ દયાળુ ભગવાન મળ્યા પછી એમના પર એવા એવારી જવાનું મન ન થાય? જરા અગરબત્તીનો દુકડો ય ન લઈ જવાય? ના, ‘આ તો દેરાસરમાં છે ને?’ એટલે? દેરાનું દેરાના ભગવાનને! પૂજા કરવી છે, પણ દૂધ-પાણી, કેસર-સુખડ, કેશરપોથાનો કે અંગલૂછણાનો નાનો દુકડો પણ દેરાનો! દેરાના ભગવાન આપણા નહિ! માટે પૂજા સારુ દેરાનો માલ, દેરાનો પૂજારી! ને મોરપીંછ, કેશરઉતાર, પખાળ, અંગલુંછત બધું પૂજારી કરે! ‘અમારે તો ભગવાનને પૂજારી તૈયાર કરી રાખે, પછી કેશરની વાટકી ઉઠાવતાક ને ટીલાં કરી દેવાનાં!’ કારકુને તૈયાર કરી રાખેલા કાગળ પર મેનેજર સાહેબ સહી કરી નાખે! બધું રેડીમેઈડ જોઈએ! રેડીમેઈડ કપડાં લાવી પહેરતાં તો હજીય શરમ લાગે છે, પણ અહીં રેડીમેઈડ ભગવાન લઈ બેસતાં કંઈ શરમસંકોચ નથી!

વાળાફૂંચીનો ઉપયોગ કેવો :—

શું મનને એમ ન થાય કે ‘અરે! હું આ નાથનો સેવક છું’? મારે સારાં સુવાળાં ને ચક્રમક સફાઈદાર કપડાં; ને મારા ભગવાનને જડા ખદર ખરબચડાં ને ઝાંખા અંગલૂછણાં! મારા મોઢે લગાડવાનું ય મન ન થાય એવો કેશરપોથો? મારા તરણુ-તારણુ ભગવાનને આ પૂજારીઓ વાળાફૂંચીના ગોદા મારે? ફૂંચડાથી ખચખચ કરી ઓટલો કે લોટો મંળય, એમ વાળાફૂંચી-થી ખચખચ કરી મારા નાથને માંજે? આ હું શું જોઈ રહ્યો છું?’ સવાર પડે ત્યાં મંદિરોમાં ખચોખચ ચાલુ! ગિરિરાજ પર નવ દૂંડોમાં દર્શન કરવા જઈએ ત્યાં આ ખચોખચના ધૂમ અવાજથી કલેબું કંપે છે? ઘેર નાના બાબાને આમ સાફ કરો છો? ના, ત્યાં તો પોતાના હાથે પહેલો સાબુ લગાડી પછી એ હાથ મુલાયમ રીતે બાબા પર ફેરવવાનો. નાક-કાનમાં મેલ ભરાઈ ગયો હોય તો તે સાચવીને આંગળી ઘાલી કાઢવાનો! ફૂંચડો લઈને ખચોખચ નહિ કરવાનું. કેમ એમ? એ જીવતો છે, સુકોમળ છે, વહાલો છે માટે, અને અહીં ભગવાન? પાપાણુ-ના? ભૂલા ન પડતા.

‘ જિનપડિમા જિનસારિખી ’

અંજનશલાકા વિધિ પૂર્વે પણ જિનમૂર્તિની આશાતના ન કરાય, ને વિધિ થયા પછી તો એ મૂર્તિ સાક્ષાત જીવંત-સુકોમળ અને પ્રાણપ્રચારા ભગવાન બની ગઈ !

એવા ભગવાન સાથે હવે તો જેમ સમ્રાટ રાજાની પ્રત્યે તેમ બહુ બહુમાનભર્યો, કોમળ અને ઉચ્ચ કોટિનો વ્યવહાર જોઈએ.

આજે તો એ પૂજારીઓ કેશરપોથો ય નહિ, સીધી વાળા-ફૂંચીથી ઘસાઘસ કરતા દેખાય છે ! અને અખૂજ શ્રાવક પણ એ જોઈ એમ જ કરે છે ! જાણે વિધિ સમજ્યા કે ‘ આવી રીતે વાળાફૂંચી ભગવાન પર ઘસડવી જોઈએ ! ’ ક્યાંથી લાવ્યા આ ? મુલાયમ મલમલનો મોટો ટુકડો લઈ પાણી ભરી ફૂંડીમાં જબોળી મૂર્તિના કેશર પર છબછબ કરે તો કેશર સાફ થઈ જાય. કેશર કાંઈ ગુંદર થોડો જ છે ? બહુ મહેનત કરવા છતાં કેશર કાંક ખણ્ણમાં ભરાઈ રહ્યું તો શાસ્ત્ર કહે છે :

વામકપિકા યત્નતો વ્યાપાર્યા-

એટલે ? એ જ કે વાળાફૂંચી જતનાથી વાપરવી.

જતનાથી શેને કહેવાય ? એને કે જરાય ઘસારો-ગોદો ન લાગે, તેમ, જરાય અવાજ ન થાય. દાંતમાં કણ્ણ ભરાઈ ગયું હોય તો સળીથી કેવી રીતે કાઢો ? ખચોખચ કરીને નહિ, ગોદા મારીને નહિ. સહેજ છોડો અડાડી ઊંચકી લેવાનો. એ રીતે વાળા-ફૂંચીનો ન છૂટકે ઉપયોગ. ભગવાનની પૂજામાં નિર્માલ્ય ઉતારવાની વિધિ છે, પણ વાળાફૂંચીના ગોદા મારવાની, કે ઘસાઘસ કરીને માંજવા ઉતકવાની નહિ ! એમાં તો પ્રત્યક્ષ અવગણના ઉપરાંત જતે દહાડે મૂર્તિનાં અંગ ઘસાઈ નાશ પામવાની મોટી આશાતના છે.

શું પૂજા, કે શું કેઈપણ ધર્મક્રિયા, બધે જ વિવેકની બહુ જરૂર છે. જે મોરપીંછી ભગવાન પર વાપરવાની હોય તેને પખાસણુ કે ભીંત પર ન વપરાય. જે વાળાફૂંચી ભગવાનને અડાડવાની હોય, તેનાથી પખાસણુ સાફ ન થાય. અંગલૂછણું કે દાગીના પણ પખાસણા ઉપર ન મુકાય, થાળમાં મૂકેલા રખાય;

કેમકે ભગવાનને અડાડવાના છે. શું પખાસણુ પર પડી ગયેલું ફૂલ પ્રભુને અડાવો છો? ના, કેમકે એ ભગવાનને અડવા માટે અયોગ્ય બની ગયું. તો પછી પખાસણુને અડેલાં અંગલૂછણાં, મોરપીંછી, આંગી, મુગટ, પ્રભુને કેમ અડાડી શકાય?

કેટલી વાતો કરીએ? ઘણું સાચવવાનું છે. ભગવાનને અંગ લૂછણા કરતાં કે પખાણ, પૂજા કરતાં મોટેથી દોડા, છંદ, કે નવરમરણુ ન બોલાય; કેમકે પાતળા મુખવસ્ત્રમાંથી થૂંકના કણુ પ્રભુ પર પડવા સંભવ છે. વિવેકચક્ષુ વાપરો તો આવું કેટલુંય દેખાશે!

આત્મ ઘરે પ્રભુજી પધાર્યા:—

વાત એ ચાલે છે કે અરિહંત પ્રભુની ઓળખ હોય તો એમની ભક્તિ અને એમના શાસનની ઉપાસના એ જ જીવનનું મુખ્ય કર્તવ્ય લાગે; સંસારસેવા તો ગૌણ બની જાય. હજારો કમાવી આપનારો શેઠ તમારા ઘર આંગણે આવ્યો હોય તો શું પત્ની, પરિવાર, દુકાન વગેરેની સેવા મુખ્ય રાખો કે શેઠની સેવા? શેઠની સેવામાં જ રચ્યાપરચ્યા રહો ને? જે દસ પંદર દહાડા એ રહેવાનો હોય એમાં એ જ ને? બસ, એ રીતે આ દૂંકાશા માનવ જીવનમાં આપણા આત્મઘરે પ્રભુજી પધાર્યા છે, એમના ધર્મની પધરામણી થઈ છે. તો સંસાર સેવા નહિવત્ થઈને પ્રભુસેવા-ધર્મસેવા જ મુખ્ય બની જવી જોઈએ.

શ્રાવિકા મા શું વિચારે?

પેલી શ્રાવિકા માતા હીકરાને દુકાનમાં રચ્યોપરચ્યો જોઈ ખિન્ન થાય છે, ચિંતાતુર બને છે, કે ‘આ ધર્મસેવા નહિ કરે તો આનું થશે શું? ધર્મયોગ્ય જીવન તો જોતજોતામાં ઊડી જશે! એમાં ધર્મ નહિ કરે, તો પાપથી ધર્મને અયોગ્ય જીવન મળતાં એ ધર્મ શું કરી શકવાનો?’

આર્યરક્ષિત પંડિતાર્થ મેળવીને ઘરે આવ્યા, શ્રાવિકા માતાને ચિંતા થઈ કે ‘આને અત્યારથી જ મોટાં રાજસામૈયાં મળ્યાં, હવે રાજમાન્ય પંડિત થશે, આનાઈઆત્માનું પરલોકમાં થશે શું?’ ગભરામણુ થઈ કે ‘રાજસભામાં પંડિતાર્થથી

કેઈકને ચૂપ કરશે ! હેઠા પાડશે ! ફૂંકા સારા લાવશે ! વૈભવ-વિલાસમાં મહાલશે !

બધું લોકદષ્ટિએ રૂડું રૂપાળું, પણ એ તો સંસારની વાટ ! સંસાર એથી લાંબોલયક થાય !'

જેને જેમાં હોશિયારી. એને એનો વિસ્તાર.

વિદ્યાની હોશિયારીમાં વિદ્યાનો વિસ્તાર, એવી રીતે લક્ષ્મી કમાવાની હોશિયારીમાં કમાવા માટેની મજૂરીનો વિસ્તાર, એમ, સંસારની હોશિયારીમાં સંસારનો વિસ્તાર, ધર્મની હોશિયારીમાં ધર્મનો વિસ્તાર.

‘સંસારની હોશિયારીમાં ધર્મ ભૂલશે, ઊંચો માનવભવ એળે જશે !’ એ ગભરામણથી માતા આર્યરક્ષિતના સામૈયામાં ન ગઈ, લોક ગયા, કુટુંબ ગયું, મા નહિ. ઠેઠ ઘરમાં આવ્યો ત્યાં સુધી સામે આવી આવકારતી નથી ! આર્યરક્ષિત માતૃભક્ત છે, મોટે પડિત બન્યો છે, છતાં માતાના ચરણમાં પડી પ્રણામ કરે છે, ખિન્ન થઈ પૂછે છે,

‘મા ! કેમ ખુશી નહિ ? આખું ગામ ખુશ, ને તું નહિ ?’

‘હા, કારણ કે હું તારી મા છું.’

‘એટલે ?’

‘એટલે એ, કે—

પેટની વિદ્યા ભણી સંસાર લાંબો કરે, એમાં મા શાની ખુશી થાય ? આત્માની વિદ્યા ભણે, તો આનંદ થાય.’

મા એટલે મા !

અરણિક મુનિનું પતન થઈ ગયું છે. સાધ્વી મા એને શોધવા નગરમાં ફરી. મા એટલે મા. સાધ્વી છે. ‘તારે શું અમે લહેર કરીએ એમાં ?’ ના, પણ માનું દિલ છે ને ? એ આનંદ માનનાર નહીં. સાથે નાનપણમાં દીક્ષા અપાવી છે. શું ?

‘મારું દૂધ પીધું છે એને સંસારમાં ભટકવા ન દઉં.’

સાંભળ્યું કે એ અરણિક ગોચરી ગયો, ‘પાછો ન આવ્યો માટે જરૂર ફસાયો ! દુર્ગતિ થાય ! આટે જ્યાં હોય ત્યાંથી પાછો વાળું.’ જ્યાં અને ત્યાં પૂછે છે કે,

‘કૈણે રે દીઠો રે મારો અરણિકો,
પૂછે લોક હજારો જી
અરણિક મુનિવર ચાલ્યા ગોચરી.’

‘મારો અરણિકો કોઈએ જોયો? અરે, ભાઈ અરણિક! અરણિક!’ કરતી મા ફરે છે, ગલીએ ગલીએ ને બજારે બજારે! મોટું શહેર, હજારો જણને પૂછે છે, ‘મારા અરણિકને લાખ્યો?’ દિલમાં દુઃખનો પાર નથી, આંખમાં પાણી ભરાઈ આવે છે, હૃદય ગદગદ રહે છે, ‘અરેરે! ક્યાં પડ્યો એ મોહના કૂવામાં? શું થાય એનું ભવાંતરે દુર્ગતિઓમાં? મારો દીકરો ને આ?’ રહે છે ને લોકને રડાવે છે! મનને થાય છે ‘અરણિકનો પત્તો ક્યાંય મળે? અરે! આટલા ઊંચા માનવભવે આવ્યો, સંયમ માર્ગે ચઢાવ્યો, હવે એ નીચે પડે? તો તો પછી દીર્ઘ દુર્ગતિમાં કેવા કરુણ હાલ એના! ન પડવા દઉં નીચે.’

અરણિકનો પશ્ચાત્તાપ :—

નગરમાં ધૂમ્યે રાખે છે, ‘ત્યાં અરણિકભાઈ તો બેઠા છે એક મહેલના ઝરખામાં, પતન કરાવનારી નવરંગીલી યુવતીની સાથે સોગડાંબાજી રમતા! ત્યાં માતાના કરુણ અવાજને સાંભળે છે, સાંભળીને ચોંકે છે! માતાના રુદન પર હૈયું હચમચી ઊઠે છે! ‘અરે! જે માતાએ મને જનમ આપ્યો, પાળ્યો, પોષ્યો, ઊંચા ચારિત્રમાર્ગે ચઢાવ્યો, એને મેં ભ્રષ્ટ થઈ આટલી બધી દુઃખી કરી? કેટલો કંગાળ છું? કેવો પામર છું? કેવો નિઃસત્ત્વ છું!’ અરણિકનું માતૃવત્સલ હૈયું ફફડી ઊઠે છે.

‘હું કાયર છું રે મોરી માવડી, ચારિત્ર ખાંડાની ધાર જી; ધિગૂ ધિગૂ વિષયી રે મારા જીવને. મેં કીધો અવિચાર જી’....

હવે અરણિકનું હૈયું ભારે શોક કરે છે, ‘મારી મા! ધન્ય તને! ક્યાં તારાં કલ્યાણ પરાક્રમ ને ક્યાં મારી મારક મૂઢતા! હું તો કાયર છું, ચારિત્ર શું પાળું? ચારિત્ર તો ખાંડાની ધાર જેવું છે, એના પર ચાલતું એ શૂરવીરનાં કામ છે. આવી તું મા અને માર્ગ મળવા છતાં હું આવો વિષયાંધ બન્યો! ધિક્કાર છે મારા

વિષયક્ષંપટ જીવને! કેટલું બધું મેં અવિચારી કૃત્ય કર્યું? અહાહા! મારું અને આ કામ? કઈ માતાનો સંતાન હું? કયા નાથનો સેવક હું? કેવા જગત્પૂજ્ય હોદ્દે ચઢેલો હું? ને ક્યાં આ પતન? ક્યાં એ શીલસંયમના સ્વાદિષ્ટ પકવાન? અને ક્યાં આ વિષય-વિષ્ઠાનાં ચૂંથણાં?’

અંતર પરખ :—

અરણિક ગોખેથી ઊતર્યો નીચે, માતાના કકળતા દિલને સાંળી શક્યો નહિ, જઈને પડ્યો માતાના પગમાં, શરમનો પાર નથી! મા જાણે જખડીને જાગે છે

‘અરે, અરણિકા! તું આ ?’

વત્સ! તુજ ન ઘટે ચારિત્રથી ચૂકવું,

જેહથી શિવસુખ સારો જી.’

દીકરા! મહાપવિત્ર મહાકલ્યાણકર ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થવું તને ઘટે? ચારિત્રથી તો શ્રેષ્ઠ મોક્ષનાં સુખ મળે આ છોડી એ છે! મિલત્સ ગંદા ક્ષણિક અને ઘોર સંસાર સર્જનારા વિષય સુખમાં ક્યાં પડ્યો!

ઊંઠ, ઊભો થા, વત્સ !

નિજનાં અને પરાયાં સુખનો ભેદ સમજ.

અમર-અમરપણું અને જનમ-જનમ મૃત્યુનાં અંતર પરખ.

અરિહંત અર્થાત્ અરિને હણનારનાં શરણ, અને વિષય-રાગાદિ અરિનાં શરણ એ બે વચ્ચેનો મોટો ફરક ધ્યાનમાં લે !

જીવના ઊંઘા લોચા :-

માતાએ સમજાવ્યું, પાછો વળવા કહ્યું, અરણિકને એમ ન

થયું ‘લાવ, કહી દઉં, મા! તારે મન ખડું સહેલું છે. તું સંસારનો સ્વાદ લઈ બેઠી, એટલે તારે ત્યાગ સહેલો. અમારે તો હજી ભોગની ઉંમર છે. દયો, કાચી વયમાં અપાવી દીધી દીક્ષા! હવે યુવાની ખીલી ઊઠી ત્યારે ભોગના સ્વાદ સમજાય છે. ત્યાં તારે ચારિત્રની વાતો કરવી છે? તું તારે તારું સંભાળ. અમને અમારું ફેાડી લેવા દે...’ આત્રું કાંઈ એણે મનમાં ય ધયું નહિ.

ભગવાનની અનુપમ વાણી, ને ગુરુઓની ઉત્તમ પ્રેરણા પણ, - મન જો લોચા વાળે છે, આપમતિમાં આગ્રહી રહે છે, અને જ્ઞાની અને નિઃસ્વાર્થી ઉપકારીઓની દીર્ઘદષ્ટિ તથા વાતસલ્યભરી હિતચિંતાનાં મૂલ્યાંકન કરી શકતો નથી, -તો એણે જાય છે; ઉદ્દડ જીવ નડોરપાણું વધારી ચીકણું કર્મ બાંધે છે, અને મોહ દબ કર્યે છે! ખબર નથી કે

ભોગની ભૂખ વિષયભોગથી મટે નહિ પણ વધે.

અનંતા પૂર્વજ-મોમાં શું નથી ભોગવ્યું? તો ભૂખ મટી? ના, એમ મટે નહિ, ત્યાગથી જ મટે.

અરણિકને તો સચોટ ભાન થઈ ગયું, ‘આહાહા! કેવાક માતાનાં તત્ત્વવચન! ક્યાં હું મેરુ-શિખર પરથી છેક નીચે ખીણમાં ગબડયો! ક્યાં મેં ઇન્દ્રનાં સિંહાસન મૂકી ભંગીનાં ઘર ‘પકડ્યાં! પવિત્ર જ્ઞાનાગારમાંથી વિષયના નરકાગારમાં જઈ વસ્યાં?’ અરણિકે ફરી વરાગ્ય પામી સંસાર તણ પાપના ઘોર પશ્ચાતાપમાં સીધાં શિલા પર અનશન ઝુકાવી દીધાં! મા તે મા.

આર્યરક્ષિતની માતાએ આર્યરક્ષિતને દષ્ટિવાદ (જેનાગમમાં બારમું અંગ) ભણે તો ખુશ થવાનું કહ્યું. કેમ ભણાતાં હશે એ? સાધુ થતું પડે! પડિતની મા થવાના, રૂપિયાની કોથળીઓની સ્વામિની બનવાના કોડ શ્રાવિકા માતાએ ન કર્યા! કેમ ન કર્યા? સમજતી હતી કે ‘એવા શા કોડ કરવા’તા? ‘ચાર દિન કી ચાંદની, પીછે ઘોર અંધેરી રાત.’ કવિ કહે છે.

‘ દિવસ ચારકા ચમત્કાર જ્યું, વિજલી આલલકી;
પાપકી પોટત્રી સિરપર ખાંધી, કિમ હોયે હલકી.
ખબર નહિ આ જગમે’ પલકી.

આર્યરક્ષિત તૈયાર થઈ ગયો, સવારે ઊઠીને માતાનો
આશીર્વાદ લઈ પહોંચ્યો મામા મહારાજ પાસે. ત્યાં એમની પાસે
એમણે ચારિત્ર લઈ કેક દષ્ટિવાદ સુધી જ્ઞાનોપાજીત કયું, મહાન
પ્રભાવક આચાર્ય અને જૈનશાસનનો ડંકો વગાડ્યો! આવિકા
માતાએ કયું પહોંચાડ્યો દીકરાને?

સુરેન્દ્રદત્તની માતા કેવી ?

વાશી ખાય છે પણ દુઃખી થઈશ :—

એમ, પેલી શ્રાવિકા મા છોકરાને ધર્મધરંધર બતાવવા જંબે છે, લાગ લાગતો નથી, એટલે હવે એક રસ્તો લે છે જગાડવાનો,— છોકરાને ભાણા પર રોજ ગરમાગરમ રસોઈ પીરસે છે, પણ સાથે કહે છે,

‘વત્સ! વાશી ખાયે જાય છે, પણ દુઃખી થઈશ.’

રોજ ને રોજ આ સાંભળીને છોકરો ચોંકે છે, ‘આ પ્રત્યક્ષ તાજી ગરમાગરમ રસોઈ, અને વાશી?’

પૂછે છે માતાને ‘મા! શું કહેવા માગે છે?’

મા જખરી છે, કહે છે ‘ભઈલા! એનો અર્થ તો ગુરુ મહારાજ સમજાવશે.’

કર્યો ઊભો! પહોંચાડ્યો ગુરુ પાસે. ગુરુ શું કહેવાના છે એ મા નહિ સમજતી હોય? ‘પૂર્વ’નું રાંધી મૂકેલું પુણ્ય આજે વાશી છે, એટલું એ ભોગવી લેવાનું કરીશ, નવું પુણ્ય નહિ ઊભું કરે, તો આગળ દુઃખી થવું પડશે અનેક કુળન્મોમાં! માટે ઉઠ, ધર્મના માર્ગે લાગી જા.’ આ જ કહેવાના ને? છોકરાને ચોંટ જો લાગી તો શું કરશે? કદાચ માતાને ય મૂકી દીક્ષા લઈ લેશે પણ સમજીને જ મા કહે છે.

આ પણ માતા, અને સુરેન્દ્રદત્તને મળેલી યશોધરા પણ માતા! કેટલો ફેર?

સુરેન્દ્રદત્તની માતા કેવી?:—

એ માતા આરોગ્ય માટે જીવનો ધાત કરવાનો આયત્ન કરે છે!

જેના પતિએ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પણ જીવની હિંસા મળતી ય કરવી, કરાવવી કે અનુમોદવી ન પડે એવો મહાસંયમ-માર્શ લીધો ‘અને જેનો છોકરો વૈરાગ્યમાં થનગની રહ્યો છે, એ મા કહે છે, જીવનો ભોગ આપી શાન્તિકર્મ કરવું પડે.’ પાછી એના પર કર્ત્તવ્યતાનો સિક્કો મારે છે! ખબર નથી કે જીવઘાત કર્યેથી ય શાન્તિ થાય કે આરોગ્ય મળે, એવો કોઈ નિયમ નથી. પૂર્વપાપના ભારે ઉદય હોય તો એ ન ય મળે, ને ઉપરથી ઘોર પાપ માથે ચઢે! દુર્ગતિનાં વિશેષ દુઃખો માટે તૈયાર થઈ રહેવું પડે!’

સુખ-આરોગ્યનો સીધો સંબંધ કેાની સાથે:-

દ્યો હિસાબ માંડ્યો કે ‘જીવ મારો, અભક્ષ્ય ખાઓ, આરોગ્ય મળશે!’ એમ મળતાં હશે? તો તો પછી દુનિયામાં રોગ ક્યાંથી ઊભા રહી શકે? આરોગ્ય કેમ મોંઘુ હોય?

આરોગ્ય ટકાવાનો સીધો સંબંધ શરીર સાથે નથી, આત્મા સાથે છે. આત્માને ધર્મની સહાય હોય તો આરોગ્યની સુલભતા હોય.

કોઈ પણ સુખનો સીધો સંબંધ આત્મા અને ધર્મ સાથે છે. એમ,

દુઃખનો સીધો સંબંધ આત્મા અને પાપ સાથે છે. શરીર વગેરે નિમિત્ત તો નિમિત્તમાત્ર છે. આ બરાબર ધ્યાનમાં રહે તો એમ થાય કે ‘પાપ શા માટે કરું? દુષ્ટતા શા માટે આદરું? ધર્મ કેમ જ મુકાય? ખીલતને પણ પાપસલાહ કેમ દેવાય? એમાંય જેના ઉપર અત્યંત વહાલ હોવાનો દાવો રાખીએ, જે આપણા નિકંટના સગા હોય, એને પાપની સલાહ? દુર્ગતિના માર્ગની પ્રેરણા?

માતાને એ વિવેક નથી એટલે જીવ મારવાનું શીખવે છે, પણ પુત્ર સુરેન્દ્રદત્ત એમાં ફસાતો નથી. એની તજજ્ઞ સામે તરવરે છે કે, જે ફેંકી દેવાનું તે હું નહિ:-

‘તેહ પારકો છે, આત્મા નહિ. પોતાનો આત્મા તો સનાતન

કાળથી ચાલ્યો આવે છે, અનંતકાળ રહેવાનો છે. દેહ એવી સાશ્વતી ચીજ નથી, દેહ તો એક દિ' જીર્ણ વસ્ત્રની જેમ ફેંકી દેવાનો છે. એની ખાતર પાપ કરી મારા પ્રાણુપ્યારા સનાતન જીવને કર્મથી કાં ભારે કરું? એ ભાર પછી ઉતારવા કોણ આવવાનું હતું? મારે જ ઉતારવો પડે! પણ એમાં મારા ડૂંચા નિકળી જાય! ઘોર અશાતામાં શેકાવું પડે! ત્યાં મા બચાવવા ન આવે. કાયા તો ફેંકી દેવાની ચીજ છે. કાયા એ હું' પોતે નથી.

એકેક ફેંકવાનું ઉત્તરોત્તર ખીજા માટે:

આત્માની સાબિતિ:-

જે પોતે જ છે તે ફેંકી દેવાય નહીં. જે ચીજ પોતે જ છે, મારી જ છે, અને એ કહે કે 'હું' મારી જાતને ફેંકી દઉં છું, તો તે બને જ નહીં!

પલંગમાં સૂવાનું ગમે છે, પણ સવાર પડી જતાં મનુષ્યને થાય છે કે 'ઊઠ, પલંગને ફેંકી દે, નહિ તો દુકાન રહી જશે.'

દુકાનમાં કમાણી નથી ઊલટું તુકસાન છે તો તે દુકાન ફેંકી દઉં એમ થાય છે. પૈસા મળતા હોય ખીજે, તો આ દુકાન ફેંકી દેવાની!

અવસરે માણસ પૈસા પણ ફેંકી દે છે! દીકરો માંદો પડતાં પૈસા પણ જહનમમાં ગયા!' એમ કહી પૈસા ચ ખૂબ ખર્ચી નાખે એમ,

અટવીનો પ્રસંગ આવ્યો, કે પાકિસ્તાનમાંથી લાગી રહ્યો છે, અને દીકરો માંદો પડી ગયો, અગર ઘરમાં આગ લાગી, દીકરો સાથે મળલે સૂતો છે, પોતે નીચે છે, વચમાં આગ છે, ને પોતે બચી શકતો હોય તો દીકરાને પણ ફેંકી દેશે.

અરે! હવટે અવસરે શરીર પણ ફેંકી દેવાય છે. માણસ આ શરીરે ભારે બેઆખરૂં જોઈ શકવા અસમર્થ' હોય તો શરીરને ફૂંચામાં ફેંકી દે છે; ટ્રેન નીચે કચરાવી દે છે; વગેરે. તેમ સાસુનો ત્રાસ, અપમાન સહન ન થવાથી કેટલીક પુત્રવધુઓ શરીરને

સળગાવી દે છે ને ? કેમ ? બસ, આ શરીરે અહીં જીવતા હોઈએ તો આ બધું જોતું પડે ને ? માટે, ફેંકી દો, સળગાવી દો આ દેહને,' આવો આવેશ આવે છે. આ આવેશ કોને ? શરીરને ? તો શું પોતે પોતાને ફેંકી શકે ? ના, એ તો બીજો કોઈ આવેશ કરે છે, હિસાબ માંડે છે, ને લાલ માટે અગર હાનીથી બચવા ચોછી કિંમતની વસ્તુનો ત્યાગ કરે છે. એ જ બીજો છે દેહથી જુદા આત્મા. પુત્રવધુનો આત્મા વિચારી લે છે કે 'એક આ શરીરને સળગાવી દેવાનો ત્રાસ વેડી લઉં, તો પછી સાસુના બીજા અનેક ત્રાસ સહેવા નહિ પડે.' કોણ વિચારે છે આ ? શરીર નહિ, શરીરની ભીતર રહેલો આત્મા, 'દેવાળું' કે હિસાબી ગોટાળા નીકળતા હોય તો આવેશવાળાને એમ થાય છે કે 'પડે ફૂવામાં, એટલે છૂટયા, આ લપમાંથી.' કોણ છૂટયું ? શરીર ? ના, શરીર તો પડ્યા પછી હજી ફૂવામાં મોજાઈ છે. કહો, આત્મા છૂટયો, શરીરમાંથી નીકળી ગયો. એટલે શરીર પોતે પોતાને ફેંકી શકતું નથી, ફેંકી દેનારો બીજો કોઈ હોય છે. આ વસ્તુ જુદા તત્વભૂત આત્માની સાબિતી છે.

પલંગમાં સૂતા રહેવાનું દુકાન ખાતર પડતું મૂક્યું; દુકાન પણ પૈસાની ખોટથી બચવા છોડી; બચાવેલા પૈસા બિમાર છોકરા ખાતર ખરચી નાખ્યા; છોકરાને ય જાત સમાલવા પડતો સુકાયો; અને જાતની કાયાને પોતાના આત્માને તોષ ખાતર ફેંકી દીધી. હવે આત્માને ફેંકી દેવાનું નાશ કરવાનું બનતું નથી, એમ જો છેલ્લો ફેંકી દેનાર છે, જેને ફેંકનાર નષ્ટ કરનાર બીજો કોઈ નથી, જેના તોષ ખાતર દુનિયાની મહાકિંમતી ચીજો, યાવત કાંચો સુધ્ધાં અવસરે ફેંકી દેવાય છે. તે જ આત્મા છે.

આ આત્મા પણ પણ કેટલો યાદ રહે ? :—

સુરેન્દ્રદત્તની નજર સામે પોતાનો આ આત્મા અને હિંસાથી થતી એની વિટબોલા તરવરે છે, એટલે કહે છે, 'મા ! તું હિંસાના ઘોર પાપથી દેહને પુષ્ટ કરવાનું કહે છે, પણ પછી એ પાપના ભાર મારા આત્માથી ઉચ્ચકાય એમ નથી, એની ભાવી વિટબોલાઓ સહી જાય નહિ !' દીકરો નાદાનિયત કે ઉઘાંછળાપણું કરતો દેખાય તો એમ થાય છે કે આમાં કોઈ મોટી નુકસાની

આવે તો આપણાથી સહાય નહિ, માટે એને વેપાર કરતો અટકાવો ?' પછી જરૂર દેખાય તો છાપામાં જાહેર નોટિસ પણ છાપાવી દો ને ? એમ અહીં પાપો આચરવાનાં આવે ત્યાં થયું જોઈએ કે 'આના પરલોકનાં સીતમ દુઃખો મારાથી સહારો નહિ, માટે અહીંથી જ મન-વચન-કાયામાં પાપો ધાલતાં અટકું.'

સુરેન્દ્રદત્ત આગળ કહે છે :—

કાયા સહી જાય તો ભલે, એને ફેંકી દેવી પરે તો સહી; પરંતુ ધોર પાપ કરવા સુરેન્દ્રદત્તની તૈયારી નથી. માતાને કહે છે,

‘દેહારોગ્ગનિમિત્તં પિ પ્યવયપાલનં ત્રિય સ્વમં મે ।

પાવાહિવદ્વિદુષ્ણય દેહેણ વિ અમ્બ ! કિં કરુજ ॥’

(મારા દેહનું આરોગ્ય ચાહતી હોય તો સમજ કે) દેહના આરોગ્ય માટે પણ આ અહિંસાવ્રતનું પાલન જ મારે કરવું ઉચિત છે; એ જ સમર્થ છે. બાકી તો હે મા ! પાપથી પોષેલા-વધારેલા શરીરને શું કરવાનું ? એનાથી શો ભડીવાર આવવાનો હતો ?

એ વાત મહત્વની કરી,

(૧) દેહના આરોગ્ય માટે અહિંસાવ્રતનું પાલન અર્થાત્ ધર્મ-રક્ષા જ ઉચિત છે, ધર્મભંગ નહિ;

(૨) દેહને પાપથી પોષીને શી નિરાંત ? કે કયો ખાસ લાભ ?

કુંદરતના ઇન્સાફ :—

પહેલી વાત એ સૂચવે છે કે આરોગ્ય માટે અહિંસાધર્મ ભૂલીને બીજા ફાંફાં મારવા નકામા મૂઠ અજ્ઞાન દશા છે; કેમકે બીજા પર હિંસાથી જાત પર હિંસા જ મળે, દયા કે કુશળતા નહિ ! દરેક પાપમાં આ વિચારી શકાય.

બીજાનાં અપમાન-તિરસ્કાર કરવાથી જાતને એ જ મળે, સન્માન-સદ્ભાવ નહિ.

બીજાની હલકાઈ કરવાથી જાતની પણ હલકાઈ જ થાય, વાહવાહ નહિ.

બીજાની શાખાને ધક્કો પહોંચાડવાથી પોતાની શાખા વધે નહિ પણ ટકરાય; એઆખર થવાય.

બીજાનાં હૈયાં બાળીને પોતાનાં હૈયાં ઠરવાનું ન મળે.

સારાંશ, ઠારો તો ઠરો, બાળો તો બાળો. દુઃખ આપો તો દુઃખ લો.

હલકાઈ આપો તો હલકાઈ લો, જશ આપો તો જશ લો.

બીજાનું ખમી ખાઓ તો બીજા તમારું ખમી ખાય, બીજાને દબડાવો, તો બીજા તમને દબડાવે.

કુદરતના કહો કે કર્મના કહો, આ અટલ સિદ્ધાન્ત છે. માન કળા આવવામાં કદાચ વિલંબ લાગે એટલું જ. કહે છે ને,

‘ભગવાન તેરે રાજ્ય મેં, અધેર નહિ, દેર હૈ.’ આપણે કહીએ ‘કર્મ તેરે રાજ્ય મેં...’

સુરેન્દ્રદત્ત માતાને કહે છે આપણે દેહનું આરોગ્ય જોઈએ છે, તો તે બીજાને દુઃખ આપવાથી નહિ મળે. એમાં ય મત ભાંગતું એ સો વળી મહાભયંકર છે. એની અવગણના કરીને કદાચ ખાચ કરી શરીર ‘પોખ્યું-વધાયું’ તો એથી શો લાભ ? એવાં જીવનની શી જરૂર ?

પાપથી વધારેલું શરીર શું પરખાવવાનું હતું ?

અભક્ષ્યભક્ષણ, ઉદ્ભટ વિલાસ, વગેરેમાં રાચનારા પણ જ્યારે શરીર કોઈ તેવા ભયંકર રોગથી પીડાય છે ત્યારે એની દશા જીઓ. ટાટા હોસ્પિટલમાં કરુણ કેન્સરના દર્દીઓ આવે છે. એની દીનતા અને રુદન જીઓ તો સમજાય કે શરીર જો ક્યારેક આવા કે બીજા રોગનો ભોગ બનતું હોય તો, અથવા ઘડપણે હડધૂત થતું હોય કે મૃત્યુના મુખમાં તો અવશ્ય હડસેલાવાનું હોય, તો એવા શરીરને પાપથી પોપીને શું કરવું છે ?

એમ, પાપ, પોલિસી, ધમંડ વગેરે સેવીને સ્વાર્થ સાધ્યા, માન મેળવ્યાં, લોકમાં સારા દેખાયા તેથી શું ? એ વાહવાહ આગળ જઈને શો ભલીવાર વાળવાની હતી ? કયું રક્ષણ આપવાની ?

લાંબી નજરવાળો તો એ જ જીએ કે

પાપકૃત્યો અને દુર્ગુણો સેવવાના પરિણામે હુંટાવાનું છે, ને પાપનાં પોટલાં માથે રહી જશે. એના દારૂણ વિપાક દીર્ઘ દુર્ગતિઓમાં સદ્યા નહિ જાય,

માટે પાપકૃત્યો અને દુર્ગુણો સેવીને જીવન જીવવાનો મોખ નથી.

સુરેન્દ્રદત્તે સાફ કહી દીધું કે ‘પાપથી પોષેલા શરીરને શું કરવાનું?’ બધું દલીલથી સમજાવ્યું એટલે માતા પાસે હવે દલીલ ખૂટી ગઈ. ત્યારે હવે સ્ત્રીનું શસ્ત્ર વાપરે છે. શું એ? આંખમાં આંસુ લાવવાનું, પગે પડવાનું, વગેરેમાનું.

માતા સુરેન્દ્રદત્તને કહે છે, ‘બચ્ચા! હમણાં ઋષિવચનની વિચારણા કરવી રહેવા દે. મહર્ષિના વચનનો વિચાર કરવા હાલ અવસર નથી. હમણાં તો તારું સ્વપ્ન મને વ્યાકુલ કરે છે. માટે તને હું પગે લાગીને કહું છું કે તારે શાસનની વાત ન કરવી, ને હું જે કહું તેમજ કર! એટલું કહીને ઊભી ન રહી, પણ એના પગમાં પડી શું કહે છે? ‘આજ તારે મારું કહ્યું કરવું પડશે’ મા એટલે એનું હૃદય જ જીદું છે. હવે દલીલ મૂકીને અપીલ કરે છે, હૃદયના ઊંડાણમાંથી નિકળતી વિનંતી છે. આ પ્રસંગ માતાના ભક્ત પુત્ર માટે જોખમભરેલો પ્રસંગ બની ગયો.

ધર્મનો પાયો : ઔચિત્યભાવના

યશોધર સુનિ કહે છે. આ પ્રસંગે મને વિચાર આવ્યો, અરે! આ તો ભયંકર સ્થિતિ ઊભી થઈ! માતા મારે પૂજ્ય, એનો પડયો બાલ તો મારે ઉપાડી લેવાનો, તે માતા આ ચરણમાં પડીને કાકલુદ્દી કરે છે, હવે જો વચન માતાનું ન માનું તો ગુરુવચનના ઉલ્લંઘનનું પાતક કરવું પડે છે; અને વચનનું ઉલ્લંઘન ન કરું તો હિંસા કરવી પડે તેથી વ્રતભંગ થાય છે,

ઔચિત્ય પાયામાં જરૂરી:-

ચારિત્રજીવન લીધા પછી તો ગુરુના વચનને અખંડ પાળવાનું છે જ, પરંતુ ગૃહસ્થ જીવનમાં પણ વર્ષોના વર્ષો સુધી સુરેન્દ્રદત્તે માતાની આજ્ઞાકિતતા કેવી અખંડ જાળવી હશે કે એને અહીં વિચાર આવે છે કે એકબાજુ વ્રતભંગ છે, બીજી બાજુ માતાના વચનનું ઉલ્લંઘન થાય છે; કેમકે હવે તો મા દલીલ પડતી મૂકીને એક જ વાત કરે છે કે તારે આટલું મારું કંઈ જરૂર કરવું.'

શું કરવાનું? જીવનો વધ! બને? ના; પણ તો પછી માતાનું વચન ઓળંધાય તેનું શું? જો જો માત્ર સ્નેહનો આ વસવસો નથી ઔચિત્યનો વસવસો છે. ગૃહસ્થજીવનમાં માતાપિતાદિ ગુરુજનની આમન્યા પાળવી એ ઔચિત્ય છે, યોગની પૂર્વસેવા છે. એ ઔચિત્ય અને પૂર્વસેવાનાં પાલન વિના સાધુજીવનમાં ગુરુવચન પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતાનું ઔચિત્ય અને યોગસેવા ક્યાંથી આવી શકે? પૂર્વજીવનનો પડયો પડે પછીના જીવન ઉપર લલિત વિરતરામાં કંઈ કે આ લોકના કાર્યોમાં ઔચિત્ય નહિ જાળવનારો પરલોકહિતકારી કાર્યોમાં ઔચિત્ય જાળવી શકતો નથી. પારલૌકિક કાર્યવિધિ ઉચિત રીતે આદરી શકતો નથી. પૂછો,

પ્ર૦—ઔચિત્યના વિષય ભિન્ન ભિન્ન છે, એકમાં લૌકિક કાર્ષી છે, બીજામાં પારલૌકિક ધાર્મિક કર્તવ્યો છે, તો એકસંબંધી ઔચિત્ય ન હોવા છતાં અન્ય સંબંધી ઔચિત્ય હોઈ શકેને ?

ઉ૦— ના. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે લખ્યું કે

‘વિષયભેદેન ઔચિન્યાભાવાત્’

અર્થાત્ વિષય ભિન્ન છે માટે ઔચિત્ય હોય એવું નથી. ઔચિત્ય એ અખંડ ગુણ છે, તેમ સોદા વિનાનો ગુણ છે. અખંડ એટલે ટૂંકડા ટૂંકડાએ નહિ. ભિન્નભિન્ન વિષયદીક ઔચિત્ય જુદું જુદું નહિ. એક જ ગુણ; હોય તો નો બધે લાગુ થતો હોય. થોડામાં ન હોય તો બીજે પણ હોવાનો નહિ.

પ્ર૦—પણ એવું દેખાય છે ને કે માણસ અમુક બાબતમાં ઔચિત્ય જાળવતો હોય છે, અમુકમાં નહિ, તેવું કેમ ?

ઉ૦—અમુકમાં ઔચિત્ય સાચવતો હોય ત્યાં ઔચિત્ય ગુણરૂપે નથી, સોદારૂપે છે. અહીં જે આ રીતે વર્તી તેમને આ લાલ થાય એવો છે, એમ લાલની કિંમત ચુકવવા પૂરતું એ રીતે વર્તે છે, માટે બીજે ઔચિત્યનું દેવાળું નિકળે છે. જે ગુણરૂપ હોત તો બીજે બધે પણ ઔચિત્ય પહેલું પાળત. ગુણરૂપ એટલે એ દહ ખ્યાલ કે ‘મારાથી અનુચિત વર્તાય જ નહિ, ક્યાંય ન વર્તાય’ હેયું જ એવું ઘડાઈ ગયેલું કે શું સાંસારિક બાબતોમાં કે શું ધાર્મિક બાબતમાં, અનુચિત વર્તવાનું સંગત જ ન લાગે, હામ જ ન હોય, સહેજે ઉચિત રીતે વર્તાઈ જાય. આ સહજ વર્તન ન આવે ત્યાંમુધી મન મારીને પણ અનુચિતતા ટાળવી પડે, રોકવી પડે, ઉચિત વર્તવ ને ઉચિત બોલ જાળવવા જ જોઈએ, તો જ પછીથી ઔચિત્ય એ સહજ ગુણ થઈ જાય.

ઔચિત્યપાલન એ ધર્મનો પાયો છે:-

શ્રી હરિભદ્રસૂરિચરિત્ર મહારાજે ઠામઠામ એના પર બહુ ભાર મૂક્યો છે. સમ્યક્ત્વ પહેલાની અપુતર્ગન્યક અવસ્થામાં પણ ત્રણ ખાસિયતોમાં એક આ મુકાય છે કે ‘સર્વત્ર ઉચિત

આદરે.' માટે ધર્મી આત્માઓએ આ ખાસ ધ્યાનમાં લેવાનું છે કે 'ધર્મક્રિયાઓ કરું, વ્રતો પાળું, તપ કરું, દાન દઉં, પ્રભુ-ભક્તિ કરું, એની સાથે સાંસારિક વ્યવહારમાં ક્યાંય અનુચિતતા ન સેવું'. એ હશે તો જ ધર્મમાં પણ ઉચિત વર્તવ નહિ ભૂલાય.

સુરેન્દ્રદત્ત ઔચિત્ય જીવનારો છે એટલે મુંઝાય છે કે જો વ્રત ભળે તો માનું વચન ઓળંધાય છે, ને માતૃચવન ભળે તો વ્રતભંગ થાય છે.'

શ્રાવક છે એટલે વ્રત છે, 'નિરપરાધી વ્રત જીવને જાણીને મારવાનો નહીં!' શું કરડું હશે? મૂંઝવણ થઈ ગઈ. આ મુંઝવણ શું સૂચવે છે? યોગ્યતા સાથે ધર્મપ્રેમ!

યે ગ્યતા બહુ જરૂરી:-

કેટલીક વાર ધર્મપ્રેમ હોય છે, પણ તથાવિધ યોગ્યતા નથી હોતી. કેટલાકમાં યોગ્યતા હોય છે, તો ધર્મપ્રેમ નથી હોતો. અહિંયા ઉભય છે. યોગ્યતા છે એટલે માતાનું વચન ઉલ્લંઘન કરતાં અચકાય છે; અને ધર્મપ્રેમ છે એટલે 'જો વચન માની લઉં તો વ્રતને મહાભ્રમ છે,' એમ વિચારે છે. આજે આપણી ફરિયાદ છે કે સેંકડો વ્યાખ્યાન ધર્મના સાંભળ્યા છતાં આત્મા ઊંચો કેમ નથી આવતો? ધર્મપ્રેમ છે પણ અહીં એક કલાક સાંભળ્યા પછી આત્મા લાખેશ્વરી બની ગયો એમ નથી લાગતું. રંગનું કુંડું ભરીને આપ્યું, ભારેમાં ભારે રંગનું, ને કહ્યું કે કપડું રંગી નાખો., પણ કપડું છે તેલિયું. એ કપડાને અંધારામાં આ રંગમાં જોળી જોળી ક્યું? પણ પ્રકાશમાં જોયું તો રંગ નથી ચઢ્યો! કપડું તેલિયું છે, ક્યાંથી રંગ ચઢે? એમ યોગ્યતા વિનાનો આત્મા આ તેલિયાં કપડાં જેવો છે, એના પર ધર્મ-દેશનાના ધોધ વરસાદ વરસવા છતાં ધર્મનો રંગ ચઢતો નથી દેખાતો, પીતરાળની વાણી મળ્યા પછી તો એવો રંગ ચઢે કે જાણે 'આપણે મહાસંપત્તિ પામ્યા!' પણ યોગ્યતા વિકસાવ્યા વિના આ નહિ દેખાય. આજ એવો કાળ આવી લાગ્યો છે કે યે ગ્યતા માટે શિક્ષણ આપવું જરૂરી છે. જે કોઈ ધર્મ-સાધનામાં છે, કે જેને ગમે છે ધર્મસાધના,

તેને માથે આ જવાબદારી છે પોતાના આત્માને યોગ્ય બનાવવો; તે માટે ભારે ચીવટ રાખવી.

જેના માથે માતા-પિતાદિ વડિલ છે, તેને તેમની અદબ સાચવવાની યોગ્યતા; અને જે વડિલ છે તેને આશ્રિતતા આ મતો પળાવવાં પ્રત્યેની યોગ્યતા કેળવવા મથવું પડશે! યોગ્યતા એટલે શું? ઔચિત્ય અને માર્ગાનુસારીની ભૂમિકા! પૂજા કરવા દહેરા-સરમાં ગયા, ત્યાં ઊભેલા માણસ ભારે અક્ષર બોલી કાઢે છે ત્યાં આપણી યોગ્યતા એટલે સૌમ્યતા. એમાં એ ભગવાનની પૂજા ઓછી થાય તેની ચિંતા નહિ, પણ પહેલી વાત, સૌમ્યતા નહીં ગુમાવવાની! પણ તમારાથી આ બનવાનું નથી, લોભ છે કે એ ભગવાનની પૂજનું ફળ ઓછું થઈ જાય ને? યોગ્યતાનો જે ધર્મ તે મારો ધર્મ. એના પાયા પર જે ધર્મ થશે તે સંગીન ધર્મ હશે, ને તેનાં લાભ અણમોલ હશે! યોગ્યતાના પાયા વિનાનો ધર્મી, એનો એ ચરિત્ર, સામાયિક, ગમે તો કોઈ પણ ધર્મ, પણ એ હૃદયસ્પર્શી ધર્મ નહિ બની શકે. જીવ બિચારો ધર્મ કરશે કરશે ને મજૂરીમાં ખપાવશે! મહાલાભ હાંસલ કરવાને બદલે માત્ર તુરંદ ચિંથરિયા પુણ્ય કે માનપાનમાં એ ધર્મ-ક્રિયાને કૃતાર્થ કરશે. એટલે કેવો ઘાટ?

૩. લાખનો લાભ થાય એવો હોય ત્યાં ૩. પાંચમાં લીલામ!

અયોગ્યતાનો દાખલો :-

પ્રભુના દર્શન કે પૂજાર્થે મંદિરમાં ગયા, ગયા તો ધર્મપ્રેમથી, પરંતુ પેલી સાંસારિક જીવનમાં જો યોગ્યતા નહોતી, તો એ અયોગ્યતા અહીં નડવાની. એટલે પ્રભુના દર્શનાદિ કરતાં જો કોઈ વચમાં આડું ઊભું રહ્યું તો એનું આવી બન્યું! મન ઝટ લોચા વાળશે. આવા ને આવા બુદ્ધિ ક્યાંથી હાડી નિકળ્યા હશે કે વચમાં થાંભલાની જેમ આડા ઊભા? મૂરખને અક્કલ જ ન થઈ કે ક્યાં ઊભા રહી દર્શન કરવા જોઈએ!...આવા સાધર્મિકદ્વેષ અવાત્સલ્ય,

અવગણનાદિ પાપો મનમાં ચાલુ થઈ જશે! ને વાણીમાં ય એ પાપ લાવ્યા વિના કદાચ નહિ રહે. ત્યારે પોતે વળી વચમાં ઊભો દર્શન કરતો હશે ત્યાં પાછળવાળાનો વિચાર પોતે નહિ રાખે! ને પેલાને દર્શન ને ભાવોદ્દાસમાં અંતરાયનું પાપ કરશે! કદાચ પેલો વળી જરા સમજ આપશે તો આ સામો ‘તમે તમારું સંભાળો’ એવો કાંક ખડકે ફેંકશે! અગર બોલવા જગા નહિ હોય તો મનમાં લોચા વાળશે, ‘ખુદ પાછા ડાહ્યા! અક્કલ આપવા નિકળ્યા છે! પાડાની જેમ પેલાને ખસતું નથી, ને બીજામાં ડહાપણુ ડહાળતું છે!’

શું આ બધું?

વીતરાગની ભક્તિમાંથી વૈરાગ્ય અને ઉપશમ આવવાની આડે રાગ-દ્વેષની દિવાલો ઊભી કરવાની નાદાનિયત.

સાથી?

યોગ્યતા-ઔચિત્યની ખામીના લીધે.

એનું પરિણામ?

એ જ, કે વીતરાગના દર્શનાદિની ક્રિયાના લાભના ટકા ઘણા કપાઈ ગયા. લાખનો માલ પાંચમાં લિલામ! એ દર્શનાદિમાંથી જે લાખ રૂ.ની કિંમતના વૈરાગ્ય ને ઉપશમ લેવાના હતા તે રહી ગયા! ને પાંચની કિંમતનું તુચ્છ પુણ્ય લઈ આવ્યો!

દેવદર્શનની આડે કોઈ ઊભો તો શું વિચારવું? :-

હવે જો યોગ્યતા હોય તો વિચારત કે ‘મારા દર્શનાદિ કરવામાં કોઈ વચમાં ઊભો? ફિકર નહિ.

(૧) ‘એને પણુ દર્શનનો અધિકાર છે,’ અથવા

(૨) ‘એ ય બિચારો વિષયકષયના દાવાનળમાંથી માંડ છૂટી અહીં ‘પ્રભુદર્શનાર્થે’ આવ્યો છે, ભલે દર્શન કરે. એનું વચમાં ઊભા રહેવાનું દયાપાત્ર છે,’ અથવા

(૩) ‘દુનિયામાં આ દર્શનથી વચિત કરોડો માનવોમાંથી આ બધી અહીં પ્રભુદર્શનાર્થે આવવા લાખીયશાળી બન્યો છે! એનો

એ ગુણ અનુમોદનીય છે, ભલે એ દર્શન કરે, દર્શન ક્યાં સરવુ પડયું છે?' અથવા,

(૪) 'મારે દર્શન કરવામાં પરીક્ષાનો સમય મળ્યો કે પ્રભુનાં પહેલાં દર્શન કર્યા એથી હવે પ્રભુની મુદ્રા કેટલી યાદ રહી તે તપાસું, પ્રભુના માનસિક હુબહુ દર્શન કરું. અથવા પ્રભુદર્શનથી જાગેલા શુભ ભાવને કસોટી મળી કે એ કોઈ કલુષિત ભાવથી ખગડી ન જાય.'

આવો કોઈ વિચાર જરૂર આવત. એથી દર્શનથી કમાયેલા શુભ ભાવમાં વળી ખીલત શુભ ભાવ ઉમેરાત, અને એથી લાભ લાખોનો કિંમતનો ઊભો થાત !

એણું યોગ્યતા હોત તે, પોતે દર્શન કરવામાં વચમાં ન ઊભો રહેતાં શાસ્ત્રે કહેલી પુરુષે જમણી અને સ્ત્રીએ ડાબી ખાળુએ રહી દર્શન કરવાની વિધિનું પાલન કરત; ને કદાચ ખ્યાલફેરથી એ વિધિનો ભંગ થયો, તો ખીજના સૂચન પર એનો ઉપકાર માની 'મિચ્છામિ દુઃકર'થી અવિધિનું પાપ તોડી નાખી, ખાળુએ ખસી જાત.

યોગ્યતા આ મહાન આત્મરક્ષા ને આત્મકેમાર્થ આપે છે. જોઈએ છે એ ?

હા,

તો ખેતી શું રહ્યા છો? યોગ્યતા વિનાનું ગાડું જન્મારાના જન્મારા ચલાવ્યું, અહીં વર્ષોના વર્ષો ચલાવ્યું, હવે ક્યાંસુધી ચલાવવું છે? દૃઢ સંકલ્પ કરો કે અહીંથી જ હવે જીવનમાં યોગ્યતા પહેલી કેળવીશ, મન મારીને પણ કેળવીશ.'

યોગ્યતાના અભાવે, કહેવાતો ધર્મગ્રંથ ખૂણે પડ્યો રહેશે, ને સાધર્મીમાં પરસ્પરનું વાતસલ્ય, ઉપજૂંહણા, અને સ્થિતરીકરણ, સર્વત્ર ગુણાનુરાગ, મૈત્રી અને કરુણાભાવ વગેરે ધર્મ તિલાંજલી આપી એથી વિરુદ્ધ પરસ્પર ઈર્ષ્યા, અવગણના, નિંદા, તિરસ્કાર, ખુદ્ધિભેદ, વિરોધ, નિર્દયતા વગેરેમાંનો એક નહિ તો ખીજો ખીજો

નહિ તો ત્રીજી એમ કોઈ ને કોઈ એક કે અનેક અધર્મ વિકસતા રહેશે ! આમાં પછી ક્યાં રહ્યો ધર્મપ્રેમ ?

ધર્મક્રિયા તો ગુણાબના કૂલ જેવી છે. એ હૃદયને ધર્મપ્રેમની સુવાસથી ભરી શકે એમ છે; ધર્મક્રિયા કરતાં કરતાં ધર્મપ્રેમ વધે છે; જેમ, દુનિયામાં રનેહની ક્રિયા સત્કાર, જમણુ, સારા બોલ, વગેરે કરતાં રનેહ વધે છે, પરંતુ અયોગ્યતા એ કુંગળીના ઢગ જેવી વચમાં ચોંટીને અધર્મપ્રેમની દુર્ગંધ ફેલાવે છે, અધર્મનો ઉકરડો સર્જે છે.

આત્મામાં યોગ્યતા હોય તો વિચાર આવે કે આ વિશ્વમાં સાધર્મી શોધ્યા ક્યાં મળે ? અને આવા ઉત્તમોત્તમ જૈનશાસન સાથેનો ઉત્તમ માનવભવ એ વાત્સલ્યાદિ કેળવવા માટે ક્યાં મળે ? હવે જો અહીં એ નહિ કેળવાય તો એથી વિપરીત ઈર્ષ્યા, વિરોધ વગેરે ભયુ' કે શુષ્ક હૃદય લઈને ભવાંતરે જવામાં કેટલું જોખમ ? કેવા ખૂરા હાહ ?

જેમ પાપનો પ્રેમ પાપીના પ્રેમથી પોષાય છે એમ ધર્મનો પ્રેમ ધર્મીના પ્રેમથી પોષાય છે. પાપીનો સંગ છોડો તો પાપનો સંગ છૂટે. એમ ધર્મીનો સંગ છોડો તો ધર્મનો સંગ છૂટે. નંદ મણિયારને ધર્મીનો સંગ છૂટયો, ધર્મી મૂક્યા ને અધર્મી ગમ્યા, તો ધર્મ પણ ચાલતો થયો, અને અધર્મ ઘસ્યો, મરીને પોતે બંધાવેલી વાવ કે તળાવમાં જ દેડકો થયો ! ધર્મ તો ટકે જો ધર્મી ગમે, ધર્મી પ્રત્યે વાત્સલ્ય ઊભરાતું રહે.

એમ સાધર્મિકની ઉપખૂંડણા અર્થાત્ પ્રશંસા કરાય, એના ગુણોનું સમર્થન કરાય તો ધર્મ ટકે; એ ભૂલીને નિંદામાં પડ્યા, તિરસ્કારમાં ચઢ્યા; અવગણના, અનાદર, ઉતારી પાડવાનું કયું, તો ધર્મ સહામાલેકૂમ કરશે, રળ લેશે, રવાના થશે. કોણ કહે છે કે ધર્મસંબંધથી સંકળાયેલાના અનાદર કરે ને ધર્મ ઊભો રહે ? કોઈ શાસ્ત્ર એવું નહિ કહે. અરે એક વ્યવહારમાં પણ મિત્રોને અનાદર કરે તો મિત્રતા તૂટે છે, તો ધર્મીનો અનાદર કરતાં ધર્મ કેમ નહિ ભાગે ? અનાદર કરવાથી એનાં માનસિક

પરિણામ ખંડિત થાય છે, કદાચ ધર્મમાં શિથિલ બને છે, અથવા દ્રેષ, અરુચિ, નિન્દામાં પડે છે, એ બધાં પાપનું નિમિત્ત કેાણુ? ઉપબૃંહણા ભૂતી અનાદર કરનારો, શાસ્ત્રમાં આવે છે, મોટા ગુરુ આચાર્ય પણ વાદી, તપસ્વી વગેરે શિષ્યની ઉપ-બૃંહણા ભૂલ્યા, તો સંસારમાં ભ્રમતા થઈ ગયા! જેમની પાસે મહાન ચરિત્રનો ટેકો હતો, છતાં ઉપબૃંહણાના અભાવે આ પરિણામ, તો જ્યાં તમારી પાસે એ ટેકો નથી, ને સાધર્મિકની ઉપબૃંહણા ગુમાવો તો ક્યાં જઈ ને ઊભા રહો?

ત્યારે ધર્મમાં ઢીલા પડતા, શ્રદ્ધામાં નબળા પડતા, તપ ત્યાગ દાનાદિ અનુષ્ઠાન-વ્રત-નિયમ કે ક્ષમા-નમ્રતાદિ ગુણોમાં પાછા પડનારા સાધર્મિકોને સ્થિરીકરણ કરી એ નબળાઈ દૂર કરવાનું પણ તો જ બની શકશે, કે પોતાનામાં મૂળમાં યોગ્યતા હશે. એમ કહીએ તો ચાલે કે આ સ્થિરીકરણની વૃત્તિ, સ્થિરી-કરણનો સ્વભાવ પણ યોગ્યતાનું રૂપક છે. યોગ્યને રહેજે એ થાય કે ‘હું ધર્મમાં પીડાતાને પીડા ટાળી સશક્ત કરું.’ આવી યોગ્યતા ન હોવાથી નાટક કેવું થાય છે! કે પોતાને ધર્મપ્રેમ છે એટલે ધર્મમાં પ્રવર્તી તો હશે, પણ અયોગ્યતાને લીધે સિદ્ધાતાની એવી નિન્દા, હલકાઈ કે તિરસ્કાર-અવગણના કરશે કે જેલો ધર્મમાં ઊલટો વધારે ઢીલો પડશે, ને દોષ દુર્ગુણમાં ઘસડાશે! એટલે? જે ધર્મ પર પ્રેમ હોવાનો દાવો છે, એના પર ઘા! કેઈના ઘા પર કે વાગેલા પર વધુ પ્રહાર કરે તો શું થાય? વધારે બગડવાનું જ થાય કે સુધરવાનું? શરદીથી પીડા-તાને વધુ પવન ખવરાવો તો શું થાય? શરદી વધે જ કે બીજું કંઈ? બસ એવું જ ભૂલતા સાધર્મીને કઠોર ઠપકા, તિરસ્કાર-ભર્યાં વેણુ વગેરે સંભળાવવામાં છે. ધર્મના ઘા ઓર વધે. પોતાની પ્રવૃત્તિના પરિણામનો વિચાર નથી, માટે એવા આવેશમાં ચડાય છે, ઉછાંછળા બનાય છે, યોગ્યતા હોય તો વિચાર રહે, મનને એમ થાય કે ‘હું બીજાને નવો ધર્મ તો પમાડી શકતો નથી, પરંતુ કેઈના રહ્યા સહ્યા પણ ધર્મનો નાશ કરનારો તો ન થાઉં! અયોગ્ય બોલ, અયોગ્ય મુખમુદ્રા, અયોગ્ય વર્તાવ તો આમામાં કષાયની વૃદ્ધિ કરીને અનેક પ્રકારનાં પાપ

જન્માવી અધઃપતન કરાવનારાં છે. એ હું શા માટે આચરું? આ લક્ષ હોય તો યોગ્યતા શાની વિકસવા પામે? બીજાનું અસ્થિરીકરણ કેમ જ થાય?

ઉપબૃંહણ, સ્થિરીકરણ અને વાત્સલ્ય એ સત્રયગ્ દર્શન પ્રાપ્ત કરવાના, નિર્મળ કરવાના, પુણ્ય બનાવવાના મહાન આચાર છે. યોગ્યતા ઉપર એ સરળતાથી આચરી શકાય છે. સાચો ધર્મપ્રેમ યોગ્યતાને વિકસાવી શકે છે. ‘સાચો’ એટલે શુદ્ધ ધર્મના ધરનો ધર્મપ્રેમ. શું પોતાનામાં કે શું બીજામાં, ધર્મને ટક્કર લાગે એનો ભારે ભય હોય, એનાથી બચવાની ભારે ચીવટ હોય. આ પાપભરી પૃથ્વી ઉપર ધર્મ ક્યાં સસ્તો છે? ક્યાં સુલભ છે? ક્યાં એ કાળના કાળ વીતવા છતાં ય જડ મળે એવો છે? તો જો એ અહીં મળવાના સંયોગ છે તો હું શા માટે મારા કે બીજાના ધર્મને ટક્કર લાગે એવું કરું? આ ખ્યાલ, આ સાવધાની યોગ્યતા આપે છે.

ધર્મી હૃદય બનાવો

અરિહંતનેા સેવક શું એકલા પુણ્યોદય પર અધિકાર રાખે અને પાપોદય પર નહિ ?

‘મારે આટલું આટલું સુખ, સગવડ ભોઈએ જ,’-શું એટલું જ પકડતાં આવડે ? અને શું એ ન આવડે કે ‘મારે દુઃખ પણ આવે; હું કાંઈ એવો ધર્મીત્મા નથી કે એકલા પુણ્યોદયનેા જ અધિકારી હોઉં’. વર્તમાન જીવનમાં કેઈ વિષયોની ગૃહિ, કેઈ કપાચો, કેઈ ઇર્ષ્યા, મદ, અને તૃષ્ણાદિ દોષો ઝગમગે છે. એ સૂચવે છે કે હું ‘પૂર્વ’નેા એવો ધર્મીત્મા નહિ હોઉં’, એવું ધર્મી હૃદય મેં નહિ બનાવ્યું હોય, નહિતર આ દુર્દશા હોય ?’

ધર્મક્રિયા કરવી એ એક વાત છે, ધર્મી દિલ બનાવવું એ બીજી વસ્તુ છે.

અલબત્ત ધર્મક્રિયા દિલને ધર્મી બનવવામાં ખૂબ સહાયક છે, પણ દિલ તેવું બનાવવું હોય તો સહાયક એકાદિ વેળા પેસા મળી જવા, માન મળી જવું-એ કાંઈ પૂર્વના ધર્મી હૃદયનું માપક નથી. એ મળવાનું તો આવડે હાથે ‘પૂર્વે’ કેઈ દાનાદિ કર્યાં હોય તેથી ચ બને. હા, જીવનમાં ભારેભાર ઔચિત્ય, માતા-પિતાની અખંડ સેવા-વિયત-આજ્ઞાધીનતા, કૃતજ્ઞતા, વૈરાગ્ય, ઉપશમ, સંવેગ, ક્ષમા, નિસ્પૃહતા, મૈત્રી, ગુણાનુરાગ વગેરે સદ્ગુણો ઝગમગતા હોય તો મનાય કે ‘પૂર્વે’ ધર્મીત્મા બન્યા હોઈશું’, ધર્મી હૃદય કેળવ્યું હશે. સ્વાત્મ-નિરીક્ષણ અને તત્ત્વ-મંથન કરવાની જરૂર છે.

સ્વાત્મનિરીક્ષણ અને તત્ત્વમંથનના અભાવે વિકલ્પોના ધુમાડાથી મન શ્યામ બનતું બને છે !

અસમાધિના અંધકારમાં ટિચાયા કરવાનું થાય છે ! એથી નવા પુણ્ય-પ્રયત્ન અને ધર્મી હૃદય કેળવવાનું બનતું નથી. પછી પાપ ક્યાંથી ઠેલાય ? ‘પુણ્ય પાપને ઠેલે’ પરંતુ ધર્મી હૃદયનું પુણ્ય પાપને ઠેલે; એ ભૂલવા જેવું નથી. અને નિર્મળ પુણ્ય તો નિરાશ સભાવે ઊભું થાય. માટે બીજા ત્રીજા વિકલ્પો અને અસમાધિ હટાવી દઈને ઉપરોક્ત દોષત્યાગ અને ગુણ-જંખનાનો પહેલો માનસિક ધર્મ શરૂ કરી દેવાય. પ્રભુ શ્રી અરિ-હંત ઉપર અથાગ શ્રદ્ધા ઊભી કરાય, ‘જે કંઈ સારું થશે તે, નાથ ! તારી કૃપાથી જ થશે; જે તારાથી નહિ તે બીજા કશાથી નહિ થાય. “ જિનભક્તે જે નવિ થયું તે બીજાથી નવિ થાય.” માટે હે દીનદયાળ ! મારે તું જ એક શરણુ છે, તું મને સમાધિ દે.’-આ શરણુ અને પ્રાર્થના કરાય.

પ્રસંગતઃ આટલું ધ્યાનમાં રહે કે—

પરલોકમાં ધર્મી જીવન મળવાનો પાયો અહીંના ધર્મી હૃદય પર નખાય છે.

ભવાંતરે કદાચ સંપત્તિના ઢેર મળે, પરંતુ ત્યાં જો સાથે ધર્મી જીવન નહિ હોય, તો પછી પાપી જીવન જ રહે ને ? અને એ સંપત્તિવાળા પાપી જીવનમાં જીવની કેવી કારમી દુર્દશા સરળય ? ત્યારે જો કદાચ સંપત્તિ ન મળી હોય, પણ જીવન ધર્મી હોય તો કેટલી બધી સુંદર ઉન્નતિ સધાય ! માટે કુમાર-પાળ રાજા જેવાએ માગ્યું હતું કે ‘હું જૈનધર્મથી વાસિત ભલે દાસ કે દરિદ્ર થાઉં; પરંતુ ધર્મવિહોળો ચક્રવર્તી પણ થવાની મારી ઇચ્છા નથી.’

પરલોકમાં ધર્મી જીવન મેળવવા અહીં હૃદયથી ધર્મોત્તમા બનવું પડે.

હૃદય ધર્મી બનાવવું પડે. એ માટે—

ઇન્દ્રિયો અને મન પર અંકુશ,

ઉદારતા,

કૃતજ્ઞતા,
પરોપકાર,
સર્વ જીવ મૈત્રીભાવ,
ભગવદ્વચન પર ઊછળતી પ્રીતિ, તથા
તન-મન-ધન અને વચનથી અનેકાનેક સુકૃતો કરવાં જોઈ એ.
લક્ષ્મી અને લક્ષ્મીવાનોના અંજનમણ્ણ, ઠંકુરાઈના મોહ,
સારા દેખાવાનો મોહ, કેઈના ય પ્રત્યે દ્વેષ-અરુચિ-અભાવ...
વગેરે દૂર કરવા પડે.

જીવનમાં માટીનું ધન મેળવવા કરતાં આત્મિક ધન
મેળવવા ઘણું ઘણું કરવાનું છે. જીવન તો નદીના પૂરની જેમ
વહી રહ્યું છે!

ઘડિયાળનો કાંટો દરેક સેકન્ડે ફરતો રહીને કહી રહ્યો છે કે
આ કાળ તો ચાલ્યો, એટલે હવે બાકીનો જીવનકાળ ખરો લેખે
લગાડવાનો છે. કદાચ સંપત્તિમાં તંગી રહી, ધાર્યા પૈસા નથી
મળતા, પરંતુ એનાં રોઢણાં રોઈ માનવકાળ બરબાદ કરવા કરતાં
દિલ ધર્મમય ને ગુણમય કરી લેવામાં કાળ સાર્થક કરવાનો છે.

મન બીજા ત્રીજા વલવલાટ કરતું હોય, પણ આ સાવચેતી
ખાસ રાખો કે ‘હું મારું’ દિલ તો એક સરખું ધર્મી, પવિત્ર,
ગુણિયલ, દયાળુ અને પરલોકની ચિન્તાવાળું અવશ્ય રાખું.’
જો આ સાવચેતી ન રાખી તો બીજા ત્રીજા વ્યાકુળતા કરવામાં
કાંઈ પરિસ્થિતિ તો સુધરશે નહિ, પણ માનવકાળ એળે જશે,
અને આ આત્મધ્યાનના યોગે પાપ અને કુસંસ્કારોનો ભાર વધી
જશે! આત્મામાં કંગાલિયત, નિઃસત્ત્વતા અને અર્થકામની
અગત્ય ઊભી થશે, મજબૂત થશે!

બાકી તો ધર્મી હૃદય, શ્રદ્ધાળુ-દયાળુ દિલ કેળવતા જવામાં
કેઈ અંતરાય કમો પણ તૂટે છે, પાપ ઠેલાય છે. આના ઉપરાંત,

સ્થિર ચિત્તે અટલશ્રદ્ધાથી નવકારનો ભરપૂર ભાવ અને
વારંવાર નવકાર-સ્મરણ,

વીતરાગની ગદ્ગદ દિલે ભક્તિ-પ્રાર્થના-શરણ,

વારંવાર ચારે શરણ-દુષ્ટતાગર્હી-સુકૃતાનુમેદન;

રોજ પ્રભાતે ‘વિશ્વના જીવમાત્ર સુખી થાઓ, નિરોગી થાઓ, પરોપકારી થાઓ, સૌને સદ્બુદ્ધિ મળો’ એવી ગદ્ગદ દિલે ભાવના,

વિવિધ ત્યાગ,

વિવિધ તપસ્યા,

રોજ કાંઈ ને કાંઈ દુઃખીને દાન,

પ્રભુભક્તિ;

ગુરુસેવા, વગેરે ધર્મ-પ્રવૃત્તિ ખૂબખૂબ વધારવી પડે.

મન તોફાની છે, કેઈ ને કેઈ તરંગમાં ચઢે છે. જીવને ગ્લાન, ઉદાસ, નિરાશ અને રાંક ખનાવે છે. એની સામે આ વિચારો,-

રાજા હરિશ્ચન્દ્ર અને તારામતીએ, રામ અને સીતાએ, નળ અને દમયંતીએ કેવાં કેવાં દુઃખ ભોગવ્યાં? છતાં એ કેવાં સાત્ત્વિક અને નિત્ય પ્રસન્ન રહ્યાં ! તો હું કેમ ન રહી શકું ? મૂંઝાવાનું શા માટે ?

કાળચક્ર નીચું જાય છે, તો પાછું ઊંચું પણ આવે છે.

હસકો નીચો તો હસકો ઊંચો. કશી મૂંઝવણ કરવાની જરૂર નથી. કાળ અને કર્મ એનું કામ કરે છે, ત્યારે હું મારા આત્મ-હિતનું કામ ચાલું રાખું.’ આમ ધરપતથી દિલની અસમાધિ-નિરાશા-નિઃસત્ત્વતા ટાળી દિલને ધર્મી રાખી શકાય.

યોગ્યતા શી રીતે આવે?

આ યોગ્યતા શી રીતે આવે?

નિર્વિચાર હોડવાથી નહિ આવે. વિચારશીલતા જોઈશે. એ માટે વિચાર પણ દીર્ઘદષ્ટિનો અને વિવેકભર્યો જોઈશે. માર્ગાનુસારી ભૂમિકામાં એ માટે દીર્ઘદષ્ટિ અને વિશેષજ્ઞપણું કેળવવાનાં હોય છે. એમ સૌમ્યતા પણ કેળવવી પડે છે. કેમકે એ પણ યોગ્યતા વિકસાવવા જરૂરી છે. દૂંકેા વિચાર, વિવેક વિનાનો વિચાર અને અસૌમ્યતા અયોગ્ય વિચારણા-વાણી-વર્તાવને જટ ખેંચી લાવે છે. આ એકેકના અનેક દષ્ટાન્ત જોવા મળશે. પોતાના જીવનમાં પણ તપાસીએ તો દેખાશે કે છેવટે ક્યારેક ક્યારેક પણ એમ બન્યું હશે. ત્યાં પરતાવોં થાય છે કે ‘હાય, આ ઉતાવળિયું પગલું ભયુ’ ને નુકસાન ઊભું થયું!’ એ દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાયું નહિ, અગર સારાસારનો વિચાર કર્યો નહિ, અથવા ખોટો આવેશ કર્યો!’ બસ, મૂળમાં યોગ્યતા હોય તો એ ખોટા ભાગે આમ ન થવા દેવામાં સહાય કરે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે—

પ્ર૦—પણ યોગ્યતા લાવવી શી રીતે?

ઉ૦—એ માટે સતત ભાવનાથી આવા ગુણોનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે.

સતત ભાવનાનો પ્રભાવ :-

(૧) પહેલું તો મનમાં ગોખો કે ‘મારે દીર્ઘદષ્ટિવાળા બનવું છે, સારાસારનો વિચાર રાખવો છે, સૌમ્ય મુદ્રા, સૌમ્ય વાણી, અને સૌમ્ય સ્વભાવ રેખિંદા બનાવવાં છે.’ આ ભાવના સતત ભાવવાનો પ્રભાવ એ છે કે એનાથી મન એના પર કેન્દ્રિત બને છે. તેથી ઉપસ્થિત થતા એ ગુણો તરફ મન પહેલું જાય છે,

અર્થાત્ જટ મનમાં આવે છે, કે ‘અહીં’ લાંબી દૃષ્ટિથી વિચાર કર. કેના વધારે ટકા ? કેના ઓછા ? એ જો, અને બધું કામ હૃદય બહુ સૌમ્ય રાખીને લે.’ એવું રંકુરે એટલે, અને એ ગુણો માટેની મમત્વભરી ભાવના પહેલા વારંવાર કરી તો છે જ એટલે, સહેજે પ્રસંગ વખતે એનો કંઈ ને કંઈ ઉપયોગ થાય છે. ખસ, આ રીતે અભ્યાસ કયે જઈએ એટલે પછી એ ગુણો સહજરૂપે એવા કેળવઈ જાય કે એનો સ્વભાવ જ બની જાય. આનું નામ યોગ્યતા ઘડઈ ગણાય. એના પર પછી યોગ્ય આચરણ સહેજ બની આવે, આજ્ઞા ધાર્મિક બાબતમાં યા ગૃહસ્થ-પણાની સાંસારિક બધી બાબતમાં યોગ્ય રીતે વર્તાય.

મહાન ગુણ કૃતજ્ઞતા :-

(૨) યોગ્યતા કેળવવા માટે બીજો એક ગુણ કૃતજ્ઞતા નામનો કેળવવાનો છે. ક્યારેય પણ કોઈનો ય ઉપકાર ન ભૂલીએ, ઉપકારીનો દ્રોહ કે ઉપેક્ષા ન કરીએ. ઊલટું અવસર અવસર પર તેનો બદલો વાળવા તત્પર રહીએ. વિશેષે કરીને ગૃહસ્થજીવનમાં માતા, પિતા, વિદ્યાગુરુ, આજીવિકા આપનાર શેઠ તથા કુટુંબીમાં કિંમતી સહાય કરનાર પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ ખબ સારી રીતે જાળવવો જોઈએ, અદા કરવો જોઈએ. જો એ નથી તો યોગ્યતા મૂળમાં નથી, એટલું જ નહિ પણ યોગ્યતા લાવવા માટેનો અભ્યાસ પણ નથી. ત્યારે એ વિના કદાચ વૈરાગ્યથી ચારિત્ર પણ લઈ લીધું છતાં ચારિત્ર-જીવનમાં એને અનંત ઉપકાર કરનારા ગુરુ પ્રત્યે કૃતજ્ઞભાવ જાળવવો મોંઘો થઈ પડે છે. પછી એ કેટલીકવાર એક ગૃહસ્થને ન છાજે એટલા નીચે પાટલે બેસી જાય છે ! અવસર આવ્યે ગુરુની જાહેરમાં પણ હલકાઈ કરતાં એને આંચકો નહિ આવે; યા દુનિયામાં બીજા કોઈના કરતાં ગુરુને વધારે પીડવામાં મસ્ત રહેશે ! ‘પાધુ’ આ બધી પોતાની નાલાયકી ઉપર બનાવટી શાસ્ત્રવફાદારી, જિનાજ્ઞામહત્ત્વ, સિદ્ધાંત-રક્ષા, ઉચિત અને હિતકારી વર્તાવ, વગેરેના વાઘા પહેરાવશે ! ભોળા જીવોના મગજમાં એ ઠસાવવા માટે ‘પાધુ’ મચણાસુંદરી, લકંમણજી, જમાલીના શિષ્ય વગેરેનાં દૃષ્ટાન્તો સિદ્ધતથી ગોઠવશે !

આ બધું શેમાંથી ઊભું થયું? કહેા, કેડ ગૃહસ્થ જીવનમાંથી અયોજ્યતાથી અને કૃતજ્ઞતા વગેરેના અભ્યાસના અભાવથી.

કૃતજ્ઞતાની વિચારણા :-

જૈનશાસનમાં યુરુના ઉપકારની અવધિ નથી આંકી, તેમ એનો બદલો વાળવાનું અશક્યપ્રાય કહ્યું છે. કેમકે યુરુ પતિત થાય, ભ્રષ્ટ થાય, તો એમને ફરી માર્ગે ચઢાવવાથી એ બને. પરંતુ સદ્ગુરુમાં એ સંભવ કેટલો? ત્યારે એક સામાન્ય ઉપકાર કરનાર પ્રત્યે પણ કૃતજ્ઞતા ન ચુકાય, તો ભયાનક ભવ-સાગરમાંથી ઉદ્ધારનાર, દુર્ગતિના માર્ગેથી સદ્ગતિના માર્ગે લાવનાર અને પાછા એમાં સદા સારણુ-વારણુદિ કરીને દુર્ગતિ પરંપરાના ઉત્થાનમાંથી બચાવી લેનાર યુરુના અનંત ઉપકારની પ્રત્યે કેટકેટલી કૃતજ્ઞતા જોઈએ? એ ઉપકાર યાદ હોય તો મનને શું એમ કદીય થાય કે, ‘એ તો કચકચ કરે છે, ઠપકો દીધા કરે છે?’ ના, ઊલટું એમ થાય છે કે ‘એ મને લાતો મારે, કે ચારની વચ્ચે હલકો ચ પાડે, તો પણ શું થઈ ગયું? એમના મારા પરના અનંત ઉપકારની સામે આ કાંઈ વિસાતમાં નથી. આખી દુર્ગતિની પરંપરાના માર્ગમાંથી મને પાછો વાળી, મને અટકાવી, સદ્ગતિની ધારાને સર્જવાનો મહા ઉપકાર કયાં? અને આ તુચ્છ, અતિ તુચ્છ તકલીફ કે અપજશ સહવાનું કયાં? આ માર્ગે ન ચડાવ્યો હોત, ન પાળ્યો હોત, તો પાપમાર્ગ સેવતાં કદાચ નરક કે તિર્યંચગતિમાં ભટકાઈ પડતાં કેટલાં કારમા દુઃખ પામત? અને પછી પણ પાપના યોગે કેવી દુઃખની પરંપરામાં મુકાઈ જવું પડત? એ બધું અટકાવનાર તરફથી કદાચ મારા મનને લાગતું મામૂલી પ્રતિકૂળ થયું, તો એમાં શું લૂંટાઈ ગયું?’ કૃતજ્ઞતા આ વિચાર લાવે છે.

તમારે પણ આવી વિચારણા માતાપિતા માટે રાખવાની છે. પત્ની કે પુત્રના ખોટા મોહમાં તણાઈ માતા-પિતાની પ્રત્યે જરાય કૃતજ્ઞતા જૂલવાની નથી. એમના કેડ ગર્ભથી આટલા ઊંચે લાવવા સુધીના અગણિત ઉપકાર બરાબર યાદ રાખવાના છે. એની આગળ એમની કચકચ, સતેજ પ્રકૃતિ, વગેરેને મામૂલી

ગણવાના છે, તેમ પત્ની તથા પુત્રોને એ લખાવી દેવાનું છે. કૃતજ્ઞતા અદા કરવા પત્ની અને પુત્ર-પુત્રીઓ સહિત તમારે એમની દેવની જેમ સેવા કરવાની છે. તો જ યોગ્યતા ગણાશે, યોગ્યતા નહિ હોય તો આવશે.

સ્વાર્થત્યાગ-પરાર્થસેવન :—

(૩) યોગ્યતા લાવવા માટે એક બીજો મહત્ત્વનો ગુણ જે ‘સ્વાર્થ’ ગૌણ, પરાર્થ’ મુખ્ય કરવો, ’ એનો અભ્યાસ કરવાનો છે. અભ્યાસ એટલા માટે, કે મૂળમાં યોગ્યતા વિકસેલી હોત તો આ ગુણ સહેજે સહેજે ખતમ; પણ યોગ્યતાની ખામી છે, તેથી મન મારીને પણ આની ટેવ પાડવાની છે. આમાં જુઓ કે સ્વાર્થ તદ્દન મૂકી દેવાની વાત નથી, પરંતુ—

(૧) જ્યાં પરાર્થ’ એટલે કે પરનું લાભ, પરની સેવા કે પર-દુઃખનિવારણનો પ્રસંગ આવીને ઊભો રહે, તે વખતે ‘સ્વાર્થ’ પછી અને આ પરાર્થ’ પહેલો’, એ કરવાનું છે. આનું નામ પરાર્થ’ મુખ્ય અને સ્વાર્થ’ ગૌણ કહેવાય, એટલું જ નહિ, બલ્કે,—

(૨) સ્વાર્થ’ની દરેક પ્રવૃત્તિને પરાર્થ’પ્રવૃત્તિથી અલંકૃત કરવાનું મુખ્ય લક્ષ રાખવાનું છે. એ ક્યારે બને ? ત્યારે, કે જો એ લાવના મનમાં રમાડયા કરીએ કે—

‘જીવનમાં પરાર્થ’સાધના એ સાર છે, સ્વાર્થ’સાધના અસાર છે.

સ્વાર્થ’ની સાધના તો કૂતરાં-ગધેડાં ય કરે છે. હું તો એનાથી કેટલો ય અડિયાતો માનવ છું; તો મારા જીવનને ક્યા ક્યા પરાર્થ’સાધનાથી મધમધતું કરી દઉં ! પરોપકાર-પરસેવા-પર-દુઃખહરણનું વ્યસન બનાવી દઉં ! સવાર પડે ને લગની લાગે એની. દિવસની શુભ શરૂઆત એનાથી કરું ! એ શોધતો ફરું ! એ મળે એટલે માલ મળ્યા માનું ! તન-મન-ધનને એમાં ખચીને સાર્થ’ક થયા માનું ! આવી આવી લાવનાનો મનમાં સતત અભ્યાસ એને સુલભ કરે છે.

મનમાં રટણ ચાલુ હોય અગર દૃઢ નિર્ધાર બાંધ્યો હોય,

તો કરવાનું સૂઝે અને સકુરે.

ગુણ કેળવવાના ઉપાય :—

કેઈપણ ગુણ કેળવવાની અને દોષ દાળવાની તમન્ના હોય તો,

(૧) પહેલાં એ માટેની સતત ભાવના કરે. એ ભાવના પણ લાભાલાભ ને સારાસારની ભાવના સાથે કરે. અર્થાત્ ‘ગુણના લાભ કેટલા? એમાં સાર કેટલો? તેમ જ દોષનાં તુકસાન કેવાંક? એની અસારતા કેવીક?’ એ બધાની વિચારણા રાખે; ને તાર્ત્વિક સ્વરૂપનો વિચાર કરે. જ્યારે જ્યારે અવકાશ મળે ત્યારે ત્યારે, છેવટે રાત્રિના કે પરાઈમાં બિઠીને, એની ભાવના કરે.

(૨) એમાં પણ દાઈમટેબલ યાને સમયપત્રક ઘડો :—એક અઠવાડિયું અમુક ગુણ કેળવવાનો કેસ-કાર્યક્રમ; બીજું અઠવાડિયું બીજો ગુણ. પાછું,

(૩) એ ભાવના પાછળ એના અમલમાં ખામી પડે એની નોંધ રાખે.

(૪) દિન-પ્રતિદિન માપો કે ખામી કેટલી ઘટતી આવે છે.

(૫) તેમ એ પણ સાથે જોઈએ કે ભૂલની કેઈ સળ, કેઈ દંડ પણ નક્કી કરીએ, ને ભરી આપીએ.

જે ભૂલની પાછળ સળ ન હોય, એ ભૂલ સુધરવી મુશ્કેલ બને છે.

માટે ગમે તેવી પણ સળ જોઈએ.

જીવન ઉત્થાન-આત્મોત્થાન માટે (૧) આ ભાવના, (૨) અમલી કાર્યક્રમ, અને (૩) નિરીક્ષણ સાથે દંડ વહેવાનો. એ સુંદર સાધના છે. એનાથી યોગ્યતા પ્રગટી આવે છે.

તો બોલો, યોગ્યતા પ્રગટાવવા શું શું જોઈએ?

ઉપજૃંહણ, સ્થિતરીકરણ, વાત્સલ્ય, કૃતજ્ઞતા, પરાથ-પ્રધાનતા,—વગેરેનો અભ્યાસ જોઈએ.

સહિષ્ણુતા અને સહનવૃત્તિ

સહિષ્ણુતા અને સહનવૃત્તિનો પણ અભ્યાસ યોગ્યતા કેળવવા જરૂરી છે. નહિતર એના વિના અયોગ્યતાનાં પ્રદર્શન થાય છે.

‘સહિષ્ણુતા’ એટલે આવી પડેલી પ્રતિકૂળતા, શાન્ત મનથી, ઉદાર દિલથી સહી લેવી તે.

‘સહનવૃત્તિ’ એટલે જીવનમાં સુખશીલતાને બદલે કંઈ ને કંઈ સહન કર્યે જવાની રુચિ. પેલામાં સહવાનું લેવા નથી ગયા, ઊભું નથી કયું, આવી પડ્યું તો ઉકળાટ વિના ઉદારતાથી સહી લીધું. આમાં સહન કરવાનું ઊભું કરવાનું છે. કેઈએ કડવો શબ્દ કહ્યો તો એ ઉદાર દિલે સહી લીધો, ‘હોય, એમાં શું? એ કહે, અધિકારી છે.’ વગેરે માની સામે કંઈ જ ઉકળાટ –અરુચિ ન કરી, એ સહિષ્ણુતા. ત્યારે વડીલને વિનંતી કરી કે ‘મને જ્યાં કહેવા જેવું લાગે તે કડક શબ્દમાં જરૂર કહેજો; તો જ મારું રક્ષણ થશે.’ આ સહન કરવાનું ઊભું કયું.

જમવા બેઠા, એક ચીજ ઓછી આવી, સહી લીધું, એ સહિષ્ણુતા.

પણ માગીએ તો મળે એમ છે, છતાં બોલ્યા નહિ, ચલાવી લીધું, એ સહનવૃત્તિ.

તો એક ભેદ આ નીકળ્યો કે સહિષ્ણુતામાં સહી લેવાનું આવે, સહનવૃત્તિમાં ચલાવી લેવાનું આવે. બંને ગુણ જરૂરી છે.

એનાથી ખડતલ બનાય છે; દુઃખપ્રૂફ, દુઃખસ્પર્ધી બનાય છે. પછી દુઃખ આવે ફિકર નહિ, એની સાથે સ્પર્ધાથી આગળ વધી શકીએ. કેઈ મૂંઝવણ, શોક, દીનતા, ઓશિયાળાગીરી કરવાનું કામ નહિ; કેમકે સહવાને, સહી લેવાને, દેવાને છીએ.

આ નથી તો દુઃખથી હારી જવાય છે. ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારવું પડે છે ! ક્યાં ભાણું, એમ થાય છે ! આપત્તિ કે પ્રતિકૂળતા લેશ પણ ખમાતી નથી, ખપતી નથી, અને તેથી એની આગાહી દેખાય ત્યાં અયોગ્યતાનું આચરણ થવા માંડે છે.

પ્રતિકૂળતા કેમ સહાતી નથી ?

કેમ જાણે એટલો બધો પુણ્યનો ભંડાર હઈને આવ્યા છીએ અને એટલા બધા મહાન ઔદાર્ય-પરોપકારાદિ ગુણો-ભર્યા છીએ કે બસ, જાતને એકાંતે સર્વ અનુકૂળતાઓના જ અધિકારી હોવાનું માની હઈએ છીએ ! એટલે લેશ પણ પ્રતિકૂળતા ગેરવાજબી લાગે છે ! શાના ઉપર આ ભ્રમણા ? શાની વગર અધિકારે અધિકાર માની લેવાની ઘેલછા ? સો રૂપિયાની મૂડીવાળો અભણ માણસ પણ સમજી મૂકે છે કે ‘હું’ કાંઈ મોટી અનુકૂળતાઓનો અધિકારી નથી, કેટલીય પ્રતિકૂળતા મારે વેડી જ લેવી રહી’, તો અદ્ય પુણ્યની મૂડીવાળા આપણે અને પાછા ભણેલા શું આટલું ન સમજી મૂકીએ કે ‘આપણે કાંઈ બધી અનુકૂળતાઓના અધિકારી નથી, કેટલીય પ્રતિકૂળતાઓ સહર્ષ વેઠવી જ રહી ?’ આજે કોણ પુણ્યના મોટા ભંડારવાળું છે ? મોટા કરેડપતિ પણ નથી. એને ય એની પત્ની, પુત્ર કે મેનેજર યા સરકારી અમલદાર એનો પડયો બોલ ઉઠાવે એટલું પુણ્ય નથી. એ સ્થિતિમાં ‘મારું’ કેમ ન માને ? કેમ મારી સામે બોલ કાઢે ? કે કેમ ખાતગી કાંઈ કરે ?’ એવો ધમંડ શાના ઉપર ? અધિકારની ભ્રમણા શા સારું ?

શું સામાનો અધિકાર નથી ? આપણો જ છે ?

આપણા પર પ્રતિકૂળતા આવવામાં એક વખત સામાની ભૂલ પણ હોય, તો ય આકુળવ્યાકુળ થઈ અધિકાર બળવવાની ભ્રમણામાં દોડવા જેવું નથી; કેમકે ભલે આપણે પુણ્યશાળી કોઈએ કે ગુણિયલ હોઈએ, છતાં જેમ આપણે અમુક રીતે માનવા-વર્તાવા આપણી જાતને અધિકારી સમજીએ છીએ, એમ સામા પોતાની જાત માટે અધિકારીપણું માને તેથી પોતાને રચતા વર્તાવ કરે, ત્યાં ન્યાયની દૃષ્ટિએ વાંધો કેમ ઉઠાવી

શકીએ ? દિલ ઉંદાર રાખી બંને વસ્તુઓ માન્ય કરવી જોઈએ કે એક તો મારી જેમ બીજાઓ પણ પોતાને રુચતું બોલવા-ચાલવા અધિકારી છે; અને બીજું એ, કે જગતના જીવો કાંઈ વીતરાગ કે મહર્ષિ નથી, કે જેથી એમની પાસેથી બધું શ્રેષ્ઠ જ બોલવા-ચાલવાની ગણતરી રાખી શકું. જીવો બિચારા કર્મ-પીડિત છે, તો બોદું બોલે-ચાલે, મને પ્રતિકૂળતા આપે, એ કુદરતી બનાવ છે, કારણસિદ્ધ ઘટના છે; માટે મારે પ્રતિકૂળતાથી ગભરાવાનું નહિ,

પ્રતિકૂળતા સહર્ષ સહવા ૪ મુદ્દા :-

(૧) આપણે એવા ઉત્કૃષ્ટ પુણ્યવાળા નથી; (૨) એવા ગુણોના ભંડાર નથી; (૩) જીવો આપણી સામે ફાવતું વર્તે એમાં એ અધિકારી છે; અને (૪) અધિકારી ન પણ માનું તો ય એ બિચારા કર્મ-પીડિત છે, માટે કર્મ-પ્રેર્યા અજીગતું આચરે, એ સહજ છે,—આ ચાર મુદ્દા બરાબર ધ્યાનમાં રાખવાથી આપણા પર વરસતી પ્રતિકૂળતા, કષ્ટ, ત્રાસ, આપત્તિ સારી રીતે પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરવાનું બળ મળે, મન થાય, અને અમલમાં મૂકવાનો અભ્યાસ કરાય. ત્યારે યોગ્યતા વિકસવા માટે.

આ બે જીવનમંત્ર બનાવો,—

(૧) સહન કરતાં શીખો, સામનો કરવાનું મૂકો; (૨) સહન કરવાનું પસંદ કરો, સુખશીલિયા અને સગવડલાલ્યુ બનવાનું પડતું મૂકો.

સહન ક્યે જવાની બલિહારી ઓર છે. જુઓ, દુનિયાના મોટા માણસો સહન કરી કરીને આગળ વધ્યા છે, અને ઇજ્જત પામે છે. અરે ! ઘરમાં સ્ત્રી પણ શાંતિથી સહી લેવાવાળી, સહન કરવાવાળી હોય તો દેવની જેમ પૂજાય છે. પૂજવાનું તો ઠીક, પણ પોતે કોઈ પણ સંજોગમાં સુખશાન્તિનો અનુભવ કરી શકે છે.

અસહિષ્ણુ અને સગવડલાલ્યુને ડગલે ને પગલે દુઃખ અને

અશાન્તિનો અનુભવ થાય છે. કરેડોનું ધન, વિશાળ પરિવાર અને મોટી સત્તાઓ પણ એને શાન્તિ આપી શકતી નથી !

સહન કરવાના રસવાળો અનેકાનેક દુર્ધ્યાન, કુવિકલ્પો, છાકપટ, અને બીજાં દુષ્કૃત્યોથી બચે છે; રાગ-દ્રેષનો વિનય કરી શકે છે; ઇન્દ્રિયોની નિરંકુશતા અટકાવી એને સન્માર્ગે વાળી શકે છે. કહેા, જીવનમાં સહન કરવાનો રસ આત્માના ભાવશત્રુની સામે એક મહાન બખતર છે.

અસહિષ્ણુતાના અનર્થ :-

અસહિષ્ણુ અને માત્ર સગવડનો જ પૂજારી આ લાલો ક્યાંથી પામી શકે ?

(૧) એને તો બિચારાને મન-વચન-કાયાનાં પાપ, પાપ ને પાપમાં જ રાચવું-ફાવું રહ્યું; ને કષાઓમાં ઊકળવું રહ્યું. પરિણામ ?

(૨) અહીં પણ અશાન્તિ, અને પરભવે મહા અશાન્તિ !

(૩) અસહિષ્ણુ અને સગવડિયાનું મન એટલું બધું કુવિકલ્પોની હારમાળાથી વ્યાપ્ત રહે છે કે ત્યાં તત્ત્વચિંતન અને વૈરાગ્ય ભાવનાઓ માટે અવકાશ જ નથી હોતો. એ લાલ તો સહિષ્ણુ અને સહનવૃત્તિવાળાને જ મળે છે. આ જીવનમાં સહન જ કરી છૂટવાના મહાન સત્પુરુષાર્થ-પરાક્રમ આદરવાં છે, એટલે કુવિકલ્પો એને શાના ઊઠે ? એ નહિ, એટલે તત્ત્વચિંતન અને વૈરાગ્ય-ભાવનાઓને સારો અવકાશ મળે છે.

પોતાને સહન જ કરવું છે એટલે બીજાને સગવડ આપવા, બીજાની સેવા કરવા અને બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવાનું એને સરળ થઈ પડે છે; એનો રસ સહેલાઈથી રાખી શકે છે, અને અમલ હેંશથી કરી શકે છે. અસહિષ્ણુ અને સગવડપંથીને આવા પરોપકાર કે પરાર્થવૃત્તિનાં વ્યસન શાનાં હોય ? એને તો બસ સ્વાર્થની જ એક લગતી રહે છે. ક્યાંક પરોપકારનું કાર્ય કરી આવે તો ય એમાં પોતાની સગવડની દૃષ્ટિ ઊભી જ હોય ! પોતાનો સ્વાર્થ નહાંગે, સ્વાર્થ સરે, એવી લેશ્યા વર્તતી જ

હોય, એ પછી યોગ્યતા ક્યાંથી સાચવી શકે? અયોગ્યતાથી શી રીતે બચી શકે?

અસહિષ્ણુતા, સુખશીલતા ને સગવડપ્રિયતા એ અયોગ્યતાનાં સગાં છે.

યોગ્યતા કેળવવી હોય તો એને હટાવો. એ માટે સહિષ્ણુ બનો, સહન કરવાનો રસ રાખો, એનો અભ્યાસ પાડો.

યોગ્યતા લાવવા માટે 'પૂર્વે' કહ્યા તેના અને આના તથા બીજા ગુણોના અભ્યાસ જરૂરી છે.

મયણા અને સુરેન્દ્રદત્ત :—

સમરાદિત્ય કેવળી ભગવાનનો જીવ રાજા ગુણસેનના પહેલા ભવથી યોગ્યતા વિકસાવતો આવ્યો છે, તેથી અહીં 'ચોથા ધનકુમારના ભવમાં સ્થળે સ્થળે યોગ્યતા દાખવી શકે છે. યશોધર સુનિ પણ એની યોગ્યતા જોઈ 'ચોતાનું' ચરિત્ર કહી રહ્યા છે. એમાં પણ ચોતાના પહેલા ભવમાં પોતે રાજા સુરેન્દ્રદત્ત, એ જીવનભર માતાની આમન્યા પાળવાની યોગ્યતા અખંડ જાળવી રાખનારો બન્યો છે. તેથી હવે જ્યારે માતા દલીલ પડતી મૂકી સીધી આજ્ઞા કરે છે કે 'અપમંગળ દૂર કરવા દેવતાને જીવનો ભોગ આપવાનું મારું વચન માની લે,' ત્યારે સુરેન્દ્રદત્તને મૂંઝવણ થાય છે કે 'અરે! માતાની આજ્ઞા કેમ લોપી શકું? અને અહિંસાનું મત પણ કેમ ભાંગી શકું? એક બાજુ વાઘ, બીજી બાજુ નદી, જેવો ન્યાય થયો.'

અહિંસાનું મત પાળવાની પૂરી તમજા છે, અને મ્હા જીવનો ભોગ આપવાનો એને પૂરો આગ્રહ કરે છે, છતાં એનો તિરસ્કાર કરવા હૃદય તૈયાર નથી. ત્યારે અહીં એક પ્રશ્ન થાય,

પ્ર-તો પછી જિયા ગુણોવાળી મયણાસુદરીએ બાપનો કેમ તિરસ્કાર કર્યો? કે આની માફક મનોમંથન ન કર્યું?

ઉ-અહીં પહેલાં તો તિરસ્કાર કર્યાનો ભ્રમ કાઢી નાખવા જેવો છે. મયણાએ બાપનો તિરસ્કાર નથી કર્યો; મક્કમપણે

નમ્રતાથી સાચી વસ્તુ કરી છે. બીજું એ છે, કે બંને પ્રસંગમાં ફરક છે.

મયણાનો બાપ તો તત્ત્વ માનવાની જ ના પાડે છે. એનો આગ્રહ ‘કર્મ કરે તે થાય’ એમ નહિ, ‘પુણ્ય-પાપથી સુખ-દુઃખ મળે’ એવું નહિ, પરંતુ ‘રાજાની મહેરબાની-નારાજના આધારે સુખ-દુઃખ મળે,’ એ માનવું છે, અને મયણા પાસે બોલાવવું છે. એટલે એમાં તત્ત્વમાન્યતાનો ઇન્કાર છે.

ત્યારે સુરેન્દ્રદત્તની મા તત્ત્વ સ્વીકારવા ના પાડતી નથી. પહેલાં દલીલ તો કરી પરંતુ પછી એ મૂકી દીધી; માત્ર મોહ-વશ આગ્રહ કર્યો કે ‘જીવનો ભોગ આપ.’

બંને સ્થળે વાત તત્ત્વને લગતી મુકાય છે; કહો કે વડીલ મોંમાં આંગળા ઘાલીને બોલાવે છે; એટલે મયણા અને સુરેન્દ્ર-દત્તને તત્ત્વ કહેવું પડે છે. તે ઉદ્ધતાઈ વિના શાન્તિથી બંને જણ કહે છે. તો ફેર ક્યાં પડ્યો? ત્યાં, કે મયણાનો પિતા અભિમાનના આવેશમાં છે, એટલે સહેજ પણ તત્ત્વ માનવાની તૈયારી નથી. અહીં માતાને એ આવેશ નથી, એટલે પોતાની દલીલ પડતી મૂકે છે. આ સ્થિતિમાં સુરેન્દ્રદત્તને હવે જે વિચાર થાય કે માતાનું ‘વચન પાળું’ કે વ્રત પાળું’ એ સહજ છે. વડીલ પર બંનેને આંધળિયો પ્રેમ નથી, કેમકે યોગ્યતા છે.

યોગ્યતા ક્યાંથી મેળવવાની? પહેલાં તો ઘરમાં સારા માતા-પિતા અને ભાઈ ભાંડુ પાસેથી, બીજું વિદ્યાદાતા પાસેથી, અને ત્રીજું ધર્મગુરુ પાસેથી. યોગ્યતાને ઘડનારાં આ ત્રણ સ્થાનનું ઊંચું મહત્ત્વ છે; કહો કે એમણે એ ઘડીને ઐહિક-પારલૌકિક મહાન ઉન્નતિનો પાયો નાખી આપ્યો, દિશા બોલી આપી.

યોગ્યતા ઘડવાનું મહત્ત્વ :—

યોગ્યતા ઘડનારે તો આત્માની ગાડીને ઉન્નતિ-આબાહીના પાટે પૂરપાટ દોડવા માટે એન્જિન જોડી આપ્યું. એ જેટલું વેગીલું અર્થાત્ યોગ્યતા જેટલી ઊંચી, એટલી ઉન્નતિ ઝડપી.

યોગ્યતાની હિચી-કક્ષા વધારતા જાયો તેમ તેમ ઉન્નતિ અને ગુણપ્રાપ્તિ વધતી આવે. સ્વાતિ નક્ષત્રમાં છીપની યોગ્યતાનો પ્રભાવ છે, વરસાદના ખુંદને મોતી બનાવી દે છે. જાતિમાન ઘોડાની યોગ્યતાનો મહિમા છે કે થોડી પણ શિક્ષા એને ભારે હોશિયાર કરી દે છે. પાપાણુ જેવાની પણ યોગ્યતા ઉપર અદ્ભુત મૂર્તિ તૈયાર થાય છે. ખસ, આત્મામાં યોગ્યતા વિકસાવો, એના પર અનુકૂળ સંયોગો મળતાં ભવ્ય નિર્માણ ઊભાં થશે.

માટે કહો કે જેણે યોગ્યતા ઘડી આપી એણે તો અજબ ઉપકાર કર્યો. પછી એના પર બીજા કોઈએ ઊંચાં સર્જન કરી આપ્યાં ત્યાં એના કરતાં પેલા યોગ્યતા ઘડનારા જરાય ઊતરતા નથી, એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો. આવું બને છે કેટલીકવાર, કે કોઈએ વિદ્યા સારી ભણાવી તો એને ભારે ઉપકારક અને મહત્વનો મનાય છે, પણ યોગ્યતાના ઘડનાર માતા-પિતા કે ગુરુને મામૂલી ગણી લેવાય છે! આ ખોટું છે, કેમકે જો એમણે યોગ્યતા કેળવી ચિનથી, વિવેકી, પરિશ્રમી, સારી વસ્તુનો અર્થી વગેરે ન બનાવ્યો હોત, તો ગમે તેટલા સારા પણ શિક્ષક પાસેથી શું લઈ શકત? ઉદ્ધતાઈ, અવિવેક, એટીપણું, અસતનો પ્રેમ, વગેરેના લીધે તો ઊલટો શિક્ષકને સતાવત. તો શિક્ષકને સારું આપવાનું મન જ ન રહેત. આજની સ્કૂલ-કોલેજોમાં આ સ્થિતિ જોવા મળે છે ને? વિદ્યાર્થી એટલે વિદ્યાનો અર્થી, એ વિદ્યા દેનારને સતાવે? પણ આજે એમ બને છે. કારણ કે યોગ્યતા નથી. માતા-પિતાએ ખવરાવવા ખવરાવવાનું લક્ષ રાખ્યું પણ યોગ્યતા ઘડવાનું લક્ષ ન રાખ્યું. છોકરાને તાવ દેખાવે તો ઝટ ઇલાજ કર્યો. પણ અયોગ્યતા દેખાઈ તો કાંઈ કયું? અરે કરવાનું તો પછી, પણ પહેલાં ચિંતા, ચોંકામણુ થઈ? સવારે ઊઠીને છોકરો તરત મા-બાપને પગે ન પડયો, તો કાંઈ શિક્ષણ આપ્યું? છોકરે માતાની આજ્ઞા ન માની કે સામું બોલ્યો, તો બાપે એની હાજરી લીધી? સમજણ પાડી? ના, કદાચ ઊલટું એમ કયું હશે કે ‘એ તો મા એવી છે, છોકરો મારું તો ખરાખર માને છે.’

બહુ વિચારવા જેવું છે. યોગ્યતા ઘડવાના કાળમાં ન ઘડાઈ, તો પછી એનાં ખતરનાક પરિણામ આવે છે. પછીથી યોગ્યતા ઘડવાનું બહુ મુશ્કેલ બને છે. માટે બીજું બધું પછી, પહેલાં યોગ્યતા ઘડવા પર બહુ જ લક્ષ રાખો. નિશાળે ભણી આવ્યો એને શું ભણ્યો એ પૂછતાં પહેલાં એ પૂછો કે ‘માસ્તરનો વિનય કર્યો હતો? માસ્તરની સામે ઉદ્જતાઈ કે તોફાન નહોતું કર્યું? ને?’

ગુરુનું મહત્ત્વ :—

બહાર રખડપટ્ટી કરી આવ્યો એને પૂછો કે ‘ગુરુ મહારાજ પાસે ગયો હતો?’ ‘ના,’ તો બતાવો એને ગુરુ મહારાજનું અને ધર્મનું મહત્ત્વ. જે કામ તમારાથી નહિ થાય એ ગુરુ મહારાજ કરી આપશે, એ જાણો છો? એમનું જીવન જ ધર્મ-મય છે, એટલે એમની જે છાયા પડશે એવી તમારી નહિ પડે. એ ધર્મપ્રેમ જગાડી આપશે, માનવતા શિખવાડશે, શાંત દાંત બનવાની પ્રેરણા આપશે, ધર્મક્રિયા અને ધર્મ આચારોનો ખપી બતાવશે. એનાથી એની યોગ્યતા વધશે. એ વધશે તો તમને ય મોટો થઈ ઠારશે, ને જાતે આગળ ઉન્નતિ સાધશે. નહિતર તો આજે જીવ્યો છો ને કે છોકરા મા-બાપને કેવા બાળે છે, ને જાતે કેવા અવનતિમાં ઊતરે છે! ધર્મ કરવાનો તો બાળુએ રહ્યો, પણ મહા ઉપકારી માતા-પિતાના કૃતજ્ઞ ને આજ્ઞાંકિત તથા સેવાકારી બની રહેવાનું પણ ઊડી ગયું! અથવા થોડો કાંઈ ધર્મ પણ કરતા હોય, છતાં જો આ નથી, તો શું ખરેખર ધર્મ કરી રહ્યો છે? ના, મૂળમાં યોગ્યતા જ ન રહી, પછી ધર્મ શાનો?

ગુરુએ ધર્મ ભણાવવા સાથે આ ખાસ ભણાવવાનું છે: યોગ્યતાની કેળવણી આપવાની છે.

માતા-પિતાની આમન્યા અને સેવા, અતિથિને સન્કાર, સૌમ્ય ને પવિત્ર વ્યવહાર, પરાર્થવૃત્તિ વગેરેથી યોગ્યતા ઘડાય છે.

આર્યસંસ્કૃતિ આ માગે છે. પણ આજે એ કેવી રીતે જીવંત રાખવી, એ એક કોયડો બની ગયો છે. આપણી ભત્રીસે આ પહેલું વિચારવા જેવું છે કે ‘કયાંય પણ અયોગ્યતા ન આવરુ.’ જ્યાં ઊભો હોય ત્યાં થાય કે હું આર્ય છું—એટલે કે આત્મવાદી છું, શરીરવાદી નહીં. આત્માનું ગમનાગમન જે માને તે આર્ય, દેહમાંથી ગમન અને દેહમાં આગમન. અર્થાત્ દેહને મુસાફરખાનું માને, લાડાની કોટડી માને. હું આર્ય છું તો આ જીવન કરતાં ભવિષ્યના અનંતકાળને માનનારો બનું. અહીંથી પછી આગળ અનંતાનંત કાળ લેવાનો છે. માટે માત્ર વર્તમાન જીવનનો જ કાળ જોવાનો નહીં! આવો ભવિષ્યનો અનંતકાળ આંખ આગળ રાખ્યો એટલે ભાવી અનંતકાળ બગાડવાનું ન સૂઝે. હું એટલે આર્ય છું, જૈન છું, મહાવીરનો સેવક થઈને ફરું છું,’ તો આ જવાબદારી વિચારવાની છે, એટલે જટ અયોગ્ય વર્તાવમાંથી અટકી જવાય.

સુરેન્દ્રદત્ત એ સ્થિતિમાં મુકાયો છે એટલે વિચારે છે, હવે મારે શું કરવું? ક્ષણભર વિચારીને નિર્ણય કરે છે કે—

‘વડીલના વચનભંગ કરતાં મતનો ભંગ, એનો વિપાક ભયંકર હોય છે.’

ઉતાવળ નહિ કરતા કે ‘તો શું યોગ્યતા મૂકી દીધી?’ ના, યોગ્યતા રાખી જ છે, એટલે યોગ્ય માર્ગ કાઢવાનું વિચારી લે છે.

સુરેન્દ્રદત્તની આત્મઘાત માટે તૈયારી

યોગ્યતાની આ ખૂબી છે કે ખોટું સાહસ ન કરતાં ધીરજથી યોગ્ય રસ્તો વિચારી અમલમાં મુકાય.

સુરેન્દ્રદત્ત જીએ છે કે ગુરુજનના વચનભંગથી જે ભયંકર નુકસાન છે તેના કરતાં મતભંગથી વધારે ભયંકર નુકસાન છે. એટલે મતભંગ નહીં કરવો તેવો નિર્ધાર કરે છે. પણ વડીલનું વચન માન્ય થઈ શકે તેવો સંયોગ ઊભો થઈ શકતો હોય તો તે કરવા માટેનો વિચાર કરીને જવાબ આપે છે.

બીજાની હિંસાને બદલે આત્મઘાત—

સુરેન્દ્રદત્ત કહે છે,—

‘મા! હું તને કહું છું કે જો હું તને વહાલો હોઉં તો મહારા પરના વહાલની ખાતર, હું તને પણ પડું છું અને કહું છું કે, આ દુર્ગતિમાં ધકેલી દે તેવી હિંસાની વાત રહેવા દે. કુટુંબના હિત ખાતર કુળદેવીના આગળ જો જીવનો ભોગ આપવો જરૂરી જ હોય તો મારો ભોગ આપું. હું માત્ર મારી જાતનો વધ કરવા તૈયાર છું. ખસ, હવે તું બીજું કંઈ પણ કહીશ નહીં.’

કેટલી બિવેકભરી પ્રાર્થના છે! માને પણ વિચાર કરવો પડે તેવી! પણ એટલી તૈયારી રાખી કે વડીલને રાજી રાખવા જાત હોમવી પડે તો તેમ પણ કરી નાખવું.

માણસમાં આ આત્મભોગ આપવાની તૈયારી આવી જાય તો ઘણી વસ્તુના ઉકેલ નીકળે.

ઘણાં ભયંકર કૃત્યો અટકી જાય, ઘણા કલેશો અટકી જાય. આત્મભોગ આપવાની તૈયારી હોય તો તે કેટલાંય સામાજિક

ઉન્નતિનાં કાર્ય સરળ બની જાય. એવા એવા પણ્ય ભાગ્યશાળી હોય છે કે મોટું સારું કામ થતું હોય તો પોતે તેનું નિમિત્ત બનવા આત્મભોગ આપે છે. ત્યારે જો આ નથી, તો સંઘોમાં, મંડળોમાં, સોસાયટીઓમાં સારું કરવું કંઈ નહિ, ને સામસામી બાંધે ચઢાવવાની વાત !

સુરેન્દ્રદત્તના કહેવાનો ભાવ આ છે, - ‘હું તારો દુશ્મન હોત ને તું કહેત કે આ જીવનો ભોગ આપી દે તો એ યુક્તિયુક્ત હતું. કેમકે એ કરીને હું નરકમાં જાત. પણ હું તો તને વહાલો છું, તો તારા વહાલા સ્નેહીને આવું કામ કરાવીને મોટી દુર્ગતિમાં કાં ધકેલી દે ? એના કરતાં એ બહેતર છે કે મારા માંસ અને લોહીથી દેવીની પૂજા થવા દે, ને તેમાં એક ખુશી તારું વચન માન્ય રહે છે એની ને બીજી ખુશી જીવહિંસાથી બચવાની - ને તેથી દુર્ગતિ તબીબ ગઈ એ મારી ખુશી !’

સુરેન્દ્રદત્તને માત્ર બોલીને ઊભા નથી રહેવું; નહિતર મા સમજે કે ‘આ મશકરીમાં બોલે છે,’ પણ ધર્મ માટે, ને વ્રતની રક્ષા માટે આત્મઘાત કરવો પડે તે આત્માને મહાન લાભની વાત છે એમ માનીને એની તૈયારી છે !

પૌદ્ગલિક વાત માટે આત્મઘાત કરવો તે તો પાપ; પણ વ્રતરક્ષા માટે ધર્મ છે.

એટલે પોતે નિર્ધાર કરીને બોલે છે; એની સાથે પોતાના ગળા પર ફેરવવા માટે તરત ઝ્યાનમાંથી તલવાર કાઢીને ઊભો થઈ ગયો, ‘બસ, હવે કુળ-દેવતાને આપી દઉં મારો ભોગ ! તારા વચનનું પાલન થઈ જશે,’ એમ કહે છે.

માતાની સમયસૂચકતા અને વ્યંગ.

યશોધર મુનિ ધનકુમારને કહે છે કે ‘જ્યાં મેં તલવાર ખેંચી કાઢી એની સાથે ત્યાં સભામંડપમાં બેઠેલા લોકો ધ્રુજ ઊઠ્યા ! અરે ! સાહસ ન કરો, સાહસ ન કરો, એવી ચિચિયારી ઊઠી ! બધાએ જોયું કે આ તો હવે જુદમ થઈ જશે ! એટલે

પોકારી જ ઊઠે ને? ત્યાં માતાનું તો પૂછતું જ શું? એ પણ મલરાઈ ગઈ.

માતા આ જોઈ શકે? પુત્રના પરાક્રમને એ જાણે છે. ‘આ તો ગળે તલવારનો ઝાટકો લગાડી આત્મનાશ કરતાં વાર નહિ લગાડે!’ ત્યારે પોતે અત્યાર સુધી જીવનો ભોગ આપવાની ખેંચપકડ કરી રહી હતી તે તો પુત્રના આરેખ્યની અભિલાષાથી, એ હવે શું આખો પુત્રઘાત ઇચ્છે? જરા ય નહિ. એ તો જટ ઊભી થઈ ગઈ, અને મારા તલવારવાળા જમણા હાથને પકડી લીધો. મને કહે છે,

‘દીકરા! અહો, શું તારો માતૃપ્રેમ! તું તો તારી જાતનો ભોગ આપવા તૈયાર થયો, પણ તને ખબર છે કે તું મરે તો હું જીવતી રહી શકું? મને રાજ કરવાનો આ શું અર્થ છે? આ તો તે ઠીક આડકતરી રીતે માતાનો ય વધ જ કરવાનું આદ્યુ’! જરા ઊંડો ઊતરીને જો, તો આ ખબર પડે.’

માતાએ વ્યંગ લગાવ્યો, પણ એ આ ખોલે છે એટલામાં તો ત્યાં ફૂકડાએ અવાજ કર્યો. ખસ, માતાને પાછું નિમિત્ત મળી ગયું. એ કહે છે,

‘જો ભઈલા! આ એક આચાર છે કે આવો કેઈ પ્રસ્તાવ ચાલતો હોય, તે જ વખતે જે પશુ-પંખીનો અવાજ સંભળાય એનો અથવા એના સમાનનો ભોગ આપવો. તો ઇષ્ટની સિદ્ધિ થાય.’

માતાની કઈ સ્થિતિ? કેઈ પણ જીવનો ભોગ આપવો એ આગ્રહ પકડાયેલો છે, પછી સામે ગમે તે દલીલ આવે કે પ્રબળ વિરોધ આવે પણ પકડાયેલું છોડતું નથી. આટલી વિકટ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છતાં આગ્રહ મૂકવો નથી. કેમ? મોહની પકડ. જોયું કે ‘બહુ જીવોનો ભોગ આપવાની વાત પુત્ર મંજૂર નથી કરતો ને? તો છેવટે એક જીવનો ભોગ તો કપૂલ કરશે. ‘અને જીવના ભોગથી જ શાન્તિ થાય’ એમ દૃઢ માની ખેડી છે. દુરાગ્રહ ખૂરી ચીજ છે. એ કેટલાય સારા સંયોગો પણ બગાડી મૂકે છે. કેઈ ભયંકર અનર્થ પણ સર્જે છે!

જમાલીને પ્રભુ મહાવીર દેવ જેવા ગુરુ મળ્યા, કેટલો બધો શ્રેષ્ઠ સંયોગ ! પણ એણે દુરાચરમાં એ બગાડી મૂક્યો ! જેનાથી પામર જનો પણ તરી ગયા, મહાપાપી અર્જુન માલી ને ચંડકોશિયા જેવા પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી ગયા, ત્યાં આ જમાલી ભૂલો પડી હયાના ભાવ બગાડી નાખે છે. ‘ગુરુ છે તો શું થઈ ગયું ?’ મને આમ લાગે છે. આ તો સિદ્ધાન્તની વાત છે, એમાં ગુરુની શરમ શાની રખાય ? સિદ્ધાન્ત પ્રત્યક્ષ સાચો હું જોઈ રહ્યો છું. ગુરુ જુદું કહે છે, તો ‘પત્યું’, ગુરુ ખોટા, હું ‘સાચો’—આવા કેઈ લોકો એણે મનમાં વાળ્યા હશે; દુરાચરમાં તણાઈ ગયા !

એ ભાન ન રાખ્યું કે—

‘ગુરુ તો મહાજ્ઞાની છે, તારા કરતાં કેઈ ગણું જાણે છે ! એમની આગળ તું તો અબુજ છે, અલણુ છે. સિદ્ધાન્તની તને શી ગમ ?’

અનેકાન્તદર્શનમાં તો સિદ્ધાન્ત તારવતાં અનેક બાબુ-ઓનો વિચાર કરવો પડે.

એક જ દષ્ટિથી જોવાનું ન ચાલે.

જમાલિએ દુરાચરમાં તારક સંયોગને મારક બનાવી મૂક્યો !

ઉત્તમ ગુરુને પામીને ગુરુની જ આશાતના, મિથ્યાત્વની દોસ્તી, અને ગુરુનો સામનો કર્યો ! ત્યારે અનર્થ કેવા સર્જાયા ? ભયંકર ! મહાભયંકર ! દુરાચર એ મહાભૂંડી ચીજ છે.

શેતાનનું દ્વિલ એટલે ? :—

દુરાચરમાં ચઢેલી માતા સુરેન્દ્રદત્તને શાસ્ત્ર સમજાવી રહી છે કે ‘ખરું’ કામ તો ભાઈ ! અનેક જલચર-સ્થલચર પશુઓનો ભોગ આપવાનું હતું, પણ ખેર ! હવે પ્રસંગ પર જેનો અવાજ સંભળાય તેનો કે તેના સમાનનો ભોગ આપી દેવો. તો જ

દેવતા ખુશ થાય, ને ભાવી અનર્થ મટે.’ આ દેવતા કેવા ? દિવ્યશક્તિવાળા કે શેતાની શક્તિવાળા ? ભૂલશે નહિ,

દિવ્યશક્તિવાળા તો તે કે જેને નખળા પણ મહાન લાગે અને એના પર જે રહેમ નજર રાખે, દયાભાવ રાખે.

પણ જો દિલમાં શેતાન ભરાયો છે, તો પોતાથી વિશાળ શક્તિઓ આગળ નખળા જીવો તણખલા તોલે લેખાશે, એના પર દ્રેષ, જોડુકમી અને એને કચડવાનું મન થશે !

આપણું માથ કાઢી શકીએ, ‘નખળા પર દ્રેષ થાય છે કે દયા ? એ જીવો તુચ્છ લાગે છે કે મહાન ? એ જોઈને દિલમાં શેતાન બેઠો છે કે દિવ્યઅંશ ?’ એનું ધોરણ સમજી શકાય. આપણામાં સમકિત છે કે નહિ એ જોવા કાંકાં મારો છો, પણ પહેલાં આ તપાસ કરો, દિલમાં દેવતા છે કે શેતાન ? સમકિત લાવવા ઝંખો છો તો પહેલું આ કરો કે ‘મારા દિલમાંથી શેતાન નીકળી જાય, દેવતા વસે. એ માટે હું’ મારાથી નાના નખળાને મહાન ગણતો ચાલું, એના પર દયા અને રહેમ સદા જાગૃત રાખું.’

સમકિત સહેલું નથી, એ લાવવા માટે કેટલાય શુભભાવ લાવવા જોઈએ છે.

એ શુભભાવોની જો પરવા નથી તો સમકિત રસ્તામાં રીડું નથી પડયું. દુષ્ટ ભાવોને હૃદયમાં થાળડી રાખ્યા ને સમકિતના દાવા કરવા નીકળી પડ્યા, એવા બેલ તો કેઈ ક્યાં ને છતાં રખડતા રહ્યા ! આચાર્ય ભગવાન હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજ કહે છે સમકિતની પૂર્વ અવસ્થામાં દુઃખિત પર અત્યંત દયા, ગુણવાન પર દ્રેષનો ત્યાગ, સર્વત્ર ઔચિત્ય, સંસાર મત્યે સહજ વૈરાગ્ય; પાપમાં ભય; વગેરે શુભભાવો જોઈએ. સમકિત આવ્યાનો પત્તો લાગવો તો મુશ્કેલ છે, પરંતુ આ શુભ ભાવો આવ્યાની ખબર પડવી સહેલી છે, તો એ લાવવા કાં મહેનત ન કરવી ? વળી એની સાથે જિનેન્દ્રદેવ અને એમના શાસન મત્યે દિલમાં અનન્ય પ્રીતિભક્તિ અને શ્રદ્ધા ઊછળતી

કરે, તો સમ્યક્ત્વ આવવું કઠિન નથી; તેમ ખોટા વિશ્વાસમાં તણાવાનું અટકી જાય. પહેલું શક્ય તો આ શુભ લાવે છે, પછી સમ્યક્ત્વ. સહેલું પહેલું અને શક્ય કરવું નથી ને ઊંચાની વાતો કરવી છે, તે એમ મળી જશે? બનાવટી નિશ્ચય મતવાળા એવી ઘણી ય ઊંચી વાતો કરે છે, પણ પહેલા પગથિયાના ય એમને ફાંફા છે! માટે ઊંચા લાવ માટેનાં આવશ્યક અંગોને લાવવા-કેળવવા પહેલી મહેનત કરે. વાત આપણી એ હતી કે શેતાન દિલમાં હોય, તો નબળાને કચડવાનું મન થાય.

બીજાને અપાતી શિખામણનો સ્યાદ્વાદ :—

માતાએ સુરેન્દ્રદત્તને ફૂંકડાનો લોજ આપવાની વાત કરી, ત્યાં આ કહે છે, ‘મા ! હવે હું તને સીધું કહી દઉં છું કે હું મારી જાત સિવાય કંઈને પણ મારનાર નથી. આ મારો છેલ્લો નિર્ધાર સાંભળી લે.’ માતા પરથી વાતસદ્ય ચાલી નથી ગયું, પણ માતાની સાવ અયોગ્ય માગણીને પરવશ ન થવાય !

જે હૈયામાં માતાને સ્થાન છે, તે જ હૈયામાં જીવોને, જીવહયાને પણ સ્થાન છે.

એવું નામ અનેકાંત કહેવાય.

જીવનમાં સ્યાદ્વાદ જીવવો એટલે શું? સગરચક્રી દેવતા આગળ ઉપદેશ કરે છે, ‘ભાઈ ! ક્યાં નવાઈ છે? આજે છોકરાનું મોત; તો કાલે આપણું. તો તું શું કરવા શોક કરે છે, એમાં? આજે તારે ત્યાં, તો કાલે મારે મારે ત્યાં, એમ સમજ દે.’ દેવતાએ લશ્કરને ઇશારો કર્યો: ‘પેસી જાઓ અંદર. રાજા જુએ છે કાળાં કપડાંમાં આખું લશ્કર!’ ‘કેમ કાળાં?’

રાજાને સાંભળવા મળે છે, ‘સાઈક હજાર પુત્રો તમારા મરી ગયા છે!’ વચનનો સ્યાદ્વાદ જીવનમાં ઉતારો. જેવું બીજાને, એવું આપણને. બીજાને મારેતા સિદ્ધાન્ત જુદા, ને જાતને મારેતા જુદા, એ તો એકાન્તવાદ છે. દેવતા શોકમાં ક્રૂપતા ચકવર્તીને કહે છે, “શું આ? મને શું કહેતા હતા? ‘આજે તારે ત્યાં,

તો કાલે મારે ત્યાં, એમ સમજી દ્યે.’ હું ય કહું છું ‘આજે તમારે ત્યાં, તો કાલે બીજાને ત્યાં!’”

સ્વાદ્વાદને જીવનમાં ઉતારી લિન્નલિન્ન પ્રસંગોમાં ઉપસ્થિત થતી સ્થિતિ પ્રત્યે યોગ્ય ન્યાય આપતાં શીખો.

બીજાને ત્યાં મૃત્યુ છે, આપણે ત્યાં નથી? બીજાને કહીએ કે ‘સમતા રાખવી જોઈએ, મૃત્યુ કર્માધીન વસ્તુ છે,’ બીજાની આવી સ્થિતિ થયા પછી આપણે ત્યાં પ્રસંગ આવે તો તે વખતે શું થાય? શું એ સ્થિતિને અસહ્ય માની આપણા જીવનમાં શોક? શા માટે? દુઃખ બીજાને ત્યાં હોય તો આપણે ત્યાં પણ હોય. બીજાના પ્રસંગમાં સમતાની શિખામણ દેનાર આપણે; તો આપણે ત્યાં પ્રસંગ હોય ત્યારે પણ સમતા જ રખાય.

સુરેન્દ્રદત્તના દિલમાં માતા પ્રત્યે પ્રેમ છે, તેમ જીવોના પ્રત્યે પણ પ્રેમ છે. માટે કેઈ જીવનો વધ નહિ કરવાનો, ને સાથે માતાનો પ્રેમ છે માટે આત્મલોગ આપવાની પૂર્ણ તૈયારી રાખવાની, આ નિર્ધાર છે. એનું નામ તે પ્રેમ કહેવાય. ‘માતું બહુ ગમે છે,’-કહે, ને મા કહે કે ‘પાણી લાવ,’ તો કહે, ‘પગ દુઃખે છે!’ આ પ્રેમ છે?

ભગવાન પર પ્રેમ છે ?

જે પ્રેમ પાછળ કંઈ જ લોગ નથી આપવો, તે પ્રેમ માત્ર બોલવાના ઘરનો; સાચા પ્રેમના કાંકા !

પત્ની પર પ્રેમ છે તો કેટલો બધો લોગ આપો છો એની પાછળ ? જાતે સાદાં કપડાં પહેરી એને ઘરેણાંથી મઠી દેા છો ને ? દીકરા દીકરી પર પ્રેમ છે તો એના લગ્નમાં હજારો ખર્ચ નાખો છો ને ? કુટુંબ પર પ્રેમ છે તો રોજની એની સરભરામાં કેટલીય જાતના ખર્ચ ઉપાડો છો ને ? તો કહેા જોડે, ભગવાન પાછળ રોજ કેટલો લોગ આપો છો ?

ભગવાન ગમે છે ને ?

ભગવાન પર તો બહુ પ્રેમ છે ને ? તો જાતે અગવડ વેડીને, કડિનાઈ વેડીને પણ એમની પૂજાભક્તિ કરવામાં કેટલો સમય અને કેટલો ખર્ચ રાખ્યો છે ? કેટકેટલી ચીજવસ્તુ લઈ જાઓ છો ? સાંજ પડે હિસાબ કાઢો તો શું નીકળે કે ‘મારા પ્રભુ પર પ્રેમ હતો એ મેં આટલો લોગ આપીને સાચો કર્યો.’ દુકાન, પત્ની, પુત્ર બધા વહાલા છે તો રોજિંદા લોગ આપવાનું ચાલુ છે, તો વહાલા ભગવાન પાછળ કેટલું વરસાવવાનું ચાલુ છે ?

ખૂબી તો એ છે કે ભગવાનની ભક્તિમાં આપેલા ભોગના તો મહાલાભ મળવાના છે, ત્યારે દુન્યવી સગાં પાછળ કરેલું બધું ધૂળમાં મળવાનું છે; છતાં ભગવાન ખાતર લોગ આપવાનું મન નથી થતું ! કહે છે ‘ભાવના હોય એ પ્રમાણે કરીએ !’ ને કુટુંબની વાત આવે ત્યારં ‘શક્તિ પ્રમાણે કરવું’ જ જોઈએ.’ વાહ ન્યાય ! અને છતાં ભગવાન પર પ્રેમ છે,

બધા ખર્ચમાં ભગવાનનો ખર્ચ દાખલ :—

બહુ અધેર છે. હૃદયમાં ઘણી શુષ્કતા છે. માટે જ અનંત ઉપકાર કરનારા ભગવાનનાં માત્ર દર્શનથી પતાવવાનું મન થાય, કે પૂજા કરવા જાય તો અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો માલ ઘરેથી લઈ નહિ જવાનો! બધો ખારોખારનો! અથવા કદાચ પોતાની સામગ્રી લઈ જાય તો ય તે રાંકડી! એમાં ય કોઈ વાર તહેવારે પણ ઠીકઠીક લઈ જવાનું મન ન થાય! મહિનાના ત્રીસે ય દહાડા એનો એ જ રાખેતો! શુષ્ક હૃદયને બધાથી ચાલે! હૃદય સ્તિગ્ધ કરવું હોય તો બધા ખર્ચમાં ભગવાનનો ખર્ચ દાખલ કરો. જે ઘરમાં ચીજવસ્તુ સારી લાવ્યા તો એમાંથી ચોખ્ખા પ્રભુને ધરું એવો વિચાર સરખો ન આવે? ઘરમાં કપડાં સિવડાવવા મોટો ચાલીસ હાથનો તાકો લઈ આવ્યા તો ‘લાવ એક હાથ કપડું’ ય ભગવાનને અંગલૂંછણા માટે લઈ જાઉં.’ મીઠાઈ લાવ્યા તો ‘એક ટુકડો નિવેદનમાં લઈ જાઉં, શાકભાજીનો ખર્ચ કરું’ તો થોડો ફૂલનો ખર્ચ ઉપાડું.’ આનું કાંઈ મન જ ન થાય? ત્યાં ભગવાન પર પ્રેમ કેવો?

ભગવાન પાછળ ભોગ શા માટે :—

વિચારો ભગવાન ક્યાં યાદ આવે છે? યાદ આવે છે તો શા માટે યાદ આવે છે? વાત તો ભગવાન પર નિઃસ્વાર્થ નિસ્પૃહ પ્રેમ કરવાની છે, પણ ભાવી કલ્યાણની દૃષ્ટિએ પણ પ્રેમ કરવાનું મોંઘું હોય, ત્યાં નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની શી વાત? વિચાર નથી કે જે પરમાત્માના પૂજનથી પુણ્યના પડા મળે છે, ને એ પુણ્ય ભવાંતરે સદ્ગતિ અને મહાસમૃદ્ધિઓ સાથે ધર્મના સંયોગો આપે છે, એ પૂજન માટે સારો ભોગ ન આપવો જોઈએ? ભવિષ્યમાં કલહાર લાખો રૂપિયા મળતા હોય ત્યાં થોડા, બહુ થોડા ય રૂપિયા ખર્ચવાનું મન ન થાય? ન થાય તો થિફ્ટી કેટલી?

સોદો નહિ, શુદ્ધ પ્રેમ કરો :—

આ તો હજી સોદો, શુદ્ધ પ્રેમ નહિ. શુદ્ધ પ્રેમમાં તો ભોગ

આપીને ચ બદલામાં રૂપિયા ચ નથી જોઈતા ને સગવડો ચ નથી જોઈતી. માત્ર પ્રેમ છે માટે એની પાછળ ફના થઈ જવું પડે તો ચ ભલે, આ ધગશ છે.

દેવોની ભક્તિ :-

કરોડો સમકિતી દેવતાઓ પ્રભુના જન્મભિષેક ઊજવવા કેમ દોડ્યા જાય છે? ઇન્દ્રોને સ્વર્ગમાં શી કમીના હતી કે મેરુ પર દોડે? પણ પ્રભુ પ્રત્યે હૈયામાં પ્રેમ ઉછાળા મારી રહ્યો છે; મનને થાય છે કે ‘અહો! મારા હૃદયનાથનો જન્મ થયો! કેવાં ભાગ્ય ઊઘડ્યાં જગતનાં! ધન્ય ધરતી! પ્રભુ પૃથ્વીતલે અવતર્યા! ત્રિભુવનના તારણુહાર! જગતનો દીવો! ધર્મનાવમાં બેસાડી ભવસમુદ્ર પાર કરાવનારા મહાસુકાની! ભવાટવી ઉતારનાર મુક્તિપુરીના સાર્થવાહ! અનંત ઉપકાર, અનંત ગુણ અને અનંત જ્ઞાનના ભંડાર!...’ હૈયામાં શુદ્ધ પ્રેમ ઊછળે છે તેથી ઇન્દ્રો અને દેવો પ્રભુની ભક્તિ કરવા દોડ્યા જાય છે! કશું જોઈએ છે માટે નહિ, પણ પ્રભુ જ એવા અલૌકિક સ્વરૂપવાળા છે કે સુરને એમના પર પ્રેમ ઊભરાઈ જ જાય! એ પ્રેમથી પ્રભુ પર એવારી જ જવાય! પ્રભુને માથે લઈ ફરવાનું મન રહે!

જાણે ‘શી શી સેવા કરી લઉં એ નાથની! અને જન્મ્યું ને જીવ્યું સફળ કરી દઉં!’

એમ મનને થયા કરે.

દુનિયા પાછળ કેટલો બધો ભોગ :-

આવો શુદ્ધ પ્રેમ પ્રગટે પછી, જેમ સુશીલ પ્રેમાળ પત્ની પ્રેમની પાછળ પતિની સેવામાં કેટલાય ભોગ આપે છે, એ રીતે પરમાત્માની ભક્તિમાં તન, મન, ધન, અને ઇન્દ્રિયોથી ભોગ આપવાનું સહેજે બને. હવે વિચારો, ભોગ કેટલો આપો છો? એના પરથી પ્રેમનું માપ નીકળશે. જીવનમાં બીજે ભોગ નથી આપતા એમ નહિ, કુંડંબ, મિત્રમંડળ, નોકર-ગુમાસ્તા, યશ આબરૂ વગેરે પાછળ તો લાંબા પહોળા થાઓ છો, પૈસા ખરચો છો, અવસરે ઉમદા ચીજો ધરી દો છો, સમયનો

ભોગ આપો છે, ચિંતા કરી કરી મનનો ભોગ આપો છે, કાયાને કપરી આપી મહેનત કરો છે, જવાબદારી માથે લો છે, આવું આવું તો કેટલું ચ!! ત્યારે ભગવાનની પાછળ ભોગ કેટલો? ઉતાવળ નથી, શાન્તિથી વિચારજો. પુણિયા શ્રાવકને રોજની માત્ર બે આનાની કમાઈમાં પ્રભુને રોજ ફૂલપગર ભરી 'પૂજવાનું' અને પ્રભુના ભક્ત શ્રાવક સાધર્મિકની રોજ ભક્તિ કરવાનું' જોઈતું હતું! કેમકે પ્રભુ પર અથાગ પ્રેમ હતો. સમજતા હતા કે 'આ પ્રભુનો અને મને યોગ? એમની સેવામાં સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરી દઉં!'

મારું ખરું લેખે અર્હદ્ભક્તિમાં લાગવાનું છે, ખાકી દુનિયાદારીમાં તો લૂંટાવાનું છે!

પ્રભુપ્રેમની પરીક્ષા :—

વિચારો, પ્રભુના પ્રેમ ખાતર સ્નેહીઓતા સ્નેહ કેટલા પડતા મૂક્યા?

ખિસ્સા પર દબાણ કેટલું કર્યું?

વ્યાવહારિક કામ કેટલાં જતાં કર્યાં?

શોધી શોધી પ્રભુભક્તિમાં ક્યાં ક્યાં ખરચતા ગયા?

શોધી શોધીને ક્યાં ક્યાં જિનની સેવાનાં કાર્ય કર્યે ગયા?

વિચારવું પડશે આવું બહું; વિચારીને એ કરવા માંડવું પડશે, તન-મન-ધનના ભોગ આપી આપીને. ત્યારે પ્રભુપ્રેમનો પ્રકાશ ઊઠશે!

સાચો પ્રેમ સસ્તો નથી, સહેલો નથી ત્યારે એવા પ્રેમ વિના ઊંચા ચ નહિ અવાય; નિસ્તાર નહિ થાય; મોહનાં ઝેર નહિ ઊતરે.

લોટનો ફૂકડો મારવો કેમ ભયંકર ?

સુરેન્દ્રદત્તને માતા ઉપર પ્રેમ છે, તેથી આત્મભોગ આપવા તૈયાર થાય છે. બાકી બીજા કોઈપણ જીવનો ભોગ આપવા માતાનો આદેશ છતાં ધસીને ના કહે છે. માતાની આજ્ઞા ય ખરી, ને પાપનો ઇન્કાર પણ ખરો. આ સ્વાહવાદનો જીવનમાં અમલ. એકલા સ્વાહવાદના સિદ્ધાન્તથી નહિ ચાલે, સ્વાહવાદનો અમલ પણ જોઈ શો. એ લાવવા સામાની દૃષ્ટિએ પણ વિચારવું જોઈ શો.

લોટના ફૂકડાનો ભોગ :-

સુરેન્દ્રદત્તના આ છેલ્લા ઉદ્દગાર હતા છતાં મા ઢીલી ન પડી. મિથ્યાત્વની પકડ છોડવા તૈયાર નથી. દુરાચારી આત્માઓને તેનો વિચાર જ હોતો નથી. કહે છે : ‘ભાઈ, જો એમ છે કે તારે કોઈ જીવને મારવો નથી, તો એમ ભલે, પણ આપણે લોટનો એક ફૂકડો ખનાવીએ, અને તેનો દેવીને ભોગ આપી દઈએ ! તો આટલું કરવા મારું’ વચન માન,’ કહીને હાથમાંથી તણવાર લઈ લીધી. દીકરાના ચરણમાં પડી બીખ માગે છે !

પાપકારક દાક્ષિણ્ય એ દોષ, એ નબળી કડી :-

દીકરાનો માતા પર પૂર્ણ સહભાવ છે. પણ માતાને મન દીકરાની આ એક નબળી કડી છે. નબળી એટલે એનો લાભ ઉઠાવે છે. નબળી કડી એટલે આપણું ‘ધાર્યું’ કરાવી શકાય. લોભિયાને ધુતારા કેમ લૂંટી જાય છે ? લોભિયાના લોભની નબળી કડી પકડી લે છે માટે. કામાંધ પતિની વાસના એ નબળી કડી છે, તો એનો લાભ ઉઠાવી પત્ની એને ગુલામ બનાવે છે. રાજા, અમલદાર, માલિક અને શિક્ષક જો ખુબ શીળી પ્રકૃતિના હોય

તો એની એ પ્રકૃતિ એ સામાને ઉદ્ધતાઈ આદિ કરવા માટે નબળી કડીનું કામ કરે છે.

આ જગતમાં જીવન જીવવું એ કેટલું કપરું છે? ક્યાંય આપણી શરમ, દાક્ષિણ્ય, લોભ, માન વગેરે કેઈ જો સામા માટે એક નબળી કડી રૂપ બન્યા, તો આપણું આવી બન્યું! સામાએ ફસાવ્યા સમજો. અલબત્ત ગુણના ઉપર મસ્ત રહેનારને તો એના પરિણામે દુઃખ પણ આવે તો તે વિસાતમાં નથી લાગતું. એને એ દુઃખ ન ગણતાં શુદ્ધ બનવાની અગ્નિ-કસોટી માળ્યાના અહોભાગ્ય સમજે છે! પણ દોષની નબળી કડી તો હટાવ્યે જ છૂટકો છે; નહિતર પાપમાં ફસાય છે, અને ભવ ભારે કરે છે!

ધનકુમારને યશોધર મુનિ કહે છે, ‘હવે હું અહીં માતાના સ્નેહથી મોહિત મતિવાળો બની ગયો અને મારું જ્ઞાનનું તેજ નષ્ટ થઈ ગયું. એટલે તો પાપકર્મી એવા મેં માતાને કહ્યું, ‘મા! જેવી તારી આજ્ઞા.’ અત્યાર સુધી માતાની આગળ ઘણું જ્ઞાન મેં દાખવ્યું હતું, પરંતુ કુદરતનો ન્યાય કેવો છે કે જેમ દૂર સુધી જોઈ શકનારી આંખ પોતાને જ જોઈ શકતી નથી, એમ ઘણું પણ જ્ઞાન, પોતાનું કાર્ય સંભાળવાનું આવ્યું ત્યારે, બહુ સમર્થ ન બન્યું.’

ગુણ દોષરૂપ :—

અહીં વસ્તુતત્ત્વ જુઓ કે કેટલાક ગુણનો અતિરેક થવાથી દોષરૂપ બની જાય છે. માતા પરનો પ્રેમ એ માતૃભક્ત તરીકેનો ગુણ હતો, પણ હવે એ મોહરૂપી દોષના ધરનો બની ગયો! ત્યારે તો અયોગ્ય માગણી મંજૂર કરી ને? આવો પ્રેમ આંધળો કહેવાય, દોષરૂપ-મોહરૂપ ગણાય.

ગુણરૂપ પ્રેમ અને મોહરૂપ પ્રેમમાં આ તફાવત છે કે મોહ તો તત્ત્વ ભુલાવી નાખે છે.

અહીં સુરેન્દ્રદત્તે એ તત્ત્વ ન જોયું કે ‘જીવની આકૃતિ પણ

સ્થાપના જીવ છે, એનો ય નાશ ન કરાય. કેમ કે એમાં ય બુદ્ધિ તો એ જ થાય છે કે ‘આ ડોકું કાપ્યું’; પણ કાપ્યા, પેટ કાપ્યું...’ આ તત્ત્વ બુદ્ધિયુ એ મોહના ઘરના પ્રેમનો પ્રતાપ.

‘તો પછી એટલા લોટના ફૂકડાને મારવામાં શું બગડી ગયું?’ એમ એ મૂઠ બની ગયો. લોટનો પણ શું? ફૂકડો! તરવારનો ઘા કેવી આકૃતિ પર ચલાવવાનો? ફૂકડાની આકૃતિ પર! ઘણી મહેનતને અંતે આત્માને પવિત્ર બનાવ્યો છે, જ્ઞાનનો દીવો પ્રગટ કરી રાખ્યો છે, પણ દીલાશથી હવે પ્રેમનું મોહમાં પરાવર્તન થઈ જાય! એટલે જ્ઞાનનો દીવો બુઝાઈ જાય! મોહને પરવશ બની જવાય ત્યારે સમજનું કે હૃદયમાં મહા કઠોરતા ઊડી! દુર્ગતિનાં મંડાણ મંડાયાં! આટલું સમજતો હતા કે, જીવ મરાય જ નહીં, પણ હવે દિલ કહે છે, લોટનો ફૂકડો ક્યાં જીવતો છે? જીવતો નહીં તો ભલે, પણ મારવાનો કેને? ફૂકડા તરીકે સ્થપાયેલાને ને? જીવનું નામ છે ને તેને મારવાનો શબ્દ જોડવો તે જ બેહુકું છે! જીવનું નામ હોય અને તેને મારવાનો શબ્દ જોડવો. અમારે આર્ય દેશવાસીને તે ઘટે જ નહીં—કેમકે હૃદયનાં પરિણામ એમાં એવા કૂર થઈ જાય છે. કેમ? ‘મારો’ એ શબ્દ બઝાડ્યો!

સુરેન્દ્રદત્તે શું કયું?!

ત્રણ વસ્તુઓને આત્મઘરમાં પેસવા દીધી, (૧) માતા પર મોહ, (૨) જ્ઞાનનો નાશ, (૩) હૃદયની નિષ્કુરતા, આ પણ ક્યારે? જ્યારે પોતે સર્વ મોહ, સર્વ હિંસા, સર્વ કઠોરતા મૂકી દઈ ચારિત્ર લેવા જાંએ છે. એનો અર્થ એ, કે ચિત્તમાં ક્ષાયનો સંકલેશ ખૂબ વધી ગયો. આથી પાપ ભયંકર બન્યું ને તેણે ભયંકર ભવો રચ્યા!

આહીયાં એ પોતે જ યશોધર મહાત્મા એક સરળ વાત કહે છે! કદાચ કોઈને પ્રશ્ન થાય કે ‘તમે આટલા જ્ઞાની હતા ને કહેતા હતા કે હિંસા ન થાય, છતાં કેમ ભાન ભૂલી ગયા?’ તેનો ઉત્તર કહે છે, ‘ઘણું ય જ્ઞાન પાસે હોય, પણ આ—

જગતની વિચિત્રતા એવી છે કે એ જ્ઞાન પોતાના કામમાં નથી આવતું.

‘પરોપદેશે પાંડિત્યમ’ બીજાને માથામાં વાગ્યું હોય ને લોહી વહેતું હોય તો કહે ‘શાંતિ રાખો, ઊંચા-નીચા ન થાઓ,’ પણ જો આપણને સહેજ માથું દિચાયું, તો ત્યાં જ્ઞાનના ખળના પર તાણું લાગી જાય છે! પોતાનું જ ડહાપણભર્યું જ્ઞાન ક્યાં અલોપ થઈ ગયું તેનું ભાન નથી રહેતું! આ આંખમાં જ્ઞાનશક્તિ કેટલી છે? તે દૂર સુધી દુનિયા જુએ! પણ એની એ આંખમાં તણખડું પડે તો તેને જોતાં પોતાને નહિ આવડે! દુનિયા આખીને શિખામણ આપતાં આવડે પણ જાતનો પ્રસંગ ઊભો થતાં જાતે એ શિખામણ લેતા નહિ આવડે.

દેખીતા નાના પાપનાં ભયંકર ફળ કેમ ?

મિથ્યાત્વનો રંગ કેવો? આકાર કેવો? સ્વરૂપ કેવું? નીતરતા પાપના કાર્યમાં મન બચાવ કરે છે કે ‘આમાં વાંધો નહીં.’ મન આસ્વાસન લે છે કે ‘આમાં કંઈ પાપ નથી, ઊલટું ઉપકારી માતા વગેરેને પ્રસન્ન કરવાથી ઉપકારનો બદલો વળે છે.’ શુદ્ધ પાપ પર કર્તવ્યનો સિક્કો એ મહાપાપ!

આ બધું લક્ષમાં લેવું પડશે. તો જ એ લોટનો ફૂંકડો કાપવામાં અને એને ખાવામાં પછી જે દુઃખદ ભવો ઊભા થાય છે, એનું રહસ્ય સમજાશે. નહિતર તો એમ થાય કે આટલા જરાકમાં આવા ભયંકર ત્રાસભર્યા ભવો? પણ હૃદયની નિષ્કુરતા ક્યાં અને કેટલે પહોંચી ગઈ તેનો વિચાર કરે. તો આશ્ચર્ય નહિ કે પ્રશ્ન નહિ ઊઠે, અકાર્ય પર કર્તવ્યનો સિક્કો મારવો, દુષ્કૃત પર સુકૃતનો સિક્કો લગાડવો એમાં મહામિથ્યાત્વનો અને મહામોહનો ભારે ઉદય થાય છે; અને એ પાણું સમજના ઠેકા પર થાય એટલે તો નિષ્કુરતા ઓર વધી! ચિત્તનો સંકલેશ ફાટ્યો ફૂટ્યો! એમ પાપ ભયંકર બની ગયું.

દિલને પાપ ભારે ન લાગે એ દશા ખુદ પાપ કરતાં ભયંકર છે.

‘આટલામાં શું થઈ ગયું?’ ‘આ ક્યાં પાપ છે?’ આમ જ જીવ ભૂલો પડે છે. પછી એમાં વર્ષોની શુભ ભાવની કમાઈ કે તત્કાલ જાગેલી મહાન સારી ભાવનાની કમાઈ ધૂળધાણી કરી નાખે છે.

એક અકાર્યના પ્રસંગમાં ઊભી કરેલી નિષ્કૃષ્ટતા, અવળી-મતિ અને દુર્ભાવના પછીના જીવન પ્રસંગો અને ભવો પર છાયા પાડે છે.

એનું પરિણામ દુર્ગતિઓની વિટંબણામાં આવીને ઊભું રહે છે.

યશોધર મુનિના ભવોમાં પહેલા સુરેન્દ્રદત્તના ભવમાં આ પાપા નાખ્યા હોવાથી પછીના ભવોમાં દુઃખદ પરિણામ જોવા મળે છે. માટે આશ્ચર્ય કે શંકા નહિ કરતા કે ‘હે! જરાક શા પાપનાં આટલાં બધાં ભયંકર પરિણામ?’ પાપ જરાકશું નથી. અવસરે મોટી લડાઈઓ લડવામાં હૃદય કદાચ તીવ્ર સંકલેશવાળું ન થયું હોય; પણ હૈયાને પાપ ભારે ન લાગે એમાં એ એટલા બધા સંકલેશવાળું બની જાય એવું બને છે; કારણ સમજો છો? તત્વનો સામનો કરવામાં ધોર સંકલેશ રહે છે.

તત્ત્વનો સામનો એ ભયંકર પાપ

એકાન્ત નિશ્ચય એ તત્ત્વનો સામનો :—

પ્ર૦—દેખીતા જરાક શા પાપમાં કેમ ઘોર સંકલેશ ?

ઉ૦—કારણ એ જ કે જે આમાં હેયાએ ‘પાપ ભારે’ ન માન્યું એ તત્ત્વની સામે માથું ઊંચક્યું કહેવાય. ‘હોટનો ફૂંકડો મારવામાં તો કાંઈ ખરેખર જીવ મરતો નથી. માતાનું આટલું કહું તો માનવું જ જોઈએ; એ કર્તવ્ય છે.’ આ બુદ્ધિ એ તત્ત્વની સામે થવાની વાત છે.

હિંસા, જૂઠ્ઠા, ચોરી છિનારી વગેરે પાપો કરતાં પણ તત્ત્વનો સામનો કરવાના પાપમાં વધુ ઘોર સંકલેશ ચિત્તમાં વર્તે છે. માટે તો મરીચિને કોટાકોટી સાગરોપમેનો સંસાર-કાળ બોલો થયો !

નિશ્ચય-વ્યવહાર બંનેને મહત્ત્વ એ તત્ત્વ :—

બહુ સાવધાન રહેજો, કયાંય તત્ત્વનો સામનો કરવાના પાપમાં ન તણાઈ જવાય એ ખાસ ખ્યાલ રાખજો. શાસ્ત્રે કહેલા સિદ્ધાન્તો, પદાર્થો, અને આચાર અનુષ્ઠાન, એ બધું તત્ત્વ કહેવાય, એની સામે થઈને કંઈ પણ વિપરીત સ્થાપના કરતા નહિ. દાખલા તરીકે,

સિદ્ધાન્ત તત્ત્વનો સામનો :—

જુઓ કે શાસ્ત્રે અનેકાન્તનો સિદ્ધાન્ત આપી કહ્યું કે “નિશ્ચય અને વ્યવહાર બંનેનું પોતપોતાના સ્થાનમાં મહત્ત્વ છે. મોક્ષમાર્ગે વ્યવહાર ચૂકીને નિશ્ચય નહિ, ને નિશ્ચય ચૂકીને

વ્યવહાર નહિ.” મહામહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ કહે છે,

‘નિશ્ચયદર્શિ હૃદય ધરી જી, પાળે જે વ્યવહાર’

વ્યવહાર-માર્ગનું પાલન કરે, અને સાથે જ નિશ્ચય-માર્ગનું લક્ષ્ય રાખે એ જિતાડાનો આરાધક બની શકે. હવે જો એકાંત નિશ્ચયને પકડે તો એણે સિદ્ધાન્ત રૂપી તત્ત્વનો સામનો કર્યો કહેવાય.

પદાર્થ તત્ત્વનો સામનો :—

એમ શાસ્ત્રે જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર વગેરે પદાર્થ તત્ત્વ તરીકે બતાવ્યાં, ત્યાં આરંભ પરિચ્છેદભર્યા ધરવાસમાં આશ્રવ સેવવા પડે છે, ને એ હેય છે, ત્યાજ્ય છે, અકર્તાવ્ય છે; છતાં ‘એમાં શાનું પાપ? એ છોડી ચારિત્ર લેવાનું શું કામ? ઘરમાં રહીને ધર્મ ક્યાં નથી થઈ શકતો?’ વગેરે પ્રલાપ કરવા એ પદાર્થ તત્ત્વનો સામનો કર્યો કહેવાય.

આચાર તત્ત્વનો સામનો :—

એમ, માર્ગાનુસારી જીવનો આચાર બાંધ્યો કે ઉદ્દભટ વેશ ન પહેરવો, છાકટો પહેરવેશ ન કરવો, ત્યાં ‘આજે જમાનો બદલાયો, ત્યાં વેશ ઉદ્દભટ શાનો કહેવાય?’ આવું માનવું ચલાવવું એ આચાર તત્ત્વનો સામનો કર્યો ગણાય. એમ શાસ્ત્રે સાધુ-સાધ્વીનો આચાર બાંધ્યો કે સાધુના મુકામમાં સાધ્વીએ અકાલચારી ન બનવું. પાપ પકષી ખામણું કે સૂત્રની યોગ-વિધિ કરીને રવાના થવું; ત્યાં સાધ્વી સાધુના મુકામમાં શાસ્ત્રે કહેલા કાળ સિવાય ફરક્યા કરે ને સાધુ એ ચલાવ્યે રાખે, એમ શ્રાવિકાઓનું વારંવાર આગમન, ઊભા રહેવાનું વગેરે ધરાસર નભાવ્યે રાખે, એનો ઇન્કાર ન કરે, ઊલટું ‘એમાં શું,’ એમ માની લે, એ આચારતત્ત્વનો સામનો કહેવાય.

તત્ત્વનો સામનો કરવામાં દિલ મહા સંકલિષ્ટ પરિણામ-વાળું બને છે, એમાંથી દીર્ઘ ને દુઃખદ દુર્ગતિઓભર્યો ધોર

સંસાર સર્જાય છે. યશોધર મુનિને સુરેન્દ્રદત્તાના પહેલા ભવમાં નિર્મળ વૈરાગ્યભાવના ધધી, નક્કી ચારિત્ર લેવું હતું, છતાં લોટનો ફૂકડો મારવા તૈયાર થઈ જાય છે, દિલના તેવા ઉદ્દેગ ત્યાં રહેતા નથી, આગળ વધુ બગડતું આવે છે, એનું પરિણામ સતત દુઃખદ પાપિષ્ઠ ભવોનાં સર્જનમાં આવીને ઊભું રહે છે. તત્ત્વનો સામનો કર્યા વિના આ ન બને, પછી ભલે તે સિદ્ધાન્ત તત્ત્વનો સામનો હો, કે પદાર્થ તત્ત્વનો હો, યા આચાર તત્ત્વનો સામનો હો.

ઠેઠ માનવજીવન, ધર્મ સામગ્રી અને ધર્મક્રિયા સુધી ચઢવા છતાં જીવ કેમ ભારે પછાડ ખાય છે? કેમ પાછો ભવમાં ભમતો થઈ જાય છે? કહેા, આવા કેઈ તત્ત્વના સામનાથી એમ બને છે. સુરેન્દ્રદત્તને એ પરિસ્થિતિનાં મંડાણ મંડાય છે.

એણે માતાની લોટનો ફૂકડો મારવાની વાતમાં મંજૂરી આપી એટલે હવે પૂતળાં બનાવનારને માતાનો આદેશ છૂટે છે, કાળનો વિલંબ કર્યા વિના લોટનો ફૂકડો બનાવી લાવો.

રાજવી ઘરમાં વાર કેટલી? એમાં પાછો રાજને પણ પૂજ્ય એવી રાજમાતાનો હુકમ, એટલે તો તરત અમલ! માણસો બનાવી લાવ્યા લોટનો ફૂકડો ને માતા આગળ એ ધરી દીધો.

ધનકુમારને યશોધર મુનિ કહે છે, “માતા તે ફૂકડાને અને મને લઈને કુળદેવતાના પાસે ગઈ, ફૂકડો આગળ મૂક્યો, અને મને કહ્યું, ‘દીકરા! તણવાર કાઢ.’ એટલે મેં જરા હસતાં તણવાર કાઢી.”

શાનું હસવાનું? જે આરોગ્ય જીવની દયાથી મળે છે, એ આ માતા જીવના ઘાતથી મળવાનું માને છે એનું! અથવા, લોટના ફૂકડાને જીવ મનાવે છે એનું હસવાનું. પહેલાં પ્રકારનું હસવું તો હજી માતાની અજ્ઞાનદશા ઉપર હોઈ દોષરૂપ ન થાય, પરંતુ બીજા પ્રકારના હસવામાં પોતાનો એ ભાવ છે કે ‘લોટનો ફૂકડો એ જીવ ન મનાય, એને હણવો એ જીવનો ભોગ આપ્યો ન ગણાય,’ પણ આ ભાવ દુષ્ટ ભાવ છે, પાપી માન્યતા છે.

માતાનું દેવીને કથન :—

માતા હવે દેવતાને ઉદ્દેશીને કહે છે, ‘હે ભગવતી કુળદેવતા ! આ સર્વ જીવોને મારવાનું અટકાવનારો ફૂંકડો છે, તે દીકરાના દુષ્ટ સ્વપ્નને નિરર્થક કરવા માટે તારી આગળ ધરવામાં આવ્યો છે, દીકરો એને મારે છે, માટે એના દેહનું કુશળ કરજે.’

જુઓ માતાનું દેવીને ઉદ્દેશ્યોધન ! ફૂંકડાને સર્વ જીવોને મારવાનું અટકાવનારો કહે છે, એટલે ? ‘આમ તો દેવી ! તારી આગળ અનેક જીવોનો ભોગ ધરવો જોઈએ, પણ પ્રસ્તાવ પર આ ફૂંકડો ગજર્યો માટે હવે એના ભોગથી પતાવડું પડે છે.’ હલકું લોહી હવાલદારનું. જીવોને મારવાનું અટકાવનાર તો છોકરો છે. તેથી દેવીનો ગુનેગાર ગણવો હોય તો છોકરાને ગણવો જોઈએ પણ અહીં ફૂંકડાને ગણવો છે !

માનવ એ પ્રાણી-ગણનો વડેરો :—

માનવીની શિરજેરી વિચિત્ર છે.

જગતના પ્રાણીગણમાં માનવને ઊંચું સ્થાન મળ્યું છે, - વિશિષ્ટ બુદ્ધિ, વિશિષ્ટ શક્તિ, વિશિષ્ટ આવડત, વિશિષ્ટ સામગ્રી, વિશિષ્ટ શરીરરચના ! ઘણું ઘણું વિશિષ્ટ ! પણ પંખી વગેરે તો બિચારાં એ દષ્ટિએ એની આગળ ઘણાં ગરીબ, ઘણાં નીચાં છે. એમની વચમાં એક કુટુંબના વડેરા જેવું સ્થાન માનવને મળેલું છે. એ સ્થાનને યોગ્ય વર્તાવ તો ઘણો ઉદાર જોઈએ, જાતના ભોગે નીચા ને નાનાને સગવડ આપવાનો વર્તાવ જોઈએ, નબળાના ભેરુ બનવાનો, નાથ બની સંરક્ષણનો વર્તાવ જોઈએ, એના બદલે પોતાની સુખસગવડ ખાતર બીજાને કચરવાનું, દૂલવવાનું કે દબાવવાનું કરાય, નબળાને તણખલાને તોલે ગણવાનું થાય, ત્યાં માનવની માનવતા ક્યાં રહી ? કુટુંબને કેમ સાચવો છો ? એને સગવડ પહેલાં અને પછી જાતને, એમ જ ને ? જાતે જરૂર પડ્યે અગવડ, કષ્ટ, શ્રમ વેડી લઈને પણ બને ત્યાં સુધી કુટુંબને, બાલબચ્ચાં અને પત્નીને સુખ-સગવડ આપવા મથો છો ને ? તો જ, માનો છો કે, એક સારા

વડીલ ગણુઈએ, તો અહીં સમાજ-જીવનમાં સારા વડીલપણું અદા કરવા એવું બધું નહિ જોઈએ ? એના બદલે ઊલટી ગંગા વહેવડાવવાની ? તો, પછી તો, કુદરતનો કાનૂન સમજો છો ને ? ‘વારા પછી વારો, મારા પછી તારો.’

જીવનને ધન્ય સમજવું જોઈએ કે અહીં સર્વ પ્રાણી-ઓમાં કેવી સુંદર વડીલગીરી, નમણી નેતાગીરી, અને હૃદય જીવનસરણી જીવવાનો મોકો મળ્યો છે !

આનું લક્ષ રાખવાથી મનમાં વિશુદ્ધ અને ઉદાત્ત કલ્યાણ ભાવનાઓ ઊડે છે, સ્વપરને કલ્યાણકારી ઊંચા કોડ જાગે છે, પવિત્રતાનો, પવિત્ર વર્તાવોનો પ્રવાહ વહેતો થઈ જાય છે. એ થાય ત્યારે તત્ત્વપરિણતિ આવે, તત્ત્વપરિણતિરૂપ તત્ત્વશ્રદ્ધા આવ્યા વિના સમ્યગ્દર્શનની સ્પર્શના ન થાય. તત્ત્વપરિણતિ લાવવા પાયામાં મૈત્રી, કરુણા, પરાર્થવૃત્તિ અને સહિષ્ણુતા જરૂરી છે.

માટે; તત્ત્વપરિણતિના પાયામાં આ કેળવો,—

જીવો પર ઊભરાતી કરુણા,

વિશ્વ પ્રત્યે મૈત્રીભાવ-બંધુભાવ,

પરગજી વૃત્તિ પરોપકાર, અને

જાતે સહવામાં આનંદ.

આ ચાર ગુણો આ ઉત્તમ ભૂમિકા સર્જે છે, ભગવાન જિનેશ્વર દેવતાં તત્ત્વ રચવાને યોગ્ય પરિણતિ તૈયાર કરે છે, સમ્યગ્દર્શનના સ્વાદ અનુભવવાની આડે આવતા અનંતાનુબંધી કપાયોને દાબે છે. એ કરુણા, એ બંધુભાવ, એ પરગજીપણું નહિ હોય તો સાધર્મિક પ્રત્યે સાચો બંધુભાવ, ને સિદ્ધતા પ્રત્યે સક્રિય સહાનુભૂતિ, ધર્મીબંધુઓ ઉપર ઊભરાતું વાત્સલ્ય અને ગુણાનુરાગ વગેરે કયાંથી આવવાના હતા ? અને એ નહિ, તો જૈન અને જિનતાં તત્ત્વ વહાલાં કયાંથી લાગ્યાં ગણાશે ?

ઉદાર, પવિત્ર અને ઉચ્ચ ભાવનાશીલ હૃદય વિના જૈનપણના આચાર હૈયે ક્યાંથી સ્પર્શવાના?

‘વ્યવહાર નકામો નિશ્ચય નકામો’ એ અજ્ઞાન છે.

માતાએ દેવતાને ઉદ્દ્યોધન કર્યા પછી સુરેન્દ્રદત્તને સંકેત કર્યો, એટલે એણે તલવારથી ફૂકડા પર ધા કર્યો. ફૂકડો ભલે લોટનો છે, પરંતુ વ્યવહાર જીવઘાતનો ચાલી રહ્યો છે, માટે માતા અને પુત્ર બંને અશુભ કર્મના થોડા ઉપાજી રહ્યાં છે. વ્યવહાર શું નથી કરતો? કહે છે ‘વ્યવહાર નકામો છે, નિશ્ચય ઉપયોગી છે!’ જૈનદર્શનનું કેવું કારમું અજ્ઞાન! સિદ્ધાન્તતત્ત્વનો કેવો સામનો! પ્રત્યક્ષ દુન્યવી ઘટનાઓનો કેવો અપલાપ! ત્યારે પૂછો,

પ્ર-પણ એ તો અંતરમાં તેવી હિંસાની પરિણતિ ઊભી હોય તો જ પાપ બંધાય ને?

ઉ-પણ આ પૂછતાં એટલો વિચાર ન કર્યો કે એવી પરિણતિ બાહ્ય વ્યવહારના આધારે જન્મી રહી છે, પોષાર્થ રહી છે, તે વધી રહી છે. માતાની આગળ પુત્રનું સ્વર્ગતકથન એ વ્યવહાર છે, એના પર માતાને જીવલોભ આપવાની પરિણતિ થઈ. આ વ્યવહારના આધારે નિશ્ચય જન્મ્યો. એણે પુત્રને કરેલો આદેશ, એ વ્યવહાર છે, બતાવેલો આગ્રહ એય વ્યવહાર છે, એના પર પુત્રને ફૂકડો મારવાની પરિણતિ જાગી. એ પણ વ્યવહાર પર નિશ્ચય જાગ્યો. એમ, લોટનો ફૂકડો સામે ધરાયો, હાથમાં તલવાર લીધી, એ વ્યવહાર; એના પર ‘આને મારું’ ‘હવે મારું છું’ એ પરિણતિ થઈ, પરિણતિ જાગવામાં વ્યવહાર આટલો બધો નિમિત્તભૂત બનવા છતાં ત્યાં ‘વ્યવહાર નકામો છે’ એમ કહેવું એ સરાસર અજ્ઞાન છે, દુરાચાર છે, જિનોક્ત તત્ત્વનો સામનો છે.

ધ્યાન રાખજો, ફૂકડો લોટનો છે અને તે કાપવા છતાં કર્મ, ખરેખરો જીવતો જીવ મારવા પ્રમાણે, બંધાય છે! એટલે ઉપર-થી એમ લાગશે કે ‘તો પછી મુખ્ય તો અંદરના આત્મ પરિ-

જ્ઞામ પર જ આધાર રહ્યો ને? બાહ્ય ક્રિયા પર કે વસ્તુ પર નહિ, 'પરંતુ સાથે સમજી રાખો કે લોટનો ફૂકડો સામે નહોતો આવ્યો. ત્યારે કેમ એવા પરિણામ ન થયા? વળી લોટનો પિંડો કે કોઈ કપડું કાપતાં એ પરિણામ નહિ, ને લોટનો ફૂકડો કાપતી વખતે એ પરિણામ કેમ જાળ્યો? શું એ નથી સૂચવતું કે લોટનો ફૂકડો કાપવાની ક્રિયાએ હિંસાનાં પરિણામ જગાવવા-પ્રાપ્તવામાં મોટો ભાગ ભજવ્યો? સૂચવે છે. માટે બાહ્ય વ્યવહારને જરાય વળૂદ વિનાનો ગણતા નહિ. અંતરમાં સારી ભાવના હોવા છતાં બહારથી વિચિત્ર શબ્દ બોલ્યા જાય તો સામા પર તે બોલને અનુસારે અસર થાય છે, તેવા પરિણામ જાળે છે. આમાં શું શબ્દવ્યવહાર કારણ ન બન્યો? અંતરમાં ભાવના સારી છે, છતાં શું વાણીનો વ્યવહાર મુખ્ય થયો? કે આપણા અંતરની શુભેચ્છા? તો પૂછો,

પ્ર૦-પણ સામાને અસર વાંકી થઈ એમાં એનાં તેવાં કષાય પરિણામ ન હોત તો શું અસર વાંકી થાત? માટે એનાં પરિણામ જ ખરું કારણ ગણાય ને?

ઉ૦-અહીં આ પૂછતાં એ જોવું ભૂલી જવાય છે કે કષાય પરિણામ તો પહેલાંય હતાં, તો આ બોલ સાંભળ્યા પહેલાં એવી ખરાબ અસર કેમ ન થઈ? બોલ સારા બોલાયા હોત તો શું ખરાબ અસર થાત? ના, કેમકે દેખાય છે કે ખરાબ બોલની ખરાબ અસર દેખાયા પછી જો તરત માફી માગીને વાળી લેવાય છે, અને વધુ સારા બોલ કાઢવામાં આવે છે, તો અસર સારી થાય પણ છે; ને બોલ એ વ્યવહાર છે. ત્યારે વ્યવહાર આમ કેટલું જોરદાર કામ કરી રહ્યો છે !

લોટનો પણ ફૂકડો મારવા-મરાવવાનો વ્યવહાર કરી સુરેન્દ્ર-દત્ત અને માતા સદ્ગતિ ભારે કરી રહ્યાં છે.

ઉપલક્ષ દષ્ટિએ જોતાં એમ લાગશે કે-

પ્ર૦-ફૂકડો સાચો જીવતો તો હતો નહિ, પણ અંતર પરિણતિ કલુષિત હતી તેથી આત્મા ભારે થયો, માટે અંતરનાં

પરિણામ જ નિયામક છે. તેથી નિશ્ચય ઉપયોગી થયો, વ્યવહાર શી રીતે?

ઉ-પરંતુ આ અધૂરી દષ્ટિ છે, એકાંગી દષ્ટિ છે. પૂર્ણ દષ્ટિ, સૂક્ષ્મ દષ્ટિ તો જ્યારે અંદર ઊતરી જોવામાં આવે ત્યારે બની ગણાય. એ જોતાં દેખાય છે કે લોટનો ફૂકડો મારવા-મરાવવાના વ્યવહાર ઉપર જ પરિણામ કલુષિત બને છે. પહેલાંય બુદ્ધિ લોટનો પિંડો કાપવાની નહિ, ડિંતું ફૂકડો કાપવાની થઈ, ફૂકડો બનાવરાવ્યો, એના પર તલવાર ઝીંકવાનું થયું, આ બધા વ્યવહાર સાથે જ મલિન પરિણામ કામ કરી રહ્યાં છે. આમાં વ્યવહારની નિરુપયોગિતા ક્યાં થઈ? વ્યવહાર સચોટપણે કાર્ય કરી રહ્યો છે. માટે જ,

અશુભ વ્યવહાર ક્યાં ક્યાં પટકે છે ? :-

માટે જ, વ્યવહારનું મહત્ત્વ જરાય ઓછું આંકતા નહિ. ખા-ખા કરવાના બહુ વ્યવહારમાં આંતરપરિણામ પુણ્યલા-સાક્ષતાનાં બન્યાં રહે છે. ઉચ્ચ શબ્દોના વ્યવહારથી કષાય સતેજ રહે છે. દુનિયાનું સારું સારું જોયા કરવાના વ્યવહારે બહિરાત્મ-ભાવ પોષાયા કરે છે. સ્ત્રીઓ સાથે વાતો, એનાં દર્શન, વગેરે વ્યવહારમાં કામવાસના જાગ્રત રહે છે. માટે વાત આ છે કે અશુભ વ્યવહારથી જેટલા દૂર, એટલા આપણે સારા. વ્યવહાર જડસંગના અકળંધ રાખવા છે અને નિશ્ચયની વાતો કરવી છે, એ અજ્ઞાન છે, ઢોંગધતૂરા છે.

માતાના દુરાચલભર્યા બોલ વારંવાર સાંભળવાના વ્યવહાર પર છેવટે વાત આટલે આવી કે સુરેન્દ્રદત્તે લોટના ફૂકડા પર તલવાર ચલાવી. જે હૃદયથી ફૂકડા પર તલવાર ચાલી શકી તે હૃદયને કોમળ માની લેતા નહીં. ગમે તેવો લોટનો ફૂકડો, પણ તલવાર ક્યાં પડી રહી છે? ગળા પર! કાન પર! પેટ પર! આકાર જીવનો છે ને? બસ, એ મુજબ હૈયામાં પ્રહારના ફોટા પડે, ‘ગળું કાપી રહ્યો છું’ એમ હૃદય સમજે છે, એટલે ઘોર કર્મ ઉપાજે તેમાં તવાઈ નહીં. નાના છોકરાઓને આવા ચિત્ર ન ફડાય, રમકડાં ન તોડાય એવા પાઠ ભણાવવા જોઈએ. માને

દીકરા પર વહાલ આવે તો છાતી સરસો દાબે કે નહિ? પણ પ્રેમથી; ને શોક્યતા હાથમાં ગયો તો દાબે તો ખરી, પણ કેવી રીતે? પરિણામ જોવાનાં છે. જીવને મારવો તે પાપ છે એમ શા માટે કહેવાય છે? કહેા, મારવામાં આપણા ચિત્તનાં પરિણામ ખરાબ થાય છે તેથી. તો અહીં તલવાર ફૂકડા પર ચલાવી એમાં પરિણામ બગડયાં, હૃદય કઠોર થઈ ગયું, માટે પાપ.

હવે ફૂકડો કપાયો, એનાથી દેવતાનું પૂજન થયું : ને સિદ્ધ-કર્મ નામના રસોઈયાને માતાએ કહ્યું કે ‘આ માંસ લઈ જા અને જલદી એને રાંધી દે, જેથી દેવતાની પ્રસાદીની શેષ તરીકે હું અને મારો પુત્ર એનો આસ્વાદ લઈએ.’

પણ હજી સુરેન્દ્રદત્ત જાગત છે એટલે કહે છે, ‘હજી મા! માંસ ખાવાનું બાકી છે? રહેવા દે માંસ ખાવાની વાત. તને ખબર છે કે માંસ લક્ષણના દોષ કેટલા?’

માંસાહારના દોષ—

માંસાહારમાં સારી રીતે ગુણ તરીકે કહેવાતા તપ અને નિયમ, દાન અને ધ્યાનની પ્રવૃત્તિ, તથા મત્ર સાધના અને ઔષધસેવન પણ નિષ્ફળ જાય છે.

ઝેર ખાવું સારું કે જે ક્ષણવારમાં પણ એક જ વાર મૃત્યુ આપે, કિન્તુ માંસ-લક્ષણ તો મહા ખરાબ; કેમકે એ સંસારમાં અનેક મરણોની પરંપરા આપે છે.

માંસાહાર કરવાથી માણસનું પરલવનું આયુષ્ય ટૂંકું થાય છે, દૌર્ભાગ્ય વધે છે, અને નરકમાં દુઃસહ દુઃખો ભોગવવાં પડે છે.

માંસના જાતે ભોજનનું તો શું કહેવું પણ દવા રૂપેય માંસને જે આપે છે, અને એમાં જે સંમતિ પૂરે છે, એ પણ પેલા માંસ-લક્ષીના માર્ગે લાગીને નરકમાં જાય છે, એમાં સંદેહ નથી.

શું માંસ એટલે? સારી ચીજ છે એ? ના, એ દુર્ગન્ધભર્યું, બીલસ, ખાંચેલા-ખોરાકના મલિન બનેલા પદાર્થમાંથી ઉત્પન્ન

થયેલું, અને સ્વયં અપવિત્ર છે, એવું પણ પાણું ખાવા જતાં નરકમાં પડતું પડે છે.

માટે બહેતર છે કે માંસનો ત્યાગ જ કરી દેવો.

વળી હે માતા! તું જો કે માંસભક્ષણ ન કરીએ તો આટ-આટલા દોષોથી બચી જવાય છે એટલું જ નહિ, પણ કેટલા બધા લાભ પણ થાય છે !

“ હે માતા! એક બાજુ માંસાહારી સર્વ તીર્થજળોમાં સ્નાન કરી આવે, સર્વ પ્રકારનાં દાન કરે, સર્વ પ્રકારની દીક્ષાઓ લે, તો પણ તે બધું માંસાહારત્યાગના ધર્મની તોલે આવી શકતું નથી; એટલો બધો ગુણ માંસાહારત્યાગનો છે.

હે મા ! જગતમાં જે મોટા ઉપદ્રવો છે; ચોરનો, ખરાબ સ્વપ્નનો, અશુભ શુકનનો, -એમ આગ, પિશાચ, ભૂત, કે ગ્રહના ઉપદ્રવ, એ માંસાહારત્યાગીપણુને લીધે એક તણખલાને તોલે બની જાય છે.

હે માડી ! જીવને જગતમાં માંસત્યાગના બે સમર્થ ગુણોનો લાભ મળે છે, એક વર્તમાન જીવન ઉપદ્રવ વિનાનું જીવી શકે છે, અને બીજો, મર્યા પછી સદ્ગતિ મળે છે.

માટે મા ! આટલું કયું, એ ઘણું કયું, હવે માંસભક્ષણની વાત રહેવા દે. ”

સુરેન્દ્રદત્તે પૂર્વે પણ ઘણું કહ્યું હતું અને અહીં પણ માતાને માંસભક્ષણનાં ભયંકર પરિણામ તથા માંસત્યાગના અદ્ભુત લાભ વર્ણવી બતાવ્યા. તમે કહેશો,

પ્ર-ત્યારે અમે તો માંસત્યાગી છીએ જ, તો અમને-

માંસત્યાગના એ મહાલાભ કેમ નથી દેખાતા ?

ઉ-પણ સાથે એ જોજો કે કેઈપણ કાર્ય થવામાં માત્ર એક જ કારણ કામ નથી લાગતું, સાથે અનેક સહકારી કારણો જોઈએ છે. માંસત્યાગ તો કયો, પરંતુ મહાહિંસામય મહાઆરંભ સમારંભમય ધંધા ચાલુ રાખ્યા, જૂઠું ડંકાણુંની છૂટ રાખી, ચોરી,

અનીતિ, અપ્રામાણિકતા કર્યે જવી છે, વિષયોની ભૂખ જોરદાર છે, ધનની મૂચ્છાં લારે છે, ગુસ્સો, અભિમાન, કપટ, લોભ છોડવા નથી, પછી એકલો માંસત્યાગ ઊંચા લાલ ક્યાંથી ખતાવી શકે ?

ત્યારે શું માંસત્યાગની પણ પક્ષી ટેક છે? ગમે તેવી બીમારી-માં, ગમે તેવા રોગમાં પણ કોડલિવર એઈલ, લિવર એક્સ-ટ્રેક્ટ, વગેરેનાં ઇન્જેક્શન, ઇત્યાદિ કાંઈપણ ન ખપે એવો દઢ નિર્ધાર-પ્રતિજ્ઞા છે? માંસાહાર ભયંકર, તો પછી રાત્રિભોજનમાં રાતે ઊડવાના સ્વભાવવાળાં કેઈ જ'તુ ભોજન ભેગાં આવીને ચવાઈ-ખવાઈ જવાનો સંભવ છે, માટે રાત્રિભોજન ન જ ખપે, 'લાખની કમાણી જતી કરીશ, પણ રાત્રિભોજન નહિ જ કરું', આ ટેક છે? અલખત માંસત્યાગનો પુણ્યલાલ જરૂર મળશે, પણ સાથે રહેલાં બીજાં પાપો પણ એનાં અપરંપાર અનિષ્ટ ફળ દેખાડ્યા વિના નહિ રહે.

માટે જ ધર્મી જીવે આ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે ધર્મ-સાધના લાલ જરૂર આપશે, પણ એ લાલ બીજા અનર્થોથી કલુષિત ન થાય એટલા માટે મૂળમાં અનર્થ-સર્જક પાપો-દુષ્કૃત્યો, મલિન ભાવનાઓ, કષાયો, વગેરેથી દૂર રહેવું.

માતાના દક્ષિણથી કલિપત માંસભક્ષણ :-

સુરેન્દ્રદત્તે માંસાહારના દોષ અને એના ત્યાગના ગુણ ખતાવ્યા એટલે માતા એનો સ્વીકાર કરવાને બદલે ઝટ કહે છે, 'અરે લાઈ! આ બધી વિચારણામાં ક્યાં ચઢ્યો? મૂક હવે એ વિચારવું. તેં તો મારું વચન પાળ્યું જ છે. તો હવે એ વિચારવાથી શું? વળી આ કાંઈ સાચોસાચ માંસ નથી. આ તો લોટ છે, માત્ર એમાં માંસની કલ્પના છે, ત્યાં શું કામ આકળો ઉતાવળો થાય?'

યશોધર મુનિ ધનકુમારને કહે છે, મેં ત્યારે એ પણ માનું વચન સ્વીકારી લીધું અને તે પ્રમાણે કયું. અર્થાત્ કલિપત માંસ ખાધું. એમાં એના પર મેં અશુભ સાનુબંધ કર્મ

ઉપાન્યુ', પરંપરાવાળું' પાપકર્મ ઉપાન્યુ'! પરંપરાવાળું
એટલે? એ, કે જેના ઉદયમાં પણ પાપ સૂએ.

પાપની ભવેભવે ધારા ચલાવે એનું નામ સાનુમંધ
પાપ કહેવાય.

તેવાં પાપકર્મ ક્યાંથી આવે છે? ખરી રીતે પાપનાં કાર્યો
હોય છતાં પણ તેમાં 'વાંધો નહીં' એમ કરવાથી આવે. ગુરુની
કૃપાથી ઘણી મહેનતે જ્ઞાન મળ્યું હોય; પણ એનો ઉપયોગ નથી
થતો ત્યારે સાનુમંધ કર્મમાં ફસાય છે. આત્મસંરક્ષણ કેટલું
ખંડુ' મોંઘું' છે? લોટનો પણ ફૂંકડો મારતાં મનમાં એ ન
આવ્યું, કે 'લલે લોટનો, પણ ફૂંકડો ને? આવું કાપતાં મારા
હાથ જ કેમ નથી કપાઈ જતા! હાથને પક્ષઘાત કેમ ન થઈ
ગયો? હૃદય ખંધ કેમ ન પડી ગયું?'

સુરેન્દ્રદત્તને માતાનાં પાપવચનોની વર્ષા, દુરાચાર, શરમાવી
દેવું, વગેરે વાતાવરણે ઢીલો પાડી દીધો, દાક્ષિણ્યમાં તાણ્યો,
પાપમાં આંખમિંચામણું કરાવ્યું. પહેલાં દલીલ કરી હતી કે
ફૂંકડાને મરાય નહીં તેમ માંસલક્ષણ પણ કરાય નહીં! પણ
માતાએ ખચાવ કર્યો કે 'આ ક્યાં ફૂંકડો છે, કે માંસ છે?' આ
ખચાવ સ્વીકારી લીધો અને પછી હિંસા અને માંસલક્ષણ ખંને
સાક્ષાત્ કર્યાં તેવું થયું. આ પ્રસંગ આપણને ઘણું ઘણું
શીખવે છે.

કેટલીક પ્રવૃત્તિઓનો સામાન્ય દેખાવ ભલે ગમે તેમ
હો, પણ મન જો નિષ્કુર ખની ગયું હોય, તો ત્યાં આ પ્રસંગ-
ને જોતાં દેખાય કે તેમાં આત્મા ચીકણાં કર્મ ખાંધે.

'ભાઈ, વેપારમાં અનીતિ ન કરવી,' આવો ઉપદેશ ચાલતો
હોય ત્યાં સટોડિયો કહેશે, 'અમારો સટ્ટાનો ધંધો ખડુ જ સારો
કે અનીતિ જ નહીં', અમારે તો સોદો થયો તે મુજબ જ ચૂક-
વવાનું! આ બીજા બધા વેપાર કરતાં સારો કે નહીં?' દેખાવમાં
આમ સારો લાગતો હોય, પણ મનની નિષ્કુરતા જોઈએ તો
સટ્ટાનો ધંધો લયંકર પાપથી ભરેલો લાગે. ત્યાં મન કેવું છે? એક

માણસ માલ જોખવામાં ઝનીતિ કરે છે, કે બીજો માલમાં ઘાલમેલ કરે છે, તો એને એટલું જ લૂંટવાની ઇચ્છા છે, પણ સદ્દા બજારમાં ચઢેલાને શું છે? ‘લાખ ગાંસડીનો વેપાર છે. મારા હાથમાં બજાર આવી જાય તો બતાવી દઉં!’ કેટલી કાળી લેશ્યા! મન કેટલું લાયકર બતાવે છે?

ત્યારે આ સીધો હિસાબ છે કે જે પ્રવૃત્તિમાં મન વધારે બગડે તેનાથી આત્માને વધુ ચીકણાં કર્મ બંધાય છે. તે ચીકણાં કર્મનો માર ભારે પડવાનો! એક શકેરા પર રાજગૃહીનો લિખારી સાતમી નરકે ગયો! “બધાને ઉભણીઓ કરવી છે; ને મારું શકેરાં કોઈ પૂરતું નથી? શિક્ષા પાડીને મારું!” એમાં એટલું મન બગાડયું કે સાતમી નરકે જવું પડયું! ત્યારે આ બાળુ ભરત અને સગર ચક્રવર્તી જેવાને તો વાત વાતમાં ચરિત્ર, ને કેવળજ્ઞાન! મહાસાહેબી ને મહાપરિત્રાક લયકર નથી એમ નહીં, એ લયકર જ છે, મન તેથી વધારે બગડે છે, પણ આત્મા એવો સાવધાન બને ને એને લાગે, કે ‘આ તો આભ ફસા જા!’ જેવું થયું છે. તો હવે સાવધાન થઈ જવા દે! એમાંથી કેમ છૂટું એની પેરવી કરવા દે!’ આમ મન સાચવે તો પછી એક અવસર એવો આવે કે જાણે હલકા ફૂલ જેવા સંપત્તિ-વૈભવ છૂટી જતાં વાર નહિ અને ધાતિકર્મ બધાં જ સહેજ વારમાં ઊડી જાય! આપણે તપસ્યા કરી શરીરનું તેલ કાઢીએ છતાં આપનેજી ઊંચે જતાં કેમ વાર? અને તેઓ જદ ઉપર કેમ?

દેખીતી જે પ્રવૃત્તિ ઓછા પાપવાળી લાગે પણ મન વધુ બગાડનારી હોય તો તે બંધ કરવા જેવી.

આ સુરેન્દ્રદત્તની પ્રવૃત્તિમાંથી સાર નીકળે છે.

એવું કારણ વિચારતાં જણાય છે કે-

પ્રવૃત્તિ કેવાં પાપની અને પરિણામ કેવાં :-

આ એક મોટું સાયન્સ છે, પ્રવૃત્તિ દેખાવમાં કોઈ મોટા પાપની હોય, એને પરિણામ તેવા કઠોર ન હોય, નિષ્કુર ન હોય, એમ બને. ત્યારે એવું પણ બને કે કોઈ પ્રવૃત્તિ દેખાવમાં તેવા

મહા પાપરૂપ ન હોય છતાં એ વખતે અંતરનાં પરિણામ કૂર, કંઠોર, નિષ્કુર બની ગયાં હોય. દાખલા તરીકે ભરત ચક્રવર્તી મહારાજ-મહાપરિવ્રાજમાં બેઠા હતા, છતાં હૈયાના ભાવ નિષ્કુર નહોતા, માટે જ રોજ સાધર્મિક પાસે ‘મા હન, મા હન’ ‘તમારા આત્માને હણો નહિ, હણો નહિ,’ સાંભળતા હતા. ‘મન હી મેં દૈરાગી ભરતજી’ બોલો છો ને? જે નિષ્કુરતા, કંઠોરતા હોત, તો અરીસાસવનમાં વીંટી નીકળી જતાં ખાલી આંગળી જોઈ દૈરાગ્યનો વિચાર આવે? પણ જોજો હોં, આવો અખતરો કરતા નહિ કે ત્યારે અમે બહારથી મોટાં પાપ રાખીએ છતાં અંતરથી નિષ્કુરતા-કંઠોરતા નહિ રાખીએ એટલે વાંધો નહિ આવે! આવો ઝેરી અખતરો કરતા નહિ. કદાચ પૂછવાનું મન થશે,

પ્ર-ભરતજીને વાંધો ન આવ્યો, તો અમારે શા માટે વાંધો આવે?

ઉ-અહીં સમજી રાખો કે ભરતજીને પૂર્વ જન્મમાં જોરદાર અહિંસા-સંયમ-તપની જે સાધના હતી એનાં જળખર સુસંસ્કારના બળ પર એ કોમળતા, વિરક્તતા રાખી શકતા હતા. પૂર્વની ધર્મસાધનાએ ઉપાર્જિતું પુણ્ય એવું હતું કે ચક્રવર્તીપણું મળે જ; પરંતુ સાથે સુસંસ્કારનું જોર એવું હતું કે વિરક્તતા પણ એટલા મહાન વૈભવમાંય જાગતી રહે જ.

નિષ્કામ ભાવની સાધનાનો આ પ્રતાપ છે કે જે એ વીતરાગ દશાએ પહોંચાડવા જોટલી જોરદાર ન હોય તો જે પુણ્ય આપે છે એ પુણ્ય અસંકિલ્બ લોગ આપે.

અસંકિલ્બ લોગ એટલે એવા સુખાનુભવ અને એવી સામગ્રી કે જેમાં આત્મા રાગાદિના સંકલેશવાળો ન બને, ચીકણા રાગાદિવાળો ન બને, એમાં આંધળો ન થાય, લુબ્ધ-લપટ નહિ પણ સાકર પર બેઠેલી માખી જેવો જાણે અલ્પિત હોય.

હવે તમે વિચારો-તમને જે કાંઈ લોગ મળ્યા છે, તે સંકિલ્બ છે કે અસંકિલ્બ? એમાં તમારું હૃદય કેવું રહે છે?

ચક્રવર્તીના હિસાબે લોગ સામગ્રી અને સશક્ત શરીર કેવાં મળ્યાં છે? છતાં જો એમાં ભારે ચિટકવાપણું, ગાદમૂરછી, રાગ અને આકર્ષણ રહેતાં હોય, તો ત્યાં વિરક્તતા મુશ્કેલ છે. તો શું ચક્રવર્તીને એ સહેલી છે? ના, સહેલી તો નથી, પરંતુ જેને પૂર્વ જીવનની નિષ્કામ જાગૃદરત ધર્મસાધનાનું બળ છે તે પુણ્ય જ એવું મળ્યું છે કે જે અસંકલ્પિત લોગ આપે, ત્યાં વિરક્તતા રહેલી છે; સહજ છે, માટે એનો ચાળો કરવા જેવો નથી કે ચક્રવર્તી એટલું બધું રાખીનેય વિરક્ત રહી શકતા હતા તો અમે પણ રહી શકીએ.

બીરી રીતે તો વિરક્ત દશા કેળવવા માટે ત્યાગ કરતા આવવાનું છે. જીવનમાં શક્ય એવા કેટલાય વ્રત નિયમો ભર્યા રાખવાના છે.

સાધુજનોનો બહુ સમાગમ અને જિનવાણીનું શ્રવણ તથા તત્ત્વનું અધ્યયન-મનન એ મુખ્ય બનાવવાં જોઈશે.

દિલની દર્દભરી પ્રાર્થના

વિરક્ત દશા પ્રાપ્ત કરવા માટે પરમાત્માની આજળ ગદ્ગદ દિલે કરગરીને પ્રાર્થનાઓ સતત ચાલુ રાખવી પડશે, દિલનાં દર્દ કંઠા કરવાં પડશે, દર્દભર્યાં ચૈત્યવંદન સ્તવન કહેવાં નોઈશે, કહેા છો આ રીતે?

એક નમ્રુથુલું સૂત્રનાં પદે પદ દિલના દર્દમય અવાજે બોલાય છે? ‘અહો મલુ! મારા જેવા પાપીને તું કેવો લોકોન્તમ પરમપુરુષ મળ્યો! શી તારી બહિહારી! કેવી અનેરી વિશેષતાઓ!’ આવો કેઈ ભાવ દિલમાં લાવીને ગદ્ગદ બની એકેક પદ બોલતા હોઈએ ‘આઈગરાણ્!’ ‘તિથયરાણ્!’ આવો અનુભવ થાય છે ને?

પ્રાર્થના, દર્દભરી પ્રાર્થના વિના ઇષ્ટસિદ્ધિ નથી. ગણધર ભગવાન જેવા પ્રાર્થના કરે છે તો આપણા કલાસ ક્યાં? પ્રાર્થના વિના કેમ જ ચાલે? પ્રાર્થના એટલે પૂર્વ પુરુષના સૂત્ર કે સ્તોત્ર-સ્તવન વગેરે ખાલી મોઢેથી ગગડાવી જવાનાં કે રાગથી લલકારી જવાનાં નહિ, પરંતુ હૃદયથી કરગરવાનું, ભીખ માગવાની, કાંકલૂહી ભરી આજીજી કરવાની, ઓવારી જતા હૈયાથી ગંભીર સ્વરે શુભગાન કરવાનાં, પણ આ ક્યારે બને? ચોતાનાં પાપો બદલ ભારે સંતાપ હોય, સ્વાર્થાધતા, મિલજ, ઘમંડ, તુષ્ટ્યુક, ઇત્યાદિ માટે ભારે બળતરા હોય, ગૃહબંધનની વ્યથા હોય, ઉન્નત્યવળ જીવન વેડફાઈ રહ્યાનો ભારે કચવાટ, પશ્ચાત્તાપ હોય. જનમજનમના કુસંસ્કાર તોડવા હશે, તો આ કેળવવું પડશે.

પ્રવૃત્તિ દેખાવમાં નાની છતાં ભાવ મોટા

જાતની પામર કંગાળ ને દોષગ્રસ્ત સ્થિતિનો આત્મનાદ રણુજી, ત્યારે દિલથી પ્રાર્થના થાય.

એ પ્રાર્થના અને પૂર્વ કહેલા બીજા ઉપાયો આદર્યે જાયો, ત્યારે સાચી વિરક્ત દશા આવે. પછી ત્યાં કદાચ કોઈ પ્રવૃત્તિ દેખાવમાં મોટા પાપની હોય, છતાં મન બહુ કોમળ, પાપના ભારે ભયવાળું અને નફરતભર્યું રહેશે.

એથી ઊલટું લાગણી વિનાનાને નાની પણ પાપ પ્રવૃત્તિમાં કઠોરતા આવી જશે !

દેખાવમાં દેખાય કે ધનનો, શાલિભદ્ર ધાવળ્યા પુત્ર જેવા ૩૨-૩૨ સ્ત્રીઓની વચ્ચમાં બેઠા હતા, તે હૈયું કેવું લોગલુબ્ધ હશે ? રાગની કઠોરતા કેવીક હશે ? એક પત્ની કરતાં બત્રીસ પત્નીનું પાપ તે મોટું ને ? પરંતુ દિલ એના પ્રમાણમાં તો શું, કિન્તુ એક પત્ની હોવા જેટલુંય કઠોર નહોતું. અવસરે એક પત્નીવાળો પણ એટલો બધો ગૃહ હોય, આસક્ત હોય, વિષયલપટ અને સ્ત્રીનો ગુલામ હોય કે એને કઠોર રાગ વર્તેલો હોય, કઠોર પરિણામ હોય.

સારાંશ, પાપની પ્રવૃત્તિ નાની છે, નજીવા પાપનું કાર્ય છે એટલા માત્રથી એ નિયમ નહિ કે ત્યાં પરિણામ મુકુ જ હોય, કોમલ હોય, પાપના ભારે ત્રાસવાળું હોય. આવો નિયમ નહિ, કઠોર, અત્યંત કઠોર પણ હોય; એવું પણ બને. એક ક્ષણ છોલો એ પ્રવૃત્તિ સામાન્ય પાપની, પરંતુ એમાં એમ થયું, કે ‘આહા ! કેટલી સરસ છોલી, આમ છોલવી જોઈએ,’ તો સમજી રાખો કે એ કઠોર પરિણામ થયાં, એ ઉચ્ચ બનતાં કદાચ એવું પણ બને કે એના પાપે ભવાંતરે જીવતાં જીવે ચામડી ઊતરવાનો નતીજો લોગવવો પડે.

એમ કોઈની ભૂલ પર ગુસ્સે થઈ એને કહ્યું, ‘ગધેડો છે, ભાન નથી;’ પણ એ કહેવામાં અંતરનાં પરિણામ કઠોર બન્યાં, તે પાપ કઠોર બંધાવાનું. કદાચ ભારે નીચ ગોત્ર બંધાઈ જાય.

મોટે આ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખી લો કે નાની પણ પાપ પ્રવૃત્તિ કરતાં હૈયું કઠોર ન બને, એક બદામ લાંગવી હશે, પણ દિલ કઠોર નહિ બનાવાય. ‘સાલી ! લાંગતી નથી ? લે જોરદાર

લગાવું’-આવું કાંક મનમાં આવ્યું’ તો સમજે કે કઠોર પરિણામ ભાગ્યાં.

કઠોર પરિણામ જનક પ્રવૃત્તિ પાણુ છોડો:—

એટલા જ માટે સાવધાન રહેવાનું છે કે અંતરનાં પરિણામ કઠોર થાય એવી પ્રવૃત્તિમાં ન ઉતરવું. શ્રાવકને ખેતીનો ધંધો કર્મદાન કહી એનો ત્યાગ કરવાનું કેમ કહ્યું? આમ જોઈએ તો પેલા દોઈ ખેતી કરે એના કરતાં શ્રાવક ખેતી કરે, તો પેલા કરતાં જીવતી જતના વધારે ક શકે; છતાં એનો ત્યાગ કરવાનું જે કહ્યું તે એટલા માટે કે એમાં ભારેભાર જીવડિંસા છે અને તે કરવા જતાં અંતરનાં પરિણામ કઠોર બને છે.

આ તો એક દાખલો છે, એવી બીજી જે પ્રવૃત્તિ હૃદયનાં પરિણામ કઠોર બનાવતી હોય એનાથી આધાર રહેવું જોઈએ. ત્યારે પૂછો કે,

મન-સંસારમાં રહેલો આ કેટલું ભાગવી શકે?

ઉત્તર-મેઢાં પાપ તો બનતાં સુધી છોડવાં જ જોઈએ, હવે નાનાં પાપની પ્રવૃત્તિ કરવી પડે છે, પણ ત્યાં પરિણામ નિઃકુર, કઠોર ન બને એ સાવધગીરી રાખવી જોઈએ. અપુનર્ધન’ધક આત્માનું લક્ષણ ‘પાવં ન તિત્વભાવા કુણઈ’--‘પાપ નવિ તીવ્ર ભાવે કરે,’ એનું રહસ્ય આ જ છે, કે પાપ કરતી વખતે પરિણામ તીવ્ર ન બનવા દે; નિઃકુર, કઠોર ન થવા દે. સમકિતદષ્ટિ જીવ માટે કહ્યું ને કે ‘જૈણં ન નિદ્ધનસં કુણઈ’ તે નિર્ધર્મ’સપણે પાપ નથી કરતો. નિર્ધર્મ’સપણે એટલે નિઃકુર હૃદયેથી, કઠોર દિલથી.

ભૂલ કરનાર પર વિચારાણુ:—

સાર આ છે કે હૃદય કઠોર ન થવા દે, નિઃકુર ન બનાવો, કોમળ રાખો, સુહાયમ રાખો; પાપના ડરવાળું રાખો, જીવોની દયાવાળું રાખો. કદાચ બહારથી ગુસ્સો દેખાડવો પડે, તો પણ સામા ઉપર દિલમાં તિરસ્કાર નહિ, દ્રેષ નહિ, પણ દયા આવે કે ‘ખિચારો જીવ કર્મવશ ભૂલ કરે છે! કાં અજ્ઞાન છે, તો

જ્ઞાનાવરણ કર્મ નડે છે; અથવા જાણી જોઈ ને ઊંધું કરે છે તો મોહનીય કર્મ નડે છે. ગુહાલગીરીથી ભૂલ કરે છે તો વીર્યાંતરાય નડે છે. અભિમાનથી કરે છે તો માનકષાયકર્મ નડે છે, અને કુતૂહલથી વાંકું કરે છે તો હાસ્યમોહનીય કર્મ નડે છે. કંઈ ને કંઈ કર્મને પરાધીન બન્યો ભૂલ કરે છે, માટે એ કર્મ-પર-વશતાની દયા ખાવા જેવી છે. દિલમાં આવેા દયાલાવ રાખી બહાર કદાચ ગુસ્સો દેખાડવો પડ્યો તો એ ગુસ્સાનું પાપ નિંહુરપણે ન થયું. ત્યારે દયા ન હોય અને ઘોરો પણુ ગુસ્સો કરવા જાયો તો સંભવ છે કે કઠોર પરિણામ આવી જાય.

કઠોરતા ટાળવા પાપનો ભય:—

એમ વિષયાસક્તિ આદિ ચોતાનાં અંગત પાપોમાં અંતરમાં પાપનો ભય ન હોય તો પણ પરિણામ કઠોર બની જાય. કોમળતા રાખવી હોય તો પાપનો ડર રહેવો જોઈએ. એમ,

પુદ્ગલના અને જગતના વિચિત્ર સ્વભાવનું ધ્યાન રહે તો પણ કોમળતા રહી શકે.

ગમે તેવું ઇષ્ટ-અનિષ્ટ સામે આવ્યું પણ મનને થાય કે, ‘ઓહ! એમાં શું? જગત વિચિત્ર સ્વભાવવાળું છે, એમાં બધું બને. ત્યાં હર્ષના ઉન્માદ કે ખેદની રોતડગીરી શી કરવી? એમ કરવાથી મન સંકલેશવાળું બને છે, કાળું કઠોર બને છે, કાળું કઠોર બનેલું મન ખતરનાક નીવડે છે, જીવને પરવશ, ગળિયો અને અવિવેકી બતાવે છે, ચીકણાં કર્મ બંધાવે છે...’

વાત આ છે,--કઠોરતા લાવનારાં પાપથી બને ત્યાં સુધી આધા રહો. ને કરવા પડતાં પાપમાં દિલ સાચવો, કઠોર ન બનવા દો.

કોમળ દિલ એક મોટી મૂડી છે, સુખ-સંપત્તિની ખાણ છે; ત્યારે કઠોર દિલ મહાવિપત્તિઓની ખાણ છે.

નયનાવલિની કપટભાગ

યશોધર સુતિ સમરાદિત્યના જીવ ધનકુતારને પોતાનો સુરેન્દ્રદત્તનો પ્રથમ ભાગ કહી રહ્યા છે. એમાં કહે છે કે ‘દેવીના લોગની વિધિ પતાવી. પછી નક્કી કર્યા સુગળ બીજે દિવસે કુમાર ગુણધરનો રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને પૂર્વાનિર્ણીત વાત સુગળ હું સાધુવેષ પહેરી લેવા તૈયાર થયો કે ત્યાં તો તરત પત્ની નયનાવલિ આવી, અને કહે છે,

‘આર્યપુત્ર ! ઊભા રહેજો.’

‘કેમ ?’

‘હું વધારે નથી માગતી. એક દિવસ માયું હું આજનો. પુત્ર ગુણધર રાજ્ય કેવું કરે છે, એનો આનંદ જરા માણી લઈએ. પછી આવતી કાલે ચારિત્ર લઈશું.’

વાતના અને સંયમના પૂર્વ-પશ્ચિમનાં અંતર:—

આમાં તો કહેવાનું મન થાય ? ક્યાં વરસે કે સહિનો કહે છે ? માત્ર એક જ દિવસ અને તે ય આજનો જ. અલબત્ત મને વિચાર તો આવ્યો કે ‘અરે ! આ શું ? પત્નીનું કેવું પરસ્પર વિરુદ્ધ વર્તન ! એ દિવસ પૂર્વનો એનો દુરાચાર, અને અત્યારે કહે છે આજ રોકાઓ, કાલે આપણે ચારિત્ર લઈશું.’ પરંતુ મનને થયું કે કાંઈ તકિ, મારે વિચારવાની જરૂર નથી. કેમ કે જગતમાં એવું પણ બને છે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ જીવતા ધણીને ય છોડીને ચાલી જાય છે, અગર મનથી છોડી દે છે. ત્યારે કોંક વળી એવી પતિમગ્ન જ હોય છે કે ધણીના જીવતાં તો હું પણ મર્યા પછી પણ છોડવા તૈયાર નથી એટલે પાછળ ચિતામાં બળી

મરે છે. જીવોમાં, જીવોની વાસના અને સંયમમાં આ પૂર્વ પશ્ચિમનાં અંતર હોય છે. જીવની વાસના જ એવી છે કે એને જ્યાં ત્યાં ભટકાવે છે; ત્યારે વાસના પર સંયમ હોય છે તો તે ધણી ત્રાસ આપનારો હોવા છતાં માંદો પડ્યે પણ સતીને સેવા કરવા પ્રેરે છે. હવે આમાં વધુ શો વિચાર કરવો? ને મારે હવે ક્યાં વધુ સંખંધ રાખવો છે? આજે નહિ, તો કાલે એનો અને સમગ્ર સંસારનો ત્યાગ કરી દેવો છે. મારે બહુ વિચાર કરવાથી સચું, એ કહે છે તેમ થવા દે.’

આમ વિચાર કરીને એને મેં કહ્યું, ‘સુદરી! તું તો મારા પ્રાણુથી અધિક છે. કહે, આજ સુધીમાં ક્યારેય તારા રનેહો ભંગ, તારી પ્રાર્થનાનો ભંગ કર્યો છે? તો આ તારી છેલ્લી પ્રાર્થનાનો ભંગ શા સારુ કરું?’

સુરેન્દ્રદત્તે પત્નીને રાજી રાખવા એક દિવસ વિલંબ કરવાનું કબૂલ કરી લીધું. હવે એ નયનાવલિને ચિંતા થઈ કે ‘હવે શું કરવું? આ પતિ તો આજે નહિ ને કાલે ચારિત્ર તો લેશે જ, અને મારે કંઈ ચારિત્ર લેવું નથી.’

વિષરાગે ધર્મમાં ફૂચે મરવાનું લાગે છે :—

કેમ નથી લેવું? એટલા મારે કે મન કહે છે કે ‘મનમાન્યા વિષયસુખો ભોગવવાનું મૂકી એ ચારિત્રમાં ફૂચે કોણ મરે?’ ધર્મમાં, તપમાં જપમાં ફૂચે મરવાનું લાગે છે! કેને? જેને વિષયો પર આંધળો રાગ છે, ઇન્દ્રિયોની ખલજના સુખાભાસમાં પાગલ છે, ખસ-ખરજવાના દરદીની જેમ સાચા સુખની ખુદ્દિ છે, ભ્રમ છે, એવાને ધર્મમાં ફૂચે મરવાનું લાગે છે. ઉપવાસ-આંખિલ કરવાં એટલે જાણે શોષાઈ જવાનું! અને ખાવું એટલે જાણે લાલના સોદા! હવે એ નથી ને ક્યારેક કાંક ધર્મ કરે તો શું સમજે? દાન દીધું એટલે જાણે કોથળી કાણી થઈ! પૈસા ગયા! પત્ની પિયર ગઈ અને બ્રહ્મચર્ય પાળવાનું મળ્યું એટલે ફૂચે મર્યા! એકાદ ઉપવાસ કર્યો તો જાણે શેર લોહી ગુમાવ્યું! ખસ,

વિષયલપટ અને કાચાપિંડના પૂજારીને ધર્મ કરવાને આજ્યો તો ખોટના સોદા દેખાય છે ! અને પાપ કરવા મળ્યા ત્યાં લાભના લહાવા મળ્યા લાગે છે !

આ વિપરીત દૃષ્ટિમાં ક્યાંથી ઊંચા અવાય ?

ઊંધી દૃષ્ટિ ટાળો :—

જો દૃષ્ટિ ઊંધી છે, તો માનવ જેવો ઉત્તમ અવતાર મળવા છતાં અનંતા કાળથી ચાલી આવેલી ખરબાદીને પાછી વાળવાનું ક્યાંથી બને ?

ઊલટું, ખરબાદી કાંક ઓછી કરી કાંક આખાદી ખીલવીને મનુષ્યપણું મળ્યું હોય, એમાં હવે પાછી ખરબાદી થોડા વધારે છે ! શાથી ? ઊંધી દૃષ્ટિને લીધે તરણતારણ ધર્મમાં લાભના સોદાને બદલે ખોટના સોદા ભુજે છે મારે. દેખાતું નથી કે,

દાન દીધું ઓટલે કોથળી કાણી ન થઈ, પણ કાણી કોથળીમાંથી આખીમાં નાખ્યું, ઓટમાંથી ભરતીમાં વાળ્યું.

પ્રહસ્યર્થ પાળવા મળ્યું તો ફૂચે ન મર્ચા, પણ કસ વધ્યો. અસંગ્ય જીવોના સંહાર ટાળી એને અભયદાન દીધાં.

ઉપવાસ કર્યો તો લોહી સુકાણું નહિ, પણ અશુદ્ધ લોહી શુદ્ધ થયું, લોહી કરતાં કેઈ ગુણા કર્મ સુકામાં !

ધર્મ કરવામાં તો આત્માનાં પુણ્ય વર્ષાં, સુસંસ્કાર વધ્યા, આત્માનાં ઓજસ અને સત્ત્વ ખીલ્યાં !

રાણી નયનાવલિને ચારિત્રમાં ફૂચે મરવાનું લાગે છે. એને તો રંગરાગ અને ભોગવિલાસમાં મહાલતા રહેવું છે, તેથી વિચાર કરે છે કે ‘રાજા દીક્ષા લે, પછી મારે કેમ છટકવું ? જો દીક્ષા ન લઉં તો કલંક લાગે. લોક હલકી ગણું.’

કેમ કલંક ? એટલા જ માટે કે,

પતિની હારોહાર રંગરાગમાં મહાલતા આવડયું. તો હવે શું હારોહાર ત્યાગ-તપમાં વિહરતાં ન આવડે ?

આવડું જ જોઈએ, આ લોકમાન્યતા હતી. પતિના સુખે સુખી ને દુઃખે દુઃખી રોને કહેવાતી હશે ? આજના તાલ જુદા છે. વિધવા બન્યા પછી કદાચ શરીર સવાયું થયું હોય ! જુદમ છે ને ? પતિ હતા ત્યાંસુધી જાણે દુઃખ હતું, પતિ ગયા પછી સુખ થયું, નિરાંત થઈ !

નયનાવલિનો કૂર વિચાર:—

નયનાવલિને ચારિત્ર લેવું નથી, એટલે રસ્તો કાઢે છે, વિચારે છે કે ‘પતિ જો દીક્ષા લે તો તો મારે પણ લેવી પડે, માટે એમની દીક્ષા જ ન થાય એવું કરું. એમને કાલનો દિવસ જ ન દેખવા દઉં. આજે જ ખતમ કરી નાખું.’

રાણી ક્યાં સુધી પહોંચી ? વર્ષો સુધી હૃદય આપીને જોણે સુખમાં મહાલાવી, એવા પતિના ઘાત કરવાના નિર્ણય પર પહોંચી. આ જોતાં વિચાર કરીએ તો દેખાશે કે અહીં સુરેન્દ્રદત્તની ભૂલ થતી હતી. પોતે નજરે જોયું છે કે આ સ્ત્રીનું ચરિત્ર કલંકિત છે છતાં એના પર વિશ્વાસ મૂક્યો. વિચારવાનું તો એ હતું કે ભલે એને એની દુનિયાના લાડવા લેવા દે, આપણે આપણો માર્ગ લઈ લેવો. એમ ન કરતાં એ તો કબૂલ થઈ ગયા ! આ મંભીર ભૂલ કરી નાખી ! લોટનો ફૂકડો માર્યો તે ભયંકર ભૂલ. વળી એ લોટના ફૂકડાને માંસ તરીકે ખાધો તે બીજો ભયંકર ભૂલ, ને પાણું આ સ્ત્રીનું કહેવું માની લીધું તે ત્રીજો મંભીર ભૂલ કરી રહ્યો છે. માતા અને પત્ની તો ભૂલેલાં જ છે

દાક્ષિણ્ય એ ગુણ કે દોષ ?

ત્રણે ચીજની સમીક્ષા કરીએ અને સારાંશ કાઢીએ તો શાથી સખલના થઈ ? શું જડે એમાંથી ? ક્યાં ભૂલ થઈ ? માતા પરનું દાક્ષિણ્ય અને પત્ની તરફનું પણ થોડું ઘણું દાક્ષિણ્ય ! છે

દાક્ષિણ્ય ગુણ છે, પણ જે દાક્ષિણ્ય આચાર કે તારતુનું ખૂન કરાવે તે દાક્ષિણ્ય દોષ રૂપ છે.

એમાં પાપ આચરતું પડતું હોય તો તેનો ખચાવ નહિ મળે.

સતી સ્ત્રી હોય ને કોઈ એને અડપણું કરે અથવા કરવા આવે તો ? અરે ? સતી સ્ત્રીનું કપડું જ એ. એ ત્યાં સ્ત્રી શરમમાં રહે તો પરિણામ શું આવે ? સગો ભાઈ હોય તો પણ ભલે, પણ જ્યાં દેખાય કે આ મર્યાદાભંગ થાય છે, ત્યાં તેને દાક્ષિણ્ય બાબુએ મૂકી પૂતડારી કાઢવો જોઈએ, રાડ પાડવી જોઈએ, આ જગતમાં તેનું ઘણું બને છે કે શરમની પાછળ ન બોલી શકાય તો તેના કારણે ભયંકર પાપમાં પડતું પડે છે.

પાપથી ખચવા માટે શરમ એ ગુણ છે.

પાપમાં પાડનાર શરમ એ દોષ છે.

હાજ, શરમ, દાક્ષિણ્ય-વિનય મર્યાદા વગેરે પાપથી ખચાવનાર હોય તો જ એ ગુણ, નહિતર મહાન દોષ છે !

ચોટ્ટી માનો પ્રેમ દીકરા પર હોય કે નહીં ? હોય; ને એથી દીકરો દાક્ષિણ્યમાં તણાઈ ચોરીઓ કરે તો ગુણ કે નહીં ? ના, દોષ !

માના પ્રેમની ખાતર નાને છોકરે પાડોશીના ટંગલામાંથી તલ ચોર્યા, તો તેને ચોરીનું વ્યસન લાગ્યું. ભીના શરીરે તલ લગાડેલો છોકરો ઘરમાં આવ્યો હોય અને તે વખતે જો ધમકાવ્યો હોય કે બે તમાચા માર્યા હોય તો તો કામ અટકી જાય. પણ આ તો માએ દીકરાને દિલ સાથે બજાડ્યો ! આ ચોરીનો દોષ વધતાં વધતાં વધી ગયો અને એક વખત ચોરી કરતાં પકડાયો. રાત્રીએ ભયંકર સંભળ કરવા ઉપાસ્યાં લીધો, ત્યાં કહે છે, ‘મને જરા માનાં દર્શન કરી આવવા દો !’ જવા લીધો. છોકરો આવ્યો, મા તો રોજની જેમ ઉરખાઈ ઝડી ! પણ આ કહે છે, ‘તું’ મા છે એટલે મારાથી તારો ઘાત ન કરાય, પણ દુનિયાને

જોવા મળે તે માટે એટલું તો કરું કે આ મા નહોતી પણ પિશાચણ હતી' એમ કહીને સીધું માનું નાક કરડી ખાધું! કહે છે, 'આ ભય'કર સજનો ભોગ તારા પાપે બનવું પડ્યું!'

માનવના ખોળીયે :—

પ્રેમ, વિનય, ભક્તિ, બધું ગુણ, પણ એ પાપથી બચાવનાર હોય તો ગુણ, પણ પાપમાં પાડનાર હોય તો દોષ! વધુ પડતા દાક્ષિણ્યએ સુરેન્દ્રદત્તને કેવા પાપમાં ધકેલ્યો! જીવે ચોરાશીના ચકાવા અનંતીવાર લીધા પછી આત્માનું સારું ઘડતર કરી શકાય એવો ઉત્તમ માનવ ભવ પ્રાપ્ત કર્યો. ઘડતર કરવા માટેની સંયોગ સામગ્રી પણ મળી. સમજ પણ મળી. પરંતુ મોહનાં કોક એવાં બંધન નહીં જાય છે કે જીવથી અવળો રહેતો લેવાઈ જાય છે, ત્યાં ભ્રમ થાય છે કે 'આ પાપ ફેરી કક્ષાનાં કહેવાય!' જીવને મારવો તે ઘોર પાપ છે એ ખબર નથી. જીવને ત્રાસ આપવો તે પણ પાપ છે. માનવ મન મળ્યા પછી કેઈના પર ખાર, ઝેર રાખવું તે મહા પાપ છે. કૂતરા બિલાડાને ક્યાં જ્યાલ જ છે કે આ ખાર, ઝેર રાખવું તે પાપ છે? આ તો માનવ જીવનની ઉચ્ચ કક્ષાએ વિશેષતા પ્રાપ્ત થઈ છે. એ કક્ષાએ એ ભેદને ઉડાવવો તે મોટું પાપ.

ભય'કર પાપ શું? એ જ કે માંડ માંડ જે વિવેકની કક્ષાએ આપણે આવી છીએ તે વિવેકને તોડી નાખવો.

કેઈ કહે 'મને ફલાણુએ હેરાન કરી નાખ્યો,' ત્યારે બીજો કહે 'અરે! એને ઠોડી જ નાખવો' તો ને?', હવે આપણે એમાં ટાપસી પૂરીએ કે 'બીજું શું થાય?', તો માનવભવની રૂએ આપણને પ્રાપ્ત થયેલો વિવેક ગુમાવ્યો ગણાય. 'આપણી જાતને સંતાપવા જે આવે તેને ઉડાવ,'—આ પણ સુલભ અવિવેક છે. અનાદિ સંસારમાં આ જ ચાલ્યો આવ્યો છે. યુગોના યુગો વીત્યે માનવભાવમાં આ તત્વજ્ઞાન મળે છે કે સ્વાર્થના માર્યા, નિર્દોષને તો શું પણ અપરાધીનેય કચડી નાખવાનું વિચારાય નહિ; કેમકે એમ કરતાં અનાદિકાળથી આત્માને કેડે લાગેલ કષાયના

ભાવ મોળા પડવાને બદલે મજબૂત થાય છે. જે માનવજીવનમાં વિષય કષાયના ભાવ મન્દ કરી નાખવાનો અને એમ કરીને દીર્ઘ દુર્ગતિ અને ભવભ્રમણ મિટાવવાનો સોનેરી અવસર મળ્યો છે તેમાં તેને ખરાબ ખસ્ત કરી નાખવાનું અને ભવ વેડફી નાખવાનું થાય છે. એમ કરતું એ મહાન અવિવેક છે. વિવેક એ છે કે કષાય કે જે ખરેખરા શત્રુ છે, એને કચડવા. એ માટે સામા પર દયા કરવી.

શત્રુની સાચી ઓળખ :-

ઋષભદેવ ભગવાને અઠાણું પુત્રોને શું બતાવ્યું? આ જ, કે “તમે તમારા ખરા શત્રુને ઓળખો, ભરતને શું દુશ્મન દેખો છો? ભરત અંગેનો દ્વેષ કષાય તમારા આંતરમાં જાયો છે માટે તો ભરતને દુશ્મન દેખો છો, તમારી રાજ્યસંપત્તિ અને નકલી સ્વતંત્રતાના રાગ કષાયે તમને દબાવ્યા છે, તેથી તો ભરતને શત્રુ માનો છો, પરંતુ જે એ આંતર કષાયશત્રુને હૈયામાં ઊભવા ન દો, તો ભરત દુશ્મન નહિ દેખાય. અગર તમે આંતર શત્રુને ઓળખી લો, એણે આજ સુધીમાં તમારી કેવી ઘોર વિટંબણા-દુર્દશા કરી છે, અને અહીં જે એને મહાલવા દીધા તો ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણાથી માંડી અનેકાનેક યોનિઓ વટાવી યુગોના યુગો વીત્યે મુશ્કેલીએ પ્રાર્ત થએલ માનવભવમાંથી એ કષાયચોટાઓ તમને પાછા ઠેઠ એકેન્દ્રિયપણા સુધી કેવા ઘસડી જઈ શકે છે, એ ધ્યાન પર લો, અને એથી જ હવે એને કચડવા-નિર્મૂલ કરવા કમર કસો, તો જે ભરતના પ્રત્યે એ ઊઠે છે, એ ભરતના પ્રત્યે ભાવકરુણા વહેવડાવવી પડશે. દિલમાં ભરત માટે કરુણા ઊભી કરો એટલે ભરત પ્રત્યેનો દ્વેષ ઓસરી જશે. એમ સંપત્તિ-સ્વતંત્રતા વગેરે પરનો રાગ અને અહંત્વ વગેરે આંતર શત્રુને કચડવાનું કરશો તો ભરત શું, આખા વિશ્વમાં કોઈ દુશ્મન નહિ દેખાય.”

ત્રિલોકનાથ જગદ્ગુરુ વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવાન ઋષભ-દેવસ્વામીએ આ વિવેક આપ્યો એના પર અઠાણું પુત્રોના દિલમાં જખરહસ્ત પલટો આવ્યો, આંતરશત્રુને કસવા કમર

કસી, ભાઈ ભરત પર ભાવદયાનાં પૂર ઊભારાવ્યાં, સંસાર ત્યજી અણગાર બન્યા ! શાના ઉપર ? વિવેક ઉપર. આ વિવેક કે-બાહ્ય શત્રુને કચરવામાં શક્તિ વેડફાઈ જશે, આંતર શત્રુને દાબવામાં ખરચેલી તાકત ઊગી બીકળશે.

વૈરોપશમની વિચારણા :-

ન્યા ન્યાં કેઈના પ્રત્યે દિલમાં વૈર વિરોધ, દ્વેષ-ઈતરાજ ઊભી થવા જાય ત્યાં ત્યાં ખચાલ કરો કે 'આમ કહીને હું' મારા જ આંતર દુશ્મનને વધુ પગભર, વધુ જોરદાર, અને વધુ હાંબી અવધીના કરી રહ્યો છું,' અને વીતરાગ પરમાત્માનું શાસન પામ્યા છતાં આવું અને એ મારી મહાકમનસીબી છે. મારે તો આ ભયંકર સંસારમાંથી વહેલા છૂટવા માટે આંતરશત્રુ કામ-કોધ-લોભ, માયા-મદ-મત્સર વગેરેની અવધિ દૂરકાવવાની છે, કેમ એ વહેલા નાશ પામે એ કરવાનું છે, ત્યાં હું ફરી એને સેવીને હૈયે ચાલીને ઘાલીને એની અવધિ ક્યાં વધારી રહ્યો છું ! મોખા પડતા એ આંતરશત્રુને કાં મજબૂતર બનાવું ?' બસ, મનમાં આ ચોટ લાગી કે સાસા પાંચી વૈર-વિરોધ ઉઠાવી ભાવ-દયા અગર મૈત્રીભાવ વહેવડાવવાનું નિલ થશે. એનું એક કારણ એ કે ન્યાં ખાસ વૈર-વિરોધનું કારણ ઊભું થયું છે, ત્યાં દયા કે મૈત્રી વહેવડાવતાં એ દયા-મૈત્રીના સંસ્કાર ઊઠા પડશે; એ મહાન લાભ દેખાય છે.

આ સમજી રાખવા જોઈ છે કે પ્રતિકૂલ સંયોગોમાં મન મનાવીને પણ જે ક્ષમા, દયા, સત્ય, ત્યાગવૃત્તિ કેળવી, એના સંસ્કાર સારા બાદ પડે છે, અને વિરોધી કુસંસ્કારને બારે ધક્કો લાગે છે. તો આ બી વિવેક-કે કપરા સંયોગમાં ગુણ ખાસ કેળવણીને એનો મહાન લાભ કેમ ન ઉઠાવું ? -પ્રાપ્ત થાય. એમાં હૃદય કેટલું બધું ફેરું ફૂલ ! કેવુંકે ઉદાર અને પવિત્ર બને ! આ બનાવવું હાથવેંતમાં છે; એને છોડી શું હૈયે બીભત્તું ધુરું ધરજીવું ?

માનવ એ જીવોનો મોટો ભાઈ

આપણા માટે જોખમી હોય એને પણ મારવાની બુદ્ધિ ન થયે! કેમકે આપણી કક્ષા ઊંચી છે. ‘હું’ મોટો છું’ તો નાનાનું’ ખમી ખાતું’ જોઈએ. પ્રાણીઓમાં અમે મોટા ભાઈ છીએ, અને પ્રાણીઓ નાનાભાઈ છે તો એને મરાય નહીં! જ્યાં વિવેક જડે છે તે મનુષ્યપણામાં આવ્યા છીએ, હવે એ ઉચ્ચતાને નહીં સાધવીએ તો કુદરત દ્રોહકર કરવા બેઠી જ છે! કુદરત અપેક્ષા રાખી રહી છે, ‘માનવ તરીકે ઉંચી સ્ટેજ પર છું’ છે, તો તારું હૃદય રહેમના સાગરથી ભરેલું’ જોઈએ.’ તે હૃદય કેઈના પ્રેમ-દાક્ષિણ્યથી હિંસાના પાપમાં પડે કે ખલાસ!

ક્યા પાપની ભયંકરતા છે તે સમજવા જેવું છે, એ ખ્યાલ નથી માટે કાયાથી શાંત બેઠેલા આપણે અપરંપાર પાપ મનથી કરી નાખીએ છીએ! મન તકલાદી બની ગયેલું, એટલે સારી વિચારણાનાં પરાક્રમ નહિ આવડે, અને ખરાબ વિચારણાના દૂદકા આવડે! ‘બસ, ફલાણાનું’ હું’ ન ખતું! રોકડું’ પરખાતું! ખરાબર સેથી પાક ચખાડી દઉં!’ દિવસભરમાં આવી વિચારણા. એ ચાલતી હશે કે નહિ? તે ચાલે છે માટે આત્માનું’ સાચું બળ પ્રગટતું’ નથી. તકલાદી મનની વિચારણાઓ ભયાનક સમજાય તો તો અન મજબૂત કરી એને અટકાવવા મથાય.

કુસંસ્કારોનો ઢેર મહા ખરાબ :-

મન તકલાદી કેમ બને છે? કહો, જુગજૂના કુસંસ્કારો તો પડેલા જ છે, એના ઉપર નવનવા કુસંસ્કારોનો ઢેર કરાતો જાય છે. ઇન્દ્રિયોથી અનુભવ કરો, અગર મનમાં વિચાર લાવો કે તરત સંસ્કાર તવા પડ્યા જ સમજો, અગરજૂના મજબૂત થયા જ માનો. મતિજ્ઞાનના ચાર પ્રકાર અવગ્રહ, ઈહા, અપાય ને ધારણા. અવગ્રહમાં વિષયનું’ સામાન્ય દર્શન, ઈહામાં નિર્ણય કરવા માટે ઊહાપોહ, અપાયમાં નિર્ણય, પછી ધારણામાં એના સંસ્કાર. કેટલાક અનુભવ બહુ લક્ષવાળા ન હોવાથી એના સંસ્કાર પડતા નથી, અગર બહુ ટકતા નથી. ઇરાદા પૂર્વકના અનુભવ

પાછળ સંસ્કાર ઊભા થાય છે. ખોટા સંસ્કારો ભેગા થઈને પછી તોફાન મચાવે છે, જાગી જાગીને મનને તકલાફી કરી મૂકે છે. ભાગે કે કલાક બહાર ફરી આવ્યા અગર ગરબા માર્યા એમાં શું બગડી ગયું ?

પરંતુ એ સમજવા જેવું છે કે એવાં વિવિધ દર્શન-શ્રવણથી સંસ્કારોની જમાવટ થાય છે. રસ-પૂર્વક જોયું, સાંભળ્યું, ચાખ્યું, સૂંધ્યું કે સ્પર્શ્યું, ત્યાં એના સંસ્કાર આત્મામાં દાખલ થઈ જ ગયા, એમાં સારું જોવા સાંભળવાનું તો હોય જ કેટલું ? ખોટાભાગે જડની રામાયણ, રાગદ્વેષ વર્ધક દર્શનાદિ. એટલે કુસંસ્કારોનો જ ભાર વધવાનો. ઉભે વિચારો કે એ કુસંસ્કારોનો ગંભીર સ્વેદક જાગી જાગીને શું કરશે ? જડ પુદ્ગલની માયા અને કષાયોની જ લોથ કે બીજું કંઈ ? પાછું એના પરિણામમાં કેવાં પાપોનાં ઉપાજન અને નવા કુસંસ્કારનો સંગ્રહ ? ચાલુ, પછી હલકા ભાવોમાં તો એમાંથી પાછા વાળનાર મને કોણ ? કે પાછા વળવાનું સમજાય જ ક્યાંથી ? અહીં જૈનશાસ્ત્રન સહિત રૂડા માનવભવમાં નથી સમજતું કે ભાઈ ! બહુ થયું, ઉભે બહુ ઇન્દ્રિયોના બહારના અનુભવ લેવાનું રહેવા દે, જ્યાં ત્યાં માથું મારવાનું પડતું મૂક, નહિતર કુસંસ્કારોનો ભાર ગજબ વધી જશે. આ અહીં ન સમજાય, તો પછીના ભવોમાં સમજવાની વાતેય શી ?

માટે ખાસ કરીને ધર્મક્રિયા, જ્ઞાનધ્યાન, પ્રભુભક્તિ, ઉપદેશ-શ્રવણ ઇત્યાદિ વખતે બીજે આંખ કાન છંદ જ ન જા, નહિતર સાધના ક્રમ જોવી થશે. કુસંસ્કારો ઓછા કરવાને બદલે વધારવાનું કરાશે ! અસ્તુ.

સુરેન્દ્રદત્ત ફસાય છે....

સુરેન્દ્રદત્તને થાય છે કે ‘અત્યાર સુધી પત્નીની એકે માંગણી નામંજૂર કરી નથી. હવે એક છેલ્લી માંગણી છે, કે ‘કાલે ચારિત્ર લેજો!’ તો ‘ભલે મંજૂર કરો!’—એ ખબર ન હતી કે આ પત્ની પરના પ્રેમમાં તણાતાં હવે તો હું મારા જીવનને જાખમમાં મૂકી રહ્યો છું! હજી ગઈ રાત્રિ સુધી જેનું ચારિત્ર્ય ખરાબ છે, એ દીક્ષા લેવાની વાત કરે, તે કેવી રીતે વિશ્વસનીય હોય? એ વાત પાછળ પણ જરૂર કોઈ દાવપેચ પ્રપંચ હોય છે! પણ આ કોમનસેન્સ-સામાન્ય સમજ પણ બુઢી થઈ ગઈ! પત્ની પરના જૂના દાક્ષિણ્યે લાન ભુલાવી દીધું!

આ અનેકાંત છે,

ગુણ દુર્ગુણમાંય પરિણમે અને મહાગુણમાં પણ પરિણમે!

એવી જ સ્થિતિ અહીંયાં થઈ. સુરેન્દ્રદત્ત રાજા એક દિવસ મારે પણ પત્નીના દાક્ષિણ્યમાં તણાયો! તરત ચારિત્ર લેવાની વાત ઢીલી પાડી. ‘કાલે લઈશ’ એમ મનમનામણું કયું. તેના પ્રતાપે ઉચ્ચ વૈરાગ્યવાળો સુરેન્દ્રદત્ત અજાણ્યે મહાવિટંબણાને નોતરી રહ્યો છે! વધુ પડતા દાક્ષિણ્યનું પરિણામ ઢીલી પત્નીની જાખમાં ફસાઈ એક દિવસના પ્રમાદના દોષમાં આગ્યું. બુદ્ધિ બુદ્ધિ લાગણીનાં સંમિશ્રણ માણસની વિચિત્ર દશા કરી મૂકે છે. પવિત્ર ને સારી ગણાતી લાગણીમાં કેઈ સંયોગ વિશેષે એવી મેલી લાગણી મેલે છે કે વિચિત્ર દશા ઊભી થાય છે! (૧) લોટના ફૂંકડાને મારવાથી મા રાજ થાય છે તો કરી દ્યો! (૨) માંસના નામે લોટ ખાવાથી મા રાજ થાય છે તો ખાઈ દ્યો! (૩) છેલ્લી માંગણી પત્નીની છે કે ‘રહી જાઓ આજનો દિવસ,’ તો તે પણ કપૂલ કરી દ્યો! એમાં એ ન જોયું કે મા અને પત્ની કેવી છે! એમની લાગણીઓને

મનથી વધાવી લીધી. એમણે એવી મેલી લાગણીઓનાં સં-
મિશ્રણ કરી આપ્યાં કે રાજાને વિચિત્ર દશામાં ઉતાર્યો ! કોણે ?
સગી માએ ! સગી પત્નીએ ! કોના પર ભરોસા રાખવા ? કોની
શરમે ધર્મ ભૂલવો ? શરમ મનને નડે છે. કાયાની કરણી,
વાણીના બોલ, એ અસર તો કરે છે, પણ મનની મોટામાં
મોટી અસર છે. માટે જ કહ્યું કે-

‘મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું’

મન કળજે કરી લીધું, મન એવું જાણત બનાવી દીધું કે એક
પણ બોટી શેહ શરમ કે બોટા વિચારમાં તે ન જાય, અને
સીધું તત્ત્વોને અડીને ચાલે, એ મન સાધ્યું કહેવાય. તત્ત્વને
અડીને ચાલવાને બદલે લોકને અડીને કે કપાયોને અડીને ચાલતું
જાય તો મન ઉચ્છ્રંખળ બનાવ્યું, મનને ગરબું ત્યાં જવા દીધું,
મનને ઠીક લાગ્યું તે કરવા દીધું ગણાય.

પ્રસન્નચંદ્રને શું થયું હતું ? કેટલો ફેર પડ્યો હતો ? હાથ
માથા પર લાવતા હતા ત્યાં સાતમી નરક, ને માથે હાથ
અડાડતાં કેવળજ્ઞાન ! માત્ર મનનો ફેર ! બધું કરતાં કારવતાં
આપણા મન પર ચોક્કી મૂકતાં આવડે, સમાલતાં આવડે મનને,
મનને બોટા સવાસલા કરતું બચાવતાં આવડે તો ઘણી રીતે
આપણા આત્માનું સંરક્ષણ કરી શકીએ ! એને બગડતાં અટકાવી
શકીએ. કોઈ દિવસ પણ પાપની વાતના બચાવ કરવા નહિ.
ખરાબ વસ્તુને સારાનું નામ આપવું નહિ. શાસ્ત્રો કહે
છે, ‘આ કડોર વચન છે,’ તો તે ન બોલાય ! પ્રિય ને તથ્ય
વચન બોલવું જોઈએ. સુરેન્દ્રદત્તની આટલી જ ઢીલાશ મોટી
ચારિત્ર તૈયારીની ભૂમિકાએ ચઢેલા પણ તેને એ પટકી દે છે !
તો તમારે ? ચઢેલાને પણ નીચે પટકે તો પછી જ્યાં ચારિત્રની
તૈયારીની ભૂમિકા જ નથી, ત્યાં પાપના બચાવ કરી લીધા તો ?
આપણી કુટેવ એવી છે કે જટ દઈને બચાવ કરીએ ! ‘કેમ કંઈ
ધર્મધ્યાન કરતા નથી ?’ તો કહીશું, ‘ધર્મધ્યાન શક્તિ
મુજબ કરું જ છું !’ પહેલાં એ માપ કાઢ કે તારી શક્તિ
કેટલી છે ? ને તેમાં કેટલું કરે છે, ને કેટલું બને તેમ છે !

આત્મા ! તું ચોતે જ તારી જાતને ઠગે છે ! આ આપણું જ મન આપણને ખતાવે છે ! પાપના સંતાપ કરવાને બદલે બચાવ કરી, પાપને ‘કંઈ વાંધો નહિ’માં ખપાવીને જાતનું નિકંદન કાઢી નાંખે છે.

અમર્યાદિત સ્વાર્થનું દુષ્પરિણામ :-

સુરેન્દ્રદત્તે એક દિવસનો વિલંબ કપૂર્યો, અને રાણી ઠેક એને મારી નાખવાના વિચાર સુધી પહોંચી. આપણને એમ થાય કે ‘આ જીવનસાથી આટલી દુષ્ટ વિચારની ?’ હા, એમાં કોઈ નવાઈ નથી ! સ્વાર્થની મર્યાદા ઉલ્લંઘી જાય એટલે દુષ્ટ પરિણામ જ આવે. સ્વાર્થ તો બેઠો જ છે; પણ એની સીમા ઓળંગી, ને દુષ્ટ બને ! તો પછી આજ સુધી પતિને કેમ ન છોડયો ? એ માટે, કે પતિની હયાતીમાં ચોતાનું દુશ્ચરિત્ર બેલી શકાય, પણ હવે દીક્ષા લેશે તો કામ બગડશે માટે ઉડાવ એને ! પણ ઊભી રહી વિચાર કરે છે કે “એમને મરી ગયા પછી તો મારે સતી થવું પડે ! પણ ના, પાછળ બળીને ન મરવું પડે તેનો તો ઉપાય છે, માટે તો ડોળ કરવાનો પતિની પાછળ બળી મરવાનો ! પણ મન્ત્રી ડાહ્યા છે એટલે કહેશે કે ‘આ કુમારના માથે અને રાજ્યના માથે પીઠ કોણુ છે ? મહારાજા તો અકાળે ઊપડી ગયા. હવે આ બધું સંભાળનારું તમારા વિના બીજું કોણુ છે ?’ એમ મને આગ્રહ કરશે તેથી દ્વંડે કામ પતી જશે. ”

શિક્ષણુ શાનાં દેવાં ? :-

દંભ બેલવો હોય તો રસ્તો જડે કે નહિ ? જડે. પણ પવિત્ર બનવું હોય તો જડ રસ્તો જડતો નથી ! પાપી બનવા અનેક રસ્તા છે, એ માટે કોઈ નિશાળ-કોલેજની જરૂર નથી. વગર પરીક્ષા અને ડિગ્રી મેળવ્યે મહાનિબળાતો પાકે છે. તેથી એનાં પાછાં શિક્ષણની લપ ક્યાં વળગાડવી ? શિક્ષણુ તો એનાં લેવાં કે જે વિના શીખ્યે નથી આવડતું.

શું છે એ ? કહો :

- ૧-સંસારના ફૂડા હસાખની ભયાનકતા,
- ૨-માનવભવનાં ઊંચાં કર્તવ્ય,
- ૩-કાયાના સ્થાને આત્માતું મમત્વ,
- ૪-પવિત્ર ઉદાર હૃદય,
- ૫-તત્ત્વવિસ્તાર,

આવાં બધાંનાં શિક્ષણ લેવાં ને દેવાં જરૂરી છે. અનાદિ અનંત કાળમાં એમાંનું કંઈ નથી આવડયું. અહીંય એકદમ નથી આવડતું તેથી ગુરુ પાસે અને શાસ્ત્ર પરિચય દ્વારા એનાં વારંવાર શિક્ષણ-અભ્યાસ જોઈએ.

યશોધર મુનિ સમરાદિત્યના જીવ ધનકુમારને કહી રહ્યા છે, કે ‘હું’ પ્રથમ ભવે સુરેન્દ્રદત્ત પત્નીની એક દિવસના વિલંબની માગણી મંજૂર કરી જમવાનો સમય થયો, એટલે જમવા બેઠો. આજે છેલ્લો દિવસ છે તેથી મહાન આડંબર છે. જમાડનાર રસોઈયા નોકર ભારે આદર-બહુમાનવાળા, તેથી બરાબર બરદાસ કરવા માટે નાક ને મોઢું ઢાંકે તેવી બુકાની બાંધી તૈયાર બિભા છે, જેમ આપરેશન કરનાર ડાક્ટર.’

વિનય મર્યાદા :—

તમે પૂછ કરવામાં શું કરો છો ? નાક, મોઢું બંને બાંધેા કે એકલું મોઢું ? કદાચ નાકની આડે કપડું ન લાવતા હો તો તે ચૂંગળાઈ ન જવાય માટે કે ફેશન ?

વિવિ આ છે, આઠપડા મુખકોશથી નાક-મોઢું બંને ઢાંકવાનાં.

એક રાજા એટલે તો માત્ર એના રાજ્યમાં માન્ય, એની જો એવી ચાકરી, તો ત્રણ જગતના નાથ દેવાધિદેવની ચાકરી માટે વિધિનું કેટલું કડક પાલન જોઈએ ? તીર્થંકરદેવ પ્રત્યેના વિનયનો માથે ભાર કેટલો રાખવો જોઈએ ? રાજાના સેવકને ખ્યાલ હોય છે કે બધી સેવા કરું, પણ જો આ વિનય ચૂક્યો

તો આખી આજીવિકા જાય, ને કદાચ દંડ થાય, ત્યારે અહીં શું એમ માની લેવાનું કે ભલે અવિનય કરીએ છતાં સેવાનો હાથ મળશે ?

કર્મ અવિનયીની ખબર લઈ નાંખે :—

ચાલ્યો ભગવાનની ભક્તિ કરેા કે ગુરુની ભક્તિ કરેા, યા જ્ઞાનાદિની ઉપાસના કરેા, પરંતુ અવિનય બેઅદબી કરતાં પહેલાં આ જ્યાં જોઈએ, કે ‘એથી તો મારી બધી મહેનત એળે જશે ! એક માથા ગોખવી છે, કે પાનું વાંચવું છે, પરંતુ જ્ઞાનનો, પુસ્તકનો અવિનય કર્યો તો મહેનત માથે પડશે, એમ ગુરુની ઘણીય ચાકરી ઉઠાવું પરંતુ જો ઉદ્ધતાઈ કરી, ગુરુનાં અપમાન કર્યાં, વિનય-મર્યાદા ગુમાવી, તો મારી પાકી ખબર લેવાશે ! આ તો કર્મનું શાસન છે ! ઉદાર ગુરુ તો કદાચ ચલાવી લેશે પરંતુ કર્મ સજ્જડ ખબર લઈ નાંખશે !

પૂર્વ ભવમાં મનમાંય ગુરુ માટે જરા હલકો ભાવ સેવ્યો હતો તો મેતારજને ધર્મ મળવો ભારે મોંઘો થઈ પડ્યો ! બ્રાહ્મી-સુંદરીને સ્ત્રીને અવતાર મળ્યો !

ચારિત્ર ધર્મ તો ઊંચો પાળ્યો, પણ મનમાં એટલું જ વિચારું કે ‘આમાં જરા નહાવાનું નહિ એ ઠીક નહિ,’ તો એ ચારિત્રધર્મની આશાતનાએ મેતારજને ભંગીના કુળમાં ઘાલ્યા !

વાળાફૂંચીનો અવિનય :—

એમ, જમીન પર પડેલું ફૂલ પ્રભુને ચડાવવાનો અવિનય કરતાં ભંગીના કુળે અવતાર મળે છે. ત્યારે ફૂલડાથી વાસણ કે એટલો માંજવાની જેમ વાળા ફૂંચીથી પરમાત્માને ઉત્કંઠા જેવો મહાન અવિનય કરાય તો એનો કેવાં ફૂડાં ફળ ભોગવવાનાં આવે ? એનો કંઈ જ્યાં જશે ? આ જાતે ન કરે, પણ પૂજારી પાસે કરાવે તો તમારો અવિનય ખરો કે નહિ ? ફરિયાદ કરીએ છીએ કે, ‘સંઘનો ઉદય કેમ નથી થતો ?’ પણ જ્યાં શાસન-

પતિની આ મહાવિટ'બજ્યા થતી હોય, અને એમાં આખાં અંગનાં અંગ પણ ઘસાઈ જતાં હોય ત્યાં ઉદય શી રીતે થાય ?

દુનિયાના એક શેઠિયાની કે અમલદારની સેવા કરતાં વિનય મર્યાદાનો ભાર માથે રહે છે તો તરણતારણ પરમાત્મા, ગુરુ ને ધર્મના વિનયનો માથે ભાર કેટલો નોઈએ ?

જવાબદારીના ભારવાળું દિલ બનાવો :—

ત્રિભુવનતારક પ્રત્યે મહાકૃપાપાત્ર એક રંક તરીકેનું દિલ બનાવો તો આ બને. માથે ભાર નોઈએ, મંદિરે પેઠા ત્યારથી મોટી જવાબદારી. ત્યાં ગમે તેમ બોલાય ચલાય નહીં—આટલો ખ્યાલ હોય કે અહીં મૂર્તિ નહિ પણ સાક્ષાત્ ત્રિલોકનાથ બેઠા છે, ઇન્દ્રોના પણ ઇન્દ્ર ચક્રવર્તીનાય ચક્રવર્તી બેઠા છે, જો આ દિલ હોય તો ત્યારથી કર્મક્ષય થવા માંડે ! પછી જવાબદારી સાચવીને બોલાય, પણ બોટો ઘાંઘાટ નહીં ! સરકારી ઓફિસમાં ગયા હોય ને બહાર બેસવાનો અવસર હોય, કોઈ ગરબડ કરતો હોય તો તમને કહેવાનું મન થાય તો કેવી રીતે કહો ? આસ્તેથી. નહિતર ? પટાવાળો બહાર કાઢે ! શું છે મગજ પર ? ભાર છે, કે ‘આ તો ગવર્નમેન્ટ ઓફિસ !’ કશો કોઈ સાથે બોલવાનો પ્રસંગ નહીં છતાં હૃદય પર ભાર. તેમ મંદિર ઉપાશ્રયમાં વિનય—અદબથી વર્તવાનું, તો પાપનો અપૂર્વક્ષય ! ધર્મની મોટી કમાણી ! મોટો આધાર દિલ પર છે ! સાધર્મીને પકવાન જમાડો ને રોટલી જમાડો પણ તે માટે દિલ હોય તો અપૂર્વ પુણ્ય મળે, નહિતર વેકિયું પુણ્ય મળે. બધોય ધર્મ કરે કરે ને દિલ એવું ન બનાવો તો વેક જોતલું જ પુણ્ય છે; પછી એવું શા માટે કરવું ? સાધુને એક ખમાસમણું દેા, વીતરાગનાં દર્શન માત્ર કરેા પણ દિલ બનાવીને એ કરેા.

સુરેન્દ્રદત્ત રાજા જમવા બેસે છે. પીરસનારા નાક-મોઢે યુકાની બાંધીને આવે છે. ત્યાં મહારાણીને બોલાવે છે. તે તૈયાર જ હતી. પહેલેથી આવે તો વહેમ પડે ! આણે રાત્રે

ભયંકર નાટક જોયું છે, છતાં એક પ્રકારની લુલ્લબહામણીમાં ફસાય છે, કે ‘આ આવતી કાલે ચારિત્ર લેશે મારી સાથે.’

પ્ર૦-ભૂલ શાની ? એકાન્ત થોડો છે કે બગડેલા સારા ન જ થાય ?

ઉ૦-એકાંત નથી; અનેકાંત છે, બગડેલા સુધરે ય ખરા. પરંતુ આપણને ચોક્કસ ખબર નથી, માટે આવી વ્યક્તિઓના પ્રસંગમાં સાવધાન બનવું પડે. આપણું આત્મહિત ન જોખમાય, તેથી આમ આપણે અનેકાંતવાદી છતાં આવા પ્રસંગે સમજ જ રાખવું જોઈએ કે ‘અયોગ્યતા મને સંગ થયો છે, તેા એના ગમે તેટલા સારા બોલ છતાં એના સુધરવાની આશા રાખવી નકામી છે, ઊલટું મારું ય લેયું બગાડીશ. માટે પહેલાં મારું સુધારી લેવા દે, પછી એનું સુધારવા માટે જોઈશ.’

નયનાવલિ પતિને ઝેર દે છે

રાજા ભૂલો પડે છે તેથી રાણીની એક દિવસના વિહંગની માર્થના માન્ય કરી લે છે, અને હવે છેલ્લો દિવસ છે ને? તેથી પૂરા વિશ્વાસે કામ લે છે! જમવા બેસે છે ત્યાં રાણીને બોલાવે છે. પેલી બડી પક્ષી છે. જે ઘાટ ઘડવો છે એમાં રાજાને પહેલેથી કાંઈ જ શંકા ન પડે એ માટે આતુરતા નથી દેખાડતી. બંને સાથે જમ્યાં. હવે ત'બોલ લેવાનો અવસર આગ્યો. ભુલ્યો રાણી તાલપુટ ઝેર નાખેલું પાનનું બીડું તૈયાર હઈને આવી હતી, એ એણે સિફતથી રાજાની આગળ પ્રેમનું ટાયલું કરતાં ધયુ"! રાજા ભુલભુલામણીમાં છે, એને શાનો અવિશ્વાસ હોય? બે દિવસ પહેલાં રાણીનું દુશ્ચરિત્ર નજરે નથી જોયું? જોયું છે, પરંતુ રાણીએ કહ્યું છે ને કે આવતી કાલે આપણે સાથે ચારિત્ર હઈશું? તેથી એના મહાદુરાચારને પણ ગળી જાય છે! સાધુને ય શિષ્ય કરવાનો લોભ હોય તો આવું બને છે. ધરાસર ખખર હોય કે આવેલી વ્યક્તિએ ભારે નાહાયકતા કરી છે, છતાં એને દીક્ષા દઈ દે છે! પણ પછી? પછી શું? પેલો ઉઠાંતરી કરી ચાલવા માંડે એટલે આંખ ઊઘડે! ત્યારે મોં વિકાસી જોઈ રહેવાનું!

રાજા ભૂલ્યો, બનાવટી પ્રેમથી અપાયેલું પાનનું બીડું ઝટ ખાઈ નાખ્યું! માંહી તાલપુટ ઝેર છે, એટલે ખાઈને ક્યાં ઊભો રહે? પાન ખાઈ હાથ મોં ઘોઈ સૂવાના ઝોરડામાં ગયો એટલીવારે તાલપુટ ઝેરની અસર એકદમ વ્યાપી ગઈ! વાર શી! એકાએક જ રાજાને ભારે ચક્કર ઉપર ચક્કર અને ધરરર ધ્રુમરી! અંગાપાંગ ખેંચાવા લાગ્યાં! જીભ જડતા પામવા લાગી! બોલવાની શક્તિ ગુમ! નખ કાળા પડવા લાગ્યા! મોઢું રૂઝાન બની ગયું! આંખનું તેજ અટકી ગયું! સિંહાસન પર મોજથી બેસી હુકમો કાઢનારની આ સ્થિતિ થઈ!

સામાન્ય શઠદોષમાં ન બોલી શકાય! તત્ક્ષણે ઝેર વ્યાપી ગયું, મરવાની સ્થિતિ જોતજોતામાં થઈ ગઈ! જમીન પર ગબડી પડ્યો.

યશોધરમુનિ પોતાના આ પ્રથમ ભવની સ્થિતિ કહી રહ્યા છે. દરવાજેથી નોકર દોડતો આવ્યો. મારા સામું જોઈ, ‘આ શું મહારાજ!’ એમ પૂછે છે. મારી જીભ જડ છે એ એણે જોઈ લીધું. ઝેરનો પ્રયોગ થયો લાગે છે એમ સમજી ખૂમ પાડી, કે ‘ઝેર ઉતારનાર વૈદ્યને બોલાવી લાવો, હમણું ને હમણું લાવો, જેથી કદાચ ઝેર હોય તો ઊતરી જાય!’ માણસો દોડતા ગયા. નયનાવલિને ચિંતા થઈ, કે ‘હવે ઝેરની દવા થશે. વળી કદાચ જીવી પણ જાય તો અપત્તિની તપાસ થશે, તેમ પૂર્વની ચિંતા ઊભી રહેશે. હવે હું શું કરું?’ રાજાની આસપાસ માણસો વીંટળાઈ ગયા છે.’ રાણી આ વલોપાતમાં છે, ત્યારે રાજા અકથ્ય મૂંઝવણ અનુભવી રહ્યો છે. શું થતું હશે સ્ત્રી માટે? આ જ ને કે ‘આ જોગમાયા! ચારિત્રની વાત કરનાર ઝેર દે છે?’ રાજાના મનની ધારણા ક્યાં રહી ગઈને પ્રસંગ શો બની ગયો? આપણે અમરખંધી ન હોઈએ, સામગ્રી ન હોય, તોય કટપના રહે છે કે ‘વર્ષે’ પાંચસો રૂ. ખચશે, આટલા વર્ષે આટલા લેગા થશે, એટલે છોકરાનાં લગ્ન થઈ જશે.’ મૂખ છે, એથી દાન પણ નહિ દે! બોટી ધારણા ને આશામાં શક્ય સાધના પણ ગુમાવી રહ્યો છે. શાસ્ત્ર કહે છે, ‘મારું મૃત્યુ બીજી મિનિટે છે એમ સમજી ચાલુ મિનિટે ભાવ ધર્મના રાખો, પાપના નહિ.’

મદનરેખાનો ઉપદેશ :—

મદનરેખાએ મરતા પતિને શું સમજાવ્યું? જે કષાયમાં વર્તો છો અને મરણ હોકિયાં કરી રહ્યું છે, તો કઈ ગતિ થશે? જૈન શાસ્ત્ર જાણો છો ને? ‘ભાઈ દગાબોર હતો, માટે મને થઈ જાય કષાય,’ એવો ખચાવ નહીં ચાલે. તેમ કષાય એ આપણો મહાન ગુનો છે, એની સજા લોગવ્યા વિના નહિ ચાલે. તેમ પરલોક સામે આંખ મિંચામણું કર્યું પરલોક નહિ અટકે.

ભાઈનો વિચાર કરવાને બદલે ભતનો વિચાર કરે. મૃત્યુ નજીકમાં નક્કી છે, હું બચાવી શકવાની નથી ને તમારા ઉપર મારું મોત નથી, એ ત્રણ વાત નક્કી છે. કેઈ તમારું રખેવાળ નથી, કેઈ ધનવંતરિ વૈધ પણ ન હી, તેમ ઘા પણ જીવલેણ વાગ્યો છે. એ હી સ્થિતિમાં પડ્યા છો છતાં કષાયમાં વર્તો છો તો તેમાં નરક સિવાય શું મળશે? રૌદ્ર ધ્યાન; અનંતાનુબંધી કષાય, કૃષ્ણ લેશ્યા, એ ત્રણે જીવને નરકમાં નાંખી દે છે. કેઈ બચાવ નહીં !

સંસારમાં જીવને દુઃખરૂપી સજા દેવા માટે જીવના પાતાના જ ગુના જોવાય છે, પારકાના નહિ.

કષાય કર્યો, રૌદ્ર ધ્યાન કર્યું, લેશ્યા બગાડી, પછી ગમે તે કારણે, પણ આ બધા ગુના જ છે. શા સારુ આવી જૂલ તમારા જોવા કે જેને વીતરાગનો ધર્મ મળેલો છે, એના મનમાં એ આવે ? ‘આ પછીની મિનિટે મરણ છે તો આ મિનિટ શા સારુ બગાડું ? ભલે આખું જગત બગડે, પણ હું મારી મિનિટ નહીં બગાડું, કારણ કે પછીની જ મિનિટે મરવાનું છે.’ તે તરત ઠેકાણે આવી ગયો. સમજી ગયો શું કરવાનું ! પડખે બેઠી પત્ની મદનરેખા આ કરાવે છે, મોટાભાઈ પ્રત્યે વૈર બાંધવાનો નાશ કરાવ્યો.

અંતિમ ભાવના :—

‘ખામેમિ સંવજીવે, વિસેસઓ તપિ જિહુખંધૂણું’ સર્વ જીવોને ખમાવું છું; તે મોટા ભાઈને પણ વિશેષે કરીને ખમાવું છું. ભાઈ ! તમારી ક્ષમા માગું છું. મને માફ કરજો. તમારું ભણું થજો. મને એક મોત અસહ્ય લાગે છે, તો પછી નરકમાં તો અખજો પરાધો નહિ, કિન્તુ અસંખ્ય વાર આથી ય ભયંકર મૃત્યુ જેવી પીડા કેમ સહન થાય ? અસહ્ય દરદમાં એમ થાય છે કે દુશ્મનને પણ આપું દુઃખ ન થજો, ત્યારે નરકગતિનાં દુઃખ તો સાંભળતાં પણ કમકમી ઊપજે એવાં હોય છે, એ કેમ કાયાથી સહ્યાં જાય ? તો ધરજું છું, ભાઈ ! તમને એવાં દુઃખ

ન આવે. ભુતું થાઓ તમારું. હવે મારે તો આમાં મારાં પૂર્વનાં પાપ ખત્તમ થાય છે, કેઈ ચિંતા નહિ. ‘અરિહંતા સરણુ’, સિદ્ધા સરણુ’, સાધૂ સરણુ’, જિજ્ઞુધર્મો સરણુ’,—મારે અરિહંતાનું શરણુ હો, સિદ્ધાનું શરણુ હો, સાધુનું શરણુ હો. જિનધર્મનું શરણુ હો, નમસ્કાર મંત્રનું ધ્યાન હો, નમો અરિહંતાણું નમો સિદ્ધાણું.’

આટલું ધર્મરટણુ. કેટલું બધું પરિવર્તન ! ઘોર વાદળાં હોય ને એકાએક જાખરા વંટોળથી વીખરાઈ જઈ સૂર્યનો ઝગમગાટ પ્રકાશ પ્રસરે, એમ મદનરેખાના મરતા પતિના હૃદયમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો, ક્ષમા-સમતાનો અને અરિહંતાદિશરણુ-સ્મરણુનો અવ્યાતિભવ્ય પ્રકાશપુંજ રેલાઈ રહ્યો !

મનનો બિગાડો કથંકર :—

શાથી આમ બન્યું ? ખ્યાલ આવી ગયો કે ‘બીજી મિનિટે મરવાનું’ છે તો આ મિનિટ હવે શા માટે બગાડું ? સુધારી લેવા દે.’

શું એકું તો નથી ને કે બીજી મિનિટે ન મરવાનું હોય તો આ મિનિટ ન સુધારવી ? બસ, આ યાદ રાખી લો કે ‘બીજી મિનિટે મરવાનું’ છે માટે આ મિનિટે મન ન બગાડું; અને કદાચ મરવાનું ન પણ હોય તોય આ મિનિટે મન ન બગાડવું. કેમકે,

બગાડેલા મનના ફારુણ પરિણામ મારે જ લોગવવાં પડે.

જીવને થતી દુઃખની સજામાં જીવનો પોતાનો જ શુનો જોવાય છે.

જીવના શુનામાં દુઃખની સજા જ આવે છે માટે મન બગાડવાનો શુનો ન કરું.’

કેઈના પર દ્વેષ, મારવાની બુદ્ધિ, અહંકાર, માયા, વિષય-તૃષ્ણા, મમતા, દુઃખનો ઉદ્વેગ, શોક, હાસ્ય આ બધા મનના

ખિજાડા છે, રૂના છે. એથી ઊલટું દુશ્મન ઉપર પણ ત્યા, જીવ-
માત્રની રક્ષણબુદ્ધિ. નમ્રતા, નિખાલસતા, વૈરાગ્ય. નિરપૃથક્તા
સુખ-દુઃખમાં ઉદાસીનભાવ, ધીરતા, ગંભીરતા, આ વધારા
મનના સુધારા છે.

કોઈ પણ સંયોગમાં કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં આ નાવધાની
રાખી શકીએ છીએ કે આપણું મન ન બગાડવું. એ રીતે આ
વિચાર છે કે 'કોને ખબર કેટલું જીવવાનું છે? દાર્ધમ દૂંડો છે.
કામ ઘણું કરવાનું છે. પૂર્વાંતા અસંખ્ય જન્મોનાં પાપ અને
અનંત જન્મોની વાસના-વિકારો નાશ કરવાના છે.' આ નાનું
કામ કે મોટું? પણ ત્યારે એવો વિચાર કરતા નહિ કે ક્યાં
આ એક ભવમાં એ બધું થઈ શકવાનું છે. કેમકે ભલે સર્વ
પાપવિકાર નાશ ન થઈ શકવાના હોય, પરંતુ મન સુધારે,
ઊજળું પવિત્ર મન રાખે તો એનો પાપો નાશાય છે. પાપનાશ
અને દોષનાશ થતો આવે છે, જે ભવાંતરે વિકસીને મહાનિર્મલ
મન અને સર્વપાપ નાશ સુધી પહોંચાડશે. બાકી મન આહી
બગાડવું તો એ પાપો તો દૂર રહ્યો, ઊલટું પૂર્વાંતાં પાપ અને
વાસનાવિકારોમાં થોડા વધારો થશે. અને ભવિષ્યમાં એનું
નિરાકરણ આધું જશે.

મનવશમની આ વિશેષતા છે કે બગાડવું મન પાપ
અને દોષોના થોડા વધારે, જ્યારે નિર્મળ મન જંગી પાપ-
નાશ-દોષનાશ કરી થે ન પુણ્ય વધારે.

બસ, આ કરે, મૃત્યુ યાદ રાખો. સુરેન્દ્રદત્તને કોઈ ધારણા
નહોતી, કે આવા મૃત્યુદાયી ઝેરનો પ્રયોગ થશે, તરત મૃત્યુ
આવશે. એટલે પત્નીનું એક દિવસના વિલંબનું માયા-વચન
માની લીધું. ત્યાં એ પત્ની તરફથી જ ઝેરનો પ્રયોગ થયો.
માણસનું ધાયું શું થઈ શકે? રાજા જેવો રાજા ગિરંગીભર
વહાલી કરેલી પત્નીના દ્રોહનો ભોગ બની જાય, વિપુલ સામગ્રી
સરંજામની વચ્ચે ઝેરનો શિકાર બની જાય, તો બીજાનાં શા મન?

આવા પ્રસંગ જાણ્યા પછી હાહો માણસ વધારે સાવધાન
બની જાય. તમે હાહો હો ને? હાહો બનવું છે ને? કે મૂખ,

અજ્ઞાન, પોતાનો જ નાશ પોતાના જ હાથે કરનારા મૂઠ્ઠા બનવું છે? મૃત્યુની ખબર નથી. આ બધું ક્યારે જાત થઈ જાય એની તારીખ જાણી શકાય નથી. પણ જાત તો થવાનું જ છે. કે એમાં સંદેહ છે? ‘ના, ન ય જાત થાય, શાશ્વત કાળ પણ રહે,’—એવું માનો છો? એવું માનવાની મૂર્ખાઈ ન કરતા. અને જો કહો કે નિશ્ચિત ખબર છે કે બધું જાત થવાનું છે, તો પાપમાં રચ્યાપચ્યા કોની ખાતર રહ્યા છો? જે નક્કી જાત થવાનું છે એની ખાતર જ ને? શું વિચાર નથી આવતો કે જે જાત થવાનું છે એની ખાતર આટલાં પાપ કરું? મન બગાડી બગાડી મારા આત્માને જ ફૂંચા જેવો કરું? અતે તો મારે ઊપડી જવાનું, બીજું બધું અહીં સલામત, ધોળો દિવસે રૂપિયા બાર લાખ લોઈડજ જેવી બેંકમાંથી ઊપડી જાય, પોલીસ ચાંપતી છે, કાયદા સલામત છે, છતાં? એમ કોઈ જાન પર ધાડ પડી. જાનનો એક પણ માણસ કે માલ નહીં ઘટેલો, બધું જ કાયમ, માત્ર વરરાજી જ ગુમ થયો છે. એમ આપણું મૃત્યુ એટલે બાપા, બા, દાદા, દાદી, મામા, મામી, વહુ, છોકરા, સાસુ-સસરા, વેવાઈ, ભાઈ, બહેન બધા ખાટલાને વીંટળાઈને બેસે, પાસે તિજોરી પણ સલામત, પણ ત્યાં માત્ર આપણે જ ગુમ થવાનું. ઘરમાં બધું જ સલામત, માત્ર પેતે કેઈ અજ્ઞાત પ્રદેશમાં જાય! જે જમણા ખાતર અઢાર પાપસ્થાનક માથે લીધા છે, તે કાયમ; અને આપણે ગુમ! આણું બીજી મિનિટે છે. ત્યારે આ બધા મારા રહેશે નહીં. નથી હું કંઈ મરવાનો, નથી આમાંથી કોઈ સાથે આવવાનું. તેના ખાતર પાપ સેવવાં ને પાપનાં પોટલાં લઈ જવાં? ઓહું મળશે તો ઓહું ખાઈશ પણ નીતિ નથી ગુમાવવી, જૂઠું નથી બોલવું, મારું મન દબાવી દઈશ. મારે વેર-ઝેર નથી જોઈતાં. હું માણસ છું. મારું જીવન ખવિત્ર જોઈએ. તેમાં વેર-ઝેર, માયા, પ્રપંચ, હુંસાતુંસી, અને જૂઠું-ડંકાસ ન છાજે! ઇંદિયોની ઉછીંખણતા નહીં, મનથી ભયંકર કોટિના વિચારો નહીં. જીવન કેવું જીવવું એ વિચારવા જેવું છે. વિચારો, શા માટે જીવી રહ્યા છો?

જવવું શા માટે ?

માનવ તરીકે જવવું શા માટે ? એ વિચારો. શું જીવીએ તો ખર્ચાએ, પીએ, મોજ કરી શકીએ, રોફ મારી શકાય, એ માટે જવવાનું ? પણ મર્યા પછી શું ? જવવાનું ધર્મની આરાધના કરી શકીએ એ માટે. હૈયે આ જ વસેલું હોય. આસોરજીવસમાં ધર્મની આરાધના રમતી હોય.

મરી જઈ એ તો ધર્મની આરાધના થઈ શકે નહિ, માટે જવવું છે; તેમાં વીતરાગના ધર્મની જિંઘામાં જિંઘી આરાધના કરી લેવી છે.

ધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહેવાનું દેખાય ત્યાં જવવું ન ગમે. સતીએ જવનમાં શીલનો ભંગ દેખાય તે પહેલાં જવવાનો મોહ છોડી દે છે. ત્યારે જો ધર્મ માટે જવવાનું છે, તો ધર્મનો ઉમળકો ક્યારે લાવવાનો ? ૬૦ મે વર્ષે ? કે ૮-૧૫-૨૫-૩૫ મે વર્ષે ? ઘડપણમાં ધર્મ થઈ શકે એ માટે જવવાનું રાખ્યું હોય તો શું મૃત્યુ સાથે દોસ્તી કરી છે, જેથી એ વહેલું નહિ જ આવે ? તેમજ જો ઘડપણમાં ધર્મ કરવાનો, તો અત્યારનું જવવાનું તો પાપ માટે જ થયું ને ?

ભવિષ્યમાં ધર્મસાધના કરી શકીએ એ માટે જીવીએ છીએ એવું ન ચિંતવતા. લક્ષ તો એ રાખો કે અત્યારે ધર્મસાધના કરવા માટે જે જીવીએ છીએ તે આત્મ દરેક વર્તમાન સમય માટે રાખવાનું છે. જવતા હોઈએ ત્યારે બીજી પ્રવૃત્તિય આલુ હોય છે. એટલું જ નહિ પણ દેહલીક પ્રવૃત્તિઓ જવવા માટે કરવી ય પડે છે, જેમકે આહાર, પાણી, આસોરજીવસ. પરંતુ આ કરીને જવવું છે શા માટે ?

ત્યારે પૂછો કે તો પછી શું મરી જવું ?

ના, હું મરી જવાનું કહેતો નથી, પણ એટલું વિચારવા આપું છું કે

‘જીવવું શા માટે’

એમ ન કહેતા કે ‘મરવાનું’ દુઃખ મોટું છે તેથી જીવવું સારું; કેમકે તો તો પછી જીવવાનો ઉદ્દેશ મરણથી બચવાનો થયો, પરંતુ એ પાર પડે એમ નથી ! કેમકે એકવાર તો મૃત્યુ આવીને ઊભું જ રહે છે, એટલે ‘જીવવાનું’ કળ મરણથી બચાવ, એ ક્યાં સિદ્ધ થયો ? વળી એટલો જ ઉદ્દેશ હોય તો જીવવાના કળમાં બીજી ત્રીજી વસ્તુની જાંખતા પણ નહિ રખાય. ‘જીવીએ છીએ માટે રંગરાગ ઉડાવો, જીવીએ છીએ માટે પેસા પાછળ મરેડો, જીવીએ છીએ માટે રોફ, સત્તા, પ્રપંચ ખેડી લો,’-આ બધું કેમ કરાય ?

એમ માનતા હો તો એમ કહો કે ‘જીવવું શા માટે ? તો કે રંગરાગ, ફક્કા, રોફ સત્તા વગેરે માટે.’ પણ ના, એમ તો કહેવું નથી કેમકે ખબર છે કે એ રંગરાગાદિનાં પ્રયોજન, જીવવાનાં કળ તરીકે, સરખી રીતે સિદ્ધ થતાં નથી, ઊલટું પારા-વાર ચિંતાઓ, ઉપાધિઓ, વ્યાધિઓ વગેરે વેઠવાં પડે છે ! તો-પછી એ શું સુખ માટે જીવવાનું થયું કે દુઃખ માટે ?

દુઃખ માટે જીવવાની ઈચ્છા નથી, પરંતુ જીવો છો તેથી જ દુઃખ કેડો મૂકતાં નથી,

આ હકીકત છે. સુખ તો વચમાં અમાસની રાતે આગિયાના સહેજ જગારા જેવું આવી જાય છે, બાકી તો કોઈ જાતનાં દુઃખ, કષ્ટ, તકલીફોનો હિસાબ નથી તો આ માટે તો જીવવાનું પસંદ કરતાં નથી, તેમ રંગરાગાદિ માટે જીવવું એમ માનતાં પહેલાં વિચાર થાય છે કે ‘આ જગતમાં જીવો પૂર્વભવે એ માટે જીવવાની ધાંધલ કરીને વર્તમાન ભવમાં કેવા કીડા-મંકેડા ને પશુના અવતાર પામી દુઃખમાં રિખાઈ રહ્યા છો ! એ તજરે દેખાય છે; તેમ જ્ઞાની ભગવંતો પણ એ કૃત્રિમ, ક્ષણિક અને પરાધીન

સુખોનાં કંઠવિપાક આવવનું કહે છે, તો પછી એના માટે જીવવાનું પસંદ કેમ કરાય ?

તો પ્રશ્ન ઉભો રહે છે કે જીવવું શા માટે !

એનો જવાબ એ જ છે

આટઆટલાં કંટ, ચિંતાઓ વગેરેની વચ્ચે પણ જીવવું છે એ ધર્મ માટે. જીવતા હોઈએ તો ધર્મ કરી શકીએ. મર્યા પછી કેને ખબર કેવો ભવ મળ્યો, ને ત્યાં ધર્મસાધના મળે કે કેમ ? માટે,

વર્તમાનમાં જે જીવનાનું તે ધર્મ માટે જ, તેથી જીવતાં છીએ તો ધર્મ સાધી લેવાનો.

અહીં પૂછશો,

માનસિક ધર્મ સાધના ચોવીસેય કલાક :

પ્ર૦- જીવવાનું તો દરેક સમયે ચાલુ છે; તો પછી દરેક સમયે ધર્મસાધના કંઈ થઈ શકે ? શું આખો દિવસ ધર્મ થઈ શકે ? તો પછી જીવનનિર્વાહના કાર્ય ક્યારે કરવાના ?

ઉ૦- આ મૂંઝવણ કરવાની જરૂર નથી. કેમકે આખો દિવસ થઈ શકે એવી ધર્મસાધના માનસિક ધર્મસાધના છે.

માનસિક ધર્મસાધના માટે કોઈપણ સંયોગમાં દરવાજો ખંધ નથી

દરેક સ્થિતિમાં એ થઈ શકે; તે એટલે લગી કે કાયા કદાચ આરંભ-પરિચ્છેદમાં જોડાયેલી હોય તો પણ ત્યાં,

(૧) મન એને આશ્રય તત્ત્વરૂપે લેખી એનાથી થતી કિંમતી માનવ જીવનની ખરબાદી ઉપર ગુલાની અનુભવતું હોય,

(૨) એના ભાવી કંઠવિપાક પર મન કંપ અનુભવતું હોય અને

(૩) એની વચ્ચે ધર્મસાર કાઢી લેવા મન જામતું હોય. આ માનસિક ધર્મસાધના છે.

(૧) મનને આરંભ-પરિચ્છેદમાં મોજ ન હોય, ખેદ હોય, કેમકે પાપરૂપ એ ભાસતા હોય.

(૨) મનને લાગતું હોય કે આ આરંભ-પરિચ્છેદ એ માનવ જીવનનું કર્તવ્ય નથી, કર્તવ્ય તો નિરાંત અકિંચન ચારિત્ર પ્રવૃત્તિ છે. પવિત્ર જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર એ કર્તવ્ય છે, એ કર્તવ્ય કરવાનું મૂકી અકર્તવ્ય કરી રહ્યો છું. તેથી મહામોઘિરો માનવ સમય ખરબાદ થઈ રહ્યો છે

(૩) વળી એ આરંભાદિ પાપોના પરભવે કંટુ વિપાક ભોગવવા પડશે, તેથી મનને કંપ થતો હોય,

(૪) તેમ જ એના સાથે સાથે થતા કષાય, કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ-મદ-મત્સર વગેરે પણ જીવને પાપન. ભારથી ભારે કરે છે ! અહો ! પાપના ભાર ઓછા કરવાના આ ભવમાં ભાર વધારવાની કેટલી કમનસીબ દશા ! એમ મનને ઉદ્વેગ હોય.

(૫) એટલું જ નહિ પણ એ કુસંસ્કારો ભૂલવા-ભૂંસવાના આ ઉચ્ચ ભવમાં વિષય-કષાયના સંગ કરી કરીને ફરી પાછા કુસંસ્કારોને દૃઢ કરવાનો આ કેટલો ખતરનાક ધંધો ! એનો મનને પારાવાર ખેદ હોય,

(૬) એમ, માનસિક ધર્મ માટે મન તત્ત્વનું ચિંતન કરે. ખાસ કરીને જ્યારે કોઈ અનિષ્ટ પ્રસંગ આપણી સામે બની આવે છે, કોઈ આપણને ન ગમતી પ્રવૃત્તિ કરતું દેખાય છે, અગર કોઈ ઇન્દ્રિયાકર્ષણના પદાર્થ નજરસામે અગર સ્મરણમાં ખડા થાય છે, અથવા કોઈના પર ગુસ્સો, અરુચિ, ઉદ્વેગ હૃદયમાં ઊછળી આવે છે, આવા અવસરે મનને કોઈ તત્ત્વની વિચારણામાં જોડી દેવાથી એ બીજા કામે લાગી ગયું, એટલે ઉપે સામેના પ્રસંગ, પદાર્થ, કે ક્રોધ-ઉદ્વેગાદિ લાગણીમાંથી મન છૂટું પડી જાય છે, અથવા કહો મનમાંથી એ નીકળી જાય

છે. આ તે જ બને કે જીવનમાં જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ વગેરે તત્ત્વોનું ચિંતન કર્મસિધ્ધાન્તનું વિસ્તારથી ચિંતન, અવરનબર ચાલુ હોય, એ કરી કરીને તત્ત્વના વિસ્તૃત વિચાર ઉત્તરજાત કર્યા હોય. પછી એવો કેઈ અનિષ્ટ પ્રસંગ કે પદાર્થ ઊભો થયો, યા કેઈ કષાય, મોહ હાસ્ય કે શોક જાગવાની તૈયારી દેખાઈ કે તરત પેલી તત્ત્વ વિચારણા શરૂ કરી દેવાય, એને બહુ ધૂંટેલી હોય તેથી પ્રબળ કષાયના આવેગની સામે પણ એ સહેલાઈથી ચાલવાની. દા. ત. જીવોના પડકાર ભેદ કયા કયા, એના અવાંતર ભેદ કયા કયા, આ વિશ્વમાં એ કયાં કયાં રહ્યા છે, અને કેવી કેવી યાતનાઓ ભોગવી રહ્યા છે, છતાં એમને ધર્મ કેવો દુર્લભ છે. પાપ અને પાપબુદ્ધિ કેવી સુલભ છે, એમનાં આયુષ્ય કેટલાં, કાયસ્થિતિ કેટલી... વગેરે વગેરે વિચારણામાં મન ચઢી ગયું. એવું પુણ્ય-પાપના વિચાર માટે મૂળ કર્મના કેટલા પ્રકાર, ઉત્તરભેદ કયા કયા, એમાં શુભ કેટલાં, અશુભ કેટલાં, એનાં ફળ કેવાં કેવાં, જીવની એમાં પરાધીન ગુલામ દશા કેવી, એ કર્મ કેવી કેવી રીતે બંધાય, એના પ્રકૃતિબંધ, સ્થિતિબંધ, રસબંધ, પ્રદેશબંધ વગેરેની વિચારણા ચાલી; એટલે મન એમાં લાગી જવાથી બહારના અશુભ પ્રસંગ, પદાર્થ કે કષાયોદિતા આવેગમાં બચી જવાનું, અને માનસિક ધર્મની સાધના ચાલુ રહેવાની.

(ક) એમ, માનસિક ધર્મની સાધનામાં (i) મૈત્રી પ્રમેદ-કરુણા-માધ્યસ્થની ભાવના યા (ii) અનિત્ય, અશરણાદિ બાર ભાવનામાંની કેઈ ભાવના, અથવા (iii) ધર્મધ્યાતના ચાર પાયાના વિષય આજ્ઞા-અપાય-વિપાક-સંસ્થાતની ભાવના મનમાં ભાવ્યા કરાય.

(ગ) એમ, મહાપુરુષના ચરિત્ર વિસ્તારથી વિચારાય તે એટલે સુધી કે એમણે પ્રસંગે પ્રસંગે સારી વિચારણા-ભાવના કેવા કેવા સ્વરૂપની કરી હશે તે ચિંતવાય.

(ઘ) અથવા, અનેક પ્રકારની આરાધનાઓનાં અંગો, સ્વરૂપ, વિધિ, વગેરેની વિચારણા થાય, દા. ત. સમકિતના

વ્યવહારના ૬૭ બોલ કયા કયા, માર્ગાનુસારીના ૩૫ ગુણ, યોગ પૂર્વક્રિયાના પ્રકાર, યોગદષ્ટિઓનો પરિવાર, બાર વ્રતો, અરિહંતપદ પ્રાપ્ત કરાવનાર ૨૦ સ્થાનક, નવ પદ, વગેરેની વિચારણા થઈ શકે.

(૯) અથવા મન એ શોધવા લાગે કે જીદા જીદા મહાપુરુષોના સુકૃત કયા કયા, વિશિષ્ટ ગુણ કયા કયા, પરાક્રમ કયા કયા, ઉપકાર એમણે કેવા કેવા કર્યા, વગેરે વિચારાતું જાય અને એની અનુમોદના કરાતી જાય કે ‘ધન્ય સુકૃત ! ધન્ય જીવન ! કેવા ઉત્તમ ગુણ !’ વગેરે.

(૧૦) માનસિક ધર્મસાધનામાં બીજાં વિવિધ ચિંતન આવે. દા. ત. (i) આપણા જીવે કેવાં કેવાં અધિકરણો એટલે કે પાપસાધનોનો, હિંસા અને મોહકારી સાધનોનો પથારો પાથરી મૂક્યો છે, એ કેટલો પાપનો બોજ વધારે છે, ને એને કેવી કેવી રીતે ઓછો કરતો આવું ! (ii) કેટલા મહાપુરુષે આ કેલો જિંદો માનવમવ મળ્યો છે, એમાં કેટલો અનુપમ અવસર મળ્યો છે ! કેવા કેવા દોષત્યાગ, કેવા કેવા ગુણોપાર્જન, કેવા કેવા સહન કરવાના ધર્મ, કેવી કેવી ક્ષમા સમતાના અવસર, ને કેવા કેવા પરમાત્મસ્મરણ તત્ત્વરમણતા વગેરેના અમૂલ્ય અવસર મળ્યા છે ! એનું ચિંતન; (iii) આયુષ્યની અવિશ્વસનીયતાનું ચિંતન; (iv) વર્તમાનકાળે પણ ભવ્યાત્માઓની વિવિધ આરાધનાનું ચિંતન, (v) સમવસરણ કે કોઈ શંત્રુજ્યાદિતીથ, યા અનુમોદનીય ભવ્ય ધર્મ પ્રસંગનું ચિંતન, (vi) સ્વદોષોના-બાધક ઉપાયનું ચિંતન, ... ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ કરી શકાય.

(૧૧) માનસિક ધર્મસાધનામાં સહેલું કાર્ય અરિહંતનો જાપ અને નવકારમંત્રનું રટણનું છે. એમ,

(૧૨) સ્વદોષનિંદા યા સુકૃત અનુમોદના છે. નવકારમંત્રનું સ્મરણ બે રીતે થાય;— (૧) અક્ષરના આહ્વાનથી, એટલે કે જાણે તજર સામે નવકાર પદો સ્પષ્ટ લખેલા દેખાય અને આપણે એને વાંચીએ છીએ એ રીતે; (૨) અર્થના આહ્વાનથી, અર્થાત

જાણે દષ્ટિ સામે અનંતા અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ ભગવંતો છે, અને એમને નમસ્કાર કરતા જઈએ છીએ ને નવકાર સ્મરતા જઈએ છીએ. બેમાથી એક રીતે મનમાં રટણા ચાલે,

(૧૩) એમ, માનસિક ધર્મસાધના માટે પાંચ પરમેષ્ઠીનું વિવિધ રૂપમાં માનસિક દર્શન કર્યું જવાનું. દા. ત. મન સામે દેખાય કે અરિહંત પ્રભુ સમવસરણ પર ખિરાળ્યા છે, ખાર પર્ષદા બેસી ગઈ છે, પ્રભુને ઈન્દ્ર ચામર વીંજે છે ! લામંડલ છત્ર, અશોકવૃક્ષ અને સિંહાસન ચક્રચક્રી રહ્યાં છે ! ઝરમર ઝરમર પુષ્પવૃષ્ટિ થઈ રહી છે ! દિવ્ય ધ્વનિ (ખંસરીના સૂર) રેલાઈ રહ્યા છે, ને દુંદુભિ બગ્ગ રહી છે ! અથવા સુવર્ણકમળ પર પગલાં માંડતાં પ્રભુ વિહાર કરી રહ્યા છે ! પાછળ ગણધરાદિ મુનિઓ, જઘન્યથી કોડ દેતાઓ વગેરેનો પરિવાર ચાલી રહ્યો છે ! અરિહંતના આવાં બીજાં પણ રૂપક વિચારાય. એમ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુના અને કાનેક રૂપક વિચારાય.

માનસિક ધર્મસાધનામાં તો આવાં કેઈ ચિંતન, ભાવના, સ્મરણ, ધ્યાન, અરિહંતાદિના સુકૃતનાં અનુભૂત વગેરે કરી શકાય છે. તમે કહેશો આ બધું એક સાથે કેવી રીતે મનમાં લાવી શકાય ? પરંતુ બધું સાથે લાવવાની વાત નથી. આ બધું તો તમે ધ્યાનમાં રાખી લો એટલા માટે કહ્યું છે. પછી તો અવસરે અવસરે એમાંથી જે મુદ્દો સ્ફુરે તે મુદ્દા પર મન લગાડવાનું છે. એમ બધોય જાત્રાત્ર અવસ્થાનો સમય અશુભ વિચારો વિકટપો, કષાયો કે ફાસકુસિયા વિચારો ટાળી કોઈને કોઈ માનસિક ધર્મસાધના ચાલુ રાખવાની છે, અને તે રાખી શકાય છે.

સારું જીવવા મનોરથો :-

તો અહીં તે જીવીએ છીએ તે શા માટે જીવવાનું ? તો કે ધર્મસાધના માટે જીવવાનું છે. મનને એમ રહે કે “હું” શા માટે જીવી રહ્યો છું ? એટલા જ માટે કે ધર્મ સાધતો રહું નહિ-

તર તો શ્વાસો રઘવાસ લીધા શા કામના કે જે ધર્મસાધના વિના ખાફી ધમણના પવનની લે-મૂક જેવા પસાર થાય ? અરે ! ધમણ તો બિચારી સારી કે એ બીજાને ઉપકાર કરનારી બને; ત્યારે મારે તો બીજાનો તો શું પણ મારી જાતનેાઇ ઉપકાર થાય નહિ. જો ધર્મસાધના વિનાના પ્રાણ ચાલ્યા કરે, અને ધર્મસાધના જો નહિ, તો કર્મસાધના વળગી જ છે, તેથી તો મારે જ કચ્છરઘાણ વળે, ભયાનક ભવસાગરમાં જન્મ-મરણ, રોગ-શોક, ત્રાસ-વેદના અને અધમ યોનિઓમાં ચક્રરડી-ભ્રમરડી વગેરેનો પાર નહિ ! માટે મારે તો એકેક શ્વાસોરઘવાસ કિંમતી છે. એનો ઉપયોગ એ જ કરું કે કોઈને કોઈ ધર્મસાધના ચાલુ રાખું, એમાં સાથે સાથે કૃતજ્ઞતા, અનુચિતતા, ઈર્ષ્યા, રોષ, અભિમાન, સ્વર્થાધતા, તૃષ્ણા, વક્તા, વગેરે અનેકાનેક દોષ પૈકી કોઈ ને કોઈ એક અનેક દોષને કચ્છરતો ચાલું. કચ્છરવા માટે એના હૃદયવેધી પશ્ચાત્તાપ, સંતાપ અને હવે એને દુખાવવાના નિર્ણય ને યોજના કરું, એમ ઉદ્ધારતા, કૃતજ્ઞતા, પરોપકાર, ક્ષમા, નમ્રતા, ગુણાનુરાગ, ઔચિત્ય વગેરે ગુણોના મનોરથ, નિર્ધાર અને પ્રયત્ન કરતો રહું.” જીવન જીવવાના આવા કોઈ એક માત્ર ઉદ્દેશ નક્કી કરાય, તો આત્માનાં અધઃપતન અટકાવી ઉદય સચોટ સંચાય.

જવનને! ઉદ્દેશ શું છે ?

જવન જવવાનો ઉદ્દેશ નક્કી કર્યાની તો ખહું ખચિહારી છે. એથી જાગૃતિ આવી જાય છે. પાવર, જોસ આવી જાય છે; ઉદ્દેશ વિનાનું જમ્મે તેડું રામાટામામાં વેડફાઈ જતું જવન ખચાવી લેવાય છે.

દુકાન પર ખેડેલાને કમાવાનો ઉદ્દેશ સચોટ ખ્યાલમાં છે તે ત્યાં ગાયા-સપ્પા મારવા બેસતો નથી, પાતાબાજ ખેલતો નથી; તેમ દેખે કે ઘરાક ખાલી લમણાફેડી કરાવવા આવ્યો છે તો એને રવાના કરે છે.

મોટી સંશોધનશાળાઓમાં અભ્યાસ કરનારને ઉદ્દેશ નક્કી છે તો ભારે ખંતથી સંશોધનમાં મગ્ન રહે છે.

કોરટમાં કેસ લડનારને ઉદ્દેશનો પાકો ખ્યાલ છે તો અહીંથી તહીંથી ચારે બાજુથી સાક્ષી પુરાવા ભેગા કરવા અને ન્યાયાધીશને ખાતરી થાય એ માટે શું શું કહેવું એ વિચારવા મથે છે.

રોગીને સાજા થવાનો ઉદ્દેશ નક્કી છે તો દવાઉપચાર એના ખરા ચિકિત્સક, પથ્યાપથ્ય વગેરેની ચિંતા વિચારણામાં મશગુલ રહે છે, ઔષધસેવન વગેરેમાં ખબરદાર રહે છે. અરે ! કોઈની સાથે વાતચીત કરશે એમાંય રોગ, ઉપચારની જ કથા વિશેષ માટે છે.

દુનિયાના આવા આવા તો કંઈ દાખલા છે. કે જેમાં ઉદ્દેશ નક્કી હોય છે તો એની પાછળ માણસ ધૂન લગાડે છે. અરે !

એક પાળેલા કૂતરાને ય માલિકને ખુશ કરવાનો ઉદ્દેશ નક્કી છે તો એ માટે બરાબર બબરદાર રહે છે; જ્યાં મોકો મળે કે ચાટુ કરે છે.

એમ જીવન જીવવાનો ઉદ્દેશ નક્કી કર્યાની બહિષ્કારી છે. પછી એક મિનિટ ગગાડવી પોષાતી નથી, પાલવતી નથી, ઉદ્દેશ નક્કી કર્યા પછી એને સિદ્ધ કરવાના ઉપાય પણ નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે, અને તેથી જ્યાં જ્યાં મોકો મળ્યો કે તરતજ ત્યાં ત્યાં એ ઉપાયમાં પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ જ જાય છે. નકામા ગળપાસપાં, વિકથા, કુથલી, નિંદા, રામાટામા વગેરે, જીજ્ઞાસો તો, દુન્યવી કેઈ ઉદ્દેશ નક્કી કરનારના પણ જીવનમાં નહિ દેખાય.

કુદરતની રોજ ૨૪ કલાકની ભેટ :—

એક પરદેશીએ ‘Twenty four hours a day’ (‘દિવસ દીઠ ૨૪ કલાક’) નામનું પુસ્તક લખ્યું છે એમાં લેખકે એ બતાવ્યું છે કે કુદરત તમને દર નવી પ્રભાતે તાબા ૨૪ કલાકની ભેટ કરે છે. એમાં એ પૂછતી પણ નથી કે ‘અત્યાર સુધીના ભેટ કરેલા કલાકો તમે વેડફી નાખ્યા હતા કે?’ એમ હોય તો જાણો તમને નવી ભેટ નહિ મળે.’ એવું એ કહેતી નથી. એ તો એટલી બધી ઉદાર રહે છે કે હજી પણ એ તમને નવી ૨૪ કલાકની ભેટ કરવા તૈયાર રહે છે. પરંતુ અફસોસ એટલો છે કે માણસે પોતાના જીવનમાં કેઈ ખાસ ઉદ્દેશ નક્કી નથી કર્યો હતો એટલે એ ૨૪ કલાકમાંના કેટલાય કલાક એમ જ વેડફી નાખે છે! ખરબાદ કરે છે! દા. ત. શનિવારે અડધી રજા પડી ત્યારથી સોમવારે કામ પર આવશે ત્યાં સુધીમાં એવું જીવન જીજ્ઞાસો તો રખડતારામ જેવું હશે. એમાં કેઈ નક્કી કાર્ય નહિ કલાકોના કલાકો એમને એમ પસાર કરી નાખવાના! એવી રીતે બહારમાંથી ઘરે આવ્યો. જમવાને કલાકની વાર છે, તો એ કલાક એમ જ જવાનો! સંબંધીને ત્યાં મળવાં ગયો, સંબંધી બહાર ગયા છે તે આવતાં કલાક વાર લાગી, તો એ

કલાક એમ જ વેડફાઈ જવાનો ! નહાવા ઉઠ્યો, અડ્યો કલાક પાણી ગરમ થવાને વાર લાગી, તો એ સમય એમ જ ટહેલવામાં પસાર ! દિવસમાં આવી તો કેટલાય ૫-૧૦-૧૫ મિનિટોના ગાળા કંઈ જ કામ વિના એમને એમ જાણે બગાડ્યા આવવામાં પસાર થયે જાય છે !

જીવનમાં સારો શોખ ઊભો કરો :--

હવે અહીં જુઓ, એ પરદેશી લેખક લખે છે કે 'ધારો કે તમે પરામાં રહેતા હો, અને ધંધાથી શહેરમાં પરાની રેલ્વેમાં બેસી જતા હો, પરંતુ સ્ટેશને પહોંચતા ધારો કે એક ગાડી ઉપડી ગઈ, હવે બીજી આવવાને અથવા ગાડી લેઈટ (મોડી) છે, એને આવવાને કલાકની વાર છે, તો શું કરવાના ? 'પેટેક્ટર્મ' પર હર્યા-ફર્યા ને આશીર્વાદ જ ને ? અથવા માનો કે ગાડી સમયસર આવી પણ શહેરનાં પહોંચતા એને થોડો કલાક લાગે છે, તો એટલો વખત ગાડીમાં બેઠા બેઠાં શું કરવાના ? નકકર કોઈ કાર્ય નથી, એટલે આડું અવળું જોવામાં કે વાતો-ગપ્પા-સપ્પામાં સમય પસાર ! આમ કેટલોય વખત વેડફાઈ જાય છે. લેખક કહે છે કે 'એને લેખે લગાડવા આ કરો કે જીવનમાં એક હોબી (Hobby) યા સંગીત ચિત્ર જેવી શોખની વસ્તુ શોધી કાઢો, કે જેમાં કંઈક પણ રસ હોય. પછી એના લાયબ્રેરીમાં પુસ્તક શોધી, એને વાંચવા માંડો અને ફકરે ફકરાની કે પાને પાનાની સારભૂત નોંધ ડાયરીમાં ટપકાવતા જાઓ. જ્યાં નવરા પડ્યા કે એ પુસ્તક તૈયાર જ હોય, છેવટે નોટ તૈયાર જ હોય, કામ ચાલુ રહે.' આપણે એમ કહીએ કે શોખની વસ્તુ, રસની વસ્તુ કોઈ પાપની ન જોઈએ, બાહ્ય ભાવમાં ખેંચીજતારી ન હોય, જડની માયા મમતા વધારતારી નહિ જોઈએ, કિન્તુ આત્મ કંટ્યાણની હોય, અધ્યાત્મ ભાવ વધારતારી હોવી જોઈએ. દા. ત. નવકારનો જીવ.

નવકારજીવનો ૨૨૩ ઊભો કર્યો.

મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે મારે આ જિંદગીમાં સવાકોડ નવકાર ગણવા છે. ખસ. લાગી ધૂન. પછી તો જ્યાં જ્યાં મોડો મળ્યો કે એ જ લઈ બેસવાનું જ થાય. જીવનનો ઉદ્દેશ નક્કી થઈ ગયો કે તરકારની રટણા માટે મારે જીવવાનું છે. પછી તો કેમ? કે કોઈની રાહ જોતાં જરા બે મિનિટ પણ થોભવું પડ્યું કે ત્યાં નવકાર ચાલું. એમ કોઈના પર ગુસ્સો આવી મનમાં એના વિકલ્પ શરૂ થવા માંડ્યા, ત્યાં તરત મનને નવકાર તરફ વાળી દેવાશે-‘લાવને ત્યારે નવકારનો જ સ્ટોક વધારું;’ એમ કરી નવકાર રટણા ચાલુ થશે. એવું બીજા ત્રીજા વિચલ્યો વખતે પણ એજ. વળી નવકાર સાથે વધુ સંખ્યા બાંધવા-વધારવા એના પુસ્તક લઈ બેસાશે. એમાંથી વાંચી વાંચીને દૂધી નોંધ કરી દોવાશે. અવસરે અવસરે એ નોંધનું પુનઃ પુનઃ વાંચન-મનન-રટણુ થશે.

એમ, જીવનમાં તત્ત્વજ્ઞાનનો શોખ નક્કી કર્યો. પછી કેમ? તો કે એનાં પુસ્તક મેળવી મેળવીને વાંચવાનું, નોંધવાનું, મનન કરવાનું, ને વારંવાર યાદ કરવાનું,-આ ધંધો ચાલુ થઈ જશે. ક્યાંક ગયા અને કંઈક સાઈ વાંચવા-સાંભળવા મળ્યું, કે તરત મનમાં અંકિત કરી લેવાશે. મનને રહેશે કે ક્યારે એને મારી નોટમાં ટપકાવી લઉં. એટલે બરાબર ધારી રાખીને પછી ધેર જઈને નોટમાં લખી લેવાશે.

એમ, શોખ રાખ્યો અર્હદની સ્તુતિ પ્રાર્થનાનો.

પછી મન એ ખોજમાં પડશે કે કેવી કેવી રીતે નવા નવા વિશેષભૂતો અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિ કરું. આત્માના શુદ્ધિ-કરણુ માટે નવી નવી પ્રાર્થના કરું. સ્તુતિ માટે અરિહંતના કેટલાય નાના મોટા ગુણો, કેઈ કેઈ વિશેષતાઓ કેઈ પરોપકાર, અનેકાનેક શક્તિઓ, કૃત્યાદિ શોધી શોધીને ભગવાનને સંબોધીને આંતરિક રીતે બોલતા જશે. એમ કેટલાય પ્રકારની ઉપમાઓથી સ્તુતિ કરાતી જશે. ‘હે નાથ ! તું જ જગદુદ્ધારક, વીતરાગ, ભુવનગુરુ, ત્રિભુવનતિલક, જન્મસિદ્ધ ચાર અતિશય-

વાળો, અકોધી અમાની... હે વિશ્વવત્સલ, જગત્પિતા, જગન્મિત્ર, હે નિરંજન, નિરાકાર, નિર્લેપ, નિર્વિકલ્પ, નિરામય, નિર્દોષ નિરીહ, નિષ્કામ, નિર્લેદ, નિર્વિકાર, નીરાગ..... હે પરમ પુરુષ, પરમેસર, પુરુષોત્તમ, પરમયોગી, પરમતપા, પરમધ્યાની, પરમેન્દુ, પરમાણુ...' આવા આવા કેઈ સંબોધનોથી સ્તુતિ કરાતી રહેશે.

એમ ઉપમ ઓથી સ્તુતિ : —

એમાં હે ત્રિભુવનનાથ ! તુ કલ્પવૃક્ષની જેમ જીવોના ઈંદને પૂરનારો છે, પવનની જેમ ભક્તહૃદયમાં શુભ અધ્યવસાયોના તરંગો જગાડનારો છે, તું સાગર જેવો ગંભીર છે. મેરુ જેવો નિશ્ચલ છે...' વગેરે વગેરે સૂર્ય, ચન્દ્ર રત્ન, સિંહ, શિંતામણિ, કાળઘટ, રત્નખાણુ, સુવર્ણ, દર્પણ ઇત્યાદિની ઉપમાઓથી સ્તુતિ કરાશે. અરે ! એમાં તો આગળ વધતાં પછી જે કાંઈ નજરમાં આવ્યું કે મગજમાં સ્ફુર્યું એની કડી અરિહંત સાથે જોડી સ્તુતિ કરાતી જશે આ માટે સ્તવનો, જ્યૈત્યવંદનો નમુથુણ્, ભક્તામર વગેરે સ્તોત્રોનો ઉપયોગ કરાશે. નવું નવું વાંચન કરી કરી એમાંથી આ શોધી કઢાશે. બસ, ધન લાગી, હવે એક મિનિટ પણ વેડફી નાખવાની છે ક્યાં ?

૨૪ કલાકની ધર્મસાધના :—

મરી જઈએ તો ધર્મસાધના નહિ થાય માટે જીવવું છે. એ જીવવાનું ધર્મસાધના માટે જ હોય ને ? તો જીવવાની પ્રત્યેક ક્ષણ લેખે લાગે એ સાફ પહેલા કહ્યું તેમ માનસિક ધર્મસાધના ચોવીસે કલાકની બનાવી દો. એ કેવી કેવી, એ ફરીથી યાદ કરી લો.

૧. નવકારમંત્રનું સ્મરણ, પદોથી કે અર્થથી.

૨. પરમેષ્ઠીનું વિવિધ રૂપે શિંતન.

૩. જીવાદિતત્વ અને યોગ આદિ પદાર્થોનું ચિંતન.
૪. તત્ત્વદષ્ટિએ અવલોકન.
૫. અનિત્યતા આદિ કે સૈત્રી આદિ ભાવનાઓ.
૬. મહાપુરુષોના પરાક્રમ, ગુણો, સુકૃતો.
૭. તીર્થંકર પ્રભુ આદિનું સંગમ જીવન
૮. શત્રુજયાદિ તીર્થયાત્રા
૯. સ્વકુર્મ્મ-કુષ્ટત્યના પશ્ચાત્તાપ
૧૦. દર્દભરી પ્રાર્થના
૧૧. નવા નવા શુભ મનોરથ
૧૨. ભક્તિ કે વૈરાગ્યાદિની કાવ્યરચના
૧૩. વિષય-પરિચ્છેદ-આરંભ-કષાયોના ખેદ.

ચોવીસેય કલાકના માનસિક ધર્મની સાધના શરૂ કરી દે, પછી તો ખોટા વિચારો, ચિત્તની અચળતા કષાયોના જોર, વગેરે કયાંય દૂર ભાગી જશે, મન ખાવાન બનશે અને તેથી કાયા, ઇન્દ્રિયો, વાણી અને બાહ્ય સામગ્રી દ્વારા કેઈ સત્કૃત્યો અને કેઈ સત્પરાક્રમો જીવનમાં મધમધતા થઈ જશે ! આત્માં ખરે તત્ત્વજ્ઞ બની જશે !

ધર્મ કરનારો જ સાચો ધનાઢ્ય છે; ધર્મ વિહોણો

પૈસાદાર પણ રંક છે, રાંકડો છે.

રંક એટલા માટે કે પરલોકની દીર્ઘ યાત્રા માટે કોપ પુણ્યની મૂડી ભેગી નથી કરતો ? રાંકડો એટલા માટે કે અહીં મોહમદારીના હાથમાં રાંકડા સર્પની જેમ રમી રહ્યો છે ! અને પરભવે દુષ્ટોના હાથે રાંકડાપણે માર ખાય છે ! ધર્મહીન યુવાન શ્રીમંત મટી જાય તો દયા આવે છે, કંઈ દયા ?

‘ખિચારો મહાલહેરમાંથી ગયો !’ આ ? અરે ! જીવ્યો હોત તો જાતની વધુ કંતાલ સિવાય બીજું શું કરવાનો હતો ? દયા તો એ આવવી જોઈએ કે ‘ખિચારો ધર્મ કમાયા વિના ગયો ! મોટી સંસારયાત્રામાં એનું શું થયે ? વધુ જીવ્યો હોત અને કોક ગુરુને ભેટયો હોત તો ધર્મ પામી જાત ! હવે શું પામે ? માનવભવેથી ભ્રષ્ટ થયા પછી એ અવસર ગયા.’ આ લોકોત્તર દૃષ્ટિની દયા છે.

આપણે કદાચ પૌસે ગરીબ હોઈએ છતાં ધર્મસાધનામાં એતપ્રેત હોઈએ તો મહાત્મવંજર છીએ. આની ખુશી મનજ પર રહેવી જોઈએ. એ પછી આવા કપરા કાળમાં પણ આપણે મસ્તી અનુભવી શકીએ. દુનિયા પોક મૂકે છે, પણ આપણે મસ્ત હોઈએ; કેમકે વીતરાગતા ધર્મની સાધનાનું મહાધન સંચિત કરી રહ્યા છીએ. આત્માને મહાશ્રીમંત બતાવવો હોય, યવિત્ર બતાવવો હોય તો આ કરો કે રોજીંદા જીવનમાં પણ ભરથક ધર્મસાધના અને ચોવીસે કલાકની માનસિક ધર્મસાધના ચાલુ હોય; તેમજ તૃષ્ણા, મદ, મત્સર, માયા; જૂઠું, અનીતિઅન્યાય, વગેરે દુર્ગુણોને ખાસ કરીને મોકે મોકે કચરતા ચાલીએ, કેભવા જ ન દઈએ.

રાજા સુરેન્દ્રદત્તનો પ્રસંગ સાવધાન કરે એવો છે. પત્નીએ ‘ઝર દીધું’ છે, માણસો ટોદને તેડવા ગયા છે, રાજા એભાનપણે કારમી વેદતા ભોગવી રહ્યો છે. ત્યાં રાણીને વસવસો થયો કે વેદ આવીને કદાચ આને જવાબી દેશે તો ? માટે મનમાં ઘાટ ગોડવે છે કે ‘વેદતા આવતાં પહેલાં આને ખત્મ કરી દઉં.’ દુષ્ટતાની હદ છે. ?

ધર્મમાં ત્રિમિટ પંધાય :—

આપણા જીવે પણ પૂર્વભવોમાં આવા કેઈ ખોડ ખેલ્યા હશે. ત્યાં જો દુષ્ટતાનીહદ નથી રાખી, તો અહીં ધર્મપણની હદ શા માટે રાખીએ ? બીમાર પડો ને ઉપરાપર હાકટરના

બીજા અઠતાં જાય તો શું ઉદ્દેશ બાંધો છો ખરા કે બસ હવે દવા બંધ કરો ? ના, તેના વિના તો ન ચાલે, ' એમ કહે છે. ત્યાં ઉદ્દેશ નહિ બાંધવાની; તો 'પછી અહીં' આત્મામાં તો ઉત્તર-ગુણી, લાખગુણી બિભારી છે, એની દવારૂપે ધર્મમાં ઉદ્દેશ બંધાય ? શું મનને એમ થાય નહિ કે ' પહેલા પાપ બેહદ કર્યાં હવે ધર્મ બેહદ કરું, પૂર્વે ગુસ્સા અમાપ કર્યા, તો હવે ક્ષમા અમાપ લાખગુણ; પહેલા રાગ-પારાવાર કર્યા, હવે વૈરાગ્ય અપરંપાર કેળવું; આજ સુધી ઈર્ષા-અસૂયા બહુ કરી, હવે હિંતામાય, ઉદારભાવનો ધોધ વરસાવું...' પાપ અમાપ કર્યા છે તો ધર્મ અમાપ કરવો પડશે. ચોમાસું પૂરું થાય છે ને સંતોષ થઈ જાય છે કે ' ધર્મ' ઘણો કર્યો, હવે શાન્તિ રાખો, આ દેખીએ છીએ અમે એટલે અમને પણ કોડ કર્યા વિના રહેવાતું નથી કે આ ભાગ્યવાનોને પમાડાય એટલું પમાડી દો; ધર્મમાં લિમિટ બાંધવી રહેવા ઘો'—એમ કસાવી દો.

ધર્મનીય સીઝન કોઈ વાર આવે :—

ઘણાંને બાકી હશે આંબેલ વર્ધમાન તપનો પાયો અને એના પર આગળ ચલુતર. ઘણાંને બાકી હશે જીવનમાં એકવાર પણ વિધિપૂર્વક લાખ નરકારનો જાપ, ભૂખ્યા રહીને કે લૂખું ખાઈને નહિ, રોજ ખીર ખાઈને હોં. સીઝન કોઈવાર આવે છે, વિશાળ સંસારમાં ધર્મની ઊંચી સામગ્રી અહીં મળી છે, એનો ઊંચો વેપાર નહિ કરી લો, ઊંચા પુણ્ય નહિ કરાઈ લો, તો પછી બીજે ક્યાં અને ક્યારે કરશો ? કાંવે કહે છે,

“ નરભવ નયર સોહામણું, વણઝારા રે
પામીને કરજે વ્યાપાર, અહો મોરા નાયક રે
સત્તવન સંવરતાણી, વણઝારા રે
પેઠી ભરજે ઉદાર, અહો મોરા નાયક રે ”

થાવર ચંડાલનો પ્રસંગ

પેટો શેઠનો છોકરો વિચારમાં પડે છે કે રોજને રોજ તાજ રસોઈ જમાડનારી મા આ શું કહ્યા કરે છે કે ‘દિકરા વાંશી ખાયે જાઓ છો, દુઃખી થશો?’ માને પૂછે છે, ‘તું શું કહેવા માગે છે?’

માતા કહે છે ‘ભાઈ! એનો અર્થ તો આચાર્ય મહારાજ કહેશે.’ માને દિકરા પાસે જાયો ‘ધર્મવેપાર કરાવવો છે અને તેથી આચાર્ય મહારાજની ભલામણ કરે છે.

છોકરો હવે તત્પર થયો તે ઉપડ્યો આચાર્ય મહારાજ પાસે, ને ત્યાં જઈ વંદના કરી અર્થ પૂછે છે. ત્યારે આચાર્ય મહારાજ કહે છે. એનો અર્થ અમુક ગામમાં થાવર ચંડાલ રહે છે તે કહેશે.’

‘જા બિલાડી મોભા મોભ’ જેવું થયું. પણ હવે અર્થ જાણવાની લગની લાગી છે, તે માતાને પૂછી ઉપડ્યો તે ગામમાં થાવર ચંડાલને પૂછવા ગામમાં પેટો. તાકા પર એક વાણિયાની દુકાન છે, સારો માણસ ધારી એને પૂછે છે,

‘શેઠ થાવર ચંડાલનું ઘર કયાં?’

પાપ અને વાલેસરી :—

અહીં શેઠ ઘરાકોને પતાવવામાં પડ્યો છે, એ રૌસાનું

ભયફળ, પૈસાની ચાહ, ને ત્રણ પૈસાનું તેલ. વકરેા જાગ્યો છે ત્યાં શેઠને જવાબ આપવાની ક્યાં કુરસદ કે પરવા છે? ઉલટું મનને એમ થાય છે કે ‘અત્યારે આ પાપ ક્યાં આંચું?’ બિચારો પરદેશી માણસ અજાણ્યો, તે પૂછે છે, એ જાણે પાપ માથે પડ્યું લાગે છે! જેની પાસેથી નાણાં પાણી ન મળે એમ હોય તે ‘પાપ’, કાંઈ સ્વાર્થ સથે એમ ન હોય તે ‘પાપ’! અને એક જમણની ટિકિટ આપે તોય વાલેસરી! એમજ ને? કેવું સામાન્ય છે મેપડનું! ‘પાપ’ તો એ લાગે કે જે આપણને પાપમાં જોડવા આંચો હોય, નિંદાકુથલી કરવા આંચો હોય, જૂઠું બેલાવવા આંચો હોય ત્યાં એમ થાય કે ‘આ પાપ ક્યાં આંચું?’ જીવનમાં પ્રહારચર્ચાનાં મહાન મૂલ્ય સમજતો હોય એને વિષયાંધ પત્ની વેલાં કરતી આવે તો લાગે કે ‘આ પાપ ક્યાં લાંચું?’ કેાંઈ લડવા આવે, કપાય કરાવવા આવે તો એમ થાય કે ‘આ પાપ ક્યાં આંચું?’ ત્યારે આ વેપારીને પરદેશી જરા પૂછી રહ્યો છે એ ‘પાપ’ લાગે છે!

જીવતાં, આવો રુડો માનવભવ મળવા છતાં, ઉત્થાન કેમ નથી થતાં? મૂળમાં લેખાં ને હિસાબ જ ઊંધા માંડી મૂક્યા છે, માટેસ્તો. એ સુધરે, સીધા થાય તો ઉત્થાનની દિશા લાગે, રમતિયાળ બાળક નિશાળે જવા લાગે છે અને એને સમજાય છે કે ‘રમત એજ સર્વસ્વનાં લેખાં ઊંધા હતાં, ‘ભણતર એજ સર્વસ્વ એ લેખું’ બરાબર છે, પછી વિદ્યાપ્રાપ્તિના ઉત્થાનને માર્ગે તન-મન જોડે છે. એમ અહીં અનાદિના ઊંધાં લેખાં સુધરે,

‘પાપ’ને ‘વાલેસરી’નાં માપ રૂપિયા-આના-પાઈથી ન મપાય, પણ આપણાં આત્માને પાપ પુણ્ય કમાવામાં કેવા સહાયક થાય છે, એના પર મપાય.’

એમ થાય ત્યારે કલ્યાણનાં ઉત્થાનના માર્ગે ખૂલે. મહા-પુરુષોને ઉપસર્ગ કરનાર કાંઈ ઉપદેશ દ્રેવા દ્વારા કે બીજી રીતે સહાયક થવા નહોતા આંચ્યા, ત્રાસ વરસાવવા આંચ્યા હતા,

છતાં એને વાલેસરી કેમ માન્યા? કહો એટલા જ માટે કે પુણ્ય કમાવામાં પુણ્ય એટલે? કર્મક્ષય, એની કમાણી કરવામાં સહાયક થતા લાગ્યાં, તેથી વાલેસરી લાગ્યા. જૈનશાસ્ત્ર આપણને આ લેખું આપે છે.

વેપારી બિચારો રૂપિયાના કાટલે માપનારો, તે પરદેશી પાપરૂપ લાગે છે, એટલે મોઢું બગાડી કહે છે, ‘અહીં શું પૂછો છો? જાઓ, જાઓ, આમ આમ થઈ ને આમ આમ જાને ત્યાં મળશે થાવર ચંડાલ.’

પેલાને તો આટલુંય ધણું લાગ્યું, બતાવેલ દિશાએ ચાલ્યો અને થાવર ચંડાલના ઝુંપડા આગળ આવી ઊભો. ખૂમ મારે છે,

‘થાવર ચંડાલ છે કે?’

ચંડાલ બહાર આવી જુએ છે કે કોઈ અજાણ્યો માણસ છે, પણ કપાળમાં કેશરનો ચાંદલો છે તેથી સાધાર્મિક જાણી ખુશી ખુશી થઈ ગયો. થાવર ચંડાલ શ્રાવકધર્મ પામ્યો હતો. એટલે એને મન કાકા મામા કરતાં સાધર્મિક ખરો કિંમતી મહત્વનો લાગે એમાં નવાઈ નથી. જુઓ, પેલો દુકાનદારેય શ્રાવક હતો. આ ચંડાળ પણ શ્રાવક છે. કેટલો બધો ફેર? આને મન સાધર્મિક જાણે ગાળતું ગાડું!

તમારે પણ એમ જ છે ને? જે ખુશી કાકા-મામા કે ફૂંકા દેનાર ભેટમાં ન થાય એ સાધર્મિકને જોતાં થાય છે ને? પેથડ શાહ મહામંત્રી હાથીના હોદ્દે સવારીએ નિકળ્યા હોય ત્યાં રસ્તામાં નવો સાધર્મિક જોતાં નીચે ઉતરી જઈ એને વહાલથી ભેટી પડતા! ત્યારે એ તો વાત છે કે-

જો સાધર્મિક એવા હૃદયમાં નથી ચોંટી જતા તો ભગવાન ચોંટી જવા ક્યાં સસ્તા છે? ભગવાનની રૂએ સાધર્મિક આપણાં સાચાં સર્ગાં છે. ભગવાન બહુ ગમે છે, તો ભગવાનના સેવક, ભગવાનના પૂજક પણ બહુ ગમે જ.

થાવર ચંડાલ હાથ જોડી પ્રણામ કરે છે; પૂછે છે, ‘કહો લાજ્યશાળી ! ફરમાવો શો હુકમ છે ? હું જ થાવર ચંડાલ છું.’

શેઠનો છોકરો માતાના વચનથી માંડીને બધી હકીકત કહી બતાવે છે, ને ‘વાશી ખાંચે જાય છે, દુઃખી થઈશ’ એનો અર્થ પૂછે છે.

ચંડાલ ખુશી થઈને કહે છે ‘વાહ, અહો લાજ્ય મારાં કે આપ મારા આંગણે આ મારે પણ પધાર્યા છો, પદંતુ જવાબ એમ નહિ દઉં.’

પાછી વિમાસણ થઈ, ‘માએ આચાર્ય મહારાજ પાસે ધકેલ્યો, ને આચાર્ય મહારાજે થાવર ચંડાળ તરફ મોકલ્યો. ત્યારે અહીં’ હજી ચંડાળ કહે છે, ‘જવાબ એમ નહિ દઉં’ તો એક ઉત્તર આપવામાં હજીય સુધી બાકી છે ?’ ચંડાળ કેમ ના કહે છે ?’

સુરેન્દ્રદત્તનુ કરુણ મૃત્યુ

સમરાદિત્ય કેવળી ભગવાનનો જીવ ચોથા ભવમાં ધન-કુમાર મુનિ યશોધર મહાત્માનું રોમાંચક ચરિત્ર સાંભળી રહ્યો છે. મુનિ કહે છે, ‘પત્નીએ જોર દીધા પછી હું અકસ્થ-અતુલ વેદના ભોગવી રહ્યો છું’, માણસો વૈદને તેડવા ગયા છે, અને અહીં પત્ની વૈદ આવે તે પહેલાં જ મારા રહ્યા સહ્યા પ્રાણ કાઢી નાખવા પેરવીમાં પડી છે. પણ એને વિશ્વંબ ક્યાં પાકવે એમ હતો ? રાજભવનમાં વૈદને લઈ આવતાં શી વાર લાગે ? એ તો બાણે ગભરાટમાં ઉપરના વસ્ત્રને ફેંકતી કેશ છૂટા મૂકીને છાતીને માથું પીટતી પીટતી, ને ‘હે આર્યપુત્ર ! હે આર્યપુત્ર હાય ! આ તમને શું થઈ ગયું ?...’ એમ પોકારતી આવી.

કેવો ખેલ છે ! સંસારમાં આ નવું નથી. માટે જ હાલ્યો માણસો એવા સંસારથી ઉભગે છે. રાણીના કંઠપાંતને જોતાં બીજને એમ લાગે કે રાજા તો મરવા પડ્યા છે. પણ આ રાણીએ કાંક શોકના આઘાતથી મરી ન જાય ! પણ આવા પ્રસંગે કોણ રોકે એને ? એ તો પહોંચી રાજા પાસે સ્ત્રીજાત, માયાના બધા ખેલ આવડે છે. આકન્ઠ કરતી સીધી પડી રાજાના શરીર પર, ને વહાલ કરતી ગળે બાજે છે. કંઠપાંત ચાલુ છે, ‘નાથ ! આ તમને શું થઈ ગયું ? અરેરે ! તમે તો બધાને સંભાળનાર ને મારા પ્રાણથી અધિક ખ્યારા ! તમને આ

ઉપદ્રવ ? અને હું અઝાગણી જીવતી ઊભી છું ? તમને દર્દ આવે એના કરતાં મને જ મોત કેમ નથી આવતું ?...’ સાચું છે કે ઢોંગ ? પાકો ઢોંગ, કેમ કે આકંઠ કરતી જાય છે ને ગળે લગાડેલા હાથનો અગૂઠો જોરથી હાડિયા પર દાબે છે.

યશોધર મુનિ ધનકુમારીને કહી રહ્યા છે, કે ‘હે દેવાનુમિય ! આમ તો મારા પ્રાણ કંઠે આવી ગયા હતા, એમાં આ પ્રાણપ્રચારી કરેલી પત્નીના અગૂઠે—આંગળાંના દબાણથી ભયંકર ત્રાસ-રીબામણ સાથે પ્રાણ દેહમાંથી નિકળી ગયા. જીવનભર વહાલી કરેલી પત્નીની આ દગાખોરી અને કૂરત તથા ઝેરપ્રયોગ અને ગળું દાબવાના પ્રયોગથી ઉપજેલી અપર-પાર વેદનાએ જીવનના અંતિમ કાળે આર્તધ્યાનમાં પડ્યો. મરીને આર્તધ્યાનના યોગે, હે દેવાનુમિય ! હું હિમવંત પર્વતના દક્ષિણ ભાગે આવેલા શિલિન્ધ નામના પર્વત પર એક મોરલીના પેટમાં ઉત્પન્ન થયો.’

ખસ ખલાસ ? એક દુઃસ્વપ્ન પર ચેતી જઈ સંસાર આખો ત્યજ ચારિત્ર લેવાનો નિર્ધાર કર્યો, માતા ન સમજે તો સમજાવવા કિમિયો ગોઠવ્યો, કિમિયો પસાર થતો તો દેખાયો પણ માતાના ખોટા દાક્ષિણ્યે લોટના કૂકડાનો વધ અને માંસ તરીકે એનું ભક્ષણ કરવાના પાપમાં પડવું પડ્યું. પછી પણ ચારિત્ર લઈ લેવું છે, રાજ્યગાદી પુત્રને સોંપી; પરંતુ રાણીએ એક દિવસ થોભી બંને સાથે ચારિત્ર લેવા કહ્યું અને થોભ્યા, તો રાણીના ઝેરના પ્રયોગના ભોગ બનવું પડ્યું.

હૃદયપટ્ટો શાને કહેવાય ?

મહાત્મા યશોધર મુનિએ પહેલા ભવનો સુરેન્દ્રદત્તનો આ અધિકાર કહ્યો. એમાં છેવટનાં પરિણામ તરીકે થયેલ તિર્થ-અગતિમાં અવતાર જોતાં દેખાય છે કે સુરેન્દ્રદત્તે રાણીનો ભયંકર દોષ નજરે જોવા છતાં એના પર વિશ્વાસ મૂક્યો તો પોતાની ઊંચી ચારિત્રભાવના ઠેકાણે રહી ગઈ અને દુર્ગતિદાયી આર્તધ્યાનમાં એ તણાવ્યો.

શાથી ? રાણી પર ખોટો વિશ્વાસ મૂક્યો તેથી. શું રાણીનું એકવાર દુર્ધર્મિત દેખ્યું પણ પછી ચારિત્ર લેવાની તૈયારી ખતાવે છે તો વિશ્વાસ ન મૂકાય ? ના દેખ્યું એકવાર, પણ પેલા કૂખડાના વચનથી કલ્પતું જોઈતું હતું કે આતુ' તો ક્યારનું ચ આલતું હશે. એનો હૃદયપલટો એકાએક એવો તે શી રીતે થયો મનાય કે દુરાચારના ચડસમાંથી એકદમ છૂટી એણે મહાસંયમ-પ્રહ્લ્લચર્યામાં જવાનું હૃદયથી નક્કી કર્યું છે ? કંઈ રાત્રિ કાળું કરતી હશે ! રાત્રિ જાગતો હોય ત્યાં સુધી પડી રહે, રાત્રિ ઉંઘે એટલે જાય, પાછી આવીને ઉંઘતા રાત્રિને કાઢાં કરે. રાત્રિને ગંધ નથી, નજરે જોયું ત્યારે જાણ્યું. હવે એટલામાં પલટો થયો હોય તેવું લક્ષણ નહોતું. એ ચારિત્ર લેવા માત્રના શબ્દથી મનાય નહિ.

આપણે પણ ઘણી ઘણી ભૂલોમાં પડ્યા છીએ, છતાં આપણામાં ઉન્નતિને અનુકૂળ હૃદયપલટો થયો છે એ જોવા તપાસવું પડે. જ્ઞાનીઓ દયાળુ છે, તે કહે છે કે ભયંકરમાં ભયંકર ભૂલવાળાને પણ ઉંચે આવવાનો અવકાશ છે, પણ પહેલાં હૃદયપલટો જોઈએ. એ ન હોય તો ઉન્નતિની ટિકિટ નહિ મળે. આપણામાં હૃદયપલટો છે કે નહીં, તે શી રીતે ખબર પડે ? પડે; ખુલ્લો ઇકરાર કરાય. ખુલ્લો દિલે કહેવાય તો. શું સંતાપ જોરદાર છે ? પૈસા કે તબિયત ખોવાથી જે હૈયું નથી ખળતું તે હૈયું આપણી ભૂલો ખદલ ખળે છે ? ભવિષ્યમાં હવે આવી ભૂલો ન થાય તો સાફ, એમ હૈયું પોકારે છે ? નસ પરની ફેલલી થઈ હોય ત્રાસ પોકારાવતી હોય અને પાછી મોટી થઈ ગઈ તો આંખમાંથી આંસુ પડે છે. પણ ડોક્ટર મલતાં ફેલલી ફેડી નાખી તો દિલ શું કહે છે ? કે હવે જીંદગીમાં આવી ફેલલી ન થાય તો સાફ ! જસ, તેવું દિલ કહે છે કે હવે આ ભૂલો ન થાય તો સાફ ?

ભૂલનો સંતાપ અને ઇકરાર શીખો જાતનાં ગુણનાં ગીતનાં ગાવાં રહેવા ઘો. મનને સમજાવી દો કે

જાતનાં ગુણ ગાવા કોઈ ખીજે જન્મ રાખજે,
આ જન્મ તો ભૂલનો ઇકરાર કરવાનો જ રાખ;

સંતાપ કરવાનો જ રાખ, સંતાપ પણ કેવો? દુનિયાની
ખીજ ખોટમાં થાય એ કરતાં કઈ ગુણો, અને ભવિષ્યમાં ભૂલ
ન કરવાની તીવ્ર તાલાવેલીવાળો !

એ ભૂલનો સંતાપ, ઇકરાર અને ભૂલ હવે ન કરવાના કોડ,—
આ ત્રણ વાનાં થાય તો હૃદયપટ્ટો થયો માની શકાય.

અનાદિના પાપી હૃદયનો પટ્ટો થયો એટલે તો ભવસાગર મટી
ખાળે ચિથા જેવડો થઈ ગયો.

કરવો છે? તો પાપના હાદિક ઇકરાર, સજાગતા સંતાપ,
અને પાપ ટાળવાની તીવ્ર તાલાવેલી કરો.

જ્યાં પાપને આજના યુગનું બહાનું કાઢી પાપ તરીકે માનવાં
જ નથી ત્યાં હાદિક ઇકરાર ક્યાંથી આવવાના ?

જ્યાં પાપથી દેખાતા અર્થકામના લાભ ઉપર લંપટતા છે,
ત્યાં પાપના સજાગતા સંતાપ શે આવે ?

જ્યાં પાપ રાખવામાં કોઈ વાંધો જ નથી દેખાતો; ઉદ્ધુ
આખાદી દેખાય છે, ત્યાં પાપ ટાળવાની તીવ્ર તાલાવેલી જામે
જ ક્યાંથી ? રોજ મટાડવાની ભારે તમન્ના હોય, પણ પાપ
કાઢવાની કોઈ તમન્ના ?

હૃદયપટ્ટાનાં આ લક્ષણ છે, એ રાણી નયનાવલીમાં ક્યાં
હતા ? જો નહિ, તો હૃદયપટ્ટો શાનો, અને એના પર ભરેંસો
કેવો ?

ત્યારે આપણામાં એવાં લક્ષણ ન દેખાય એટલે મુંઝવણ
થાય કે તો પછી હૃદય પટ્ટો ક્યાં થયો ? અને એ વિના ગુણ-
રથાતકની પાયરીએ ચઢવાની વાતે શ શી ? પણ મુંઝવણ કર-

વાની જરૂર નથી; કેમકે હજી પુરુષાર્થ આપણા હાથમાં છે. પુરુષાર્થ એ, કે એ લક્ષણ લાવવા માટે મારે મથવાનું. લક્ષણ એજ ઉપાય છે. શાસ્ત્રે સમ્યક્ત્વના શમ-સંવેગ વગેરે પાંચ લક્ષણ કહ્યાં; એ લક્ષણો જ સમ્યક્ત્વ લાવવાના ઉપાય બની શકે છે અને,

ખરો પ્રયત્ન પણ એ છે કે સમ્યક્ત્વ જે લક્ષ્ય છે તેના માટેની મહેનત તો ખરી, પણ સાથે એનાં લક્ષણ વિકસાવવા માટેની મહેનત વધુ થાય.

લક્ષણની ઉપેક્ષા કરીને કરેલી લક્ષ્યની મહેનત માથે પડે છે. માટે લક્ષણો પ્રાપ્ત કરવા મથો, લક્ષ્ય આપોઆપ સધાશે.

સમ્યગ્દર્શનનાં પાંચ લક્ષણ

સમ્યગ્દર્શન એ દર્શનમોહનીય કર્મનાં ક્ષયોપશમાદિથી નીપજતો આત્મિક શુભ પરિણામ છે. એ આપણે જગાવવો છે, તો શાસ્ત્રે એનાં જે શમ-સંવેગ-નિર્વેદ-અનુકંપા અને આસ્તિક્ય, એ પાંચ લક્ષણ કહ્યાં છે, એને જગાવવા વિકસાવવામાં ભારે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે આ લક્ષણોનો ક્રમ વિશેષતાની અપેક્ષાએ છે, અર્થાત્ શમ, પ્રશમ એ સૌથી વિશિષ્ટ ગુણ છે, એનાથી ઉતરતો ગુણ સંવેગ છે, એનાથી ઉતરતો નિર્વેદગુણ છે... એમ છેવટે આસ્તિક્ય છે. પરંતુ ઉત્પત્તિક્રમ પાછળથી છે, એટલે કે આસ્તિક્ય પહેલું ઉત્પન્ન થાય છે, એના ઉપર સાચી અનુકંપા પ્રગટે છે, એના પર નિર્વેદ આવે ત્યારે જ સાચો સંવેગ જાગે છે, અને તેના આધાર પર જ પ્રથમ-ગુણ પ્રગટ થાય છે.

(૧) આસ્તિક્ય લાવવા માટે ‘જે જિન ભાખ્યું તે તવી અન્યથા’

‘તમેવ સત્ત્વં નિસ્મંકં જં જિણેહિ પવેશ્યં

આ ભાવ ઊભો કરવાનો છે, “ભગવાન જિનેશ્વર દેવોએ

જે ભાખ્યું તે જ સાચું છે, શંકા વિનાનું છે. જિન પ્રવચન એ જ આ વિશ્વમાં યથાર્થ છે,

‘એવં અટ્ઠે પરમટ્ઠે સેસે સવ્વં ચલુ અનિટ્ઠે’

જિનાગમ એજ મારે ઈષ્ટ છે, પરમ ઈષ્ટ છે, એ જ હિતકારી છે, પરમ હિતકારી છે, બાકી બધું જ અનિષ્ટ છે, અનર્થરૂપ છે.” આવી દૃઢ શ્રદ્ધા, સચોટ ધર્મરંગ હાર્દિક પ્રબળ આસ્થા, એ આસ્તિકત્વ છે.

(૨) અનુકંપા :- એ લાવીએ એટલે જિનપ્રવચનને ઓળખાવેલા જગતના બે પ્રકારના દુઃખી જીવો પ્રત્યે અનુકંપા યાને દયા-ભાવ જન્મે છે. બે પ્રકારના દુઃખીમાં, એક દુઃખી ભૂખ-તરસ-રોગ-પરાધીનતા-વિટંબણા-ત્રાસ વગેરેથી દુઃખી જીવો પાપ-અધર્મ-દાષ-દુર્ગુણથી પીડાતા છે. બંને જાતના જીવોમાંથી કેઈનીય પ્રત્યે દ્રૌપ-ભાવ નહિ કિન્તુ દયાભાવ, - બિચારા કેવા પીડાઈ રહ્યા છે ! એમના એ દ્રવ્ય-ભાવ દુઃખ દૂર થાયો. ક્યારે હું એમના દુઃખ ટાળું ! એવી લાગણી-એ અનુકંપા છે. આ કેળવવા માટે પણ સદા તત્પર રહેવાનું.

(૩) નિર્વેદ :- અનુકંપા આવે એટલે એમ થાય કે ‘અહો ! આ સંસાર કેવો છે, એમાં દુઃખ ભરચક ભર્યા હોવા છતાં જીવો એના મૂળ કારણમૂત વિષય-કષાય ॥ સંગ મૂકતા નથી, ને ચારે ગતિ ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં નિરાધારપણે ભટક્યા કરે છે ! કેવો ખતરનાક સંચાર ! કેવા આત્મઘાતક વિષય-કષાયો !’ એમ એના પર હૃદયનો ઉદ્વેગ ઊભો થાય, એ ભવકેદ અને વિષય-કષાયના બંધનથી છૂટવા તાલાવેલી જાગે, એનું નામ નિર્વેદગુણ છે. નિર્વેદ એટલે સંસાર અને સંસારના કારણમૂત અઢાર પાપ-સ્થાનક પ્રત્યે સુગ, અરુચિ, તિરસ્કાર, અકળામણ અને છુટવાની આંતર ઝંખના.

(૪) સંવેગ :- આ નિર્વેદ ખરેખર પ્રગટે તો પછી એના અંતરૂપ મોક્ષ અને મોક્ષના ઉપાયભૂત શ્રુતધર્મ-ચારિત્રધર્મ ઉપર સાચી પ્રીતિ થાય; એ પાળવાની હાર્દિક અભિલાષા પ્રગટે,

પ્રખળ ભવનિર્વેદની આતશ જાગ્યા વિન, આપણે કહીએ કે 'મારે મોક્ષ જોઈએ છે, ધર્મ જોઈએ છે.' એ કથનમાત્ર છે, હાદિક સંવેદન નહિ. સંસાર ન ગમે તો જ મોક્ષ ગમે. પાપ-સ્થાનક-વિષય-કષાયો ખટકે તો જ ધર્મ ખરેખર રહે. એટલે નિર્વેદ જગાડીને ઉભાગેલા દિલને મોક્ષ અને ધર્મમાં ઠારવાનું છે, પછી ત્યાં ઠેક ઇન્દ્ર સુધીના કે અનુત્તર વિમાન સુધીના સુખ પણ સંસારના જ ને? માટે એના પર આકર્ષણ નહિ કિન્તુ અભાવ થશે, સરવાળે દુઃખરૂપ લાગશે, અને એક માત્ર નિર્ભેળ, સહજ અસાંયોગિક અનંત શિવસુખની તમન્ના જાગશે. આ છે સંવેગ-

(૫) પ્રશમ :- સંવેગની પ્રાપ્તિ થઈ, એટલે ઉપશમ, પ્રશમ, શમગુણ પ્રગટવાને અવકાશ મળે છે, ત્યાં પછી હૃદયમાં એવા શાંત રસની છાજો ઉછળે છે, હૈયું એવું પ્રશાન્ત બની જાય છે કે મોટા અપરાધીના પણ અહિતની ભાવના થતી નથી.

‘અપરાધી શું’ પણ નવિ ચિત્ત થકી ચિંતવીએ પ્રતિકૂળ ઝેમકે

(૧) અપરાધી, આપણાં જ કર્મના વાંકે છે,

(૨) આપણે સંસારમાં છીએ, મોક્ષ પામ્યા નથી માટે છે.

(૩) એ પણ પોતાના કર્મ અને મોહશત્રુથી પીડિત છે.

(૪) આપણા માલિક અરિહંત પ્રભુએ એને ખરો દુશ્મન નહિ, પણ આપણાં કર્મ અને મોહને જ ખરા દુશ્મન તરીકે કહી અપરાધીનું અહિત ચિંતવવા ના પાડી છે, એવી તારક જિના-જ્ઞાના પાલનમાં જ શ્રેય છે...વગેરે.

માટે અપરાધીનું બૂરું ઇચ્છાય નહિ. આમ હૃદય શાંત સ્વસ્થ બને, અશાન્તિના મૂળભૂત પરપદાર્થમાત્ર પ્રત્યેની આસ્થા ઊઠી જઈ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થાય એ પ્રશમ ગુણ છે.

આ પાંચ ગુણ એ સમ્યક્દર્શનના પાંચ લક્ષણ છે. પરંતુ લક્ષણ એટલે ઉપાય પણ છે. બધીય જહેમત એને પ્રગટાવવા વધારવામાં કરવી જોઈએ. મન ન માને તો પણ મન મારીનેય એની મહેનત સતત ચાલુ જોઈએ. તો અશક્ય કે દુઃશક્ય શું છે કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ? લક્ષણોની મહેનત લઈને તાણી

લાવે છે. દેશવિરતિના હાથ પ્રગટાવવા પણ એનાં લક્ષણભૂત આચાર અને ગુણોની મહેનત કરવાની છે. એવી જ આ હૃદય-પલ્લડાની વાત છે કે ભૂલોને, પાપનો સાથો સંતાપ, ઇકરાર અને એમાંથી છૂટવાની જગલ તમન્ના એ લક્ષણોને જગાવીએ એટલે લક્ષ્ય હૃદય પલ્લડો બાંધે જ સમજે.

રાણી નયનાવલિમાં હૃદયપલ્લડો તહોતો, એની સંયમ લેવાની વાતે સુરેન્દ્રદત્ત ભૂલો પડી ગયો. ઝેરનો ભોગ તો બન્યો તો બન્યો, પણ વૈદથી ઝેર ઉતરી જીવી જવાનો સમય ન રહે માટે ખગાત્કાર ગળચી હુંપાઈ તત્કાળ મૃત્યુ પામવાની દશામાં મૂકાયો. કોણે આ કયું? કહેવાતી સગી પત્નીએ! સગી પત્ની જીવવામાં સહાય કરનારી ગણાય કે મારનારી?

પરંતુ સંસારની આ વિચિત્રતા છે, કે કોઈના પર તમે લાખ ઉપકાર કરો, પણ એનો સ્વાર્થ આડે આવે, સ્વાર્થ ધવાતો દેખાય ત્યાં એ તમારો અજોડ દુશ્મન બની બેસે.

સ્વાર્થ સલામત છે ત્યાં સુધી સ્નેહી —સ્વાર્થ લાંગાતો દેખાય ત્યાં એજ વૈરી.

બીજા વૈરી કદાચ એટલું ભયંકર ન કરે જેટલું આ કરે. રાજાના મોટા દુશ્મન રાજા લડાઈ કરી એનું રાજ્ય પડાવી લેતા, એને નજરકેદમાં રાખતા, પણ ખાવા પીવા સારી સગવડ દેતા; આ સ્નેહીવૈરી તો ઝેર આપે છે, વધુમાં ગળચી દાબી પ્રાણ કાઢી તાપે છે! એટલે માત્ર રાજ્યઋદ્ધિ નહિ, માત્ર પ્રાણ નહિ, પણ આખો મનુષ્યભય અને ધર્મસાધનાની ઊંચી તક ખૂંચવી લઈ દીર્ઘ દુર્ગતિમાં જકડી દે છે.

આ પ્રગટ કૂરતા છે; સીધું દેખાય કે ઝેર આપી ગળચી દાબી મારી તાખવાની કૂરતા કરી.

પણ જૂપી કૂરતા બાણો છો ?

મહામોહમાં ફસાવી, રાગદ્વેષ-વાસના-વિકારોની લરપૂર

સગવડ-પ્રેરણા આપી જીવની જે ભાવકલ્પ કરાય છે એ છૂપી કરતા છે.

ત્રાહિત જે નહિ કરે એટલું રનેહી ગણાતા કરે છે! માટે જ એવા સંસારમાં તત્ત્વજ્ઞગૃતિ અને સત્પુરુષાર્થ એ જ કર્તવ્ય છે;

અને રનેહીને પણ એજ ભણાવવા જેવું છે, જેથી એ છૂપી કરતા અજ્ઞાણ્યે પણ ન કરે.

નયનાવલિએ રાજાને જીવનભર મોહિત તો કર્યો જ'તો, પણ અંતે જેર દઈ ગળું ટૂંપીને એવો આત્મધ્યાનમાં મૂક્યો કે સ્વર્ગ-દાયી સુંદર ચારિત્રભાવના વિસરી દુર્ગતિદાયી દુર્ધ્યાન સ્વીકાયું. પરિણામે મોરલીના પેટમાં પુરાવું પડ્યું.

આહી' એક તાત્ત્વિક વિચાર છે કે પત્ની પહેલેથી દુશ્મન હોત, રનેહવિનાની અને કલેશકારિણી હોત, તો રાજા દુર્ધ્યાનમાં પડત ખરો? સંભવ છે, કદાચ ન પડત; કેમકે હૃદય પહેલેથી એના તરફ ઉદ્વિગ્ન હોઈ ચારિત્રભાવનાથી વિરક્ત બનેલું એ આવું કાંક થતાં એમ જ વિચારત કે 'આ જેરપ્રયોગ કરે એ સહજ છે, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.' પરંતુ આહી' તો પહેલાં રનેહી અને પછી વૈરી થઈ દેખાઈ; તેથી એ પચાવવાની શક્તિ ન રહી.

પચાવવાની આવડત

હલકું જોયેલું પચાવવું કઠિન છે

સારું જોયા પછી હલકું જોવાનું બન્યું એ પચાવવું મુશ્કેલ બને છે. મનને આશ્ચર્ય થાય છે સુગ થાય છે, તિરસ્કાર જન્મે છે કે છદ્ ! આત્મ ! ત્રણેય ભાવ ખોટા છે, ખરાબ છે.

આશ્ચર્યમાં પુદ્ગલ અને સંસારી જીવોની વિચિત્રતાનો ખ્યાલ ભૂલ્યા માટે ખરાબ.

સુગમાં જીગૃહ્સા મોહનીયના ભોગ બનાય છે એ ખોટું;

તિરસ્કારમાં દ્વેષને વશ પડવાનું થાય છે, ને અભિમાન પોષાય છે માટે એ અશુભ ભાવ છે.

પૂછો, તિરસ્કારમાં અભિમાનને કયાં અવકાશ મળ્યો ?

ઉત્તર એ છે કે જાત સારી લાગે છે, માટે સામા પર તિરસ્કાર છૂટે છે. જાત મહા-ખરાબ લાગતી હોત, 'હું' લાખો દોષો-થી ભરેલો છું', નીચ છું', અધમ છું', ' એમ થતું હોત તો સામા પર તિરસ્કાર ન વરસાવત. પણ જાત માટે ધમંડ છે, મદ છે, એટલે બીજાનું નરસું સહન થતું નથી.

કેટલાક કહે છે ને કે ‘આપણાથી ખોટું જરાય
મૂડન ન થાય.’

આ ભતના સારાપણનો સાચાપણનો ગર્વ છે, ધમંડ છે. ખરી રીતે આ પણ સર્વાંશે નથી કે બધું જ ખોટું સહન નથી થતું. ભતમાં ઘણું ખોટું ભયું છે, છતાં એ સહન થાય છે, કોઈ દિ’ એને બહાર ગાવાનું મન નથી થતું; મન થાય છે ખીજાનું ખોટું ગાવાનું, એની સામે ધમધમાટ કરવાનું. આ દંભ છે, ‘અરે! ખોટું જરાય સહન ન થતું હોય તો ભતમાં ખોટું કેટલુંય બની રહ્યું છે, ખોટા વિચાર આવે છે, ખોટા ભાવો ભળે છે, કહી દેને બહાર!’ ના, કહે શાનો? એ તો ખીજાના પર સવાર થવાની વાત છે, ખીજાની નિંદાઓ કરવી છે, તિરસ્કાર કરવા છે, હલકા પાડવા છે. એમાં નીતરતો અહંકાર છે, નકરું અભિમાન છે, સામા પર કોઈ દયાભાવ નહિ રૂપસાવ સળગી રહ્યો છે.

દયાની લાગણી હોત,

તો એમ થાત કે ‘ખિચારો! કેવો કર્મને પરવશ છે! જીવ સ્વરૂપે સારો હોવા છતાં કર્મ એને ભુલાવી રહ્યા છે, જીવની પાસે હલકટ કામ કરાવી રહ્યા છે!’ લાવ, શક્ય હોય તો હું એને બચાવું, ઠંડકથી સમજણ પાડું, પહેલાં પ્રેતસાહન આપીને એનું સારું તત્ત્વ પહેલાં ગાઈને એને પ્રકુલિત કર્યા પછી કહું કે ભાઈ! એક જરાક આટલું ન હોય તો ઘણું બચી જવાય, ઘણો જશ મળે, તમે તો બહુ સાત્ત્વિક છો, પરાક્રમી છો, વિવેકી છો, તમારે આટલું ખોટું કાઢી નાખવું શું કડિન છે?...’ વગેરે વગેરે. આટું કંઈક કહેવાય ગયા અને સામાએ માન્યું તો નહિ, ઉલટું આપણને ઉતારી પાડ્યા, ‘ખેસો ખીજામાં હડાપણ ન કરો, તોય દયા આવે કે અહો કર્મની કેટલી પ્રબળતા છે!’

ન્યાય આપો

આ તો સામાનું ખરેખર ખોટું હોય તો આ વાત છે પરંતુ એમેય સંભવ છે, કે આપણને લાગતું ખોટું એ ખોટું ન પણ

હોય, ત્યાં દયાનો ભાવ નહિ, ન્યાયનો ભાવ આવવો જોઈએ. મનને એમ થાય, ‘મારી દૃષ્ટિએ અત્યારે ગમે તેમ લાગે, પરંતુ એમની પરિસ્થિતિમાં એ યોગ્ય પણ હોય મને કંઈ એમની બધી પરિસ્થિતિની ખબર નથી માટે જનમેન્ટ બાંધું’ તો અન્યાય કહેવાય.’

પચાવવાની શક્તિ કેમ આવે?

ગમે તેમ પણ તિરસ્કાર યોગ્ય નથી, દયાભાવ કે ન્યાયમદાન કરવો યુક્તિ યુક્ત છે, પણ આ ક્યારે બને? ત્યારે જ, કે સામાનું ઉલટું દેખ્યું’ તે પચાવવાની આપણામાં શક્તિ હોય.

પૂછા એ લાવવા શું કરવું?

આજ કે:—

(૧) પહેલાં એ જુઓ કે દેખાતું ખોટું કોઈ સંધાગવશ જ્યાજબી હોવાનું સંભવે છે? જો હા, તો એને ન્યાય આપો.

(૨) જા ના, સારું નથી ખોટું જ છે, તો એના પર દયા ઉભરાવા, ‘ખિચારો હવે! કર્મથી પીડાઈ રહ્યો છે, ખોટા માગે’ લઈ જવાઈ રહ્યો છે, શું થશે ખિચારાનું?’

(૩) ત્રીજું હવેમાં નહિ પણ જડ વસ્તુમાં ખોટું થતું દેખાઈ રહ્યું છે, તો ત્યાં પુદ્ગલની શાશ્વત કાળથી ચાલી આવતી વિચિત્રતા વિચારવી, ‘પુદ્ગલ નામ જ એવું’ કે જમાં પૂરણ-ગલન થયા જ કરે ‘મારામાંય ક્યાં ભારેભાર ખરાબીઓ નથી ભરી કે માફ’ ખોટું જોવાને બદલે એના ખરાબ તરફ દૃષ્ટિ જાય છે? હા, એટલું વિશેષ છે કે,

હવેને સર્વથા શુદ્ધ બનાવી દેવાય તો પછી એ કદિ ખરાબ નહિ થાય. ત્યારે પુદ્ગલમાં આવી કોઈ કાયમી શુદ્ધિ લાવી શકાતી જ નથી કે આવી શકતી નથી.

શુદ્ધમાં શુદ્ધ બનેલા રતનના આણુએ, કાળે કરીને પાછા

ખરાબ બને જ છે. પુત્રગણનો સ્વભાવ જ એવો છે. સ્વભાવનો સામનો શો કરવો? સ્વભાવને પલટવા કે વખોડવા શું નિકળવું?

આ શું કયું? દયાભાવ, ન્યાયપ્રદાન, કે સ્વભાવનો વિચાર કર્યો, એટલે હવે સામે દેખાતું હલકું પચાવવાની શક્તિ ઊભી કરી.

પચાવવાની શક્તિ એટલે કે થયેલા હલકા દર્શનનું અજીર્ણ થઈ એ આપણામાં કોઈ વિકાર જન્માવે તે અટકાવીને એના દ્વારા સારા શુભ ભાવને પુષ્ટ કરવાની શક્તિ. આહાર પચ્યો શેને કહેવાય છે? એને જ કે આહાર કર્યા પાછળ અજીર્ણ થઈને ગેસ, અંગભંગ, ખોટા ઓડકાર, દુખાવો, ઝાડા, તાવ, વગેરે ન થયું, પરંતુ શરીરની રસ, રુધિર, વીર્ય વગેરે ધાતુઓમાં પુષ્ટિ થઈ. ખસ, એવું જ કાંઈ પણ દર્શન કર્યા પાછળ કરવાનું છે. અરે દર્શન જ શું, કાંઈ પણ ખોલવા પાછળ સાંભળવા પાછળ, કે કરવા પૂર્વે પચાવવાની આવડત રાખવાની છે.

કાંઈ પણ જોયું, સાંભળ્યું, ખોલ્યા કે વર્ત્યા, એને પચાવતાં શીખો; અર્થાત્ એની પાછળ મોહના વિકાર, કપાયના ડકાર, મલિન લેશ્યાના શિરો-રોગ, હલકટ વિચારના વાયુ વગેરે જાગવા જ ન દો; કાંઈ જ અશુભ ભાવ કે દુષ્પ્રવૃત્તિને ઊભવા જ ન દો.

ખરાબી પહેલેથી કહ્યો :—

પચાવવાની શક્તિ નહિ હોય, આવડત નહિ હોય તો સારો માનેલો હલકો દેખાયા પછી દિલ આકુળવ્યાકુળ થશે, પત્ની, પુત્ર, પતિ, મિત્ર, અંગલો, નોકર, સારા માન્યા પછી એમાં વાંધાવચ્ચકો દેખાતાં દિલ કંકળી ઉઠે છે, ‘અરે! આ હલકાઈ? આ ખરાબી?’ પણ ત્યાં જો પહેલેથી વિચારી મૂકીએ કે સાઈ એ એકાંતે સર્વથા સાઈ થોડું જ હોય છે? સારામાં ય કોઈ ખરાબી છુપી પડી હોય છે. કોરા નવા કપડામાં ય રસ્તાની હિડતી રજ જેવવાની ખરાબી પડેલી જ છે, રહેવાને સગવડવાળા

ખંગલામાં રનેહીઓને અભિમાન, ગૃહિ અને બીજાઓને ઇર્ષ્યા કરાવવાની ખરાબી, તેમજ ધુપી રીતે ચોર હાકુને આકર્ષણની ખરાબી પડેલી જ છે.

ખરાબીનું ભાન પણ જો પહેલેથી રાખ્યું હોય તો પછી એ પ્રગટ દેખાતાં વિહ્વલ ન થવાય.

સુરેન્દ્રદત્ત રાજાએ જો પહેલેથી વિચાર્યું હોત કે ‘રાણી જામે તેવી રનેહાળ પણ એક જગતનું પ્રાણી છે, કેને ખબર કાલે ઉઠીને વિપરીત થાય તો ? બહારથી સારી છતાં અંદરથી માયા રમતી હોય તો ? માટે આપણે આંધળો રાગ નહિ કરવો. અત્યારે પૂરી અનુકૂળ હોવા છતાં છુપા કર્મના ઉદય જાગી જાય તો એને પૂરી દુશ્મન બનાવી દે.’ આવો કેઈ વિચાર હોય તો પાછળથી ખરાબી દેખાતાં આકુળતાવ્યાકુળતા ન થાય; સ્થિતપ્રજ્ઞતા રહે.

સ્થિતપ્રજ્ઞતા

સારી દેખાતી ઘણી ચીજોમાં નરસાપણું પહેલું જ છે

એ બરાબર સમજી રાખીએ તો સ્થિતપ્રજ્ઞ બની રહીએ. સ્થિતપ્રજ્ઞ એટલે ? પ્રજ્ઞા જેની સ્થિત છે, સ્થિર છે, અધિકૃત છે; અચળ નથી, અનવસ્થિત નથી, વિકાર પામનારી નથી, સારું દેખાયું ત્યારે જે શુભ ભાવ દિલમાં હતો, હવે નરસું દેખાતા એ ચલિત ન થાય અશુભ ભાવમાં પલટાઈ ન જાય. પહેલાં સંપત્તિ હતી, અનુકૂળતાઓ હતી અને ધર્મની ભાવના હૃદયમાં ઝળહળતી હતી, સ્ફુર્તિ તરવરતી હતી, ને મન સંતોષની મસ્તી અનુભવતું હતું; હવે આપત્તિ આવી, પ્રતિકૂળતા ઊભી થઈ, છતાં ધર્મભાવના, સ્ફુર્તિ અને મસ્તી લોપાય નહિ, અદૃશ્ય ન થાય, અને એના બદલે પાપભાવના, સુસ્તી અને દીનતા ન ઊભી થાય, -એનું નામ સ્થિતપ્રજ્ઞતા. પ્રજ્ઞા એટલે વિવેકભરી બુદ્ધિ એ સંપદ-વિપદમાં સારા-નરસામાં, ને સગવડ-અગવડમાં એક-સરખી રહે; પણ વિવેક મટીને અવિવેકભરી બુદ્ધિ ન થાય. પાપી વિચાર, દીનદીનતા, એ અવિવેક છે; ત્યાં પ્રજ્ઞા નથી રહેતી, કુમતિ આવે છે, શુભ વિચારમાં અચળતા આવે છે, ધૈર્ય ગુમાવાય છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ કેમ બનાય ?

સારા વિચારમાં ટકી રહેવું, એ આત્માનો વિકાસ છે; એમાંથી બ્રહ્મ થવું એ વિકાર છે.

ચૂલા પર દૂધ મૂક્યું, ઉકળી ઉકળી મલાઈ-માવો થવા માંડ્યો, તો વિકાસ થયો; પણ જો ફેદા થઈ ગયું તો વિકાર થયો કહેવાય, બગડી ગયું ગણાય. સ્થિતપ્રજ્ઞતાના અભાવે દિલ બગડી જાય છે. આનિસાની સામે ગમે તે આવે, કેઈ ગુસ્સા-ખેાર આવો કે કૂલહાર ચઢાવનાર આવે, પણ આરિસો એમ જ રહે છે.

જગતના દુર્વાર ભાવો અને કર્મની અકાંટ્ય વિચિત્રતાઓને સમજી લઈ સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ કાંઈજ વિહ્વલતા મંદતા કર્યા વિના ધર્મસ્થાનક-રૂપી દયા-ક્ષમાદિ ભાવોમાં નિશ્ચલ રહે છે, જરાય દિલ બગાડતો નથી.

સંધ્યાના સોનેરી રંગ જુઓ અને પછી કાળી રાત જુઓ, એટલે શું દિલ બગાડો છો? ના; કેમ? સમજો છો કે કુદરતના નિશ્ચિત ભાવ છે, એમાં કેઈ ફેરફાર થાય નહિ, પછી ફેગટિયો દિલ બગાડો શા માટે કરવો? સંધ્યાના રંગ જોયા પછી રાત્રિની કાળાશ જોઈ રોવા બેસે કે ‘હાય ! રંગ બગડી ગયા.’ તો એ નાદાન બચ્યું ગણાય. એમ કેઈ જીવમાં પહેલાં સારાપણું દેખાય, પછી કર્મસંજોગે નરસાપણું થયું જોવામાં આવે તો દિલ બગાડવું ને રોવા કે ઉકળવાનું કરવું એ નાદાનગીરી છે. આ જગતમાં સારામાંથી નરસાપણું અને નરસામાંથી સારાપણું થવું કાંઈ નવાઈ નથી.

જીવ, વેદના અને મૃત્યુ પર યોગ્ય વિચારણા

રાજા સુરેન્દ્રદત્ત સ્થિતપ્રજ્ઞતા ન જાળવી-ટકાવી શક્યો. સારી જાણેલી રાણીને નરસી થઈ નિહાળી, ઘાતક બનતી જોઈ, આત્મ-ધ્યાનમાં પડ્યો...સારા શરીરે એકાએક ઘોર વિષવેદના અને

મૃત્યુ જેવું નરસાપણું આંચું જોઈ આત્મધ્યાનમાં તણાવ્યો. સ્થિતપ્રજ્ઞતા હોત તો પેતાના શુભ ભાવમાં સ્થિર રહી વિચારી શકત કે,

‘હોય, રાણીના અશુભ કર્મ આજ લાવે, એને હું કે મોટા કોઈ તીર્થ’કર ભગવાન પણ અટકાવી ન શકે. ચાલવા દો, એમાં આપણું કંઈ ઉપજે એવું નથી. પત્ની બિચારી દયાપાત્ર છે. એને સદ્ગુણિ મળે, એ દુર્ગતિમાં ન તણાવ્યો. નહિતર બિચારી-ને મારા કરતાં ભય’કર વેદનામાં રીખાવું પડશે !’

એમ પોતાની વેદના માટે વિચારી શકત કે ‘હોય, આપણું જ પોતાનાં કર્મ ઉદય પામી આ વેદના આપે છે, નિર્ધારિત કર્મોદયમાં સ્થિતપ્રજ્ઞ રહી ઉદાસીન ભાવ જ રાખવો ઉચિત છે. વેદનાના સંતાપ કરતાં પૂર્વના આપણું દુઃકૃત્યના સંતાપ કરવા જેવા છે. વર્તમાન વેદના કરતાં આત્મધ્યાનથી ભાવી ભવ બગડી ને અતુલ વેદનાઓ ઉભી થાય એનાથી ગભરાવા જેવું છે. કાઠનો પ્રજ્વલિત અગ્નિ કાઠને સારું કરે છે, એમ કર્મના વેદનાદાયી ઉદય કર્મનો નાશ કરે છે. કર્મ નષ્ટ થાય એ તો સારું જ છે. એમાં સહાયક થનારી આ પત્ની પર દ્રેષ શો કરવો? અને જીવને શુભોદયે સુખ ગમે છે, તો પછી અશુભના ઉદયે આવેલ દુઃખ પણ વધાવી લેવું એ જ ન્યાયયુક્ત છે. સંસાર એટલે તો દુખની ખાણ, ત્યાં દુઃખ દેખાતાં નવાઈ કે અરુચિ શી?’

એમ અકાળમૃત્યુ માટે વિચારી શકત કે ‘મૃત્યુ તો એક-વાર આવવાનું જ હતું, જરા વહેલું આંચું, પણ એ ય ભવિ-તવ્યતાનો નિયત ભાવ, ભવિતવ્યતાને કોણ રોકી શકે? માટે એ ય આંચું તો આવવા દો.

‘પણ વહેલું આંચું ને? એમ મનને થાય; કિન્તુ મોડું આવે એટલે જે વધારે જીવવાનું થાય, એ જીવવાનું શા માટે? કહેશો ધર્મસાધના માટે. પણ એ પછીય મૃત્યુ આંચ્યા વિના રહેવાનું? આવવાનું જ. તો ત્યારે શું ધર્મસાધના નહિ તૂટે?

ખરી વાત એ છે કે મૃત્યુ વખતે ધર્મધ્યાનની ધારા ચાલુ હોય એ માહાત્મી જ છે; કેમકે એ પછીના ભવે ધર્મસાધનાનું નક્કી કરી આપે છે. ત્યારે જો વધારે જીવ્યાતો ખરા, પણ મૃત્યુ વખતે એ ધર્મધારા ચાલુ ન હોય તો પછીનો ભવ ખગડી જાય છે. ધર્મ મળવો મુશ્કેલ બની જાય છે. એટલે અત્યારે વહેલા પણ આવેલા મૃત્યુ વખતે ધર્મધ્યાનની ધારા ચાલુ રાખી, પછી કોઈ ડરવાની કે અફસોસી કરવાની જરૂર નથી.

‘વીરતા પણ એ છે કે અકાળે પણ આવતી આપત્તિમાં ક્ષત્રિય બચ્ચાની જેમ જરાય મુંઝવણ ન કરતાં એને વધાવી હાથે સારું તત્ત્વ કમાઈ લેવું’, પણ કાયર ગરીબરા બની હાય વોય ને દુધ્યાન ન કરવું. ત્યારે કાયર બનવા છતાં ય આપત્તિ સમ-નારા કર્મ ક્યાં કેઈને છોડે છે? ક્યાં વસ્તુસ્થિતિ મુઘરી જાય છે? આપત્તિ આવવાની તે આવે જ છે, આવીને પાછી હટતી જ નથી. માટે મૃત્યુ જેવી આપત્તિથી પણ હું ગભરાતો નથી. એ એનું કામ કરે, હું મારું ધર્મધ્યાનમાં ઝીલવાનું અને આ અખિલ વિશ્વમાં એકમાત્ર શરણભૂત અરિહંતાદિ ચારનું શરણ જ રાખું.’

આત્મધ્યાન

આત્મ યત્નું વિચારવાતું રાજ સુરેન્દ્રદત્ત ભૂલી ગયો, મન આત્મધ્યાનમાં પડ્યું. આત્મધ્યાન એટલે શું? આત્મધ્યાન એટલે પીડિતને થતું ધ્યાન.

પીડિત ચાર પ્રકારે

(૧) ‘ઈષ્ટ સંયોગ થાય અથવા થયો હોય તો બન્યો રહે પણ ઈષ્ટ વિયોગ ન થાય’ એની વિહ્વલતાથી પીડિત.

(૨) ‘અનિષ્ટ સંયોગ ટળે અથવા ન આવે’ એની વ્યાકુળતાથી પીડિત.

(૩) રોગ, વ્યાધિ વગેરેની અસહ્યતાથી પીડિત; અને

(૪) પૌદ્ગલિક આશંસા યાને ભાવી દુન્યવી લાભની લાલસામય અપેક્ષાથી પીડિત.

આ ચારે પીડિતમાં ખૂબી જુઓ કે ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ, રોગ કે ભાવી દુન્યવી લાભની અનિશ્ચિતતા એ ખુદ પીડારૂપ છે એવું નથી, પરંતુ એની જે મનમાં વિહ્વલતા-વ્યાકુળતા રહે છે એ પીડારૂપ છે. એની પાછળ પછી ચિંતન ચાલે છે એ દુર્ધ્યાન-આત્મધ્યાનરૂપ બની જાય છે. આ દુર્ધ્યાનના વારંવારના અભ્યાસમાં પૌદ્ગલિક અનુકૂળતાની તુટિપર માન-

મિક વ્યાકુળતા પ્રબળ રહેવાથી આત્મહિતની ત્રુટિઓનું કેઈ સ્મરણ થતું નથી, કેઈ ખ્યાલ આવતો નથી; અને એ જો નહિ, તો તો એનું દિલમાં દદ્દ ઊઠે જ શાનું?

પૌદ્ગલિક ત્રુટિઓનાં દદ્દ આત્મિક ત્રુટિઓના દદ્દને
ઊઠવા દેતાં નથી.

દિલને એમ વ્યાકુળતા રહ્યા કરતી હોય કે ‘મને પૈસા ક્યારે મળે ક્યારે મળે, કેવી રીતે મળે કેવી રીતે મળે...અથવા મળેલા પૈસા ઓછા કેમ ન થાય. કેમ ન થાય...એ કેવી રીતે સચવાઈ રહે...સચવાઈ રહે; વગેરે તો ત્યાં ‘મને ધર્મ કેમ મળે...કે મળેલો કેમ સચવાય ને વધે,’ એ ઝંખના, એ રટણા ક્યાંથી આવે? એની મથામણ મનમાં ક્યાંથી ચાલે?

એક જ સેવાકારી આજ્ઞાંકિત અને પ્રેમાળ પરિવાર અને મનગમતા વિષયસુખો, વગેરેનાં જ આત્મધ્યાન ચાલુ હોય ત્યાં આત્માનું હિત વિચારવા લક્ષ જ ક્યાં જાય? ઇષ્ટ સંયોગની રતિઅરતિ વારેવારે જ્યાં પીડતી હોય ત્યાં એ સંયોગ કેમ મળે, કેમ ટકે, કેમ ન જતા રહે, એની જ ચિંતા રહ્યા કરવાની. એ તો હૃદય પર એવો કાબૂ મૂકાય કે ‘આ રતિ-અરતિ, ઉર્ષ-ઉદ્વેગને મહાદયા ન કરવા દઉં, વારેવારે આશું’ કે જરા જરામાં ખુશી ને જરા જરામાં નાખુશી? કાંઈ નહિ, ઉવે તો સ્વસ્થ બનું, સ્થિર બનું, સ્થિતપ્રજ્ઞ બનું, મન-ગમતું મળી આવે એમાં આનંદ માનું નહિ, પણ પુણ્યના ખેલ સમજું, પુદ્ગલના નાશ ગણું અને આત્માની નિઃસત્વતા તથા બરબાદી સમજી ગંભીર બનું, ઉદાસીન બનું, જ્ઞાતા દ્રષ્ટા બનું, એક જ અણુગમતું કાંઈક બની આવ્યું, એમાં પણ ઉદાસીનતા મધ્યસ્થભાવ, ને કેવળ નિરીક્ષકપણું રાખું;’ તો રતિ-અરતિ અટકાવી આત્મધ્યાનથી બચાય. જ્યાં મામુલી મામુલી પણ અનુકુળ પ્રતિકૂળ થઈ આવ્યું એમાં ખુશીખુશી ને ખિન્નવદન બનતું છે ત્યાં આત્મધ્યાન પૂરું લાગી જાય છે. ત્યારે એ જુઓ કે,

રતિ-અરતિ અર્થાત્ પુશી અને નાપુશી કેમ જાણ્યા કરે છે ?

કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ઈષ્ટ-અનિષ્ટપણાની કલ્પના દૃઢ કરી છે. અનંતા કાળ વીતી ગયા, એમાં જીવે એક જ ધંધો રાખ્યો છે “ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં ‘આ ઈષ્ટ: પેલુ અનિષ્ટ, આ ઈષ્ટ, પેલુ અનિષ્ટ...’ એવી કલ્પના કર્યે જવાનો અને એની વાસના દૃઢ બનાવ્યે જવાનો.”

ઈષ્ટાનિષ્ટની કલ્પના કેમ થાય છે ?

એટલા માટે કે વિષયો શબ્દ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શ અને એ વાળી વસ્તુઓના સંપર્કથી અનુભવાતી શાતા યા અશાતામાં લહેવાઈ જવાનું, એટલે કે શાતામાં ગૃહ્ણઆસક્ત બનવાનું અને અશાતામાં વ્યાકુળ થવાનું રાખ્યું છે. શાતા પર રાગ અને અશાતા પર દ્વેષ (અરુચિ)એ ઈષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના દૃઢ રાખે છે, ઈષ્ટ-અનિષ્ટ ઉપર રાગ-દ્વેષ મજબૂત રાખે છે; ‘આ ગમતું’ ને આ અણગમતું, આ અનુકૂળ, આ પ્રતિકૂળ, એવા વિકલ્પ કરાવ્યા કરે છે. પછી એના સંયોગ વિયોગમાં રતિ-અરતિ જાગ્યા કરે એમાં તવાઈ નથી. એની આગળ પાછળ આત્મધ્યાન થયા કરે એ સહજ છે.

શાતાના રસ અને અશાતાની અરુચિ પર ચિંતન

ત્યારે આમાંથી સાર એ નીકળે છે કે ઇન્દ્રિયો અને કાયાની શાતા-અશાતાના રસ અને અણગમતા ઓછા કરવા જોઈએ. વિચારવું જોઈએ કે ‘આ શાતા-અશાતા ક્ષણિક છે, પરને આધીન છે. બહુજ વધારનાર છે. એથી ગુલામી વધે છે. અસ્વસ્થતા વધે છે, આત્માના હિત-અહિતનો વિચાર મંદ પાડી દે છે અગર આવવા જ દેતા નથી. આવા રુડા મનુષ્યભવમાં અને તેમાંય વીતરાગનું શાસન માથે ધર્યા પછી આ શાતાના એટલા બધા રસ શા ? અશાતાની ભડક શી ? એ રસ અને ભડક જો ચાલ્યા કરશે તો આત્માના હિત-અહિતનો વિચાર જિંદગીભર

નહિ આવે. એ કેમ ભૂલું છું કે

શાતાને રસ અને અશાતાની ભડક તો આત્મામાં રાગ દ્વેષને મૂલ્યાંકે છે, એથી કર્મબંધન વધીને લવિષ્યમાં નથી અશાતાને નક્કી કરી આપે છે !

જેવી ભડક છે, અણુગમો છે, એવી અશાતા નક્કી થઈ એટલે કેટલી દુર્દશા ? તો આવા રસ અને ભડક હવે શા સારુ રાખ્યા કરવા ? નહિ, હવે તો એ 'હતા મૂકું', એને તુચ્છ લેખું', ખતરનાક ગણું', કાયરતાનાં લક્ષણ માતું', આત્માને એવો સત્વશીલ બનાવું' કે એમાં લહેવાઈ જવાતું' ન થાય. '

આવા વિચાર સ્ફુર્ત્યા કરે તો શાતા-અશાતાના રસ અને ભડકના વેગ ઓછા થતા આવે.

એ થાય એટલે ઇષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પનાઓ મોળી પડે.

પછી એના સંયોગ-વિયોગમાં બહુ રતિ-અરતિ કરવાની વાત નહિ, તેમ એના આત્મધ્યાનની ધોંસ નહિ.

એટલું ધ્યાન રાખજો કે શાતાનો રસ અને અશાતામાં અકળામણ જીવને કાયર બનાવે છે, કંગાળ બનાવે છે. એમાં સત્ત્વ હણાય છે, સત્ત્વ તો ત્યારે ખીલે કે શાતા-અશાતામાં અવિકારી રહેવાય; નહિ ઉન્માદ, નહિ ઉદ્વેગ. આની પરવા નથી એટલે ઇષ્ટ-અનિષ્ટ ઉપર તત્ત્વદષ્ટિ ભૂલી રતિ-અરતિ અને આત્મધ્યાન કરવા બેસી જવાય છે. પછી તો કષાયોનો શિકાર બનતાં વાર નહિ, હિંસાદિ પાપોમાં દોડતાં કોઈ સંકેત નહિ ! કોધાદિ કષાય અને હિંસા-જૂઠ વગેરે પાપાચરણ એ પરાક્રમ નથી, કાયરતા છે, કંગાલિયત છે. તો કાયર ન બનો,

જડના અદના સેવક અને કર્મના કંગાલ કેદી ન બનો.

એ માટે ઇષ્ટ-અનિષ્ટની કલ્પના ફેરવો, ઇન્દ્રિયો અને કાયાની દષ્ટિએ નહિ, પણ આત્માની ઉન્નતિ-અવનતિની દષ્ટિએ જોવાનું રાખો.

ઈષ્ટાનિષ્ટ પ્રત્યે શું વિચારવું ?

એ જીવો કે મનગમતું મળ્યું' યા મળશે અથવા અજીગમતું' બન્યું' કે ટળ્યું', એમાં આત્માને શું શું કમાવા-ખોવાનું થાય છે. ઇષ્ટપ્રાપ્તિમાં પહેલું તો પુણ્ય વટાવાય છે, સાથે આરંભાદિના તથા રાગાદિના પાપો વધે છે. આ તો સ્પષ્ટ ખોટનો જ ધંધો છે. એમાં જો નહું પુણ્ય કમાવાય, દેવ-ગુરુ-ધર્મની આરાધના વધે, વૈરાગ્યાદિભાવના વિકસે, શુભભાવોથી ભવિષ્ય માટેની સારી સંસ્કાર મૂકી જમા કરાવે જવાય, તો કમાણીનો માર્ગ લીધો ગણાય. એમ અનિષ્ટપ્રાપ્તિમાં પૂર્વતું પાપ ઓછું થાય છે, એમ સમજી ખેદ ન કરતાં, એ વિચારાય કે 'પૂર્વે' અરિહંતની ભક્તિ-ઉપાસના નથી કરી માટે આમ બને છે; તો હવે એ કરવા લાગું. વર્તમાન પ્રસંગને જ સારી ભાવનાઓ તથા સારી ધર્મ-સાધનાનો ઉત્તેજનારો બનાવું. કર્મ આમ દંડી જાય એના કરતાં વીતરાગની આજ્ઞા પાળવાના કષ્ટ ઉઠાવું, તન-મન-ધન ઉપર ઘસારો પાડું, ને નવકાર મહામંત્રનું વિશેષ આલંબન કરું.' આણું કંઈક થાય તો આત્માની ઉન્નતિનો રસ્તો ખુલ્લો થાય.

એ નહિ આવડે તો સમજી રાખજો કે પાપ કર્મના ઉદય અને દુઃખદ ભાવીભાવને કોઈ મિથ્યા તો કરી શકે એમ નથી, ઉલ્ટું આત્મધ્યાનની ભઠ્ઠી સળગતી રહેશે અને એમાં કેઈ પુણ્ય પછુ બળી જશે ! તેમ જ અગણિત પાપની કાળાશ આત્મા ઉપર ચોંટશે !

આત્મધ્યાનનો ત્રીજો પ્રકાર

વેદના અંગે

આ તો ઈષ્ટઅનિષ્ટતા સંયોગ વિયોગ અંગેના આત્મધ્યાનની વાત થઈ. ત્રીજો પ્રકાર રોગની વિહ્વલતા અંગેનો છે. અહીં પ્રશ્ન થાય છે કે,

પ્રમ રોગ પછી અનિષ્ટ લાગે છે, એટલે એ ન આવે કે આભયે હોય તો જાય, એ મારેની ચિંતા તો આત્મધ્યાનના બીજા પ્રકારમાં આવી જાય છે, પછી ત્રીજો પ્રકાર કેમ લીધો? એમાં વિશેષ શું છે.

હું વિશેષ એ છે કે રોગમાં હાયવોય થાય છે, ‘અરેરેરે! કેટલો બધો તાવ! કેટલી બધી ખાંસી! કેટલી બધી ઘા-ગુમડાની પીડા! હાય, મરી ગયો! આ ક્યાં આભયું, ક્યારે મટશે...’ ઇત્યાદિ એક સરખી વિહ્વલતા, આકુળવ્યાકુળ ચિંતા થાય છે. આ આકુળતા વ્યાકુળતા, હાયવોય અને આંતરિક આત્મનાદ વગેરે, તેમજ એ અંગે અનેક વિકલ્પો એકાચપણે ચિત્તમાં વર્તે છે તેથી આત્મધ્યાનરૂપ બની જાય છે.

સુરેન્દ્રદત્ત રાજાએ અંતિમ કાળે ઝેરની વેદના અને પાનીના અંગૂઠાથી ગળાથી દબાયાની વેદનાથી આવું કંઈક આત્મધ્યાન

કયું' હશે, તેથી તિર્થ'અગતિમાં આદ્યા જવાનું' બને છે.

કર્મને કોઈની શરમ નથી

પાર્શ્વનાથ ભગવાનના જીવ મરુભૂતિને વૈરી બનેલા ભાઈ કમઠના શિલાપાતથી જે મૃત્યુ થાય છે, એ વખતે અસંખ્ય વેદનાની હાયવોય, તથા આકુળતા-વ્યાકુળતા અને અનિદ્ર સંયોગની વિહ્વળતામાં આત્મધ્યાન થયું' હશે તેથી મરીને એ તિર્થ'અગતિમાં હાથીના અવતારમાં આદ્યા જાય છે. સમ્યક્ત્વ પામેલા હતા, તીર્થ'કરનો જીવ છે, છતાં કર્મને શરમ નથી. વધુ પડતી વિહ્વળતામાં પડેા અને સમ્યક્ત્વ બાળુએ ખસી જાય, તો દુર્ગતિમાં ધકેલી દેવામાં કર્મને કોઈ સંકોચ નથી. પીડા ચીજ એવી છે કે એની વ્યથામાં બહુ હાયવોય અને આકુળતા-વ્યાકુળતા થવાથી ભગૃતિ જતી રહે, આત્મભ્રાત્ર અને તત્ત્વ-દષ્ટિ હ્રાસ થઈ જાય, અને આત્મધ્યાનમાં પડી જવાનું' બને. તે ય આમાં બીજને મારવા વગેરેના રૌદ્ર પરિણામ ન જગાવાય તો આત્મધ્યાન; નહિતર તો રૌદ્ર ધ્યાનમાં પડવાનું' થાય. માટે જ પ્રભુ પાસે આરોગ્ય માગવામાં આવે છે

કોઈને કહાય એમ થશે કે અરે ! પ્રભુ પાસે બોધિલાભ જિન-ચરણસેવા અને મોક્ષ વિગેરે માગવાનું' કે આરોગ્ય ?

પણ એમને કહેા- આરોગ્ય પણ એટલા માટે માગવાનું છે કે રોગની વેદનામાં કહાય ધર્મસાધના ન ગુમાવાય. તિર્થ'અગતિમાં ભઈ જનારૂં' આત્મધ્યાન ન થઈ જાય અને પરલોક ન બગડે. દુનિયાના આરંભસમારંભો, વિષયો અને કષાયોમાં ફેદાફેદ કરવા માટે આરોગ્ય નથી માગવાનું'. એ તો સાધના-સમાધિ માટે, આત્મધ્યાનથી બચવા માટે અને આત્મભગૃતિ ન ગુમાવાઈ જાય એ સારૂં આરોગ્ય માગવાનું' છે,

વેદનામાં વધુ સાવધાની કેમ જોઈએ ?

રોગ વગેરેની વેદના ચીજ એવી છે કે એને મન પર ન લેા તો પણ સીધી શરીરને-આત્માને પીડા આપે છે, આત્માને અ-

શાતાનો અનુભવ કરાવે છે. ધન જાય, કુટુંબીનું મૃત્યુ થાય, અપમાન થાય, ઇત્યાદિ તો એવા છે કે એને મન પર જ ન લેા તો પીડારૂપ નહિ બને, અશાતા નહિ કરે. નળ-દમયંતી, રાજા હરિશ્ચંદ્ર વગેરેએ મોટાં રાજ્યપાટ આદિ ગુમાવ્યાં, છતાં એટલું બધું મન પર ન લીધું તો એવા પીડા-વ્યાકુળ ન બન્યા, હાય-વોય, કંઠપાંત, વિહ્વળતા વગેરેમાં ન પડ્યા, પણ અહીં રોગ, પ્રહાર, આદિમાં તો આત્માને સીધો અશાતાનો અનુભવ થાય છે, અને ત્યાં સ્વસ્થતા જાળવવી મુશ્કેલ બની જાય છે, જીવ જીવ હાયવોય વગેરેમાં પડી આર્તધ્યાનનો લોગ બને છે; અને મન પર કાબૂ ન રહે તો રૌદ્રધ્યાન પણ આવી લાગે છે. શાસ્ત્ર કહે છે,

આર્તધ્યાન તિર્થચગતિમાં લઈ જાય છે, અને રૌદ્રધ્યાનનો વેગ
નરકગતિમાં ધસડી જાય છે.

જીવનમાં ધર્મસાધનાઓ કરી હોય, છતાં આર્તધ્યાન માત્ર જીવનથી ભ્રષ્ટ કરીને તિર્થચગતા અવતારમાં ન પડતી દે એ માટે ખાસ ચેતીને ચાલવાનું છે. વિચારો, કે ધર્મસાધના કરી છે છતાં એકવાર તો દુર્ગતિમાં ભટકાઈ જવું પડે, એ કેટલી દયાપાત્ર સ્થિતિ ?

દુર્ગતિમાં કોણ લઈ જાય છે ?

દુર્ધ્યાન લઈ જાય છે આ પ્રબળ કારણ છે.

દુર્ધ્યાનને પોષનારા છે ધન, માલ, વિષયો સુખશીલિયાપણું, અને હિંસાદિ પાપો તથા મિથ્યાત્વ અને માનાકાંક્ષા, હું પદ વગેરે કષાયો.

એટલે એ બધા દુર્ગતિદાયી બને છે.

ત્યારે એમ નહિ કહેતા કે ‘આ બધું’ કરીએ અને દુર્ધ્યાન ન કરીએ તો તે દુર્ગતિ ન થાય ને ?’

આવું માનતા નહિ, કેમ કે આપણું એ ગળું નથી કે ઘેરાવામાં પડ્યા રહીએ અને દુધ્યાન ન થાય. વિચાર તો કરો કે ચક્રવર્તીનું સ્ત્રી રત્ન છઠ્ઠી નરકમાં કેમ જતું હશે? વિષયાંધતા, સુખશીલિયાપણું અને મહાપરિચ્છાદ એને એવા રૌદ્રધ્યાનમાં ચઢાવે છે કે નરક અને તે પણ છઠ્ઠી નરક દેખાડે છે.

સત્ત્વ કેમ હણાય છે ?

સુખશીલિયાપણું એક એવો ખતરનાક દુર્ગુણ છે કે

એના દીધે પછી શારીરિક કોઈ અગવડ, પ્રતિકૂળતા અને પીડા સહર્ષ વધાવી લેવાનું, સમભાવે સહી લેવાનું સત્ત્વ નથી રહેતું; સત્ત્વ હણાઈ જાય છે. ત્યારે પુણ્ય લૂણાં મળ્યાં છે, પાપ પાવરધાં મળ્યાં છે, એટલે ડગલેને પગલે પુણ્ય તૂટી અને પાપ ઉદયમાં આવી આવીને કોઈ પીડા, પ્રતિકૂળતા દખાડી જાય છે. હવે જીવને તો સુખશીલિયાપણું છોડવું નથી, સહન કરવાની દેવ માંડવી નથી, ખડતલ બનવું નથી, તો દશા કંઈ? સત્ત્વહીનતા; જરા જરામાં 'હાય!' અરે રે!' 'એાય!' સહન નથી થતું' ...આવું જ કાંક ને? શું છે આ બધું? આત્મધ્યાન. જરા જરામાં આમ થાય, તો પછી વધુ પીડા અને આકરી વેદનામાં આત્મધ્યાનનો ઝપાટો કેવો? ખરું સત્ત્વ જ આ હટાવવામાં છે.

એટલે જ, આ વિચારો કે,

જનમ જનમનાં ઉપાર્જિત કાંઈ પાપકર્મ આત્માના ખબને પડ્યાં છે. એ કેવાં કેવાં છે, કેટલાં ઉગ્ર છે, ક્યારે ઉદયમાં આવશે...વગેરે ખબર નથી. ઉદયમાં આવશે એ ચોક્કસ છે. એ ઉદયમાં આવ્યાં પછી હસો કે રુઓ, એ એનો ભાવ ભગવવાના છે; અને એ ભોગવ્યે જ છૂટકો છે. ત્યારે ધ્યાન આ રાખું કે એવા ગુપ્ત અશુભ કર્મના ઉદય વખતે હાયવેય ન કરું, વિહ્વળ ન બનું, કોઈ પ્રકારના આત્મધ્યાનમાં પડું નહિ.'

કમીશન ખાતે

આ વિહ્વળતા અને એતું આત્મધ્યાન મિટાવવા માટે ખડતલ બનવાની જરૂર છે. ખડતલ એટલે ટક્કર ઝીલનારા. કેની સામે? દુઃખના તાપની સામે. પહેલાં થોડાં થોડાં દુઃખ ખમતાં શીખવાનું. એણે એ કેઈ દુઃખ જ નથી એવું મનને લગાડી દેવાનું. પૈસાની ધારાબદ્ધ કમાઈ ચાલુ હોય તે વખતે ટાઢ-તકડે, ભૂખ-તરસ કે ઘરાકનાં ટોણાં વેપારીને કેઈ દુઃખરૂપ લાગતાં નથી. મન વાળી લે છે કે પૈસા કમાવા હોય તો આટલું તો વધાવી લેવું જ જોઈએ. કમીશન વધાવી લેા છો ને? દલાલીનો ખર્ચ ઉઠાવી લેા છો કે નહિ? ભારે કમાણી છે તો દલાલને દલાલી-કમીશન આપો છો ને? ખસ એ રીતે જ્યાં સામા પાસેથી બીજી રીતે લાભ થયો છે કે થાય છે તો થોડી અગવડ આવે એ કમીશન ખાતે રાખવામાં આવે તો કેઈ વ્યાકુળતા રાખવાની જરૂર નહિ. અહીં પ્રશ્ન થશે કે,

પ્રશ્ન પછુ સામા તરફથી લાભ કેઈ નથી, સામાએ આપણું કાંઈ સારું નથી કયું? પછુ ઉલટું બગાડયું છે, આપણા કાર્ય-માં અંતરાય નાખ્યો છે, અથવા કેઈનોય અપરાધ નથી થયો. કિન્તુ આપણી કેઈ વસ્તુ જ બગડી છે, કે રોગ પીડા આવી ગઈ છે, ત્યાં શી રીતે મન રવસ્થ રાખવું? શી રીતે આકુળ-વ્યાકુળ ન થવું?

ઉં ત્યાં પણ આ વિચારી શકાય છે કે આપણને જે આ મનુષ્યભવ મળ્યો છે, એમાં વળી પરમાત્મા, સદ્ગુરુ અને ધર્મ મળ્યા છે, કે જે બીજા અનંતા જીવોને નથી મળ્યા એ એક જાપરદસ્ત કમાણી થઈ છે, તો હવે ચાહ્ય કેઈ જીવનો અપરાધ હો, એ કમીશન ખાતે રાખવાનું. બીજી કમાણી મોટી હોય તો આટલું કમીશન હેતુ પડે એ કેઈ મોટી વસ્તુ નથી, પછી શા માટે વિહ્વળ થયું? વિવેકી વેપારી સારી કમાણીમાં થોડું કમીશન હેતાં ગભરાતો નથી. શેરબજાર કે બીજા બજારોમાં કમીશનની મોટી મોટી રકમો ચૂકવાય છે, છતાં સરવાળે હાખોનો કે હજારોનો હાલ દેખી એને નહિવત્ ગણે છે; એ હેતાં કેઈ સંકેત કે હાય! થતું નથી. સમજે છે કે ‘દલાલી તો દેવી જ લેઈએ.’

પ્રેમચંદ રાયચંદ ને મુંબઈ બેંક

આજે જેમ રીઝર્વ બેંક છે એમ બ્રીટીશ રાજ્ય વખતે મુંબઈ બેંક હતી. સાંભળ્યું છે કે એ ૧૫મીએ પ્રેમચંદ રાયચંદ મુંબઈના રાજા ગણાતા; અને એમની હૂંફે બેંકને મોટા મોટા વેપારીઓ સાથે મોટો વેપાર થતો, અને પ્રેમચંદ રાયચંદની કંપનીને કમીશન અપાતું.

એવામાં એકવાર બેંકનો ગવર્નર બદલાઈ નવો યુરોપિયન ગવર્નર આવ્યો, એને એમ લાગ્યું કે ‘આ પ્રેમચંદ રાયચંદની કંપની કમીશન નકામું લઈ લય છે, વેપાર આપણે કરીએ છીએ તો ફોગટ કમીશન શા માટે હેતુ?’ એમ વિચારી એણે કમીશન બંધ કરી કંપનીને નોટિસ આપી દીધી. જો કે બેંકના જૂના સેક્રેટરીએ સલાહ આપેલી કે આ બંધ કરવા જેવું નથી. બેંકને ધક્કો પહોંચશે, પણ આ તો ઉછળતું યુરોપિયન ભ્રજું, હિસાબી ગણત્રી, એટલે શાના માને ?

અહીં તો નોટીસ ગઈ એટલી જ વાર, પ્રેમચંદ શેઠની કરામતે વેપારીઓએ મૂકેલી ડીપોઝીટના મોટા મોટા ચેક ફાટ્યા! પડ્યો બેંક પર દરેડો! ગવર્નર ગભરાઈ ગયો, એટલી મોટી

રોકડ કેશ ચુકવવા માટે લાવે ક્યાંથી ? બેંક તો કેટલાય રોકાણ કર્યા હોય.

સેક્રેટરીને પૂછે છે ‘આ શું થયું ?’

સેક્રેટરી કહે છે, ‘મેં તો આપને કહ્યું જ હતું કે પ્રેમચંદ રાયચંદનું કમીશન બંધ કરવા જેવું નથી. એની ઓથ પર બેંક જે મોટો વેપાર કરી કમાણી કરી રહી છે, એની પાછળ આટલું કમીશન તો દેવું પડે; કમીશન ખાતે થોડું ચુકવવાનું રાખવું પડે, એ કામનું છે.’

‘હવે શું થાય ?’

‘પ્રેમચંદ શેઠની સહાય લો.’

‘પણ એ હવે શાની સહાય કરે ?’

‘કરે, કમીશન ચાલુ કરે. જરૂર પડે તો કમીશનમાં વધારો કરીને કરે, નહિતર બેંક ઊઠી જશે !’

‘સારું, તો બન્ને પ્રેમચંદ શેઠને સમજાવો.’

‘એ કામ આપનું છે, માફ માને નહિ, છતાં પ્રયત્ન કરું.’

સેક્રેટરી ગયો. પ્રેમચંદ શેઠને ત્યાં. પણ એક જ જવાબ મળ્યો, ‘શેઠને મળવાનો ટાઇમ નથી, પ્રેમચંદ શેઠ સદ્ગર છે, શું કામ ગભરાય ?’

**ધર્મા, માઓ સાધનાથી સદ્ગર હોય છે, તો
આપત્તિથી ગભરાતા નથી.**

સેક્રેટરી પાછો આવ્યો, ગવર્નરને વિનંતિપત્ર લખવો પડ્યો કે, ‘હમણાં ને હમણાં મહેરબાની કરીને મળી બાબતો તો સાફ !’ બાકી તેડવા મોકલી.

પ્રેમચંદ શેઠ આવ્યા, ગવર્નર કહે છે, ‘આજે આ આફત

છે, તમારું કમીશન ચાલુ કરીએ છીએ, અને આમાં મદદ કરો ! ’

પ્રેમચંદ શેઠ કહે છે, ‘ના, ના, કમીશન ચાલુ કરવાની જરૂર નથી. નકામો બેંકને એવો ખોટો ખર્ચ શા સારું જોઈએ ? અને અમારે તો બીજા વેપારમાં રોકાવાનું હોય છે, એટલે બેંક તરફથી અમને રાહત મળવાથી તો અમારે સારી સરળતા થઈ.’

પ્રેમચંદ શેઠ કાવકે મોંઢે ધીરે ધીરે વાત કરી રહ્યા છે, પરંતુ અહીં તો ગવર્નરને દિલમાં ભારે ઉકળાટ છે. સાંજ પહેલાં તો ચેકના જવાબ દેવા જોઈએ એટલે અહીં મિનિટે મિનિટ જાય એ મોંઘી છે. હૈયે કેટલો ઉકળાટ હશે ?

આપણે પણ આ જીવનમાં ઘડપણને સંવ્યાકાળ અને મૃત્યુની અંધારી રાત આવે તે પહેલાં પરલોક સફર કરવા માટે કામ પતાવી લેવાનું છે.

એમાં મિનિટે મિનિટ મોંઘી છે. એ જરાય વાતોચીતોમાં, ગરબા કુથલીમાં ન જાય, મન-વચન-કાયાના રામાટામામાં વેડફાઈ જાય નહિ એ ખાશ જોવાનું છે.

પ્રેમચંદ શેઠ ઠંડે કલેજે વાત કરી રહ્યા છે પણ ગવર્નરને તો ભારે ઉચાટ છે; એ ઢીલો ઘેંસ થઈ જાય છે, શેઠને કાણાવાણા કરે છે. શેઠના ગુણુ ગાય છે, કહે છે, ‘તમારા જેવાની ઓથ છે તો બેંકને સારું કામકાજ થાય છે, માટે કમીશન નક્કી કરી દઉં છું’. કૃપા કરી બેંકને મદદ કરો.’

હવે પ્રેમચંદ શેઠને તાણવાનું નહોતું, કહી દે છે, ‘ફિકર ન કરશો, વેપારીઓને સંતોષ કરી દઉં છું’, અને દરમિયાન બેંકને રોકડ ધીરવા તૈયાર છું !

બસ, એ કહીને પ્રેમચંદ શેઠ ઊઠ્યા, વેપારીઓમાં ફરી વળ્યા, કહી દીધું, ‘બેંક બહુ સફર છે, અણુવિશ્વાંસ કરવા જેવો નથી,’ આટલી જ વાર; ટપેટપ ચેક પાછા મંગાવાયા, ઉપરથી નવી રકમો જમા કરાઈ. નાણાં લઈ ખચેલા પણ ભરી ખયા !

શું આ? થોડું કમીશન ખાતે રાખવું પડે. અહીં શરીરે રોગ આગ્યો, તો ગભરાવાનું કામ નહિ, મનને મનાવી લેવાનું કે, ‘એક બાજુ વ્યાધિ આવી છે, પરંતુ બીજી બાજુ ઉત્તમ માનવભવ છે, ધર્મ મળ્યો છે, માંદું છતાં મગજ પાગલ નથી થયું’, સારી ભાવનાઓ તથા નવકારસ્મરણ વગેરે કરી શકું છું.

વળી આ શરીરે ઘણું કામ પણ આપ્યું છે અને હજી પણ આપશે, આટલી પીડાને તો કમીશન ખાતે રાખવાની. બીજી બાજુના મોટા વેપાર, મોટી મૂડી જોતાં આટલી તકલીફ ઘસારો એ કમીશન ખાતે.

ખોલો, આ કમીશન ખાતું ખોલો, પછી જુઓ કે મનને કેટલી બધી રાહત, સમાધિ ને સ્વસ્થતા રહે છે! આ તો કાંક તકલીફ આવી, અગવડ પડી, અપમાન-અપજ્ઞા આગ્યા એટલે જાણે સમજી લો છો કે ‘હુંટાયા!’ કમીશન દેવું પડે એને હુંટાવાનું કયો સારો વેપારી કહે છે? મૂરખ કહે એ જુદી વાત છે; બાકી કમાણીનાં સાધનોમાં એટલા ઘસારાને એક સાધન સમજે છે. એજ રીતે અહીં પણ સમજી રાખવાનું કે આ જીવનમાં આવતી તકલીફ-અગવડ, એ ઘસારો, હુંટવા બરાબર નહિ, પણ નિર્જરાનું સાધન છે, કમીશન ખાતે છે.

કર્મ બીજી કમાઈ કરાવી આપવામાં નિમિત્ત બને છે, તો હવે તકલીફ વેઠી થોડું એનું ચુકવવું પડે એ તો કમીશન ખાતે ગણાય.

આત્મધ્યાન (ચાલુ)

મન મુશ્કેલી આ છે કે જ્યાં કાંઈ તકલીફ થઈ, રોગ આગ્યો કે જટ ગભરાઈ જવાય છે, આકુળ વ્યાકુળ થવાય છે એનું શું થાય ?

ઉં એનું કારણ છે કે બીજું સારું ભૂલી જાયો છો. રોગ આગ્યો, પીડા ઉપડી, શરીર માંદું પડ્યું, પરંતુ ગભરાતા પહેલાં એ તો જુઓ કે શરીરે સાજા રહીને આજ સુધીમાં કેટલું કામ

આવ્યું છે. હજી પણ માનસિક સારી ભાવના કરાવી શકે છે, અને જીવતું છે તો બીજો દાન, શીલ, તપ, પ્રભુભક્તિ, સાધુ સેવા એ કરાવી શકશે.

માંદા માંદા ય દાન કરી શકો કે નહિ ?

શીલ પાળી શકો કે નહિ ?

ત્યાગ આદરી શકો કે નહિ ? દેવ-ગુરુની ભક્તિ બાંધે નહિ, તો બીજા પાસે કરાવી શકો કે નહિ ? ના, આ તો કાંઈ સૂઝતું નથી, એકલી તકલીફ યાદ આવ્યા કરે છે !

ઉલટું, તકલીફ કે મંદવાડમાં દાનાદિ ધર્મ વધારે કરવા જોઈએ જોથી પાપ નાશ પામે. પુણ્ય પાપને ઢેલે—,

એ ખબર નથી ? ના, ખબર નથી, માટે તો એમ નથી થતું કે ‘લાવ, મંદવાડ છે, તો અભયદાન દઉં. કલખાનેથી જીવોને છોડાવું’. દુઃખીના દુઃખ ટાળું, સાધર્મિક સીદાતાનો ઉદ્ધાર કરું. ખૂબ ખૂબ નવકાર ગાણું, જિનભક્તિ કરું કરાવું; આવું કાંઈ સૂઝતું નથી ઉલટું મંદવાડના બાને પાપ વધારનારા અભક્ષ્ય ભક્ષ્ય, રાત્રિભોજન, હાથવોચ, વગેરે કરવાનું સૂઝે છે ! કેવી ગમાર દશા છે ! પછી એ તો વિચારો કે ભવિષ્યમાં વધારે અશાંતા, વધારે આપત્તિ વધુ તકલીફ આવવાની કે સુખશાંતિ ?

ભૂલા ન પડો, તત્ત્વ વિચારો, રોગ કે તકલીફ છતાં બીજું સારું કેટલું આજ સુધીમાં કમાયા છે, હજી પણ હાથ પર કેટલું સારું મોજીદ છે, એ વિચારી એના પર ખુશી-સંતોષ અનુભવી રોગ-તકલીફને કમીશન ખાતે નોંધો. મન વાળો, કે હોય, બીજુ ઘણું સાફ સાફ કમાયા છીએ, હજી સાફ હાથ પર ઘણું ઘણું છે, તો આ રોગ તકલીફ કાંઈ વિસાતમાં નથી. ભલે આવી, એટલું કમીશન ખાતે સમજવાનું.

છોકરો વાંકો થયો છે, કોઈ ચિંતા નહિ, એને ઉછેરવામાં માતાપિતાને એક કર્તવ્યનું પાલન કરવાનો લાભ મળ્યો છે, તો

હવે એના તરફની તકલીફ કમીશન ખાતે રાખો.

એના વાંકા થવામાં આપણે હૈયું બાળી આપણું સાઈ કયું. કારણું ઘોઈ નથી નાખતું જે બળતરા કરાય કે ‘હાય ! કયાં આની પાછળ તૂટી મર્યા’, તો કરેલું ઘોવાઈ જાય; ને પાછો એ તો વાંકો રહેવાનો હોય તો રહે જ. શા સાઈ એવી સુકૃત બાળી નાખવાની મૂર્ખાઈ કરવી ?

અથવા છોકરો વાંકો થયો છે. પરંતુ બીજા એનામાં ઘણા ગુણો છે, બીજાની સાથે હળીમળીને વર્તે છે, તો આટલું એનું વાંકું કમીશન ખાતે.

મનને આમ વાળી લેવાય તો કેટકેટલા આત્મધ્યાનમાંથી બચી જવાય ! જીવનની કેટલીય ઘટનાઓમાં મન વાળી લેા તો ડગલે ને પગલે આત્મધ્યાનમાં જે પડે છે તે ઠમઠોક પાપ બાંધે છે. એનાથી બચી જવાય.

આત્મધ્યાનને ધર્મધ્યાનમાં પદ્ધતો :-

ઈષ્ટ સંયોગ, અનિષ્ટ વિયોગ કે રોગવેદનાની વ્યાકુળતામાં આત્મધ્યાન થાય છે, પરંતુ જે એને બદલે સીધી લાઈનની વિચારણા કરે,

કર્મના વિપાક, રાગદ્વેષાદિના અનર્થ, જિનની આજ્ઞા, સંસારની વિચિત્રતા-વિષમતા વગેરેનો વિચાર કરે તો ધર્મધ્યાનનો લાભ મળે;

એમાં મન ચોકખું રહે;

અધ્યવસાય અશુભ મટી શુભ થાય.

પાપના પ્રવાહને જદલે પુણ્યનો પ્રવાહ આત્મધરે ચાલ્યો આવે.

પાપનો ક્ષય થતો આવે;

આત્માનું સત્ત્વ ખીલતું જાય;

કેટલા બધા લાભ !!

સુરેન્દ્રદત્તને મરતાં થતું હશે કે “હાય આ બાયડીએ ઝેર આપ્યું, ઉપરથી ગળું દૂંપે છે! અરેરે કેટલી વેદના! ઓય ઓય! નથી સહન થતું! આના કરતાં સારી પત્ની મળી હોત તો કેટલું સારું થાત? આ ગળું દૂંપે છે પણ નથી તો કેઈ આ સમજતું કે નથી હું ઝેરથી પરવશ બતાવી શકતો! આમ મરવાનું? અરેરેરે, હું મરી ગયો! શું કરું?” વિચિત્રતા કેવી કે સગી પત્ની જ ઝેર દે અને ગળું દૂંપે. આ અર્તધ્યાત થયું. એને બદલે વિચાર્યું હોત ખરેખર! સંસાર અસાર છે;’ તો એ શુભ ભાવનામાં જાત.

મનને જો એમ થાત કે.

‘સંસાર અને તત્ત્વો તથા મોક્ષમાર્ગને ઓળખાવનારી જિજ્ઞાસા કેવી કહ્યાણુ-આજ્ઞા!

જિનવચન એ જ સાર છે, એ જ આદેય છે, એ જ ભવભવના બંધનથી છોડાવનાર છે!’

આ ધર્મધ્યાનનો ‘આજ્ઞાવિચય’ નામનો પહેલો પાયો, પહેલો પ્રકાર થાત.

અથવા એમ ચિંતવી શકત કે ‘આમાં પાતીનો શો દોષ? મારા કર્મનો જ વાંક છે. કર્મ જ એવા છે કે એનો વિપાક થાય એટલે ફળ દેખાડે જ. વાહ! કર્મવિપાકની કેવી બહિષ્કારી છે કે મોટા તીર્થંકર દેવ જેવાના જીવને પણ ફળ આપ્યા વિના રહેતા નથી.’

‘એય અનંત બળના ઘણી સહર્ષ લોગવી લે છે, તો મારે તો અવશ્ય લોગવવા’...અને તો એ ધર્મધ્યાનના ‘વિપાક વિચય’ નામનો પ્રકાર થાત.

અથવા એકું ચિંતન કરી શકત કે ‘જમે તે બન્યું, પણ મારે પત્ની પર કે પીડા પર દ્રેષ કરવાની જરૂર નથી. તેમ આ શરીર અને સુખાકારિતા પર રાગ કરવાની જરૂર નથી. રાગ-

દ્રેષના અપાય અર્થાત અનર્થ ભયંકર આવે છે ! કેવા ભયંકર ? આવીં મત્યક્ષ અનુભવ્યું કે પત્ની પરના રાગે તણાઈ માત્ર એક દિવસનો જ વિલંબ કરવા રહ્યો ત્યાં ચારિત્ર પાળવાનું ગુમાવ્યું ! અને આ દશા પામ્યો ! હવે પાછી મરતી વખતે રાગદ્રવેષની લત ચાલુ રહે તો એની લાંબી પરંપરા ચાલવાનો મહાન અનર્થ ઉભો થાય. એ વળી ભવાંતરે કેવાંય ઘોર પાપો અને પીડાઓના અનર્થ-અપાય સર્જે !

આત્મકોઈ ધર્મધ્યાન એને સૂઝ્યું નહિ. સૂઝ્યું આત્મધ્યાન. વેદનાની વ્યાકુળતામાં સારું થયું કે વળી એવા વિચાર નહિ આવ્યા હોય કે ‘આ દુષ્ટ પત્ની કેવી વાઘણ ! મન મારી ગઈ ? ભૂલ મારી જ કે એનું દુશ્ચરિત રાત્રે જોયું ત્યારે પીટવી જોઈતી’તી તે જતી કરી. એ હુશ્ચીને તો ખતમ જ કરવા જેવી હતી. હજી પણ લાગ મળે તો દુષ્ટાને બતાવી દઉં...’ આવા વિચાર નહિ કર્યા હોય, નહિતર તો એ રૌદ્રધ્યાનમાં જ જાય. તે સીધો નરક-માં જ પડકે, છતાં આત્મધ્યાન થયું એ તિર્યંચગતિમાં તો તાણી જ જાય છે. એ વેદનાની વ્યાકુળતાના દુધ્યાન-આત્મધ્યાનને આભારી છે. મન સુરત બની ગયું, તત્ત્વજ્ઞગૃતિ અને ધર્મરેકુતિ ગુમાવી.

વિચારસરણીના ઝોક પર મોટો આધાર

ત્યારે, વિચારવા જેવું છે કે જીવનમાં રોજ ને રોજ ને રોજ કેટલા ય મનંગો જોવા મળે છે, સાંભળવા મળે છે, યા યાદ આવી જાય છે. ત્યાં જો તત્ત્વજ્ઞગૃતિ નથી તો સહેજ સહેજમાં આત્મધ્યાન ઊભું થયું જ છે, વિચારસરણીનો ઝોક કોઈ સારા રૂપમાં ન ઉતાર્યો, જિનવચન યા કર્મવિપાક અથવા રાગાદિના અપાય, યા લોકસંસ્થાનમાં ન લઈ ગયા અને ‘હાં, ખેલું છું ક્યારે મળે, કેમ ટકે, ન જાય તો કેવું સારું’, યા ‘અણગમતું કેવી રીતે ટળે, કેમ ન આવે, રોજ ક્યારે મટશે ? હાય ! રોજ ક્યાં આવ્યો ? કેટલી બધી પીડા ! ભવાંતરે અમુક સુખ-સંપત્તિ જરૂર ઝળે...’ આદિ તન્મય તરંગમાં ચઢે તો આત્મધ્યાન

લાગ્યું જ છે.

સ્નેહીના મરણ પર શું વિચારવું ?

વિચારના ઝોક ફેરવવાની વાત છે.

દા. ત. છોકરો કે બીજું કોઈ સ્નેહી મરી ગયું, એના પર શોકભરી વિચારણા ચાલે છે, ‘અરેરે ! છોકરો ગયો !’ સ્નેહી ગયો ! કેવો સારો હતો મારે કામનો હતો. હવે મારું શું થશે ?...’ આવા કટપાંતભર્યા વિકલ્પો ચાલે છે. પરંતુ એમાં જુઓ તો સામાની દૃષ્ટિ કરતાં પોતાના સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ વિચારાય છે. સ્વાર્થની વિચારણા છે. એના બદલે સામાની દૃષ્ટિથી જો વિચારવામાં આવે, તે પણ આત્મહિતની અપેક્ષાએ વિચારાય, તો આત્મધ્યાન આવે.

પૂછો એ વિચારણા કેવીક હોય ?

આવી કોઈક, કે ‘સ્નેહી બિચારો ગયો, એણે માનવજીવનની ધર્મસાધનાની તક ગુમાવી ! મેં એને જીવતાં ધર્મ સધાવ્યો નહિ, મોહના વિષકરોરા પાયા, કેટલો હું અજુઝ ! કેવો મોહાંધ ! એની બિચારાની કંઈ ગતિ થશે ! ત્યાં ધર્મ મળશે કે નહિ ? ખરેખર ! જ્ઞાનીઓનું વચન સાચું જ છે કે આ ધર્મ વિનાનું જીવન અસાર છે. મોહની મહા પ્રબળતા છે ! મારે ધર્મ કરી લેવો.’ આમ વિચારણાનો ઝોક લીધો તો શુભ ધ્યાનમાં ચઢાય.

પેણું સ્વાર્થના ધરતું કે પારકાનું પાપ-ત્રિપથોના ધરતું તો જેટલી જેટલી વાર યાદ કરો એટલીવાર આત્મધ્યાન ચા અશુભ વિકલ્પો ખન્યા રહે. એથી ઉલટું પરમાર્થના ધરની, તત્ત્વના ધરની, કે આત્મહિતના ધરની જ્યારે જ્યારે વિચારણા કરો ત્યારે ત્યારે એ શુભ ધ્યાન શુભ ભાવનાને અવકાશ આપે : શુભ અધ્યવસાય વારંવાર જાગતા રહે.

આ શુભ અધ્યવસાય, શુભ ભાવના શુભ ધ્યાન માટે શું કરવાનું ? વિચારસરણી શુદ્ધ બનાવવા શું કરવું ?

(૧) આ જ કે આત્મહિતની દૃષ્ટિએ જોતું, પણ જડતા સારા-નરસાની દૃષ્ટિથી નહિ.

તત્ત્વની દૃષ્ટિએ વિચારતું, મોહની દૃષ્ટિએ નહિ.

જડ-ચેતનનો, હિતાહિતનો, તારક-મારકનો, વિવેક કરવો.

વિનશ્વર કાયા-માયા, અને અવિનાશી આત્મા-પરમાત્માનાં મહાન અંતરને ખરાબર ખ્યાલમાં લેતું.

આથી વિચારસરણી શુદ્ધ કરી શકાય. એમ,

(૨) મતાપુરુષોનાં જીવનચરિત્ર વારંવાર વાંચવા, વિચારવા.

(૩) તત્ત્વસ્વાધ્યાય ધીખતો રાખવો.

(૪) સદ્ગુરુઓના ખૂબ સમાગમ કરવા.

(૫) એમના કલ્યાણ-ઉપદેશ સાંભળવા, એ બધું પાછું ફરી ફરી મનમાં ધુંટયા કરતું.

(૬) વળી જીવનમાં અર્હદ્ભક્તિ, સાધુ-સેવા. દયા, દાન, વ્રત-નિયમ, ત્યાગ-તપસ્યા, સામાયિકાદિ અનુષ્ઠાન શક્ય એટલા વધુ આચરતા રહેતું.

તો શુભ અધ્યવસાય ચાલે. નહિતર અશુભ વિકલ્પો તૈયાર છે. સુરેન્દ્રજી એમાં પડ્યો છે એ વેદનાની વિહ્વળતાને આભારી છે, અહીં ત્રીજા પ્રકારનું આર્તધ્યાન લાગે છે,

ચોથા પ્રકારનું આર્તધ્યાન

ત્યારે જો પૌદ્ગલિક આશંસામાં ચિત્ત એકતાન લાગી જાય તો ચોથા પ્રકારનું આર્તધ્યાન લાગે છે, એ વળી મહાખતરનાક છે. ધર્મ ખૂબ સારો સાધ્યા પછી આત્મા જો ભૂલો પડી જાય છે. તો આ આર્તધ્યાનમાં અટવાઈ જઈ નિયાળું કરે છે, ધર્મ વેચી પૌદ્ગલિક સુખ-સામગ્રી ખરીદી લે છે. એના એવા કુસંસ્કાર

પડે છે કે પછી ભવાંતરે એ સુખસામગ્રી મળતાં ભાનભૂલો અને છે. ઘોર રાગ-દ્રેષ-મોહની આંધીએ ચઢે છે. કેઈ હિંસાહિ પાપો, ઇન્દ્રિયવિષયાશક્તિ ને કષાયો સેવનારો બની જાય છે ! પરિણામે નરકમાં પટકાય છે !

આ તો ઉચ્ચ આશંસાની વાત થઈ. પરંતુ એથી વીચી કોટિની આશંસા તો મોહમૂઢ જીવને ડગલે ને પગલે ચાલ્યા કરે છે. દાઢમાં કાંઈ ભરાવું જોઈએ, પછી લોહપતાને લીધે મનમાં એ જ આવ્યા કરે છે કે, ‘આ મળવું જોઈએ, આમ બનવું જોઈએ.’

પૌદ્ગલિક સુખ, માન-સન્માન, સત્તા-ઠકુરાઈની લાલસા કેમ ભૂંડી છે ?

કહો, એ આશંસા ક્યાં જ કરાવે છે; ચિત્તને એમાં તન્મય રાખ્યા જ કરે છે; ત્યાં વારંવાર આત્મધ્યાનને મહાલવાની જગા મળી જાય છે. એથી વારંવાર કર્મ અને કુસંસ્કાર વધે છે.

વિચારો જીવનમાં આત્મધ્યાનથી બચવા માટે ક્યાં અવકાશ રાખ્યો છે ? હૈયે જડની જ માયા વસી હોય, કાયાની જ સુખ-શીલતા પર ચોંટ હોય, ઇન્દ્રિયોના વિષયો જ જોયા કરવા હોય, ત્યાં આત્મધ્યાન ન આવે તો શું આવે ?

પૌદ્ગલિક આશંસા ટાળવા વિચારણા :—

વિચાર નથી કે ‘આ હું શું ઝંખી રહ્યો છું’ ?

જે મૂકીને જ મરવાવું એ ?

જેની પાછળ કાળાં દુર્ધ્યાન થઈ પુણ્યની ખાખ થાય અને પાપનાં ઝેરી ઝાડ ઉગે, એ ?

જે અનેકાનેક દોષ-દુર્સુષ્ટ-દુષ્કૃત્યોને પોષી જન્મ-મરણની પરંપરા ચલાવે, એ ?

જો આની જ આશંસા-ઝંખના ક્યાં કરીશ, તો પછી આત્મ-હિતની ઝંખના ક્યારે કરવાનો ? પૌદ્ગલિક આશા-આશંસા

અને જંખના-જંજળ કર્યા કરીશ તો એ હૃદયને એના કુસંસ્કારો અને મોહિનીથી એટલું બધું પકડશે કે પછી આત્મહિતની જંખના કરવાની હાથકાત પણ નહિ રહે. અને માનવજીવન એમ જ પૂરું થઈ જાય પછી કંઈ દશા ?

આ વિશ્વમાં પુદ્ગલની ઘટમાળ તો અનંતાનંત કાળથી ચાલી આવે છે. વિરાટ જગતમાં કેઈ કેઈ સર્જન, સડન, અને વિધ્વંસન થયા જ કરે છે, કવિ કહે છે,—

‘કોઈ ગોરા, કોઈ કાલા પીલા નયને નિરખનકી;
એ દેખી મત રાયો પ્રાણી, રચના પુદ્ગલકી,
ખખર નહિ આ જગમે પલકી.’

માત્ર ઇન્દ્રિયોથી જરાવાર અનુભવવાનું, પછી ખલાસ !

એનું એ, એકને ઇષ્ટ લાગતું હોય એ જ બીજાને અનિષ્ટ લાગે છે.

એનું એ, એકવાર ઇષ્ટ લાગેલું, એને ને એને જ કાલાન્તરે અનિષ્ટ લાગે છે.

આમાં ખરેખર ઇષ્ટ-અનિષ્ટપણું ક્યાં રહ્યું ? ખરેખરા સુખને કરનાર શી રીતે કહેવાય ?

આ પરિસ્થિતિમાં પૌદ્ગલિક આશંસાઓમાં મસ્ત બનવું, લાગ્યા રહેવું, એનાં નિયાણાં કરવા, એ સરાસર મૂર્ખાઈ છે, માનવજીવનની ખરબાદી છે.

આશંસા કરવી તો સદ્ગુણોની કરવી, સુકૃતોની કરવી, સત્પરાક્રમોની, દોષત્યાગની, અને પાપથી છૂટકારાની કરવી. વારંવાર પરમાત્માને એ બધા માટે પ્રાર્થના કર્યા કરવી. રોજ ‘જયવીરરાય’ સૂત્રમાં શું માગીએ છીએ ? એ જે માગીએ છીએ એની આશંસા પછી કેટલી કર્યા કરીએ છીએ ? આવું કંઈ જો નથી આવડતું તો આર્તધ્યાન, ક્યાંથી આપણો કેટો મૂકે ?

સત્ત્વહીનતાનાં લક્ષણુ :—

સમજી રાખો કે,

પુદ્ગલના નચાવ્યા નાચવું,

ઈષ્ટ-અનિષ્ટની જ ગડમથલમાં મચ્યા રહેવું,

સુખશીલિયાપણાની વૃત્તિ જીવંત રાખવી,

અસહિષ્ણુતાની કમળેરી ન છોડવી,

એ સત્ત્વહીનતાનાં લક્ષણુ છે. આત્મા એમાં નિઃસત્ત્વ બની જાય છે. સાત્ત્વિક બનવું હોય તો એ બધી લત પર પાકેા અંકુશ મૂકવો જોઈશે. એ અંકુશ આત્મહિતકારી તત્ત્વોની લત લગાડવાથી આવશે; શુભ વિચારસરણી શુભ મનોરથો, ને શુભધ્યાનના વારંવાર અભ્યાસથી બનશે. અને તો જ આત્મધ્યાનથી બચાશે.

ખોટી વસ્તુ ખોટી વિચારણા કાઢવા માટે માત્ર એનો સામનો બસ નથી. પણ સાથે સારી વસ્તુનો, સારી વિચારણાનો અભ્યાસ બહુ જ જરૂરી છે.

સારી સારી ભાવના, સારાં ચિંતન, સારાં મનોરથ સારાં કૃત્યો અને આચારો, -આની રઠ લાગવી જોઈએ. એમાં ને એમાં આત્મા પરોવાયેલો રહે એટલે નરસા વિચારો, દુર્ધ્યાન, કુવિકલ્પો, વગેરેને અવકાશ જ નહિ મળે. ફરિયાદ તો કરેા છો કે ‘બધું’ સમજીએ તો છીએ છતાં મન ખોટા વિચારે, ફાલતુ વિચારે ચઢી જાય છે, જરા જરામાં આત્મધ્યાન થઈ જાય છે, શું થાય? પણ સમજતા નથી કે એ બધું ખોટું છે, એને રોકવું જોઈએ એટલા માત્રથી એ નહિ અટકે. મનને કોઈ સારૂં કામ આપી દો, સારો શોખ આપી દો, દા. ત. આ જીવનમાં સવાકોડ નવકાર ગણવા છે, અથવા તીર્થંકર ભગવાન અને અન્ય મહાપુરુષોના જીવનના એકેક પ્રસંગનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરવો છે, યા જીવનતા બધા

પ્રસંગોમાં તત્ત્વ શોધી કાઢી તત્ત્વદષ્ટિએ જ એને મોલવા છે... આવે કોઈ રસ, કોઈ હાદ્દિક ઉદ્દેશ નક્કી કરે અને મનને કામે લગાડી દે; પછી જીએ મનને રખડવાની અગર ખોટા વિચારો કરવાની કેટલી દુરસદ મળે છે. દુધ્યાન-આર્તધ્યાન કેમ વારે વારે ઉઠે છે? તત્ત્વદષ્ટિની વિચારણા સતત ચાલુ નથી, માટે; અથવા બીજો સારો કોઈ માનસિક ધીખતો વ્યાપાર ચાલુ નથી માટે.

જીવન તો જીવે છે પણ જીવવામાં આ ઈલમ શીખવાનો છે જેથી મનને તોફાને ચઢવા બનતા સુધી જગા જ ન મળે. કંદાચ મન આર્તધ્યાના તોફાને ચઢવા ગયું તો તરત એને તત્ત્વ-જ્ઞાનની, સુવિચારણાની કે નમસ્કારમંત્ર-સ્મરણ વગેરેની સડકે ચઢાવી દેવાનું. પણ આ તો જ બનશે કે માત્ર એવો પ્રસંગ આવે ત્યારે જ નહિ, કિન્તુ એમને એમ પણ સારો વ્યવસાય મનનો ચાલુ જ હોય; જીવનમાં એક ક્ષણ પણ દુરસદ જ ન હોય એવો અને એટલો શુભ મનોવ્યાપાર માથે ધર્યો હોય. મન એથી ઘણું ફેરું, પવિત્ર, અને કોમળ બને છે. આર્તધ્યાનના ધસમસતા પ્રવાહ મોખા પડી જાય છે. એથી માનવજીવન સફળ થઈ ભાગી સારી સદ્ગતિ મળી પાયા પડે છે.

યશોધર મુનિ : બીજા ભવમાં મોર

સમરાદિત્ય કેવળીમહર્ષિના જીવ ધનકુમારને મહાત્મા યશો-
ધર મુનિ પોતાનું ચરિત્ર કહેતાં જણાવે છે કે પહેલાં ભવમાં
પોતે રાજા સુરેન્દ્રદત્ત તરીકે ચારિત્રની ભાવનાવાળા છતાં ભાવના
હેઠાણે પડી ગઈ અને પત્નીના હાથે જ પોતે એ ભવમાંથી ડીસ-
મીસ થઈ ગયા ! આત્મધ્યાનમાં મર્યા, હવે કેમ ?

કર્મ જાણે કહે છે ‘ ચાલો મોરલીના પેટમાં મોરના અવતારે.

આત્મભાન વિના મર્યા છો માટે આત્મભાવ વિનાના જીવનમાં !

હિમવંત પર્વતના દક્ષિણ ભાગે લાગેલા શિલિન્ધ પર્વત
પર ફેંકાઈ ગયા.

બહુ વિચારવા જેવું છે. હાથવોચ થાય છે, દુધ્યાન થાય
છે ત્યાં આત્માનું ભાન ભુલાય છે, આત્મ-દ્રવ્યનો ખ્યાલ હોય,
તો પોતાના જ બાંધેલા કર્મ અને એના નિર્ધારિત ઉદય પર હવે
આનાકાની શી ? ઓયવોચ શી ? તવા કર્મબંધનનો ૨૨ કેમ
નહિ ? પણ ના. પુદ્ગલના ખોળિયા પર જ નજર છે એટલે ‘ મને
આટલું બધું દુઃખ ? હાય ! સહન નથી થતું. આ ક્યાં આવ્યું ?
કેમ જાય ? ’ વગેરે વલોપાત રહે છે.

આત્મભાન લુલાય છે એટલે આત્મભાન વિનાના લવમાં ધંડેલા-
વાનું થાય છે.

યશોધર મુનિ કહે છે, કાલકમે હું મોરલા તરીકે જન્મ
પામ્યો. હજી તો હું નાનું બચ્ચું જ છું, પાંખ પણ ખૂલી નથી,
માતા મને બહાલથી ઉછેરી રહી છે. આ જગતમાં હલકા અવ-
તારમાં પણ કાંક પુણ્ય જાગતું હોય તો પોતાના પર માતાનું
વાત્સલ્ય ઊભરતું આવે છે, અને માતા જતના કરે છે. પણ પુણ્ય
ખૂટે ત્યાં માતા ય શું કરે ?

મોરની માને મોત ભેટે છે

વનમાં એક જીવાન શિકારી આવ્યો, દૂરથી એણે બાણ
છોડયું. મોરલી ગફલતમાં હતી, નિશાન બરાબર તકાયું, તીર
સોંસરું પેટમાં ઘુસી ગયું ! મોરલી ઉથલી પડી, તરફડી રહી
છે, તીર કોણ કાઢે ? મલમપટ્ટો કોણ કરે ? જીવને અહીં માનવ-
લવમાં તાનામાના સૂઝે છે, તે ય બધી સાસરવાસર મળે છે,
છતાં ય ધર્મ કરવો નથી સૂઝતો ! કેવી કરુણ દશા !

મોરલી મરી. પારધીએ મને ઉપાડ્યો; હર્ષ ગયો નન્દાવાડા
નામના ગામમાં, અને ગામના મુખીને એક મરથક સાથવાના
મૂલ્યે વેચ્યું. હલકા લવમાં જીવનું મૂલ્ય કેટલું ? તે ય હલકા
માણસના હાથે ? પારધી એટલામાં રાજ થઈ ચાલતો થયો.

અહીં મુખીએ મને ખરીદી તો લીધો, પરંતુ ક્યાં એને
પોતાના છોકરા જેવી દરકાર હતી કે મારી ભૂખ તરસનો વારેવારે
ખ્યાલ કરે ? પણ એમાં ય એનો શો વાંક ? વાંક તો મારો જ
હતો. પૂર્વ જીવનના છેલ્લા ભાગે બગાડેલા અધ્યવસાયે એવાં
ચીકણાં પાપકર્મ ઉપાજર્યાં હતાં કે આ તો પાશોરામાં પહેલી
પૂણી હતી !

મોર કીડા ખાય છે:-

કુધાવેદનીય ઘણી સતાવતી હતી, એટલે હું કીડા ખાવા

માંડયો; અને એ રીતે પાપકર્મથી પોષાતું માણું શરીર વિસ્તાર પામતું ગયું. શરીર વધવા સાથે પાપ વધવા માંડ્યા !

પેટની કોઠી સાથે પાપની કોઠી ભરવાની ?

આ ચરિત્ર સાંભળતાં વિવેકી ધનકુમારને શું થતું હશે ? મન પીગળી જાય ને ? એમ થાય કે ‘ અહો ! આ સંસાર ? અહીં પાકી રનેહી ગણ્યાતી માતાએ અને પ્રાણીયારી કરેલી પત્ની-એ આ કેવી દુર્દશા કરી ? આ તે રનેહી કે શત્રુ ? પણ જ્યાં આમડા સાથે સગાઈ હોય, સંબંધ દેહના હોય, આત્માના નહિ. ત્યાં શી સારી આશા રખાય ? બિચારો મોરના અવતારે ! એક વખતનો માથાના ઘોળા વાળને ધર્મદૂત સમજી વૈરાગ્ય પામી જનારો, ‘ મારે હવે રાજ્ય ને પાટ, વૈભવ ને વિલાસ કાંઈ ન જોઈએ, હવે તો સંસારનો ત્યાગ ’ એમ નક્કી કરનારો, એવા પરાક્રમીને પણ મોઢે ગળડાવ્યો તે આટલી હદ સુધી ! !

મોર થઈને કીડા ખાઈ પેટ અને પાપ બંનેની કોઠી ભરે છે !

પેટની કોઠી તો ભરવી પડે, પણ પાપની કોઠી ભરવાની ? ’

આ વિટંબણા સૂચવે છે કે ક્ષણમાત્ર ભરોંસે રહેવા જેવું નથી કે ‘ મને હવે સારી ભાવના થઈ ગઈ, શી ચિંતા છે ? ’ હવે તો સારી ભાવના થઈ એટલે વધુ સાવધાન બનવાનું છે, જો આગળ વધતું હોય તો. ક્યાંય પણ ગફલત ન થઈ જાય, ભૂલ-ભુલમણીમાં ન પડી જવાય એની ભારે તકેદારી રાખવાની છે. માણસ કંઈકે સારું કૃત્ય કરતાં ભૂલ કરી એસે છે અને પછી તેનું કલંક ચઢે છે ધર્મ પર ! અજ્ઞાનીઓ કહે છે ને કે સંઘ કાઢે એને પછી દેવાળું નીકળે છે ! શું સંઘ કાઢવો એટલે પાપો-દ્યને નોંતર ? ના, ખરી રીતે સંઘ કાઢ્યા પછી પુણ્યના અતિ વિશ્વાસમાં સદ્ગો કરે, ગલ ઉપરાંતના ધંધા કરે, આડુંઅવળું કરે, એટલે દેવાળું નીકળે, ત્યાં ધર્મનો શો દોષ ?

પાપ અપાવવાના નિર્ધાર છે?

સાડું પુણ્ય કમાયા પછી તો એ નિર્ધાર જોઈએ કે અમારે એને અહીં વટાવવું નથી. એનાં તુરંત ફળ વૈભવ-વિલાસ નથી જોઈતા. પૂર્વનાં પાપ અહીં ખપી જાય તો સાડું, કે જેથી પછી એકંદી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યની ગઠડી જ સાથે લઈને જઈએ, અને ભવાંતરે ઉત્તરોત્તર સદ્ગતિ, સુકૃત અને આત્મોન્નતિ કૂંદકે ભૂસકે વધતાં જ ચાલે, તે અદ્ય કાળમાં આ સંસાર કારાગારમાંથી છોડાવી અનંત અન્યાબાધ સુખમય મોક્ષમહેલમાં સ્થિર કરાવે.' છે પાપ અપાવવાના નિર્ધાર? તો પછી દુઃખમાં સંતાપ શા ?

પુણ્યનાં ફળ ઝટ લઈ લેવાની ઉતાવળમાં માણસ ભૂલો પડી જાય છે.

એમ, શુભ ભાવનાના ભરોંસે, દા. ત. 'હવે તો મારી ભાવના ચારિત્ર શેવાની છે જ, તો આટલું રનેહીનું' માની લેવામાં ખગડવાનું હતું? થોડા વિલંબમાં શું થઈ જવાનું? '-આવા ભરોંસે થાપ ખાઈ જાય છે.

સારી ભાવના રક્ષક છે, પરંતુ કાળ, કર્મ અને જગતનો ભરોંસો એ લૂંટારો છે; રક્ષકને ભુલાવામાં નાખી ક્યાંય તાણી જાય. સુરેન્દ્રદત્ત જવહર વૈરાગ્યની ભાવના છતાં આમ જ તણાયો. ત્યારે એ વિચારવા જેવું છે કે,

જ્યાં એવી કોઈ ભાવના નથી, ખસ સંસારમાં રંગરાગમાં મહાદયા કરવું છે ત્યાં કાળ, કર્મ અને જગતના ભરોંસે રહે શું પરિણામ આવે ?

રક્ષણરૂપે ધર્મ પાસે નથી, અને જાતના અભખરાથી કે ખીજની શરમાશરમીએ પાપમાં તણાવાનું છે ત્યાં કઈ કારમી વિટંબણા સરળવાની ?

રક્ષણ રૂપે પુણ્ય સફર નથી, અને પત્ની પુત્રાદિના રનેહમાં આંખ મીચીને તણાવું છે તો પરિણામ કેવું આવવાનું ?

ભવના પલટાની ભયાનકતા

સુરેન્દ્રદત્તને હવે તિર્યંચ મોરનો અવતાર એટલે પુણ્ય કરવા માટે નાલાયક અને પાપ આચરવા તૈયાર એવું જીવન ! ધર્મ દુર્લભ અને પાપ સુલભ ! આ મોર સહેજે સહેજે જીવતાં જીવડાં ખાઈ જાય છે ! એક તો આવી તિર્યંચ-કાયા પૂર્વનાં પાપે આવી, પણ ઉપરથી હવે એ પાપકાયા દ્વારા પણ પાપને, સંચય કરવાનો ! મનુષ્ય હતો ત્યારે જીવડાં ખાવાં શું, ઉપર પગ ન મૂકવાની કાળજી, પણ ખસ હવે પાપકાયા મળી એ કહે છે, ‘હવે જીવડાં ખા.’ એવા ભવમાત્રથી પાપ લલાટે લખાય છે !

ધર્મકાયાનું મૂલ્યાંકન

એક જીવનપલટો જીવને ક્યાં લઈ જઈ પડકે છે ? તિર્યંચની પાપકાયાના હિસાબે આ માનવભવની કાયા તો ધર્મકાયા છે. એનાં મૂલ્યાંકન કરો. જ્યાં સુધી એ હાથમાં છે ત્યાં સુધી, જે બીજે દુર્લભ છે, જે અહીં જ સુલભ છે, અને જે દુર્ગતિને તાળાં લગાવી સુગતિ નક્કી કરી આપે છે. એ શુભ ભાવનાઓ, સદ્-ગુણો, પરમાત્મભક્તિ, સાધુસમાગમ અને દાનાદિ ધર્મ જીવન-ખૂબ ભરી દેા. કોડ કરો કે વીતરાગનું શાસન મળ્યું છે તો એની એવી એકતાન આરાધના કરી લઉં કે હલકો ભવ હવે મારે આવે જ શાનો ? આત્મધ્યાન નથી તો તિર્યંચના અવતાર શાના ?

વીતરાગનું શાસન મહાનિધાન, સર્વ સંરક્ષણ, સર્વોદય

એક માત્ર વીતરાગનું શાસન જ તારણહાર છે, એની જોર-દાર માયા લગાડું; એમાં મહાનિધાન દેખું, એમાં જ સર્વ સંરક્ષણ અને સર્વ-ઉદય દેખું. મહાનિધાન એવું કે હીરા માણેકની તિજોરી એની આગળ કૂલ લાગે, તુચ્છ ભાસે, સર્વસંરક્ષણ એવું કે સંસારની સર્વ આપત્તિ, સર્વ કલેશ, સર્વ વિટંબણામાં એક માત્ર એ જ રક્ષણ અને શરણુભૂત દેખાય ! સર્વ-ઉદય એવો કે

બધીય વાતના શુભોદયનું એક માત્ર સાધન એ જ, એવો અટલ વિશ્વાસ એસી ગયો હોય.

પાપ-કાયા ને ધર્મકાયા

માનવ દેહને જેવો મૂલવશે એવા કોડ અને પુરુષાર્થને અવકાશ મળશે. બીજી તિય'ચ યા દેવની કાયાની જેમ એને વિષય સુખ ભોગવવાનું એક સાધન નો ગણવું, તો પછી કોડ અને પુરુષાર્થ એ જ તરફના રહેવાના. ત્યારે નો એમ માન્યું કે આ માનવકાયા એ ધર્મકાયા છે, વીતરાગ પરમાત્માનો ભાષેડો ધર્મ સાધી લેવા માટે મહાયોગ્ય કાયા છે, તો કોડ પુરુષાર્થ એ તરફ ચાલવાના, પણ મૂલવણી અંતરથી થવી જોઈએ. હૃદયના ઊંડાણમાંથી આ બાજ નીકળે કે આ મારી કાયા પાપકાયા નથી પણ ધર્મકાયા છે મનને ચોંટ લાગી જાય કે આને ધર્મ કમાવા માટે જ વાપરું, ખાન પાન ઇત્યાદિ કરું તે તો એને ઊભી રાખવા પૂરતું, પણ એ બધું કરતાં અને કર્યા બાદ પણ ધર્મ-કમાઈતું લક્ષ જરાય ન ચૂકું.

ધર્મકાયા અને સર્વોદય-શાસન

આ મહાદુર્લભ ધર્મકાયા અને આ મહાનિધાન, સર્વ-સંરક્ષણ, ને સર્વોદય સ્વરૂપ જિનશાસન. એનો કેટલો બધો અદ્ભુત યોગ પ્રાપ્ત થયો છે! આ દુનિયામાં જાઓ જુઓ બહુધા શું જોવા મળે છે? પાપકાયા અને મોહનું શાસન, -એનો યોગ જોવાનો મળશે. પાપની પ્રવૃત્તિ અને મોહનાં દિલ, -એ જ ચારેકોર જોવા મળશે, કેમકે ભવ જ એવા કે પાપ અને મોહ સુલભ! દોષ અને દુષ્કૃત્યો જ સુલભ! હવે આ ધર્મકાયામાં પણ એજ સંસ્તૃં કરાય અને તે પણ સર્વસંરક્ષણ-સર્વોદય રૂપ ધર્મ-શાસન મળ્યા પછી, એ કેટલી સ્વઘાતક કારમી કરુણ દશા!

ધ્યાન રાખજો આજે ય સર્વોદય વાદ તો ચાલી પડ્યો છે, પરંતુ એ ભૌતિક છે. સાચો સર્વોદય આહીં સદ્ધર્મશાસનમાં છે. સર્વસંરક્ષણ પણ ત્યાંજ છે. ધર્મના નામે તો દુનિયામાં

કેઈ પંથ, કેઈ મત ચાલે છે, પરંતુ બધે સર્વસંરક્ષણ, સર્વોદય નથી, માત્ર વીતરાગ-સર્વજ્ઞ પ્રભુના ઉપદેશોના ધર્મમાં જ તે મળે છે. એ મળ્યાની મહાકંદર કરો. મહાગૌરવ લેા, ન મળ્યાનું મળ્યું મानी હરખ હરખ અને હોંશ હોંશ અનુભવો, તો આ કાયાને સાચી ધર્મકાયા બનાવાય, મનને સાચું ધર્મમન બનાવવા મથાય, વાણી ધર્મવાણી જ વદવાનું લક્ષ રહે.

સુરેન્દ્રદત્તે ઠીક ઊભું કયું હતું, પરંતુ અંતે ગુમાવ્યું, તો અત્યારે મોર થઈને પાપકાયા, પાપમન બનાવી રહ્યો છે. જીવડાં ખાઈ શરીર વધારી રહ્યો છે.

વિચારવાના બે મહાન મુદ્દા

અહીં એક વાત વિચારવા જેવી છે કે પૂર્વે

(૧) જેણે માતાનો ઊંચો ઉપદેશ આપ્યો હતો કે કેઈ પણ જીવને દુઃખ દેવાય નહિ, કે મરાય નહિ, વળી

(૨) જેને ચારિત્રની ભાવના હતી, તેમ

(૩) બીજાને મારવા કરતાં પોતે આત્મઘાત કરવાની તૈયારીનું સંત્પ હતું,

આ ત્રણ વિશેષતાવાળો એ અત્યારે જીવતાં જીવડાં ખાઈ જાય છે, ત્યાં આટલો બધો ફેર કેમ?

એમ એ વિચારવા જેવું છે કે એવા એક વખતના સારા યોગ છતાં આ દશા, તો જેના જીવનમાં એ બળ નથી, તેને ભવાંતરે કઈ દશા ?

ખોટા સવાસલાની ભયાનકતા

ત્યારે, ફરકના કારણે બે દેખાય છે, - એક, માતાના દાક્ષિણ્ય-થી લોટનો ફૂકડો માર્યો અને એને ખાધો, બીજું એ, કે અંત સમયે જરૂર અને મળે દ્રવ્યનો ભોગ બનતાં જે આર્તધ્યાન કર્યું, એમાં વિચારણા બગાડી, પરિણામે ભવ એવો મળે છે કે જ્યાં સરાસર અજ્ઞાન-અવિવેક દશા છે, હિંસક પરિણતિ છે.

ત્યારે જોવા જેવું છે કે લોટનો ફૂકડો મારતાં કરેલો ખોટો સવાસલો અને આર્તધ્યાનમાં કરેલો મનનો બગાડો જીવને કયાં સુધી નીચે લઈ જાય છે !

પાપની વાત પર લગાવેલ કર્તવ્યનો કે ધર્મનો સિદ્ધો ભયંકર નીવડે છે.

ધર્મના નામે ચલાવેલી પોલ કર્મના ચોપડે રજેરજ લખાય છે. કર્મ શરમ રાખતું નથી; દારુણ વિપાક દેખાડે છે !

આ તો ગૃહસ્થ હતા, પણ સાધુ બી હોય, તોય જિનાજ્ઞાએ નિષેધેલા ખોટા વ્યવહાર અને ખોટી વિચારણાઓ ચલાવવામાં જીવનની ભયંકર ખરબાદી અને દુઃખદ પરલોક સર્જાય છે. આ તો દેખીતા બીજા ધર્મની ઓથ છે એને ! ત્યારે જેને એવી કોઈ

ઝોથ નથી, અને પાપમાં ખદખદતું જીવત છે, એવા જ્યારે

અર્તવ્ય પર કર્તવ્યની મહોર છાપ મારવાની,

પાપને ધર્મ લેખવાની,

અવિધિને વિધિમાં ખપાવવાની, અને

ધર્મ દઢ કરવાના કાળને ધર્મ ઢીલો કરવાના કાળ તરીકે
મનાવવાની

હોશિયારી દાખવે, એ પામર આત્માની પરિણામે કઈ કરુણ
દશા થાય? એકલી પોતાની જ નહિ, કિન્તુ પોતાની પાછળ
ધસડાનારા બીજા બાળ જીવોની કેવી ભાવકલ્લ થાય!

પ્રકાશની બેપરવાઈનું મહાપાપ

બોલવા ને વિચારવામાં બહુ ખ્યાલ રાખવા જેવો છે.
આપણાથી સાફ ન બને એ એક વાત છે, પણ અ-સારાને
સારામાં ખપાવવું એ બીજી ભયંકર વસ્તુ છે. શા માટે આવું
કરવું પડે? એક માનાકાંક્ષા માટે જ ને? પોતે સારો છે, હોશિ-
યાર છે, શાસ્ત્રનો જાણકાર છે, એવી તુચ્છ છાપ પાડવા માટે જ
ને? વિચારવું જોઈએ છે કે એ સારા ગણાયા, માન મળ્યું ને
મનને જરાક શો સંતોષ પમાડ્યો, એ તો

ચાર દિનની ચાંદની છે, પણ પીછે ઘોર અંધારી રાત છે!

જ્યારે ભગવાન જિનેશ્વરદેવ આદર્શ મળ્યા છે, એમનું શાસન
ઝીણું ઝીણું પાપ, કે જેની લોકને તો શું, પણ ઈતર ધર્મવાળા
ને ય ગમ નથી, એવાં સૂક્ષ્મ પાપોનીય ઓળખાણ કરાવી રહ્યું
છે, ત્યારે એવા મહા પ્રકાશનાં સાધન છતાં અંધારામાં શા માટે
ડીચાવું? આમાં વધારે દારુણતા તો એ સર્જાય છે કે છતે પ્રકાશે
એની બેપરવાઈ કરવાનું ભયંકર પાપ થાય છે. ત્યારે જેને આ
પ્રકાશ નથી મળ્યો, એ પેલાં પાપ તો કરે છે, પરંતુ આ મહાન
પાપ, - પ્રકાશની સામે ધિરદૃઢ કરવાનું નથી કરતો, પ્રકાશનો

અપહાપ કરવાનું નથી કરતો. ત્યારે આ પાપ એવું ભયાનક છે કે જન્મોના જન્મો સુધી જીવમાંથી માર્ગ ધામવાની હાથ-કાતનો નાશ કરે છે, માર્ગ પ્રાપ્ત કરવા માટેના અનુકૂળ સંયોગોથી વંચિત રાખે છે !

સુરેન્દ્રદત્તને આવું કાંક બન્યું તેથી દેખાય છે કે મોરનો કરુણ અવતાર, જીવડાં ખાઈ પેટ ભરવાની સ્થિતિ અને પછી ભયાનક દુઃખ ભર્યા તિર્યંચના ભવોનું સર્જન થાય છે.

બીજો મુદ્દો : મનનો બગાડ

બીજું કારણ બન્યું આત્મધ્યાન, એનાથી બગાડેલું મન અને બગાડેલી વિચાર-સરણી. બનવાનું તો બને જ છે, પરંતુ મૂઠ જીવ ખોટા વિકલ્પોમાં ચઢી આત્મધ્યાન કરીને, મન બગાડીને, કેઈ પાપ બાંધે છે.

વિણ બાધાં, વિણ ભોગવ્યાંજ,
ફેગટ કર્મ બંધાય,
આત્મધ્યાન મિટે નહિજ,
કાંજે કવણ ઉપાય,
રે જિનજી ! મુજ પાપીને તાર.

—કવિ કહે છે, ‘હે જિનેન્દ્રનાથ ! આ જીવને કાંઈ બાધા-પીધા કે સાફ ભોગવ્યાનો લાભ નહિ છતાં આત્મધ્યાન મટતું નથી, ને ફેગટ પાપનાં પોટલાં બંધાય છે, તો હે દીનદયાળ ! કાંઈ એવો ઉપાય કર કે હું આવા દુર્ધ્યાનમાંથી છૂટકારો પામું.’

પ્રાર્થના કેટલી ને કયાં સુધી જરૂરી ?

પૂછો, પ્રભુ તો મોક્ષમાં જઈ બેઠા, એ શું ઉપાય કરશે ?

એનો ઉત્તર એ છે કે જે કાંઈ સાફ થશે એ અરિહંત

નાથના પ્રભાવે જ થશે, - આ શ્રદ્ધા અને પ્રાર્થના એવું જોમ લાવે છે, અને એવું અરિહંત પ્રભુનું શરણુ લેવાવે છે કે એનાથી વિઘ્નભૂત પાપોનો વિધ્વંસ થઈ જવાના યોગે દુષ્કૃત્ય-દુર્વિચારો અટકી જાય છે, એનાથી બચાય છે. પંચસૂત્રકાર મહર્ષિ-આ આશ્વાસન આપે છે, આ સત્ય સમજાવે છે.

માટે જ, લેશ પણ દુષ્કૃત્ય, દુર્વિચાર રહે ત્યાંસુધી અથાગ શ્રદ્ધાથી અરિહંત પ્રભુનું શરણુ લેો અને પ્રાર્થના કરો

કે જેથી આ પાપમાંથી મુક્ત મળે. મોટા ગણધર મહારાજ જેવાએ પણ કયું છે, ત્યારે આપણા માટે તો પૂછવાનું જ શું?

જુઓ ‘નમોત્યુજ્ઞ’, ‘તિત્થચરા ગે પસીયંતુ’, ‘સમાહિવરમુત્તમંદિંતુ’, ‘સિદ્ધા સિદ્ધિં મમદિસંતુ’, ‘ધમ્મો વડ્ઢઉ, ધમ્મુત્તરં વડ્ઢઉ’ વગેરે વારંવાર બોલવાના છે. એ ગણધર મહર્ષિનાં વચન છે. તો પ્રાર્થના વારંવાર કરવાની કેટલી અગત્ય છે? માટે જ,

પ્રાર્થના તો પરમ ઉપાસના છે. અલગત્ત એનાથી વીતરાગને રીઝવવાની વાત નથી, કેમકે એ રૂઝેલા છે જ નહિ, અપ્રસન્ન છે જ નહિ, પરંતુ પ્રાર્થના દ્વારા આપણી શુભ આશંસા વ્યક્ત થાય છે. એ સુંદર પ્રશ્નિધાન સર્જે છે; અને પ્રશ્નિધાન એ સિદ્ધિનો પહેલો ઉપાય છે. માટે પ્રાર્થના દિલના દર્દ સાથે વારંવાર કરો.

પ્રાર્થના કેવી રીતે કરવી ?

(૧) મૂર્તિને મૂર્તિ સમજીને નહિ પણ જીવંત ભગવાન બિરાજેલા સમજ પ્રાર્થના કરો.

(૨) મૂર્તિ સામે ન હોય ત્યારે પણ મનમાં સમવસરણુરથ ભગવાન લાવો અને પ્રાર્થના કરો.

(૩) પ્રાર્થના દિલના ભારે દર્દ સાથે કરો.

(૪) પ્રાર્થના ગદ્ગદ સ્વરે અને નાભિમાંથી ઉઠતા અવાજે કરે.

(૫) દિલ્લુ' દર્દ' અને ગદ્ગદ સ્વર લાવવા માટે એ વિચારો કે 'હું' કેવો કર્મ અને મોહનો ક'ગાળ ગુલામ છું! મારામાં નાના મોટા કેટલાય રાગ દ્વેષ, તૃષ્ણા-મમતા, મદ-માયા, સ્વાર્થાધતા અને અસહિષ્ણુતા વગેરે દોષો ખદબદી રહ્યા છે! હું કેવો અનંતા ભવ ભર્યો છું! હજી પણ કર્મ કોણે જાણે કયાં કયાં ભટકાવશે! પાંચ વિષયો અને મારી જ ઇન્દ્રિયો મને કેટલો નચાવે છે! અસંખ્ય જનમનાં કર્મ કેવાં કેવાં સ્ત્રોકમાં પડ્યા છે! ને એ કેવાં વેર વાળશે! સ્વરૂપે હું અનંતજ્ઞાન અને અનંત-સુખનો ધણી છતાં કેટલું ભયાનક વિશાળ અજ્ઞાન અને અગણિત દુઃખોનો શિકાર બન્યો છું! આહારાદિની કેટકેટલી વાસનાઓ મને સતાવી રહી છે! રોગ, વૃદ્ધાવસ્થા, મૃત્યુ, ભવાંતર, ઇષ્ટ-વિયોગ, અનિષ્ટ સંયોગ વગેરેની સામે કશું ચાલતું નથી એ મારી કેવી રાંકડી સ્થિતિ! ઇત્યાદિ વિચારો તો દિલ્લુ' દર્દ' ઊભું થાય, પ્રાર્થનામાં ગદ્ગદ સ્વર નીકળે.

(૬) પ્રાર્થના માટે અરિહંત પ્રભુનું શરણ સ્વીકારો, ભૂખે મરતો જમ દયાળુનું શરણ સ્વીકારો છે, મહારોગી માણસ કુશળ વૈદ-ડાક્ટરનું શરણ સ્વીકારો છે, ડાકુની સામે શસ્ત્રધારી પોલીસ વગેરેનું શરણ લેવાય છે, ઘડપણ, -પક્ષાઘાત વગેરેમાં સનેહીનું નેવી રીતે શરણ લેવાય છે, એ રીતે આહીં ત્રિભુવન તારક તીર્થ-કર ભગવાનનું શરણ સ્વીકારવાનું છે. ભવભ્રમણ, કર્મ, મોહ, રાગાદિ આંતરશત્રુઓ, દુઃખ વગેરેના ત્રાસ અને ભયથી મનને એમ આવે કે, 'પ્રભુ! મારું કોઈ ખેલી નથી, કોઈ આધાર નથી, કોઈ જ રક્ષક નથી, કોના ભરોસે રહું? તું જ મારે શરણ છે, આધાર છે, તું જ ત્રાતા છે, નાથ! તારે શરણે છું, તું જ તારણહાર છે. દીનદયાળ છે, જીવોનો આધાર છે...'.

આ રીતે પ્રાર્થના કર્યે જવાની, અને પ્રાર્થ્ય વસ્તુ માટેનો પુરુષાર્થ આદર્યે જવાનો.

પ્રાર્થના દ્વારા, નિર્મળ આશંસા દ્વારા એવાં કર્મનાં આવરણ તૂટે છે કે જેથી પુરુષાર્થને સારી સફળતા પ્રાપ્ત થાય છે.

સાધક માત્રને પ્રાર્થના વિના ચાલી શકે નહિ.

પ્રભુનું શરણ લેવાય, પ્રભુને પ્રાર્થના કરતા રહેવાય, તે એવું બળ મળે કે પછી આત્મધ્યાન કરવાની જરૂર ન રહે. જ્યાં કેઈ લાભ નહિ, બનવાનું હોય તે તો બન્યે જ જતું હોય, ત્યાં ફેગટિયું આત્મધ્યાન કેણુ કરે ? રાજા સુરેન્દ્રદત્ત ભૂલો પડી ગયો, આત્મધ્યાને ચઢી ગયો અને મોરના ભવમાં ફેંકાઈ ગયો. ત્યાં કીડા ખાઈ શરીર વધારી રહ્યો છે !

મોર હલે મોટો થયો, એને કલગી અને પીંછા આવી ગયાં, એટલે માલિકે એને નાચવાની કળા શિખડાવી. મોર ચાલાક થઈ ગયો.

સરકસમાં અણુજ પશુઓને પણ કળા શિખવાડી હોશિયાર બનાવાય છે ને ?

સંસારકળા અને ધર્મકળામાં

પશુતા-માનવતા

એટલે શું સમજ્યા ?

સંસારની કળા તો પશુતાની કક્ષા સુધીમાંય શીખી શકાય છે.

માણસ જેવા માણસ થઇને માત્ર સંસારની કળા શીખ્યા એમાં પશુતાથી આગળ શું વધ્યા ?

ધર્મકળા શીખો, તો એની ઉપરની માનવતાની કક્ષાએ ચઢવઃ જણાય.

માનવતાના વિકાસ એટલે ધર્મકળાના વિકાસ.

સંસારકળા એટલે શું અને ધર્મકળા એટલે શું ?

એજ કે સંસાર પોષનારી કળા એ સંસારકળા, અને ધર્મ પોષનારી કળા એ ધર્મકળા. સંગીત એતું એ, પરંતુ માત્ર પ્રભુમકિત, વૈરાગ્ય વગેરે મારે જ એ શીખાય અને વપરાય, તો એ ધર્મકળા થઈ; અને જો એ પોતાનાં માનવાન વધારવામાં, કુકા લેગા કરવા કે બીજાના મોહ વધારવામાં વપરાઈ, તો એ

સંસારકળા થઈ.

ધર્મોપદેશની પછી કળા જો દુનિયાનું રંજન કરવા ને પ્રતિષ્ઠા મેળવવામાં વપરાઈ તો એ ય સંસારકળા! એક માત્ર આત્મોપકાર માટે જ એ શીખાય, વપરાય તો એ ધર્મકળા કહેવાય. તાત્પર્ય આ છે કે માનાકાંક્ષા પ્રતિષ્ઠાનો મોહ, પૌદ્ગલિક ભાવચ, વગેરે છોડો, તો જ ધર્મકળાને પછી સંસારકળા બની જતી અટકાવી શકાશે. ધર્મકળાથી પછી કંચન અને કીર્તિ ખરીદવાનું મન થાય તો એ સંસારકળા ગણાશે.

બાકી સંસારકળામાં તાલબાજ થવામાં ક્યાં અને કેટલું બાકી રાખ્યું છે? ભલે ભલે એ શક્ય એટલી કેળવી છે. હવે માનવતાના ઉચ્ચ થાળે અને જૈન શાસનના વાડામાં આવી ગયા પછી શા એના ને એના મોહ? સ્ત્રીઓ હોંશિયારી દખાડે છે, ગૌરવ લે છે ‘જુઓ ત્રણ વેલણ મારતાં રેટલી તૈયાર!’ પછી એમાં શું વાળ્યું? એ તો સંસારકળા છે. સંસારકળા એટલે તો માત્ર પશુતા સુધીનો વિકાસ; માનવતાના વિકાસ કરવા હોય તો ધર્મકળા કેળવો. મન એકાગ્ર અને હૈયું ભક્તિભીનું રાખી ધર્મ શાસ્ત્ર સાફ શીખાય એ જુઓ. તપ પ્રસન્નતા-પ્રકુલિતતાથી થાય એવું કર. ખાવાની કળામાં પાવરધા થયે શી માણસાઈ? આહારસંજ્ઞાના પોષણ એ તો સંસારની કળા; તપશક્તિના વિકાસ થાય એને ધર્મકળા કહેવાય.

કોઈને કોઈથી અદાવત થઈ, આપણે એને હડવાની પ્રેરણા કરી અને હરાવવાની તરફીબ બતાવી, એ શું? સંસારકળા. પરંતુ બંનેનું અથવા એકનું મન શાન્ત કયું, ક્ષમાશીલ બનાવ્યું, તો ધર્મકળા વાપરી ગણાય.

આજે મુંઝવણનો કાળ છે ને? એમાં જો તમે બીજા ને એવી જ વાતો કરી કે જેથી એને કષાય વધ્યા, અસમાધિ વધી, તો એ વાતોની હોંશિયારી એ સંસારકળા. ધર્મોપદેશમાં આ બહુ સાચવવાનું છે, નહિતર એ ય સંસારકળા બની જાય. મોતોને કષાય વધે, દા. ત.

સાધર્મિકભક્તિ માટેના ઉપદેશમાં શ્રીમન્તોની ઝાટકણી કાઢી, ત્યાં મધ્યમ સ્થિતિના શ્રોતાઓને એ શ્રીમન્તો ઉપર ક્ષાય વધ્યો, તો એ ઉપદેશ સંસારકળા થઈ.

ધર્મોપદેશના નામે બનાવટી નિશ્ચયનયની વાતો કરીને શ્રોતાના આચાર માટેના પરિણામ ઢીલા કર્યા, ક્રિયાશીલ સંઘ ઉપર એમને સુગ જગાડી, તો એ વાકકળા સંસારકળા થઈ.

તમારી હોંશિયારીના હિસાબે તમારો અને બીજાનો આત્મા શું પામે છે એ પર ધર્મકળા કે સંસારકળાની છાપ મળે. જો સંયોગ વૈરાગ્ય, ક્રિયા-આચારની રુચિ, પૂજ્યો પ્રત્યે સદ્ભાવ-વૃદ્ધિ, દાનાદિ ધર્મની પ્રેરણા, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ઉપર ભક્તિ બહુ-માન, વિષય-કષાયનિવૃત્તિ ઇત્યાદિ જાગે તો એ ધર્મકળામાં જાય; એથી ઉલટું નીપજનવાની કળા ચોકખી સંસારકળા બની જાય.

સાવધાન બનો, સંસારની કળામાં રમ્યા પમ્યા રહી સંસાર બહુ વધાર્યા, હવે ધર્મકળા બને તેટલી વધારી-વિકસાવી સંસારને ઓછો કરવાનો સમય આવી લાગ્યો છે. એની કિંમત કરો, ઓળખાણ કરો. જીવન તો જોતજોતામાં પૂરું થઈ જશે; પૂરવેગે માનવકળા વહી રહ્યો છે, ત્યારે એક ક્ષણનો પણ ઉધારો કરવા જેવો નથી.

સંસારકળાઓ પડતી મૂકી ધર્મકળાના વિદાસ કયે જાઓ તો આ એક ભવમાંથી ગયા અનંતા કાળનો ચીલો બદલાશે; ભાવિ અનંત કાળ ઉજ્જવળ બનશે ?

બાકી સંસારકળાની હડકેટે ચડવામાં આજસુધી કેાઇએ સાર કાઢ્યા છે તે તમે કાઢવાના છો? જેને માટે એ કળા અજમાવો છો તે બધું તો વિનશ્વર છે, અહીં મૂકીને જ મરવાળું-જવાળું છે, અને એ સંસારકળાની હડકેટે ચડવામાં આજસુધી કેાઇએ સાર કાઢ્યા છે તે તમે કાઢવાના છો? જેને માટે એ સંસારકળાના કુસંસ્કાર અને પાપ કર્મ ભવાંતરે જીવને કારમી

વિટંબજી દેખાડવાના છે. ત્યારે અહીં પણ શું છે? કળામાં ક્યાં બધાય સફળ જ થાય છે? ઘણું સરોડિયા માર ખાઈ ગયા.

સંસારકળામાં હળમને માર

એક હળમ ભાઈ હતા. રોજ મોટા શેઠની રાતે પગથાંપી કરવા ભય. શેઠ પાસે બીજા અનેક દલાલ ને વેપારી આવતા, તે અલકમલકની વાતો ચાલતી. પણ બધી જ સંસારકળાની હો. ધર્મકળાની વાતોનાં સ્થાન આજે શોધવા નિકળતું પડે!

એકની આગળ વેપાર રોજગારની બડી બડી વાતો સાંભળી હળમને ય પાણી ચઢી જતું; એટલે અવારનવાર શેઠને કહે,

‘શેઠ સાહેબ! મને ય ભાઈસાબ! થોડો વેપાર કરાવો ને.’

શેઠ કહે, ‘ભાઈ! તારું કામ નહિ. એ તો જેનું કામ જે કરે.’

‘પણ તે શેઠ સાહેબ! અમે શું હળમ એટલે વેપાર ના કરી શકીએ?’

‘ના ભાઈ ના, ન કરી શકે, હળમનું કામ હળમ જાણે, ને વેપારનું કામ વેપારી.’

શેઠ સમજાવે પણ પેલો માને નહિ, કેમકે એને ‘હું ય એક વેપારી છું’ એવો ઠરસો જોઈએ છે, અને સામટા રૂપિયા લેગા કરી લેવા છે. આ બેના મોહમાં માણસ મરી રહ્યો છે. જિંદગી કેટલીય વહી જવા છતાં એને વેપારીપણાનો ઠરસો અને છલબલ લક્ષ્મી,—સાબ જીએ ત્યાંસુધી રૂપિયા ધર લેગા ક્યેં રાખેા,’ આ બેનો મોહ ઉતરતો નથી પછી ત્યાં પરલોકનો ભય પાપનો ઉદ્વેગ, અને ધર્મનું જોમ ક્યાંથી ખીલે?

હળમને તાન ચડ્યું છે. શેઠ વારે વારે ના કહે છે એટલે એક દિ’ એ શેઠને કહે છે, ‘તો રહેવા દેજો શેઠ સાહેબ! એમ તો મને વેપાર કરતાં આવડે છે, બતાવીશ અવસરે.’

શેઠે એક દિવસ તાકડો રચ્યો. દુકાને ચિઠ્ઠી લખી એક માણસને આપી અને શીખવ્યું રાતના આવવા આવજે. રાત્રે આવ્યો, પેલો માણસ, ગભરાતો ગભરાતો કહે છે !

‘શેઠજી ! પરદેશથી ચિઠ્ઠિ આવી છે;’

‘હા, શા સમાચાર છે ?’

‘લખે છે કે વાત ખાનગી રાખજો, પરદેશથી લશ્કર ચઢી આવવાની સંભાવના છે. જો કે જીતી નહિ શકે. પરંતુ થોડા દિવસ એનો ઉપદ્રવ રહેશે. એટલે બહાર ઊંચાં જશે. ખાસ કરીને તાંદળિયાની ભાજી બહુ મોંઘી થશે.’

હાલમ બેઠો બેઠો સાંભળે છે. પેલો માણસ ગયા પછી એ ય ઊંડ્યો.

બીજે દિવસે હાલમ વહેલો વહેલો બહારમાં જઈ તાંદળિયાની ભાજીનો મોટો જથ્થો ખરીદી લે છે, અને ઘરમાં વખાર ભરે છે. પછી રાહ જુએ છે કે ક્યારે લશ્કર ચઢી આવે. એક દિ’ થયો, બે દિ’ થયા, ચાર દિ’ થયા, કોઈ દેખાતું નથી.

શેઠને જઈને પૂછે છે ‘પેલું લશ્કર ક્યારે આવવાનું છે ?’

શેઠ કહે ‘કેમ ?’

‘એ તો મેં તાંદળિયાની ખરીદ કરી છે.

‘લશ્કર તો નથી આવવાનું, ભાઈ !’

‘હે ?’

‘હા.’

હાય કરતો ભાગ્યો હાલમ, ‘વેચી નાખું હમણાં ને હમણાં’ એમ વિચારતો, પણ શું વેચે ? ઘેર જઈ જુએ છે તો તાંદળિયા ઉકરડે નાખવા હાયક થઈ ગયો છે ! પેલું મૂકીને રૂએ છે.

જુઓ સંસારની કળાનો કરુણ અંતમ, પરંતુ તમે કહેવાતા

કે ‘એ તો હજમ, તે સડી જય એવા માલની ખરીદ કરી, આડી અવળી તપાશ ન કરી.’ અમે હજમ થોડા જ છીએ ?’

‘પરંતુ એટલું તો વિચારો કે,

એણે ચાર દિ’માં સડી જય એવા માલનો વેપાર કર્યો. તમે છેવટે મૃત્યુ કાળે સડી જય, એક પાઈ પણ પુણ્ય કમાઈ ન આવે, એવા વિનશ્વર કાયા-કંચન-કીર્તિ-કુટુંબની પાછળ સંસારકળા ખેંચી રહ્યા છો કે નહિ ?

ભલે જાતને પેલા હોઠ હજમ જેવી નથી માનતા, કેમકે તમે તો મોટા વેપારી તરીકેની ખુમારી લઇને ફરો છો, પરંતુ એટલું વિચારવા કહું છું કે,

જેની પાછળ સંસારકળા અજમાવી માનવજીવનની રાખ કરી રહ્યા છો એનો કડુણ અંજમ અંતે શો આવશે ?

અને અહીં ને અહીં પણ ક્યારેક એમાં બની જવાનો અને સંતાપમાં પડવાનો સંભવ છે કે નહિ ?

સંસારકળા ખતરનાક છે, ધર્મકળા તારણહાર છે, વિવેક કરે. અને વિવેકભયુક્ત આચરે. છોકરા-છોકરીને સંસારકળામાં પાવરધા બનાવવા મથ્યા છો, પણ એના આત્મહિતની કળાની કાળજી ક્યારે કરશો ? ધર્મકળામાં નિષ્ણાંત ને ઉદ્યમી ક્યારે બનાવશો ? કૂતરા પણ પોતાનાં હોટિલાને સંસારકળામાં તો હોંશિયાર કરે છે; વાઘણ પણ તેમ કરે છે; અનાય’ મનુષ્યો પણ તે તો કરે છે. તમે આય’ છો, ધર્મકળા શીખો શિખવો.

સંસારકળાની હોંશિયારી પર ખુમારી કે સંતોષ અનુભવતાં પહેલાં આટલું વિચારજો કે સંસારથી છૂટી મોક્ષ પામવાની અભિલાષાવાળાને સંસારકળાથી સંસાર વધશે કે ઓછો થશે ? સંસારકળામાં પાવરધા રહેવાથી મોક્ષ નજીક થશે કે આઘો જશે ? ચોરીની કળાથી ચોરી સારી અને મોટી થાય કે ઢંગ વિનાની અને મામૂલી થાય ? સારી મોટી ચોરી પર શાહુકારી

નજીક આવે કે દૂર જાય ? ખસ, સંસાર કળામાં એ રીતે વિચારો,

સારી-મોટી સંસારકળા સંસાર સારો અને મોટો કરી આપે કે નબળો અને છોટો ?

સંસારકળા સારી અજભાવવાથી સંસાર લાંબો અને મોક્ષ દૂર થાય કે સંસાર દૂંકે અને મોક્ષ નજીક થાય ?

મોક્ષ તો આત્માની જાહેજલાલીની અવસ્થા છે, એ માટે આત્મકળા, આત્મહિતની ઉપાયભૂત ધર્મકળાની જાહેજલાલી જરૂરી છે. એ કળા એવી કેળવવાની છે કે આત્માના દુશ્મનભૂત રાગદ્રેષાદિ અને કર્મ દુખળા પડવા માંડે. ચતુર રાજાની રાજ્ય-કળા દુશ્મન-દુર્જનોને ઢીલા પાડી દે છે. હોંશિયાર વૈદની ચિકિત્સાકળા રોગને મંદ કરી દે છે. એમ આત્મકળા-ધર્મકળા કરીને રાગાદિ મોહને ઢીલા કરી નાખવાનો છે. એ ક્યાં ઉપર શાખાશી છે, સંસારકળા બળવ્યા ઉપર નહિ. ત્યાં તો નાલેશી મળવાની ! સંસારનું એટલે કે જડનું સુધરવાનું અને આત્માનું ખગડવાનું ?

દાન દેવાનો મોકો આવ્યો, સંસારકળા અજભાવીને છટકી ગયા, અગર દૂંકે પતાવ્યું; અથવા સાધર્મિક ભક્તિનો અવસર આવ્યો પણ કળા કરીને છૂટી ગયા તો પુણ્ય કમાયા કે ગમાયા ?

સંસારની કળાના જોર પર સ્વાર્થ સાધી લીધો અને પરાર્થ પડતો મૂક્યો તો ફાવી ગયા કે થાપ ખાધી ?

ઠગાનાર ધરાકની જેમ ઉપલક્રિયા દષ્ટિએ ન જોતા. લુચ્ચો વેપારી ધરાકને પહેલાં એક બે ચીજ બહુ સસ્તે આપી દે છે. ચીજ મામુલી છે એટલે વેપારી સહેજ ખોટ ખાઈને પણ દઈ દે છે; ત્યાં પેલો ધરાક ખુશ થાય છે કે, 'સારો વેપારી, સસ્તામાં આપે છે.' ખબર નથી કે એમ કરીને તને આંજી દેવો છે, જેથી પછી જિંદગા માલમાં તારી પાસેથી સારું નિચોવી શકાય. એટલે સસ્તું સરવાળે ભારે મોંઘું પડી જાય છે. ઉપલક્રિયા દષ્ટિ ન હોય તો વિચાર કરશે કે 'આ દુકાન માંડીને બેઠો છે, તો આટલું બધું સસ્તું કેમ આપે છે ? ખોટ ખાઈને કેમ દે છે ? માટે આમાં કાંક

લેદ છે.' એમ અહીં વિચારવાનું છે કે 'દાનમાંથી બચ્યા, પરોપકારમાંથી બચ્યા, તો ખરેખર કમાયા કે ગુમાવ્યું? સંસારકળાએ કમાયા કે ન્યાલ થયા?

ઘણી બધી સંસારકળા જાણીએ છીએ, અને વાપરીએ છીએ, સારું થોડું કરી ઘણું મનાવીએ છીએ, હુશ્ચાર્થ રમીને વહાલે-સરીમાં ખપીએ છીએ, હૈયામાં સ્વાર્થ અને મુખ્યા ભરી છે, પણ બહાર ભણાઈ અને ગુણાનુરાગ ધરનારા તરીકે જશ લેવાય છે, આ બધી સંસારકળાની અજમાયશ છે. એમાં આત્માનું વટાઈ રહ્યું છે, જડતા અને નિષ્ક્રિયતા વધી રહી છે. ઉત્તમ ભવ હારી જવાય છે, અતંત કાળે મળેલ આત્મસંશોધન અને આત્મસ્વાતંત્ર્યની તક બરબાદ થઈ રહી છે! જેની ખાતર કુટિલ સંસારકળાઓ અજમાવીએ છીએ એ નાશવંત વસ્તુઓ શું બહુ આપણને પરખાવી આપવાની છે? એ તો સંસારપાટમાં રજળતા કરી દેનાર છે. સંસારકળા પડતી મૂકેા, ધર્મકળા ખૂબ ખૂબ ખીલવેા; તો જાતનું અને બીજાનું ભણું થશે.

રાજા મોર અને માતા કૂતરો

યશોધરા માતાનું શું થયું ?

યશોધર મુનિ પોતાનું ચરિત્ર કહેતાં કહી રહ્યા છે કે ‘મોર તરીકે મને માલિકે નૃત્યકળાનું શિક્ષણ અપાવ્યું; પછી સુંદર જાણીને મને મારા જ પૂર્વના પુત્ર ગુણધર રાજા પાસે ભેટ તરીકે મોકલી આપ્યો, આહીં મારી પૂર્વની માતા યશોધરા મારા મૃત્યુના દિવસે જ આહટ્ટ દોહટ્ટમાં પડી આઘાતવશ મૃત્યુ પામી, હાયવોયના આર્તધ્યાનમાં મરીને પાપકર્મના જોરે કર્ણાટક દેશના ધન્યપૂરક ગામમાં કૂતરીના પેટે કૂતરા તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. જન્મ પામ્યા પછી ગામના માલિકે મને પવનવેગી અને હોંશિયાર જાણીને રાજા ગુણધરને ભેટરૂપે મોકલ્યો. ભવિતવ્યતા જાળવાન, તે અમે જાને એક સાથે વિશાલા નગરીમાં આવ્યા અને રાજાની આજળ સલામંડપમાં રજૂ કરાયા.

રાજાએ અમને જોયા, અને પૂર્વના સંસ્કારવશ એને અમે મર્યા; અમારી એણે પ્રશંસા કરી. કૂતરાને એણે અકાળમૃત્યુ સમા મુખ્ય કસાઈને લખાવ્યો અને મને રાજપક્ષીઓના પાલક નીલકંઠ નામના માણસને સોંપ્યો.

કસાઈન લલામણ કરી કે ‘જો જે ધ્યાન રાખજે, મને જે

વાતનો શોખ છે, એક પ્રભાપાલન અને બીજો શિકારનો. કૂતરા-ઓ દ્વારા જીવહિંસા સારી થઈ શકે, માટે તું આ કૂતરાને બરાબર સાચવજે,

પેલો પજી કહે છે, ‘જેવી આપની આજ્ઞા.’

બસ, અમારા બંનેનું રાજ વિધિસર હાલનપાલન કરે છે.’

જીઓ માતા હાયવેાયમાં પડી,– ‘હાય! ‘મારા દિકરાને જરૂર? એનું મોત?’ આઘાત સજ્જડ હાલવાથી એજ દિવસે એ મરી! કામરાગ અને રનેહરાગ કેવી ભયાનકતા સર્જે છે? કામના દશમી અવસ્થા મૃત્યુ કહી છે. રનેહના ભારે આઘાતમાં પજી મોતનો દંડ મળે છે!

વધારે પડતા કામરાગ અને રનેહરાગ ઉત્તન જીવનને ધૂળધાણી કરે છે.

જે ઘરમાં પતિએ ચારિત્ર લીધું છે, એજ ઘરમાં પત્ની કૂતરો થાય છે. અને પુત્ર મોર થાય છે! પાપની કઈ સજા? કેવી સજા?

પાપ કરતાં પાણું વળીને જોવું નથી. તો સજાના આંકડા આ! દુનિયાની કોરટની સજાના આંકડાને ક્યાંય ટપી જાય એવા ભયંકર આવીને ઊભા રહે છે!

દુન્યવી સજા તો કેટલી? બહુ બહુ તો મોત પમાડી અહીંની અનુકૂળતાઓનો વિચોગ કરાવે એટલી. ત્યારે પાપની સજામાં તો ‘જાઓ હવે મોર થાઓ, કૂતરા થાઓ; ને કેટલીય મહા વિદ’બજા ભોગવો તો ભોગવો, પણ નવાં પાપોચરણ કરતા રહો.’

મોર અને કૂતરો ગુણધર પાસે ભેટ આવ્યા, મોર અને કૂતરો કોણ છે? બાપ અને દાદી, પણ અહીં હવે તમને કોણ ઓળખે છે અહીં તો તિયંચ તરીકે રહો. એમાં વળી કૂતરાને શિકાર માટે ખાસ રોકવાનો! હવે કોઈ દયાદાન કે અભક્ષ્ય-

ત્યાગને અવકાશ ખરો ! ના, હવે તો કેમ, તો કે જે ખવરાવે તે ખાઓ, માંસ તો માંસ; જે કરાવે તે કરો, શિકાર તો શિકાર ! તે ય પાછું અજ્ઞાનતા અવિવેક છે એટલે હોંશે હોંશે !

ઉત્તમ ભવમાંથી ડીસમીસ થતાં પહેલાં ચેતી જાઓ, હલકા ભવથી કરાતાં પાપ અહીં ઉત્તમ ભવમાં કરવાના મૂકી દો.

મોહ તો હલકાવશે, આંધળા બનાવશે, અને પાપમાં સહેજે સહેજે ઘસડી જશે ? પરંતુ અંતરની આંખ, જ્ઞાનીની દષ્ટિ ખુલ્લી રાખો, અંતરથી નિહાળો.

મન વેવલું, ઘેલું ને ગળિયું ન થવા દો. મનને સુસ્ત, વિચાર-વંતુ અને મજબૂત બનાવો.

મોહની સામે પડકાર કરો, - ‘હવે તારો રાહ નહિ, હવે તો મારે મારા પ્રાણાધાર વીર પ્રભુનો રાહ.’

તત્ત્વજ્ઞાને વીંધ્યું મન, એ રાખાયું

તો એ ય સમજી રાખે કે મન બનાવ્યા વિના એ એની મેળે બનવાનું નથી. તત્ત્વની સમજ એ મનને ઘડે છે. પારો સોનાને વીંધે છે. આમ તે. સોનું ખાઇને પચાવતું ભારે; પરંતુ વીંધાયા પછી રસાયણ, ભસ્મરૂપે તૈયાર થયું એટલે એ ખાઈ શકાય છે, પચે છે, અને તાકાત આપે છે. પણ રસાયણ બને ક્યારે ? એના અણુ અણુમાં વેધ થાય ત્યારે એમ મનના અણુ અણુમાં ખૂણે ખૂણે તત્ત્વ સમજને ઓતપ્રોત કરે. તો એ મન રસાયણ બની જાય પછી તત્ત્વજ્ઞાને વીંધ્યા એ મનની વિચાર-સરણી એટલી બધી સુંદર ચાલ્યા કરવાની કે વાણી અને કાયા ઉપર એનો ભારે અંકુશ તથા દોરવણી રહેવાની. કદીય મનને સુસ્ત ન રહેવા દો કે આડા અવળા ફેગટિયા અથવા કપાયભયાં વિચારોમાં ન પડવા દો.

તત્ત્વની સાચી સમજ ખરેખર થઈ હોય તો પારાની જેમ એનાથી આત્મારૂપી સુવર્ણનો રસવેધ થવો જોઈએ પછી એના

અનાદિનાં મેલ અને કઠોરતા મેળા પડે જ. આપણે દાવો તો રાખીએ છીએ કે ‘અમે તત્ત્વ સમજીએ છીએ, અમને ધર્મની સમજ છે.’ પરંતુ ત્યાં આ વિચારવા જેવું છે કે રસવેધ થયો છે? આત્માની અનાદિની દૃષ્ટિ બદલાઈ છે? આરંભ-સમાપ્તિ પાપો, ક્રોધાદિ દોષો અને લક્ષ્મી તથા ઇન્દ્રિય વિષયો પ્રત્યે ભયનો કંપારો અનુભવમાં આવે છે? લોકનાથ અરિહંત પ્રભુનું શરણુ વારેવારે મનમાં સ્ફુરે છે? જો આત્મ કંઈ નહિ, તો તત્ત્વ કે ધર્મની સમજ કેવી ?

તત્ત્વ સમજથી વીંધ્યું મન તો પરમ રસાયણ બને છે; એનાથી આત્મા નિષ્પાપ વાણી-વિચાર-વર્તાવ કરી જબરદસ્ત તુષ્ટિ-પુષ્ટિ મેળવે છે.

તુષ્ટિ એટલે નિર્મળતા પુષ્ટિ એટલે પુણ્યવૃદ્ધિ. તત્ત્વસમજ ભચ્ચત રહેવાથી કેટલીય ખોટી ઉતાવળ ને ઉતાવળા અનુમાન, કેટલાય હલકા ખોલ અને વર્તાવ અટકી જઈને ચાલુ સંયોગો-માં ય આત્મા પવિત્ર પરિણતિવાળો રહે છે. તત્ત્વસમજની બહિહારી છે. સંસારવ્યવહારની દૃષ્ટિએ તત્ત્વ જોનારો પીઠ વડેરો આડોશીપાડોશી સાથે જગડતો નથી તો લોકપ્રિય બને છે. તત્ત્વ નહિ જોનાર નાનડિયા ઉછળી પડે છે, જગડી પડે છે. તત્ત્વ જોઈ વર્તનારી મા દિકરાનો પ્રેમ જીતે છે, એ ભૂલીને વર્તનારો બાપ ઈતરાજ વહોરે છે. એમ આત્મહિતની દૃષ્ટિએ તત્ત્વસમજ પૂર્વક જીવન જીવનારો સત્યગૃહિ જીવ અહીં અને પરલોકમાં સુખશાંતિ અને આબાહીનો અનુભવ કરે છે; ત્યારે તેવી સમજ વિહોણો મિથ્યા દૃષ્ટિ ઉભય લોકમાં દુઃખી બને છે.

સજ્જન મંત્રીનો પ્રસંગ જીઓ.

સજ્જન મંત્રીની સજ્જનતા

સજ્જન મંત્રી નામનો આવક પહેલાં ખંભાત પાસે એક રંજારાના ઘરમાં ભાડે રહેતો હતો, ત્યાં એકવાર ખેડતા સોનાની કઠાઈ મળી આવી. ન્યાયજી તત્ત્વ જોનાર સજ્જન ધરધણીને

કહે છે,

‘દયો આ કઠાઈ તમારા ઘરમાં ખેડતાં મળી આવી છે.’

પેલો ય નેકીવાળો છે, એટલે કહે છે, ‘હોય? એ તો હાલ તમે ઘર ભોગવો છો માટે તમારી, મારે એ ન ખરે.’

‘અરે ભાઈ! હું ભોગવું છું’ પણ ઘર તો તમારું જ ને? માટે તમારે જ રાખવાની.’

રંગારો કહે છે, ‘પણ ત ખીખ તમારું ને? મારા નસીબમાં હોત તો તો મને પહેલાં જ ન મળી આવી હોત? માટે તમારે જ રાખવાની.’

જીઓ ખેંચાખેંચી. શાની? લેવાની નહિ, દેવાની! તફડાવવાની નહિ, જંતુ કરવાની! કેાણુ સુખી? તફડાવનારો કે ત્યજનારો? તત્ત્વ નહિ જીઓ તો નહિ સમજાય. તત્કાલ લાભ જો !! તો ક્ષણભર સુખ દેખાશે; પણ હરામનો માલ પચવાને બદલે જ્યારે સવાયું-દોડું-ડબલ એક યા બીજી રીતે ઓકાવનારો બનશે ત્યારે દુઃખનો પાર નહિ દેખાય! અને વર્તમાનમાં પણ શું હૈયાને સ્વસ્થતા નહિ મળે, ઉન્માદ-આફરો ચઢશે! ત્યારે તત્ત્વ સમજી વર્તવામાં ભારે સ્વસ્થતા વર્તમાનમાં, અને મહાસુખ પરિણાશે! અને પણ કેાક એવા અધિકારીઓ છે કે જેને લાંચમાં હળરો મળે એમ હોય છતાં એને રાત્રી પાઈ પણ હરામ છે એના અંતરાત્માને તપાસો તો જણાય કે એ કેટલા સ્વસ્થ, શાંત અને સુખી છે. એના પર સરકાર કે કંપનીના ચાર હાથ રહે છે, એને ભય નહિ કે ‘ક્યાંક પકડાઈ ગયા તો?’ નિશ્ચિંત થઈને ખાય પીએ અને સુખે જીવે

સજ્જન અને રંગારાનું આપસમાં પત્યું નહિ. રાજા સિદ્ધરાજ સુધી જગડો પહોંચ્યો. સિદ્ધરાજ પણ ચકિત થઈ ગયો કે ‘આ જગડો ખરો! સોનાની કઠાઈ એક્ટને દેવી છે. બીજાને લેવી નથી! આ દુનિયામાં લોખંડની કઠાઈ શું, પણ

એક નાની સોયની મમતા પાછળ ઝગડા થાય છે. ત્યારે અહીં સોનાની સોય નહિ. સોનાની કઢાઈ છોડવા હરિકાઈ ચાલે છે।

આતુ' નામ તત્ત્વ સમજતુ' જીવન, પછી તો સિદ્ધરાજે યોગ્ય હાથે તે કે'સલો ચૂકવી સજ્જનને પોતાના મંત્રી તરીકે રાખી લીધો. મોટા દેશની ખંડણી ઉઘરાવવાનું કામ એને સોંપ્યું.

કહો તત્ત્વ જોવા પાછળ કેટલું કમાયો ? ને તત્ત્વ તરફ આંખ-મિંચામણા કર્યા હોત તો કેટલું અને કેવું કમાત ? હવે તત્ત્વ-સમજનો ખીજો દાખલો જીઓ.

કુમારપાળની તત્ત્વસમજ

કુમારપાળને મહાજને વિનંતિ કરી, 'કુબેર શેઠ મરી ગયા-ના સમાચાર આળ્યા છે, તો એમનું કરોડોનું ધન કબજે કરો. અપુત્રિયાનું ધન રાત્ર લે છે.'

કુમારપાળ જુદી જોખરીનો જીવ હતો. વિચારે છે 'તો શું જેટલા અપુત્રિયા મરે એનું ધન લઈને મારે એ બધાને બાપ બનાવવાના ? એવા ધનને જળાંજલિ.' પછી કુબેરના ઘેર એની માતા તથા પત્નીને ધન જવાનો ભય દૂર કરાવવાને આશ્વાસન આપવા જાય છે.

કુબેરશેઠની નજીક પહોંચતાં પહેલાં તો અમલદારો કહે છે, પેલી ધન્યો ફરકે છે એ કુબેરશેઠની મહેલાતો.'

તત્ત્વસમજવાળા રાત્ર કુમારપાળ કહે છે, 'જીઓ એ ધન્યો ફરકીને ના કહી રહી છે કે આ બધું ટકવાનું નથી.'

પેલા કહે છે, 'મહારાત્ર !' ધન્ય આપની વિવેકદષ્ટિને ! અમે તો તત્કાલનું જોઈને ચકિત થઈએ છીએ.'

એમ કરતાં પ્રાંજણમાં પેઠા. હાથીઓની હાર લાગી છે 'મહારાત્ર ! આ કુબેરશેઠના હાથીઓ !'

રાત્ર કહે છે, 'ત્યારે જીઓ એના ચંચળ કાન અને ડોહતી

મૂંઢ આ વૈભવની ચંચળતા અને ખિતભાલિકી કહી રહી છે.’

એમ આગળ ઝોળખાણ કરાવતાં કહે છે, ‘આ મહેલોની સફેદાઈ જીવનતા બધા રંગો અંતે શૂન્યમાં આવીને ઊભવાનું બતાવે છે. બગીચાનાં પુષ્પો ઉદયવિનાશ પ્રદર્શિત કરે છે...’

કહો, રાજા કુમારપાળની તત્ત્વસમજ સ્વસ્થતા, શાન્તિ અને સ્થિતપ્રજ્ઞતા આખી કે ઉન્માદ, વિહ્વલતા ચમકવાપણું અને લાળ દપકાવવાનું આપ્યું? છે મનની કોઈ વિકૃત દશા?

પછી કુમારપાળે છાતીફાટ રોતી કુબેરની મા અને પત્નીને આશ્વાસન દીધાં કે શોક ન કરો. મૃત્યુ તો આપણા સૌના માથે લટકી રહ્યું છે. કસાઈખાનામાં પહેલા કપાતા બોકડા પર પાછળનો બોકડો શોક કરે એનો શો અર્થ છે? બાકી આ બધી મિલકત તમારી રહેશે મારે એક પાઈ ન બચે. અપુત્રિયાનું ધન ન લેવાની મારે પ્રતિજ્ઞા છે.’

કુબેરશેઠની માતા અને પત્ની સ્વસ્થ થાય છે, લોક ચકિત થાય છે ‘અહો! કરોડોની આવક જતી કરી? ધન્ય ત્યાગ! ધન્ય ઉદારતા! ધન્ય દયા! રાજાને આશીર્વાદ દે છે ‘ચિરં જીવ!’ વિચારો, કુમારપાળની તત્ત્વસમજ લોકના આશીર્વાદ મેળવાવે? એમ દુઃખીને આશ્વાસન કોણ અપાવે? તત્ત્વસમજ કે ‘હાય! આ શું?’ એવો અજ્ઞાન ઉછાળો?

આગળ જુઓ, એટલામાં તો કુબેરશેઠ પરદેશથી જીવતો ઘેર આવે છે. હવે જો અહીં રાજાએ તત્ત્વસમજ બાળુએ મૂકી ધન માલ કબજે કરવા માંડ્યા હોત તો માલિક હાજર થતાં રાજા ભોંડા પડત કે બીજું કંઈ? અહીં તો રાજા પ્રસન્નતાથી કુબેરને વધાવે છે.

જીવનમાં પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ તત્ત્વસમજવાળી જ રાખવામાં સુખ, શાન્તિ અને શાખાશી મળે છે.

મોરની વિટંબણા

ધનકુમારને યશોધર મુનિ આજળ કહે છે કે ‘એક વારનો પ્રસંગ હતો, હું મોર બનેલો ગગનચુંબી મહેલના ઇન્દ્રનીલ નામના ગવાક્ષ પર ચઢ્યો હતો. ત્યાં ગુણધરની રાણીઓના કંદોરો અને ઝાંઝરના ઝણકાર સાથે નાટ્યશાળાના ઝાલરનો મધુરો અવાજ સાંભળ્યો. બાણે મને મેઘના ગડગડાટનો ધ્વનિ મળ્યો એટલે તાત ચઢ્યા, ઉલ્લાસમાં આવી નાચવા માંડ્યો.

પંડિતથી પામર પ્રાણી સુધીના કોઈપણ હોય, શબ્દ રૂપ -રસ-ગંધ-રૂપશ્ચ માંનો કોઈ પણ ઇષ્ટ વિષય મળ્યો એટલી જ વાર, કાયા નહિ તો હૃદયે હૈયું નાચવા માંડ્યું જ છે! પણ એ તો પામર પ્રાણી છેલું થાય, પંડિત સમજદાર માનવી પણ ઘેલો? હા, એ જ બતાવે છે કે,

જુગજુના ભવોની વિષયવાસનામાંથી પંડિતને પણ છુટવું મુશ્કેલ છે. માટે જ

જો વિષયવાસનામાંથી છુટવાની તમન્ના હોય તો એની સામે બળવો કરવો જોઈએ, બળ કેળવતી વાસનાઓને સફળ નહિ થવા દેવી જોઈએ.

મુનિ કહે છે, ‘અદાજ બંધ પડ્યો એટલે બાળુની ચિત્ર-શાળાની બારીના ભાગમાં મારી નજર પડી તો મેં શું દીકું ? ચિત્રમય ખંડમાં મારી જ પૂર્વની પાત્રી નયનાવલી પેલા કૂખડા નોકરની સાથે શયનમાં કામકીડા કરતી હતી. એ જોઈને હું ઊંડા-પોંડમાં ચઢ્યો કે, ‘આ કાંક મેં જોયું છે, ક્યાં જોયું ?’ ચિંત-વતાં મને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન એટલે કે પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થયું. સ્થિતિ પામી ગયો;

પણ કર્મની પરવશતા ભૂંડી ! અસૂયા-અસહિષ્ણુતાની આગ ભારે !

તે મને ભયંકર ગુસ્સો ચઢી આવ્યો મનને થયું, ‘અરે ! આ હુમ્મી હજી પણ આ ધંધા કરે છે ! મારી સાથે ચારિત્ર લેવાની વાત કરતી હતી, મારા પર ગાઢ રાગ દેખાડતી હતી તે દુષ્ટા આ ખેલ ખેલે છે ? મારાથી સહેવાયું નહિ ને રહેવાયું નહિ, તે ચાંચ અને પગના નખથી ખણવા મંડ્યો. પણ પેલી ચ ત્યારે આ ક્યાં સહન કરે એમ હતી ?’

જાતિ સ્મરણ થાય તો શું કરો ?

જુઓ જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું પણ એના ઉપર શું કરવાનું ? અસૂયા કે પશ્ચાતાપ ? પાપવૃદ્ધિ કે પાપત્યાગ ? કેટલાકને ઔરતા થતા હશે કે, ‘અમને પૂર્વ જન્મનું સ્મરણ થાય તો જાત અનુભવ જાણવા મળવાથી ધર્મ પર વધુ શ્રદ્ધા, વધુ ઉદ્યમવાળા બનીએ, પણ ભૂલા પડતા નહિ, કેમકે, ધારો કે જાતિસ્મરણમાં જોયું કે પૂર્વ ભવમાં અમુક જગાએ ધન દાટયું છે, અને અત્યારે એ સ્થાનનો માલિક એવો બેઠો છે કે તમારું ચાલવા દે નહિ, તો દેખીને મનને શું થાય ? અથવા માનો કે જાતિસ્મરણમાં પૂર્વ ભવનો કેઈ દુશ્મન દેખ્યો જેણે તમારું ખગાડયું હતું ને એના પર દાવ અજમાવવાનું રહી ગયું હતું, એ દેખીને શું થવાનું ? વૈરાગ્ય ? પાપનો પશ્ચાતાપ ? ક્રોધ-લોભાદિ કષાય વોસિ-રાવવાનું ? ભગવાન ભગવાન કરો, દિલ્હી હજી દૂર છે એ પરિ-સ્થિતિએ પહોંચવા માટે ! આંતરનિરીક્ષણ કરી જુઓ કે અહીં

વિષય-કપાયોની કેટલી સતામણી લોગવી રહ્યા છો? આ ભવનું જ જૂનું યાદ કરી કરીને કેટલા રાગ-દ્રેષ, કેટલા હર્ષ-શોક, કેટલા કુવિકલ્પો અને દુર્ધ્યાન ઉભરાઈ આવે છે? ત્યારે શું પૂર્વ જીવનનું યાદ આવશે તો એમાં વધારો નહિ ને ઘટાડો થશે?

ખરી વાત આ છે કે જાતિસ્મરણથી શું, કે સીમંધર ભગવાન યા કેઈ દેવ ભેટયાથી શું, એનાથી જે વૈરાગ્યવૃદ્ધિ, કપાય-નિવ્રણ, અહંદ્વલકિતનો ઉછાળો, ધર્મની ધોંસ, વગેરે લાવવા ધારો છો, એ અત્યારથી જ કેળવવા લાગી. ના, એ કશું કરવું નથી ને ગાવું છે,

‘શ્રી સીમંધર જગદણી! આ ભરતે આવો.

સયલ સંગ છંડી ફરી ચારિત્ર લઈશું.’

પણ અસત કલ્પનાએ માનો કે એ આવી ગયા, તો પેલા ભવવૈરાગ્ય, કપાયનિવ્રણ, અતુલ અહંદ્વલકિત અને ધર્મની ધોંસ, કેળવ્યા નથી એટલે પછી બહાનાં કઢાશે કે, ‘શું કરું મણુ તમે તો પધારી ગયા, પણ મારે ગગી પરણાવવી બાકી છે, કીકો નાનો છે, કીકાની માને સંભાળનાર કેઈ નથી. કે મારા વિના એ રહી શકતી નથી, બીજા બધાને સમજાવવાના છે, દુકાનનું કામ અધુરું પડ્યું છે, ઉઘરાણી બાકી છે. કંઈક ઓઠાં ઉભા કરાશે! ખબર નથી કે ઉઘરાણી પતશે કે હું પતી જઈશ? સંસારના કામ કેઈના પૂરા થયા છે? બીજાને સમજાવવાનું બહાનું કાઢું છું પણ મારું હૃદય પોતે સમજ્યું છે ખરું? સમજ્યું હોય તો આ મમત્વ કરે? વિશ્વાસઘાતી કાળનો વિશ્વાસ કરે? માનું છું કે પત્ની મારા વિના રહી શકતી નથી તે કદાચ હું મરું તો રહે કે મરું? પણ ભવવૈરાગ્ય વિના આ વિચાર ન આવે તો સીમંધર મણુ મળ્યાથી શે બહાર નિકળે?

માટે, ખરું આ કરવા જેવું છે કે જાતિસ્મરણ, સીમંધર મણુ કે દેવ મેળવવાના ઓરતા કરવા સાથે આ કરો કે એ જાતિસ્મરણ કે દેવ સુલ્લાકાત વિના પણ વર્તમાનમાં મળતા શુભ આશ્વખનો દ્વારા ભવવૈરાગ્યાદિ સાધતા જવાય. બાકી તો ઓર-

તામાં ને આશામાં કિંમતી જીવન પૂરું થઈ જશે અને કશુંય આત્મહિત સાધ્યા વિના વિષય-કષાયમસ્ત પશુના જેવા ખાલી-ખમ બની ઉપડી જવાનું થશે !

માત્ર ફરિયાદોની લત

ઓરતાની જેમ આજના માનવીને આ લત લાગી છે કે ફરિયાદો જ કર્યા કરવી ‘ફલાણું બગડી ગયું’ છે ! ફલાણું ડાંડ થઈ ગયા છે ! સાધુઓ આવા થઈ ગયા છે ! ટ્રસ્ટીઓને કંઈ પડી નથી ! શ્રીમંતો સ્વાર્થ અને વાહવાહના પૂજારી બની ગયા છે !...’ આવી ને આવી ફરિયાદો આજે જ નહિ વર્ષોથી કરતા રહે છે ! અને સંભવતઃ જીવશે ત્યાંસુધી કર્યા કરશે ! કેઈદિ’ એને યોતાની ત્રુટિઓ જોવાનું, જોઈને આંસુ સારવાનું ને ગુરુ આગળ એ રોઈને સુધારો માગવાનું તો સૂઝતું જ નથી ! બસ, સાધુ પાસે આવશે તોય બીજાની માંડશે ? મારો ભાઈ નાલાયક છે, પાડોશી ગુસ્સાખોર છે ! પંચના શેઠ અભિમાની છે, પૂજારી મિજાજ છે...’ આવું ને આવું ગાવાનું મળે છે !

રોદણાંની જ લત

ત્યારે કેટલાકને વળી રોદણાં જ રોવાનું સૂઝે છે ! દા. ત. ‘મારું શરીર સાફ રહેતું નથી. જેસ થયા કરે છે, ભૂખ લાગતી નથી, તપેલું રહે છે,’ અથવા ‘ઘરમાં સંયોગ સરખા નથી. ઘરવાળાની તબીયત ખરાબર રહેતી નથી, પાછા જરા તીખા સ્વભાવના છે. છોકરામાં અક્કલ નથી. ઘરવાળા ઘર સુધરાવતો નથી. ઋણિસીપાલીટી પાણી ખરાબર આપતી નથી કપડાં આજના ફિસા, તે ઝટ ફાટી જાય છે. ગોળમાંથી ગળપણુ ગયાં, ને ચોકખું ઘી તો જોવા જ ક્યાં મળે છે ?...’ બસ આદ્યું લેકચર !

અગવડોનું અનલિમિટેડ લિસ્ટ-અનહૈદ નોંધપત્ર તૈયાર છે !

કયાંય સારું જોવાનું તો ખિચારાને જડતું જ નથી ! સંધને દિકરો જીવે ત્યાં સુધી સીધું ! એમ આ રોતડ કલાસ પણ જીવનના છેડા સુધી રોદણાં જ રોયાં કરે છે !

આદર્શોની વાતો કરવાની જ લગ

ત્યારે કેટલાકને વળી એવી કુટેવ પડી છે કે આદર્શોની વાતો જ કર્યાં કરે છે ! તે ય પારકા ! દા. ત. કહે છે ‘ખસ, સંસ્થાઓ આવી બનાવવી જોઈએ; સરકાર આવી હોવી જોઈએ; ધંધો આવા લખાવા જોઈએ, ઉપધાન આદર્શ થવા જોઈએ; વ્યવસ્થા આવી આવી થવી જોઈએ. બગાડ થણો થઈ રહ્યો છે, મારે આદર્શ યોજનાઓ કરાવવાની જરૂર છે, બધું આદર્શ ! પોતાનું કશું આદર્શ નહિ ‘મારે આવા સારા બનવું જોઈએ, મારો સ્વભાવ, વ્યવહાર, રીતરસમ, બોલચાલ, કુટુંબપાલન દુઃખીની દયા વગેરે આદર્શ જોઈએ’ એવું કાંઈ મનમાં નથી આવતું, પછી એના પુરુષાર્થની તો વાતેય શી ? ખસ જિંદગીના છેલ્લા શ્વાસ સુધી આદર્શની વાતો ધુંટયા કરશે ! ‘શક્ય એટલું આપણે જાતે કરી લેવું’ એ જીવનસિદ્ધાંત અપનાવવાની વાત નહિ !

મોરને સીધી ચિચારણા ન સૂઝી

આ બધામાં જીવન તો પાણીના રેલાની જેમ ચાલ્યું જાય છે ! સારું કરી લેવાતું નથી, અને નિષ્ફલ ફરિયાદો, રોદણાં, કે ઓરતા-આદર્શોની વાતો કયે જવાય છે ! એવું જ જાતિસ્મરણના ઓરતાનું સમજવું. મોરને જાતિ સ્મરણ થયું, પોતાનો પૂર્વભવ સુરેન્દ્રદત્તનો જોયો, પણ એમાંથી એ સાર લેવાનું ન સૂઝયું કે, ‘અહો ! મારી કેટલી ઊંચી ભાવના, ને મેં કેવું કુશાલ્યું ! તો આ કેટલા ઉલ્લકા ભવમાં આવી પડયો ! હવે એતી જાઉં, પાપથી પાછો વળી જાઉં’ ના, એને તો અસૂચા સૂઝી ! રાણી પર ગુસ્સો આવ્યો ! ચાંચને તહોરથી ખણે છે !

છતી ઓળખાણે ખામોશ નહિ, તો વિના ઓળખે ?

રાણી સહન કરે ? પતિ તરીકે ઓળખતી હતી ત્યારે પણ જેણે ઝેરને દૂંધે દીધો છે, એ અત્યારે વગર ઓળખાણે શાની ખામોશ ખાય ?

માખાખના ચાહુ ઉપકારમાં ય જે છોકરાને વિનય, સેવા, પ્રશંસા નથી સૂઝતા, એને ઉપકાર લેવાનું પતી ગયા પછી તો સૂઝે જ શાનું ?

ગુરુઓના શિષ્યોને તૈયાર કરવાના કાળમાંય એ શિષ્યોને જો સમર્પણ કરતાં નથી આવડતાં. તો ઘડાઈ પણ ભર થઈ ગયા પછી તો એ સૂઝે જ ક્યાંથી ?

ધર્મનો ચાહુ ઉપકાર એટલે કે ધર્મજનિત પુણ્યના માનવ-ભવ, પાંચેય ઇન્દ્રિયો, ખાનપાન વગેરે મીઠાં મીઠાં ફળ ભોગવતી વખતે પણ ધર્મ સૂઝતો નથી ત્યારે આ ભવ ગુમાવી નાખ્યા પછી કે આ ભવમાં આરોગ્ય, ઇન્દ્રિયબળ વગેરે ગુમાવ્યા પછી ક્યાંથી ધર્મ સૂઝવાનો ?

સ્નેહ-સેવા-સ્વાગતના સુસંસ્કાર

માટે આ કરવા જેવું છે કે ઉપકારીના ઉપકાર ઝીલતા હોઈએ ત્યારે તો બરાબર ચીવટ ને ચોક્કસાઈથી એવા સ્નેહ, સેવા અને સ્વાગત કરીએ કે એના ગાંઠ સુસંસ્કારો ઉપકાર-કાળ પછીના કાળમાંય ભગતા રહીને એજ શું, એથી અધિક સ્નેહ, સેવા, સ્વાગતના ભાવ ઝગમગતાં રાખે. સ્વાર્થના ધરના સ્નેહ-સેવા-સ્વાગત ઘટાડી નિઃસ્વાર્થ ભાવના કેળવીએ તો જ એના સુસંસ્કાર પડશે એ ખાસ સમજી રાખવાનું છે. નહિતર તો ઉપકાર મળતો હોય, સ્વાર્થ સરતો હોય, ત્યાં સુધી તો ડીક છે, પણ ‘ પછી ગરજ વીતી વેદ વેરી ’ જેવું થાય. ત્યારે પૂછો.

પ્ર० ઉપકાર ઝીલી રહ્યા છીએ, સ્વાર્થ સરી રહ્યો છે, તે વખતે નિઃસ્વાર્થ સ્નેહ-સેવા શી રીતે ?

ઉં એ રીતે, કે આપણે, સ્નેહ-સેવા રાખીએ ને સેવા-સ્વાગત કરીએ એમાં સામીના ગુણોનું આકર્ષણ-આવર્જન હોય અથવા મૈત્રી લાવના ઝગમગે, એના ઉપર સ્નેહ-સેવા કરવાની ધગશ વર્તાતી હોય. આ હશે તો સ્વાર્થ સરી ગયા પછી કે ઉપકાર મળતા બંધ થવા પછી પણ એ આકર્ષણ, યા મૈત્રી લાવનાના બળ ઉપર કેળવાયેલ સ્નેહ-સેવા-સ્વાગત ચાલુ રહેશે.

સ્નેહ-સેવા-સ્વાગત ત્રણેયની બહિહારી છે. માબાપ પર છોકરો સ્નેહ રાખે એટલું જ બસ નથી, એણે સેવા પણ કરતા રહેવું જોઈએ.

એમ સ્નેહ રાખે અને સેવા કરે એટલેથી 'પતતું' નથી, એણે માબાપનાં સ્વાગત પણ કરવાં જોઈએ.

સ્નેહ તો રાખ્યો પણ હાડકાં હરામ કરવા હોય કે બીજા ત્રીજાનું સંભાળવું હોય એ કેમ ચાલે? ખાલી સ્નેહથી શું પતે?

એમ, સ્નેહ રાખ્યો, ને સેવા ય કરી પરંતુ એમનાં અપમાન કર્યાં, ઉતારી પાડ્યા કે બીજા આગળ ઉતરતા ચિત્તર્યાં, હલકાઈ થાય એવો ગાંડિયો વ્યવહાર કર્યો એ શું કામનું? એથી તો છતી સ્નેહ-સેવાએ એમનાં હૈયાં લાંગી જાય, એમની હલકાઈ થાય; માટે એ તહિ, સ્નેહ-સેવા સાથે સ્વાગત, બહુમાન અવશ્ય કરવા ઘટે.

મોરનું આવી બન્યું

નિઃસ્વાર્થ લાવના કરેલા સ્નેહ-સેવા-સન્માન એ પછીથી પણ એના સુસંસ્કાર બળે જાગ્રત રહે છે. અહીં તો નયનાવલી-એ પતિની ઓળખાણના કાળમાં ય એ તથી રાખ્યા, તે હવે ઓળખાણ વગરના મોરની પ્રત્યે શાના સ્નેહાદિ રાખે? મોર હડાપણ હોળતો લાગ્યો; કે એ ગુરૂસે થઈ ગઈ અને એક કાળું તો કરતી હતી, એમાં બીજું કાળું આ ક્યું કે એ નોકરની લોખંડની પરાળ લઈ ને ઝીંકી બિચારા મોર પર! એક પાંપ

બીજાં કેટલાં પાપ તાણી લાવે છે ! કામતા પાપમાં કોંધનું પાપ, ને કોંધતા પાપમાંથી હિંસાનું ! કેઈ દયા ન રહી, કોમળ મોરના શરીર પર કઠોર પરાળનો પ્રહાર !

બીન અધિકાર ચેષ્ટા, ને દોઢ ડહાપણ

જ્યાં પોતાનો હવે અધિકાર નથી, કે જ્યાં સામામાં પાત્રતા નથી, ત્યાં ડહાપણ કરવા જવું, માથું મારવું, એ સામાને લાલ તો દૂર, પણ એની નાલાયકતાને ઉત્તેજ વધુ પાપમાં પાડે છે, ને પોતાનેય આપત્તિમાં, પરતાવામાં મૂકે છે !

બીન અધિકાર ચેષ્ટા અને દોઢ ડહાપણમાં કમાવાનું નથી, જોવાનું છે; છતી શાંતિસમાધિ વેચીને અસાન્નિ-અસમાધિ આમંત્રવાનું થાય છે. ખૂબી પાછી એ બને છે કે પોતે પાછો પડવા છતાંય પોતાને પોતાનો દોષ નથી દેખાતો, ઉલ્ટો સામા પર ગુસ્સો ચઢે છે કે ‘હું આટલું કહું છું’ ને એ માનતો નથી ? ઉપરથી સામો થાય છે ?’

અરે મહાનુભાવ ! એનો વાંક શું જીએ છે ? તારી કમ્પૂર લો. કોલસા પર સાબૂ ઘસી એને ઘોળો કરવા મથે તો લોક એને જ મૂર્ખો કહે છે, કોલસાનો વાંક નથી કાઢતું. શા સાફ તું અપાત્રને, નાલાયકને સુધારવા મથે છે ? શા માટે વગર નોતર્યો બીજાની વાતમાં માથું મારે છે ? માથું મારી બળે છે શા સાફ ? ઘણું ય ખરાબ દેખાતું હોય, સડાતું ન હોય, પણ ભવિતવ્યતાને ભળાવ કે ‘ભવિતવ્યતા જ એવી હશે તે આમ ચાલી રહ્યું છે. મારે માથું મારવાની કે ઉપકાર કરી નાખવાની ઉતાવળ કરવા જેવી નથી. એમ ભતને લો, કે ‘હજી મારી ભતને ય કેટ-કેટલી સુધારવાની છે ! કેઈ દોષો ને ખામીઓ મારામાં ભરી પડી છે !’

‘અનેકાનેક તુષ્ણાઓ. મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ, ઇર્ષ્યા-અસૂયા અ-સહિષ્ણુતા, આરંભ વિષય-પરિગ્રહના ભાર, વગેરે કેટલાય દુર્ગુણો, મારામાં ખદબદે છે !’

‘એમ, વિશ્વમૈત્રી ભાવ, વાત્સલ્ય ભાવ, પાપી જીવો ઉપર ઉછળતી ભાવકરુણા વિશાળ શાસ્ત્રજ્ઞાન, જવલંત વૈરાગ્ય, અથાગ મોક્ષરુચિ, ભરપૂર દેવ-ગુરુભક્તિ વગેરેની કેટલીય ખામી હજી મારામાં ઊભી છે !’

આ બધાનો વિચાર ન કરતાં, દોષો અને ખામીઓ ન સુધારતાં ક્યાં પર ચિંતામાં સબડી રહ્યો છું ! સડી રહ્યો છું ! ગાંઠવું ગુમાવી મોખીચંદન ! શાસ્ત્રકારો.

‘પરચિન્તાઽધમાધમા’ ઠહે છે.

ઉત્તમ આત્મચિન્તા, મધ્યમ વિષયચિંતા, અધમ અર્થ-ચિન્તા, પછી અધમાધમ પરચિન્તા છે.

ઉત્તમ બનવાના સોનેરી કાળમાં અધમાધમ બનવાનો ધંધો શા, સારું કરે ? શા માટે ઉત્તમ બનાવનારી સ્વાત્મચિંતા મૂકી અધમાધમની કોટિમાં મૂકનારી પરચિંતાને વધાવું ? એ વધાવવામાં તો કપાયો વધે છે ! દુધ્યાન વધે છે ! મૈત્રી કરુણા ખરે-ખર ભૂલાય છે ! આત્મહિતની મળેલ મોંઘેરી તક નિષ્ફળ કરાય છે !

માણસને પરચિંતાની હત લાગે છે. શાના ઉપર ? વિચાર કરી શકે. એવું મન મળ્યું છે માટે જ ને ? પશુને એટલી તાકાત-વાળું મન નથી તો એ એટલી પર ચિંતા કરી શકે ? ત્યારે શું વિશિષ્ટ શક્તિવાળું મન મળ્યું છે એનો આ ઉપયોગ કરવાનો ? જે ઉચ્ચ કોટિના મનથી ઉદાત્ત મૈત્રી આદિ ભાવનાઓ ભાવી શકાય, તારક તત્ત્વ ચિંતન કરી શકાય, નિજની ઝીણી ઝીણી ખામીઓ શોધીને એના ખેદ ધરી એ દૂર કરવાના મનોરથ સંકલ્પ અને ઉપાય વિચારી શકાય, યાવત્ પવિત્ર વિચારસરણી ને ધર્મ-તન્મયતા કેળવતાં ઠેઠ શુકલ ધ્યાન સુધી ચઢી શકાય, એવા મહા કિંમતી મહાનિધાનભૂત મનને અધમાધમ પરચિંતામાં યોજી દેવું એ ખૂબ જ ખતરનાક અને મહામૂર્ખાઈનો ધંધો નહિ તો

બીજું શું ગણાય ? ગોશીર્ષ કે બાવના ચંદનનો ઉપયોગ બાળી-
ને વાસણ માંજવા માટેની રાખ બનાવવાનો કરવો, કે હળાર
હળાર રૂપિયાની નોટનો ઉપયોગ તમાકુ વાળી બીડી ફૂંકવામાં
કરવો, યા સારી કરતૂરીનો ઉપયોગ શાહીના લખાણને સૂકવવા
ઉપર છાંટવાની રેતી તરીકે કરવો, અથવા કોહિનૂર હીરાનો
ઉપયોગ વહાણ પર બેઠેલા કાગડાને ઉડાડવા માટે એના તરફ
ફૂંકવાનો કરવો, એના કરતાં પણ વિશેષ ભયંકર ઉપયોગ માનવ
મનનો પરચિંતા કરવામાં છે.

કૂતરાના જડબામાં મોર

યશોધર મુનિ કહે છે કે હું મોર તરીકે પત્ની નયનાવલીના દુશ્ચરિતની પરચિંતામાં પડ્યો અને એના હાથે પરાણના પ્રહારને ભોગ બન્યો, લોહીક્રુણા થતો ત્યાંથી ગબડ્યો નિસરણી પર અને ત્યાં પહોંચ્યો જ્યાં રાજા ગુણધર ચોપાટ ખેલી રહેલ છે. મારી પાછળ ‘પકડો પકડો’ એમ કહેતો રાણીનો પરિવાર આવે છે ! રાણીએ ઇસારો કર્યો હશે તેથી મને પકડવા કોલાહલ મચ્યો. એ કોલાહલ સાંભળતાં મા જે કૂતરો બની છે એ મારી પાસે ટ્રેડી આવી મને મોંઢાથી પકડ્યો. કર્મનો એક ધા એણે પડ્યો તે કૂતરાના દાંતની ભીંસમાં પકડાયો, કૂતરો પાળેલો છે એટલે ધરના માણસોની ઇચ્છાને અનુવર્તે ને ?

અહીં બીજી બાબુ કોલાહલથી ગુણધરની મારા પર નજર પડી તો જુએ છે કે હું કૂતરાથી પકડાયો છું એટલે તરત જ એને થઈ આવ્યો ગુસ્સો. હું એને પ્રિય હતો અને કૂતરો મને પકડે છે, એ શાનો સહન કરે ? એણે ઘડ કરતોક રમવાના પાસાનો ધા કૂતરા પર કર્યો. કૂતરો પણ પ્રહારથી ભારે ઝિલ્લવલ થઈ મને લોહી વમતી સ્થિતિમાં મૂકી દે છે. પરંતુ અમે બંને પડ્યા જમીન પર અને અમારા માણ કંઈ આવી ગયા છે !’

કૂતરો ને મોર બંને મરવાની સ્થિતિમાં આવી પડ્યા. કેના

હાથે ? પતિ પત્નીના હાથે અને દાદી પોતરાના હાથે ! નાટક-માં એક પછી બીજા પછી ત્રીજો પ્રસંગ ચાલતો આવે એમ અહીં જડપથી પ્રસંગો આ સંસારરૂપી રંગભૂમિ પર ભજવાતા આવે છે.

પડદાની બે બાજુનાં દૃશ્યો

વચમાં પડદો રાખીને બંને બાજુના પ્રસંગો કદપનામાં લાવો, શું જણાય છે ? એક બાજુ બેસાડો રાજા સુરેન્દ્રદત્ત, રાણી નયનાવલી, પુત્ર ગણધર અને માતા યશોધરા. રાજ્યાભિષેક થયા પછી ચારેય આનંદ કલ્પલોકમાં બેઠા છે ! ખુશી-મનની વાતો કરી રહ્યા છે ! એક બીજા પર પ્રેમના ઊભરા ઠાલવી રહ્યા છે ! હવે પડદાની બીજી બાજુ આ દૃશ્ય લાવો કે નયનાવલી સુરેન્દ્રદત્ત પર ઘા કરે છે ! સુરેન્દ્રદત્ત પર યશોધરા તૂટી પડે છે ! અને યશોધરા ઉપર ગુણધર ઘા કરે છે ! સુરેન્દ્રદત્ત અને યશોધરાના જીવ મોતની પીડામાં તરફડી રહ્યા છે !

આ બંને દ્રશ્ય નજર સામે ભજવાઈ રહેલા દેખો, શું લાગે છે ? દિલ હચમચી ઉઠે છે કે નહિ ? જે પાત્રોમાં એક વખત પરસ્પર પ્રેમના કુવારા ઉછળી રહ્યા છે, એજ પાત્રોમાં બીજી વખત પરસ્પર દ્વેષની જવાળાઓ ભભૂકી ઉઠે છે ! આ જોતાં જાતને માટે એ વિચાર આવે કે નહિ કે અહીં અમારે પણ શું છે ? આજે તો અમે પરસ્પર પ્રેમની લેવડદેવડ કરી રહ્યા છીએ પણ આની પૂર્વના ભવમાં કે પછીના ભવમાં વિપરીત જ સ્થિતિ હશે એની શી ખબર ?

જ્ઞાનીઓ સંસારને નિર્ગુણ કહે છે તે શાથી ? આતું બધું જોઈને જ ને ? તમેય આતું એકી સાથે જુઓ તો તમને સંસાર ગુણીયલ લાગે કે નિર્ગુણ ? નિર્ગુણ તે કેવો કે એને જાણે જીવની કેઈ કિંમત નહિ ! પ્રેમની કેઈ કદર નહિ ! સંસારસેવક પર કેઈ દયા ન મળે ! જીવનું કયું-કારંયું બધું ધૂળ સમાન લેખી એના પર ભૂખ્યા વરૂની જેમ તૂટી પડે એજ આ નગુણો સંસારને ?

સંસારને બરાબર ઓળખી હઈ ચેતી જવા જેવું છે. જીવન-માં અનેક પાપાચરણોને, અનેક પ્રેમના દાયલાં કે દ્રેવની આગે સળગાવતાં પહેલાં આ વિચારવાનું છે કે જીવન તો ચેત કેત પ્રકારે પૂરું થઈ જ જવાનું છે. ગુણ અને ધર્મમય જીવન હો, તોય પૂરું થશે, અને દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યો ભર્યું હશે તોય તે પૂરું તો થઈ જ જવાનું છે, પણ પછી એ કર્મની મહાવિટંબણાઓ છે, અને અહીં પણ જો દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યના સેવન પાછળ હિંચાહોળી છે, તો શા માટે એના નાદે ચઢવું? ઇર્ષ્યા, નિંદા, અસહિષ્ણુતા અને તે પણ કુટુંબીની આ પૂજ્યસ્થાનીય સંઘના ભાઈબેનોની પ્રત્યે? જગતના જીવ માત્રને જ્યાં મૈત્રીભાવ પિરસવા જેવો છે, કર્મથી વિડંબિત પ્રાણી માત્રને જ્યાં કરુણાથી નવરાવી દવા યોગ્ય છે. ત્યાં આપણી નિકટના જીવો ઉપર દ્રેષ? ઇર્ષ્યા? અસહિષ્ણુતા? આ ધુંવાડીના ધાખા આત્મા પર પડી ગયા પછી પરલોકના પંથે ચડી ગયે એના દારુણ વિપાક કેવા દેખવાના? એ ધાખા શેં મિટાવાના? અહીં જીવતા છીએ અને ધર્મની સમજ છે ત્યાંસુધી એને ભૂંસી શકાશે અને ઉપર મૈત્રીભાવ, દયાભાવ, સહાનુભૂતિ, વગેરેની ઉજળામણ લાવી શકાશે.

જીવન તો જોતજોતામાં પૂરું થઈ જશે ને એક સરખી રીતે જન્મરાજનું તેડું આવીને ઊભું રહેશે! ત્યાં કોઈ ભેદ નહિ પડે, એક કહે હજી હું પાંચ રૂપિયા ય એક સાથે કમાયો નથી, તેમ એક સાથે ખાધા પણ નથી, ત્યારે બીજો કહે હું તો એકીસાથે પાંચ લાખ રૂપિયા કમાયો છું પણ હજી એ ખાધા ભોગવ્યા વિના બધાજ પડ્યા છે! બેમાંથી એકેયને જન્મરાજ મહેતલ આપે? ચેડ પર ભેદ પડે? ના, પાંચ રૂપિયા ય ન કમાનારા અને બીજો પાંચ લાખ કમાનારા, બંનેના શરીરને એક સરખું ચેડ પર સૂવાનું, ને એક સરખી રાખરૂપ થઈ જવાનું! આ જીવનમાંથી અણુધાર્યાં ડિસમીસ કરનાર જન્મરાજનું તેડું આવે એ પહેલાં આ કરો કે ચિત્તના અનેક ક્લેશ ઓછા ઓછા કરતા અવાય. રાગ-દ્રેષાદિ ક્લેશોથી જીવનની પળ ભારે થાય છે, બરબાદી સર્જાય છે! સુરેન્દ્રદત્ત મિયતમાના હાથે મૃત્યુ પામ્યો, મોર પણ એનાજ હસ્તે મરણતોલ ધા ખાય છે! એને ધર્મની

ભાવના થઈ હતી, ચારિત્રની ઊંચી ભાવના ! પરંતુ માતાના રાગવશ લોટનો ફૂકડો માર્યો તો કર્મની નોંધપોથીએ ચઢ્યા.

ધર્મભાવના અને ધર્મકરાય એ ઉત્તમ છે, પણ તેથી પાપ-કૃત્યને એવો બચાવ નથી મળતો, કે ‘હશે તું’ ધર્મની ભાવના રાખે છે. માટે હવે તું પાપ કરે તે માફ’ એમ કર્મના ન્યાયમાં નથી. એ તો મોટા ચમરબંધી પાસે પણ એનો હિસાબ ચુકવાવે છે. માટે જ ધર્મ કરનારે સમજવું જોઈએ કે,

મારે માથે હવે બેવડી જોખમદારી છે.

ધર્મ કરનારને બે સાવધાની જોઈએ

એક તો ધર્મ કરવામાં કોઈ પૌદ્ગલિક આશંસા વગેરે પાપ બુદ્ધિ નહિ રાખવાની,

બીજું, જીવનમાંથી સદંતર પાપો ન છૂટે તો પણ અધિક પડતાં પાપ તો નહિ જ કરવાના;

આ બંને જોખમદારી સમજીને વર્તાય તો ધર્મના પુણ્યફળ લેતાં તીવ્રચિત્તસંકલેશ અને તીવ્ર દુઃખસંતાપથી બચાય.

ધર્મ કર્યો પણ સાથે પાપ બુદ્ધિ રાખી, ‘ભગવાનતું’ ઘોડિયા-પારણું લઉં, ઘેર પારણું બંધાય’ તો આ પાપ શુદ્ધિ ભળી કહેવાય; ધર્મની સાથે સોદો કર્યો ગણાય. મહાવીર મજાના જીવ વિશ્વભૂતિએ ચારિત્ર પાળ્યું, તપ કર્યો, પણ માગ્યું કે ‘આનાથી મને મહાબળ મળજે,’ તો એ પાપબુદ્ધિ ભેળવી કહેવાય. ફળ શું ? ધર્મ કર્યો’ તો માટે બળ તો મળ્યું, ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવ થયા, પણ મરીને સાતમી નરકે પટકાયા ! દુર્ગતિની હાર-માળાના પદ્મે પડી ગયા !

દુન્યવી સુખની લાલસાથી ધર્મનો સોદો કરવો એ ખતરનાક છે, કર્મ જાણે કહે છે, ‘ફળ લેતા જાણે પણ એમાંથી સાર નહિ નિકળે.’

બીજી જવાબદારી ધર્મી જીવે એ જાળવવાની કે જીવનમાં ધર્મ તો થયો, પણ સાથે બીજાં કાળા પાપ ન થવા જોઈએ. આચાર્ય આર્યમંડુસૂરિજીએ ચરિત્ર તો પાળ્યું, શાસનની પ્રભાવતા તો કરી પરંતુ એક રસનિન્દ્રિયના પાપમાં પડ્યા તો ઉલટી જક્ષની યોનિમાં જઈ મૂકાયા !

આર્દ્રકુમારના જીવે પૂર્વ ભવે ચરિત્ર તો પાળ્યું પરંતુ પત્ની તરફ મોહમાં તણાયા તો અનાર્ય દેશમાં જન્મવું પડ્યું !

બે ભાઈની વિધવા બેને ભાઈઓના સદ્ભાવની પરીક્ષા કરવા માયા ખેડી, તો પછી પૂર્વના ધર્મના પ્રભાવે ભવ તો ચરમ (છેલ્લો) મળ્યો, પરંતુ એમાં દુરાચાર અને ચોરીના ભય-કર કલંક ચઢ્યાં !

સુરેન્દ્રદત્તે ચરિત્રની તૈયારી કરી પરંતુ લોટનો ફૂકડો માર્યો, ખાધો; અને પત્ની તરફ ખોટું ખેંચાયા તો ધર્મભાવના ઠેકાણે પડી ગઈ ! આર્તધ્યાનમાં પડ્યા ! અને મોરથઈ એ જ પત્નીના હાથે પ્રહાર, અને એજ માતાના દાંત વચ્ચે પકડાયા !

કાળાં પાપ એટલે ?

ધર્મ કરીએ છીએ પણ જો કાળાં પાપ કરીએ તો તે ખતરનાક નીવડે.

ત્યારે કાળાં પાપ એટલે ?

૧. બિન જરૂરી પાપ દા. ત. મશકરી.

૨. જરૂરી પાપમાં પણ તીવ્ર રાગદ્વેષ યા વધું પડતું પાપ

૩. પાપ પર કર્તવ્યનો સિંકો. પાપને ધર્મમાં ખપાવવું.

૪. ધર્મિ-અવસ્થાને અણુછાજતું પાપ.

૫. ધર્મના હોદ્દાના ઓઠાં હેઠળ પાપ,

૬. તુચ્છ સ્વભાવ વગેરે દુર્ગુણો.

૭. દેવ-ગુરુ-ધર્મ-સંઘ-શાસ્ત્ર-ધર્મસ્થાન વગેરેની નિંદા-
અવગણના-આશીર્વાદના.

૮. તીવ્ર વિષયાસક્તિ-તીવ્ર કપાય, વગેરે. આ બધાં કાળાં
પાપ કહેવાય. એનાં પરિણામ ભારે દુઃખદ આવે. લોટનો ફૂંકડો
મારવાનું પાપ આવું કાળું-પાપ હતું. અંધારામાં દોરડાને પણ
સાપ ધારીને મારે તો સાપ માર્યાનું પાપ લાગે. જૂઠાંને સાચાં
વચનમાં ખપાવાય તો એ કાળું પાપ થયું.

ધર્મ કરનારે આ પણ સાચવવાનું છે કે કાળાં પાપમાં ન
પડાય.

મોર અને કૂતરાની ગતિ

આપણે જોઈ આવ્યા કે મોર અને કૂતરો બંનેય પ્રહારથી ભારે વિહ્વલ થઈ મરણતોણ દશામાં મૂકાયા, રાત્રી ગુણધરને બહુ શોક થયો. એથી પુરોહિત વગેરે માણસોને એણે આદેશ કર્યો.

‘જુઓ, પિતા અને દાદી મૃત્યુ પામ્યા ત્યારે આપણે એમને શરીરસંસ્કાર કાઢાગરુ ધૂપ, લવિંગ, અને અંદનના કાષ્ઠથી કર્યો હતો; તેમજ એમની સદ્ગતિ કરાવે એવાં મહાદાન દીધાં હતાં. મને આ મોર અને કૂતરો પણ બહુ વહાલાં છે, તે એમનાય મૃત્યુ પછી એ રીતે કરવાનું છે.’

અહીં ઊંચા દેહસંસ્કારથી મરનારને કંઈ લાભ થયો છે? પુત્રના મહાદાનથી શું પિતા-દાદીને સદ્ગતિ મળી છે? ના છતાં અજ્ઞાનદશા શું મનાવી રહી છે?

જગતમાં એવી કેટલીય હકીકતો છે કે જેના પર અજ્ઞાન જીવ ઉંધા હિસાબ માંડે છે. લોકમાં આવા ઉંધા લેખાં એક સત્ય તરીકે પ્રચાર પામતા આવ્યા છે. તે પણ ધર્મની માન્યતા તરીકે! ત્યારે વીતરાણ સર્વજ્ઞ પ્રભુનું શાસન એમાંથી બચાવી લે છે.

એ કહે છે, ‘સદ્ગતિ જોઈતી હોય, પુણ્ય લઈ જતું હોય,

તો હાથે તે સાથે કરે. તમારા હાથે તમારી શુદ્ધિમાં સભાન દશામાં જેટલું સારું થાય એટલું કરી લે. બાકીની પાપ સામગ્રી વોસિરાવી. દે, એના પરની મૂરછા ઉઠાવી લે. ‘પત્ની, છોકરા વગેરે બધા એ ધનમાલોનો ધર્મકાર્યમાં જ ઉપયોગ કરે.’ એવી ભાવના દઢ કરે. પણ નહિ કે ‘ભલે બિચારા એ એનાથી બાઈ-પી મેળ કરે.’ આવું આવું કાંક કરે તો પામશે.’

‘પાપ કે પુણ્ય જાતે કરવાથી, બીજા પાસે કરાવવાથી, અથવા કરનારનું અનુમોદન કરવાથી બિલાં થાય છે;’ આ ખૂબ યાદ રાખી લે.

વારસો મૂકનારની કરુણ દશા

દિકરાને તમે દુન્યવી સુખભોગ માટે વારસો આપી ગયા, એણે ધર્મ પામી એમાંથી સુકૃત કર્યાં તો એનું પુણ્ય એ લેશે, તમને જરાય પુણ્ય નહિ મળે !’ કેમકે ભાવના ય નથી રાખી. તમે તો વિષયસુખભોગની દૃષ્ટિ રાખી છે એટલે એ વારસા પર જેટલાં પાપ થાય એની અનુમતિનું પાપ એકલું તમને મળ્યા કરવાનું; કેવી કરુણ ઘટના ! પૈસા તમારા, છોકરો ધર્મમાં વાપરે છે, છતાં તમને પુણ્ય નહિ ! અને માલ તમારો, તમે ભોગવતા નથી, છોકરા વગેરે ભોગવે છે, છતાં તમારા કમનસીબમાં તમને પાપનાં થોડાંધ પારસા મળ્યા કરે ! તમે એ ધનથી સુખ ભોગવતા નથી છતાં પાપનાં પોટલાં મળે, અને તમારા જ ધનથી છોકરો સુકૃત કરે છે, તો પણ તમને પુણ્યનો લાભ ન મળે, આ જીવની કેટલી દયાપાત્ર સ્થિતિ ! કેટલી મૂર્ખાઈ !

જૈન ધર્મ આ સમજાવી જાતે જ પુણ્ય કાર્ય કરી લેવા અને પાપસાધન જાતે જ વોસિરાવી દેવાની હાકલ કરે છે; કેમકે જો એ ન ક્યું તો પછી વારસદારનાં સુકૃત પોતાને કંઈજ લાભ આપી શકતાં નથી.

મોર મરે છે

યશોધર મુનિ કહે છે, હું મોર ને ભલે મરવા પડ્યો છું,

છતાં જાતિસ્મરણ જ્ઞાન હોવાથી ગુણધર જે આ ખોટો એ સાંભળીને મને વિચાર પ્રયો કે,

‘અહો! દિકરાએ મારી પાછળ મારો મહાન સત્કાર કર્યો અને સદ્ગતિમાં કારણભૂત મહાદાન દીધાં, ત્યારે હું? તિર્યંચ યોનિમાં સતત ભૂખનો માર્યો કીડા ખાતો અને કૂતરાથી ખવાતો ખન્યો છું! અહો! કર્મની કેવી કડિનાઈ!’

આમ વિચાર કરતાં કરતાં કોઈક અશુભ વિચારમાં મારા મ્રાણ ચાલ્યા ગયા.”

પાપલેશ્યા કોની ખાતર?

મ્રાણ તો નિકળી ગયા, પણ પાપલેશ્યા નિકળી ગઈ? ના. પછી? પછી શું, એ હવે સાથે ચાલવાની. પાછા કૂર પાપો કરાવવા! ધર્મ સાંભળો છો, તત્ત્વ સાંભળો છો, આવાં વૈરાગ્ય પ્રેરક ચરિત્ર સાંભળો છો, તપાસો એની સાથે પાપલેશ્યા દૂર થાય છે? શું. વિચાર આવે છે કે ‘આ સંસારમાં શું સાથે આવવાનું છે? કોની ખાતર પાપલેશ્યામાં રમી રહ્યો છું? જે ખોવાઈ જવાનું, જેનાથી મારે ડીસમીસ થવાનું, એની ખાતર જ ને? દરેક વાતમાં ટાયલાં સૂઝે છે, આવું નહિ આવું જોઈએ, આ ઠીક, આ વધારે સાફ, આના માટે આમ આમ પેરવી કરું, -વગેરે વગેરે કચરા પટ્ટી વિચારો અને પાપલેશ્યા પોષી રહ્યો છું, પણ એથી મન કેટલું ખરાબખસ્ત, તામસી-રાજસી અને નિઃસત્ત્વ કરી રહ્યો છે એની ભયંકરતા પર કોઈ ધ્યાન છે? ખાધેલું તો થોડા સમયમાં માટી થઈ જશે, લોગવેલું અદ્ય કાળમાં વિસરાઈ નવી ભૂખ ઊભી કરશે, એમાં કુવિકલ્પો અને અને પાપલેશ્યાઓના ચિત્રામણ ચીતરી સ્વાત્માનો ઉદ્ધાર કરી રહ્યો છે કે અધઃપતન?’

કેટલીય વાર દિલના રોદ્ધણું ઉઠે છે, ‘મારી ભૂલ નથી, આ બીજાઓ આવું ખોટું કરે છે, તે કેમ સંખાય?’ પછી પાપી-લેશ્યામાં મન ચઢે છે, ત્યાં એ ધ્યાનમાં જ નથી આવતું કે એ પાપલેશ્યાઓ મન પર ખતરનાક કુસંસ્કારો અંકિત કરી રહી

છે. અને આત્મા ઉપર પાપના ભાર લાદી રહી છે. એ તારેજ ભોગવવા પડશે ત્યાં કોઈ બચાવ નહિ ચાલી શકે કે ‘એ તો મેં આવા સંયોગમાં કયું’ હતું, મારી ભૂલ ન હોતી’ કોઈ બચાવ નહિ ચાલે.

બીજાના વાંકે પણ પોતે સેવેલી પાપલેશ્યા પોતાને જ દંડે છે, પોતાને અવશ્ય દંડે છે.

સદ્વિચારાદિની દુર્લભતા

દુઃખ ભોગવવા છતાં પાપલેશ્યા છૂટતી નથી, સદ્વિચાર સન્મતિ, સદ્દૃષ્ટિ જાગતી નથી, એ એની મહાદુર્લભતા સુચવે છે.

ભતિરમરણ જ્ઞાન થયું છે, પૂર્વની સમજ પડી છે, છતાં સદ્વિચારને જગા નથી મળતી ! કેવી કરુણ દશા ! ત્યારે સમજું જોઈએ છે કે આ જગતમાં

સદ્વિચાર આવવો કેટલો બધો કઠિન છે !

સારી ભાવના જાગવી કેટકેટલી મુશ્કેલ છે !

એ જગાડનારા સત્સમાજમ, સંતવાણી અને શાસ્ત્ર મળ્યા છતાં જો એની ઉપેક્ષા થશે, એના બદલે મોહાંધોના સમાજમ, મોહનાં વચનો, તથા કાયા-કંચન-કીર્તિને જ હિતકારી માની પાપમાં ધપાવ્યે રખાશે, અને સદ્વિચાર-સદ્ભાવનાને નહિ વધાવાય, નહિ અપનાવાય, તો દશા કેટલી ભૂંડી !

છતી સામગ્રીએ અને સાજે સારે સારા વિચારો અને સારી ભાવનાઓની ઉપેક્ષા જીવને ધિટ્ટો બનાવે છે; વધુ નાલાયક બનાવે છે.

અને વધુ અયોગ્યતા એટલે ? ભવિષ્યમાં સદ્વિચાર જાગવાની અહીં કરતાં પણ વધુ કઠિનાઈ ! દુર્વિચારની સફળ સુલભતા !

અર્થાત્ ભવિષ્યમાં એવા વધુ અયોગ્ય ન બનીએ એ માટે

પણ અહીં સદ્વિચાર સદ્ભાવનાને અપનાવી લેવા જોઇએ; જ્યાં કયાંયથીએ ઊભા કરી શકાય એ માટે પ્રયત્નશીલ રહી ચાહીને ઊભા કરી લેવા જોઇએ.

માનવજીવનનાં મહાફળ

સદ્વિચાર, સદ્બુદ્ધિ, સદ્દ્રષ્ટિ અને સદ્ભાવો એ માનવજીવનનું મહાફળ છે.

સદ્વિચાર, સદ્બુદ્ધિ, સદ્દ્રષ્ટિ સદ્ભાવો ઊભા કરી લેવા એટલે શું? સમજો છો? મોંઘેરા માનવ જીવનને આંતરિક સત્પુરુષાર્થમાં જોડવાનું છે, અસત્ પુરુષાર્થથી બચાવી લેવાનું છે. આ જો ન કરવામાં આવે તો અનંત ભવોના અભ્યાસને લીધે આંતરિક અસત્ પુરુષાર્થ તો ડગલે ને પગલે સ્ફુરવા તૈયાર જ છે. અનુભવો છો ને કે વાતવાતમાં દુર્વિચાર, દુર્બુદ્ધિ, મિથ્યા દ્રષ્ટિ અને દુર્ભાવ હૃદયમાં રમતા થઈ જ જાય છે? એને ખેંચી લાવવા પડતા નથી. જાણે સહજ ભાવે ઊઠી આવે છે !

દુષ્ટ વિચારો એ દુર્વિચાર છે.

પૌદ્ગલિક સ્વાર્થનો વિચાર એ દુર્વિચાર છે, આરંભ-સમારંભ, જૂઠું, અનીતિ, ધન્દિયવિષયોના આકર્ષણ, મદ-માયા, રોષરોફ, આ બધાના વિચાર એ દુર્વિચાર છે.

એમ દુર્બુદ્ધિ એટલે દુષ્ટ બુદ્ધિ. ખરાબ દાનત એ દુર્બુદ્ધિ છે. ખોટો મતાચ્છ એ પણ એજ કરે છે. માનસિક ક્ષુદ્ર ધોરણોથી ય દુર્બુદ્ધિ જાગ્યા અને મહાભયા કરે છે.

ત્યારે મિથ્યા દ્રષ્ટિ એ વસ્તુ કે પ્રસંગને ઊંધી દ્રષ્ટિએ, ઉપલક્ષિયા દ્રષ્ટિએ જોવાનું કરી આપે છે;

દા. ત. અનિત્યને નિત્ય તરીકે, શરીરને આત્મા તરીકે, પાપ-કર્તવ્ય તરીકે ધર્મને દુઃખદાયી રૂપે, આમ ઊંધી દ્રષ્ટિએ જોવાનું કરી આપે છે. એકલા આ જીવનની સુખસગવડો અને મોન-

મળાહો દષ્ટિને મલિન રાખ્યા કરે છે, કુદષ્ટિમાં રમાડ્યા કરે છે. એમ જાતની વડાઇની ખુમારી, વડાઇનો મોહ, દુર્બુદ્ધિ અને કુદષ્ટિમાં ગરકાવ રાખે છે. ત્યારે મિથ્યા જ્ઞાન અને અજ્ઞાન દશા પણ દષ્ટિ છીછરી, અતાત્ત્વિક અને અવિવેકી રાખ્યા છે.

દુર્ભાવમાં તણાયા હૈયાનાં મેલાં વલણ અંતરમાં મેલી લાગ-ણીઓ અને ચિત્તમાં કાળી લેશ્યાઓ લાવે છે. મોહ-માયા-મૂરછાં-તુણ્યા-ધૃત્યાં-અસૂયા-વેર-ઝેર, મદ-માન, કુડકંપદ, — આ બધા દુર્ભાવો છે. એમ દેવ-ગુરુ કે સંઘ-સાધર્મી પ્રત્યે અસહભાવ અબહુમાન, અનાદર એ દુર્ભાવ છે. પાપનાં સાધનોનું બહુ મૂલ્ય આંકતું એ દુર્ભાવ છે.

હવે વિચારો, જીવનમાં આ દુર્વિચાર, દુર્બુદ્ધિ, કુદષ્ટિ અને દુર્ભાવ કેટલા વ્યાપકપણે પથરાયેલા છે ! શું લાગે છે કે આની ચુંગાલમાં ફસાયા રહેવાય, અને જીવન એમજ પૂરું થઈ જાય તો માનવ જીવન ધુળધાણી કરી નાખ્યું ? લાગે છે કે એમાં ઘસડાયા જવાથી આ ઊંચો જીવ જીવ્યાની કેઈ સાર્થકતા નથી થતી ? પરંતુ જીવનથી શું વિશેષ આવ્યું ? શું વિશેષ કયું ? તો અહીં પણ પોતાના માનેલા તુચ્છ મનઃસંતોષ સિવાય સાફ શું મળે છે ? એવા એ દુર્વિચારો વગેરે તો જીવનની પ્રવૃત્તિ પર મોટી અસર પાડે છે, વાણી અને વર્તણૂક ઉલટા કરાવે છે.

વિચાર અને પ્રવૃત્તિની પરસ્પર અસર

અન્યોન્ય અસર છે.

સારી પ્રવૃત્તિ, સારા બોલ, સાચું વાતાવરણ રાખો તો દુર્વિચારાદિને ટાળવા અને સદ્વિચારાદિને વિકસવા સારો અવકાશ મળે છે.

અનુભવ સિદ્ધ છે કે ધર્મશાળાથી ગિરિરાજની યાત્રા કરવા જાઓ છો ત્યારે સદ્વિચારાદિ રુકુરે છે, અને ક્યાંક નદી-તળાવ ખગીયો જોવા જાઓ ત્યારે જડ માયાના વિચારો ધ્વન્દ્વવિષયોની બુદ્ધિ વગેરે જાગે છે. બહુ સિનેમા જોવા, છાપાં, નોવેલો વાંચવી, રેડિયો સાંભળવા, વગેરે પ્રવૃત્તિ વિચારોને ખગાડે છે. શું છે આ? પ્રવૃત્તિએ વિચારો પર અસર પાડી.

એમ પ્રભુનાં સ્તવન કે સજ્જાય-લલકારો ત્યારે સદ્વિચારાદિ રુકુરે છે, પણ એના બદલે નાટકિયા કે ફિલ્મી મોહનાં કે કપાયનાં ગીત ગાઓ ત્યારે?

સંત સાધુના સમાગમમાં હો ત્યારે સદ્વિચાર રુકુરે છે, પણ બજારમાં કે મોહાંધોના વાતાવરણમાં બેઠા હો ત્યારે?

આ તો બાહ્ય પ્રવૃત્તિ, બોલ કે વાતાવરણની વિચારો પર

અસરની વાત થઈ; પરંતુ એથી ઉદ્દત્ત વિચારોની બાહ્ય પ્રવૃત્તિ આદિ પર પણ ઘણી ઘણી અસર પડે છે; એ પણ અનુભવાય છે. કેઈના માટે જો હૃદયમાં દુર્ભાવ કર્યા હોય છે ને, તો અવસર આવતાં એની પ્રત્યે હલકા તિરસ્કારભર્યા શબ્દો નિકળે છે, એમ મનમાં જો લોચા જ વાળ્યા કર્યા હોય કે, ‘વખત બહુ ખરાબ છે. આમાં કંઈ સીધે સીધી કમાઈ સારી થાય નહિ. માટે ધરાકને આમ ઓઠકોઠ સમભવીશ, માલ આવો ભેળસેળ કરીશ,’ વગેરે દુર્વિચારો કર્યા હોય તો પ્રવૃત્તિ અસત્ય અનીતિની થતાં શી વાર? એમ મનમાં સેવેલા કામવાસનાના ભાવો, સ્વાર્થ ભગનીના વિચારો, કે વારંવાર અભ્યસ્ત કરેલી જડની દૃષ્ટિ, એ વાણી-વર્તાવમાં શું ઉતારશે?

સ્વાર્થના ખેલ

પ્રધાન સ્વાર્થબુદ્ધિ અને સ્વાર્થ સંભાળવાના વિચારો સ્વાર્થની પ્રવૃત્તિમાં પગભર રાખ્યા કરે છે. ત્યાં પછી પરાર્થ પરોપકાર નથી જાતે સૂઝતો, કે નથી કોઈ સુઝાડયે પણ કરવા મન થતું—ઉદ્દત્ત કાં અકાર્ણ લાગે છે, અગર તો એમ થાય છે કે ‘આ બધું સાંભળી મૂકવાનું’, બીજા કેટલું અમારું કરવા આવે છે એ જોઈએ છીએ ને?’ નિઃદગીના દહાડા ઉપર દહાડા વીતતા જશે. પણ એને કોઈ સંતાપ નહિ થાય કે,

‘હાય, આ ખર્ચ કરવા જેવું કરવાનું રહી જાય છે ને દિવસો તો એક પછી એક ચોરાવા લાગ્યા! સવારથી સાંજ સુધી તન-મન ધનને ક્યાં ક્યાંય કામે લગાડી તો દીધા, પણ સ્વાર્થની વાતમાં; પરહિતમાં નહિ. આ તે મારું માનવજીવન? કે કાગડા-કૂતરાનું જીવન? અરે, કાગડાય પ-રપને ભોગા કરીને ખાય છે, ત્યારે હું રાહ જોડે છું કે ઘરે સાધાર્મિક આવેલો ક્યારે જાય, પછી હું જમવા કે ચા પીવા બેસું! પુણ્ય કમાવવું હોય તો ય જાતનો જ વિચાર સૂઝે છે, પણ એમ નથી થાતું કે લાવ છોકરા પાસે, પત્ની પાસે પુણ્ય કરાવું. ‘હું વ્યાખ્યાને જાઉં છું’ તમે ઘર સંભાળજો.’ એમ કહું છું!’

આવી સ્વાર્થની જ રમત ચાલુ ને ?

વિચારવા જેવું છે કે સ્વાર્થબુદ્ધિ કેટલી ઓતપ્રોત થઈ ગઈ છે ! એમ અને એમાં નવાઈ નથી. સ્વાર્થના જ વિચારો, દુર્વિચારો જ ચાલ્યા કરતા હોય ત્યાં પછી અવસરે સાડું ક્યાંથી સૂઝે ? એ તો સદ્વિચારો સદ્બુદ્ધિ, સદ્દૃષ્ટિ અને સમ્યગ્ ભાવો કેળવતા રહેવાય તો અવસરે સાડું સૂઝે. દિલમાં જે રમ્યા કરતું હશે તે પ્રવૃત્તિમાં સૂઝશે.

પરોપકાર ભાવના

દિલમાં એ રમ્યા કરતું જોઈએ કે, ‘અહો ! આ ઉત્તમ જીવનમાં જ ઉત્તમ કાર્યવાહી થઈ શકશે. તો એ જ કરું. પરંતું ભલું ક્યાં ક્યાં કરું ! ક્યાં ક્યાં કોઈને હું કામ લાગું ! કોઈને મારું કામ લાગે ! બે પૈસા કમાયો તો પહેલું પરતું ભલું કરીશ. ઘરની બંધાર નિકળ્યો તો પરોપકાર પહેલો રાખીશ, સ્વાર્થ પછી. ચોરાશી લાખ યોનિમાં ભટકતાં પરોપકાર-પરમાર્થ કરવાનું મળે ક્યાં ? અરે ! સૂઝે જ ક્યાં ? એ તો આ માનવભવનો પ્રતાપ છે કે અહીં એ સૂઝી શકે. ઉવે જો ગફલતમાં રહું તો તો જીવન ચાલ્યું એમ જ ગોઝાડું ! બાકી સ્વાર્થનું ગમે તેટલું સંભાળવા મથીશ, ને દલદા દાટી રાખીશ તે બધા એક દિ’ ખોવાઈ જવાના છે; અને ગમે તેટલું ભોગવીશ કરીશ પરંતુ એ બધા ભોગ ને અમન અમન સરવાળે તો મને વિષયોનો ભારે ભૂખારવો ખતાવીને આ વિરાટ વિશ્વમાં નિરાધાર દરિદ્ર હાલતમાં ફેંકી દેવાના છે. દરિદ્રતા એટલે મળવાના ફાંફા ! અને ભારે ભૂખારવાપણું એટલે તૃષ્ણાની ભયંકર સત્તામણી !’

આવા આવા સદ્વિચારો અને સદ્બુદ્ધિ બહુ કેળવવા જેવી છે જો ઊંચા આવડું હોય તો.

સારા ભાવ અને સારી વિવેકી દૃષ્ટિ બહુ રાખવા જેવી છે જો આત્માને માનવપણે પશુહૃદય નહિ પણ દિવ્યહૃદયવાળો કરવો હોય તો.

હૃદયને કહો કે, ‘હવે મારે દુર્ભાવનાઓના અને દુર્ભાવિના જમાના ગયા, આ તો સદ્ભાવો-સદ્ભાવનાઓનો યુગ છે, એમાં હવે એ જ કરીશ. એથી મન જે પ્રસન્ન અને પ્રકૃતિહિત થશે તે દુર્ભાવો-દુર્ભાવનાઓમાં નહિ થાય. ત્યાં તો સદા સંતાપ-હાથ વોચ અને ઉકળાટ-ઉન્માદ રહ્યા કરશે.

કાળા પાણીમાં ઝબોળા ઝબોળા કરેલું કપડું ઘોળું ક્યાંથી રહે? એમ, દુર્વિચારો ને દુર્ભાવોમાં કૃબાકૃબ રાખેલું મન ઊજળું ક્યાંથી રહેવાનું હતું? અરે જીવ! મહાન જિનેન્દ્રનાથ મળ્યા પછી પછુ આમ? મળ્યા નહોતા, ત્યારે તો મરતો’તો, પરંતુ મળ્યા પછીય દુર્વિચારોમાં સડી મરવાનું?’

લગવાન અરિષ્ટંત દેવ મળ્યાની કોઈ વિશેષતા ખરી કે નહિ? કહો, ખરી;

વિચાર શુદ્ધિ, ભાવશુદ્ધિ મતિશુદ્ધિ અને દષ્ટિશુદ્ધિ કરીએ એ સર્વશુદ્ધિ પરમાત્મા મેળવ્યાની વિશેષતા.

વિચારાદિની શુદ્ધિની ભૂમિ-પાયો-થાંભલા-પાટડા

વિચાર, ભાવ, મતિ અને દષ્ટિમાં જો સંશોધન કરતું હશે તો સમજી રાખો કે તે

(૧) મૈત્રી-કરુણા-પ્રમોદ-માધ્યસ્થ્યની ભૂમિ પર ઊભા થઈ શકશે,

(૨) સર્વજ્ઞ લગવાનના વચનની અખંડ શ્રદ્ધા રૂપી પાયાના આધાર પર ખની શકશે,

(૩) દુનિયા આખીને મૂકી દેવ-ગુરુધર્મ અને સંઘ-શાસ્ત્ર-તીર્થ પ્રત્યે ઉછળતી પ્રીતિ ભક્તિ રૂપી સ્તંભ પર જન્માવી શકશે,

(૪) હૃદયની પવિત્રતા અને સત્સમાગમરૂપી પાટડાના આધારે ટકી શકશે.

ભૂમિ-પાયો-થાંભણા અને પાટડા સહામત, તે સંશોધિત વિચાર-ભાવ-મતિ અને દષ્ટિની ઇમારત સહામત; નહિતર એ કડડભૂસ અથવા ચણતર જ નહિ.

સારા વિચાર સારા ભાવ, સારી મતિ અને સારી દષ્ટિના ચણતર કરવા માટે આ ચાર જરૂરી લખી રાખો,

- (૧) મૈત્રી આદિ ભાવના
- (૨) જિન-વચનની અખંડ શ્રદ્ધા,
- (૩) અરિહંતાદિપર ઉછળતી પ્રીતિ ભક્તિ, અને
- (૪) પવિત્ર હૃદય તથા સત્સંગ

ખાફી તે ત્યાગ-તપસ્યાયુક્ત સાગ્ગં ધાર્મિક વાંચન, સારાં દર્શન, સારાં શ્રવણ અને સારી ધર્મચર્યાઓ એ પણ વિચાર, દુર્ભાવ વગેરેની શુદ્ધિ કરવા માટે જરૂરી છે,

યશોધર મુનિનેા ત્રીજો ભવ

જ'ગલી મૃગ

મહાત્મા યશોધર મુનિ સમરાદિત્યના જીવ ધનકુમારને પોતાનું ચરિત્ર કહી રહ્યા છે. એમાં પહેલો સુરેન્દ્રદત્ત રાજાનો ભવ કહ્યો. માતા પ્રત્યેના રાગમાં લોટનો ફૂંકડો માર્યો અને ખાધો, તથા પત્ની પ્રત્યેના વિશ્વાસમાં એના દંભમાં ફસાઈ ઝેર અને ગળે દૂંપાના લોગ ખન્યા. ચારિત્ર લેવાની મહાભાવના ઠેકાણે પડી ગઈ અને આર્તધ્યાનમાં મરીને બીજા ભવે મોર થયા. માતા મરીને કૂતરો થઈ, પાછા પોતાના જ ઘરમાં પત્નીનું દુશ્ચિત્ત જોઈ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થવા છતાં વિવેક અને સદ્વિચાર તથા પાપનો પશ્ચાત્તાપ લાવવાને બદલે અસૂયામાં તણાયા, તો પત્નીના હાથે લોખંડી પરાગનો પ્રહાર ખાઈ અને કૂતરાના મોઢે ચવાઈ આર્તધ્યાનમાં મર્યા. એ હકીકત કહ્યા પછી મહાત્મા યશોધર કહે છે,

‘હે દેવાનુપ્રિય ! ત્યાંથી મરીને હું સુવેલ નામના પર્વતની પશ્ચિમ દિશાના ભાગે આવેલા દુઃપ્રવેશ નામના જંગલમાં ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં ઉપયોગ યોગ્ય ફળ-ફૂલની વાતેય શી. ત્યાં તો બાવળ, કેરડા, પહાશ, તાડ, વડ વગેરેનાં ઝાડો વિસ્તરેલાં હતાં.

એવાં ખીચોખીચ કે એમાં ચાલતું મુશ્કેલ પડે. એવા જંગલમાં હું કાણી જંગલી મરજલીના પેટમાં મુકાઈ ગયો. પાપનો ઉદય તીવ્ર છે, એટલે ગર્ભમાં રહે રહે નરકની કુંભીપાકની વેદના કરતાં પણ જાણે વધી જાય એવી ધોર વેદનાથી હું પીડાઈ રહ્યો છું.

પાપ અને પાપ વિચારો કરતી વખતે જીવને શુધ-બુધ રહેતી નથી; પણ એનાં દારુણ વિપાક લોગવવાના આવે ત્યારે અપર-પાર હાય વોય થાય છે. જગતમાં જીવોની જાલિમ હાયવોય દશા નજરે નિહાળવા છતાં અને એથી કંપી ઉઠવા છતાં મોહમૂઢતાને લીધે પોતાના માટે એ વિચાર નથી આવતો કે ‘હું’ આવી દશામાં મુકાયો તો મારી કેવી વલે? માટે એવી દુર્દશાને તાણી લાવનારા દુષ્ટ વિચારો, દુર્બુદ્ધિ મિથ્યા દષ્ટિ અને દુર્ભાવોથી પાછો હતી જાઉં. પાપો પડતાં મૂકું, આ વિચાર નથી પછી શું કામ એ સદ્વિચારો, સદ્બુદ્ધિ વગેરેનો જ મક્કમ મને ખપ કરે?

મન મક્કમ કરીને સદ્વિચાર આદિનો ખપ કરવો એ માનવતાનું જીવન છે.

‘હે, દેવાનુમિત્ર ! ગર્ભનો કાળ પાક્યા પહેલાં જ મારો જન્મ થઈ ગયો. અને બીજા બાળુ જન્મેતાને ખોરાક નેષ્ટતો મળતો નથી તેથી તેનું દૂધ મુકાઈ ગયું; એટલે હું પણ ભૂખના દુઃખમાં દુખળો પડી રહ્યો છું. આમ તેમ ભટકી રહ્યો છું અને ભૂખની પરવશતામાં ગોખરૂના કાંટા મળ્યા તો તે ખાઈ રહ્યો છું.’

તમારું શું વધે છે? પાપ કે દેહ ?

ઉંચા મનુષ્ય ભવમાં પણ જો સદ્ભાવના યુમાવી મહિત લેશ્યામા સખડ્યો, તો આવા હલકટ પશુના ભરમાં સારી લેશ્યા ક્યાંથી આવે? પાપ લેશ્યા, પાપ સંજ્ઞાઓ, અને પાપી વિચારોમાં રમતા એવા મારાં પાપો શરીરની હારોહાર વિસ્તાર પામતા ગયા. શરીર તગડું થાય છે ને? પછી પાપો પુષ્ટ થતાં જાય એનો

વિચાર જ શાનો હોય ? માણસ જેવા માણસના અવતારે વજન વધ્યું, પૈસા વધ્યા તો તિલ્લેરીના, અને પરિવાર વધ્યો તો નગર-પાલિકાનું વસ્તી પત્રક વધ્યું ! એમાં તારું શું વધ્યું ? વિચારવાને હોયું હોય તો એ દેખાય કે, ‘મારે તો સરીયામ પાપો વધી રહ્યા છે ! આ જ મારી સાથે આવવાનાં છે. એના કંડુ વિપાક મારે પોતાને જ ભોગવવા પડશે ! એ ભોગવ્યા જાય એવા નહિ હોય, તે વખતે મારી કઈ દશા ? કોણ મારી ત્યાં રાડ સાંભળનાર ? કોણ બચાવનાર ?’

‘હે ભાગ્યવાન ! માનવ ભવે સહવિચાર અને વિવેકથી ભ્રષ્ટ થયેલા મને મારાં કર્મ દુર્વિચારની જોરદાર સળ કરી રહ્યા છે. ત્યાં વનમાં ભટકતાં મેં એક દેડકા ખાતો સર્પ જોયો અને જુખના માર્યા મેં તેનું પૂછડું પકડ્યું.’

સર્પ કોણ હતો ? બીજો કોઈ નહિ,

મારી પૂર્વની માતા યશોધરાનો જીવ કૂતરાપણે આર્તધ્યાનમાં મરીને અહીં આ સર્પ તરીકે જન્મ પામ્યો હતો !

કર્મ જાણે કહે છે, ‘લે લેતીજ, દિકરાને જીવ મારવા ખાવાનું કહેતી હતી ને ? તો હવે એના જ મોંમાં પકડાયું; અને એને જ ચાવવા પ્રેરે !’

જે બીજા પ્રત્યે તે તમારી પ્રત્યે

મોહમૂઢ બનીને તમે જો સગાંસનેહીને બીજા જીવો પ્રત્યે દુર્ભાવ દુશ્મંત શિખવાડ્યા, તો હવે કુદરત એ સગાંસનેહીઓને તમારી જ પ્રત્યે દુર્ભાવ અને દુશ્મંત કરવાનું શિખવે છે. જગતમાં આ જોવા મળે છે કે માખાપે સંતાનને બીજાની સામે સ્વાર્થ-પદ, ગુસ્સાખેર અને હુમ્મત રમતા થવા દીધા, તો એ સંતાન મોટા થયે માખાપની જ પ્રત્યે સ્વાર્થ રમનારા, કોપીલા અને હુમ્મત ખેલનારા બને છે.

‘What to others, to your own self.’

જેવું બીજા પ્રત્યે તમે ચિંતવો-વર્તો, તેવું જ તમારી જાત પ્રત્યે આવીને ઊભું રહેશે.

કારણની પાછળ કાર્ય લાગ્યું જ છે

એક અમેરિકને Cause and Effect નામનો નિબંધ લખ્યો છે; અને એમાં એણે સાબિત કર્યું છે કે, “કારણ સેવો એટલે તેવું કાર્ય આવીશે ઊભું જ રહેશે, નાનપણે કોઈના પ્રત્યે ખૂબ વિચાર કર્યો તો પછી ક્યારેક તમને એના પ્રત્યાઘાતરૂપે ઠોકર ખાવી જ પડવાની. અચાનક ઠોકર ખાતાં તો એમ લાગવાનું કે ‘અરે! આ કેમ બન્યું?’ પણ સમજી રાખો કે એ વિના કારણ નથી બન્યું. તમે પોતે કોઈનું ખૂડું ચિંતવ્યું હતું એનું આ ફળ છે. કારણ અને ફળના ઉભરો દાખલા આ વિશ્વમાં જોવા મળે છે, તો તમારાં સેવેલાં કારણ નિષ્ફળ કેમ જાય?” આનંદ-ધનજી મહારાજ કહે છે,

‘કારણજોગે કારણ નીપજે, એમાં કોઈ ન વાદ;’

પણ કારણ વિણ કારણ નીપજે એ નિજમત ઉન્માદ.

‘કારણજોગે બંધે બંધને, કારણું મુગતે મુકાય.’

શું કહ્યું? કારણનો યોગ થાય ત્યારે કાર્ય નીપજે છે, એમાં કોઈ વિવાદ નથી. છતાંય જે એમ માને છે કે કારણ સામગ્રી વિના જ કાર્ય બની જાય છે, એને પોતાના મતનો ઉન્માદ છે, ઉન્મત્ત-મોડાની માન્યતા છે, આત્માના પતન ઉત્થાનમાં બાહ્ય આલ્પ્યન્તર બંને પ્રકારનાં નિમિત્ત કારણભૂત છે.

જીવ કર્મબંધનાં કારણો સેવીને ફળરૂપે કર્મબંધનથી બંધાય છે; ત્યારે એ કારણો છોડી દેવાથી બંધાતો અટકે છે.

પ્રતિસમય મિથ્યાત્વાદિ કારણો ઊભાં છે એટલે તેને તેને યોગ્ય કર્મનાં બંધન આત્માપર સમયે સમયે ચઢી રહ્યાં છે,

અમેરિકન ચિયરીવાળાને તરતના જન્મેલાં બાળકને થતી 'પીડાતું' કારણ શોધવું મુશ્કેલ પડશે. આપણું શાસ્ત્રો એનો સરળ ઉદ્દેશ આપે છે કે બાળકના જીવે પૂર્વભવે ખૂરાં કારણો સેવીને જે કર્મખંધન ઊભાં કરેલાં, એતું આ કૃણ છે,

**કારણ વિના કાર્ય બને જ નહિ
કારણ સેવો એટલે કાર્ય આવીને ઊભું જ સમજો**

અહીં આપણને રોજ આભ્યો, અરે ટી. બી. (કથ) કેન્સર જેવો, તો આજતું મેડિકલ સાયન્સ (ડાક્ટરી વિજ્ઞાન) કહે છે કે એના કારણો જાણ્યે-અજાણ્યે સેવાયેલાં હતા જ; ત્યારે ધર્મ-શાસ્ત્ર કહે છે કે એવાં કારણો સેવનાર બીજા બધાયને એ રોજ નથી ય આવતો એતું શું કારણ ? કહો મુખ્ય કારણ એ છે કે બીજાઓને તેવાં કર્મ ઉદયમાં નથી. એવાં કર્મ કાં સિલિકમાં નથી, યા છે તો હજી પાક્યા નથી. રોગીને એવા કર્મનો ઉદય થયો, માટે એ રોગી બન્યો.

એવાં કર્મ ઉદયમાં આવ્યાં એટલે રોજ ઊભો થાય જ, માટે રોજ આભ્યો તો હાયવોય નહિ કરવાની. મનને કહેવાતું; 'કારણ વિના કાર્ય બને જ નહિ; કારણ સેવેલાં છે એટલે આ રોજ આવીને ઊભો છે. કેઈ બ્રહ્મા પણ એને રેફી શકે નહિ.

વિચાર તો એ કરવાનો છે કે હવે નવેસરથી એવાં કારણો ન સેવું કેમ કે જો હવે પાછાં કારણો સેવ્યાં તો કાર્ય આવીને ઊભું જ રહેશે. નિયમ છે કે કારણ કાર્યને તાણી લાવે છે, કાર્યને જન્માવી જપે છે. અહીં બીજા જીવોને દુઃખ આપવું છે, બીજાતું ખૂરું ચિંતવવું છે, અને પછી તમારે એનાં કૃણમાંથી છટકવું છે, એ વાત નહિ બને.

અશાતાનાં અનેક કારણ

જૈન શાસ્ત્રો તો ત્યાંસુધી કહે છે કે માત્ર બીજાને દુઃખ આપે, શોક કરાવો તેથી જ તમને દુઃખ આવે એમ નહિ. તમારી

જાતને કપાયથી દુઃખી કરે, જાતે શોક-કલ્યાંત કરે તો પણ અશાતા વેદનીય કર્મ બંધાય જે પાકીને તમને દુઃખ આપવાનાં. માત્ર આટલેથી ય પતતું નથી, અશાતા વેદનીય કર્મ બંધાવાના અનેક કારણો છે. અભિમાન પણ કારણ છે. માયા પ્રપંચ પણ કારણ છે! મતભંગ પણ કારણ, અને દેવ-ગુરુ-ધર્મની અવગણના-અશાતના ય કારણ! પરનિંદા ય અશાતા બંધાવે અને સ્વાર્થ હંપડતા ય અશાતા બંધાવે. ઈર્ષ્યા કરે તો પણ, અને લોભ રકત રહે તો પણ અશાતા કર્મ આવીને ઊભાં જ સમજે. એ અશાતા કર્મ પાકીને દુઃખ દેવાનાં.

દુઃખ નથી જોઈતું, પાપ કરવાં છે.

હવે વિચારે! આપણને રોગ નથી ગમતો. પરાધીનતાનાં કષ્ટ નથી ગમતાં, દુઃખનું નામ પણ રચતું નથી, છતાં એનાં કારણો સેવ્યે જવાં છે! મોહમૂઢતા છે આ. શાસ્ત્ર કહે છે, કે આશ્ચર્ય છે કે

पापस्य फलं नेच्छन्ति, पाप कुर्वन्ति सादराः ।

પાપનું ફળ જે દુઃખ, તે નથી જોઈતું, અને પાપ રાચી મારીને કરે છે! ‘દુઃખ! ન આવીશ, પણ હું પાપ કરતો રહીશ, કેવી ઘેલછાં! ન્યુમોનિયા વાળો કહે, ‘કફ! તું ચોછો થઈ જજે, બાકી પવન અને સાકર હું ખાતો રહીશ,’ સંઘડણીવાળો! કહે ‘ઝાડા! તું બંધ થઈ જજે, હું વાલ વટાણા દેસદાર ઉડાવ્યે રાખીશ,’ આ પાગલતા કે બીજું કંઈ?

દુર્ભાવનું ભયંકર પાપ

લેશમાત્ર પણ ખીજનું ખૂરું ચિંતવતાં પહેલાં આ વિચારો કે એવું ચિંતવ્યા પછી કરું કરી શકીશ અથવા એમ ખનશે કે નહિ. એ તો કંઈ નિશ્ચિત નથી, પરંતુ તું ખૂરું ચિંતવીને ભવિષ્યમાં તારા માટે દુઃખ રીઝવું કરી રહ્યો છે! ફર્સ્ટ ક્લાસનો ડબ્બો રીઝવું કરાવો છો ન? પછી ગાડીના ટાઇમે ભર્યો એટલે તમારા નામની ચિઠ્ઠિવાળો ડબ્બો તમને વધાવવા તૈયાર ઉભો જ હોય; એમ,

ખીજના પ્રત્યે દુર્ભાવ કેળવવો, ખૂરું ચિંતવવું, ને દુઃખ દેવામાં રાગવું, એ ભાવી અશાતા—દુઃખને રીઝવું કરાવવાનો ધંધો છે;

એનો સમય આવી જાય એ તમને વધાવવા માટે તૈયાર ઊભાં જ હોય, શા સાફ આવાં રીઝવેશન કરાવવાની મૂખાઈ કરવી? હા, દુઃખ ગમતું હોય, દુઃખમાં આકુલવ્યાકુલ ન થતા હો, દુઃખ ટાળવા ન મથતા હો, તો જીવી વાત છે, પણ એવું નથી એ વર્તમાન રહેણી કરણી કહી રહી છે. ને હજી અહીંના દુઃખ તો માનુલી છે, પણ માનવ ભવ જેવા ઉચ્ચ ભવે ખીજનું ચિંતવેલું ખૂરું, કરેલો દુર્ભાવ, મારેલાં ટોણાં. કરેલો તિરસ્કાર એ મહાન ગુનો છે, એની સજાપે દુઃખ મોટાં આવવાનાં! બે

એ નથી જોઈતા, તો એનાં કારણ સેવવાં રહેલાં હો.

કર્મને ચોપડે રજેરજ નોંધાય

મનને કહી દો કે, “એ.ધુ” મળશે ચલાવીશ, સગવડ નહિ હોય ફિકર નહિ. અગવડ આવી તો વેડીશ, પણ બીજાનું ખૂરું તો હરગીજ નહિ ચિંતવું; બીજા પ્રત્યે દુર્ભાવ જરાય નહિ કરું, બીજાનો તિરસ્કાર, ઉતારી પાડવાનું, કે વગોવવાનું મારાથી નહિ બને. શા માટે એવું કરું? હાથે કરીને હું દુઃખને આમંત્રણ આપું? કર્મના ચોપડે કશું ભૂલમાં નથી જતું. દુનિયાના મેથ્રે-મેટિકસના રેંગ્લર; મહાન ખાંડ ગણિતશાસ્ત્રી-કદાચ ભૂલે, કર્મશાસ્ત્રમાં ક્યાંય ભૂલ નથી થતી. રજેરજ અસત્ ચિંતન રજેરજ દુર્ભાવ, રજેરજ તિરસ્કાર-અવગણના-નિંદા ખાતે ચઢે છે એક કલાક એટલે કે ૩૬૦૦ સેકન્ડ સાફ ચિંતન્યુ બોલ્યા-વત્યા, પણ પછી એક સેકન્ડ પણ ખૂરું ચિંતન્યુ બોલ્યા-વત્યાં તો તે પણ નોંધમાં પડે છે, તો પછી જીવનમાં જ્યાં સારાનું કંઈ કેકાણું નથી, સારાનો કોઈ ભલીવાર નથી, ને ખૂરું ભારોભાર ઘાણતું છે સેકન્ડ મિનિટ શુ” દિવસોના દિવસો અને વર્ષોના વર્ષો ખૂરું ચિંતવવાનું, દુર્ભાવ કર્યું જવાનું, ને રોફ રોષ તિરસ્કારમયું બોલ્યે કે વત્યે રાખવાનું છે, ત્યાં કેવીક અને કેટલી નોંધો પડશે?

બીજાની શી સ્થિતિ છે એ જોવાનું

“વિચાર નથી, કે ભવિષ્ય તો પછી, પણ પહેલાં અહીંજ તારું કોઈ ખૂરું ચિંતવે, તારા પ્રત્યે દુર્ભાવ રાખે તારો તિરસ્કાર કરે, અનાદર કરે, તારી નિંદા કરે, એ તને નથી ગમતું, તો ભવિષ્યમાં એના મુશળધાર વરસાદ તારા પર વરસે એ શું તું ઇચ્છે છે? તારાથી એ શી રીતે સહાવાના હતા? અને તને જ તારી જાત પ્રત્યે કોઈ એમ કરે તો નથી ગમતા, તો બીજાને તારા ખૂરાં ચિંતન-તિરસ્કાર વગેરે શાના ગમે? જાતે દુઃખના દેરી તને બીજાને દુઃખ દેવાનો શો અધિકાર છે? બીજાનું ખૂરું ચિંતવવા-કરવામાં માણસાઈ ક્યાં છે?”

“અરે ! આપણે અપરાધ પણ કર્યો હોય, આપણું કાંઈક ખગાડ્યું” ય હોય, તો પણ જેમ આપણે કરેલા અપરાધ પર આપણે સામા પાસેથી ક્ષમા, સદ્ભાવ, શુભેચ્છા ચાહીએ છીએ, દુર્ભાવ-તિરસ્કાર-અનાદર નહિ, એવી જ રીતે આપણા તરફથી ખીજાઓ એ જ ચાહે છે, દુર્ભાવાદિ નહિ. માટે જાતનો વિચાર કરીને જગતની પ્રત્યે વર્તોવ રાખો. ”

“એથી ય આગળ જાતને કહો કે તારે દિનપ્રતિદિન ઊંચા આવવું છે, સારા બનવું છે, તો એ આવી દુર્ભાવ આદિ ગંદી વૃત્તિઓને વધાવી મહલાવીને નહિજ બની શકે. એમાં તો તું નીચો ને નીચો ઉતરતો જઈશ. છોકરાને ય વર્ષો વર્ષ ભણાવીને એ ઊંચે આવે એ ઇચ્છે છે, તો આ રુડા માનવના અવતારે વર્ષોના વર્ષો ગાળી નીચો શા માટે ઉતરતો જાય ? ઠીક છે પુણ્ય પહોંચતું હશે ત્યાંસુધી તારા દુર્ભાવ ખૂરાં ચિંતન, રેષ-રેફ અને તિરસ્કાર-અનાદર છતાં લોક તારાથી દબારશે, સહામ ભરશે, ડરતા-ગભરાતા ચાલશે ને ‘કેમ શેઠ !’ કેમ શેઠ !’ કરશે, પરંતુ તારો આત્મા તો નીચે નીચે ઉતરતો જ જવાનો ! આત્માની પ્રકૃતિ તામસી, કેળીમાંથી વાઘરી, ને વાઘરીમાંથી ઢેડ, ઢેડ-માંથી ભંગી અને ભંગીમાંથી ચંડાળ જેવી ઘડાતી જવાની ! જીવન આમ જ પૂરું થઈ જાય તો વિચાર કર, શું કમાયો ? અંતકાળ કેવો દેખવા મળશે ? ને પછી શું ?”

મનને આવી કંઈ સમજીતી આપો, મનથી આ વારંવાર વિચારો, મન પર અંકુશ મૂકતા ચાલો અને જીવનમાંથી ખૂરાં ચિંતનને ખરતરફ કરી દો, દુર્ભાવને દેશવટો દઈ દો, તિરસ્કાર-અનાદરને તિલાંજલિ આપો; નિન્દા આરોપને કદી ન સેવો.

ડગલે પગલે આ યાદ રાખ્યા કરો કે જરાય ખોટું ચિંતવ્યું કે ખોટ્યા-ચાટ્યા, તો સીધી એની અસર આત્માનાં ઘડતર પર અને કર્મનાં બંધ પર પડવાની છે.

પૂણ્યોદય-લોહીના લાડુ

યશોધર મુનિના ત્રીજા ભવમાં પોતે એક જાતના જંગલી

મૃગ તરીકે જન્મ્યા છે, અને એમની પૂર્વની માતાનો જીવ પણ સર્પ તરીકે ત્યાં જન્મી ગયો છે. ભૂખે મરતું જંગલી મરગલું સર્પના પૂંછડાને વળગ્યું છે, બીજી બાજુ સર્પે મોંમાં એક દડકાને પકડ્યો છે. એને પણ ગળી નર્થ પેટ ભરવાની હોંશ છે. પરંતુ પોતાનું પૂંછડું પકડાતું સહન કરે? સર્પનાં મોંમાં પકડાયેલું દેડકું ચીસાચીસ કરી મૂકે છે. એને આ પકડાવાનો મહાન પાપોદય જાગ્યો છે. પરંતુ એમાં અચરજ જુઓ કે એને પુણ્યનો ઉદય જાગ્યો થઈ જાય છે. જોરદાર સર્પની પકડમાંથી છૂટવાને પુણ્યનો ઉદય ! પણ તે ક્યારે જાગે છે ? સર્પને પૂંછડે પકડાવાનો પાપોદય જાગે ત્યારે ! સર્પ હવે દેડકાને છોડી શિયાળા તરફ વળે છે !

કેલું વિચિત્ર ? એકને પાપનો ઉદય જાગે ત્યારે બીજાને પુણ્યોદય ! બધા પુણ્યોદય આવા જ હોય એવો નિયમ નથી, પરંતુ આપણાં જીવનમાં તપાસો કે આપણાં કેટલા પુણ્યોદય બીજાના પાપોદય પર ઊભા થાય છે ? ઉભા થયેલા છે ? હજી જાગવાના છે ? ગરમાગરમ રસોઈ મળવાનો પુણ્યોદય ક્યારે જાગે ? અસંખ્ય તેજસ્કાય, અપકાય, વગેરે જીવોનો ભયંકર અશાંતાનો પાપોદય જાગે ત્યારે ને ?

વેપારમાં સાફ કમાવાનો પુણ્યોદય ક્યારે જાગે ? બીજાને ખોવાનો પાપોદય જાગે ત્યારે જ ને ?

બીજાના ઉપર સત્તા જામવાનો પુણ્યોદય શાના આધાર પર ઊભો થાય ? સામાને ગુલામી-પરાધીનતા ભોગવવાનો પાપોદય જાગવા પર જ ને ?

અભક્ષ્ય દવા ખાઈને આરોગ્યનો પુણ્યોદય જાગડ્યો, પરંતુ ત્યાં અભક્ષ્ય ખાધું તેમાં કેટલાય જીવોને કચ્ચરધાણું નિકળવાનો પાપોદય જાગ્યો ત્યારે જ ને ?

પતિ તરીકે કેટલીય અનુકૂળતાના પુણ્યોદય ભોગવે છે, તે પત્નીને વેડ કરવાના પાપોદય ભોગવવા પડે ત્યારે જ ને ?

કેટલા દાખલા જોઈએ છે ? માત્ર જાત સમાજવાની વૃત્તિ-

માંથી બહાર નિકળો, બીજાની શી સ્થિતિ છે તે જોવાની વૃત્તિ કેળવો અને તે તરફ દૃષ્ટિ નાખો તો જ આ વસ્તુ વિચારમાં અને સમજમાં આવી શકે એમ છે, કે,

**બીજાના પાપોદયથી કલંકિત આપણા પુણ્યોદય
તો લોહીના લાડુ જેવા છે.**

ગરબુ પરાધીન કોઈ ગરીબ બિચારાનું લોહી ચૂસીને કમાયેલા પૈસાથી લાડુ-પૂરીની મોજ ઊડાવી એ લોહીના જ લાડુ ને? એ જોઈ તમે ખુશી થાઓ ખરા? ના, તો બસ, બીજાના કારમા પાપોદય ઉપર જોગેલા આપણા પુણ્યોદય જેવા લોહીના લાડુથી શું ખુશી થવાનું?

સંસાર કેમ અસાર છે? અસારતામાં આ પણ એક કારણ છે કે એ જે પુણ્યોદયથી સુખ દેખાડે છે તે બીજાના પાપોદયથી કલંકિત બની ઊભા થયેલા છે! એવા અસાર સંસારપર ગ્હાનિ કેમ ન થાય? બહુમાન ક્યાંથી રહે? નિસાસો પડે કે, ‘અરે! આવા સંસારમાં ક્યાં ફસાયો! ક્યાં સુધી આ ગોઝારી રમત ચાલવાની? હવે તો ક્યારે આ સંસારથી છૂટ?’

સાપં મૃગની બચકા બચકી

યશોધર મુનિ ધન કુમારને કહે છે, ‘હે દેવાનુપ્રિય! એ સાપે મારા મોં પર ડાંખ માર્યે હુંય હવે અજ્ઞાન જંગલી મૃગ બનોલો શાનો સહન કરું? મેં મારા મોંથી સાપને ખાવાનું થલાવ્યું, અને સાપ મને ખાવા લાગ્યો, એક વખતના પરસ્પર અત્યંત વહાલ કરતા અમે બે મા-દિકરો અત્યારે અરસ પરસ ખૂની બચકાં ભરી રહ્યા છીએ. એ મારા મુખ પ્રદેશ પર બચકાં ભરે છે, હું એના પૂંછડેથી ચાવવા મંડ્યો છું. એક માનવ-જીવનમાં વિવેક ગુમાવ્યા પછી કઈ સ્થિતિમાં મુકાવું પડે છે!

અરસ પરસની આ લડાઈ ચાલી રહી છે એટલામાં એક

તરછો અચાનક ત્યાં આવી ચઢ્યો અને સીધો એણે મને પકડ્યો, પકડીને પોતાના નહોત્યો, ફળની છાલ ઉખડે એમ મારી ચામડી ફાડવા માંડી, અંદરની નસોને તડાકું તડાકું તોડી રહ્યો છે, માંડી-થી ઉભરાઈ આવતું લોહી ગટપટ પી રહ્યો છે.

‘હે દેવાનુમિત્ર ! આ બળિયા શિકારી જતાવરના આગળ માફ કાંઈ ચાલે એવું નહોતું’. એણે જેમ કાંવે તેમ ચામડી ઉઝરડવી, માંસના લખરકા તોડી ખાવા, ગટગટ લોહી પીવું, અને વચમાં આવતાં હાડકાં કડાક કડાક ભાંગવા આ રાક્ષસી બુદ્ધ મારા પર ઝીંકવા માંડ્યો ! માફ શું ગળું બચાવ કરવાનું ? ઘોર યાતના વેડી, મારી ભયાનક ચીસોથી મારા પ્રાણ ભાંગે ભડકીને ભાગી ગયા !’

પ્રાણ ભાગે પણ પાપવૃત્તિ ભાગે ?

પ્રાણ ભાગ્યા, પણ પાપવૃત્તિ ક્યાં ભાગે એમ હતી ? સારા માનવના અવતારે, સારા દેવ-ગુરુ-ધર્મના સંયોગે, અને છતી સમજશક્તિએ પણ જો પાપવૃત્તિ ભગાડવી નથી, પડતી મૂકવી નથી, તો પછી હલકા તિર્યચના અવતારે જ્યાં કોઈ સારા સંયોગ ને સમજણ નહિ, ત્યાં પાપવૃત્તિ શે છૂટે ! શે ભાગે ?

ધ્યાનમાં ઉતરે છે કાંઈ ? જીવન, સંયોગો અને સમજણ ઊંચા મળેલાં છે, તો હૈયાની પાપવૃત્તિઓ ઓછી કરવા માંડે ઓછી કરતાં કરતાં સદંતર મિટાવી દેવાનો દૃઢ નિર્ધાર કરી મક્કમ મને ઉદ્ધમ જારી રાખે.

ભગવાન જિનેશ્વરદેવોનો આ હિતનાદ સાંભળો; વારંવાર યાદ કરે,

‘મારા નાથના વચન ખાતર પણ પાપવૃત્તિનો ત્યાગ કરીશ, ’
આવું કાંઈક સેવકપણાનું હેતુ બિલું કરે;

તો ય જોમ આવશે, કામ સરળ બનશે પ્રણુ ઉપર તમારું
સેવકપણાનું હેતુ ઉભરાય છે ને ?

મ્રલુ પર પ્રેમ ઉછળે છે ને કે ‘આહાહા કેવા મારા દયાળુ મ્રલુ ! મને એમના સેવક તરીકે બનવાનું મળ્યું !’ આવા મ્રલુ ક્યાં મળે ?’ જો તમને સેવક તરીકે હેત ઉભરાય છે, તો સેવક-પણાનો થોડોય ભાર માથે રાખ્યો છે ને ? મ્રલુના પ્રેમની ખાતર કમમાં કમ ગંદી પાપવૃત્તિ હૈયામાં નહિ મહાહાલુ’-આ ભાર ખરે ?

યશોધર મુનિનો ૪ થો ભવ મત્સ્ય: ભવમાત્રથી બક્ષીસ

યશોધર મહાત્મા ધનકુમારને કહે છે આર્તધ્યાનમાં મરીને હું એજ વિશાલાનગરી પાસે દુષ્ટોદક નામની નદીના એક મોટા સરોવરમાં માછલીના પેટમાં રોડિત મત્સ્ય તરીકે ઉત્પન્ન થયો. સમય પાકતાં માછલા તરીકે જન્મ પાડ્યો આવા ભવમાં જન્મવા માત્રથી ખાવાનું શું? નાની માછલીઓ. જુઓ ભવમાત્રથી આ બક્ષીસ મળી કે જીવતા જીવ ખાઓ! કર્મ જાણે કહે છે કે ‘સારા ભવમાં જન્મવા માત્રથી જે સારી તકે મળી હતી તેનો સદુપ-યોગ ન કર્યો અને અભક્ષ્યભક્ષણ કીધાં, હિંસા-જૂઠું-અનીતિ વ્યભિચારના દુરાચાર સેવ્યા, તો હવે ભવ જ એવા દેખાડું કે જ્યાં એ હલકા ભવોની રૂએ જ દુરાચારો અને અભક્ષ્યભક્ષણ સહજ સેવ્યે જાય.’

ત્યારે આ જોવા જેવું છે કે,

વર્તમાન મનુષ્યભવ અને શુભ સંયોગો તથા સમજણ મનને પશુ-મુલલ દુર્ભાવોથી વાળી લેવા માટે અને દેવદુર્લભ શુભ ભાવો ખીલ-વવા માટે કેટલા બધા અનુકૂળ છે!

તો પછી શા માટે દુર્ભાવો, પાપલેશ્યાઓ અને પાપી વૃત્તિ-ઓને હવે બોસિરાવતાં ન જવું, પડતી ન મૂકવી ?

**કર્તવ્યભાવના, પરાર્થવૃત્તિ, ને ધર્મીને
યોગ્ય વર્તાવ.**

નીતરતી સ્વાર્થવૃત્તિમાં તણાયા અનેક પ્રકારના અનુચિત વર્તાવ કયે જવાય છે, શિસ્ત મર્યાદા અને કર્તવ્ય ભૂલાય છે, એ જો આ પાપી સ્વાર્થવૃત્તિ છોડી દેવાય, એના સ્થાને પવિત્ર કર્તવ્યભાવના અને પરાર્થવૃત્તિ ઘડતા જવાય, એ માટે પરનો વિચાર રખાય, તો વર્તાવ સુધારવામાં હરકત નહિ આવે આ તો કેવળ 'પોતાનું' જ સંભાળવાનો એક મેનિયા છે, 'મારે પ્રભુનાં દર્શન કરવાનાં એટલું' જ કામ; પણ પાછળ વાળાનો વિચાર જ શાનો કરવાનો કે એમને હું વચમાં ઊભો રહી દર્શન કરતાં દર્શનનો અંતરાય પડશે ? મારે મારું ઘર સંભાળવાનું કામ, પછી એની ધૂનમાં પાડોશીને કે બીજાને તકલીફ પહોંચશે એનો વિચાર જ શાનો કરવાનો ?'—આવી નીતરતી સ્વાર્થ-દષ્ટિ જ રમતી હોય તો પરિસ્થિતિમાં કર્તવ્યભાવના, પરાર્થ પ્રવૃત્તિ, ધર્મીને યોગ્ય વર્તાવ, ઇત્યાદિ ચૂકાય એ સ્વાભાવિક છે. શું 'અહીં' જે માનવમન મળ્યું છે એનો આ લક્ષ રાખવાનો સદુપ-યોગ શક્ય નથી ? તો શું એમ લાગે છે કે એની જરૂર નથી ? કર્તવ્ય ભાવના, પરહિત પ્રવૃત્તિ અને ધર્મી યોગ્ય વર્તાવ વિના તો ચાલે એવું નથી, પાયામાં એ જરૂરી છે.

આ લાવવા માટે આપણને દેવાધિદેવ કેવા અનુપમ મળ્યા છે, ગુરુ કેવા મળ્યા છે, ધર્મ કેવો મળ્યો છે, એ ઓળખી લેવા જેવા છે, એની કદર મૂલ્યાંકન કરવા જેવું છે જેથી પછી એમનાં કર્તવ્યપાલન અને પરાર્થ વૃત્તિ જોઈ એની ભવ્ય પ્રેરણા મળે.

**ભગવાન બનવું છે ? ધર્મની એક લગન જોઈએ છે ?
દેવ-ગુરુ-ધર્મ કેવાક મળ્યા છે તે વિચારો.**

દેવદર્શને, ગુરુવંદને સામાયિક પ્રતિક્રમણમાં આંખ આંસુ-ભીની કેમ નથી થતી ? દુનિયાની તુલનામાં કેટલા અજોડ દેવ-ગરુ-ધર્મ મળ્યા છે તેની વારંવાર સ્મરણ નથી, હર્ષોદ્ભાસ નથી.

ભગવાન બનવું છે ? દેવ કેવા ? -આહીં અરિહંત પરમાત્મા દેવાધિદેવ છે, ગુરુ સાધુ પુરુષો પણ મોળુદ છે. દેવાધિદેવ એટલે જેમણે ચરિત્ર સાંભળતાં મગજ તર થાય છે એવા મહાવીર પર-માત્માને મસ્તક ઝુકી પડે છે; ભગવાન કેવી રીતે થવાય તે આખે-હુળ માલુમ પડે છે, છેલ્લા ભવમાં લાવનાર વ્યવન વખતે ઇન્દ્રો સ્તુતિ કરે છે. જન્મ વખતે કળશોના અભિષેક કરે છે, ગૃહસ્થ વાસમાં દેવો મહાસમૃદ્ધિ સર્જી જાય છે, આટલું જગતમાં માન, આટલી સુખમય સ્થિતિ હોવા છતાં એ સંસારના રસિયા નથી. ‘બડેજા મહેરબાન થઇને રહો’ એવા દેવોની સેવા આવી મળે છે, ઇન્દ્રો સેવક છે, કુડંબીઓ બહુ માને છે, પ્રેમના વરસાદથી નવરાવી દે છે. વૈભવ-વિલાસની સમૃદ્ધિ ઉંચી કોટિની અને ભરપૂર છે. છતાં એમાં કમળની જેમ નિર્લેપ રહી, ૩૦ વર્ષની ઉંમરમાં પ્રભુ મહાવીર કર્કોર ચારિત્રતા માગે નીકળી પડે છે ! ચારિત્ર એકલાએ લેવું પડે તો એકલાએ સહી. આખા ક્ષત્રિય કુંડમાં તો શું, પણ આસપાસના ગામડામાંથી એક ગરીબ એમ નથી વિચારતો કે ‘વર્ધમાન કુંવર ચારિત્ર લેવા નીકળે છે તો આપણે એમની પાછળ ચાલો.’ કંઈક કષ્ટવાળા હશે છતાં કોઈને મન ન થયું, પણ પ્રભુ એકલા તો એકલા, જીવોની ભારે વિષ-મતા. એકલા ચારિત્ર લીધા પછી પણ અનુકૂળતાના પૂરમાં તણાવાનું નહિ, સામે ચાલવાનું ! છઠ્ઠી ઓછી તપ નહીં આ તપ તો રોજીદો છે બાકી તો પાસખમણ, માસખમણ, દોઢમાસી, બેમાસી, અઢીમાસી, ત્રણમાસી, ચારમાસી, છમાસી, સાડા-બારવરસમાં ૧૧૧ વર્ષ જેટલા ઉપવાસ કર્યા. ભગવાન એટલે ત્યાગ તપથી શુદ્ધ વીતરાગ બનેલા પરમાત્મા ! ભગવાન બનવું છે, તો ઊભા થાઓ, સંસાર છોડો, તપસ્યા કરો. ભગવાન બનવું છે તો અજ્ઞાન લોકો ત્રાસ આપે, કષ્ટ આપે, તે સહન કરો. શરીરમાં અંશુકાથી મેરુ હલાવવાની શક્તિ છે, ત્યાં દુશ્મન

કચડવા સામે ઉભો, છતાં આંખનું 'પોપણું' નથી હાલતું. શત્રુ દાંત કચડીને વેર વાળવા માટે તૈયાર થાય તોય સહીશ. 'ભાઈ સંગમ! જે કરવું' હોય તે કર. દેવ આપણને કંઈ કોટિના મળ્યા છે તેનું ચિત્ર અહર્નિશ ચિત્તમાં ખડું રહેતું નથી માટે વિષયો-માં ભેસ છે, ધર્મમાં નહિ. એક બાળુ ઈન્દ્રો પૂજે છે, બીજી બાળુ રસ્તે હાલતા માસુલી માણસના દીધેલા કષ્ટ સહન કરવાના છે. આ દેવાધિદેવ આપણને મળ્યા છે જગતમાં આપણા જેટલા ભાગ્યશાળી કોણ છે? દુનિયાને કોણ મળ્યા છે? પોતે સ્ત્રી રાખે, ને બીજાને કહે તમે બ્રહ્મચર્ય પાળો. એ બધા દેવ પરમાત્મા કહેવાય છે !

ગુરુ કેવા ?

તમને ગુરુ કેવા મળ્યા છે ? જેને માટે એ ગુરુના ધર્મને નહિ માનનારો એ ગુરુની જીવનચર્યાના બે શબ્દ સાંભળે છે ત્યાં એને શું થાય છે. કે, 'કંચન-કામિનીને અડવાનું' ય નહિ ? માથાના કેશ ઉખેડી નાખવાના ? કાચા પાણી અને અગ્નિને અડવાનું નહિ ? રસોઈ કેવી રીતે બનાવે ?' અરે, રસોઈ તો તેમના માટે બનાવેલી હોય તો ય તે ન લે; અને તેમના માટે ન બનાવી પણ અગ્નિ-પાણીને અડતી હોય તોય તે ન લે. બે'તાલીસ દોષ-રહિત ભિક્ષાના એ ખપી ! જેમાં તું રાગ્યો માગ્યો છે, તું છ ખડનો માલીક છે તું ધારે તો ધર્મ સારો પ્રચારે, પણ તારો ય સંસાર તો પાપજ કહે. માટે અમારે ત્યાં રાજા મહારાજા, શ્રીમંત-શાહુકાર સાંકુ બનવા આવે છે. ગરીબડા તરીકે નહીં, આંતર શત્રુને હણવા સુભટ તરીકે. આ ગુરુ તમને મળ્યા છે. બીજાને કેવા મળ્યા છે ? ઘર-બારી, પરિચ્છેદારી, ને આરંભ-સમારંભકારી. કોઈ કંચન કામિનીના ત્યાગી હોય તો પણ પૃથ્વી-કાય અથવા કાયાદિ જીવોના હિંસક તો ખરા જ. મહાવતોની પ્રતિજ્ઞાવાળા નહિ. લોકોના ઘર સંસારથી પર નહિ.

ધર્મ કેવો ?

ત્યારે ધર્મ તમને કેવો મળ્યો છે ? જીવહયા પ્રધાન, ત્યાગ-

તપસ્યાવાળો, ઉપવાસ, સમ્યક્ત્વ-દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિ-
મુંદર વ્રત અને આચારવાળો ! ત્યારે દુનિયાને કેવા ધર્મ મળ્યા
છે ? ઉપવાસ અને ફળાહાર ! પરણવું-પુત્ર પેદા કરવો એ ધર્મ !
ગંગામાં ઝીણવું એ ધર્મ ! વિષયોની ઉત્તણીના પર્વની ઉજવણી
એ ધર્મ ! અહીં તો એ વાત છે કે જીવનમાં એક પણ પાપ હોય
તો મોક્ષ મળે નહિ. સાધુજીવન ઉપર આવવા માટે શ્રાવક પ્રયત્ન
કરે ! શા માટે કરે ? સર્વ પાપથી વિરત થવા માટે ! સાધુધર્મ
એવો કે ચક્રવર્તીને પણ દેશના આપે છે, ને તેમને કંઈ લેવું
નથી.

દેહાધિદેવને ઇન્દ્રો ભગત છે છતાં તેને સંયમ-તપનાં કંઈ
ખપે છે ! ઘોર પરિસહ ખપે છે ? કેમકે આત્માને પરમાત્મા
ખતાવવાનો છે. ગુરુ એટલે મહાજ્ઞાની, સંયમી, પરઉપકારી અને
મહાત્યાગી. એમને જોનારો ભગત ન હોય, જૈન ધર્મ ન હોય,
છતાં હાથ જોડે અને કહે કે—“આવા તો મારા દેવ પણ નથી !
સ્ત્રીને અડતું નહિ ! તેના ઉઠેલા સ્થાને બેસવાનું નહિ.”

ધર્મ કેવો મળ્યો છે ? તો કે રંગરાગનો નહિ પણ વિરાગ-
વિરતિનો, ભોગનો નહિ પણ ત્યાગનો, અદપજ્ઞાનીનો નહિ, પણ
અતંત જ્ઞાનીનો, એકાન્તવાદીનો નહિ પણ અનેકાન્તવાદીનો !
એકલા જ્ઞાન કે એકલી ક્રિયાનો નહિ પણ જ્ઞાનક્રિયા ઉભયનો !
સામાન્ય નહિ પણ વિશિષ્ટ કોટિના તત્ત્વ-યોગ-ધ્યાન-સંયમા-
દિનો ! સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કોઈકની અહિંસા અહીં છે. જગતમાં
અહિંસાની વાત કરનારા તો છે, પણ કહેવાની. આજે ખૌદ્રની
અહિંસા છે પણ કેવી ? દરિયા કાંઠે ઊભું રહેવાનું, માછીમાર
માછલાં કાઢી આવે તે હાથ લેવાના. ત્યારે જૈન ધર્મની. અહિંસા ?
દરિયા કિનારે જરા લીલ આવી તો ત્યાં જવાનું પણ નહિ. પાપડ
પર ફૂગ આવી હોય તો તેને ચ અભયદાન દેવાનું ! કમમાં કમ
પાંચ તિથિ તપસ્યા. સુખી માણસો પણ આયંબિલ કરે. ત્યાગ
અને તપસ્યામાં પૂછવાનું શું ? શ્રી મહાવીર ભગવાને નંદન
રાજર્ષિના ભવે લાખ વરસ સુધી માસખમણ કર્યાં હતાં ! બીજી
વાત નહિ, ત્યાગની જ વાત !

જૈન ધર્મના તત્ત્વો કેટલા ઊંચા !

તેનાં તત્ત્વ, જીવ-અજીવ, પુણ્ય-પાપ, આસ્ત્રવ-સંવર, બંધ-નિર્જરા, મોક્ષ ! બીજાઓ વાત કરે શમ-દમ-તિતિક્ષાની, પણ એના કોઈ વિસ્તાર ? અહીં સંવર એટલે સત્તાવન ભેદ ! નિર્જરા એટલે કે બાહ્ય, કે આક્યન્તર એમ ૧૨ પ્રકારે ! તેના ય પાછા આંતર-અવાંતર આટલા આટલા ભેદ ! વિસ્તૃત કેટકેટલો પ્રકાશ ! કર્મધિયરી એ જૈન ધર્મની જ ! કર્મના મૂળ ૮ પ્રકાર જ્ઞાનાવરણીય આદિ; એના અવાંતર ભેદ ૧૫૮. કર્મના બંધ; ઉદય-ઉદ્ધીરણ-સત્તા-સંક્રમણ-ઉદ્ધવર્તન—અપવર્તન વગેરે કેટલી ય પ્રક્રિયા ! એ બધું પ્રકૃતિ-સ્થિતિ-રસ અને પ્રદેશની દૃષ્ટિએ ! કેવાં કેવાં કારણોએ કેવાં કેવાં કર્મ બંધાય એનાં વિવેચન ! ત્યારે બીજાઓને ત્યાં માત્ર સાઈ' લાગ્ય અને નબળું લાગ્ય. સારામાં કંઈ ભેદ પ્રકાર ? ના. અત્યારે વર્તમાનમાં અપજશ મળે છે તેનું રૂપ સાઈ' છે; ને જેનું રૂપ નરસું છે તેને જશ મળે છે. કોઈનામાં ગુણીયલતા છે, અવાજ સારો નથી અને કોઈ આચારહીન છે. સૂર કોકિલ જેવો છે, તેનાં સમાધાન બીજા શું બતાવી શકે ? જૈન કર્મસિદ્ધાન્ત જ સમાધાન આપે છે. તમારી પાસે આ કેવો ખળનો આવ્યો છે ? કિંમત છે ? ઉત્તર રૂપિયાની નોટ પણ બાળકને મન કાગળિયું ! ધ્યાનનો માર્ગ, જ્ઞાનનો માર્ગ....એ બધાનો રૂપેશિયલ વિશિષ્ટ માર્કો જૈન ધર્મમાં રીઝર્ડ થઈ ગયો છે !

‘મારા દેવ કેવા ! મારા ગુરુ કેવા ! મારો ધર્મ કેવો !’ વિચારો તો ? બનરમાંથી એક નંગ લાવ્યો હોય તો દસ વાર જુઓ ‘કેવું સરસ !’ તુલના કરો ‘આ કેટલું સાઈ’ !’ આપણને જૈન ધર્મ મલ્યો છે, તો કેટલી વખત ખૂશ થયા—‘આહ ! કેવા સરસ !’ આ જે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ મલ્યા છે કેટલી વખત તુલના કરી, ‘કેટલા ઉત્તમ !’ પુરુષાર્થ ધર્મમાં ઓછો અને દુનિયાદારીમાં વધારે ! શાથી ? વિચારો. દેવ-ગુરુ-ધર્મની બરાબર ઓળખાણ કરી વારંવાર બીજા દેવ, ગુરુ અને ધર્મની સામે અને દુન્યવી માટીની માયા સામે એની વિશેષતા, સુંદરતા

વિચારી. દિલ ખૂશ રહે તો સત્પુરુષાર્થ સરળ છે.

પુરુષાર્થ-કાળનો નાશ ન કરો

ગમે તેમ વાતો ભરડવા બેઠા, બીજાની ખામીઓ તરફ જ દ્રષ્ટિ રાખી અને બીજાનું હલકું-ધસાતું સાંભળવામાં કાન સરખા રાખ્યા, એમાં સમજી રાખો કે રોકનાર બહુ ઓછા મળશે. ત્યારે પોતાનું ચોર મન પણ જરા ય ખોટું નહિ ભાસવા દે; પરંતુ સમજી રાખો, કે જીવન જીવવા માટે આ બિલકુલ બિનજરૂરી પ્રવૃત્તિ છે, જીલ, આંખ અને કાનનો એમાં કોઈ સદુપયોગ થતો નથી અને પાપી વૃત્તિઓ તથા પાપ વિચારો પોષાયે જાય છે. એ દાખવાનો-અટકાવવાનો પુરુષાર્થકાળ નષ્ટ થઈ રહ્યો છે !

માનવજીવન તો જીલ, આંખ અને કાન વગેરેની ખંજવાળ ટાળી પાપી વૃત્તિ-પ્રવૃત્તિને અટકાવતા જવા માટેનો મહાન પુરુષાર્થકાળ છે.

એવા પુરુષાર્થકાળનો નાશ કરવો એ ગુનો છે. એમાં માત્ર ગુમાવવાનું જ નહિ, પરંતુ જુગજુની લતને પોષી ભાવી આથી ય વધુ ખરાબ પરિસ્થિતિ બીજી કરવાનું મહાનુકસાન પણ છે.

રોગ વૃદ્ધિ પામતો જાય છે, આરોગ્ય દૂર થતું જાય છે. જીલ -આંખ-કાન ઉપર અંકુશ મૂકાય; બધું બોલવાનું, બધું જોવાનું ને બધું સાંભળવાનું હોય નહિ, એ નક્કી કરાય; અને આત્માને હિતકારી હોય તેટલું જ બોલાય, તેટલું જ સંભળાય અને તેટલું જ જોવાય. આ ચીવટથી અને ચોકસાઈથી સાચવવું પડશે; કેમકે એ માટેનો આ પુરુષાર્થકાળ છે.

માનવજીવન એ ધર્મની આરાધના માટેનો અતિ અતિ દુર્લભ એવો પુરુષાર્થ-કાળ છે, એ વારંવાર ધ્યાનમાં લાવ્યા કરો. એ અત્યંત કિંમતી કાળ છે. એની પ્રત્યેક ક્ષણ મહામૂલ્યવતી છે એ જરાય ન વીસરો. જો માનવજીવનની એક ક્ષણ પણ ધર્મની આરાધનાના પુરુષાર્થ વિહોણી પસાર કરી, તો પુરુષાર્થ-કાળનો એટલો નાશ કર્યો ગણાશે.

તમારા સાંસારિક જીવનમાં જુઓ કે કેવા કેવા ચોક્કસ પ્રકારના કાળજી મૂલ્યાંકન હોય છે અને તે તે કાળમાં તે તે વસ્તુના ન બનવાથી એ કાળનો નાશ સમજે છે. કાળ તો બંને રીતે પસાર થવાનો જ છે, પરંતુ તેને યોગ્ય કાર્યનો પુરુષાર્થ ન થાય, અરે! આગળ વધીને પુરુષાર્થ હોવા છતાં ધાયુ કળ ન આવે તો કાળ બગાડ્યો, ગુમાવ્યો, નષ્ટ કર્યો ગણો છે. દા. ત.

પુરુષાર્થકાળના સાંસારિક દાખલા

વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરવાનો પુરુષાર્થકાળ છોકરો રખડપટ્ટીમાં ગુમાવે તો એણે એ કાળનો નાશ કર્યો કહો છો; પછી મોટો થઈ ગયો, વિદ્યાભ્યાસ કરી શકે? ના; કેમ? કહો, વિદ્યાનો પુરુષાર્થકાળ નષ્ટ થઈ ગયો.

એમ, લાંબા રોગમાંથી તાજે ભડેલો, એને થોડો થોડો આરામ રાખીને શક્તિવર્ધક દવા અને પથ્ય લેવાનો પુરુષાર્થકાળ છે; પણ બળરત્ના લોભમાં કે બીજી કોઈ ધોંસમાં એમ ન કર્યું અને છ બાર મહિના ખેંચ્યું, તો હવે વૈદ્ય કહે છે કે— ‘શરીર નહિ વળે, એનો કાળ ગયો. તમને પહેલાં જ કહ્યું હતું કે ઉતાવળ ન કરશો.’ શું કર્યું આ? શક્તિ લાવવાનો પુરુષાર્થકાળ બગાડ્યો.

નવા રનેહીને ચોતાના જીગરજાત પ્રેમી બનાવવાનો કાળ પ્રારંભમાં હોય છે. પરંતુ પ્રારંભના મહિના કે વરસો એ માટેની કાળજી અને પ્રયત્ન કરવાને બદલે અતડાઈ, અકડાઈ કે સ્વાર્થ-સાધુતા કરી ટોણાં-મેણાં માર્યે રાખ્યાં, પછી ભાન આવ્યું કે આ તો રનેહી આપણી તરફ બગડયા, હવે? હવે શું? એ તો આવજાન કરવાનો પુરુષાર્થકાળ ગયો, હવે અકાળ છે, ગમે તેટલો પુરુષાર્થ કરે નકામો, ભાંગેલા હૃદય આખા શે થાય?

એમ, વેપારમાં મોસમને કેવી ગણો છો? કમાઈ લેવાનો યા ખરીદી વગેરે કરી લેવાનો પુરુષાર્થકાળ. એમાં એનો પુરુષાર્થ ન કરતાં આરામી કે ફરવા જવા વગેરેમાં પસાર કર્યો,

મોક્ષમ પૂરી થઈ ગઈ. હવે બાકરમાં ખડે પગે આખો દિવસ કામ કરવાનો પુરુષાર્થ કરે, શું વળે? મીંડુ! કેમકે વેપારનો પુરુષાર્થકાળ ગયો.

બસ, આ રીતે

અનેક પ્રકારના ભયોની વચમાં માનવભવ એ ધર્મ-સાધનાનો પુરુષાર્થ કાળ છે. એમાં જો એ પુરુષાર્થ ન કરી લેો તો આરાધનાનો પુરુષાર્થ કાળ ગુમાવ્યો, નષ્ટ કર્યો,

પછી માગો કે હવે જો આયુષ્ય લંબાઈ જાય, તો ધર્મનો ભરપૂર પુરુષાર્થ કરી લઉં, તો કશું બને? ના, આરાધનાના પુરુષાર્થકાળનો નાશ થઈ ગયો. હવે મર્યા પછી શું વળે?

હાબી રાખો,

માનવજીવનની પ્રત્યેક ક્ષણ એ આરાધનાનો મોંઘેરો પુરુષાર્થકાળ છે. ગયેલી એક પણ ક્ષણ પાછી નહિ જ આવે, ભણેને કરોડો રૂપિયા આપવા તૈયાર હો.

રાખવા જેવું લક્ષ

ત્યારે મોંડું અને ખરૂં લક્ષ આ રાખ્યા કરવા જેવું છે કે, “વર્તમાન ક્ષણ એવા પુરુષાર્થ વિનાની તો નથી જઈ રહીને? ગમે ત્યાં, ગમે તે સ્થિતિમાં કે ગમે તે સાંસારિક કાર્યમાં બેઠો હોઉં, ત્યાં પણ કમમાં કમ માનસિક પુરુષાર્થ રાખી શકું, દા. ત. હૃદયમાં વીતરાગ અરિહંત પરમાત્માને યાદ કરી શકું. અથવા સંસારની વિચિત્રતા, સંયોગોની અનિત્યતા, પદાર્થોનું પરપાણું, કે એવું કંઈ તરવરી શકે. યા કર્મભાર વધવાનો ડર રહ્યા કરી શકે; અથવા પરલોક ન બગડવાનો ધીખતો ખ્યાલ રાખી શકાય; એમ કોઈ પરિચિત કરેલ તત્ત્વનું ચિંતન, અગર નવકારસ્મરણ, અરિહંત-સ્મરણ, આત્મ કંઈક ને કંઈક મનને સ્ફુર્તિદાયી ને પવિત્ર રાખનારું ચિંતવી શકાય.”

મનના પાકા નિર્ધાર થવા જોઈએ કે, “મારે ક્ષણે ક્ષણે આરાધનાનો કિંમતી પુરુષાર્થકાળ પસાર થઈ રહ્યો છે. એ જો વેડફી નાખ્યો અને દુનિયાની બીજી હોંશિયારી ગમે તેવી બળવી, યા ગમે તેટલા દુન્યવી સંતાપ કર્યા કે ખોટા આત્મિક સંતાપ કર્યા, પણ સરવાળે શું ઉતરવાનું? સત્પુરુષાર્થનો અણમોલ કાળ તો ગુમાવ્યો જ ને? આપણા મર્યા પછી દુનિયા હોશિયારી યાદ કરવાની છે? ને કરે તો ય આપણને શું? ત્યારે સંતાપનાં ય સારાં ઇનામ આપણને મળવાનાં છે? કશું ય નહિ, આ વિરાટ વિશ્વમાં ક્યાંય જવાળ આપવા પહોંચી જવાનું છે. અહીં પુરુષાર્થકાળને આરાધનામાં લેખે લગાડ્યો હશે તેનો જ ત્યાં સારો જવાળ મળવાનો છે.”

મારે ક્ષણે ક્ષણના પુરુષાર્થકાળને લેખે લગાડવા, આરાધનાથી સફળ કરી લેવા, નિર્ધાર કરો અને પછી હૃદયની મૌલિક અપવિત્રતાઓ દૂર ફગાવો, દૂર કરવા ઉદ્યમ કરો, એટલું ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે મૂળમાં આવશ્યક પવિત્રતા વિના આરાધનાના પુરુષાર્થ સફળ થશે નહિ.

આરાધનામાં શું શું ?

આરાધનાના પુરુષાર્થમાં આ આ કરવાનું:—

- * સૈત્રી-કરુણાદિ ભાવ,
- યોગની પૂર્વ સેવા રૂપે માતા-પિતા-વિદ્યાશુર-ધર્મશુરનાં અને દેવનાં પૂજન, આપત્તિમાં દીનતા નહિ વગેરે સદાચારો, તપ અને મુક્તિનો અદ્વેષ,
- માર્ગાનુસારી જીવન રૂપે ન્યાયસંપન્ન વિભવ, પરોપકારાદિ,
- યોગદષ્ટિઓનો વિકાસ,
- સન્યક્ત્વનો ૬૭ પ્રકારે વ્યવહાર,
- સમકિત અજવાળનારી અહંદ્વલકિત આદિ કરણી,

- શ્રાવકના બાર ઘત,
 - શ્રાવકના દિનકૃત્ય-પર્વકૃત્ય વાર્ષિક કૃત્ય, જીવન-કૃત્ય વગેરે અનુષ્ઠાનો અને આચારો,
 - શ્રાવકની ૧૧ પડિમા,
 - વિવિધ નિયમો,
 - સાધુજીવનની હાલકાત મારેના ગુણો,
 - મહામતો ને ક્ષમાદિધર્મ,
 - જ્ઞાનાચારાદિ પંચાચાર,
 - સાધુસામાચારી,
 - સાધુકર્તવ્યો,
- ...ઈત્યાદિ ઈત્યાદિ.

પરંતુ આ બધું કરવાની ભૂમિકામાં શું જોઈએ ?

આરાધનાની ભૂમિકામાં શું શું ?

મૂળમાં હૃદયમાંથી મૌલિક અપવિત્રતા દૂર કરાય, દૂર કરવા મથાય ત્યારે આરાધનાને જગા મળે. મૂળભૂત પવિત્રતા હવાય, હાવવા પ્રયત્નશીલ રહેવાય તો એ બને. તો એ જીઆ.

મૌલિક અપવિત્રતાઓ કઈ કઈ છે ?

આવી બધી :—

પાપમાં નિહરતા, પાપની કોઈ સુગ-ધૃષ્ટા-ભય નહિ;

એમ. અત્યંત સ્વર્થાનુધતા,

કૃતદ્વંદ્વતા,

એકાન્ત સંસાર-રાગ,
 ઘરલોહની કોઈ પરવા નહિ,
 અત્યન્ત કંઠોરતા,
 જ્યાં-ત્યાં દુશ્મનભાવ,
 સારું કોઈનું ચ સહન ન થાય એવી અસૂચા,
 જાતનો કોઈ વિચાર નહિ અને જગતના દોષો શોધતાં ફરવું,
 ચિંતવતાં-ગાતાં ફરવું,

આવી આવી અપવિત્રતાઓ એ મૌલિક અપવિત્રતાઓ છે. એને પહેલાં હટાવવી જોઈશે. તો જ ધર્મના વિવિધ અંગોની આરાધનાનો પુરુષાર્થ લેખે લાભશે, પુરુષાર્થકાળને સફળ કર્યો ગણાશે.

હવે વિચાર કરો કે આ બધું કરવા માટે કેટલો બધો ઊંચો પુરુષાર્થકાળ મળ્યો છે ! તો શું જીવનની ક્ષણે ક્ષણ માટે સાવધાન રહો છો ખરા કે, ‘મારી મોંઘેરી એક પણ ક્ષણ ધર્મની આરાધના વિહોણી ન જાય ? કમમાં કમ માનસિક આરાધના તો ચાલુ જ રાખું ?’

મત્સ્ય અને સુંસુમાર

યશોધર મહાત્મા પોતાના ચરિત્રમાં એ કહી રહ્યા છે કે, “હું સરોવરમાં રોહિતમત્સ્ય તરીકે અને માતા સુંસુમાર જળ-ચર જીવ તરીકે ઉત્પન્ન થયેલા છીએ. એમાં મને સુંસુમારે પકડ્યો છે. એના મોઢામાં ચવાઈ-ગળાઈ જવાની સ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયો છું. પણ એને બીજો શિકાર મળવાથી મને છૂટવાનું મળે છે ! એટલે ? બીજાને પાપનો ઉદય લગીને મારું પુણ્ય ઉદયમાં આવે છે ! જુઓ સુખની કેવી વિચિત્રતા છે !

જે પુણ્યે એ સુખ જીતું થાય છે, એ પુણ્યનો ઉદય જો બીજાના પાપોદયની ઉપર બીજાને દુઃખમાં ઘસડવા ઉપર પ્રગટ થતો હોય તો એ સુખ ગોઝારું કે બીજું કાંઈ ?

એવા સુખ ઉપર રાચવાનું ? મસ્ત બનવાનું ? અને એની ઘેલછામાં તરણતારણ અનંત ઉપકારકારી દેવ-ગુરુ-ધર્મની સેવા શુભાવવાની ?”

મુનિ કહે છે, “સરોવરમાં રાત્રની દાસીએ નહાવા માટે જંપલાવ્યું. ત્યાં સુંસુમારને જાણે મોટો શિકાર મળ્યો, તે એણે મને છોડીને દાસીનો પગ મોંમાં પકડ્યો.”

એક મોઢે બેને ક્યાંથી પકડી શકે? પણ માણસની પાસે તો હાથ છે, તેથી એક મોંમાં અને બે હાથમાં બે, એમ સાથે પકડી શકે ને? પુણ્યે હાથ મળ્યા એનો ઉપયોગ વધુ પાપમાં?

વિચારો, જે કાંઈ પુણ્યાર્થ મળી છે, તે વધુ પાપ કરવા માટે? કે પાપથી બચી ધર્મ કરવા માટે?

માનવનું 'મોહું' મળ્યું' છે માટે જ નિંદા કરાય છે ને? ગોઠવેલાં જૂઠાં બોલાય છે ને? બીજાને પાપની સલાહ આપી કરાય છે ને?

માનવ-મન મળ્યું' છે માટે જ એમાં ગર્વ-ગુસ્સાના કેકે છે ? દંભ-તુષ્ટાના વિચારો ચાલે છે ને ?

માનવનાં પુણ્ય છે તેથી જ સાધર્મીના તિરસ્કાર, હાલતાં -ચાલતાં તુરછકાર, ધૈર્ય-અસૂયા, વિષયોના વિકાસ વગેરે સારી રીતે કરાય છે ને ?

શું કરવાની એવી પુણ્યાર્થ? પુણ્યાર્થનો સદુપયોગ તો સારા વર્તાવ ને સારાં કામ કરવામાં કરી લેવો જોઈએ. પાપ ઘટાડવામાં પાપથી બચી જવામાં કરવો જોઈએ. સુંસુમાર પાસે આ પુણ્યાર્થ નથી, એટલે એણે મત્સ્યને છોડી દાસીને પકડી, બેને પકડવાના પાપથી બચ્યો.

દાસી ય શું સમજીને આવી હશે? ઘરેથી નિકળતાં તે ઠેક અહીં પાણીમાં પડતાં સુધીમાં એને કટપના હશે કે આણું થશે? પાપના ઉદય ક્યારે કેવા જાગે એનો કેઈ પત્તો નથી; ત્યાં ફાંકા રાખ્યે શું વળે? દાસી પકડાણી એવી એણે રાડો પાડવા માંડી, 'અરે! મને મગરે પકડી છે, પકડી છે! છોડાવો, છોડાવો!' ચીસો સાંભળીને સાધેના લોકો દોડી આવ્યા, દાસીને મજબૂત પકડી રાખી જેથી મગર ગળી ન જાય, કે ઊંડા પાણીમાં તાણી ન જાય. આ બધો કોલાહલ સાંભળીને ત્યાં રહેલા મત્સ્ય-બંધકો આવ્યા. હોશિયાર! શેમાં? આવા મેટા મગરમજીને બાંધી લેવામાં! એમનું કામ શરૂ થયું; પણ પેલો સુંસુમાર એના

ભાત વિનાનો છે.

ખિલાડી દૂધ ભુજ્યે છે, દાંડો નહિ

વિષયનો લાભનુડો જીવ વિષયમાં સુખ-દેખે છે, પણ ઈર્મની પકડ નહિ; કેમકે સુખની લાંપટતા છે.

પછી આવા માનવના ખોળિયે ય ભરપૂર કર્મબંધનથી બંધાયે ભય છે ! અરે, છેવટે મૃત્યુ આવીને ઊભું રહે ત્યાંસુધી ય વિષયસુખોની લાલચ મૂકવી નથી ! મધલાળ ટપક્યા જ કરે છે, અને કર્મનાં કેઈ ભય નથી ! કેટલી મૂઠ દશા !

સુંસુમાર એવો મૂઠ બની દાસીનો પગ છોડતો નથી; પણ અંતે માછીમારોએ એને છોડાવી, સુંસુમારને પકડ્યો. એના પર ગુરસો ઘણો આવ્યો છે, એટલે એને શસ્ત્રો ભોંકી ભોંકીને ભયંકર ત્રાસ-વેદના પમાડી રહ્યા છે. ભાલા ભોંકે, ખરછી ભોંકે, ચામડી ઉઝરડે, માંસના લખસા કાપે, કેવી પીડા ! પાપ ભારે એટલે મોત જલદી આવે નહિ, ને વેદનાનો પાર નહિ ! બહુ રીખામણે મર્યો.

જીવનનો અંત, વાસનાનો નહિ !

કેણુ છે આ સુંસુમાર ? માતા યશોધરાનો જીવ, દિકરાને કહેનારી કે, ‘હશે ભાઈ ! જીવને ન મરાતો હોય. પણ અપમંગળ દૂર કરવા દેવીને જીવનો ભોગ આવવો પડે. કંઈ નહિ તો છેવટે લોટનો ફૂંકડો માર.’ પાસે રહીને આગ્રહ કરીને પોતાની શરમ-માં તાણી લોટનો ફૂંકડો મરાવનારી અને ખવરાવનારી માએ સાર શું કાઢ્યો ? ફૂંતરા અને અજગર તરીકે કુઅવતારે કુમોત પાત્ર્યા પછી પણ છૂટકારો નથી, તે અહીં સુંસુમાર તરીકે ખૂરા હાલે રીખાઈ રીખાઈને મરવાનું આવ્યું. આવાં મરણુ તો કાયાનાં થયાં.

પરંતુ કુવાસનાનું મોત ક્યાં છે ?

પાપ ધાલવા સહેલાં પણ એનાં નિકાલ કરવાં અતિ અતિ મુશ્કેલ છે !

પાપનો એવડો માર ખાવો પડે છે.

એક માર, જલિમ દુઃખ-વેદના-રીખામણનો,

ખીજો માર, એ પાપોની કૃપાસનાના યોગે ફેર નવાં નવાં ધોર પાપો કરી કરી લાવી દુઃખની ભઠ્ઠીઓ પેટાવવાનો !

માતા યશોધરાના જીવનમાં આ જોવા મળે છે. જગતમાં આજે કેટલાય જીવોની ભારે પાપભરી અને દુઃખમય દુર્દશા પુત્યક્ષ જોવા-સાંભળવા મળે છે, શું આ એકાએક ઊભી થઈ ગઈ છે ? ના, ના, તો તો બધાને કેમ એમ ન હોય ? કહો, સમર્થ કારણો મળ્યા વિના જ અકસ્માત કાર્ય ટપકી પડે એવું બનતું નથી. પ્રત્યક્ષ નહિ તો અતીન્દ્રિય કારણો. પણ કારણ ઉપર જ કાર્યનું મંડાણ થાય. હવે જો એવા કલેશભર્યા ફળ નથી જોઈતાં તો એનાં કારણો દૂર કરવાનો મુખ્ય શ્રમ અને ચીવટ જોઈએ.

ભારે દુર્દશાનું કારણ પૂર્વનાં સાતુબંધ પાપ છે.

તો એ પાપનાં અનુબંધ તોડવાની ખરી મહેનત જોઈએ. પાપનાં અનુબંધ પડેલા એટલે એમાં કશું ખોટું કે અબ્બુગતું નહિ લાગેલું, ભડક નહિ થયેલી, ઉદ્દક નિર્ભયપણે મસ્તીથી સેવેલું.

હવે આ અનુબંધને તોડવા માટે શું કરવાનું ?

જન્મ-જન્માંતરના પાપાનુબંધ તોડવા—

ઉપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી મહારાજ ‘ધર્મપરીક્ષા’ નામના શાસ્ત્રમાં કહે છે,

‘કમ્મં બન્ધહ પાવં, જો ક્ષલુ અણુવરયતિવ્વપરિણમો ।

અસુહાણુબન્ધજોગા, અણંતસસારિઆં તસ્સ ॥”

—જે આત્મા તીવ્ર કંઠોર પરિણામમાંથી પાછો હટતો નથી, તે અશુભ સાનુબંધ કર્મ બાંધે છે અને એ અશુભ અનુબંધના લીધે તે અનંત સંસાર ઉપાજે છે.

ત્યારે પ્રશ્ન થાય કે આવી રીતે તો કેટલાંય કર્મ બાંધ્યા હોય, તો પછી કૃણ અનંત સંસારમાંથી છૂટકારો કેવી રીતે?

કયા અનુબંધ તૂટે, કયા નહિ?

ઉપાધ્યાયજી મહારાજ એનો ખુલાસો આપતાં કહે છે કે ગાથામાં ‘અનુપરતતીવ પરિણામ—તીવ્ર કંઠોર પરિણામથી પાછો નહિ હટનારો’ કહ્યું છે એ સૂચવે છે કે જે એ પાછો હટી જાય તો બચાવ મળે છે. માટે જ જાણતાં કે અજાણતાં ઉત્સૂત્રે ભાષણ જેવાં પણ પાપ કરનારને આજ જન્મમાં કે જન્માન્તરે એની ગુરુ આગળ આલોચના, ગર્હ કરી દંડ-પ્રાયશ્ચિત્ત લઈને પાપથી પાછો વળી જાય તો એ દુષ્કૃત્યના યોગે ભ્રાતા થયેલા પાપાનુબંધનો નાશ થઈ જાય છે અને તેથી અનંત સંસારિપણું નથી થતું. એટલું વિશેષ છે કે દુષ્કૃત્યથી જો એવું નિરુપક્રમ કર્મ બાંધ્યું હોય કે એની અસર અનંત ભવો સુધી પરંપરાએ ભોગવાઈને જ સંપૂર્ણ ધસાઈ જવાની હોય, તો એ અંત ન પામે ત્યાં સુધી પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રાપ્તિ જ નથી થતી. કેમકે આ સાનુબંધ પાપ બાંધતાં ચિત્તના અધ્યવસાય જ એવા ગાઢ ઘડી દીધા હોય છે કે જે પ્રાયશ્ચિત્ત જોગી હૃદયશુદ્ધિ જ જાગવા દેતા નથી.

પરંતુ બાંધેલું કર્મ જો ચોક્કસ ઉપક્રમ-યોગ્ય હોય અર્થાત્ પાપની સારી નિંદા-પશ્ચાત્તાપ-આલોચના વગેરેની વિશુદ્ધ ભાવનાથી પાપકર્મને ધક્કો લાગે એવું એ હોય, તો આ જન્મ કે જન્માન્તરે અનુબંધ તોડનારી પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે.

ધર્મપરીક્ષા ગ્રંથમાં આ પ્રમાણે વિવેચન કરેલું છે. આના ઉપરથી એ ફલિત થાય છે કે પૂર્વ જન્મનાં પણ પાપનાં પ્રાયશ્ચિત્ત અહીં થઈ શકે છે. તેથી એમ ન વિચારતા કે, ‘તો પછી

આ જન્મનાં પાપોનો પશ્ચાત્તાપ પ્રાયાશ્ચિત્તવિધિ અહીં નહિ કરીએ તો ચાલશે, આવતા જન્મમાં કરી લઈશું.' આત્મ મનમાં લાવતા નહિ, કેમકે આવી વૃત્તિથી પાપ પ્રત્યેનો તિરસ્કાર અને શુદ્ધિકરણની રુચિ ઊડી જાય છે, તેથી ભાવી ભવમાં પાપબુગુપ્તસા, પશ્ચાત્તાપ વગેરે જાગવા જ મુશ્કેલ છે. એ સ્થિતિમાં પછી પાપબુ-ખંધ દીર્ઘકાળ ચાલ્યા કરવાના ! ત્યાં જીવતા પાપરક્તતા અને દુઃખમગ્નતામાં કેટલા બેડાલ ? માટે વર્તમાન જીવનતા કેઈ પણ પાપને પશ્ચાત્તાપ-આલોચના-પ્રાયાશ્ચિત્ત વિનાના રહેવા દેવાનો સ્વપ્નને ચ વિચાર લાવતા નહિ; નહિતર નિકાચિત્ત કર્મખંધમાં ફસાવું પડશે.

આત્મ-જીગૃપ્સા

ધ્યાનમાં આ રાખવાનું છે કે જેના પ્રાયાશ્ચિત્ત સ્વીકારની ખુદ્ધિ નથી થતી એ પાપો ગાઢ અનુખંધવાળા, નિકાચિત્ત સ્વ-રૂપવાળા અને અનંત સંસારે નામશેષ થનારા તરીકે શાસ્ત્ર કહે છે. એ સૂચવે છે કે જે પાપો પૂર્વભવમાં આપણે કેવા કેવા સ્વ-રૂપે સેવ્યાં એની ચોકસ ખબર નથી, પરંતુ અહીં એનો વસ-વસો અને ભય ઊભા થાય છે કે 'અરેરે ! પૂર્વે મેં આવાં આવાં પાપ સેવ્યાં હશે તો ? હું કેટલો નીચ, અધમ, અને કર્મથી ભારે ! મને હવે મારાં નિશ્ચિત્ત કે સંભવિત પાપાચારણ, યાને દુર્ગુણ-દુષ્કૃત્યો પ્રત્યે અને એવું આચરનાર મારી જાત પ્રત્યે ભારેભાર જીગૃપ્સા થાય છે, ધૂણા આવે છે, ખળતરા રહ્યા કરે છે. ઇચ્છું છું કે એ પાપો અને પાપખુદ્ધિ સદંતર નાશ પામી' ...આત્મ મનમાં સ્ફુરે અને યોગ્ય પ્રાયાશ્ચિત્ત-વિધિ કરવા મન થાય તો સમજી શકીએ કે પૂર્વનાં પાપોનો અનુખંધ સોપકમ કર્મવાળો છે, નિરુપકમકર્મ કે જેનું પૂંછડું અનંત સંસાર સુધી ચાલવાનું છે એનાં પાપકૃત્યો માટે તો પ્રાયાશ્ચિત્ત સ્વીકારની ખુદ્ધિ જ નથી થતી. એટલે જો એ ખુદ્ધિ થાય છે તો મુંઝાવાની જરૂર નથી કે, 'શું થશે ! પૂર્વનાં જંગી પાપના મારાથી શે ઉદ્ધાર થાય !' ...આવી મુંઝવણ, નિસાસો કે હતાશપણું લાવવાની જરૂર નથી.

શાસ્ત્રો ઉદ્ધારનો માર્ગ બતાવે છે,

કહે છે, જન્મ-જન્માન્તરનાં પાપો-દુષ્કૃત્યોનો અનુબંધ તોડો, એ માટે બળતા-સળગતા દિલે પશ્ચાત્તાપ કરો. પોતાના પાપી આત્માની જીગૃહ્સા અનુભવો, દેવ-ગુરુની આગળ એની ગર્હા કરી મિથ્યા દુષ્કૃત્ય-મિચ્છામિ દુઝડ કરો, પ્રાયશ્ચિત્ત માગો, સેવાતાં પાપમાં જરાય રાચો નહિ, કંઠેર ભાવ ન આવવા દો, દિલનો સંતાપ અનુભવી, શુદ્ધિકરણ કરો.

ભવસ્થિતિ પાકે

આત્માને હળવો બનાવવા આ સચોટ માર્ગ છે; એનાથી ભવસ્થિતિ પાકે છે. શાસ્ત્ર ત્રિકાળ દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃતાનુમેહન અને ચાર શરણનો સ્વીકાર કરવાનું કહે છે. આ તો ઓછામાં ઓછું, પણ વધારામાં જ્યારે જ્યારે ચિત્ત રાગ-દ્રેષના સંકલેશમાં પડે ત્યારે ત્યારે એ કરવાનું કહે છે. પંચસૂત્રના પહેલા સૂત્રમાં આ વિધાન છે.

જ્ઞાની પર શ્રદ્ધાનો સાચો દાવો

જ્ઞાની ભગવંતોએ એ દુષ્કૃતગર્હા, અરિહંતાદિ ચઉસરણ-ગમન અને અરિહંતાદિના સુકૃતની અનુમેહનામાં કેવો અમરકાર જોયો હશે કે એને રોજ ત્રિકાળ અને સંકલેશમાં વારંવાર કરવાનું કહે છે? જ્ઞાની ઉપર, જ્ઞાનીના વચન ઉપર શ્રદ્ધા ધરાવવાનો દાવો રાખતા હોઇએ તો આ સાવ સહેલું રોજીદું ત્રિકાળ કર્તવ્ય ચૂકીએ ખરા? રાગદ્રેષની આંધી ચઢે ત્યારે બેભાન બની આને ભૂલીએ ખરા? આને ભૂલી બીજા આડાઅવળા ફાંફા મારીએ ખરા?

પાપપ્રતિધાત-ગુણ બીજધાન

ધ્યાન રાખજો સર્વજ્ઞ ભગવાનનો ચીંધેલો આ સચોટ ઉદ્ધાર-માર્ગ છે. એનાથી પાપ-પ્રતિધાત અને ગુણ બીજધાન થાય છે.

અશુભ કર્મના અનુબંધ તો છે, શુભાનુબંધને જગા મળે છે, પોષણ મળે છે. અશુભ અનુબંધ તટયા એટલે ભાવી પાપમય દુર્દશા આવવાને દરવાજો બંધ થયો ! શુભાનુબંધ એકત્રિત થયા એટલે ગુણો અને ધર્મને આવવા માટે દરવાજો ખૂલી ગયા ! કેટલો સીધો અને સહેલો છતાં મહાલાભદાયી ઉપાય ? સીધો અને સહેલો એટલા માટે કે એમાં ન પાઇનો ખર્ચ, કે ન કોઈ કાયાના બળની જરૂર. ત્યારે એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે આવા ઊંચા મનુષ્યભવમાં એ કરતું સહેલું છે, કરવાની તક મળી છે. ગરીબમાં ગરીબ પણ માણસ અને માંદામાં માંદો પણ જીવ આ કરી શકે છે. દાન કરતું હોય તો સામગ્રી જોઈએ છે, તપ કરવું હોય તો કાયિક શક્તિ જોઈએ છે, પરંતુ પાપના અનુબંધ તોડવા હોય, ને શુભતા અનુબંધ ઊભા કરવા હોય તો વિના શક્તિ-સામગ્રીએ પણ કરી શકાય છે; કેમકે એ માટે વારંવાર બળતા હૃદયે પાપગર્હી, દુષ્કૃત્ય જીગૃક્ષા ને એના પશ્ચાત્તાપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા જોઈએ, તેમ વારંવાર ચતુઃશરણ સ્વીકાર અને શુભાનુ-મોદન સેવવાં જોઈએ છે.

પાપના અનુબંધ તોડવા નથી, એટલે યશોધરાની ભવ-પરંપરા બગડી ગઈ છે. મુંસુમાર તરીકે પહેલાં પુત્રના જીવ મરણ-ને અને પછી દાસીને પકડે છે. એમાં ભારે વિટંબણા છતાં પાપ-બુદ્ધિ નથી છૂટતી.

સુંસુમારનું મોત : મત્સ્યની ક્ષામણ

યશોધર મહાત્મા કહે છે, “ સુંસુમાર તો દાસીનો પણ પકડી રાખવાની જીદમાં કઢંગા રીતે રીખાવી રીખાવીને મારી નખાવે; અને હું રોહિતમત્સ્ય એની પકડમાંથી છૂટી સરોવરમાં યથેચ્છ ફરવામાં ક્ષેમકુશળ અનુભવી રહ્યો હતો. પરંતુ પાપે જ્યાં કેડ પકડી હોય ત્યાં એ ક્ષેમકુશળપણું કેટલું ટકે ? કર્મ જાણે કહે છે, ‘ ઠીક છે અહીં’ બચી ગયો છે ને ? હવે આગળ આવ;’ જાણે તાકી રહેલા પાપોદયે મને પાછો સપડાવ્યો ! કેટલાક વખત પછી માછીમારોએ એક વાર જાળ નાખી છે, એમાં હું ભોગેભોગે સપડાઈ ગયો. ખાવાની લાલચે કહો કે ફરવાના લોભમાં કહો, પણ જાળમાં જીવતો પકડાયો, બહાર કાઢતાં એ લોકોને મહેનત પડી, પરંતુ કાઢીને મને જોઈ ચકિત થઈ જાય છે. ”

‘ અહો ! બહુ મોટો મત્સ્ય ! ’

બીજા કહે છે, ‘ ચાલો આને તો રાજા ગુણધરને ભેટ આપીએ. ’

“ શું મફત ભેટ ? ના, રાજા પાસે કંઈક કામ કઢાવવું છે એટલે જાણે એક સોદો લઈ ચાલ્યા રાજમહેલે, જઈને રાજાને ભેટ કરે છે. રાજા ખૂશ થાય છે. ભેટ સ્વીકારી માછીમારોનું પ્રયોજન સારી આવે છે. ”

જાતનું જાતને પિંડદાન

“ગુણધર મને આવડો મોટો જોઈ હરખમાં ઉપડાવી નયનાવલી પાસે લઈ આવે છે, અને કહે છે,

“મા ! આજે તો આ મોટો રોહિતમત્સ્ય ભેટ આપ્યો છે. તો પિતાજી અને દાદીને પિંડદાન કરીએ.” કોનાથી કોને પિંડદાન ? પોતાના પિંડમાંથી પોતાને પિંડદાન !”

“નયનાવલી કહે છે, ‘જરૂર; પૂજ્યોને પિંડદાન તો કરવું જ જોઈએ. તારી ભક્તિ સારી છે.’

મરંછને જાતિરમરણ

“ઝાડી’ આ વાતચીત સાંભળતાં અને પૂર્વે બહુ વહાલી કરેલી પત્ની નયનાવલીને જોતાં મને ઉડાપોડ થયો. ક્યાં જોયું આ ? ક્યાં જોયું આ ? એમ ચિંતવતાં મને પાછું પૂર્વજન્મનું રમરણ થઈ આવ્યું. ‘અરે ! આ શું ? આ તો મારો પુત્ર અને આ મારી પત્ની !...’

આશ્ચર્ય થયું. બહું યાદ આવ્યું ખરું, પણ સુરેન્દ્રદત્તના ભવે કરેલી ભૂલ અને સેવેલાં

પાપ અને પાપબુદ્ધિનો પશ્ચાત્તાપ ક્યાં છે ?

ધર્મની હવે માયા ક્યાં છે ?

હજી પણ કારમી વેદનાઓ કાનો કાન સાંભળવા મળે છે, છતાં

ધર્મબુદ્ધિ ક્યાં જાગે છે ?

આપણું ભયંકર સાહસ

પાપબુદ્ધિનો પશ્ચાત્તાપ, ધર્મની માયા અને ધર્મબુદ્ધિ કેળવવાની મળેલી અણમોલ તક ગુમાવી, ઉલટું પાપનો રસ અને

ધર્મથી પરાજીતતા અપતાવ્યા તો હવે તિર્યંચના અવતારે પૂર્વના ભૂલેલા મનુષ્યભવનું સ્મરણ થઈ રહ્યું છે છતાં એ પાપ-બુદ્ધિનો પશ્ચાત્તાપ અને ધર્મની માયા તથા ધર્મબુદ્ધિ જાગવા તૈયાર નથી ! ત્યારે આ વિચારવા જેવું છે કે અહીં આપણને મળેલ પાપબુદ્ધિના પશ્ચાત્તાપ, ધર્મરસ અને ધર્મબુદ્ધિની તક ગુમાવવામાં આપણે કેટલું લયંકર સાહસ કરી રહ્યા છીએ ?

જરા શાંતિથી ખેસી આત્માની સાથે વિચાર કરવો જોઈએ છે કે—‘પાપબુદ્ધિનો પસ્તાવો અને ધર્મની માયા લગાડવામાં અહીં તો કોઈ તેવા દુઃખ નથી, કોઈ ખોટ જતી નથી, પછી શા માટે એ કેળવવાની અદ્ભુત તક જતી કરે ? પાપબુદ્ધિ પર આ તો હું વ્યાજબી વિચારી રહ્યો છું’ એવો સિદ્ધો લગાડવામાં શા મોટા જશ કે સન્માન મળી જાય છે ? અને કદાચ ગાંડાઓ તરફથી એ મળે તો ય એની શી બહુ વિસાત છે ? ત્યારે પાપ-બુદ્ધિની તરફેણ કયો પરલોક સુધારી આપે છે કે પરભવ કંઈ ઓથ આપવા આવવાની છે ? તેમ અહીંય ચિત્તને શી શાન્તિ આપે છે ? આમાંનું કશું જ નહિ, પછી શા માટે આપમતિમાં ચઢી પાપબુદ્ધિનો ખચાવ કરવાની જરૂર છે ?

પાપબુદ્ધિનો પસ્તાવો

પાપબુદ્ધિનો, પહેલાં તો પસ્તાવો થાય કે, ‘અરેરે ! આ તે માફ કેવું મન કે એમાં આવા ગંદા વિચાર, મલિન હાજણીઓ અને અશુભ ભાવો સ્ફુર્યા કરે છે !’ એવા પસ્તાવા પછી એને રોકવાની વાત આવશે. મૂળમાં ખોટું જ ન હોય તો રોકવાનું શું ? કયાંય વધારે પડતું ખોલાર્થ ગયાનું તુકશાન દેખી પસ્તાવો થાય છે તો પછી સાવધાની રહે છે કે હવે એવું ન કરું.

માટે આ ખાસ કર્તવ્ય પહેલું જાગતું રાખવાનું કે પાપ-બુદ્ધિનો પસ્તાવો કરી કરી પાપબુદ્ધિમાં ન પડવાની ચીવટ રહે.

ધર્મની મમતા

એની સાથે ધર્મની મમતા વધારવાની; એ એમ સમજીને

કે, ‘જીવનો તારણહાર ધર્મ છે, સર્વ સુખનો દાતા ધર્મ છે, ધર્મ જ સાચી શાન્તિ અને ઉન્નતિ આપે છે, દુઃખ-દુર્મતિ-દુર્દશામાંથી બચાવનાર ધર્મ છે. આવા મહાઆશીર્વાદભૂત અને પગે પગે સંરક્ષણ આપનાર ધર્મને છોડી પાપમાં ક્યાં આસ્થા કરવા જેવી છે? કેની પ્રત્યે ખેંચાવા જેવું છે? ધન-માલ-મિલકત અને સન્માન-વૈભવ-વિદ્યાસો તો વર્તમાનમાં વિહ્વળ કરનારા અને અંતે દગો દેનારા છે. એના પર શા હેયાના હેત ધરવાંતા? હેત ધરું તો એક માત્ર ધર્મ પર, ધર્મના દાતા પર અને ધર્મના સ્થાનો પર.’

ધર્મબુદ્ધિ

આમ ધર્મની માયા ઊભી કરી. હવે દરેક પ્રસંગે ધર્મ-બુદ્ધિમાં રચ્યા કરવા માટે ભારે ખંત, ચોકસાઈ અને મહેનત કરવાની. માનવકાળ આ માટે જ છે. આથી જ કૃતકૃત્ય બને છે. એ વીતી ગયા પછી આ તહિ થઈ શકે. સુરેન્દ્રદત્તે છેવટે છેવટે ધર્મબુદ્ધિ ગુમાવી તો પછી દેખાય છે કે તિર્યચના અવતારે ભતિસ્મરણજ્ઞાન થવા છતાં ધર્મબુદ્ધિને અવકાશ નથી મળતો. એક તો એવી દુઃખદ સ્થિતિમાં મૂકાવું અને પાછી ધર્મબુદ્ધિ ગુમાવવી એ કરતાં અહીં ગમે તેવા સંયોગોમાં પણ ધર્મબુદ્ધિ ભળવી રાખવી શું ખોટી?

મત્સ્ય પર જાલિમ જીવમનો આદેશ

યશોધર મહાત્મા કહે છે, “પુત્ર ગુણધર મારા સાંભળતાં જ એની માતાને પિંડદાન અંગે કહી રહ્યો છે.

‘તો મા! એમ કર, આ મત્સ્યનો પૂંછડાનો ભાગ રંધાવી એનાથી પિતાજી અને દાદીતા સ્મરણમાં પ્રાણીઓને જમાડવા દઈ દે અને આગળનો ભાગ સારી રીતે હોઢાવી તળાવી એનું મારા અને તારા માટે સુંદર ભોજન બનાવરાવ.’

‘આ સાંભળીને મારે ક્યાં ઊભા રહેવું? અંગેઅંગમાં

મૂળતરી વહૂટી ગઈ ‘અરરર! આ હવે કઈ કદથના આવવાની? સુંસુમારના પેટમાં પથગ્ઘઈ ગયો હોત તો તો કાંક ઓછી પીડા-મરત, ત્યારે અહીં? કપાવાનું! છાલાવાનું! ઉકળતા તેલમાં તળાવાનું!’ અહીં કોણ મારે બેઢી? નિરાધાર દીનહીનપણે સાંભળી રહ્યો છું.”

કેવું વિચિત્ર? રાજા ગુણ્યધરને ખબર નથી કે, ‘ભક્તિ પિતાની કરવી છે, ને એ માટે લોગ પિતાનો જ લઈ રહ્યો છે! દેસ સારા કરવા છે અને તે પિતાના શરીર પર!’ કેટલું વાહિયાત!

અજ્ઞાન અને કર્મની વિટંબણા

અજ્ઞાન દુશા શું કામ કરે છે? અને કર્મની વિટંબણા કેવી ભયંકર હોય છે?

આ બે વાત બે ધ્યાનમાં રહે અને એના પર અવરનવર ચિંતન-મનન કરતા રહેવાય આત્માને સારી જાગૃતિ રહે છે. આહીં ‘આપણે આ જાણીએ છીએ એમાં નવું શું ચિંતવવાનું હતું?’ એવું મનમાં ઢાવતા નહિ, કેમકે એમ તો જાણકારી હોવા છતાં કેટલીય વાર આત્મા જાગૃતિને બદલે બેભાન દશા અનુભવતો હોય છે એ ઉકીકત છે. બેભાન દશા એ રીતે કે અજ્ઞાનદશા એાછી ક્યે જવા દિન પ્રતિદિન જ્ઞાન વધારવાની મહેનત નથી, તેમજ અજ્ઞાનદશાના વાણી-વિચાર-તર્કો ઉપર બેદ નથી, સંતાપ નથી, કાપ નથી, એવું કર્મવિડંબિત જીવે ઉપર કેટલીય વાર દ્વેષ, તિરસ્કાર, નિંદા, ખોટી ચિંતા, પંચાતી વગેરે ઓછા નથી થતા આવતા. ત્યારે પૂછો આ બધું કેમ બને?

ઉત્તર એ છે કે, ‘અજ્ઞાન શું કામ કરે છે.’ અને ‘કર્મ કેવી વિટંબણા સર્જે છે.’ આ બે વાત પર ખૂબ હૃદયસ્પર્શી અને વારંવાર ચિંતન-મનન કરો, તો પેલું ઓધું થતું આવે.

વારંવાર ચિંતન એ રીતે કે જીવનમાં વિવિધ પ્રસંગો નજર

સામે આવે છે, ત્યાં આ વિચારવાનું કે આમાં અજ્ઞાન કામ કરી રહ્યું છે કે કેમ, અને તે કેવું? નજરે દેખાયું કે કેઈ શેડિયો મસ્ત થઈ મોજ કરી રહ્યો છે અગર બડી બડી વાતો કરી રહ્યો છે, ત્યાં આપણને એમ થાય કે, ‘અહો! આને બિચારાને પરલોક કેવો આવવાનો છે એની ખબર નથી, તેથી ક્યાં તણાઈ રહ્યો છે! અગર ભૂતકાળની ગમ નથી. એટલે ધર્મનાં ફળ ધર્મને જ ધૂતકારીને ભોગવવાની કેવી મૂખતા કરી રહ્યો છે!

મૂખાઈ સમજ્યા!

મૂખાઈ આ, અત્યારે એ સુખ-લીલા ભોગવી રહ્યો છે એ તો પૂર્વે સેવેલા ધર્મનું ફળ ભોગવે છે, પરંતુ એમાં એક બાળુ પુણ્ય ખતમ થતું આવે છે અને બીજી બાળુ ધર્મબુદ્ધિ, ધર્મભાવના અને ધર્મપ્રવૃત્તિ સૂઝતી નથી, એનું નામ ધર્મને ધૂતકારવાનું કરી રહ્યો છે. દુનિયા ઢગલા વાતોને આવકારે છે, માત્ર ધર્મને નહિ.

ત્યારે ધર્મને ધૂતકારીને ધર્મનાં ફળ ભોગવી લેવાનું પરિણામ વિશ્વાસઘાતીને નિમકહરામને જે આવે તેનું જ દુઃખદ હોય ને? આનું અજ્ઞાન સેવીને જવાતું જવન જોઈ એમ થાય, ‘અહો! અજ્ઞાન શું કામ કરી રહ્યું છે!!’ પોતાનું ય તેનું જવન હોય તો પોતાના માટે પણ એમ જ ખેદ થાય.

એમ એક બીજો દાખલો બુદ્ધો કે માણસ તાનમાનમાં ચઢી બીજાનાં અપમાન, તિરસ્કાર કે નિંદા કરવા જાય ત્યાં એને એ ખબર નથી કે પોતે પૂર્વ ભવોમાં એવાં અપમાનાદિ પામીને આવ્યો છે અને ત્યારે ત્યાં એને જે હૃદયભેદી દુઃખ થયેલાં એ ઘોર હતા અસહ્ય હતાં, તો અત્યારે સામા જવને પણ એવા દુઃખ થાય છે. એમ એ પણ ખબર નથી કે આ અપમાન તિરસ્કાર-નિંદાનાં કંટુ ફળ એવાં આવીને ઊભા રહેશે કે જે સહ્યાં નહિ જાય, એ જો હમણાં નજરે દેખે તો કમકમી વહૂટી જાય. પણ એનું તો અત્યારે અજ્ઞાન પ્રવર્તે છે માટે અપમાનાદિ કરી રહ્યો છે, ત્યારે એમ થાય કે, ‘અહો, અજ્ઞાન શું કામ કરી

રહું છે !’

જગતના કેટલાય પ્રસંગો જોઈ જોઈ મન બગડે છે, રાગ-
પ ઉડે છે, હર્ષ-રોષ થાય છે, ધૃત્યા-તિરસ્કાર જામે છે. આ
બધાથી બચવા આ ઉપયોગી સૂત્ર છે કે,

‘ અહો ! અજ્ઞાન શું કામ કરી રહું છે ! ’

સામાના માટે આ વિચાર કર્યો એટલે એમ થાય કે એનાથી
જમે તેવું અજ્ઞાનું બન્યું છે, પરંતુ જ્યાં અજ્ઞાનની પરવશતા
છે ત્યાં અજ્ઞાનવશતાને લીધે થતી ચેષ્ટા પર આપણે મન શા
બગાડવા ? જીવ તો બિચારા સ્વરૂપે સારા છે; પણ અજ્ઞાન
અજ્ઞાનું કરાવી રહું છે; એના પર આશ્ચર્ય, રોષ, તિરસ્કાર,
વગેરે કાંઈ આપણે કરવાનું હોય નહિ.

આત્મ બીજું સૂત્ર છે,

‘ અહો ! કર્મ કેવી વિટંબણા સર્જે છે ! ’

આપણા જીવનમાં ન ધારી કે ન ગમતી કેટલીય ઘટનાઓ
બને છે, ત્યાં જીવ આકુળ-વ્યાકુળ થઈ જાય છે. સંકટપ-વિકટપ
અને દુઃખ્યાનમાં ચડે છે. પરંતુ જો આ વિચારાય કે અહો ! મારાં
ગુણ કર્મ કેવી વિટંબણા સર્જે છે ! ફિકર નહિ મારાં જ કરેલાં
કર્મ છે ને ? તો આવાં સર્જન કરે જ; તો મનમાં બીજી અશુભ
લાગણીઓ ઊભી થતી અટકી જાય. ‘ અહીં કર્મની વિટંબણા
પ્રત્યે આશ્ચર્ય થાય છે ! પરંતુ એ આશ્ચર્યનો ભાવ મનને ફેરે
બનાવી દે છે, કર્મના નવા બંધ પ્રત્યે સાવધાન કરી દે છે.

આપણા જીવનમાં બનતી કે જગતમાં બનતી કેઈ ઘટનાઓ
પર આપણે દહેવાઈ ન જઈએ અને મહિન લાગણીમાં ન ફસાઈ
એ, એ માટે કર્મવિટંબણાને બરાબર તજર સામે રાખવાની
છે. જો આ તજર સામે નથી રાખતા તો સ્વ કે પરના જીવનમાં
બનતી ઘટનાઓ જોઈને કે સાંભળીને એવા દહેવાઈ જઈએ છીએ

કે એના પર ફેગટના રાગદ્વેષમાં સળગીએ છીએ; કળુલ વ્યાકુલ ધર્મ આત્મધ્યાનમાં ચઢીએ છીએ; અનેક કુવિકલ્પો ફેગટિયા કરીએ છીએ; માનવજીવનનો કિંમતી સમય સુંદર વિચારો-ભાવનાઓ-ચિંતનોમાં લેખે લગાડવાને બદલે આ સંકલેશમાં માત્ર ખરબાદ નહિ પરંતુ નવા અનર્થ ઊભા કરવામાં ખરચી નાખીએ છીએ.

જો અહીં કર્મવિટબળુનો ખ્યાલ કરીએ તો મનને એમ થાય કે આજે કંઈ અશુભ બન્યું એ પૂર્વ કર્મની વિટબળુ છે. કર્મની કેવી જોડુકમી છે કે સ્વરૂપે સારા પણ જીવને વિડબે છે! એ વિટબળુ ભલે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની હો, વેદનીય કર્મની હો કે મોહનીય કર્મની હો યા અંતરાય કર્મની હો, પરંતુ જો કર્મની વિટબળુમાં જીવ પીડાય છે તો ત્યાં જીવની માત્ર દયા જ ચિંતવવા જેવી છે. કોઈ રાગ-દ્વેષ કે ઇર્ષ્યા તિરસ્કાર શા સાડ કરવા? દયા એ ચિંતવવી કે, ‘જીવ બિચારો પાપથી અને કર્મથી છૂટે તો સાડ!’ કેવો એ પીડાઈ રહ્યો છે! એની પીડા દૂર થાઓ, એને સદ્બુદ્ધિ મળો.’

એમ પોતાની જાત માટે પણ એ વિચાર આવે કે, ‘મારાં કર્મ મારી વિટબળુ કરી રહ્યાં છે! પણ કરે જ ને? પાપ કરતાં મેં ક્યાં પાપું વાળીને જોયું છે? આંખ મીંચીને, પાપું વાળીને જોયા વિના મિઠાઈ ખાધ્યે રાખી તો મંદવાડ આવે જ, એમ અઢળક પાપાચરણની પાછળ કર્મવિટબળુ આવે જ. એમાં કોઈને દોષ દેવાની જરૂર નથી કે સંકલ્પ-વિકલ્પ કે રાગ-દ્વેષમાં પડવાની જરૂર નથી. માટે તો જે બને તે તત્સ્થલાવે જોયા કરવાનું. માનવાનું કે જેમ તાવની પીડાથી અંદરના દોષ બળી જાય છે, તેમ કર્મની પીડાથી આત્માનું શુદ્ધિકરણ થાય છે.’

બસ, અજ્ઞાનતા અનર્થ અને કર્મની વિટબળુ પર અવર-નવર ચિંતન-મનન કરતા રહેવાય તો વિચારસરણી શુદ્ધ થતી આવે છે, આડાઅવળા વિકલ્પો અને રાગ-દ્વેષાદિ દોષો ઓછા થતા આવે છે.

‘હવે અજ્ઞાન દળ્યું, જ્ઞાન મળ્યું’ એટલા માત્રથી કાચ નથી.

સીઝતું એ જુઓ.

ગુણધરને અજ્ઞાન છે, ખબર નથી કે આ મત્સ્ય મારો ખાપ છે, તેથી એને મરાવવાનું કહે છે, પરંતુ મત્સ્યને તો જાતિ-સ્મરણથી ખબર પડી ગઈ ને કે હું કેાણુ, ક્યાંથી આવ્યો, અને આ ખધું શું? છતાં પાપમાંથી પાછા વળવાની વાત નથી. કરેલી ભૂલનો અને ગુમાવેલી ધર્મતકનો પશ્ચાત્તાપ નથી! ત્યારે એવું તો ન રહ્યું ને કે જ્ઞાન હોય તો પાપમાંથી પાછા વળી જ જવાય? ગુણધરને જ્ઞાન નથી તેથી પાપ કરી રહ્યો છે અને માછલાને પૂર્વ ભવનું અને પછીની વિટંબણાનું જ્ઞાન થયું છે છતાં ય પાપને વોસિરાવવાનું નથી કરતો, પાપધ્યાનમાં ચઢે છે.

તમને ઓરતા થતા હશે કે, ‘જો અમને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થાય, અગર કોઈ દેવ ખધું બતાવી દે, યા સીમંધર ભગવાન અમને જ્ઞાન કરાવી દે, તો અમે પાપ છોડી ધર્મમાં લાગી જઈએ, પણ એટલું ધ્યાનમાં રાખી લેજો મહાનુભાવ! કે જાણવા માત્રથી પાપ છટી જ જાય અને ધર્મમાં લાગી જ જવાય એવો નિયમ નથી. દુનિયામાં દેખો છો ને કે જાણનારા કેટલાય છે જે હજી પાપમાં બેઠા સબડે છે અને ધર્મસાધનાથી વેગળા છે, અરે! સારા ભણેલા પણ એવા જોવા મળે છે કે જેને રાત્રિભોજન, અભરૂંચ-ભક્ષણ જેવા બિનજરૂરી પાપ પણ તેમજ અસત્ય, અનીતિ, ઇર્ષ્યા, નિંદા વગેરે ખપે છે અને છતી શક્તિએ દાનાદિ ધર્મ, પ્રભુભક્તિ-સામાયિક ધર્મ, અને સંઘ-પ્રશાસન વગેરે ધર્મ કરવાની પડી નથી, જાણવા માત્રથી પાપત્યાગ અને ધર્મસેવન થતું જ હોત તો આજુ કેમ દેખાય?

જાણવા છતાં પ્રમાદ કેમ?

પ્ર० તો પછી જાણવા ઉપરાંત શું જોઈએ કે જેથી અવશ્ય પાપત્યાગ, ધર્મસેવન બને?

ઉ० આનો ઉત્તર વ્યવહારના દાખલાથી જુઓ. છોકરાને ભણાવી તૈયાર કર્યો, હવે એવું બને ને કે એ રખડવાનું ન જોડે

અને ધંધે ન લાગે ? ક્યારે બને ? કહો વ્યસની થઈ ગયો હોય, રખડતું એને તુકસાનકારી ન લાગતું હોય, બાપના પૈસા ભર્યા પડ્યા છે તેથી વેપારધંધાની લેશ્યા ન હોય, તો રખડવાનું ન છૂટે, ધંધો ન કરવા લાગે. બસ, એ રીતે પાપ ભયંકર ન લાગ્યા હોય, પાપની લેશ્યા છોડવી ન હોય, તો પાપ શા માટે છોડે ? એમ પૂર્વના પુણ્યે સુખસગવડ મળી રહી છે ધર્મનો અપ લાગતો નથી, ધર્મની લેશ્યા નથી, પણ ધર્મ શા માટે કરવા લાગે ?

બાળ્યું તો હોય કે પાપના આવા આવા કટુ વિપાક છે, ધર્મના રડાં રડાં ફળ છે. પરંતુ જો પાપલેશ્યા ન છોડાય, ધર્મલેશ્યા ન અપ-નાવાય તો પાપ છોડી ધર્મ કરવાનું ન બને. પાપલેશ્યા છોડવી જોઈએ :—

આહાર, વિષયો, પરિચય અને એશઆરામીની સંજ્ઞા-એના વ્યસન પર જ્યાંસુધી ફિટકાર ન છૂટે, રોફ-હું-પદ-હું-સા-તું-સી, ઈર્ષ્યા-અમૂલ્યા માતાકાંક્ષા, ક્રૂડ-કંપટ-શુદ્રતા, વગેરેના વ્યસનોમાં શરમ ન લાગે, હિંસા-જૂઠ-અનીતિ, તથા મોહ, રંગરાગ અને વાસનાના કુકૃત્યો તરફ મૂગ ન ઊભી થાય, ત્યાં સુધી એની પાપલેશ્યાઓ રમતી રહેવાની. હવે કદાચ તત્ત્વની જાણકારી આવી હોય, પણ તેથી શું ? પાપ પડતાં મૂકવાની વાત થોડી જ સહેલી છે ?

પ્રભવ ચોર જંબુકુમારને ત્યાં ચોરી કરવા આવ્યો હતો, ધનમાલના પોટલા ઉપાડી જવા હતા, પરંતુ વિરાગી જંબુ-કુમારની આઠ નવી પત્નીઓનો મોહ ઉતારનારી વાતો સાંભળી એણે પોતાની પાપવૃત્તિને ધક્કો લગાડ્યો, પાપી જાત પ્રત્યે એને શરમ છૂટી, પાપમાં અકળામણ, આકુલતા-વ્યાકુલતા થઈ, તો પણ છોડવા માટે કટિબદ્ધ થઈ ગયો. પણ ત્યાં એને બદલે બધું જાણી મૂકવા છતાં પાપી જાત માટે લજ્જા-ફિટકાર-અકળામણ ન થઈ હોત તો પાપ છૂટત ? છોડવા મહેનત કરત ? એ તો મન મનાવી લેત કે, ‘જાણ્યું’, બરાબર છે, પણ આપણા કાંઈ કલાસ નથી, સંયોગ નથી.’ હવે જાણ્યું શું કરે ?

નાસ્તિકમાંથી આસ્તિક

પ્રદેશી રાજા કેશી ગજુધર પાસે રોક અને રોષમાં ધમધમતો આવ્યો. પોતાના નાસ્તિકતાના પરાક્રમો ગાયા, કેશી ગજુધરે તત્ત્વની સમજૂતી આપી. હવે પ્રદેશીને પોતાના પાપ પ્રત્યે તિરસ્કાર છૂટ્યો, પાપી જાત પર ધૂણા થઈ આવી, ‘આ ભય’કર પાપલેશ્યા? માફ શું થશે?’ એમ ભય ઊભો કર્યો. એ વિહ્વલ થઈ ગયો તો ઘડી પહેલાંનો મહાનાસ્તિક, ધાતકી અને વિષયાંધ પણ પ્રદેશી રાજા મહાન આસ્તિક સત્યગદ્દિ ધર્માત્મા બન્યો! પાપ વોસિરાબ્યાં! શ્રાવકતાં ઉત્તમ વ્રત સ્વીકાર્યાં! અને પ્રદેશી રાજા નિર્મળ શ્રાવકના આચારો સેવતો થઈ ગયો! પોષધનાં પારણે પત્નીએ ઝેર આપ્યા છતાં જરાય પાપબુદ્ધિ, રોષ, રોક, અસમાધિ ન કરતાં મહાધર્મ બુદ્ધિ, અરિહંતાદિ શરણ અને સમતા-સમાધિમાં સ્થિર થઈ સૂર્યાભ દેવ થયો. ત્યાંય પરમ જિનભક્ત બન્યો. આ બધું ક્યારે? મૂળમાં પાપલેશ્યા મૂકીને ધર્મલેશ્યા! અપનાવી તો.

ઊંધા હિસાબોના નમૂના

પણ કેશી મહારાજ પાસેથી તત્ત્વ જાણવા માગ્યા છતાં ઊંધા હિસાબ માંડ્યા હોત, ‘ડીક છે, દલીલ તો બધી કરી શકાય, પણ આ રંગરાગ વગેરેમાં પ્રત્યક્ષ સુખ દેખાય છે તેનું શું? એ કાંઈ થોડા જ મૂકી દેવાય? અને સાધુ મહારાજ તો એ જ કહે, પણ અમારે અમાફ જોવાનું. એમ જો મહારાજનું માની લઈએ તો બિચારા ભારે રુનેહાળ ઘરવાળાને કેટલો બધો આઘાત લાગે? જિંદગી એણે સુખ આપ્યાં છે, હજીય મારી પાછળ એ મરી પડે છે, ત્યારે વૈભવ-વિલાસનાં સુખ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. વળી આપણી ઉંમરેય પાકી થઈ ગઈ, હવે કાંઈ વ્રત-તપ-જપને કષ્ટ ન બની શકે...’ આવા આવા મનમાં લોચા વાળ્યા હોત તો પાપ ક્યાંથી છૂટત? ધર્માત્મા ક્યાંથી, બનાત?

જાણકારી મળ્યા પછી પણ આ લોચા ન વળે એવું નથી

ને ? તમને રોજ વ્યાખ્યાનમાં કેટલી જાણકારી મળે છે ? ઘણી ઘણી, તો હવે પાપ છૂટી ગયાં ? છેવટે શ્રાવકપણના ઊંચા ધર્મમાં લાગી ગયા ? કેટલાક તો વળી જાણકારીનો એવો ફાંકો રાખે છે, કહે છે, ‘વ્યાખ્યાનમાં શું નહોતું ?’ એ તો ત્યાં જ કહેવાય છે તે બધું અમે જાણીએ છીએ.’ આવા ડોળ ઘાલુ જાણકારના જીવનમાંથી પાપ નિકળી ગયાં છે ? જીવન ધર્મપ્રવૃત્તિઓથી જળકતું થઈ ગયું ? ના, કેમ ના ? જાણકારી થવા માત્રથી એ બની જાય એવો નિયમ નથી.

ત્યારે પછી એમ નહિ કહેતા કે, ‘તો પછી જાણકારી મેળવવાનું શું કામ ? વ્યાખ્યાને ય શું કામ સાંભળવા ?’ કેમ કે સાફ સાંભળ્યા વગર અને જાણકારી મેળવ્યા વગર પાપલેશ્યા પર તિરસ્કાર અને ધર્મલેશ્યાનો આદર જગાવવો જે મુશ્કેલ છે તે શ્રવણ અને જાણકારીથી સહેલો છે. જીવો તત્ત્વ જાણીને ઊંચા આવે છે, અણુજ અજ્ઞાન રહીને નહિ. પણ એ તો ખરું જ કે જાણકારી મેળવીને પહેલું કરવાનું આ છે કે પાપો પ્રત્યે અનાદિની આહારવિષયાદિની સંજ્ઞાઓ પ્રત્યે. રોફ, હુંપદ અને તૃષ્ણાના વ્યસન પ્રત્યે, તિરસ્કાર અને ભય ઊભો કરે. પાપલેશ્યા છોડો, ધર્મલેશ્યા જગાવો, એ ક્યાં પછી તો પાપો છોડવા અને ધર્મ આરાધવા સહેજે તાલાવેલી જાગશે, તલસાટ થશે પાપત્યાગ અને ધર્મારાધનના અંતરનાં સત્ત્વ બહાર વિકસાવાશે, અમારે બજાડનું નહિ પડે; તમે ઊઠી ઊઠીને માગવા આવશો કે, ‘અમને આ પાપ છોડાવો, બાધા કરાવો, આટલો આટલો ધર્મ કરીશું’ એની પ્રતિજ્ઞા આપો.’

કહો. રોજ નહું નહું સાંભળી-જાણીને નહું નહું માગવા જાઓ છો ? ના, કેમ વાર ? કારણ એ મોહની ભ્રાન્તિ, પાપલેશ્યા વચમાં આડી બેઠી છે; ધર્મલેશ્યાને એવી વિકસવા જગા મળતી નથી. મોહની ભ્રમણા ખસવાનું અને ધર્મલેશ્યા વિકસવાનું એની મેળે નથી બનવાનું કે કોઈ પુણ્યકર્મના ઉદયે નથી થવાનું; એ તો આત્માના પુરુષાર્થથી થવાનું છે. મનમાં ચોંટ લાગી જવી જોઈએ કે, ‘બહુ ભૂલ્યો, અનંતા કાળ ભૂલ્યો,

મોહની ભ્રમણામાં અને ખોટી ગણતરીમાં બહુ તણાવો, હવે નથી ભૂલતું, નથી તણાવતું,

સારું શ્રવણ કરી કરીને અને વાતનું યથાર્થ દર્શન કરતો રહીને એ ભૂલ અને ભ્રમણા ફગાવી દેવી છે, ધર્મલેશ્યાને હૈવામાં ઝળહળતી કરવી છે.’

આમ ચોંટ લગાડીને એના માટે પ્રયત્નશીલ રહો તો એ થતું કંઠિત નથી.

સાંભળીને કપડા ખ ખેરી ન જવાય

બાકી જાણકારી મેળવ્યે જાઓ અને આતુ’ કાંઈ ન કરો તો કોંચા નહિ અવાય. સુરેન્દ્રદત્તના જીવ મત્સ્યને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થવાથી પૂર્વભવોની જાણકારી મળી પણ શો ઉપયોગ થયો? જાત અનુભવ છે છતાં ય પાપલેશ્યા છોડવી નથી, અને ધર્મલેશ્યા જગાવવી નથી. તો મહાપુરુષનાં ચરિત્ર સાંભળતાં એમના અનુભવ જાણવા મળ્યા પછી ક્યાં વાત રહી? સાંભળ્યું, અહંભુત ચરિત્ર સાંભળ્યું, પણ પછી ક્યાં ખ ખેરી ચાલતા થવાની વાત હોય તો જીવનમાંથી પાપ ક્યાં છૂટવાના? ધર્મ અધિકાધિક ક્યાંથી પ્રવેશવાનો?

ધર્મલેશ્યા અને પાપલેશ્યા

વિચાર તો એ થવો જોઈએ કે, ‘પાપલેશ્યાઓ પડતી મૂકવા અને ધર્મલેશ્યાભયુ’ દિલ ખનાવવા માટે અનુકૂળ આ ખરેખરો ભવ મને મળ્યો છે. એથી મારે અનંત ભવોની ભૂલ ભૂંસી નાખવાનું અપૂર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. મારો આત્મા નવો આકાર પામશે. તો હવે સહેજ પછુ ગફલતમાં કાં રહું? હવે તો ખરા-ખર મન લગાવીને લેશ્યાની શુદ્ધિ કરતો ચાલું. વિચારોની પવિત્રતા કેળવતો રહું, જીવનના આદર્શ ઉચ્ચ ધડતો અને નિરંતર નજર સામે રાખતો જીવું. જ્યાં એમાં રખલના થાય, વિરમરણ થાય ત્યાં એની કોઈ સજા લેતો રહું.’

સુખદુઃખના ટકા લેશ્યાથી વધે છે

આવા પ્રયત્ન કરી પાપલેશ્યા ઘટાડતા ચાલો તો અહીં પછુ ઊંચા લાભ મળશે.

મનની લેશ્યાના હિસાબે તો મૂળ સુખ-દુઃખના ટકા ઘટી વધી જાય છે.

કર્મસંયોગે દુઃખ આભયુ’ પછુ લેશ્યા સારી હોય તો એ હળવું બની જાય છે, અને લેશ્યા જો બગાડી તો એનો મોટો ભાર લાગે છે. દાખલા તરીકે, જરા અધારે ખારણામાંથી નિક-

જતાં માથું ભટકાયું ત્યાં જો લેખ્યા ન સાચવી તો મન ઉછળશે,
'ધરના માણસ કેટલા બે પરવા છે! નોકર કેવો હસે છે!
ઉજીસુધી દીવો નથી કર્યો!...' શું કર્યું આ? દુઃખમાં મન
બગાડી વધારે કર્યો, હાયવોય વધારી !

લેશ્યા સારી રાખવા વિચિત્ર વિચારણા

એના બદલે લેખ્યા શુભ રખાય તો મનને એમ થાય કે

[૧] 'આ ક્યાં ઉતાવળ ચાલ્યો? ચાલ્યો તો એની સજ્જ મળી.
ફિક્કર નહિ. ફરી સાવધાની રહેશે.'

અથવા

[૨] 'હું તો સહેજ માથું ટકરાવાને રોઉં છું, પણ એ ટક-
રાવામાં વચમાં કોઈ જીવજંતુ આવ્યું હશે તો એનો તો ખિચારાનો
કચ્ચરધાણું નિકળી ગયો હશે. એના દુઃખ આગળ મારે શું દુઃખ છે?'

અથવા

[૩] જીવન છે, બધું સુખસગવડ ભર્યું શાનું હોય? દુઃખ પણ
આવે આપણે કાંઈ એકલા પુણ્યવાળા નથી...દુઃખ સહવ ની ય ટેવ
પાડવી જોઈએ.'

અથવા

[૪] 'ખીજની ભૂલ જોઉં છું પણ એય કોઈ સકારણ વિસર્યા
હશે, ખીજ અગત્યના કાર્યમાં રોકાયા હશે; તો ભૂલ શાની?'

અથવા

[૫] 'ખીજની ભૂલ પર તૂટી પડવું એ પાપલેશ્યા છે. શા માટે
એ કરે?'

અથવા

[૬] 'હું મારા જરા જોટલા દુઃખને મોટું માની હાંફીશો ફાંફીશો
થાઉં છું, અને અવસરે ખીજના મોટા દુઃખને ય મામૂલી ગણું છું,

આ અન્યાય છે, પાપલેખ્યા છે, જગતમાં આ જ ક્ષણે મારા દુઃખ કરતાં અનંતગુણુ લયંકર દુઃખમાં જીવે રીખાઈ રહ્યા છે, કેઈ બકરા કસાઈની છરી નીચે, કેઈ મરઘાં, માછલાં અગ્નિ ઉપર અગ્નિહૃત જીવજંતુ ઘેર પીસામણુમાં, અને નરકના કુલ જીવો પરમાધામી વગેરેની દારુણ યાતનાઓમાં રીખાઈ રહ્યા છે ! એની સામે મારું આ દુઃખ શી વિસાતમાં છે ?

શુભલેખ્યા હાવવી-ટકાવવી હોય તો આવી કેઈ સદ્વિચાર-ણાઓ છે. એનાથી દુઃખનો ભાર નહિવત્ થઈ જાય છે, પ્રત્યક્ષ-માં શાન્તિનો અનુભવ થાય છે. પાપલેખ્યાવાળાને તો અશાન્તિ-ની આગે સળગતી રહે છે.

સુરેન્દ્રદત્તાના જીવ મત્સ્યને પાપલેખ્યામાં અશાન્તિ-વિહ્વ-ળતાનો પાર નથી હજી ઘેર દુઃખ તો હવે આવવાનું છે. પણ એની કટપનાથી ઘ્રૂણ ઉઠે છે. વળવાનું કંઈ નથી, છતાં પાપ-લેશ્યાની પરવશતામાં એને સંતાપ બાળી રહ્યો છે. જાતિસ્મરણુ જ્ઞાન થયું છે છતાં ધર્મલેખ્યાનું સદ્ભાજ્ય નથી; કેમકે સુરેન્દ્ર-દત્તાના ભવે છેલ્લે છેલ્લે ધર્મલેખ્યા પડતી મૂકી પાપલેખ્યાને આવકારી છે.

સામાનો વાંક છતાં આપણી પાપલેશ્યા આપણને દેડે.

તમે કહેશો કે, ‘પણ એવા ઝેરના પ્રયોગમાં અને ગળે દૂંપાના અવસરે વિહ્વળતા ન થાય ?’

પણ એટલું તો વિચારો કે ભલે એમ કયું વિહ્વળ થયા, લેખ્યા બગાડી, તેય બીજાના વાંક પર, કિન્તુ કર્મ અને વાસનાની પરંપરાના સાયન્સને જોતાં એમાં જીવને કોઈ બચાવ મળવાનું લાગે છે ?

ભલેને વાંક અહીંનો તમારો લેશ માત્ર નહિ, બીજાનો જ ધરા-સર વાંક હોય, પરંતુ તમે લેશ્યા બગાડો તો એની સજા તમારે જ ભોગવવી પડશે. ત્યાં તમને બચાવ નહિ મળે કે,

‘આ તો નિમિત્ત એવું મળ્યું માટે મન બગાડ્યું’તું તેથી યુનો માફ.’ આવો બચાવ નહિ મળે. એ તો પાપલેશ્યાની સભ રૂપે અનિષ્ટ અશાતા વગેરે દુઃખદાયી પાપનાં બંધન અને પાપલેશ્યાની ભવે ભવે પરંપરા મળવાની; કદાચ આ હાંબું ન ચાલે અને દૂંડે પતે એમ પણ બને, તો પણ આપણે તો એ જ સમજી રાખવાનું કે અહીંની પાપલેશ્યાની ભાવી ભવોમાં હાંબી પરંપરા અને દુઃખદ પરંપરા ચાલશે. માટે બીજી બધી અગવડ ચલાવી લઈશ, બીજું બધું પ્રતિકૂળ સહી લઈશ પરંતુ લેશ્યા નહિ બગાડું, પાપલેશ્યાને જરાય નહિ આવવા દઉં! આવું સમજી રાખીએ તો જ આ વિષમ જગતના વાતાવરણમાં બચાય એમ છે; નહિતર તો ક્યાંય ગબડી ફૂલ થઈ જવું પડે એવું છે.

ભૂલા નહિ પડતા.

મત્સ્યને જાતિસ્મરણે સ્વાનુભવ દેખાવા છતાં પાપલેશ્યા પડતી મૂકવાનું સદ્ભાગ્ય નથી, તો આપણી કઈ દશા છે એ વિચારો, ભવે જાતિસ્મરણ નથી એટલે એ બબર નથી કે પૂર્વ ભવની કઈ કઈ પાપલેશ્યાના વાવેતર કર્યાં છે કે જેથી અહીં પાપ વિચારો, મહિન ભાવનાઓ અને વિષય-કષાયની લેશ્યા હવે રમતા રહે છે, પરંતુ સર્વજ્ઞ મેજાના શાસ્ત્ર તો મળ્યાં છે ને? એમાંથી પાપલેશ્યાઓ, કુવિચારો, અર્થ-કામના વિકલ્પો કેટકેટલાં ખતરનાક નીવડે છે એનું જ્ઞાન તો મળ્યું છે ને? તો હવે ય શું એ સદ્ભાગ્ય નથી કે એ બધું વોસિરાવીએ? આવું ને આવું શું ઠેક મૃત્યુ આવે ત્યાંસુધી ચાલવાનું? ચલાવવું છે? તો શું એમ લાગે છે કે હમણાં આમ ચાલવા દો પછી આગળ ઉપર કે અંતકાળે એ કુલેશ્યાએ, કુવિચારોએ, એ કુવિકલ્પો સુધારી લેવારો? ભૂલા નહિ પડતા,

જીવનભર જે રટ્યું હશે, સામાન્યતઃ અંતકાળે તે જ યાદ આવશે.

છતાં શાસનના સિગ્નલે, પાપલેશ્યા મૂકવી નથી. તો એ ભારે પેક થશે, અંતકાળે પણ કેડો નહિ મૂકે, અને પછીના ભવોમાં તો સારી લેશ્યાની તદ્દન નાકાચકતા અને સુસામગ્રીનો

અભાવ થશે.

સારી દેખાતી લેશ્યામાં છુપી દુષ્ટતા

લેખ્યા બહુ નાજુક વસ્તુ છે, એ ક્યાં ક્યાં બગડે છે એ સમજી લેવા જેવું છે; કેમકે કેટલીકવાર આપણે સમજતા હોઈએ છીએ કે ‘લેખ્યા આપણી સારી વર્તી’ રહી છે.’ છતાં વસ્તુસ્થિતિએ એ બગડી હોય છે. દાખલા તરીકે જુઓ કે તમે ભગવાનના દર્શન કરવા જઈ રહ્યા છો ત્યાં તમારી આગળ બીજા દર્શનાર્થી જઈ રહ્યા છે. હવે જો તમને મનમાં એમ થયું કે, ‘હાવ જરા ચાલાકીથી પેલાની આગળ નિકળી જાઉં અને એ મિનિટ વહેલાં દર્શન કરું’ તો ત્યાં જે ચાલાકી વાપરવાનું મન થયું એ દિલ્લી લેખ્યા બગડી ગણાય, કેમકે એ માયા છે.

આચારાંગ સૂત્રમાં એવો પ્રસંગ મુક્યો છે કે મુનિ ભિક્ષાર્યે કોઈ ગૃહસ્થના ઘર તરફ ગયા, આગળ બીજા સન્યાસી, બ્રાહ્મણ વગેરે ત્યાં જતા હોય, ત્યાં જો મુનિને એમ વિચાર આવે કે, ‘હું હોશિયારીથી પેલા ભિક્ષુઓની આગળ પહોંચી જાઉં,’ અને તેમ કરે તો તે મુનિ માટે અયોગ્ય છે; કેમકે તે માયા સ્થાન છે. મુનિને માટે ધંતર ભિક્ષુકોની દૃષ્ટિએ પણ જો આમ કહ્યું છે તો બીજા મુનિઓની અપેક્ષાએ તો તેમ કરવું એ તો માયાસ્થાન છે જ.-ત્યારે શ્રાવકને બીજા દર્શનાર્થી શ્રાવકોની દૃષ્ટિએ ચાલાકીથી આગળ નિકળી જવાની લેખ્યા અને પ્રયત્ન કેમ માયા સ્થાન નહિ? લેખ્યા બગડ્યા વિના આમ કરવાનું મન થાય નહિ. હાં, આગળવાળાને સમજાવીને આગળ જાઓ તો માયાથી બચાય.

આ તો દર્શન માટે અને સુદૃઢ કોટિની માયાની વાત થઈ, ત્યારે જ્યાં દુષ્ટવી લાલ માટે અને મોટા રૂપમાં માયા થાય ત્યાં પાપલેખ્યા કેવી ભારે હોય એ વિચારી લો. તેમ એ પણ વિચારો કે ડગલે ને પગલે મદની, માયાની વગેરે કેવી પાપલેખ્યા ચાલી રહી છે.

મેલી લેશ્યાના દાખલા

પાપલેશ્યાથી બચવા ઘણી ઘણી જાગૃતિ અને પુરુષાર્થ જોઈશે. બીજાનું લલુ કરવાનો અવસર આવી ઉભો છે ત્યાં એની પ્રત્યે આંખભિંચામણ કરી સ્વાર્થ સાધવાની લગનીની પાછળ લેખ્યા બગાડેલી હોય છે.

એમ, જાતની ભૂલ જોવાનો મોકો છે, ત્યાં એ કાંઈ નહિ, અને સામાની ભૂલ જોવા-ઠપકારવાની વૃત્તિ થાય એ બગાડેલી લેખ્યાનું કાર્ય છે.

એવી રીતે જાતની ભૂલો છૂપાવવાનો અને સારા દેખાવાનો પ્રયત્ન પણ બગાડેલી લેખ્યામાંથી જન્મે છે. જાતના ગુણો ગાવાનો અને જાતની ખડાઈ હાંકવાનો ધંધો પણ મેલી લેખ્યાને લીધે થાય છે.

સાધેના માણસો કરતાં જાતે ઓછી મહેનત કરવી પડે કે કામ ઓછું કરવું પડે તો સાફ, એ વિચાર અને વર્તન મલિન લેખ્યા કરાવે છે.

જાતના કર્મપીડિત જીવો દયાપાત્ર છે એની કરુણા દિલમાં ઉભરાવી જોઈએ, એના બદલે આપણા સ્વાર્થની આડે કોઈ આવડો અથવા આપણને પ્રતિકૂળ યા અણગમતું વર્ત્યો કે એના પર ક્રોધ ઉભરાય, એ મેલી લેખ્યાનું કાર્ય છે.

મત્સ્યને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થવાથી જાત અનુભવ જોવા માગ્યો, આટલું અનુભવસિદ્ધ જ્ઞાન થવા છતાં પાપમાંથી પાછા ફરવાનું નથી બનતું એનું કારણ એ છે કે પહેલા સુરેન્દ્રદત્તના ભવમાં પાપલેખ્યા, અશુભ લેખ્યા, બગાડેલી લેખ્યાનો પાયો નાખ્યો છે, એણે જીવને મજબૂત પકડી રાખ્યો છે. મેલી લેખ્યાની પકડ એવી છે કે જો આપણે મન મજબૂત કરી એને દબાવવા તૈયાર નથી, અને એને પટ્ટીને સારી લેખ્યા બતાવવા ચીવટવાળા નથી, તો એ કાંઈ આપમેળે ખસે એવી નથી.

મત્સ્યની કદરૂપીતા

યશોધર મહાત્મા કહે છે, ‘હે ધન કુમાર ! હું એ મત્સ્ય પછે પુત્ર ગુણધરે એની માતાને આપેલ અભિપ્રાય સાંભળી કંકળી ઊઠ્યો, અને એટલામાં તો નયનાવલિએ રસોયાને બાલાવી એ જ હુકમ દઈ દીધો.

માછલા પર છરાનો ઘા

બસ, ત્યાં તો ‘મહારાજ અને માતાને આ પિંડદાન હો’ એમ લલકારાવા સાથે મારા પૂંછડાના ભાગ પર સીધો ખટાક કરતો છરાનો ઘા ઠોકાયો ! શી વાત ? એક ઘા, ને બે ટૂકડા ! અહાહા ! અસહ્ય વેદના જીવતા કપાવાની હું સાંભળી રહ્યો છું કે મને મારા જ શરીરમાંથી પિંડદાન અપાઈ રહ્યું છે ! રસોઘ્યાને હુકમ અપાય છે આને રાંધીને વ્રાહ્મણોને જમાડી દેજે !

કર્મની કેવી લીલા ! ત્રાહિત, અણસગા અહીં એક ચૂંટી ખણવા પછુ નથી આવતા, ત્યારે સગાં રનેહી સંબંધી જેના પર હૈયાનાં હેત વરસાવ્યા છે, એજ રેંસી નાખે છે !

વિચારો, અહીં કર્મની સજાઓ જે ભોગવવાની ઉભી થાય છે તે ઉભી કરાવનાર અને ભોગવનાર કોણ છે ? સગાં-વડાણાં કે રસ્તે જનારા ત્રાહિત ?

મત્સ્યનાં ચામડાં છોલવામાં આવે છે

મુનિ કહી રહ્યા છે, ‘પાછલું અંગ કપાઈ જવા છતાં હું હજી જીવતો છું’, હવે મને મસાલેદાર બનાવીને મારા પુત્ર અને પત્નીને ખાવો છે, તેથી જેમ કેરી ઉપરનાં છાબકાં છોલી નાખે તેમ છરી લઈને મારાં ચામડીનાં છાલકાં ઉખેડાવા માંડ્યાં ! મનુષ્ય-પણે ચામડીનું એક ટીસ્યું ઉખડે તો અરર થઈ રાડ પડે છે, અહીં છોતરાંના છોતરાં ઉખેડાઈ રહ્યાં છે ! છરર છરર છોલાવાની એ ઘોર પીડા સહી જાય એવી નહોતી, પણ ક્યાં જાઉં હું ? કોણ અચાવે ? ભલે છોલે પણ ઉપર પંખો નાખનારે ય કોણ છે ?

દેવગુરુનાં સંરક્ષણ મળી શકે એવા માનવભવમાં જે એ લેવાં ખપતાં નથી, તો પછીના હલકા ભવોમાં કોઈ જ સંરક્ષક મળે જ શાના ?

છોલેલા મત્સ્ય પર લૂણ-તીખાં

‘હે ભાગ્યવાન ! ચામડી ઉઝરડાઈ જવાથી અગન અગન તો ઊઠી જ હતી એમાં હવે નવી વિધિ આવી; છોલેલા મારા શરીર ઉપર મરચા જેવો તીક્ષ્ણ સૂંઠ, મરી, પીપર-ત્રિકટુનો મસાલો ભભરાવવામાં આવ્યો, અને એના ઉપર લૂણ હીંગ-હળદરનું પાણી છાંટવામાં આવ્યું હવે તો જે અતિ ભયંકર બળતરા સળગી ઊઠી એનું શું વર્ણન થાય ?’

અહીં શરીર પરની એક નાની ચાંદી ઉપર જે સહેજ મીકું મરચું અડી જાય તોય લહાય ઉઠે છે, તો છોલેલા સમસ્ત શરીર પર એ તીખા તમતમતા અને ખારા મસાલા ભભરાયા તેમાં પાછું પાણીના છાંટકાવથી છોલેલા શરીર સાથે ચિટકાયા, ત્યાં કેવીક બળતરાની આગો !

બીજને બાળીને ઠરવાનું ન મળે

માણસને કોઈનાં કડવાં વચન સાંભળી લહાય ઉઠે છે, પછી એની સામે ધમ પછાડા કરવાનું કરે છે, અથવા બીજને મર્મ-વેધી કડવાં વેણ સંભળાવી કે તિરસ્કાર કરી આવેશ કે ખણ્ણ

ઉતાર્યાનો સંતોષ અનુભવે છે, પરંતુ ત્યાં એને શું આ નજર સામે આવે કે પછી જો ક્યાંય ભૂલા પડાયું અને આવા અવતારે આ દહાડો વરસી તો એ કેમ સહી જશે? એ અગનની આગળ આપણને કોઈએ સંભળાવેલાં કડવાં વચનની બળતરા શી વિસાતમાં છે? અગર બીજાને ન ઉતારી પાડીએ કે ન તુરુષ-કાર-તિરુકાર કરી પરભવે આવી દહાડો ઊઠે એમાં કેટલું બધું બમવાનું? પરભવે ભયંકર બળવું ન હોય તો અહીં બીજાને કંટ વચનથી બાળવાનું રહેવા દો બીજાને બાળીને ઠરવાનું નહિ મળે.

માછલાને તળે છે

મુનિ કહે છે, ‘હોટનો ફૂકડો મારવા-ખાવાના પાપથી શરૂ થયેલ મારી ભ્રષ્ટતાએ જે આ છોલેલા આખે શરીરે ખારા તીખા મસાલાની અગન અગન ઉઠાડી હશે તેની લાયકા કેવીક હશે! પણ આટલેથી ય ક્યાં પડે એમ હતું? એ તો જટ ત્યાં ચુલા ઉપર તાવડીમાં માખણ કકડાવવામાં આવ્યું, વરાળો નીકળી રહી છે, અને માંદી મને ઉપાડીને આખોને આખો તળવા માટે નાખવામાં આવ્યો!’

જાતિસ્મરણ છતાં ધર્મધ્યાન નથી

હું કંકળતા માખણમાં તળાઈ રહ્યો છું, નરક જેવી તીવ્ર વેદના ભોગવી રહ્યો છું. આખા અંગમાં એક ઝીણામાં ઝીણો ભાગ બાકી નથી કે જે આ કંકળતી કઢાઈમાં જળખોળ ન તળાતો હોય. ઘોર બળતરા રોમે રોમમાં અને રંગે રંગમાં ઉઠી છે! બીજા બાળુ જાતિસ્મરણ જ્ઞાન છે તેથી રાંકડો વિચાર આવે છે કે હાય! આ મારો પુત્ર ગુણધર મને છિન્નભિન્ન કરેલો ખાશે!’ પરંતુ ધર્મધ્યાન સ્મૃતું નથી. બીજા બાળુ કંઠેર કર્મના ઉદ્ધે આયુષ્ય પણ હજી સમાપ્ત થઈને માણ નિકળી જવા તૈયાર નથી, ત્યારે વિચાર કે અંગે અંગની અતુલ વેદના અને મનની હાય-વોય જીવને કેટલા પીડી રહ્યા હશે!’

ધર્મધ્યાન અળખામણું કરો તો ?

યશોધર મુનિના ચરિત્રને અસંભવિત સમજતા નહિ આજે ય જીવો પર આવી ઘોર પીડાઓ વરસી રહી છે. અહીં આશ્ચર્ય આ છે કે પૂર્વના દુઃખદ ભવોની પરંપરા હૂબહૂ યાદ આવી છતાં ધર્મધ્યાન સૂઝતું નથી. ક્યાંથી મૂઝે ? માનવજીવનમાં એની તક હતી તે અંતકાળે વેડફી નાખી, એટલે હવે જાણે ધર્મધ્યાન કહે છે કે તારે મારો ખપ નહોતો તો હવે મારે તારો શો ખપ ? ઉત્પ્રેક્ષા છે આ, ધર્મધ્યાન બોલતું નથી. પરંતુ પરિસ્થિતિ એ થાય છે કે જો ધર્મધ્યાન અળખામણું કયું, ને પાપધ્યાન વડાહું કરી અંતરમાં વસાવી એને ધકેલી મૂકયું તો હવે ભવો સુધી એ આવવા તૈયાર નથી.

‘શી ફિકર ?’

માછલાનેતો જાતિરમરણ જ્ઞાન થયું, તે પૂર્વભવના સંબંધી છોકરા માટે વિચારે છે કે ‘અરે ! આ મારો પુત્ર મને કદથી ને ખાશે !’ પરંતુ આ ભવમાં જ બને છે ને સગાવડાણાં કેઈ આપણી પીડામાં નિમિત્ત થતા હોય ત્યારે મન આહટ્ટહોહટ્ટ ચિંતામાં પડે છે ? ત્યાં એ વિચાર નથી કે ‘શા સારું આહટ્ટ-હોહટ્ટ વિચારણા ? મારા કર્મ જ જ્યાં બળવાન છે, અને આહટ્ટ-હોહટ્ટ વિચાર્યું જ્યાં ફેગટ છે, ત્યાં શા માટે એ જોઈએ ? ‘હે ! મેં એને ઉછેર્યો એના પર પ્રેમ રાખ્યો અને હવે એ આમ કરે ?’ આવું આવું વિચારવાથી શું વળવાનું ? ખરી રીતે અહીં ધર્મ-ધ્યાન અને શુભભાવનાને તક છે કે, ‘ફિકર નહીં’, મારાં તેવા પૂર્વકર્મનું જ આ ફળ છે, બીજા તો નિમિત્તમાત્ર છે. નહિતર મારાં દુબળાં કર્મ વિના આ વડાણાંની બુદ્ધિ કેમ ફરી જાય ? માટે ચાલવા દો. એ ભોગવીને કર્મ ઓછાં થઈ રહ્યાં છે; શી ફિકર ?’

શાસનના ઉપકારની કદર છે ? ધર્મધ્યાનની તો બલિહારી છે. એ ક્ષણવાર પણ જે જગાડી આપે એનો કેટલો ઉપકાર ?

એ માટે અરિહંત પરમાત્મા અને એમનું શાસન અહીં મળી ગયા, તે તો ક્ષણ્વર શુ, સતત ધર્મધ્યાન જાગતું રાખવા માટે મહાસામગ્રી રૂપ છે, મહાન ઉપકારક છે, અનહદ અનંત ઉપકાર કરનારા મળ્યા છે. એને ન મળ્યા હોત તો તે શુદ્ધબુદ્ધ ક્યાંથી રહેવાની હતી? ભગવાન અરિહંત પરમાત્માના શાસને તો આ એવું અદ્ભુત ધર્મધ્યાન શિખવાડ્યું કે એનાથી ભવોની પર-પરા સુધરી જાય છે! આવી મહા ઉપકારક સામગ્રી મળ્યાની કદર હોય તો જીવ ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ બન્યો રહે? હિંસાદિ પાપોમાં ગ્રસાયેલ બને? ક્રોધાદિ ક્ષયોનો સેવક બને? રેદિ-યાળ જીવન ચાલે? કેમ એવા દૃઢ નિર્ધાર ન હોય કે,

‘મારી તાકાત પહોંચે ત્યાં સુધી આ શાસનના આદેશો પાળું જ ?’

‘જીવમાં જીવ છે, મગજમાં બુદ્ધિ છે, આંખમાં તેજ છે, શરીરમાં લોહી વહે છે ત્યાં સુધી આવાં કદયાણુ શાસનને આરાધ્યા વિના કેમ રહું?’

‘શા સારું આહુટ્ટ દોહુટ્ટ વિચારો ને દુધ્યાન કરું?’

દેવાધિદેવ અને શાસનના ઉપકારનો ખ્યાલ હોય તો શરણુ એનું જ લેવાય,

માછલાંને જાતિરમરણ છતાં આ કાંઈ સજતું નથી. તમે કહેશો કે કપાવા-છોલાવા-તળાવાની કારમી પીડામાં ક્યાંથી સ્ક્રૂએ? પરંતુ એ જીવો કે સંસારમાં કોઇને પીડા હોય, પણુ ત્યાં જો બબર પડી કે મેં આવું આવું કયું તો આ દુઃખ દેખવાનાં આભ્યાં, પછી તો સાવધાન બનવું પડે ને? જરાક તોફાનમાં જો કેદીને જેલરના હાંડર ખાવા પડ્યા, જે અસહ્ય લાગ્યા તો પછી તો એ કેદી તોફાન કરતાં વિચાર કરે ને?

અહીં માછલાને વિચાર નથી, કેમકે મનુષ્ય ભવમાં એવાં પાપ ઊભાં કરીને આભ્યાં છે. પાણું આયુષ્યકર્મ એવું જોરદાર

છે કે અત્રઆત્રી કારમી વેદના નીદહાયો છતાં એ જીવને આ ખોળિયામાં જકડી રાખે છે ! જાણે પક્ષો ગુંદર ! એ હોય ત્યાં સુધી કાગળ ચિટકયો રહે; એમ આયુષ્યનો ગુંદર જીવને દેહમાં ચિટકાવી રાખે છે !

તળાતાં તળાતાં અંતે મત્સ્ય મરણ પામ્યો.

[યશોધર મુનિના ૪ ભવ સમાપ્ત આગળ વાંચો ભાગ ૨]

ન્યાય ત્રિશાસ્ત્ર, વર્ધમાન તપોનિધિ
આચાર્યશ્રી વિજય ભુવનભાનુ સૂરીશ્વરજી મહારાજ
આલેખિત પ્રેરક અને બોધક સાહિત્ય

પુસ્તકનું નામ	મુલ્ય
પરમતેજ ભાગ ૧	૬-૦૦
પરમતેજ ભાગ ૨	૧૫-૦૦
આરાધના [ચૈત્યવંદન સૂત્ર પ્રકાશ]	૫-૦૦
મહાનરેખા	૩-૦૦
મલિકમણ સૂત્ર ચિત્ર આલેખ	૧૨-૦૦
ધ્યાનશતક	૫-૦૦
જૈન ધર્મ પરિચય	૫-૦૦
આહારશુદ્ધિ પ્રકાશ	૫-૦૦
નવપદ પ્રકાશ [અરિહંત પદ]	૧૦-૦૦
નવપદ પ્રકાશ [સિદ્ધ પદ]	૫-૦૦
રૂકમી રાજાનું પતન અને ઉત્થાન ભાગ ૧	૫-૦૦
ધ્યાન અને જીવન ભાગ ૨	૭-૫૦
ઉચ્ચ પ્રકાશને પદ્યે	૬-૦૦

—: પ્રાપ્તિસ્થાન :—

જ્યેષ્ઠ સી. ભણસાલી
૧૧૬૪, રાજમહેતાની પોળ
લક્ષ્મીનારાયણની પોળ
કાલુપુર
અમદાવાદ. ૧

કુમારપાળ વિ. શાહ
૬૮, ગુલાલવાડી
ત્રીજે માળે
કીકા સ્ટ્રીટ
મુંબઈ, ૪૦૦ ૦૦૪

કવર : શ્રી સરયુ પ્રિન્ટરી, સોનગઢ-૩૬૪૨૫૦